

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΛΙΟΛΙΤΣΑ Γ. ΣΟΦΙΑ

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΣΤΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2025

**ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΣΤΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΛΙΟΛΙΤΣΑ Γ. ΣΟΦΙΑ

**ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΣΤΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2025

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

1. Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (επιβλέπων).
2. Ιωάννης Καλογεράκος, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (μέλος).
3. Χρήστος Τερέζης, τ. Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Πατρών (μέλος).

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

1. Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
2. Ιωάννης Καλογεράκος, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
3. Χρήστος Τερέζης, τ. Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Πατρών.
4. Γεώργιος Βλαχάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
5. Ελένη Λεοντσίνη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
6. Δημήτριος Βασιλάκης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
7. Χαρίλαος Αυγερινός, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

«Η έγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴ τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως». (Ν. 5343/32, ἄρθρο 202/2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Εισαγωγή	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Το περί ανθρώπου ερώτημα	19
α. Η θεώρηση των Προσωκρατικών	20
β. Οι αντιλήψεις των Σοφιστών	22
γ. Η σωκρατική άποψη	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Ο δυισμός ψυχής – σώματος	
α. Αφετηριακές επισημάνσεις	33
β. Η προτεραιότητα της ψυχής έναντι του σώματος	44
γ. Ειδοποιητικά γνωρίσματα της ψυχής	66
δ. Η μέριμνα για την επιμέλεια της ψυχής	99
ε. Η έννοια της αθανασίας της ψυχής και η παρουσία του θείου	117
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Η παρουσία του ανθρώπου ως πολίτη	
α. Σημασιολογικές διαστάσεις του όρου «αρετή»	135
β. Θεμελιώδεις αρετές:	158
i. Σοφία	160
ii. Ανδρεία	163
iii. Σωφροσύνη	168
iv. Δικαιοσύνη	172
γ. Ο ρόλος της αρετής ως θεραπείας	195

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η προς αρετή παιδεία	207
α. Το ερώτημα περί ηδονής	210
β. Το διδακτόν της αρετής	234
γ. Η γνώση ως προϋπόθεση του ήθους	248

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η αρετή ως κριτήριο της πολιτειακής οργάνωσης	261
α. Τιμοκρατία	262
β. Ολιγαρχία	265
γ. Δημοκρατία	270
δ. Τυραννία	275

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ενάσκηση της τέχνης και η αρετή	
α. Η ποιητική έμπνευση	283
β. Η μουσική αρμονία ως σύνθεση της διαφορετικότητας	293
γ. Η κίνηση ως έκφραση	298

Συμπεράσματα	305
Βιβλιογραφία	309
Περίληψη	347
Summary	348

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή στοχεύει στην ανασυγκρότηση της εννοιολογικής ενδοχώρας της «αρετής», όπως εκδιπλώνεται στο φιλοσοφικό έργο του Πλάτωνος, η οποία είχε ήδη αναδειχθεί σε καίρια θέση από την προσωκρατική διανόηση. Προκειμένου να αναδείξουμε τις ανθρωπολογικές πτυχές της αρετής, η ανάλυσή μας εκκινεί από την διερεύνηση της ουσίας της ανθρώπινης ψυχής, αφού ο άνθρωπος, όντας θνητός καταβάλλεται από πάθη και ηδονές, οι οποίες σε υπέρμετρο βαθμό τον απομακρύνουν από την αρετή και φαλκιδεύουν τη νηφαλιότητα της σκέψης. Εξετάζεται συνεπώς και το ζήτημα πώς πρέπει να πράττει ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια του βίου του, ώστε να καλλιεργεί την αρετή του και οι τρόποι με τους οποίους καθίσταται δυνατή η επίτευξή της, στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και η τέχνη. Ο άνθρωπος όμως, δεν προσεγγίζεται μόνο ατομικά αλλά και συλλογικά, ως μέρος της πόλης, επομένως δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής της παρούσας θεματικής ότι τα πολιτεύματα που έχουν διαμορφωθεί ιστορικά στο πλαίσιο της πόλης συναρτώνται άμεσα με την ποιότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Η διατριβή αποτελείται από την Εισαγωγή, έξι κεφάλαια, τις συμπερασματικές διαπιστώσεις και την βιβλιογραφία. Στο **Εισαγωγικό Μέρος** αναφαίνεται το χρονικό πλαίσιο στο οποίο γονιμοποιήθηκε η φιλοσοφία, όπως αυτή αποτυπώνεται στα αποσπάσματα των Προσωκρατικών στοχαστών και ο τρόπος με τον οποίο μετατοπίζεται το φιλοσοφικό αντικείμενο με την εμφάνιση του Σωκράτη και των Σοφιστών, ώστε να εισέλθουμε στο φιλοσοφικό σύστημα του Πλάτωνος.

Στο **Πρώτο Κεφάλαιο** επιχειρείται η σκιαγράφηση της έννοιας άνθρωπος, καθώς και η πρόσληψή της, αρχικά από την προσωκρατική διανόηση και στη συνέχεια από τον Σωκράτη και τους Σοφιστές, όπως

συγκεφαλαιώνεται στη διακήρυξη του Πρωταγόρα «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι». Στην ανάλυση του συγκεκριμένου κεφαλαίου περιλαμβάνεται και το ζήτημα του ήθους του ανθρώπου, το οποίο συγκροτείται άμεσα με την παιδεία και τις προδιαθέσεις του.

Το **Δεύτερο Κεφάλαιο** πραγματεύεται το ζήτημα της ψυχής και της υπεροχής της έναντι του σώματος, καθώς, όταν επέρχεται ο θάνατος, εκείνη δεν αφανίζεται, καθώς διατηρείται αιώνια, εν αντιθέσει με το θνητό σώμα το οποίο παύει να υφίσταται ύστερα από την αποδέσμευσή του από την ψυχή. Στην ενότητα αυτή αναπτύσσουμε τον τριμερή διαχωρισμό της ψυχής και τα ειδιοποιητικά τους γνωρίσματα, καθώς και τα επιχειρήματα στα οποία εκφράζεται η αντίληψη για την αθανασία της.

Στο **Τρίτο Κεφάλαιο** επιχειρείται η ανασύσταση του όρου «αρετή», εκκινώντας από την ομηρική θεώρηση και εστιάζοντας την προσοχή μας στα κείμενα του Πλάτωνος. Τόσο στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, όσο και στη σύνολη διατριβή αξιοποιούνται οι ερμηνευτικές διασαφηνίσεις του Πρόκλου.

Στο **Τέταρτο Κεφάλαιο** η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στην παιδεία που πρέπει να λαμβάνουν οι πολίτες, αλλά και στις ηδονές, οι οποίες είναι τριών ειδών κατ' αντιστοιχία με τα τρία είδη ανθρώπου, τον φιλόσοφο, τον φιλόνικο και τον φιλοκερδή. Στο εν λόγω κεφάλαιο τίθεται το ερώτημα εάν η αρετή είναι διδακτή, ενώ στο τελευταίο υποκεφάλαιο εξετάζουμε την σχέση ανάμεσα στην «ορθή γνώμη» και τη «γνώση», καθώς και τους αναβαθμούς που πρέπει να κατακτήσει ο άνθρωπος για να οδηγηθεί στο Αγαθό.

Στο **Πέμπτο Κεφάλαιο** παρουσιάζονται οι μεταβολές που υφίστανται στην πάροδο του χρόνου τα πολιτικά συστήματα, η τιμοκρατία, η ολιγαρχία, η δημοκρατία και η τυραννία, σκιαγραφείται ο αντίστοιχος ανθρώπινος χαρακτήρας και μελετάται κατά πόσο μετέχει το κάθε πολίτευμα στην αρετή.

Το **Έκτο Κεφάλαιο** αφιερώνεται στην παιδαγωγική λειτουργία των τεχνών, της *ποίησης*, του *χορού* και της *μουσικής* και αναλύεται ο βαθμός συμβολής τους στην καλλιέργεια της αρετής.

Στα **Συμπεράσματα** ανακεφαλαιώνονται οι βασικοί θεματικοί άξονες της διατριβής και αποτιμώνται οι βασικές νοηματικές συνιστώσες της και στη **Βιβλιογραφία** παρατίθενται οι πηγές και οι μελέτες που αξιοποιήθηκαν για την τεκμηρίωσή της.

Ως προς τη μέθοδο που ακολουθήσαμε, αφετηρία υπήρξαν τα ίδια τα πλατωνικά κείμενα και κυρίως οι επιμέρους ερμηνευτικές θέσεις του Πρόκλου και τούτο διότι ο συγκεκριμένος Νεοπλατωνικός φιλόσοφος ασχολήθηκε ιδιαίτερος με την ανάδειξη της σημασίας των πλατωνικών εννοιών και οι επιμέρους προσεγγίσεις του συμβάλλουν καθοριστικά στην κατανόηση της πλατωνικής σκέψης. Ως προς τη δευτερεύουσα βιβλιογραφία, αξιοποιήθηκαν οι σημαντικότερες, κατά τη γνώμη μας, μελέτες που διασφαλίζουν την πλατωνική θεώρηση, την οποία επιχειρήσαμε να κατανοήσουμε μέσω των ίδιων των πλατωνικών έργων, αξιοποιώντας τη μέθοδο της «εγγενούς ερμηνείας».

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Κωνσταντίνο Θ. Πέτσιο για την πολυετή στήριξη και την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχε για την εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Επίσης, ευχαριστώ τα δυο μέλη της εισηγητικής επιτροπής, τους Καθηγητές Χρήστο Τερέζη και Ιωάννη Καλογεράκο, για τις συμβουλές και τις επισημάνσεις τους. Ευχαριστίες οφείλω και στα μέλη της Επταμελούς Επιτροπής, καθηγητές Γεώργιο Βλαχάκη, Ελένη Λεοντοίνη, Δημήτριο Βασιλάκη και Χαρίλαο Αυγερινό για τις επιμέρους παρατηρήσεις τους.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην οικογένεια μου και στους οικείους μου για την στήριξη και την ενθάρρυνσή τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η φιλοσοφία¹, «ως ιστορικά γόνιμος τρόπος του πνεύματος, και άλλωστε κορυφαίος», γεννήθηκε πριν είκοσι πέντε αιώνες στην Ελλάδα, χωρίς όμως να ανήκει «αποκλειστικά στους Έλληνες»², και «υπήρξε τότε κάτι ανακαινιστικό ριζικά της ανθρώπινης πνευματικότητας, και άρα καίριο στην ιστορία του ανθρώπινου γένους»³. Αρχής γενομένης με τον Όμηρο και τον Ησίοδο⁴, προετοιμάστηκε ιστορικά το έδαφος, ώστε να ακολουθήσει η προσωκρατική φιλοσοφία, θέτοντας τα θεμέλια της φιλοσοφίας. Η φυσική φιλοσοφία⁵, «στην αρχική φάση της ιστορικής διαδρομής της ως Ιωνική φυσική», γεννημένη από τον μικρασιατικό ελληνισμό του 6^{ου} αιώνας π.Χ. είναι η πρώτη που προσπαθεί να ερμηνεύσει τη φύση «μεταμυθικά»⁶. Αφετηρία των Ιώνων φυσικών ήταν η απαρχή της φιλοσοφίας οδηγώντας μας στο συμπέρασμα πως εκείνοι ήταν «το

¹. Για τους ορισμούς που έχουν δοθεί για τη φιλοσοφία από την αρχαία ελληνική διάνοηση πβ. Δ. Κουτσογιαννόπουλος, «Φιλοσοφία. Ετυμολογία και έννοια», Αθηνά, 69 (1966-1967), Εν Αθήναις, 1967, σσ. 191-197· Καρλ Γιάσπερς, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Εισαγ., Μετάφρ., Χρήστος Μαλεβίτσης. Αθήνα, Δωδώνη, 1983, σσ. 97-115· Ευτύχης Ι. Μπιτσάκης, *Θεωρία και Πράξη. Προβλήματα φιλοσοφίας του ανθρώπου*, Αθήνα, Gutenberg, 1998, σσ. 11-20· Θεόφιλος Βέικος, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία. Προβλήματα – Αναλύσεις – Ασκήσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1989, σσ. 13-16· Θεόφιλος Βέικος, *Φιλοσοφία και Επιστήμη*, Αθήνα, Γρηγόρη, 1980, σσ. 11-21.

². Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφίας Εγκώμιον*, Αθήναι, Ελληνικά Γράμματα, 1999, σ. 17.

³. Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, «Η Φιλοσοφία», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 59 (1984), Τεύχος 2^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984, σ. 481· πβ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, «Η διαίρεσις της ιστορίας της φιλοσοφίας», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 5· Enrico Berti, «Ancient Greek Dialectic as Expression of Freedom of Thought and Speech», *Journal of the History of Ideas*, 39 (July – September 1978), σ. 347.

⁴. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφία και Διαλεκτική. Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1990, σσ. 11-13.

⁵. Ε. Ν. Ρούσσο, «Σχεδιάσμα ιστορικής εισαγωγής στους Ελεάτες», *Δευκαλίων*, 33-34 (Ιούνιος, 1981), Αθήνα, σ. 44.

⁶. Ο.π., σ. 45· πβ. Μυρτώ Δραγώνα – Μονάχου, «Αφετηρία για τη χαρτογράφηση μίας αρχαϊκής γνωσιολογίας», *Δευκαλίων*. Τόμος Γ'. 11 (1974), Δωδώνη, σ. 365· Σωκράτης Γκίκας – Ιάσων Ευαγγέλου, *Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, Αθήνα, Σαββάλας, χ.χ., σ. 9· Θεόφιλος Βέικος, *Φύση και Κοινωνία. Από τὸ Θαλή ὡς τὸ Σωκράτη*, Αθήνα, Σμίλη, 1991, σ. 19· Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, σσ. 35-36.

πρόσωπο της Φιλοσοφίας στην αρχική φάση της εξέλιξής της»⁷. Οι συνθήκες που επικρατούσαν όταν αυτή αναπτυσσόταν, ήταν ευνοϊκές, καθώς η ελληνική κοινωνία ήκμαζε σε όλους τους τομείς⁸. Το άνοιγμα λοιπόν των Ελλήνων στον κόσμο και ο πλουτισμός τους, όχι μόνο οικονομικά αλλά και σε γεωγραφικές, μετεωρολογικές και κλιματολογικές συνθήκες, «υποβαστάζουν τη φυσιοκρατική επανάσταση της Ιωνικής φυσικής, που, απομυθώνοντας τη φύση στο σύνολο και στα μέρη της, περιορίζει και αποκρούει σταθερά τον δαιμονοκρατικό και τον ενστικτώδη φόβο των μαζών και γίνεται όργανο ελευθερίας και ηθικής προαγωγής του ατόμου»⁹.

Υστερα τη διαδέχθηκε η παιδαγωγική δράση των Σοφιστών και παράλληλα «προς αυτήν ορθώθηκε η ηρωικός λόγος του Σωκράτους¹⁰, κριτικά εποικοδομητικός, κατ' εξοχήν πρόσφορος για το άνοιγμα των συνειδήσεων προς τον κόσμο της ηθικής»¹¹. Εν συνεχεία ακολούθησε, «και με συγκυρία της Ιστορίας θαυμαστή ως προς τον προσωπικό παράγοντα, η πνευματική μεγαλουργία του Πλάτωνος και η πολυδιάστατη παρέκτασή της από τον Αριστοτέλη. Συγκροτήθηκε τότε, με το έργο ιδιαίτερα των δυο αυτών κλασσικών φιλοσόφων, το αϊδίο σώμα της φιλοσοφίας»¹².

Το φιλοσοφικό σύστημα του Πλάτωνος ερμηνεύει την πεποίθηση, εν γένει των αρχαίων Ελλήνων, πως η φιλοσοφία «εκφράζει την έφεση του

⁷. Ε. Ν. Ρούσσος, «Σχεδιάσμα ιστορικής εισαγωγής στους Ελεάτες», σ. 45· πβ. Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, σσ. 35-36.

⁸. Ε. Ν. Ρούσσος, «Σχεδιάσμα ιστορικής εισαγωγής στους Ελεάτες», σ. 46· πβ. Π. Π. Παναγιώτου, *Οι Ιωνες Προσωκρατικοί Στοχαστές*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1988, σσ. 14-21· W. Windelband – H. Heimsoeth, *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων. Η φιλοσοφία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων*. Α' Τόμος. Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1991, σ. 35.

⁹. Ε. Ν. Ρούσσος, «Σχεδιάσμα ιστορικής εισαγωγής στους Ελεάτες», σ. 46· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Αθήνα, Σεφερλής, 1957, σσ. 11-13.

¹⁰. Thomas C. Brickhouse – Nicholas D. Smith, «What makes Socrates a good man?», *Journal of the History of Philosophy*, 28 (1990), σσ. 169-179.

¹¹. Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, «Η Φιλοσοφία», σσ. 481-482.

¹². Ο.π., σ. 482.

ανθρώπου για τη σοφία, για την αλήθεια, εκφράζει την έρευνα για την ανεύρεση της πορείας προς τον σοφόν»¹³. Στα συγγράμματά¹⁴ του διαφαίνεται η προσπάθειά του να ανακαλυφθεί το καίριο ερώτημα τί είναι γνώση. Το πάθος του για τη φιλοσοφία είναι «οντολογικά και ηθικά ταυτόσημο με την ελευθερία του πνεύματος» και είναι αυτό που ονομάζεται από τον φιλόσοφο αρετή¹⁵. Όσον αφορά το ζήτημα της αρετής, αυτό τον ακολουθεί σε όλη τη φιλοσοφική του πορεία, καθώς θέλει να αποδείξει θεμελιώδη ζητήματα, όπως αν η αρετή είναι γνώση και αν είναι διδακτή¹⁶.

Στην εν λόγω διατριβή θα παρατεθούν και αποσπάσματα από τον σχολιασμό του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Πρόκλου στα πλατωνικά συγγράμματα, ώστε να καταστεί κατανοητό πώς διασαφηνίστηκε η πλατωνική φιλοσοφία από τη μεταγενέστερη διανόηση. Για τον Πρόκλο ο όρος φιλοσοφία αναφέρεται «στα εδώ αμειβόμενα, στην πρακτική φιλοσοφία, και μάλιστα κατά το σύνολο των εξειδικεύσεών της, οι οποίες στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής παράδοσης ήσαν πλείστες και αναφέρονται κυρίως στις έλλογες εφαρμογές-ενεργήματα που εκινούντο με αξιώσεις αντικειμενικού κύρους»¹⁷.

¹³. Βασίλειος Ν. Τατάκης, «Απόψεις για προσδιορισμό της Φιλοσοφίας», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 9 (1965), Θεσσαλονίκη, σ. 122.

¹⁴. Charles L. Griswold, «Unifying Plato», *The Journal of Philosophy*, 85 (1988), σσ. 550-551· πβ. John Beversluis, «A Defense of Dogmatism in the Interpretation of Plato», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 85-111.

¹⁵. Άννα Κελεσίδου – Γαλανού, «Η πλατωνική ψυχαγωγία στη σύγχρονη σκέψη. Η διαλεκτική της μέθεξης και ο Gabriel Marcel», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 4 (1974), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 390-391.

¹⁶. Β. Ν. Τατάκης, «Απόψεις για την ηθική φύση του ανθρώπου», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 32-33.

¹⁷. Χ. Τερέζης, «Ένα εισαγωγικό επιστημολογικό παράδειγμα φιλοσοφικής ηθικής στον Πρόκλο», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 47 (2017), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 233-234.

Ο άνθρωπος και πώς προσλαμβάνεται από τον νεοπλατωνικό σχολιαστή «το καθεστώς των τελολογικών ανθρωπολογικών ανιχνεύσεων του νεοπλατωνικού σχολάρχη, η γνώση του ανθρώπινου εαυτού από τον ίδιο τον φορέα του δεν οδηγεί στη στενή συνύφανση της οντολογίας με την ηθική υπό όρους μηχανιστικών επαναλήψεων-πραγματώσεων. Επιπλέον μάλιστα, δεν κινείται σε συνθήκες μονοσημαντότητας ούτε αξιολογικών αποκλεισμών, αλλά τείνει να καταστεί ολιστικό. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα προοιμιακά δεδομένα εισάγεται ο θεωρητικός Λόγος και έτσι η γνωσιολογία αναλαμβάνει την αποστολή να ανακαλύψει τις οντολογικές προκείμενες του κάθε ανθρώπου -αλλά και εμμενείς στην υπόστασή του- και να τις εκφράζει ως ηθικές επικείμενες- βιούμενες και προεκτεινόμενες, με την πολιτική να συνιστά τον προσδοκώμενο υποδεκτικό παράγοντα, σε κλίμακα προοδευτικών ως προς τις εφαρμογές πολλαπλασιασμών»¹⁸.

Σχετικά με τις απόψεις και τις αντιλήψεις του Πλάτωνος και του Πρόκλου, θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο νεοπλατωνικός σχολιαστής συμφωνεί με τον φιλόσοφο σε ζητήματα που αφορούν την ψυχή και την υπεροχή της έναντι του σώματος, στις κινήσεις που αυτή πραγματοποιεί, καθώς επίσης και σε άλλα φιλοσοφικής υφής θέματα.

¹⁸. Ο.π., σ. 235.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το περί ανθρώπου ερώτημα

Ο άνθρωπος¹⁹, ως ατομική ύπαρξη και κοινωνική παρουσία, απασχόλησε ήδη την προσωκρατική διάνοηση, αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό τον Πλάτωνα και τους Σοφιστές. Από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. πραγματοποιείται αναπροσανατολισμός του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος από τη φύση στον άνθρωπο και ενώ ως τότε το ενδιαφέρον στρεφόταν στην κοσμολογία και στην οντολογία, στη συνέχεια πραγματοποιείται μεταστροφή στη μελέτη του ανθρώπου ως υποκείμενο του γίνεσθαι²⁰. Η αλλαγή αυτή του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος σχετίζεται με τις κοινωνικές καταστάσεις που υφίστανται εκείνη τη χρονική περίοδο, καθώς «η φιλοσοφική σκέψη εκφράζει το κοινωνικό γίνεσθαι και εκπορεύεται μέσα από τη διαπάλη του ανθρώπου να κατανοήσει και να μεταβάλλει τον κόσμο που τον περιβάλλει»²¹.

Στον *Κρατύλο* ο Πλάτων εξηγεί γιατί μόνο ο άνθρωπος, από όλα τα θηρία, ονομάστηκε άνθρωπος σημειώνοντας πως τα υπόλοιπα ζώα από όσα συμβαίνουν γύρω τους δεν έχουν τη δυνατότητα να τα προσπελάσουν έλλογα ούτε να τα παρατηρήσουν με προσοχή («ἀναθρεῖν»), σε αντιδιαστολή με τον άνθρωπο που βλέπει και παρατηρεί επισταμένως («ἀναθρεῖ») και συλλογίζεται εκείνο που έχει δει («ὄπωπε»)· αυτός είναι και

¹⁹. Κωνσταντίνος Θ. Πέτσος, «Λόγος και Πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφείν*, 14 (Ιούνιος 2016), σσ. 147-160· πβ. Δημήτριος Ν. Κούτρας, «Φυσικό και ιστορικό γεγονός», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού*. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 109-119· Ιωάννης Ε. Θεοδωρόπουλος, «Ο χρόνος στην ανθρωπολογία της γνώσης», *Παρνασσός*, ΛΑ' (Ιούλιος – Δεκέμβριος 1989), σσ. 338-353.

²⁰. Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Ιωάννινα, 1987, σ. 106.

²¹. *Αυτόθι*.

ο λόγος που από όλα τα θηρία μόνο ο άνθρωπος πήρε αυτή την ονομασία, καθώς ο όρος σημαίνει «ο εξετάζων όσα έχει ιδεί»²².

α. Η θεώρηση των Προσωκρατικών

Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι ενδιαφέρθηκαν για τον άνθρωπο ως κοινωνικό ον, καθώς είναι αδιαμφισβήτητο πως στη σκέψη τους μπορούμε να ανιχνεύσουμε τις πρώτες υποτυπώσεις μιας «κοινωνικής φιλοσοφίας»²³, αλλά όπως είναι σαφές από τα αποσπάσματα²⁴ ο πυρήνας του ενδιαφέροντός τους ήταν ο κόσμος και η φύση²⁵. Άνθρωπος είναι «ὁ πάντες ἴδμεν»²⁶ και «ἄνθρωποι εἰς ἔσται καὶ ἄνθρωπος πάντες»²⁷, ενώ σε έναν πιο

²². Πλάτων, *Κρατύλος*. Ed. H. N. Fowler. Volume IV. Cambridge, Harvard University Press, 1973· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*. Ἡ περὶ ὁρθότητος ὀνομάτων, λογικός. Εισαγ., Μετάφρ., Σχόλια. Γιώργος Κεντρωτής. Αθήνα, Gutenberg, 2013, 399c 1-6: «Τούτων τοίνυν ἓν καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων ὄνομα πέπονθεν, ὡς ἔμοι δοκεῖ. Ἐκ γὰρ ῥήματος, ὄνομα γέγονεν, ἐνὸς γράμματος τοῦ ἄλφα ἐξαιρεθέντος καὶ βαρυτέρας τῆς τελευτῆς γενομένης σημαίνει τοῦτο τὸ ὄνομα ὁ “ἄνθρωπος” ὅτι τὰ μὲν ἄλλα θηρία ὧν ὀρᾶ οὐδὲν ἐπισκοπεῖ οὐδὲ ἀναλογίζεται οὐδὲ ἄνθρωπος ἄμα ἐώρακεν – τοῦτο δ’ ἐστὶ [τὸ] “ὄπωπε” – καὶ ἄνθρωπος καὶ λογίζεται τοῦτο ὁ ὄπωπε. Ἐντεῦθεν δὴ μόνον τῶν θηρίων ὀρθῶς ὁ ἄνθρωπος “ἄνθρωπος” ὠνομάσθη, ἄνθρωπος ὁ ὄπωπε»· Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 406 (σημ. 192).

²³. Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαῖος ἐλληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ. 107.

²⁴. Για ὅρους που ἀνήκουν στην προσωκρατικὴ διάνοηση ἔχει χρησιμοποιηθεῖ το *Λεξικόν της Προσωκρατικῆς Φιλοσοφίας*, Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, 1994· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, «Παρουσίαση του ἔργου “Λεξικόν της Προσωκρατικῆς φιλοσοφίας”», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνῶν*, 70 (1995), Τεύχος 2^ο, Αθήνα, Γραφεῖον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνῶν, 1995, σσ. 412-413.

²⁵. Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαῖος ἐλληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ. 107.

²⁶. Δημόκριτος, DK. B165 στό: Hermann Diels – Walther Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Bd. I, Dublin/Zürich, 1972 (1903). [Στό ἐξῆς DK A = μαρτυρίες· B = ἀποσπάσματα]· πβ. H. Diels – W. Kranz, *Οἱ Προσωκρατικοί. Οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*. Απόδοση στα Νέα Ἑλληνικά Βασ. Α. Κύρκος. Συνεργασία: Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης. Επιμ., Βασ. Α. Κύρκος. Φιλολογικὴ ἐποπτεία Γεώργιος Α. Χριστοδούλου. Τόμος Α'. Αθήνα, Παπαδήμας, 2005: «Ὁ Δημόκριτος, που ἔκανε ἀπομίμηση τοῦ λόγου τοῦ Δία καὶ “που εἶπε γιὰ ὅλα τὰ ἐξῆς ἀκριβῶς”, ἐπιχείρησε νὰ ἐκθέσει τὴ γνώμη του γιὰ τὸ τι σημαίνει ἄνθρωπος, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε νὰ ἐκθέσει τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἀποψη, ὅταν εἶπε: “ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸ που γνωρίζουμε ὅλοι”».

²⁷. Ο.π., B124: «Ὅπως λέει ὁ Πλάτων καὶ ὁ Διοκλῆς, τὸ σπέρμα ἐκκρίνεται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο καὶ ἀπὸ τὸν νωτιαῖο μυελό· ἀλλὰ ὁ Πραξαγόρας καὶ ὁ Δημόκριτος ἀκόμα καὶ ὁ Ἱπποκράτης (λένε ὅτι ἐκκρίνεται) ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ σῶμα· ὁ Δημόκριτος λέει: “ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἓνας καὶ ἄνθρωπος εἶναι οἱ πάντες”»· πβ. Ἰωάννης Ρ. Πανέρης, «Διορθωτικά καὶ ἐρμηνευτικά σε ἀποσπάσματα τοῦ Δημόκριτου», *Παρνασσός*, ΚΔ' (Ἰανουάριος – Μάρτιος 1982), Αθήνα, 1982, σσ. 41-42.

συγκεκριμένο ορισμό ο άνθρωπος διαφέρει από τα υπόλοιπα πλάσματα, διότι μόνο εκείνος διαθέτει νόηση, ενώ τα υπόλοιπα έχουν μόνο αισθήσεις²⁸. Για τα πράγματα όμως που είναι αόρατα δύναται να τα αντιληφθεί μόνο ο θεός, καθώς «περι τῶν ἀφανέων, περι τῶν θνητῶν σαφήνειαν μὲν θεοὶ ἔχοντι, ὡς δὲ ἀνθρώποις τεκμαίρεσθαι καὶ τὰ ἐξῆς»²⁹. Επομένως, αν και ο άνθρωπος είναι ανώτερος από τα υπόλοιπα έμβια όντα, δεν μπορεί να κατανοήσει ό,τι είναι αόρατο, δηλαδή έννοιες, κάτι που κάνει μόνο ο θεός.

Για το ήθος των ανθρώπων ο Ηράκλειτος διατυπώνει έναν πολύ σημαντικό ορισμό πως «ἡθος ἀνθρώπων δαίμων»³⁰, καθώς συνεπής «στην ηθική και στην πολιτική σκέψη του, αποκρούει δαιμονοκρατικές αντιλήψεις, που αναφέρονται στην τύχη των ανθρώπων»³¹. Το ήθος από ετυμολογικής απόψεως σημαίνει συνήθεια, ενώ από περιγραφικής «αναδεικνύει αυτό που συνιστά χαρακτηριστικό γνώρισμα» και δεν πρέπει να «εξισώνεται» με την φύσιν³². Τα πράγματα που καθιστούν έναν άνθρωπο ευτυχισμένο δεν σχετίζονται ούτε με το σώμα ούτε με τα υλικά αγαθά, αλλά με την ορθή σκέψη και τη σωφροσύνη³³, διαπιστώνοντας πως έχουν ήδη τεθεί οι βάσεις για το ανθρωπολογικό σύστημα που θα θεμελιώσει ο Πλάτων, αλλά και οι Σοφιστές.

²⁸. Αλκμαίων, DK. B1a: «Ἀνθρωπον γάρ φησι τῶν ἄλλων διαφέρειν ὅτι μόνον ξυνήσι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν, οὐ ξυνήσι δέ»· πβ. Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, σ. 160.

²⁹. Ο.π., B1: «Ο Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης, ο γιός του Πειρίθου, είπε τα εξής στον Βροτίνο, τον Λέοντα και τον Βάθυλλο· “Τα αόρατα πράγματα καθώς και τα σχετικά με τους θνητούς μόνον οι θεοί, βέβαια, τα αντιλαμβάνονται καθαρά, ενώ οι άνθρωποι μπορούν μόνον να εικάζουν” κ.ο.κ.».

³⁰. Ηράκλειτος, DK. B119: «Το ήθος του ανθρώπου είναι η ψυχή του»· πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*. Μετάφρ., Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα, Μ. Ι. Ε. Τ., σ. 215· Α. Ν. Ζούμπος, «Έρευναι περί τον Ηράκλειτον», σ. 31· Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, σ. 92.

³¹. Ευάγγελος Ν. Ρούσσος, *Ιστορική Εισαγωγή*. Τόμος Α'. Αθήνα, Στιγμή, 1999, σ. 137.

³². Edward Hussey, «Ηράκλειτος», στό: Α. Α. Long (εκδ.), *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι*. Συναγωγή συστατικών μελετημάτων. Μετάφρ., Θεοδόσης Νικολαΐδης – Τάσος Τυφλόπουλος. Επιμ., Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σσ. 171-172.

³³. Δημόκριτος, DK. B40: «Οὔτε σώμασιν οὔτε χρήμασιν εὐδαιμονοῦσιν ἄνθρωποι, ἀλλ' ὀρθοσύνη καὶ πολυφροσύνη».

β. Οι αντιλήψεις των Σοφιστών

Οι Σοφιστές³⁴ και ο Σωκράτης ήταν εκείνοι που ενδιαφέρθηκαν για τον άνθρωπο³⁵ και για τους Σοφιστές ο άνθρωπος «δεν είναι παθητικός δέκτης των επιδράσεων του φυσικού κόσμου», αλλά «μπορεί να γίνει ο ίδιος με την επέμβασή του δύναμη διαμορφωτική του κοινωνικού γίνεσθαι»³⁶. Η παραπάνω φράση επιβεβαιώνεται από τον Πρωταγόρα με τη γνωστή ρήση του «πάντων χρημάτων³⁷ μέτρον ἄνθρωπον εἶναι, τῶν μὲν ὄντων ὥς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὥς οὐκ ἔστιν»³⁸. Το απόφθεγμα αυτό είναι μείζονος σημασίας για την ανθρωπολογική θεώρηση των Σοφιστών και έχει απασχολήσει αρκετά τη φιλοσοφική διάνοηση, καθώς τίθεται το ζήτημα

³⁴. Ι. Δελλής, «Δυο διαχρονικές ιδέες: “Φυσικό Δίκαιο” και “Κοσμοπολιτισμός” στην πολιτική σκέψη του εξ Ηλίδος σοφιστή Ιππία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 43 (2013), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 60-76· πβ. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι. Από τον Θαλή στον Αριστοτέλη*. Μετάφρ., Αντ. Η. Σακελλαρίου. Αθήνα, Παπαδήμα, 1987, σσ. 69-73.

³⁵. Βασιλική Σολωμού – Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*. Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα, 2003, σσ. 42-50.

³⁶. Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ. 115.

³⁷. Για την έννοια «χρήματα» από το ρητό του σοφιστή Πρωταγόρα και όπως αυτή ερμηνεύεται στον πλατωνικό *Θεαίτητο* πβ. Γραμματική Αλατζόγλου – Θέμελη, *Πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος. Η πλατωνική και αριστοτελική μαρτυρία*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1976, σσ. 31-51.

³⁸. Πλάτων, *Θεαίτητος*. Transl. Harold North Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1977· πβ. Πλάτων, *Θεαίτητος*. Transl., Comment., John Mc Dowell. Oxford, Clarendon Press Oxford, 1973· Πλάτων, *Θεαίτητος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1980, 151e 7 – a 4: «Κινδυνεύεις να μην έχεις πει ασήμαντο λόγο για τη γνώση, αλλ’ αυτόν που έλεγε κι’ ο Πρωταγόρας. Με κάποιον άλλο τρόπο, είπε κι’ αυτός τα ίδια. Γιατί λέει κάποιον: “για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος, για όσα υπάρχουν ότι υπάρχουν, για όσα δεν υπάρχουν ότι δεν υπάρχουν”»· Πρωταγόρας, DK. A13· Karl Reinhardt, *Ψυχής λόγος. Ψηλαφήσεις της αρχαιοελληνικής πνευματικότητας*. Εισαγ., Μετάφρ., Θεόδωρος Λουπασάκης. Αθήνα, Εικοστού Πρώτου, 1992, σ. 16· Δημ. Π. Διαμαντόπουλος, «Ερμηνεία αρχαίων ελληνικών κειμένων και φιλολογικός ανθρωπισμός», *Πλάτων, Τόμος 6* (2010-2011), Αθήνα, Παπαζήση, 2011, σσ. 31-32· Δ. Παπαδής, «Η έννοια της Δημοκρατίας στον Πρωταγόρα και τον Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 19-20 (1989-1990), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 180-187· Βασιλική Σολωμού – Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, σσ. 43-45· Γ. Αλατζόγλου – Θέμελη, «Γνωσιολογικές απόψεις των Σοφιστών», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 10-11 (1980-1981), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 243· Βασίλειος Κωνσταντινόπουλος, «Η σοφιστική διδασκαλία και η σωκρατική αρετολογία», *Παρνασσός, Ν’* (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2008), Αθήνα, 2008, σ. 107.

εάν με τη λέξη άνθρωπος εννοείται ο άνθρωπος ως έννοια γένους ή ο κάθε άνθρωπος χωριστά³⁹. Όμως σύμφωνα με τη ρήση «πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος είναι» και όχι «έκαστος» άνθρωπος⁴⁰, συνεπώς δεν αναφέρεται στον κάθε άνθρωπο χωριστά, αλλά στον άνθρωπο ως έννοια γένους.

Η ρήση αυτή αποτελεί «διακήρυξη ευθύνης και αισιοδοξίας και προσδοκίας» ότι ο άνθρωπος μπορεί με τις δικές τους δυνάμεις να βελτιώσει τη ζωή του, σε συνεργασία βέβαια και με τους συνανθρώπους του. Ο άνθρωπος του πρωταγόρειου λόγου «φαίνεται ότι δε δηλώνει το άτομο, δηλώνει το γένος, την ομάδα, την κοινωνία· οπότε η αρχή του Πρωταγόρα δεν οδηγεί σε ατομικισμό, υποκειμενισμό, ασυνεννοησία, αλλά σε συντροφικότητα, συνεργασία, αμοιβαίο σεβασμό, πρόοδο»⁴¹. Ο άνθρωπος δεν πρέπει να στηρίζεται σε μεταφυσικά όντα, όπως ο θεός, ή σε άλλες «εξωκόσμιες» και «μεταφυσικές» δυνάμεις για να κρίνει τα πράγματα, αλλά απελευθερωμένος από μεταφυσικές δεσμεύσεις και απαλλαγμένος από «κηδεμονεύσεις και προστατευτικά περικαλύμματα θρησκευτικής προέλευσης»⁴² καθιστά τον άνθρωπο κύριο του εαυτού του.

Ο Σωκράτης εκφράζει τη διαφωνία του, καθώς θεωρεί πως ο Πρωταγόρας εννοεί τον κάθε άνθρωπο χωριστά και διατείνεται με μια δόση ειρωνείας⁴³, πως εσφαλμένα πιστεύει πως για τα πράγματα μέτρο

³⁹. Δ. Παπαδής, «Η έννοια της Δημοκρατίας στον Πρωταγόρα και τον Αριστοτέλη», σ. 182· πβ. Γ. Αλατζόγλου – Θέμελη, «Γνωσιολογικές απόψεις των Σοφιστών», σ. 244.

⁴⁰. Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ. 117.

⁴¹. Φ. Κ. Βώρος, *Σύντομη ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*, σ. 89· πβ. Δημήτριος Φαρμάκης, «Η θεμελίωση της δημοκρατίας στον Πρωταγόρα», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 80 (Μάιος 2010), Τόμος 27, σσ. 188-194.

⁴². Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σσ. 115-116.

⁴³. François Châtelet, «Πλάτων», στο: François Châtelet (επιμ.), *Από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη*. Τόμος Α'. Αθήνα, Γνώση, 1984, σσ. 47-51· πβ. Leon Guilhamet, «Socrates and Post-Socratic Satire», *Journal of the History of Ideas*, 46 (January – March 1985), σσ. 3-12· G. R. F. Ferrari, «Socratic Irony as Pretence», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 34 (Summer 2008), σσ. 1-33· Melissa Lane, «The Evolution of *Eirōneia* in classical Greek texts: Why Socratic *Eirōneia* is not Socratic Irony», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 49-83.

είναι ο κάθε άνθρωπος, καθώς αυτό που διαθέτει δεν είναι γνώση αλλά γνώμη⁴⁴ και δεν είναι δυνατόν για κάθε πράγμα μέτρο να είναι ο καθένας⁴⁵. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως σημαίνει κάτι πολύ διαφορετικό για τον σοφιστή και για τον Σωκράτη η εν λόγω ρήση. Ο Πρωταγόρας με αυτό το απόφθεγμα θέλει να κοινωνήσει πως στον κόσμο υπάρχουν μόνο αυτά που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται· ό,τι δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί δεν υφίσταται. Από την άλλη πλευρά ο φιλόσοφος δεν εννοεί τον άνθρωπο ως οντότητα, αλλά τον κάθε άνθρωπο χωριστά και θεωρεί άτοπη τη ρήση, καθώς δεν γίνεται ο κάθε άνθρωπος να έχει μια διαφορετική θέαση για τα πράγματα, διότι υπάρχουν ορισμένα πράγματα που είναι ίδια για όλους και δεν γίνεται να αμφισβητούνται.

Η διαφωνία μεταξύ των Σοφιστών και του Σωκράτη προκύπτει από το γεγονός ότι οι πρώτοι θεωρούσαν πως ο άνθρωπος «έχει από τη φύση του κάποιες δυνατότητες να γνωρίζει τον κόσμο, να οργανώνει την κοινωνία και την ηθική του, να δημιουργεί αξίες ζωής, ως ελεύθερος και υπεύθυνος άνθρωπος», ενώ ο Σωκράτης και ο Πλάτων είχαν την πεποίθηση πως «ο άνθρωπος έχει αδυναμίες γνωσιακές, ηθικές· μέσα του όμως ενυπάρχουν “αναμνήσεις” από την προϋπαρξη της ψυχής του ή έχει έμφυτες ιδέες και αιώνιες αξίες»⁴⁶.

γ. Η σωκρατική άποψη

Αν και οι Σοφιστές ασχολήθηκαν με τον άνθρωπο, όπως προκύπτει από τα προλεχθέντα, εκείνος που σκιαγράφησε με ενάργεια την έννοια

⁴⁴. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 158a 5-7: «Τίς δὴ οὖν, ὦ παῖ, λείπεται λόγος τῷ τὴν αἴσθησιν ἐπιστήμην τιθεμένῳ καὶ τὰ φαινόμενα ἐκάστῳ ταῦτα καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ φαίνεται».

⁴⁵. Για τον ολοκληρωμένο λόγο του Σωκράτους ενάντια στη ρήση του Πρωταγόρα και την προσπάθεια αποδόμησής του βλ. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 157e 3 – 179c 2· πβ. John Mc Dowell (comment.), Πλάτων, *Θεαίτητος*, σσ. 145-179.

⁴⁶. Δημ. Π. Διαμαντόπουλος, «Ερμηνεία αρχαίων ελληνικών κειμένων και φιλολογικός ανθρωπισμός», σ. 32.

άνθρωπος ήταν ο Σωκράτης⁴⁷, καθώς «ἐπὶ Σωκράτους [...] τὸ [...] ζητεῖν τὰ τῆς φύσεως ἔληξεν, πρὸς δὲ τὴν χρησίμον ἀρετὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἀπέκλιναν οἱ φιλοσοφοῦντες»⁴⁸. Ἦταν ο πρῶτος⁴⁹ που απομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἐστρεψε τὴν προσοχή του στὸν ἄνθρωπο καὶ «έκαμε γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ “πρακτικοῦ” λόγου ὅ,τι οἱ προγενέστεροί του Ἴωνες ἔκαμαν γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου»⁵⁰. Σύμφωνα με τὸν Κικέρωνα «κατέβασε τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ τὴν τοποθέτησε μέσα στὶς πόλεις καὶ τὴν ἔβαλε ἀκόμη μέσα στα σπίτια καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ ἀσχοληθεῖ με τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἥθη, με τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ»⁵¹. Ο ἄνθρωπος ἦταν γιὰ ἐκείνον «τὸ σπουδαιότερο στὸν κόσμος. Τὸ ἴδιο εἶναι καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα, κι αὐτὸ τόσο σαν ἄτομο ὅσο καὶ σαν κοινωνικὸ ὄν»⁵².

Ἡ μεταστροφή τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὴ φύση στὸν ἄνθρωπο πραγματοποιήθηκε ὅταν σὲ προγενέστερη ηλικία⁵³ καὶ ἐπιθυμώντας νὰ γνωρίσει τὴν «περὶ φύσεως ἱστορίαν»⁵⁴ στράφηκε στὴν ἀναξαγόρεια

⁴⁷. Μανώλης Μαρκάκης, «Απὸ τὸν λόγο στὸ ὄν», *Παρνασσός*, ΚΘ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1987), σσ. 257-275.

⁴⁸. Ἀριστοτέλης, *Περὶ ζώων μορίων*. Recens. Immanuelis Bekkeri. Volume I. Berolini, 1960, A1 642a 28-31· πβ. Κωνσταντῖνος Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορική στὴν κλασικὴ σκέψη*, Αθήνα, Gutenberg, 2017, σσ. 56-57.

⁴⁹. Β. Ν. Τατάκης, *Ο Σωκράτης. Ἡ ζωὴ του, ἡ διδασκαλία του*, Αθήνα, Αστήρ, 1970, σσ. 56-57· πβ. Jeffrey S. Turner, «Socrates Amidst the Academics?», *Inquiry*, 34 (June 1991), σσ. 255-278.

⁵⁰. Β. Ν. Τατάκης, *Ο Σωκράτης. Ἡ ζωὴ του, ἡ διδασκαλία του*, σ. 56· πβ. W. K. C. Guthrie, *Οἱ Ἕλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 68.

⁵¹. Cicero, *Tusculian Disputations*. Transl. J. E. King. Cambridge, Harvard University Press, 1966, V. iv. 10-11: «Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus collocavit et in domus etiam introduxit et coëgit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere»· πβ. Νίκος Κ. Ψημμένος, *Σωκράτης. Ἐνα δοκίμιο + δώδεκα ἐρωτήματα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Ἰωάννινα, Δώτιον, 2007, σ. 51.

⁵². Τσέλλερ – Νεστλέ, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας*, σ. 171.

⁵³. Philip Merlan, «Minor Socrates», *Journal of the History of Philosophy*, 10 (1972), σσ. 143-152.

⁵⁴. Πλάτων, *Φαίδων*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971· πβ. Πλάτων, *Φαίδων*. Transl., Comment., David Gallop. Oxford, Clarendon Press, 1975· Πλάτων, *Φαίδων*. Ed. C. J. Rowe. Cambridge, Cambridge University Press, 1993· Πλάτων, *Φαίδων*. Εἰσαγ., Μετάφρ., Ευάγ. Παπανούτσος. Αθήνα, Ἰωάννης Ν. Ζαχαρόπουλος, 1957, 96a 7.

φιλοσοφία και στη θεωρία για τον νου ως η αιτία όλων των πραγμάτων⁵⁵, αλλά όπως αποδείχθηκε και αυτή η θεώρηση ήταν κοσμολογική, όπως των υπόλοιπων Προσωκρατικών φιλοσόφων⁵⁶. Ύστερα από αυτή τη διαπίστωση πραγματοποιήθηκε η στροφή του προς τον άνθρωπο, καθώς όπως ο ίδιος σημειώνει «ἔδοξε τοίνυν μοι [...] μετὰ ταῦτα, ἐπεὶ δὴ ἀπείρηκα τὰ ὄντα σκοπῶν, δεῖν εὐλαβηθῆναι μὴ πάθοιμι ὅπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐκλείποντα θεωροῦντες καὶ σκοπούμενοι· διαφθείρονται γάρ που ἔνιοι τὰ ὄμματα, ἐὰν μὴ ἐν ὕδατι ἢ τινι τοιούτῳ σκοπῶνται τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Τοιοῦτόν τι καὶ ἐγὼ διενόηθην, καὶ ἔδισα μὴ παντάπασιν τὴν ψυχὴν τυφλωθεῖν βλέπων πρὸς τὰ πράγματα τοῖς ὄμμασι καὶ ἐκάστη τῶν αἰσθήσεων ἐπιχειρῶν ἄπτεσθαι αὐτῶν. Ἔδοξε δὴ μοι χρῆναι εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν»⁵⁷.

Ο Σωκράτης για πρώτη φορά φέρνει στο επίκεντρο το άτομο και παύοντας πλέον να είναι ένα φυσικό ον, όπως συνέβαινε με τους φυσιολόγους, «γίνεται ον, του οποίου η δραστηριότητα διέπεται από δικούς του πνευματικούς νόμους, που του δείχνουν το δρόμο για την ολοκλήρωση των δυνατοτήτων του»⁵⁸. Η φιλοσοφία στρέφεται πλέον στον άνθρωπο, στα χαρακτηριστικά που τον διέπουν, στην ψυχή του, στις διεργασίες που συμβαίνουν εντός της, αλλά και στην πόλη στην οποία ζει και αποτελεί μέρος της.

⁵⁵. Πλάτων, *Φαίδων*, 97b 8 – c 3: «Ταύτη δὴ τῇ αἰτίᾳ ἦσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 174-176· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 234.

⁵⁶. Πλάτων, *Φαίδων*, 98b 7 – c 2: «Ἀπὸ δὴ θαυμαστῆς ἐλπίδος, ὧ ἑταῖρε, ὠχρόμην φερόμενος, ἐπεὶ δὴ προῖων καὶ ἀναγιγνώσκων, ὁρῶ ἄνδρα τῷ μὲν νῶ οὐδὲν χρώμενον οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 175-176· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 235-236.

⁵⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 99d 4 – e 6· πβ. Γεωργία Κατσαλάκη (Μετάφρ.), «Πλάτων. Ο πρώτος πλούς του Σωκράτους επί της αιτίας ζήτησιν (*Φαίδων* 96a 6 – 99d 3)», *Παλίμψηστον*, 1 (1985), Κρήτη, σσ. 61-76· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 177-178· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 239-240.

⁵⁸. Β. Ν. Τατάκης, *Ο Σωκράτης. Η ζωή του, η διδασκαλία του*, σ. 63.

Ένα έμμοιο θέμα της πλατωνικής φιλοσοφίας αποτελεί η προσωπικότητα του ανθρώπου⁵⁹ και διαφαίνεται «η αδήριτη εξάρτηση της δυνατότητας να μεγαλουργήσει ο άνθρωπος από την ύπαρξη εξαιρετου ψυχικού προικισμού στη φύση του εκφράζεται με έμφαση και αρνητικά»⁶⁰, καθώς σημειώνεται «σμικρὰ δὲ φύσις οὐδὲν μέγα οὐδέποτε οὐδένα οὔτε ιδιώτην οὔτε πόλιν δρᾶ»⁶¹. Η φύσις είναι αυτή που υποδεικνύει σε ποιους ανθρώπους αρμόζει να ασχολούνται με τη φιλοσοφία και να ηγούνται στην πόλη και ποιοι δεν πρέπει να έχουν καμία αξίωση σε αυτά τα πεδία και απλά να καθοδηγούνται, καθώς «ἵνα διαδήλων γενομένων δύνηται τις ἀμύνεσθαι, ἐνδεικνύμενος ὅτι τοῖς μὲν προσήκει φύσει ἄπτεσθαί τε φιλοσοφίας ἡγεμονεύειν τ' ἐν πόλει, τοῖς δ' ἄλλοις μήτε ἄπτεσθαι ἀκολουθεῖν τε τῷ ἡγουμένῳ»⁶².

Η ανωτερότητα μιας μερίδας πολιτῶν ἔνεκα της φύσης τους και ο αποκλεισμός των υπολοίπων δεν ἔχει ως επακόλουθο ἕναν κοινωνικό αριστοκρατισμό, καθώς ο Πλάτων, ὅπως και οι υπόλοιποι γνήσιοι φιλόσοφοι, ἔχουν την πεποίθηση πως οὔτε οι ίδιοι δεν ανήκουν σε καμία κοινωνική τάξη⁶³, αναγνωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο την αξία του ανθρώπου ατομικά, ανεξαρτήτου κοινωνικής προελεύσεως με μοναδικό γνώμονα να είναι προικισμένος από τη φύση με τα χαρακτηριστικά που

⁵⁹. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 41.

⁶⁰. *Αυτόθι*.

⁶¹. Πλάτων, *Πολιτεία*. Transl. Paul Shorey. Volume I and II. Cambridge, Harvard University Press, 1963· πβ. Πλάτων, *Πολιτεία*. Ed. James Adam. Volume I and II. Cambridge, University Press, 1963· Gvilielmvs Chase Greene (Ed.), *Scholia Platonica*, Pennsylvaniae, Societas Philologica Americana, 1938· Πλάτων, *Πολιτεία*. Εισαγ., Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Πόλις, 2003 (2002), 495b 5-6: «Ενώ μια φύση περιορισμένων αξιώσεων δεν κάνει ποτέ τίποτα μεγάλο, οὔτε σε ἕνα μεμονωμένο άτομο οὔτε σε μια πολιτεία».

⁶². Πλάτων, *Πολιτεία*, 474b 7 – c 3: «Γιατί μόνο αν γίνει αυτή η ξεκάθαρη διάκριση, θα μπορέσει κανείς να αμυνθεί δείχνοντας ὅτι σε ορισμένους ανθρώπους ταιριάζει από τη φύση τους να καταπιάνονται με τη φιλοσοφία και να ἔχουν ηγετική θέση στην πόλη, ενώ οι ἄλλοι δεν πρέπει καν να τα αγγίζουν αυτά αλλά μόνο να ακολουθούν τον ηγέτη»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 41· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 332· Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, σ. 234.

⁶³. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 41.

χρειάζονται. Αντιστρόφως, δεν αναγνωρίζεται καμία ανωτερότητα σε κάποιον με «εξαιρετή» κοινωνική προέλευση, χωρίς ο ίδιος να διαθέτει από τη φύση του «ψυχικό προικισμό»: συνεπώς η αναγωγή «του στοιχείου “φύσις” για κάθε άνθρωπο σε κριτήριο βασικό της κοινωνικοπολιτικής αξίας του είναι αρχή γνήσια δημοκρατική, αλλά τόσο ριζικά δημοκρατική, ώστε συνάμα είναι και γνήσια αριστοκρατική»⁶⁴.

Εκτός από τη φύση καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει και η παιδεία, η οποία αποτελεί θεμέλιο λίθο για τη διάπλαση της ανθρώπινης προσωπικότητας, καθώς ένας άνθρωπος με εξαιρετή φύση, αλλά χωρίς παιδεία δεν θα καταφέρει ποτέ να κατακτήσει την αρετή, διότι «ἐὰν δὲ μὴ ἔν προσηκούσῃ σπαρεῖσά τε καὶ φυτευθεῖσα τρέφηται, εἰς πάντα τὰναντία αὖ, ἐὰν μὴ τις αὐτῇ βοηθήσας θεῶν τύχη»⁶⁵. Προς επίρρωση των λεγομένων του ο Πλάτων ίδρυσε την Ακαδημία⁶⁶, όπου αποτελούσε «την μεγάλη πολιτική πράξη της ζωής του»⁶⁷ και είναι ίσως ο πρώτος που εφάρμοσε τον θεσμό της δωρεάν παιδείας⁶⁸.

Ένα ακόμη γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης είναι η μίμηση, μια «σημαντική έννοια και της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του Πλάτωνος»⁶⁹, διότι όποιος έχει στραμμένη την προσοχή του στα ουσιώδη πράγματα δεν

⁶⁴. Αυτόθι.

⁶⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 492a 1-5: «Πιστεύω, λοιπόν, ότι αν συμβεί αυτή η φιλοσοφική φύση, έτσι όπως την προσδιορίσαμε, να λάβει τη μάθηση που της πρέπει, αναγκαστικά θα φθάσει, μεγαλώνοντας, να κατακτήσει όλη την αρετή, αν όμως πάλι ανατρέφεται όντας σπαρμένη και φυτευμένη σε έδαφος που δεν της ταιριάζει, θα φθάσει στα εντελώς αντίθετα, εκτός κι αν τύχει να βάλει το χέρι του επάνω της κάποιος θεός». πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 19. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 42-43.

⁶⁶. Χρ. Ευελπίδης, *Πλάτων και Αριστοφάνης*, Αθήνα, 1949, σσ. 45-46: «Η πλατωνική Ακαδημία φαίνεται πως ιδρύθηκε με σκοπό να μορφώσει τουλάχιστον φιλοσόφους που θα στέκονταν σύμβουλοι των αφιλοσόφητων κυβερνητών».

⁶⁷. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, «Έρως και Παιδεία κατά Πλάτωνα», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σ. 14.

⁶⁸. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, «Έρως και Παιδεία κατά Πλάτωνα», σ. 14.

⁶⁹. Άννα Κελεσίδου – Γαλανού, *Η έννοια της σωτηρίας στην πλατωνική πολιτική φιλοσοφία*, σ. 49.

κοιτάει πιο κάτω, σε ζητήματα ευτελούς σημασίας, «ἀλλ' εἰς τεταγμένα ἄττα καὶ κατὰ ταῦτ' ἄει ἔχοντα ὀρῶντας καὶ θεωμένους οὐτ' ἀδικοῦντα οὐτ' ἀδικούμενα ὑπ' ἀλλήλων, κόσμῳ δὲ πάντα καὶ κατὰ λόγον ἔχοντα, ταῦτα μιμεῖσθαι τε καὶ ὅτι μάλιστα ἀφομοιοῦσθαι»⁷⁰. Εἶναι σύμφωνος οἱ ἄνθρωποι νὰ μιμούνται συμπεριφορές οἱ ὁποῖες ὁμῶς ἐμφοροῦνται ἀπὸ τις ἀρετές τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀνδρείας, τῆς φρόνησης καὶ τῆς σωφροσύνης καὶ ἔχει τὴν πεποίθησιν πῶς ἀνὰ παῖδιά ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι μιμούνται τέτοια πρότυπα, μεγαλώνοντας οἱ συμπεριφορές αὐτές θὰ ἀφομοιωθοῦν ἐντὸς τοῦ καὶ πλέον θὰ εἶναι μέρος τῆς προσωπικότητάς τοῦς.

Ἡ γνώση γιὰ τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους δὲν θεωρεῖται κάτι ἰσχυρό, κυρίαρχο, πρωταρχικό καὶ «οὐδὲ ὥς περὶ τοιούτου αὐτοῦ ὄντος διανοοῦνται, ἀλλ' ἐνούσης πολλάκις ἀνθρώπῳ ἐπιστήμης οὐ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ ἄρχειν ἀλλ' ἄλλο τι, τότε μὲν θυμόν, τότε δὲ ἡδονήν, τότε δὲ λύπην, ἐνίοτε δὲ ἔρωτα, πολλάκις δὲ φόβον, ἀτεχνῶς διανοούμενοι περὶ τῆς ἐπιστήμης ὥσπερ περὶ ἀνδραπόδου, περιελκομένης ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων»⁷¹. Οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἔρμαια τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἡδονῶν τοῦς, μετὰ τὴν γνώσιν νὰ παραγκωνίζεται· αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ οἱ περισσότεροι ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν ἀρετὴν, καθὼς ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος διακατέχεται ἀπὸ τις τέσσερις ἀρετές καὶ ὄχι ἀπὸ ἡδονές.

⁷⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 500c 2-5: «Ἀπεναντίας, ἔχοντας τὸ βλέμμα τοῦ στραμμένο σὲ ὀντότητες μιᾶς αἰώνιας καὶ ἀναλλοίωτης τάξεως, οἱ ὁποῖες οὔτε ἀδικοῦν οὔτε ἀδικοῦνται ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλην, ὀντότητες τακτοποιημένες, ὅλες, σύμφωνα μετὰ τὸν λόγον, τις μιμεῖται καὶ προσπαθεῖ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο νὰ ἐξομοιώνεται με αὐτές».

⁷¹. Πλάτων, *Πρωταγόρας*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967· πβ. Πλάτων, *Πρωταγόρας*. Εἰσαγ., Μετάφρ., Β. Ν. Τατάκης. Ἀθήνα, Ἰ. Ν. Ζαχαρόπουλος, 1957· Πλάτων, *Πρωταγόρας*. Transl., Comment., C.C.W. Taylor. Oxford, Clarendon Press, 1976· Πλάτων, *Πρωταγόρας*. Ed. Nicholas Denyer. Cambridge, Cambridge University Press, 2008· Πλάτων, *Πρωταγόρας*. Εἰσαγ., Ἰ. Σ. Χριστοδούλου. Μετάφρ., Ἰ. Σ. Χριστοδούλου – Ελένη Ἀπ. Πλευρά. Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 1999, 352b 2 – c 2: «Οἱ περισσότεροι σκέφτονται γιὰ τὴν γνώσιν περίπου ἔτσι· πῶς, δηλαδή, δὲν εἶναι κάτι ἰσχυρό, οὔτε κυρίαρχο, οὔτε πρωταρχικό· καὶ οὔτε μόνο σκέφτονται πῶς δὲν εἶναι κάτι τέτοιο, ἀλλὰ ἐπίσης ὅτι, ἐνῶ πολλές φορές ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα τοῦ τὴν γνώσιν, δὲν τὸν ἐξουσιάζει αὐτή, ἀλλὰ κάτι ἄλλο· τότε δηλαδή ὁ θυμὸς, τότε ἡ ἡδονή, τότε ἡ λύπη, μερικὲς φορές ὁ ἔρωτας, καὶ πολλές ὁ φόβος· σκέφτονται δηλαδή χονδροειδῶς γιὰ τὴν γνώσιν, σαν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ σκλάβο, ὅτι τὴν σύρουν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὅλα τὰ υπόλοιπα».

Η διδασκαλία του Πλάτωνος για την ανθρώπινη φύση, κατά τον Πρόκλο, έχει άμεσο συσχετισμό με τα ομηρικά έπη, καθώς από εκεί την έχει «παραλάβει» και «τοῖς ἀποδεικτικοῖς λόγοις ἱκανῶς καταδήσασθαι»⁷². Ο Όμηρος ήταν ο πρώτος που διέκρινε στον κάθε άνθρωπο την έννοια του εαυτού και «ἀπὸ τῶν ἐξηρημένων ὀργάνων καὶ διεστήσατο καλῶς τὰ εἰδῶλα τῶν πρωτουργῶν ὑποστάσεων»⁷³. Ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος επιρρώνει την άποψή του πως ο φιλόσοφος έχει επηρεαστεί από τον Όμηρο, καθώς χρησιμοποιεί ομηρικές εκφράσεις «τὸ γὰρ αὐτὸ τὸ αὐτὸ πόθεν ἀλλαχόθεν ἂν φήσαιμεν ἢ ἐκ τοῦ αὐτὸς δὲ μετ’ ἀθανάτοισι θεοῖσιν ἔχειν τὴν ἀφορμὴν, καὶ τὸ τὴν σωματικὴν φύσιν εἰδῶλον τῆς ἀληθινῆς οὐσίας ἀποκαλεῖν πῶς οὐχὶ παντὶ δῆλον ἐκεῖθεν μετενηνεγμένον;», αλλά και οι στίχοι «“τὸ ἦλθε δ’ ἐπὶ ψυχὴ Θηβαίου Τειρεσίαο χρύσειον σκῆπτρον ἔχων”»⁷⁴, μας γνωστοποιούν πως η ύπαρξή μας οφείλεται στην ψυχή⁷⁵, αυτό δηλαδή που διατείνεται και ο Πλάτων. Μπορούμε να παρατηρήσουμε, όπως και σε άλλα χωρία, πως ο Πρόκλος προσπαθεί να αποκαταστήσει τη

⁷². Πρόκλος, *Πρόκλου Φιλοσόφου. Αντικείμενου πλατωνικού διαδόχου εις τας Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα*. Ed. Gvilelmvs Kroll. Vol. I. Lipsiae, B. G. Teubneri, 1899, 172. 6-9: «Ταύτην δὴ οὖν σύμπασαν τῶν δογμάτων τὴν θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως ἡμῶν ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων μοι δοκεῖ παραλαβὼν τοῖς ἀποδεικτικοῖς λόγοις ἱκανῶς καταδήσασθαι»· πβ. Proclus, *Commentaire sur la République*. Trad. A. J. Festugière. Tome III. Paris, Librairie Philosophique, 1970, σ. 117.

⁷³. Πρόκλος, *Εἰς τας Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα*, 172. 9-12: «Καὶ γὰρ ἐκεῖνος πρῶτος διέκρινεν τὸν ἕκαστον ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐξηρημένων ὀργάνων καὶ διεστήσατο καλῶς τὰ εἰδῶλα τῶν πρωτουργῶν ὑποστάσεων»· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 117.

⁷⁴. Όμηρος, *Οδύσσεια*. Ed. A. T. Murray. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1974 (1919)· Όμηρος, *Οδύσσεια*. Ed. A. T. Murray. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1960 (1919)· πβ. Όμηρος, *Οδύσσεια*. Εισαγ., Γιάννης Κορδάτος. Μετάφρ., Ζήσιμος Σιδέρης. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1956, Λ 90-91.

⁷⁵. Πρόκλος, *Εἰς τας Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 172. 21-30: «Ἄνωθεν <ἄρα> ἀπὸ τῆς Ὀμηρικῆς ὑφηγήσεως ἡρτῆται τὰ περὶ τοῦ ἀνθρώπου τῷ Πλάτῳ δοκοῦντα, μηδὲ τῶν ὀνομάτων ἀποσχομένῳ τῶν Ὀμηρικῶν. τὸ γὰρ αὐτὸ τὸ αὐτὸ πόθεν ἀλλαχόθεν ἂν φήσαιμεν ἢ ἐκ τοῦ αὐτὸς δὲ μετ’ ἀθανάτοισι θεοῖσιν ἔχειν τὴν ἀφορμὴν, καὶ τὸ τὴν σωματικὴν φύσιν εἰδῶλον τῆς ἀληθινῆς οὐσίας ἀποκαλεῖν πῶς οὐχὶ παντὶ δῆλον ἐκεῖθεν μετενηνεγμένον; ἐπεὶ καὶ “τὸ ἦλθε δ’ ἐπὶ ψυχὴ Θηβαίου Τειρεσίαο χρύσειον σκῆπτρον ἔχων” σαφῶς τὸν ἕκαστον ἡμῶν ἐν ψυχῇ διορίζεται τὴν ὑπαρξίν ἔχειν»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur la République*, σ. 118.

σχέση του Πλάτωνος με την ποίηση, καθώς σε στίχους του αναφέρει πως οι ποιητές και ο Όμηρος απέχουν τρεις βαθμούς από την αλήθεια και είναι μιμητές των ειδώλων, σημειώνοντας πως ο φιλόσοφος είναι επηρεασμένος από τα ομηρικά έπη και ως προς την αντίληψή του για την ανθρώπινη ψυχοσύνθεση, αλλά και ομηρικές επιρροές υπάρχουν και διάχυτες σε όλο το φιλοσοφικό του σύστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο δυισμός ψυχής – σώματος

α. Αφετηριακές επισημάνσεις

Ο όρος ψυχή διέπει όλη την αρχαιοελληνική γραμματεία, από τα ομηρικά ποιήματα μέχρι την ύστερη αρχαιότητα και τη χριστιανική γραμματεία⁷⁶. Για να ανακαλύψουμε τί είναι ο άνθρωπος πρέπει να διερευνήσουμε την ψυχή ως αρχή της ζωής, διότι «μόνο η ψυχή, κρυμμένη από την εμπειρία, επιτρέπει στον άνθρωπο να εξυψώνεται πάνω από το άμεσα παροντικό και να αποκτά γνώση της αλήθειας και του ψεύδους, αυτή μόνο τον κάνει άνθρωπο. [...] Οι ιδέες μπορούν να κατακτώνται γνωστικά μόνο μέσω κάποιου που είναι όμοιο και συγγενές προς αυτές. Αυτό σημαίνει ότι η ψυχή πρέπει να είναι αιώνια και αυθύπαρκτη όπως οι ιδέες, όχι ότι η ίδια είναι ιδέα»⁷⁷.

Η ψυχή στην αρχαιότητα σήμαινε «την οντότητα εκείνη που είναι υπεύθυνη για την ιδιότητα της ζωής που φέρει ένας ζωντανός οργανισμός εν γένει και ο άνθρωπος ειδικότερα»⁷⁸. Στην αρχαία φιλοσοφία, το ερώτημα για το τί είναι η ανθρώπινη ψυχή αναδύεται σταδιακά, με το ενδιαφέρον αρχικά να στρέφεται σε κάτι πιο γενικό και με την πάροδο του χρόνου προσεγγίζεται με επίκεντρο τον άνθρωπο⁷⁹. Ήδη από την ορφική παράδοση

⁷⁶. Γιώργος Καραμανώλης, «Ψυχή, Νους και Σώμα», στο: Γιώργος Καραμανώλης (επιμ.), *Εισαγωγή στην Αρχαία Φιλοσοφία*. Κρήτη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 329-πβ. Κυρ. Ζάμπας (Μετάφρ.), *Πλάτωνος Επιστολαί και Όροι*, Εν Αθήναις, Γεωργίου Δ. Φεξή, 1911, σ. 84.

⁷⁷. Karl Bormann, *Πλάτων. Μετάφρ.*, Ιωάννης Γ. Καλογεράκος. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 2006, σσ. 131-132.

⁷⁸. Γιώργος Καραμανώλης, «Ψυχή, Νους και Σώμα», σ. 330.

⁷⁹. Olof Gigon, *Βασικά προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας*. Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Γνώση, 1991, σ. 246· πβ. Αριστόξενος Δ. Σκιαδάς, «Περί της προσωπικότητας και του επιστημονικού έργου του καθηγητού κ. Olof Gigon», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΚΔ, Αθήνα, 1973-1974, σσ. 170-174· Δημήτριος Ι. Κουτσογιαννόπουλος, «Περί της προσωπικότητας και του επιστημονικού έργου του καθηγητού κ. Olof Gigon», *Επιστημονική Επετηρίς της*

υπήρχε η πίστη στην αθανασία της ψυχής· η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στην ορφική – πυθαγόρεια διδασκαλία για την ψυχή και στις παλαιοελληνικές παραστάσεις βρίσκονταν στο ότι οι Ορφικοί θεωρούσαν πως η ψυχή είναι ανώτερη από το σώμα, αθάνατη και φυλακισμένη εντός του εκτίει την ποινή της για παλαιότερα κρίματά της, ενώ «οι παλαιοέλληνες τότε μόνο αναγνώριζαν στην ψυχή μια πλήρη, άξια και ισόθεη ζωή»⁸⁰.

Το δίπολο ψυχή – σώμα συναντάται αρκετά στα σπαράγματα των Προσωκρατικών φιλοσόφων διατυπώνοντας θεωρίες, κάποιες από τις οποίες, αργότερα θα ειπωθούν και από τον Πλάτωνα, όπως η θεωρία του Θαλή για την αυτοκινησία της ψυχής, καθώς «ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητο»⁸¹. Η ψυχή για τον Θαλή δεν είχε τη σημασία που της πρόσδιδε ο χριστιανισμός, καθώς για εκείνον ήταν μόνο το ενεργητικό αίτιο χάρη στο οποίο τα όντα κινούνται, μεταβάλλονται και αποκτούν ζωή⁸², με την αντίληψη αυτή να επιρρώνεται από το απόσπασμα του Αριστοτέλη όπου σημειώνει «ἔοικε δὲ καὶ Θαλῆς, ἐξ ὧν ἀπομνημονεύουσι, κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαβεῖν, εἵπερ τὸν λίθον ἔφη ψυχὴν ἔχειν ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ»⁸³.

Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του Πανεπιστημίου Αθηνών, ΚΔ, Αθήνα, 1973-1974, σσ. 175-177· W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σσ. 31-40.

⁸⁰. Ε. Π. Παπανούτσος, *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, σ. 61.

⁸¹. Θαλής, DK. A22b: «Πρῶτος ο Θαλῆς αποφάνθηκε ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται αἰώνια ἢ κινεῖται ἀπὸ μόνῃ της»· πβ. Σμαράγδα Δ. Μοστράτου, *Οι ἄλλοι ἥρωες. Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι*, σ. 55· Άννα Πόταγα, «Η επιστημονική και φιλοσοφική σκέψη του Θαλή», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ελληνικῆς Φιλοσοφίας*, 17-18 (1987-1988), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 231· Δημήτρης Παπαδῆς, *Η ανθρωπολογία των Προσωκρατικῶν*, Αθήνα, Παπαδήμα, 1996, σσ. 73-77.

⁸². Γιάνης Κ. Κορδάτος, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Πέτρου Δ. Καραβάκου, 1946, σ. 54.

⁸³. Θαλής, DK. A22a: «Φαίνεται πως και ο Θαλῆς, σύμφωνα με ὅσα λέγονται, υπέθεσε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι το κινητικό, ἀν βέβαια, πράγματι, εἶπε ὅτι ἡ [μαγνητική] λίθος ἔχει ψυχὴ, ἐπειδὴ κινεῖ το σίδερον»· πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, 1990, σ. 107: «Ὅπως φαίνεται, το μόνο που ἤξερε ο Αριστοτέλης [...] ἦταν ὅτι ο Θαλῆς πίστευε ὅτι ἡ μαγνητῆς λίθος ἔχει ψυχὴ ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ κινεῖ το σίδηρο· ἀλλὰ το συμπέρασμα που βγάζει, ὅτι δηλαδή ἡ ψυχὴ ἦταν γιὰ τον Θαλῆ κάτι το κινητικό, εἶναι

Η ευτυχία και η δυστυχία είναι διεργασίες που συμβαίνουν εντός της ψυχής⁸⁴ και τα αγαθά επιμερίζονται σε αυτά που ανήκουν σε εκείνη και σε αυτά του σώματος, με εκείνα της πρώτης κατηγορίας να είναι θεϊκότερα, ενώ αυτά του σώματος ανθρώπινα, άρα ευτελέστερης αξίας⁸⁵. Τα πάθη, εάν αυτά είναι ηχηρά, τυφλώνουν την ψυχή ως προς τις υπόλοιπες διεργασίες της⁸⁶ και επέρχεται η δυστυχία η οποία προέρχεται από την ψυχή, καθώς ορισμένα μέρη του σώματος τα κατέστρεψε λόγω αμέλειας, άλλα τα κατέστειλε μέσω της μέθης και άλλα τα έφθειρε και τα διέλυσε μέσω των ηδονών, διότι «ὥσπερ ὀργάνου τινὸς ἢ σκεύους κακῶς ἔχοντος τὸν χρώμενον ἀφειδῶς αἰτιασάμενος»⁸⁷. Και για τον Δημόκριτο η ψυχή είναι ανώτερη και κυρίαρχη του σώματος με αυτή να είναι υπαίτια για τα πάθη του επιτάσσοντάς το να επιδίδεται σε διάφορα ανοσιουργήματα, κινώντας τα νήματα και καθώς το σώμα είναι κάτι κατώτερο είναι σώφρον οι άνθρωποι να ενδιαφέρονται περισσότερο για την ψυχή τους, διότι μια ολοκληρωμένη ψυχή είναι σε θέση να υποτάξει το σώμα και να διορθώσει τις αδυναμίες του, εν αντιθέσει με τη δύναμη του σώματος, η οποία άνευ φρόνησης δεν δύναται να βελτιώσει την ψυχή⁸⁸.

Η ψυχική γαλήνη επιτυγχάνεται με την «μετρίότητι τέρψιος» και την «βίου συμμετρίη», καθώς η υπερβολή την ταράσσει και οι «μεγάλες

οπωσδήποτε θεμιτό». Θεόφιλος Βέικος, *Φύση και Κοινωνία. Από το Θαλή ως το Σωκράτη*, Αθήνα, Σμίλη, 1991, σ. 127. Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, Αθήνα, σ. 37.

⁸⁴. Δημόκριτος, DK. B170: «Ευδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη»· πβ. Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, σ. 223.

⁸⁵. Δημόκριτος, DK. B37: «Ὁ τὰ ψυχῆς ἀγαθὰ αἰρεόμενος τὰ θεϊότερα αἰρέεται· ὁ δὲ τὰ σκήνεος τὰ ἀνθρωπήϊα».

⁸⁶. Ο.π., B72: «Αἱ περὶ τι σφοδραὶ ὀρέξεις τυφλοῦσιν εἰς τὰλλα τὴν ψυχὴν».

⁸⁷. Ο.π., B159: «Εἰ τοῦ σώματος αὐτῇ δίκην λαχόντος, παρὰ πάντα τὸν βίον ὧν ὠδύνηται <καὶ> κακῶς πέπονθεν, αὐτὸς γένοιτο τοῦ ἐγκλήματος δικαστής», ἡδέως ἂν καταψηφίσασθαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οἷς τὰ μὲν ἀπώλεσε τοῦ σώματος ταῖς ἀμελείαις καὶ ἐξέλυσε ταῖς μέθαις, τὰ δὲ κατέφθειρε καὶ διέσπασε ταῖς φιληδονίαις, ὥσπερ ὀργάνου τινὸς ἢ σκεύους κακῶς ἔχοντος τὸν χρώμενον ἀφειδῶς αἰτιασάμενος».

⁸⁸. Ο.π., B187: «Ἀνθρώποις ἀρμόδιον ψυχῆς μᾶλλον ἢ σώματος λόγον ποιεῖσθαι· ψυχῆς μὲν γὰρ τελεότης σκήνεος μοχθηρίην ὀρθοῖ, σκήνεος δὲ ἰσχύς ἄνευ λογισμοῦ ψυχὴν οὐδὲν τι ἀμείνω τίθησιν»· πβ. Α. Ν. Ζούμπος, «Ἐρευναι περὶ τὸν Ἡράκλειτον», *Αθηνά*, 65 (1961), *Εν Αθήναις*, 1961, σσ. 30-31.

μετατοπίσεις» την καθιστούν ασταθή και μη γαλήνια⁸⁹. Ο κάθε άνθρωπος πρέπει να επιθυμεί ό,τι είναι εφικτό και να αρκείται σε όσα έχει μη επιθυμώντας εκείνα που θαυμάζουν οι περισσότεροι, αλλά να στρέφει την προσοχή του στον βίο των ταλαιπωρημένων ανθρώπων και συμπάσχοντας θα νιώθει ευγνώμων για όσα έχει και η ψυχή του δεν θα υποφέρει επιθυμώντας περισσότερα⁹⁰. Ο κάθε άνθρωπος πρέπει να σκέφτεται με αυτόν τον τρόπο, διότι εάν θαυμάζει εκείνους που έχουν πλούτη και θεωρούνται «καλότυχοι», είναι αναγκασμένος να προσπαθεί να φτάσει σε αυτό το επίπεδο και ένεκα της απληστίας του θα ενεργήσει ενδεχομένως άνομα. Εάν όμως αρκείται σε αυτά που έχει και θεωρεί τον εαυτό του τυχερό έναντι των ανθρώπων που έχουν λιγότερα από εκείνον τότε «εὐθυμότερόν τε διάξεις καὶ οὐκ ὀλίγας κῆρας ἐν τῷ βίῳ διώσσαι, φθόνον καὶ ζῆλον καὶ δυσμενίην»⁹¹. Η προαναφερθείσα αντίληψη συναντάται και στον Πλάτωνα, καθώς ο άνθρωπος δεν πρέπει να είναι έρμαιο των ηδονών του και να προβαίνει σε ανήθικες πράξεις, ώστε να αποκτήσει πράγματα που δεν έχει, αλλά πρέπει να είναι ικανοποιημένος με αυτά που ήδη κατέχει, καθώς η απληστία και συναισθήματα όπως ο φθόνος και η ηδονή τον απομακρύνουν από το ύψιστο αγαθό, την αρετή⁹².

⁸⁹. Δημόκριτος, DK. B191: «Ἀνθρώποισι γὰρ εὐθυμίη γίνεται μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρίῃ· τὰ δ' ἐλλείποντα καὶ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλεῖ καὶ μεγάλας κινήσιας ἐμποιεῖν τῇ ψυχῇ. αἱ δ' ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινούμεναι τῶν ψυχῶν οὔτε εὐσταθέες εἰσὶν οὔτε εὐθυμοί»· πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οἱ Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, σ. 427· Θεόφιλος Βέικος, *Οἱ Προσωκρατικοί*, σ. 222.

⁹⁰. Δημόκριτος, DK. B191: «Ἐπὶ τοῖς δυνατοῖς οὖν δεῖ ἔχειν τὴν γνώμην καὶ τοῖς παρεούσιν ἀρκέεσθαι τῶν μὲν ζηλουμένων καὶ θαυμαζομένων ὀλίγην μνήμην ἔχοντα καὶ τῇ διανοίᾳ μὴ προσεδρεύοντα, τῶν δὲ ταλαιπορέοντων τοὺς βίους θεωρεῖν, ἐννοούμενον ἅ πάσχουσι κάρτα (;), ὅπως ἂν τὰ παρόντα σοι καὶ ὑπάρχοντα μεγάλα καὶ ζηλωτὰ φαίνηται, καὶ μηκέτι πλειόνων ἐπιθυμέοντι συμβαίνειν κακοπαθεῖν τῇ ψυχῇ»· πβ. Θεόφιλος Βέικος, *Οἱ Προσωκρατικοί*, σ. 222.

⁹¹. Δημόκριτος, DK. B191: «Ἄν, λοιπόν, ενστερνίζεσαι αυτή την αντίληψη, τότε θα ζεις με περισσότερη γαλήνη και θα αποδιώχνεις από τη ζωή σου όχι λίγα, δηλ. τον φθόνο, τη ζήλεια και την έχθρα».

⁹². C. C. W. Taylor, «Οἱ ατομικοὶ φιλόσοφοι», στό: A. A. Long (εκδ.), *Οἱ Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Συναγωγή συστατικῶν μελετημάτων*. Μετάφρ., Θεοδόσης Νικολαΐδης – Τάσος Τυφλόπουλος. Επιμ., Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σ. 293.

Η ψυχή όμως, σύμφωνα με τον Διογένη τον Απολλωνιάτη παρομοιάζεται με τον αέρα και εκείνο που έχει νόηση καλείται από τους ανθρώπους αέρας, κυβερνά και εξουσιάζει τα πάντα, είναι θεός και φτάνει παντού⁹³. Αν και όλα συμμετέχουν σε αυτό, κανένα δε μετέχει με τον ίδιο τρόπο, αλλά «πολλοὶ τρόποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς νοήσιός εἰσιν», διότι ο αέρας μεταβάλλεται· άλλοτε είναι θερμότερος, άλλοτε ψυχρότερος, μπορεί να γίνει ξηρός, υγρός ή να μείνει στατικός.⁹⁴ Η ψυχή, σε όλα τα έμβια όντα είναι ίδια, είναι δηλαδή «ἄῃρ θερμότερος μὲν τοῦ ἔξω ἐν ᾧ ἔσμεν, τοῦ μέντοι παρὰ τῷ ἡλίῳ πολλὸν ψυχρότερος», ωστόσο αυτή η θερμότητα δεν είναι ποτέ ίδια σε κάθε ζωντανό οργανισμό, αλλά είναι παραπλήσια⁹⁵.

Η ψυχή για τον Ηράκλειτο είναι πύρινη, στην οποία επέρχεται ο θάνατος όταν αυτή γίνεται υδάτινη, καθιστώντας έκδηλο πως «η ψυχή αποτελεί, όσο ζούμε, τον φορέα της προσωπικής μας ταυτότητας και του χαρακτήρα μας καθώς και το οργανωτικό κέντρο της νόησης και της δράσης μας. Συνιστά στην πραγματικότητα την ίδια την υπόσταση του ανθρώπου· η θεωρία για την ψυχή συμπίπτει με τη θεωρία για την ανθρώπινη φύση»⁹⁶. Η ψυχή συνδέεται με το πυρ και τον λόγο και στον «μακρόκοσμο, όπου το πυρ ανταλλάσσεται με όλα τα πράγματα,

⁹³. Διογένης, DK. B5: «Καὶ μοι δοκεῖ τὸ τὴν νόησιν ἔχον εἶναι ὁ ἄῃρ καλούμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνᾶσθαι καὶ πάντων κρατεῖν· αὐτὸ γὰρ μοι τοῦτο θεὸς δοκεῖ εἶναι καὶ ἐπὶ πᾶν ἀφίχθαι καὶ πάντα διατιθέναι καὶ ἐν παντὶ ἐνεῖναι»· πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οἱ Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι*, σ. 439· Δημήτρης Παπαδής, *Η ανθρωπολογία των Προσωκρατικών*, σσ. 82-85.

⁹⁴. Διογένης, DK. B5: «Καὶ ἔστιν οὐδὲ ἐν ᾧ, τι μὴ μετέχει τούτου· μετέχει δὲ οὐδὲ ἐν ὁμοίως τὸ ἕτερον τῷ ἐτέρῳ, ἀλλὰ πολλοὶ τρόποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς νοήσιός εἰσιν· ἔστι γὰρ πολύτροπος, καὶ θερμότερος καὶ ψυχρότερος καὶ ξηρότερος καὶ ὑγρότερος καὶ στασιμώτερος καὶ ὀξυτέρην κίνησιν ἔχων, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἑτεροιώσεις ἔνεισι καὶ ἡδονῆς καὶ χροῆς ἀπειροῦ»· πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οἱ Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι*, σ. 439.

⁹⁵. Διογένης, DK. B5: «Καὶ πάντων τῶν ζώων δὲ ἡ ψυχή τὸ αὐτὸ ἔστιν, ἄῃρ θερμότερος μὲν τοῦ ἔξω ἐν ᾧ ἔσμεν, τοῦ μέντοι παρὰ τῷ ἡλίῳ πολλὸν ψυχρότερος. ὅμοιον δὲ τοῦτο τὸ θερμὸν οὐδενὸς τῶν ζώων ἔστιν (ἐπεὶ οὐδὲ τῶν ἀνθρώπων ἀλλήλοις), ἀλλὰ διαφέρει μέγα μὲν οὐ, ἀλλ' ὥστε παραπλήσια εἶναι»· πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οἱ Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι*, σ. 439.

⁹⁶. Edward Hussey, «Ηράκλειτος», σ. 168.

αντιστοιχεί ο μικρόκοσμος, η πύρινη ψυχή. Η ανθρώπινη ψυχή είναι ζωντανή ύπαρξη ομολογή προς τη ζωή του κόσμου»⁹⁷ και αυτό είναι έκδηλο στο απόσπασμα B36, όπου διατυπώνεται η άποψη πως «ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή»⁹⁸.

Η θέση αυτή κατανοήθηκε από τον Πρόκλο ως η επενέργεια της κατίσχυσης του επιθυμητικού μέρους της ψυχής από υγρότητα και «ἐκνευρίζεται καὶ “βαπτίζεται” τοῖς τῆς ὕλης ρεύμασι» και αυτό είναι ένας ακόμη θάνατος των «ψυχῶν τῶν νοερῶν», το να γίνουν υγρές⁹⁹, υπογραμμίζοντας πως εάν αυτή η ερμηνεία «ὀρθῶς διατέτακται», τότε προκύπτει πως «κατὰ θυμὸν παθῶν» μένουν ανεπηρέαστοι όσοι «ἂν κεχαλασμένον ἔχωσι τὸν θυμὸν καὶ σύμμετρον», σχετικά με «τὴν τῶν δευτέρων ἐπιμέλειαν», διότι «τοῦτο γὰρ οἱ κοῖλοι τόποι καὶ ὑδάτων γείτονες

⁹⁷. Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, σ. 90· πβ. Α. Ν. Ζούμπος, «Εἰς τὴν ἡρακλείτειον ἔκφρασιν “μεταβάλλον ἀναπαύεται”», *Πλάτων*, 23-24 (1960), Αθήνα, 1960, σσ. 159-160.

⁹⁸. Ηράκλειτος, DK. B36: «Θάνατος για τις ψυχές είναι το να μετασχηματιστούν σε νερό, ενώ για το νερό θάνατος είναι να γίνει χώμα και ξανά από το χώμα γίνεται το ὕδωρ και από το ὕδωρ η ψυχή»· πβ. André Laks, «Ψυχή, αἴσθησις και σκέψις», στο: Α. Α. Long (εκδ.), *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Συναγωγή συστατικών μελετημάτων*. Μετάφρ., Θεοδόσης Νικολαΐδης – Τάσος Τυφλόπουλος. Επιμ., Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σ. 369: «Ὅπως συμβαίνει και με μια σειρά άλλων φαινομένων, γίνεται φανερό ότι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Ηράκλειτου ήταν ὄχι τόσο ο εξουσιαστικός ρόλος της ψυχής ὅσο η παράδοξή της ταυτότητα. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για την ψυχή υποθέτω ότι ἐξηγείται με τον καλύτερο τρόπο ἀπὸ το γεγονός ότι αυτή- η ψυχή, ὅπως εμεῖς τὴν ἐννοοῦμε – ἀνάμεσα στα πολλά φαινόμενα που εικονογραφούν τὴν ἐνταση μεταξύ των ἀντιθέτων στο κοσμικὸ ἐπίπεδο, διαθέτει το μοναδικὸ προνόμιο να αἰσθάνεται»· J. Burnet, *Ἡ ἀγνὴ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας. Οἱ Προσωκρατικοί φιλόσοφοι και οἱ θεωρίες τους*. Μετάφρ., Αχιλλέας Βαγενάς. Επιμ., Κ. Μετρινός. Αθήνα, Ἀναγνωστίδη, χ.χ., σσ. 148-150· Δημήτρης Παπαδής, *Ἡ ἀνθρωπολογία των Προσωκρατικῶν*, σσ. 86-87.

⁹⁹. Πρόκλος, *Πρόκλου Διαδόχου. Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος*. Ed. Ernestvs Diehl. Vol. I. Lipsiae, B. G. Teubneri, 1903, 117. 5-8: «Ὅτε δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν ὑπὸ τῆς γενεσιουργοῦ κατακλυζόμενον ὑγρότητος ἐκνευρίζεται καὶ “βαπτίζεται” τοῖς τῆς ὕλης ρεύμασι, καὶ ἄλλοις οὗτος ψυχῶν τῶν νοερῶν θάνατος, “ὕγρῃσι γενέσθαι”, φησὶν Ἡράκλειτος»· πβ. Proclus, *Commentaire sur le Timée*. Traduction et Notes A. J. Festugière. Tome I. Pris, Libraire Philosophique, 1966, σ. 160· Proclus, *Commentary on Plato's Timaeus*. Ed., Transl., Harold Tarrant. Volume I. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, σ. 212.

σημαίνουν»¹⁰⁰. Από την άλλη πλευρά, από τα πάθη δεν επηρεάζονται εκείνοι που έχουν «συντονώτερον [...] τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ ἐγηρμένον ἀπὸ τῆς ὕλης», διότι «τοῦτο γὰρ οἱ ὑψηλοὶ τόποι δηλοῦσι»¹⁰¹. Το θυμικό, σημειώνει ο Πρόκλος, είναι εκ φύσεως «ὀξυκίνητον» και «δραστήριον», ενώ το επιθυμητικό «ἔκλυτον» και «ἀσθενές». συνεπώς είναι χρέος του «μουσικοῦ δ' ἄνδρὸς» να μειώσει την ένταση του θυμού και «ἐπιτεῖναι δὲ τῆς ἐπιθυμίας τὸ ἐκμελές»¹⁰².

Τα ὅρια της ψυχῆς «οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει»¹⁰³. για αυτό το χωρίο σημειώνεται πως «η αυστηρή αυτή ρήση του Εφέσιου φιλοσόφου, ερμηνευμένη ευρύτατα, δηλαδή ώστε να ισχύει όχι μόνο για τα “ψυχῆς πείρατα” -ηρακλείτεια είναι άλλωστε και η ρήση “φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ”-, προφυλάσσει τους επιστήμονες από την αυταπάτη για δυνατότητα προς παντογνώσια»¹⁰⁴.

Ο Πυθαγόρειος Φιλόλαος προβαίνει σε μια πολύ σημαντική διατύπωση για την πλατωνική φιλοσοφία, η οποία απαντάται και στην ορφική παράδοση, καθώς αυτή η ρήση αναπαράγεται στον πλατωνικό

¹⁰⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος*, 117. 9-14· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, σ. 160· Harold Tarrant (comment.), *Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 212.

¹⁰¹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος*, 117. 14-17· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, σ. 161· Harold Tarrant (comment.), *Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 213.

¹⁰². Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος*, 117. 17-21: «Πέφυκε γὰρ πως τὸ μὲν θυμικὸν ὀξυκίνητον εἶναι καὶ δραστήριον, τὸ δὲ τῆς ἐπιθυμίας ἔκλυτον καὶ ἀσθενές· μουσικοῦ δ' ἄνδρὸς χαλάσαι μὲν τοῦ θυμοῦ τὸ εὐτονον, ἐπιτεῖναι δὲ τῆς ἐπιθυμίας τὸ ἐκμελές»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, σ. 161· Harold Tarrant (comment.), *Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 213.

¹⁰³. Ηράκλειτος, DK. B45: «Τα ὅρια της ψυχῆς δεν θα μπορέσεις να τα βρεις οποιοδήποτε δρόμο κι αν ακολουθήσεις· τόσο βαθύ είναι το νόημά της»· πβ. Harold F. Cherness, «Οι προσωκρατικοί Φιλόσοφοι: Χαρακτηριστικά και επιδράσεις», σ. 47.

¹⁰⁴. Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, «Βαθυσήμαντες ρήσεις προσωκρατικῶν φιλοσόφων για τα ὅρια της επιστήμης και τους ὅρους του κύρους της», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνῶν*, 80 (2005), Τεύχος 3^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνῶν, 2005, σ. 125· πβ. Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, «Βαθυσήμαντες ρήσεις προσωκρατικῶν φιλοσόφων για τα ὅρια της επιστήμης και τους ὅρους του κύρους της», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 23 (2006), σ. 3.

Γοργία, πως το σώμα είναι ο τάφος της ψυχής¹⁰⁵ και πως οι ψυχές των ανθρώπων είναι φυλακισμένες εντός του ως τιμωρία από τον θεό, παραμένοντας εκεί έως ότου εκτίσουν την ποινή τους, αλλιώς οι τιμωρίες που θα επέλθουν θα είναι περισσότερες και μεγαλύτερες¹⁰⁶. Οι άνθρωποι φοβούνται να γίνουν αυτόχειρες, και περιμένουν «ἀσπασίως» να επέλθει ο θάνατος από το γήρας, θεωρώντας πως η απελευθέρωση της ψυχής είναι απόφαση των θεών¹⁰⁷.

Η αθανασία της ψυχής απασχόλησε τον Πυθαγόρα και τον κύκλο του πιστεύοντας σε αυτή τη θεωρία και στην μετεμψύχωση¹⁰⁸, έχοντας την πεποίθηση πως ό,τι πεθαίνει μετουσιώνεται σε κάτι άλλο¹⁰⁹. Σύμφωνα με

¹⁰⁵. Πλάτων, *Γοργίας*. Ed. E. H. Warmington. Volume III. Cambridge, Harvard University Press, 1967· πβ. Πλάτων, *Γοργίας*, Εισαγ., Μετάφρ., Σχόλια. Στ. Τζουμελέας. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., *Γοργίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Ηλίας Βαβούρας. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2008, 493b 2-3: «Καὶ τὸ μὲν σῶμά ἐστιν ἡμῖν σῆμα»· I. N. Δάμπας, «Φιλόλαος. Ο τελευταῖος Πυθαγόρειος ἰατρός», *Παρνασσός*, Δ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1962), σ. 369· B. Κάλφας – Γ. Ζωγραφίδης, *Αρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι*, Αθήνα, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, 2013, σσ. 54-55· Θεόδωρος Καρούσος, *Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' Ἑλληνσι φιλοσοφίας*. Εκδ. Διονύσιος Λιναρδάτος. Ἐν Αθήναις, Ἀνέστης Κωνσταντινίδης, 1888, σ. 51.

¹⁰⁶. Φιλόλαος, DK. B14b: «Εὐξίθεος ὁ Πυθαγορικός ... ὥς φησι Κλέαρχος ὁ Περιπατητικὸς ἐν δευτέρῳ Βίων ἔλεγεν ἐνδεδῆσθαι τῷ σῶματι καὶ τῷ δεῦρο βίῳ τὰς ἀπάντων ψυχὰς τιμωρίας χάριν, καὶ διείπασθαι τὸν θεὸν ὥς εἰ μὴ μενοῦσιν ἐπὶ τούτοις, ἕως ἂν ἐκὼν αὐτοὺς λύσῃ, πλείοσι καὶ μείζοσιν ἔμπεσοῦνται τότε λύμας».

¹⁰⁷. *Αὐτόθι*: «Διὸ πάντας εὐλαβουμένους τὴν τῶν κυρίων ἀνάτασιν φοβεῖσθαι τοῦ ζῆν ἐκόντας ἐκβῆναι μόνον τε τὸν ἐν τῷ γήρῳ θάνατον ἀσπασίως προσίεσθαι, πεπεισμένους τὴν ἀπόλυσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς τῶν κυρίων γίγνεσθαι γνώμης».

¹⁰⁸. Τσέλλερ – Νεστλέ, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας*. Μετάφρ., Χ. Θεοδορίδης. Αθήνα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς “Ἑστίας”, 1980, σσ. 41-43· πβ. W. K. C. Guthrie, *Οἱ Ἕλληνες Φιλόσοφοι*, σσ. 42-43.

¹⁰⁹. Πυθαγόρας, DK. A8f: «Αὐτά, κυρίως, που εἶχαν γίνεαι γνωστά σε ὅλους ἦταν πρῶτα ὅτι ἔλεγε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη καὶ ἔπειτα ὅτι μεταμορφώνεται σε ἄλλα εἶδη ζῶων· ἐπιπλέον, ὅτι σε μερικές χρονικές περιόδους επαναλαμβάνονται ὅσα κάποτε εἶχαν γίνεαι, καὶ ὅτι δεν ὑπάρχει γενικὰ τίποτε το καινούργιο καὶ ὅτι ὅλα ὅσα γεννιούνται πρέπει να τα θεωροῦμε ἐμψυχα καὶ συγγενή μεταξύ τους. Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι ο Πυθαγόρας ἦταν ὁ πρῶτος που εἰσήγαγε στην Ελλάδα αὐτές τις ἀντιλήψεις»· πβ. Harold F. Cherness, «Οἱ προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι: Χαρακτηριστικά καὶ ἐπιδράσεις», σ. 52: «Ἡ θεολογία τοῦ Ξενοφάνη καὶ τὸ δόγμα τῆς μετεμψύχωσης ἐμφανίστηκαν ἐκτὸς τοῦ κύριου ρεύματος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἀν καὶ στην ἀρχὴ ἀντιμετωπίστηκαν με περιφρόνηση, ἐμέλλε να ἀσκήσουν μιὰ ἐντονὴ βέβαια, ἀλλὰ ὄχι σταθερὴ καὶ συστηματικὴ, ἐπίδραση, ὥστου τελικὰ ἀφομοιωθοῦν στη φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα»· W. K. C. Guthrie, *Οἱ Ἕλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 42.

τον Αριστοτέλη, οι Πυθαγόρειοι είχαν την αντίληψη πως το κύριο χαρακτηριστικό της ψυχής είναι η κίνηση, πως κινεί μόνη της τον εαυτό της και πως όλα τα υπόλοιπα κινούνται χάρη σε αυτή, διότι εφόσον δίνει κίνηση σε όλα τα άλλα κατά συνέπεια κινείται και η ίδια¹¹⁰. Ο Πλάτων σαφώς επηρεασμένος θεωρεί και αυτός πως η ψυχή κινείται μόνη της και είναι η πηγή της κίνησης όλων των υπόλοιπων. Είναι έκδηλο πως ο φιλόσοφος έχει επηρεαστεί από τους Πυθαγορείους ως προς τα ζητήματα που αφορούν την ψυχή, το ότι κινείται και κινεί όλα τα υπόλοιπα, πως είναι δεσμευμένη στο σώμα για να εκτίσει την ποινή της και πως υπάρχει μετενσάρκωση. Ο λόγος που ο ιδρυτής της Ακαδημίας έχει επηρεαστεί από του Πυθαγορείους και όχι από τους υπόλοιπους Προσωκρατικούς φιλόσοφους, τουλάχιστον στο ζήτημα της ψυχής και του σώματος, είναι διότι εκείνοι προσεγγίζουν την ψυχή με φιλοσοφική χρεία και όχι μέσω των τεσσάρων στοιχείων.

Από την άλλη πλευρά, ο Αναξιμένης ισχυρίζεται πως η αρχή των πάντων είναι ο αέρας και η ψυχή είναι εκείνη που μας συγκρατεί, διότι και αυτή είναι αέρας και ολόκληρος ο κόσμος περιβάλλεται από αέρα και πνοή, διότι «"οἷον ἡ ψυχὴ, φησιν, ἡ ἡμετέρα ἀῆρ οὖσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀῆρ περιέχει"»¹¹¹ (λέγεται δὲ συνωνύμως ἀῆρ καὶ

¹¹⁰. Αριστοτέλης, *Περὶ ψυχῆς*. Εισαγ., Μετάφρ., Ι. Σ. Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 1998, 404a 20-28: «Ἐφασαν γάρ τινες αὐτῶν ψυχὴν εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι ξύσματα, οἱ δὲ τὰ ταῦτα κινοῦν, περὶ δὲ τούτων εἴρηται ὅτι συνεχῶς φαίνεται κινούμενα, κἂν ἡ νηνεμία παντελής. ἐπὶ ταῦτο δὲ φέρονται καὶ ὅσοι λέγουσι τὴν ψυχὴν τὸ αὐτὸ κινοῦν· εἰκόασι γὰρ οὗτοι πάντες ὑπειληφέναι τὴν κίνησιν οἰκειότατον εἶναι τῇ ψυχῇ, καὶ τὰ μὲν ἄλλα πάντα κινεῖσθαι διὰ τὴν ψυχὴν, ταύτην δ' ὑφ' ἑαυτῆς, διὰ τὸ μὴθὲν ὁρᾶν κινοῦν ὃ μὴ καὶ αὐτὸ κινεῖται».

¹¹¹. Αναξιμένης, DK. B2: «Ο Αναξιμένης, ο γιός του Ευρυστράτου, από τη Μίλητο, αποφάνθηκε ότι αρχή των όντων είναι ο αέρας· γιατί απ' αυτόν γίνονται τα πάντα και πάλι σ' αυτόν διαλύονται. "Όπως η ψυχή μας", λέει, "μας συγκρατεί, όντας αέρας, έτσι και ολόκληρο τον κόσμο τον περιβάλλει πνοή και αέρας" (οι λέξεις "αέρας" και "πνεύμα" εδώ είναι συνώνυμες). Αλλά και αυτός κάνει λάθος, όταν νομίζει ότι οι ζωντανοί οργανισμοί αποτελούνται από καθαρό και ομοιόμορφο αέρα· γιατί είναι αδύνατο να υπάρχει ως αρχή των όντων μόνο η ύλη, αλλά πρέπει να τεθεί ως βάση και το ποιητικό αίτιο· π.χ. δεν αρκεί το ασήμι για να γίνει ένα ποτήρι, αν δεν υπάρχει το ποιητικό αίτιο, δηλ. ο ασημουργός· το ίδιο ισχύει και για τον χαλκό, το ξύλο και κάθε άλλο υλικό»· πβ. Ιωάννης Ρ. Πανέρης, *Προσωκρατική Φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινίδη, 1986, σσ. 42-43· Δημήτρης Παπαδής, *Η ανθρωπολογία των Προσωκρατικών*, Αθήνα, Παπαδήμα, 1996, σσ. 80-82.

πνεῦμα)»¹¹². Ο Αναξιμένης, και εν γένει η προσωκρατική διανόηση, θεωρούσε πως ο θεός είναι το σύμπαν και ότι είναι έμψυχο και παρά την αποδέσμευσή τους από τις θεολογικές προκαταλήψεις το κατάλοιπο της προ λογικής σκέψης εξακολουθούσε να υφίσταται, γιατί η υλική αντίληψη για την ψυχή ως αέρα ή πνοή είναι «πρωτόγονη» με τους ανθρωπολόγους να ανακαλύπτουν εφάμιλλες ιδέες σε άγριους λαούς ανά τον κόσμο¹¹³.

Επομένως, η ιωνική σκέψη αντιλαμβάνεται την ύπαρξη της ψυχής και πως αυτή είναι η κινητήριος δύναμη του σώματος· έχουν τεθεί συνεπώς τα θεμέλια για τον Πλάτωνα και την δική του θεωρία για την ψυχή, πως είναι αθάνατη και πως κινεί όλα τα υπόλοιπα, το σώμα αλλά και τον κόσμο, καθώς κατά τον Αναξαγόρα, τον Διογένη και τον Πυθαγόρα η ψυχή είναι άφθαρτη¹¹⁴, ενώ σχετικά με την κίνηση ο Αναξαγόρας διατείνεται πως η ψυχή προκαλεί την κίνηση¹¹⁵.

Στην ίδια νοηματική συνάφεια με τον Δημόκριτο, πως πρέπει να φροντίζουμε την ψυχή μας, κυμαίνεται και ο Σωκράτης μιλώντας για «τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν»¹¹⁶, και αυτό επιτυγχάνεται ασκώντας πράξεις αρετής όχι μεμονωμένες, μόνο δίκαιες ή γενναίες λόγου χάρη, αλλά θα πρέπει να κατανοηθεί «η φύση της δικαιοσύνης, της ανδρείας, της καλοσύνης, που βρίσκεται πίσω από τις πράξεις αυτές»¹¹⁷. Η προτροπή αυτή ήταν εξαιρετικά καινοφανής για τα πλαίσια της τότε εποχής, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων δεν ενδιαφερόταν για το τί είναι η ψυχή και ποιες διεργασίες πραγματοποιούνται εντός της και αρκούσαν σε

¹¹². Αναφορικά με το αν το συγκεκριμένο εδάφιο αποτελεί γνήσιο παράθεμα του Αναξιμένη και ποιες αλλοιώσεις έχουν μεσολαβήσει πβ. G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, σσ. 166-169.

¹¹³. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 38.

¹¹⁴. Αναξαγόρας, DK. A93: «Αναξιμένης, Αναξαγόρας, Αρχέλαος, Διογένης ἀερώδη. Πυθαγόρας μὲν καὶ Αναξαγόρας καὶ Διογένης ... ἄφθαρτον εἶναι τὴν ψυχὴν ἀπεφήναντο».

¹¹⁵. Ο.π., A99: «Ὅμοίως δὲ καὶ Ἀναξαγόρας ψυχὴν εἶναι λέγειν τὴν κινουσαν [...]».

¹¹⁶. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, A, II, 4-5: «[...] Γιατί έλεγε πως αυτή η δίαιτα είναι αρκετά υγιεινή και παράλληλα δεν εμποδίζει την επιμέλεια της ψυχής».

¹¹⁷. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 87.

ασαφείς έννοιες «κληρονομημένες από την πρωτόγονη πίστη και καθαγιασμένες με την αποδοχή τους από τον Όμηρο», πως η ψυχή είναι πνοή που δίνει ζωή στο σώμα και «ψυχή δὲ κατὰ χθονὸς ἦυτε καπνὸς ὥχετο τετριγυῖα»¹¹⁸, αλλά με τη σειρά της μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά μόνο χάρη στο σώμα. Με το θάνατο το σώμα φθειρόταν και η ψυχή χωρίς κατοικία γινόταν «ωχρή» και «σκιερή», χωρίς νόηση ή δύναμη¹¹⁹.

Ο ομηρικός άνθρωπος «δεν έχει ενοποιημένη αντίληψη αυτού που λέμε “ψυχή” ή “προσωπικότητα”». Ο Όμηρος φαίνεται να αναγνωρίζει ψυχή στον άνθρωπο μόνο μετά θάνατον, ή όταν βρίσκεται σε κατάσταση λιποθυμίας ή σε ώρα θανάτου, ή απειλείται με θάνατο. Η «μόνη διαπιστούμενη λειτουργία της ψυχής σε σχέση με τον ζωντανό άνθρωπο είναι πως τον εγκαταλείπει»¹²⁰. Ο πρώτος που «ανέθεσε πρωταγωνιστικό ρόλο στην έλλογη ψυχή»¹²¹, στην ψυχή δηλαδή και στην αρετή της ήταν ο Ηράκλειτος, «ο πρώτος εκπρόσωπος της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, ο οποίος θεωρεί το ήθος του ανθρώπου, την ψυχή -με τον άπειρο λόγο της-, δηλαδή τον χαρακτήρα του ανθρώπου ως τον “δαίμονά” του»¹²².

Ο Πλάτων ήταν ο πλέον κατάλληλος να αναλάβει το έργο του δασκάλου του, διότι σε αντίθεση με τον Σωκράτη ενδιαφερόταν ιδιαίτερα «για τα προβλήματα καθαυτά τα σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας, όσο και για τα ηθικά προβλήματα»¹²³. Ο Πλάτων, όπως

¹¹⁸. Όμηρος, *Ιλιάδα*. Ed. A. T. Murray. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1960 (1924). Όμηρος, *Ιλιάδα*. Ed. A. T. Murray. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967 (1925). πβ. Όμηρος, *Ιλιάδα*. Μετάφρ., Αγγελική Πανωφοροπούλου – Σιγάλα. Αθήνα, 1970, Ψ, 100-101. Olof Gigon, *Βασικά προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας*, σ. 246.

¹¹⁹. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 88.

¹²⁰. E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*. Εισαγ., Μετάφρ., Γιώργης Γιατρομανωλάκης. Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1977, σσ. 32-33.

¹²¹. Άννα Κελεσίδου, *Μελετήματα προσωκρατικής ηθικής*. Προλ. Γ. Βλάχου. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1994, σ. 35.

¹²². *Αυτόθι*.

¹²³. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 89. πβ. Ellen Wagner, «Unity and Development in Plato's Psychology», *Journal of Neoplatonic Studies*, 5 (1996-1997), σσ. 81-94.

είναι φυσικό, είχε επηρεαστεί από προγενέστερους διανοητές, και συγκεκριμένα από τον Ηράκλειτο, τον Παρμενίδα αλλά και από τα μαθηματικά των Πυθαγορείων¹²⁴.

β. Η προτεραιότητα της ψυχής έναντι του σώματος

Αποτελεί κοινό τόπο πως η ψυχή είναι ανώτερη από το σώμα¹²⁵, καθώς «ὅταν παρῇ τῷ σώματι, αἰτίον ἐστι τοῦ ζῆν αὐτῷ, τὴν τοῦ ἀναπνεῖν δύναμιν παρέχον καὶ ἀναψύχον, ἅμα δὲ ἐκλείπόντος τοῦ ἀναψύχοντος τὸ σῶμα ἀπόλλυται τε καὶ τελευτᾷ· ὅθεν δὴ μοι δοκοῦσιν αὐτὸ “ψυχὴν” καλέσαι»¹²⁶. Το ὄνομα της προήλθε «ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχοι τῇ δυνάμει ταύτῃ ἢ φύσιν ὅχει καὶ ἔχει “φυσέχην” ἐπονομάζειν. ἔξεστι δὲ καὶ “ψυχὴν” κομψευόμενον λέγειν»¹²⁷. Η ψυχή λοιπόν, είναι αυτή που δίνει ζωή στο σώμα, καθώς αν και εκείνο χάνεται ύστερα από την αποδέσμευση της πρώτης από αυτό, η ψυχή υπάρχει αιώνια.

Για την έτερη, αλληλένδετη, έννοια, αυτή του σώματος, είναι εξαιρετικά πολύπλοκη και γίνεται ακόμη πολυπλοκότερη εάν παραλλαχθεί έστω και στο ελάχιστο¹²⁸. Εκφράζεται ξανά η θεωρία πως το

¹²⁴. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 89.

¹²⁵. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, «Περί ψυχής στο έργο του Πλάτωνος *Πολιτεία*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 25-26 (1995-1996), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 152-153.

¹²⁶. Πλάτων, *Κρατύλος*, 399d 10 - e 3: «Ἐντελῶς ἐκ τοῦ προχείρου μιλώντας, νομίζω ὅτι αὐτοί, που εἶπαν τὴν ψυχὴν “ψυχὴ”, πίστευαν ὅτι ἡ ψυχὴ, ἀφ’ ἧς στιγμῆς ὑπάρχει τὸ σῶμα, ἀποτελεῖ τὸ αἶτιο τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, διότι ἀφ’ ενός τοῦ δίνει τὴν ἀναγκαῖα δύναμιν νὰ ἀναπνέει καὶ τοῦ παρέχει ἀναψυχὴν, καὶ ἀφ’ ἐτέρου, εὐθύς μόλις ἐκλείψει τὸ αἶτιο τῆς ἀναψυχῆς τοῦ σώματος, τὸ σῶμα χάνεται, πεθαίνει. Γι’ αὐτὸ τὸ λόγο νομίζω ὅτι τὸ ἀναψύχον αἶτιο ὀνομάστηκε “ψυχὴ”»· πβ. J. P. Vincenzo, «Plato and Aristotle on the Soul», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 19-20 (1989-1990), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 272-273· Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 406 (σημ. 195, 196, 197).

¹²⁷. Πλάτων, *Κρατύλος*, 400b 1-3: «Σωστά, ἐπομένως, θὰ μπορούσαμε νὰ δώσουμε στὴ δύναμιν αὐτὴ τὸ ὄνομα “φυσέχη”, μιας καὶ ἡ ἐν λόγῳ δύναμιν φύσειν ὀχεί καὶ ἔχει, ὅπερ σημαίνει ὅτι κρατᾷ στέρεη καὶ σταθερὴ τὴ φύση καὶ τὴ διατηρεῖ καὶ συνεχίζει. Κι ἀφοῦ νὰί ἐτσι, μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε τὴν “φυσέχη” πιο κομψά καὶ νὰ τήνε πούμε “ψυχὴ”»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 407 (σημ. 200-201).

¹²⁸. Ο.π., 400b 11 - c 1: «Πολλαχῇ μοι δοκεῖ τοῦτό γε· ἂν μὲν καὶ σμικρόν τις παρακλίνη, καὶ πάνυ».

«σῶμα», σύμφωνα με τον Φιλόλαο, είναι «σῆμα», δηλαδή ο τάφος της ψυχής¹²⁹, «της ψυχῆς που είναι θαμμένη στο παρόν... στην παρούσα ζωή»¹³⁰ και «διότι αὐτὸ τούτῳ σημαίνει ἃ ἂν σημαίνει ἡ ψυχὴ, καὶ ταύτη “σῆμα” ὁρθῶς καλεῖσθαι»¹³¹. Η ψυχὴ εἶναι ανώτερη του σώματος και εγκλωβισμένη εντός του εκτίει την ποινή της για παρελθοντικά κρίματα. Το σώμα θεωρείται ο τάφος της, καθώς εκείνη εμποτίζεται με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, ὅπως πάθη και ἡδονές και λησμονεί τη θεϊκή της φύση· μόνο όταν αποδεσμευτεί θα μπορέσει να θεαθεί ξανά κάθε τι θεϊκό, διότι εντός του εἶναι μiasμένη και αποπροσανατολισμένη.

Οι Ορφικοί είχαν την πεποίθηση πως η ψυχὴ με την εγκαθίδρυσή της στο σώμα εξαγνίζεται ἀπὸ τα κρίματα και τα αμαρτήματα, για τα οποία ἔχει τιμωρηθεί. Το σώμα εἶναι ἓνα εἶδος δεσμοτηρίου, και αποτελεί για την ψυχὴ «μέχρις ὅτου η τελευταία εκτίσει την ποινή της, αληθινὸ “σῆμα”, ὁπότε σωστά ονομάζεται ἔτσι και δεν συντρέχει λόγος ν’ αλλάξουμε οὐτ’ ἓνα γράμμα του»¹³². Πρόκειται για ἓναν στίχο εξαιρετικά

¹²⁹. Πλάτων, *Γοργίας*. Ed. E. H. Warmington. Volume III. Cambridge, Harvard University Press, 1967· πβ. Πλάτων, *Γοργίας*. Ed., Comment., E. R. Dodds. Oxford, Clarendon Press, 1959· Πλάτων, *Γοργίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Ηλίας Βαβούρας. Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 2008· Πλάτων, *Γοργίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Σχόλια. Στ. Τζουμελέας. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., 493a 1-5: «Ὁ δὴ του ἔγωγε καὶ ἤκουσα τῶν σοφῶν, ὡς ἡμεῖς τέθναμεν, καὶ τὸ μὲν σῶμα ἐστὶν ἡμῖν σῆμα, τῆς δὲ ψυχῆς τοῦτο, ἐν ᾧ ἐπιθυμίαι εἰσὶ, τυγχάνει ὃν οἶον ἀναπείθεσθαι καὶ μεταπίπτειν ἄνω κάτω». Χρήστος Τερέζης, «Ο ἠθικός ορθολογισμός στον πλατωνικὸ διάλογο *Γοργίας*», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 18 (2001), σσ. 275-299.

¹³⁰. Πλάτων, *Κρατύλος*, 400c 1-2: «Καὶ γὰρ σῆμά τινές φασιν αὐτὸ εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 408 (σημ. 204-205).

¹³¹. Ο.π., 400c 2-5: «Δεδομένου δε ὅτι η ψυχὴ σημαίνει δια του σώματος ὅτι θέλει να σημάνει, ἤτοι ὅτι θέλει να εκφράσει, ἐγὼ και ἐξ αὐτοῦ του λόγου νομίζω ὅτι πολὺ σωστά τη λένε “σῆμα”»· πβ. Κ. Μητρόπουλος, «Πλάτωνος ιατρικά», *Πλάτων*, σ. 30· Παναγιώτης Κ. Πάλλης, «Πλάτων – Παῦλος», 23-24 (1960), Αθήνα, 1960, σ. 164· Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 408 (σημ. 206, 207).

¹³². Πλάτων, *Κρατύλος*, 400c 5-10: «Δοκοῦσι μέντοι μοι μάλιστα θέσθαι οἱ ἀμφὶ Ὀρφέα τοῦτο τὸ ὄνομα, ὡς δίκην διδούσης τῆς ψυχῆς ὧν δὴ ἔνεκα δίδωσιν, τοῦτον δὲ περιβολὸν ἔχειν, ἵνα σώζηται, δεσμοτηρίου εἰκόνα· εἶναι οὖν τῆς ψυχῆς τοῦτο, ὥσπερ αὐτὸ ὀνομάζεται, ἕως ἂν ἐκτείση τὰ ὀφειλόμενα, [τὸ] “σῶμα”, καὶ οὐδὲν δεῖν παράγειν οὐδ’ ἐν γράμματι»· πβ. Ιωάννης Πετράκης, «Ο κύκλος των Πυθαγορείων και τα ατελή επιχειρήματα υπέρ της αθανασίας της ψυχῆς στον *Φαῖδωνα* του Πλάτωνος», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 91 (Ιανουάριος 2014), Τόμος 31, σσ. 50-62· Πλάτων, *Κρατύλος*, σσ. 409-410 (σημ. 208-215).

σημαντικό, διότι μπορούμε να αντιληφθούμε την άφθαρτη ψυχή ως κάτι πολύ ανώτερο από το φθαρτό σώμα και πως η είσοδός της σε αυτό έχει πραγματοποιηθεί ως τιμωρία για παρελθοντικά κρίματα που αυτή έχει διαπράξει. Η ψυχή εισερχόμενη στο σώμα διακατέχεται από λήθη και υποτάσσεται στις ηδονές του σώματος αποτρέποντάς την από καθαρές νοητικές διεργασίες¹³³. αυτός είναι και ο λόγος που ο Σωκράτης δεν φοβόταν το θάνατο, καθώς η αποδέσμευση της ψυχής του από το σώμα θα τον λύτρωνε.

Ο Πρόκλος συμφωνεί με τον Πλάτωνα πως η ψυχή διακατέχεται από λήθη, πλάνη και άγνοια όταν εισέρχεται στο σώμα, καθώς όπως και ο Πλάτων θεωρεί πως η κάθοδος της ψυχής στο σώμα την απομάκρυνε από τα θεϊκά αίτια, από τα οποία επληρούτο με «νόηση», «δύναμη» και «καθαρότητα» και την έφερε κοντά με το φυσικό γίγνεσθαι και τα υλικά πράγματα από τα οποία λαμβάνει «λήθη», «πλάνη» και «άγνοια»¹³⁴. Αυτός είναι και ο λόγος που έχει θνητή σύσταση και εμποδίζεται να θεαθεί τα όντα και για αυτό «δεῖ τοίνυν τὴν ἐντεῦθεν μέλλουσιν ὀρθῶς ἐπ’ ἐκείνην τὴν ἄγρυπνον περιάγεσθαι φύσιν κοσμήσαι μὲν τὰς δευτέρας καὶ τρίτας δυνάμεις τὰς συνηρημένας αὐτῇ καθάπερ “τῷ θαλαττίῳ Γλαύκῳ τὰ φύκια καὶ τὰ ὄστρεα”, κωλύσαι δὲ τὰς ἔξω προϊούσας αὐτῆς ὁρμάς, ἀναμνησθῆναι δὲ τῶν ὄντως ὄντων καὶ τῆς θείας οὐσίας, ἀφ’ ἧς ἡ κάθοδος καὶ πρὸς ἣν σπεύδειν προσήκει τὴν σύμπασαν ἡμῶν ζωὴν»¹³⁵.

Η ψυχή, κατά τον Πλάτωνα, μολύνεται από το σώμα, επομένως ανακλύπτει το ζήτημα αν μπορεί να υπάρξει κάθαρση, σημειώνοντας πως

¹³³. Η. Γεωργούλας, «Το ψυχολογικό υπόβαθρο της πρώτης παιδείας στους Νόμους του Πλάτωνος», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 41 (2011), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 106.

¹³⁴. Πρόκλος, *Πρόκλου Διαδόχου. Εἰς τὸν Πλάτωνα πρῶτον Ἀλκιβιάδην*. Ed. A. Ph. Segonds. Tome 1. Paris, Les Belles Lettres, 1985, 224. 1-5.

¹³⁵. Ο.π., 224. 9-16.

υπάρχουν δυο είδη, ένας σχετικός με την ψυχή και ένας για το σώμα¹³⁶, και για το πρώτο είδος, καθώς διαπιστώθηκε πως μέσα στην ψυχή η κακία είναι κάτι διαφορετικό από την αρετή¹³⁷, υπογραμμίζεται «καὶ μὴ καθαρός ἦν τὸ λείπειν μὲν θάτερον, ἐκβάλλειν δὲ ὅσον ἂν ἦ πού τι φλαῦρον» και «ψυχῆς ἄρα, καθ' ὅσον ἂν εὐρίσκωμεν κακίας ἀφαίρεσίν τινα, καθαρόν αὐτὸν λέγοντες ἐν μέλει φθεγξόμεθα»¹³⁸. Η κακία είναι δυο ειδών, το ένα είναι όπως η «νόσος ἐν σώματι» και το άλλο όπως το «αἷσχος»¹³⁹ και «τὸ δύο εἶναι γένη κακίας ἐν ψυχῇ, καὶ δειλίαν μὲν καὶ ἀκολασίαν καὶ ἀδικίαν ξύμπαντα ἡγητέον νόσον ἐν ἡμῖν, τὸ δὲ τῆς πολλῆς καὶ παντοδαπῆς ἀγνοίας πάθος αἷσχος θετέον»¹⁴⁰. Ὅσον αφορά τώρα το σώμα, υπάρχουν για αυτά τα δυο κακά δυο αντίστοιχες τέχνες, «περὶ μὲν αἷσχος γυμναστική» και «περὶ δὲ νόσον ἰατρική»¹⁴¹.

Σχετικά με τη γέννηση του σώματος και της ψυχής, ο Θεός¹⁴² πρώτα έπλασε την ψυχή και ύστερα το σώμα, σχετικά με τον κόσμο¹⁴³, αλλά και

¹³⁶. Πλάτων, *Σοφιστής*. Transl. Harold North Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1977· πβ. Πλάτων, *Σοφιστής*. Εισαγ., Μετάφρ., Δ. Αλεξάνδρου. Αθήνα, Ιωάννου και Π. Ζαχαρόπουλου, 1940, 227c 6-8: «Ἀλλὰ μεμάθηκα, καὶ συγχωρῶ δύο μὲν εἶδη καθάρσεως, ἐν δὲ τὸ περὶ τὴν ψυχὴν εἶδος εἶναι, τοῦ περὶ τὸ σῶμα χωρὶς ὄν».

¹³⁷. Πλάτων, *Σοφιστής*, 227e 4: «Πονηρίαν ἕτερον ἀρετῆς ἐν ψυχῇ λέγομέν τι».

¹³⁸. Ὁ.π., 227e 6-11: «Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά εἶχαμε πει, πως ο καθαρός είναι να κρατάμε το καλό και να πετάμε ὅ,τι τύχει να' ναι κακό. -Ἐτσι εἶχαμε πει. -Ἀν λοιπόν βρίσκουμε πως κι ἀπὸ τὴν ψυχὴ διώχνεται με κάποιον τρόπο η κακία, θα μιλήσουμε πολὺ σωστά, αν το ονομάσουμε αὐτὸ καθαρό»· πβ. Κ. Ι. Λογοθέτης, «Κριτικά και ερμηνευτικά εἰς τὸν πλατωνικὸν *Σοφιστήν*», σ. 248.

¹³⁹. Πλάτων, *Σοφιστής*, 228a 1-2: «Να, το ένα είδος είναι όπως η αρρώστια στο σώμα και το άλλο είδος όπως η ασχήμια».

¹⁴⁰. Ὁ.π., 228e 2-5: «Ἀπὸ τὴν μια μεριά θα τα θεωρήσουμε ὅλα και τὴν δειλία και τὴν ἀκολασία και τὴν ἀδικία σαν αρρώστια μέσα μας κι ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά τὸ πάθημα τῆς πολλαπλῆς και κάθε λογῆς ἀμάθειας θα τὸ πούμε ασχήμια τῆς ψυχῆς»· πβ. Stanley Rosen, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, New Haven and London, Yale University Press, 1983, 125.

¹⁴¹. Πλάτων, *Σοφιστής*, 229a 1-2: «Για τὴν ασχήμια η γυμναστική και για τὴν αρρώστια η ἰατρική»· πβ. Stanley Rosen, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, σσ. 125-126.

¹⁴². Χλόη Μπάλα, «Η κοσμική και πολιτική τάξη στον Πλάτωνα: Ἀπὸ τὸ δημιουργὸ τοῦ *Τίμαιου* στους κυβερνήτες τῆς *Πολιτείας* και τοῦ *Πολιτικού*», *Παλίμψηστον*, 12 (1992), Κρήτη, σ. 67: «Στον *Τίμαιο* ο Πλάτων αξιοποιεῖ και αναπτύσσει ἓνα μοντέλο το οποίου θα πρέπει να εἶχε εἰσαχθεῖ μόλις τὸν προηγούμενο αἰῶνα, τὸ μοντέλο ενός "θείου δημιουργοῦ" [...]».

¹⁴³. Georgios Anagnostopoulos, «Plato on the Sciences», *Inquiry*, 26 (1983), σσ. 237-246.

τα όντα, καθώς «οὐ γὰρ ἂν ἄρχεσθαι πρεσβύτερον ὑπὸ νεωτέρου συνέρξας εἶασεν»¹⁴⁴. την τοποθέτησε πιο ψηλά στην κλίμακα της γέννησης και της αρετής για να «δεσπόζει» και να «διοικεί» το σώμα, καθώς «ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσιν ἀρξομένου συνεστήσατο ἐκ τῶνδὲ τε καὶ τοιῶνδε τρόπῳ»¹⁴⁵¹⁴⁶.

Το χωρίο αναλύεται επισταμένως από τον Πρόκλο και για τους στίχους πως πρώτα δημιουργήθηκε η ψυχή και ύστερα το σώμα, αν και παρατίθεται αντίστροφα, επισημαίνει πως αυτό πραγματοποιείται εσκεμμένα, καθώς «οἶδεν, ὅτι πάντως ὁ κατ' ἐπιστροφὴν τρόπος τὰ δεύτερα τῇ τάξει πρῶτα παραδίδωσι», διότι πρώτα αντιλαμβανόμαστε τα επίγεια, τα ορατά, δηλαδή τα κατώτερα και ύστερα τα ανώτερα, τα υπερβατικά¹⁴⁷. Η αιτία για την αντιστροφή ἐγκείται στο γεγονός πως οι άνθρωποι βρισκόμαστε στον επίγειο κόσμο και «πεπτωκότες τὰ ὄντα θεωροῦμεν», ενώ εάν βρισκόμασταν ψηλά και παρατηρούσαμε τα πράγματα «“ἀπὸ σκοπιᾶς” τινος», μόνο τότε θα είμασταν σε θέση να

¹⁴⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*. Ed. R. G. Bury. Volume IX. Cambridge, Harvard University Press, 1966· πβ. Πλάτων, *Τίμαιος*. Εισαγ., Μετάφρ., Βασίλης Κάλφας. Αθήνα, Πόλις, ⁵1999, 34b 10 – c 4: «Ο Θεός δεν έπλασε την ψυχή ύστερα από το σώμα του κόσμου, με τη σειρά δηλαδή που τα εκθέτουμε εμεῖς εδώ -γιατί δεν θα άφηνε ποτέ το πρεσβύτερο να διοικείται από το νεότερο, όταν θα συνέδεε την ψυχή και το σώμα»· A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, Oxford, Clarendon Press, 1962, σσ. 108-109.

¹⁴⁵. Για την ανάλυση της σύστασης της ψυχής πβ. Πλάτων, *Τίμαιος*, 35a 1 – 36d 7· πβ. Χαράλαμπος Χ. Σπυρίδης, «Λύση του προβλήματος “Περί γενέσεως ψυχής κόσμου” (Πλάτωνος *Τίμαιος* 35a 1 – 36b 6)», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΔΗ' (2006-2007), Αθήνα, 2007, σσ. 89-130· A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 108-174.

¹⁴⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 34c 4-6: «Ο Θεός τοποθέτησε πιο ψηλά την ψυχή στην κλίμακα της γέννησης και της αρετής, για να δεσπόζει και να διοικεί το σώμα. Η συγκρότησή της έγινε με τον ακόλουθο τρόπο»· πβ. Κ. Μητρόπουλος, «Πλάτωνος ιατρικά», *Πλάτων*, 25-26 (1961), Αθήνα, 1961, σ. 30.

¹⁴⁷. Πρόκλος, *Πρόκλου Διαδόχου. Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος*. Ed. Ernestvs Diehl. Vol. II. Lipsiae, B. G. Teubneri, 1904, 113. 19-22: «Οἶδεν, ὅτι πάντως ὁ κατ' ἐπιστροφὴν τρόπος τὰ δεύτερα τῇ τάξει πρῶτα παραδίδωσι· τὰ γὰρ προσεχῶς μετεχόμενα δεύτερα τῶν ἐξηρημένων ἐστί, καὶ τὰ γνωριμώτερα τοῖς ἀκούουσι τῶν ἀφανῶν ἐστὶν ἐλάττωνα πραγμάτων»· πβ. Proclus, *Commentaire sur le Timée*. Traduction et Notes A. J. Festugière. Tome III. Paris, Libraire Philosophique, 1967, σ. 151.

αντιληφθούμε την κατωτερότητα των επίγειων, καθώς θα συναναστρεφόμεσταν με τα νοητά και «ἐκεῖνα πρὸ ὁμμάτων ἔχοντες». Στην περίπτωση όμως που πέσουμε στον κόσμο του γίνεσθαι και «“ἐξ ὑπτίας” τὰ πράγματα σκοποῦντες», πρώτα αντιλαμβανόμαστε εκείνα που είναι «σύμφυλα» και «προσεχῇ» προς τις αισθήσεις μας, διότι βρίσκονται πιο κοντά, ενώ στα «αὐτὰ τὰ ὄντα» και «τὴν οὐσίαν τὴν ἀληθινὴν» ανατρέχουμε ξεκινώντας από τα επίγεια και συνεχίζοντας μέσω της ανάμνησης¹⁴⁸.

Ἡ γέννηση της ψυχῆς πραγματοποιήθηκε πριν από το σώμα, διότι το μεταγενέστερο δεν δύναται να διοικεῖ το πρεσβύτερο, επομένως ἡ ψυχὴ εἶναι πρώτη και ὁ Πλάτων, σύμφωνα με τον Πρόκλο, επιρρώνει αὐτὴ τὴν ἀντίληψη με τον υποθετικό συλλογισμό πως «τοῦτο ὑπέμνησε δι’ ὑποθετικῆς ἀγωγῆς· εἰ γὰρ ἄρχει τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ, πρεσβυτέρα ἐστὶ τοῦ σώματος. ἀλλὰ μὴν ἄρχει τοῦ σώματος· “ἄγει” γὰρ αὕτη “πάντα τὰ κατ’ οὐρανὸν ταῖς ἑαυτῆς κινήσεσι”, καὶ τὸ μὲν σῶμα ἑτεροκίνητον ἐστίν, ἢ ψυχὴ δὲ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὰ ἄλλα πέφυκε κινεῖν. πρεσβυτέρα ἄρα τοῦ σώματος ἐστίν»¹⁴⁹. Παρατηρούμε πως ὁ υπομνηματιστής του Πλάτωνος για νὰ παγιώσει τὴν ἀποψη πως ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνώτερη τοῦ σώματος ἀναφέρει τὸ ἐπιχείρημα περὶ κινήσεως τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία κινεῖ τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖο εἶναι ἐτεροκινούμενο, ἀλλὰ και τὸν εαυτὸ τῆς. Εφόσον λοιπὸν συμβαίνει αὐτὸ που μόλις εἰπώθηκε δεν γίνεται νὰ γεννηθῇκε ὕστερα ἀπὸ

¹⁴⁸. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ*, 113. 22 – 114. 1: «Αἴτιον δέ, ὅτι πεπτωκότες τὰ ὄντα θεωροῦμεν· ἄνω μὲν γὰρ ὄντες καὶ “ἀπὸ σκοπιᾶς” τινος θεώμενοι τὰ τῆδε τὴν ἐλάττωσιν αὐτῶν δυνάμεθα καθορᾶν, αὐτοῖς συνόντες τοῖς νοητοῖς καὶ ἐκεῖνα πρὸ ὁμμάτων ἔχοντες· εἰς δὲ γένεσιν πεσόντες καὶ οἶον “ἐξ ὑπτίας” τὰ πράγματα σκοποῦντες τὰ σύμφυλα καὶ προσεχῇ ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν ἅτε ἐγγυτέρω κείμενα πρῶτα καθορῶμεν καὶ ἀπὸ τούτων ἀρχόμενοι δι’ ἀναμνήσεως ἐπ’ αὐτὰ τὰ ὄντα καὶ τὴν οὐσίαν τὴν ἀληθινὴν ἀνατρέχομεν»· πβ. Χρήστος Τερέζης, «Ἡ ἐννοια τοῦ “χρόνου” στο ἔργο Στοιχείωσις Θεολογική τοῦ Πρόκλου», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 23-24 (1993-1994), Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σ. 207· Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 151-152.

¹⁴⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ*, 114. 14-20· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 152.

το σώμα «ἀλλ' ἄνωθεν αὐτὴν ὑποστήσαντας οἷον ἐκφαινόμενον ἀπ' αὐτῆς τὸν σωματικὸν ὄγκον θεωρεῖν· κατ' ἐκείνην γὰρ ὑπέστη τὸ πᾶν, τὴν μὲν πρόοδον αὐτῆς διὰ τοῦ ὄγκου μιμησάμενον, τὴν δὲ ἐπιστροφὴν διὰ τοῦ σχήματος»¹⁵⁰.

Το παλαιότερο και το νεότερο δεν σχετίζονται με τον χρόνο¹⁵¹, όπως θεωρούσε ο Αττικός, αλλά κατά τον ίδιο ο Θεός δημιούργησε ταυτόχρονα την ψυχή και το σώμα και η παλαιότητα σχετίζεται με «την τάξιν τῆς οὐσίας», καθώς το πρεσβύτερο είναι πλησιέστερο προς τον δημιουργό και αντίστοιχα το νεότερο πιο απομακρυσμένο. Αν και διατυπώθηκε η άποψη πως η ψυχή και το σώμα διαφέρουν όχι ἔνεκα του χρόνου, αλλά λόγω ιεραρχίας προσεγγίζεται το ζήτημα και υπό το πρίσμα του χρόνου, καθώς «πρεσβύτερος ὁ ἐν ψυχῇ χρόνος καὶ θειότερος, νεώτερος δὲ ὁ τοῦ σώματος, καὶ καθ' ὃν ἐστὶν ἡ ψυχὴ χρόνον, κατὰ τοῦτον οὐκ ἐστὶ τὸ σωματικόν»· συνεπώς, ὅπως διαφέρει η κίνηση στην ψυχή και στο σώμα, κατά τον ίδιο τρόπο διαφέρει και ο χρόνος¹⁵².

Για το χωρίο «ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσιν ἀρξομένου συνεστήσατο ἐκ τῶνδέ τε καὶ τοιῶδε τρόπῳ», υπογραμμίζεται πως κατά τον Πορφύριο η ψυχή είναι «πρεσβυτέραν» από το σώμα ως προς τη γέννηση και «προτέραν» ως

¹⁵⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 114. 22-25· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 152-153.

¹⁵¹. Ευάγγελος Μουτσόπουλος, «Ο Καιρὸς τῆς Πράξεως κατὰ τὸν Πρόκλον: Εργασία και Πολιτική», στο: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας και τοῦ Πολιτισμοῦ. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002)*, Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 131-138.

¹⁵². Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 114. 33 – 115. 10: «Ἐπὶ δὲ τούτῳ τὸ “πρεσβύτερον” καὶ τὸ “νεώτερον” οὐ κατὰ χρόνον ληπτέον, ὡς ὑπέλαβεν Ἀττικός· ἅμα γὰρ ὑπέστησε τὴν ψυχὴν ὁ πατήρ καὶ σῶματι περιεκάλυψεν αὐτὴν· ἀλλὰ τῇ τάξει τῆς οὐσίας· τὸ γὰρ τῷ δημιουργῷ προσεχέστερον πρεσβύτερον, τὸ δὲ πορρωτέρω νεώτερον. εἰ δὲ βούλει, καὶ κατὰ χρόνον τὸ “πρεσβύτερον” καὶ τὸ “νεώτερον” ἀκουστέον· πρεσβύτερος γὰρ ὁ ἐν ψυχῇ χρόνος καὶ θειότερος, νεώτερος δὲ ὁ τοῦ σώματος, καὶ καθ' ὃν ἐστὶν ἡ ψυχὴ χρόνον, κατὰ τοῦτον οὐκ ἐστὶ τὸ σωματικόν, ἀλλὰ καθ' ἕτερον, ἐκείνου δεύτερον· ὡς γὰρ κινήσεως ἕτερον εἶδος ἐν ἀμφοῖν, οὕτω καὶ χρόνος ἕτερος»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 153.

προς την αρετή, είναι όμως «δυνατὸν δὲ ἄμφω καθ' ἑκάτερον ἀκούειν καὶ τῇ γενέσει τὸ “προτέραν” καὶ “πρεσβυτέραν” συνάπτειν καὶ τῇ ἀρετῇ πάλιν ἑκάτερον»¹⁵³. Εμμένοντας στην ἀποψή του διατείνεται πως η γέννηση, αναφορικά με την ψυχή, δεν σχετίζεται με το χρόνο, καθώς ο Πλάτων έχει αποδείξει ὅτι η ψυχή είναι ἀφθαρτὴ καὶ ἀγέννητὴ, «ἀλλ' ἢ κατ' οὐσίαν πάροδος ἀπὸ τῶν νοητῶν αἰτίων»¹⁵⁴. Στο σημεῖο αὐτὸ πραγματοποιεῖ διάκριση μεταξύ των ὄντων, ὅπου τὰ κατατάσσει σε τρεῖς κατηγορίες, με τὴν πρώτη νὰ εἶναι τὰ «νοητὰ καὶ ἀγέννητα», ἡ δεύτερη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ «αἰσθητὰ καὶ γενητὰ» καὶ ἡ τρίτη ἐνδιάμεση νὰ εἶναι τὰ «νοητὰ καὶ γενητὰ»· ὅσον ἀφορὰ τὰ πρῶτα εἶναι ἀσύνθετα καὶ ἀδιαίρετα καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἀγέννητα, ἐνῶ τὰ δεύτερα, σε ἀντίθεση, εἶναι σύνθετα καὶ ἔχουν υποστεί διαιρέσεις, ἀρα��πὸκείνται σε γέννηση· τὰ ἐνδιάμεσα εἶναι καὶ ἀδιαίρετα καὶ διαιρεμένα, ἀρα εἶναι καὶ ἀπλά καὶ σύνθετα¹⁵⁵.

Ἐκ των προλεχθέντων, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα πως «ἄλλη οὖν ἡ ἐπὶ ψυχῆς γένεσις καὶ ἄλλη ἡ ἐπὶ σώματος· ἡ μὲν πρότερα καὶ πρεσβύτερα· προσεχέστερα γὰρ ἐστὶ τῶ πάντων δημιουργῶ· ἡ δὲ δευτέρα καὶ νεωτέρα· πορρωτέρω γὰρ ἐστὶ τῆς μιᾶς αἰτίας»¹⁵⁶. Ἡ αρετὴ ὑπάρχει καὶ στὴν ψυχή καὶ στὸ σῶμα, ἀλλὰ σαφῶς εἶναι θεϊκότερη αὐτὴ τῆς ψυχῆς, καθώς ἡ

¹⁵³. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 7-11: «Ὁ μὲν Πορφύριος ὑποδιελὼν μὲν πρεσβυτέραν, ἀρετῇ δὲ πρότεραν ἀκούει τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος· δυνατὸν δὲ ἄμφω καθ' ἑκάτερον ἀκούειν καὶ τῇ γενέσει τὸ “προτέραν” καὶ “πρεσβυτέραν” συνάπτειν καὶ τῇ ἀρετῇ πάλιν ἑκάτερον»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 155.

¹⁵⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 11-14· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 155-156.

¹⁵⁵. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 14-20: «Ἔστι γὰρ τῶν ὄντων τὰ μὲν νοητὰ καὶ ἀγέννητα, τὰ δὲ αἰσθητὰ καὶ γενητὰ, τὰ δὲ μεταξύ τούτων νοητὰ καὶ γενητὰ· τὰ μὲν γὰρ ἐστὶν ἀσύνθετα πάντα καὶ ἀμέριστα καὶ διὰ τοῦτο ἀγέννητα, τὰ δὲ σύνθετα καὶ μεριστὰ καὶ διὰ τοῦτο γενητὰ· τὰ δὲ ἐν μέσῳ τούτων νοητὰ καὶ γενητὰ, ἀμέριστα τε ὄντα καὶ μεριστὰ τὴν φύσιν, ἀπλά τε καὶ σύνθετα τρόπον ἕτερον»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 156.

¹⁵⁶. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 20-23· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 156.

πρώτη είναι «ἡγεμονικωτέρα καὶ ἐγγυτέρω τῶν τῆς νοητῆς ἀρετῆς ἐνιαίων αἰτιῶν», ενώ η ἑτέρα είναι «ἐπομένη καὶ πορρώτερον ἐκείνων»¹⁵⁷. η γέννηση μάλιστα δηλώνει την «πρόοδον», ενώ η ἀρετή την «τελείωσιν» καὶ την «ἐπιστροφὴν» καὶ ἀπὸ αὐτὰ «τὸ μὲν ἐκ τῆς πηγαίας ψυχῆς, τὸ δὲ ἐκ τῆς πηγαίας ἀρετῆς ὑπάρχει ταῖς ψυχαῖς»¹⁵⁸.

Οἱ ὅροι «προτέρα» καὶ «πρεσβύτερα» δὲν εἶναι ταυτόσημοι, μετὰ τὴν πρώτην ἐννοίαν νὰ δηλώνει μόνον τὴν σειράν, ἐνῶ τὴν δευτέραν τὸ «τῆς ὡς αἰτίου πρὸς αἰτιατὸν ὑπεροχῆς»· ἐπομένως, κάθε προηγούμενον δὲν εἶναι καὶ παλαιότερον, ἀλλὰ μόνον τὸ «τῆς οὐσίας ἐξηγούμενον τοῖς δευτέροις»¹⁵⁹. Στὴν περίπτωσιν ὅμως τῆς ψυχῆς ἰσχύουν καὶ τὰ δύο, καθὼς προηγείται τοῦ σώματος, διότι «ἀδελφὴ τοῦ σώματος οὖσα κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς μιᾶς δημιουργίας ἀμφοῖν πάροδον» καὶ «γεννᾷ μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ αὕτη τὸ σῶμα καὶ συνδιακοσμεῖ»· αὐτὸ συμβαίνει, γιὰτί ὅσα δημιουργοῦνται πρῶτα «προϊόντα συμπαράγει ταῖς ἑαυτῶν αἰτίαις τὰ μετὰ ταῦτα»¹⁶⁰.

Οἱ λέξεις «δεσπότην» καὶ «ἄρξουσιν» ἀποδεικνύουν τὴν ὑπεροχὴν τῆς ψυχῆς, μετὰ τὴν νὰ χορηγεί τὰ «ἀγαθὰ» καὶ κάθε «πρόνοιαν» γιὰ τὸ σῶμα καὶ ταυτόχρονα διατηρεῖ ἀκέραιον τὸ δικό της ἀγαθόν· ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ ὁ δεσπότης «πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἀεὶ τὰ τῶν διοικουμένων ἀναφέρει» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ ἄρχων «τὸ τῶν ὑπηκόων ἀγαθὸν ὁρᾷ καὶ πρὸς

¹⁵⁷. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 23-28: «Ἐτι δὲ ἀρετὴ πάρεστι μὲν καὶ τῇ ψυχῇ, πάρεστι δὲ καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ ὄλῳ ζῶν, ἀλλὰ θειοτέρα μὲν ἢ τῆς ψυχῆς, ὑφειμένη δὲ ἢ τοῦ σώματος, καὶ ἢ μὲν ἡγεμονικωτέρα καὶ ἐγγυτέρω τῶν τῆς νοητῆς ἀρετῆς ἐνιαίων αἰτιῶν, ἢ δὲ ἐπομένη καὶ πορρώτερον ἐκείνων»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 156.

¹⁵⁸. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 28-31· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 156.

¹⁵⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 117. 31 – 118. 5: «Καὶ μὴν καὶ αὐτὸ τὸ “πρότερον” καὶ “πρεσβύτερον” ἔχει τινὰ πρὸς ἄλληλα διαφορὰν· ἔστι γὰρ τὸ μὲν “πρότερον” τάξεως μόνης σημαντικόν, τὸ δὲ “πρεσβύτερον” τῆς ὡς αἰτίου πρὸς αἰτιατὸν ὑπεροχῆς. οὐ πᾶν οὖν τὸ πρότερον καὶ πρεσβύτερον λέγοιτο ἄν, ἀλλὰ τὸ τῆς οὐσίας ἐξηγούμενον τοῖς δευτέροις»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 156.

¹⁶⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 118. 5-10· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 156.

ἐκεῖνο συντάττει πάντα»¹⁶¹. Συνεπώς, η δεσποτική ιδιότητα ενυπάρχει στην ψυχή, διότι αυτή πράττει τα πάντα για τον εαυτό της και η αρχηγική ιδιότητα, γιατί «τὸ πάντα πληροῦν ἀγαθῶν τὸ ἀρχικὸν ἰδίωμα»· η προνοητική της ιδιότητα δεν ελαττώνεται «διὰ τῆς πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἀπάντων ἀναφορᾶς» και το ἀγαθὸ της παραμένει ἀπαράλλακτο ὅταν ἐπιτελεῖται ἡ πρόνοιά της¹⁶².

Τέλος, με τις φράσεις «ἐκ τῶνδε» και «τοιῶδε τρόπῳ», κατὰ τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο, ο Πλάτων θέλει να φέρει στο φῶς τα γένη που συγκρότησαν τὴν ψυχή, καθὼς και τον «τρόπον» και τους «λόγους» ἀνάμειξής τους, σύμφωνα με τις οποίες ἔχει διαιρεθεῖ τὸ μείγμα. Το σῶμα «ἐκ τινων συνέστησε στοιχείων καὶ κατὰ τινὰ τρόπον, ἀναλογίαν αὐτῶν τινὰ καὶ δεσμὸν φυσικὸν μηχανισάμενος» και ἡ ψυχή «εἰ δὲ “ἐκ τῶνδε” καὶ “τρόπῳ τοιῶδε” παρήγαγεν ὁ θεὸς τὴν ψυχήν, καὶ τὸ οἶον ὑποκείμενον αὐτῆς καὶ τὸ εἶδος ὑφίστησιν ὁ θεός»¹⁶³. Ἐκ των προλεχθέντων, συμπεραίνεται πῶς εἶναι φαιδρὸ να θεωροῦμε ἀγέννητη τὴν οὐσία της ψυχῆς, εφόσον λαμβάνει ὑπόσταση ἀπὸ αὐτὰ τα στοιχεῖα και να ονομάζουμε γεννημένο τὸ εἶδος της, διότι «ἄμφω γὰρ παράγειν φησὶ τὸν

¹⁶¹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 118. 10-17: «Τί δὲ τὸ “ὡς δεσπότην” καὶ ὡς “ἄρξουσιν”; ἄρ' οὐκ ἀμφοτέρω ἐνδείκνυται, καὶ ὅτι χορηγεῖ τὰ ἀγαθὰ πᾶσιν ἢ ψυχῇ καὶ πᾶσαν πρόνοιαν ποιεῖται τοῦ σώματος, καὶ ὅτι σφύζει τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἀκέραιον; Καὶ πῶς οὐχὶ ταῦτα δηλοῖ διὰ τούτων; ὁ μὲν γὰρ δεσπότης πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἀεὶ τὰ τῶν διοικουμένων ἀναφέρει, ὁ δὲ ἄρχων τὸ τῶν ὑπηκόων ἀγαθὸν ὁρᾷ καὶ πρὸς ἐκεῖνο συντάττει πάντα»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 156-157.

¹⁶². Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 118. 17-22: «Πρόσεστι δὲ τῇ ψυχῇ διὰ μὲν τὸ ἑαυτῆς ἕνεκα πάντα ποιεῖν τὸ δεσποτικόν, διὰ δὲ τὸ πάντα πληροῦν ἀγαθῶν τὸ ἀρχικὸν ἰδίωμα· καὶ γὰρ τὸ προνοητικὸν αὐτῆς οὐκ ἐλαττοῦται διὰ τῆς πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἀπάντων ἀναφορᾶς, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀνεξάλλακτον μένει τῆς προνοίας ἐπιτελουμένης»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 157.

¹⁶³. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 119. 10-18: «Ἔτι τὸ “ἐκ τῶνδε” καὶ τὸ “τοιῶδε τρόπῳ” τὰ τε γένη τὰ συστήσαντα τὴν ψυχήν εἰς φῶς ἐξαγαγεῖν βούλεται καὶ τὸν τρόπον τῆς συγκράσεως αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους, καθ' οὓς τὸ κρᾶμα διήρηται· καὶ γὰρ τὸ σωματικὸν ἐκ τινων συνέστησε στοιχείων καὶ κατὰ τινὰ τρόπον, ἀναλογίαν αὐτῶν τινὰ καὶ δεσμὸν φυσικὸν μηχανισάμενος. εἰ δὲ “ἐκ τῶνδε” καὶ “τρόπῳ τοιῶδε” παρήγαγεν ὁ θεὸς τὴν ψυχήν, καὶ τὸ οἶον ὑποκείμενον αὐτῆς καὶ τὸ εἶδος ὑφίστησιν ὁ θεός»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 157-158.

θεόν, καὶ τὴν οἶον ὕλην τῆς ψυχῆς καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν τοιῶσδε μεμόρφωται συνδεθεῖσα ταῖς μεσότησιν. Εἰ δὲ καὶ τὰ οἶον στοιχεῖα αὐτῆς ἐπεγέννα, τὴν οὐσίαν, τὸ ταυτόν, τὸ θάτερον, εἴτ' ἐκ τούτων τὸ ὅλον, γενητόν ἐστι πᾶν τὸ οὐσιῶδες αὐτῆς»¹⁶⁴.

Σύμφωνα με τον Σωκράτη, η ψυχὴ εἶναι ἐκείνη που ἐνυπάρχει στο σῶμα καὶ χάρη σε αὐτὴ διατηρεῖται ζωντανό¹⁶⁵. Ὅτι δὲν δύναται νὰ δεχθεῖ τὸν θάνατο, καλεῖται ἀθάνατον καὶ σε αὐτὰ συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἴδια, καθὼς πέρα ἀπὸ ἀθάνατη εἶναι καὶ ἀνώλεθρη, συνεπῶς δὲν γίνεται νὰ χαθεῖ, ὅπως τὸ σῶμα¹⁶⁶. Ὅταν ἐπέρχεται ὁ θάνατος, τὸ θνητὸ μέρος ἀποθνήσκει, ἐνῶ τὸ ἀθάνατο παραμένοντας «σῶν» καὶ «ἀδιάφθορον» μετοικίζει στὸν Ἄδη¹⁶⁷. Ἡ ἐν λόγῳ ἀποψη βρῖσκει σύμφωνο τὸν υπομνηματιστὴ τοῦ Πλάτωνος, Πρόκλο, καὶ «ἡ γὰρ ψυχὴ οὐ φθείρεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου κακοῦ καθ' αὐτό, τὸ δὲ μὴ φθειρόμενον, ὑπὸ τοῦ ἰδίου κακοῦ καθ' αὐτὸ αἰδίων, ἢ ἄρα ψυχὴ αἰδίων. καὶ γὰρ εἴ τις λέγοι τοῦ σώματος ἀπολλυμένου φθειρεσθαι τὴν ψυχὴν, ἔδει τὸ σῶμα φθειρόμενον ἐμποιεῖν

¹⁶⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 119. 18-24: «Γελοῖον οὖν τὴν μὲν οὐσίαν αὐτῆς ἀγέννητον λέγειν, εἴπερ ἐκ τοιῶνδε ὑπέστη στοιχείων, τὸ δὲ εἶδος γενητόν· ἄμφω γὰρ παράγειν φησὶ τὸν θεόν, καὶ τὴν οἶον ὕλην τῆς ψυχῆς καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν τοιῶσδε μεμόρφωται συνδεθεῖσα ταῖς μεσότησιν. Εἰ δὲ καὶ τὰ οἶον στοιχεῖα αὐτῆς ἐπεγέννα, τὴν οὐσίαν, τὸ ταυτόν, τὸ θάτερον, εἴτ' ἐκ τούτων τὸ ὅλον, γενητόν ἐστι πᾶν τὸ οὐσιῶδες αὐτῆς»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 158.

¹⁶⁵. Πλάτων, *Φαῖδων*, 105d 1-2: «Ψυχὴ ἄρα ὅ τι ἂν αὐτὴ κατάσχη, αἰεὶ ἦκει ἐπ' ἐκεῖνο φέρουσα ζωή»· πβ. Friedrich Solmsen, «Plato and the Concept of the Soul (Psyche): Some historical perspectives», *Journal of the History of Ideas*, 44 (July – September 1983), σσ. 359-360· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 213-215· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 260-262.

¹⁶⁶. Πλάτων, *Φαῖδων*, 106b 1-6: «Εἰ μὲν τὸ ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν, ἀδύνατον ψυχῇ, ὅταν θάνατος ἐπ' αὐτὴν ἴη, ἀπόλλυσθαι· θάνατον μὲν γὰρ δὴ, ἐκ τῶν προειρημένων, οὐ δέξεται οὐδ' ἔσται τεθνηκυῖα· ὥσπερ τὰ τρία οὐκ ἔσται, ἔφαμεν, ἄρτιον, οὐδὲ γ' αὐτὸ περιττόν, οὐδὲ δὴ πῦρ ψυχρόν, οὐδέ γε ἡ ἐν τῷ πυρὶ θερμότης»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 216-222· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 262-263.

¹⁶⁷. Πλάτων, *Φαῖδων*, 106e 2 – 107a 2: «Ἐπιόντος ἄρα θανάτου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, τὸ μὲν θνητόν, ὡς ἔοικεν, αὐτοῦ ἀποθνήσκει, τὸ δ' ἀθάνατον, σῶν καὶ ἀδιάφθορον, οἴχεται ἀπὸ τῆς οὐσίας, ὑπεκχωρήσαν τῷ θανάτῳ [...] παντὸς μᾶλλον ἄρα [...] ψυχὴ ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον καὶ τῷ ὄντι ἔσσονται ἡμῶν αἱ ψυχαὶ ἐν Αἰδου»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 216-222· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 264-265.

τῇ ψυχῇ τὴν αὐτῆς κακίαν, ἵνα φθαρῇ διὰ τὸ οἰκεῖον κακόν, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τὸ ἀλλότριον· εἰ δὲ τοῦτο, ἔδει τοὺς νοσοῦντας ἀδικωτέρους γίνεσθαι καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν κακίαν κακίους· ταῦτα δὲ ἄτοπα· οὐκ ἄρα διὰ τὴν σώματος φθορὰν ἢ ψυχὴ φθείροιτο ἄν»¹⁶⁸.

Όταν λοιπόν οι δεσμοί που ενώνουν τα τρίγωνα του μυελού δεν μπορούν να αντέξουν πλέον την κούραση, λύνονται και τότε και οι δεσμοί της ψυχῆς αρχίζουν να χαλαρώνουν και απελευθερώνεται και όταν συμβαίνει «κατὰ φύσιν», τότε «μεθ' ἡδονῆς ἐξέπτατο», όταν όμως γίνεται «παρὰ φύσιν», εἶναι επώδυνο, γιατί διαταράσσει τη φυσική πορεία των πραγμάτων¹⁶⁹. Ο Πρόκλος σημειώνει πως «οὐ γὰρ ἡ ἑκβασίς ὡς ἐν τόπῳ τῆς ψυχῆς οὐσης (ἄσώματος γάρ), οὔτε ὡς ἐν ὑποκειμένῳ οὐσης, διότι πᾶσα χωριστὴν ἔχει σώματος οὐσίαν· ἀλλὰ εἴσοδος μὲν αὐτῆς ἢ πρὸς αὐτὸ καλεῖται σχέσις, ἔξοδος δὲ ἢ τῆς σχέσεως ἀπόλυσις, οὐ τῆς ζωτικῆς, ἣν προστίθουσιν διὰ τὴν νεῦσιν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεσμὸν συμπάθειαν, ἀλλὰ τῆς φυσικῆς, περὶ ἧς ὁ Τίμαιος εἶρηκεν, ὅτι κατερρίζουσιν τῆς ψυχῆς οἱ τοῦ βίου δεσμοὶ περὶ τὸν μυελόν»¹⁷⁰.

Για τον Σωκράτη, θάνατος εἶναι ο διαχωρισμός του σώματος ἀπὸ τὴν ψυχὴ¹⁷¹ καὶ τὸ κάθε ἓνα νὰ εἶναι πλέον μεμονωμένο¹⁷². Επομένως, ο

¹⁶⁸. Πρόκλος, *Πρόκλου Φιλοσόφου. Λυκείου πλατωνικοῦ διαδόχου εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα*. Ed. Gvilelmvs Kroll. Vol. II. Lipsiae, B. G. Teubneri, 1910, 90. 2-10.

¹⁶⁹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 81d 4 – e 5: «Τέλος δέ, ἐπειδὴν τῶν περὶ τὸν μυελὸν τριγώνων οἱ συναρμοσθέντες μηκέτι ἐντέχουσιν δεσμοὶ τῷ πόνῳ διωσάμενοι, μεθιᾶσιν τοὺς τῆς ψυχῆς αὐτῶν δεσμούς, ἢ δὲ λυθεῖσα κατὰ φύσιν μεθ' ἡδονῆς ἐξέπτατο· πᾶν γὰρ τὸ μὲν παρὰ φύσιν ἀλγυνόν, τὸ δ' ἢ πέφυκεν γιγνόμενον ἡδύ. καὶ θάνατος δὴ κατὰ ταῦτα ὁ μὲν κατὰ νόσους καὶ ὑπὸ τραυμάτων γιγνόμενος ἀλγυνὸς καὶ βίαιος, ὁ δὲ μετὰ γήρως ἰὼν ἐπὶ τέλος κατὰ φύσιν ἀπονάτας τῶν θανάτων καὶ μᾶλλον μεθ' ἡδονῆς γιγνόμενος ἢ λύπης»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 586-587.

¹⁷⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (II), 125. 4-11.

¹⁷¹. Πλάτων, *Φαῖδων*, 64c 3-4: «Ἄρα μὴ ἄλλο τι ἢ τὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγὴν;»· πβ. Laurel A. Madison, «have we been careless with Socrates' last words?: A rereading of the *Phaidon*», *Journal of the History Philosophy*, 40 (2002), σσ. 421-436· Stephen Menn, «On Socrates' first objections to the physicists (*Phaedo* 95e 8 – 97b 7)», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 38 (Summer 2010), σσ. 55-57· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 86-87· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σ. 140.

¹⁷². Πλάτων, *Φαῖδων*, 64c 4-7: «Εἶναι τοῦτο τὸ τεθνάναι, χωρὶς μὲν ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἀπαλλαγὴν αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ σῶμα γεγονέναι, χωρὶς δὲ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος

επιβλαβής θάνατος είναι ο πνευματικός, εν αντιθέσει με τους κοινούς ανθρώπους που φοβούνται τον σωματικό. «τούτο δεικνύει σαφώς ότι ο Πλάτων μεταβάλλει την έννοια του θανάτου. Ο κοινός άνθρωπος αποθνήσκει άπαξ, ο δε φιλόσοφος θνήσκει καθημερινώς»¹⁷³. Όπως έχει επισημανθεί «δεν είναι μειονέκτημα του Πλάτωνα ούτε και μονομέρειά του ότι σε τελευταία ανάλυση αποδίδει την λυτρωτική τούτη δύναμη στην φιλοσοφία· πρόκειται για την μονομέρεια εκείνη, που τον κάνει φιλόσοφο κι όχι διδάσκαλο μιας πίστης. Αυτό δεν αποτελεί μονομέρεια της πλατωνικής φιλοσοφίας παρά [ακριβώς] το στοιχείο εκείνο, χάρη στο οποίο είναι φιλοσοφία και μόνο»¹⁷⁴.

Η ψυχή «της αληθείας ἄπτεται»¹⁷⁵ όχι όταν έχει ως επίκουρό της το σώμα, διότι εξαπατάται από αυτό, αλλά «οὐκ ἐν τῷ λογίζεσθαι, εἶπερ που ἄλλοθι, κατάδηλον αὐτῇ γίγνεται τι τῶν ὄντων»¹⁷⁶ και «λογίζεται δέ γέ που τότε κάλλιστα, ὅταν αὐτὴν τούτων μηδὲν παραλυπῇ, μήτε ἀκοή μήτε ὄψις μήτε ἀλγηδὼν μηδὲ τις ἡδονή, ἀλλ' ὅτι μάλλιστα αὐτὴ καθ' αὐτὴν γίγνηται, ἕωσα χαίρειν τὸ σῶμα καί, καθ' ὅσον δύναται μὴ κοινωνοῦσα αὐτῷ μηδ' ἀπτομένη, ὀρέγεται τοῦ ὄντος»¹⁷⁷. Ἐτσι λοιπόν και στην περίπτωση του

ἀπαλλαγεῖσαν αὐτὴν καθ' αὐτὴν εἶναι»· πβ. Νίκος Κ. Ψημμένος, «Σωκράτης», *Παρνασσός*, ΚΗ' (Ιανουάριος – Μάρτιος 1986), Αθήνα, 1986, σσ. 67-69· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 86-87· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 140.

¹⁷³. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα*, Αθήνα, 1970, σ. 37.

¹⁷⁴. Karl Marx, *Διαφορά της δημοκρίτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Παναγιώτης Κονδύλης. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα, Γνώση, 1983, σ. 243.

¹⁷⁵. Πλάτων, *Φαίδων*, 65b 7: «Ἡ ψυχή ἀγγίζει την ἀλήθεια»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 91-92.

¹⁷⁶. Πλάτων, *Φαίδων*, 65c 1-2: «Συνεπὼς εἴαν κάπου αλλοῦ εἶναι δυνατόν να συμβεῖ αὐτό, μόνο ὅταν συλλογίζεται δεν θ' ἀποκαλύπτεται πλήρως εἰς αὐτὴν ἡ πραγματικὴ οὐσία ἐνός ὄντος;»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 92-93· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 140.

¹⁷⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 65c 2-7: «Και χωρίς ἀμφιβολία τότε ἀκριβῶς συλλογίζεται ἀρίστα ἡ ψυχή, ὅταν δεν ἐνοχλεῖται διόλου ἀπὸ πούθενά, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀκοή, οὔτε ἀπὸ τὴν ὄραση, οὔτε ἀπὸ κανένα πόνου οὔτε και ἀπὸ καμίας ἡδονῆς, ἀλλὰ ἀπομονώνεται ὅσο το δυνατόν περισσότερο μέσα εἰς τὸν εαυτὸν της, ἀποχαιρετώντας τὸ σῶμα, και ὅταν ἀποφεύγουσα ὅσο εἶναι δυνατόν κάθε συνεργασία και κάθε ἀκόμη ἐπαφή μαζί του, ὀρέγεται αὐτουσίαν τὴν πραγματικότητά»· πβ. Rachana Kamtekar, «Speaking with the same voice as reason: Personification in Plato's psychology», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006),

φιλοσόφου η ψυχή του «ἀτιμάζει τὸ σῶμα καὶ φεύγει ἀπ’ αὐτοῦ, ζητεῖ δὲ αὐτὴ καθ’ αὐτὴν γίγνεσθαι»¹⁷⁸.

Το σῶμα, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, δὲν δύναται νὰ συμμετάσχει σὲ καθαρά διανοητικές διαδικασίες, καθὼς ἐννοίες ὅπως αὐτές τοῦ «δικαίου», τοῦ «ωραίου», τοῦ «αγαθοῦ», δὲν μποροῦν νὰ προσληφθοῦν μέσω τῆς ὁρασης ἢ κάποιας ἄλλης αἰσθήσης καὶ «ὅς ἂν μάλιστα ἡμῶν καὶ ἀκριβέστατα παρασκευάσῃται αὐτὸ ἕκαστον διανοηθῆναι περὶ οὗ σκοπεῖ, οὗτος ἂν ἐγγύταται τοῦ γινῶναι ἕκαστον»¹⁷⁹. Ἡ καθαρὴ γνώση ἐπιτυγχάνεται ὅταν προσπαθοῦμε νὰ τὴν ἀντιληφθοῦμε μόνο μέσω τῆς σκέψης, χωρὶς νὰ παρεμβάλλεται καμία αἰσθήση, διότι τὸ σῶμα, ὅταν συμμετέχει σὲ μιὰ τέτοια διεργασία προκαλεῖ ταραχὴ στὴν ψυχή καὶ τὴν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν «ἀλήθειαν» καὶ τὴν «φρόνησιν»¹⁸⁰. ΓΙΑ νὰ μπορέσει κάποιος, λοιπόν, νὰ φτάσει στὴ καθαρὴ γνώση ἐνὸς πράγματος, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ νὰ πορευθεῖ μονάχα με τὴν ψυχή καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο μετὰ θάνατον, διότι «τότε αὐτὴ καθ’ αὐτὴν

σσ. 171-183· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 92-93· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σ. 140.

¹⁷⁸. Πλάτων, *Φαῖδων*, 65c 7 – d 1: «Ὡστε λοιπόν καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ἡ ψυχή τοῦ φιλοσόφου θεωρεῖ τελείως ἀνάξιο λόγου τὸ σῶμα, φεύγει μακριὰ τοῦ καὶ ζητάει νὰ συγκεντρώνεται ἀπολύτως στὸν εαυτὸ τῆς»· πβ. R. Jones, «Felix Socrates?», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ελληνικῆς Φιλοσοφίας*, 43 (2013), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, σσ. 77-98· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σ. 140.

¹⁷⁹. Πλάτων, *Φαῖδων*, 65e 2-4: «Εκεῖνος ἀπὸ ἐμᾶς, ὁ ὁποῖος ἔχει σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ καὶ με περισσότερην ἀκρίβεια προετοιμαστὴ νὰ διανοηθεῖ καθ’ εαυτὸ κάθε πρᾶγμα, ἀπὸ ὅσα ἐξετάζει, αὐτὸς μόνο μπορεῖ νὰ φτάσει πλησιέστερα στὴ γνώση αὐτοῦ τοῦ πράγματος»· πβ. C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 141-142.

¹⁸⁰. Πλάτων, *Φαῖδων*, 65e 5 – 66a 6: «Ἄρ’ οὖν ἐκεῖνος ἂν τοῦτο ποιήσῃ καθαρώτατα, ὅστις ὅτι μάλιστα αὐτῇ τῇ διανοίᾳ ἴοι ἐφ’ ἕκαστον, μήτε τὴν ὄψιν παραιθέμενος ἐν τῷ διανοεῖσθαι μήτε τινὰ ἄλλην αἰσθήσιν, ἐφέλκων μηδεμίαν μετὰ τοῦ λογισμοῦ, ἀλλ’ αὐτῇ καθ’ αὐτὴν εἰλικρινεῖ τῇ διανοίᾳ χρώμενος αὐτὸ καθ’ αὐτὸ εἰλικρινὲς ἕκαστον ἐπιχειροῖ θηρεύειν τῶν ὄντων, ἀπαλλαγείς ὅτι μάλιστα ὀφθαλμῶν τε καὶ ὠτῶν καί, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ξύμπαντος τοῦ σώματος, ὡς ταραττοντος καὶ οὐκ ἐῶντος τὴν ψυχὴν κτήσασθαι ἀλήθειάν τε καὶ φρόνησιν, ὅταν κοινωνῇ»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 93-97· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σ. 142.

ἡ ψυχὴ ἔσται χωρὶς τοῦ σώματος, πρότερον δ' οὐ»¹⁸¹ και δεν θα ἔχει πλέον περισπασμούς.

Και για τον Πρόκλο δεν γίνεται η γνώση που ἔχει ως αφετηρία την αἴσθηση να εἶναι «ἀκριβὴς» και «ἄπταιστη», διότι μόνο οι γνωστικές ἐνέργειες που χρησιμοποιοῦν την ἐπιστήμη «μετὰ ἀκριβείας πᾶν συναιρεῖ τὸ γνωστικόν»· ἀντιθέτως, ὅσες συνοδεύονται ἀπὸ την αἴσθηση «σφάλλεται καὶ διαπίπτει τὰκριβοῦς διὰ τὴν αἴσθησιν καὶ δι' αὐτὸ τὸ γνωστὸν ἄστατον ὄν»¹⁸². Για να ἐπιρρωθεῖ η ἐπιχειρηματολογία ἐπισημαίνεται πως «τὸ μὲν γὰρ ἔνυλον αἰεὶ τρεπόμενον καὶ ῥέον τί ἂν λέγοι τις, ὃ γε οὐδὲ ἀκαρῇ διαμένειν πέφυκε; τὸ δὲ οὐράνιον διὰ μὲν τὸ πόρρω ἡμῶν εἶναι οὐκ ἔστιν εὐγνωστον οὐδ' ἐπιστήμη ληπτόν, ἀλλ' ἀγαπῶσι καὶ τὸ ἐγγὺς ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ θεωρίᾳ καὶ τὸ πιθανόν· πᾶν γὰρ τὸ ἐν τόπῳ ὄν δεῖται τοῦ ἐκεῖ γενησομένου πρὸς τὸ ἐπιγνωσθῆναι πάντως ὁποῖόν ἐστιν. ἀλλ' οὐ τὸ νοητὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ τόπῳ διείληπται [τὰ] τῆς ἡμετέρας γνώσεως· ὅπου γὰρ ἂν στήσῃ τις τὴν διάνοιαν, ὥσπερ πανταχοῦ παρούσης ἐφάπτεται τῆς ἀληθείας»¹⁸³.

Ὅταν η ψυχὴ ἀποδεσμευτεῖ ἀπὸ το σώμα ἐπέρχεται η κάθαρση, μένοντας μόνη της και συγκεντρωμένη στον εαυτὸ της, ἀπομονωμένη ἀπὸ το σώμα¹⁸⁴. Οι ἄνθρωποι ἐκεῖνοι που προσπαθοῦν σε ὅλη τη διάρκεια του βίου τους να λύσουν την ψυχὴ ἀπὸ τα δεσμά του σώματος, ονομάζονται

¹⁸¹. Πλάτων, *Φαῖδων*, 66e 6 – 67a 1: «Διότι τότε πλέον η ψυχὴ θα εἶναι αὐτὴ καθ' εαυτὴ χωριστὰ ἀπὸ το σώμα, πρωτύτερα δε ποτέ»· πβ. Δημήτρης Παπαδῆς, «Ἡ μυθικὴ προσέγγιση του υπερβατικοῦ λόγου της ψυχῆς στον *Φαῖδρο* και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς του Κέντρου Ερεῦνης της Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 13-14 (1983-1984), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, σσ. 209-210.

¹⁸². Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Β'*, 346. 13-20.

¹⁸³. *Ο.π.*, 346. 20-29.

¹⁸⁴. Πλάτων, *Φαῖδων*, 67c 5 – d 2: «Το ν' ἀποχωρίζουμε δηλαδή ὅσο το δυνατόν περισσότερο την ψυχὴ ἀπὸ το σώμα και να την συνηθίσουμε να περισυλλέγεται ἀπὸ κάθε σημεῖο του σώματος και να συγκεντρώνεται και να μένει κατὰ το δυνατόν αὐτὴ καθ' αὐτὴ και στην παρούσα ζωὴ και στη μέλλουσα, ἀπομονωμένη στον εαυτὸ της σαν ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τα δεσμά του σώματος»· πβ. C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 144-145.

φιλόσοφοι¹⁸⁵ και «οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκουν μελετῶσιν, καὶ τὸ τεθνάναι ἥκιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερόν»¹⁸⁶, διότι η κατάβαση στον Ἄδη είναι ο μοναδικός τρόπος να κατακτήσει τη φρόνηση¹⁸⁷.

Επομένως, εκείνος που αγανακτεί την στιγμή του θανάτου δεν είναι «φιλόσοφος», αλλά «φιλοχρήματος» και «φιλόδοξος», συνεπώς η ἀνδρεία ταιριάζει στην πρώτη κατηγορία ανθρώπων, όπως και η σωφροσύνη που σημαίνει «τὸ περὶ τὰς ἐπιθυμίας μὴ ἐπτοῆσθαι ἀλλ' ὀλιγώρως ἔχειν καὶ κοσμίως, ἄρ' οὐ τούτους μόνοι, προσήκει, τοῖς μάλιστα τοῦ σώματος ὀλιγοροῦσι τε καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ ζῶσιν»¹⁸⁸. Ο Σωκράτης χαρακτηρίζει την ἀνδρεία και τη σωφροσύνη των άλλων ανθρώπων ως «αλλόκοτη ἀρετή»¹⁸⁹, διότι εκείνοι θεωρούν τον θάνατο ως μεγάλη συμφορά, συνεπώς οι ἀνδρείοι

¹⁸⁵. Πλάτων, *Φαίδων*, 67d 4-7: «Λύειν δε γε αὐτήν, ὥς φάμεν, προθυμοῦνται αἰεὶ μάλιστα καὶ μόνοι οἱ φιλοσοφοῦντες ὀρθῶς, καὶ τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦτο ἐστὶ τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος· πβ. Ουράνα Διοματάρη, *Η γυναικα στον Πλάτωνα*, Αθήνα, Σιδέρη, 1975, σ. 74: «Αλλά ποιοι είναι οι γνήσιοι φιλόσοφοι; Αυτοὶ που βλέπουν το κάθε τι μέσω της διάνοιας δίχως τη μεσολάβηση της ακοῆς, της ὁράσης, των αισθήσεων γενικά [...]. Οι ολότελα δηλαδή απονεκρωμένοι σωματικά. Λόγος που αναλογεῖ, νομίζω, στη γνωστὴ ρήση του Αποστόλου Παύλου: “ο ἀποθανὼν δεδικαίωται”, που τόσο κακὰ ερμηνεύεται ἀπὸ πολλούς· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 144-145.

¹⁸⁶. Πλάτων, *Φαίδων*, 67e 2-4: «Τῷ ὄντι ἄρα, Σιμμία, οἱ κατὰ την ὀρθὴν σημασίαν της λέξεως φιλοσοφούντες ἐξασκούνται στο πῶς νὰ ἀποθνήσκουν, καὶ ὁ θάνατος εἶναι δι' αὐτοὺς ἐλάχιστος, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, φοβερός».

¹⁸⁷. Ο.π., 68a 6 – b 6: «[...] εἰάν δε κανεὶς λαχταρᾷ πραγματικὰ την φρόνηση καὶ ἔχει την βεβαίαν ἐλπίδα, ὅτι πουθενὰ ἀλλοῦ δεν θὰ συναντήσῃ αὐτὴν ἀξιόλογα παρὰ στον Ἄδη, θ' ἀγανακτήσῃ καθὼς θὰ πλησιάζῃ ὁ θάνατος καὶ δεν θὰ προχωρήσῃ με χαρὰ πρὸς τα ἐκεῖ· Ὅχι ἀσφαλῶς· αὐτὸ πρέπει νὰ το πιστεύσουμε, ὑπὸ τον ὅρο βέβαια ὅτι ὁ ἀνθρώπος αὐτός, σύντροφε, εἶναι τῷ ὄντι φιλόσοφος. διότι τότε θὰ ἔχει την ἀκλόνητη πίστη, ὅτι πουθενὰ ἀλλοῦ δε θὰ συναντήσῃ καθαρή τὴ φρόνηση παρὰ μόνο ἐκεῖ. Εἰάν δε τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει, δε θὰ ἦταν, ὅπως ἔλεγα πρὸ ολίγου, μέγας παραλογισμὸς νὰ φοβάται τον θάνατο ἓνας τέτοιος ἀνθρώπος;»· πβ. Παναγιώτης Κ. Πάλλης, «Πλάτων – Παῦλος», σ. 165· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 102-103· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 146.

¹⁸⁸. Πλάτων, *Φαίδων*, 68c 5 – d 1: «Καὶ ἡ σωφροσύνη με την κοινὴν σημασίαν, που δίδει το πλῆθος σὲ αὐτὴ τὴ λέξη, δηλαδή το νὰ μὴν παραφέρεται κανεὶς σὲ ἐπιθυμίες, ἀλλ' ἀπεναντίας νὰ εἶναι ἐγκρατὴς καὶ κόσμιος, αὐτὸ ἄραγε δεν ταιριάζει μόνο σὲ τούτους, οἱ οἱποῖοι παραμελοῦν με τὸ παραπάνω τὸ σῶμα καὶ ζουν φιλοσοφούντες;»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 98-102· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 146-147.

¹⁸⁹. Πλάτων, *Φαίδων*, 68d 2-3: «Εἰ γὰρ ἐθέλεις, ἢ δ' ὅς, ἐννοῆσαι την γε τῶν ἄλλων ἀνδρείαν τε καὶ σωφροσύνην, δόξει σοὶ εἶναι ἄτοπος;»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 98-102· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 147.

τον αντιμετωπίζουν με φόβο μήπως υποστούν μεγαλύτερα δεινά¹⁹⁰, επομένως «τῷ δεδιέναι ἄρα καὶ δέει ἀνδρεῖοί εἰσι πάντες πλὴν οἱ φιλόσοφοι· καίτοι ἄλογόν γε δέει τινὰ καὶ δειλία ἀνδρεῖον εἶναι»¹⁹¹. Με τον ίδιο τρόπο και οι «κόσμιοι» είναι σώφρονες από κάποια ακολασία, δηλαδή φοβούμενοι μήπως απωλέσουν απολαύσεις που επιθυμούν απέχουν από κάποιες άλλες, καταλήγοντας πως «καίτοι καλοῦσί γε ἀκολασίαν τὸ ὑπὸ τῶν ἡδονῶν ἄρχεσθαι, ἀλλ' ὅμως συμβαίνει αὐτοῖς κρατουμένοις ὑφ' ἡδονῶν κρατεῖν ἄλλων ἡδονῶν. Τοῦτο δ' ὁμοίον ἐστὶν ᾧ νῦν δὴ ἐλέγετο, τῷ τρόπον τινὰ δι' ἀκολασίαν αὐτοὺς σεσωφρονίσθαι»¹⁹².

Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν δεν είναι «ο ορθός τρόπος ανταλλαγής στο κεφάλαιο της αρετής», να ανταλλάσσονται δηλαδή απολαύσεις με απολαύσεις και λύπες με λύπες, με τις μεγαλύτερες έναντι των μικρότερων να είναι τα νομίσματα¹⁹³. Το μόνο νόμισμα, πραγματικής αξίας, με το οποίο πρέπει όλα να ανταλλάσσονται είναι η φρόνησις, η οποία προσδιορίζει την αξία των πραγμάτων και σύμφωνα με αυτή πρέπει να πωλούνται και να αγοράζονται και η ἀνδρεία και η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη¹⁹⁴. Αληθινή

¹⁹⁰. Πλάτων, *Φαίδων*, 68d 6-7: «Οὐκοῦν φόβῳ μειζόνων κακῶν ὑπομένουσιν αὐτῶν οἱ ἀνδρεῖοι τὸν θάνατον, ὅταν ὑπομένωσιν;»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 98-102.

¹⁹¹. Πλάτων, *Φαίδων*, 68d 8 – e 1: «Ἄρα φοβούμενοι καὶ ἀπὸ φόβο εἶναι ἀνδρεῖοι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐξαιρέσει τῶν φιλοσόφων· καὶ ὅμως εἶναι ἄλογο νὰ εἶναι κανεὶς ἀνδρείος ἀπὸ φόβο καὶ δειλία»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 100-101.

¹⁹². Πλάτων, *Φαίδων*, 68e 5 – 69a 4: «Ἐπειδὴ δηλαδὴ φοβούνται μήπως χάσουν ἄλλες ἀπολαύσεις ποὺ ἐπιθυμοῦν ἀπέχουν ἀπὸ ὀρισμένες ἐξ αὐτῶν, διότι βρίσκονται ὑπὸ τὸ κράτος ἄλλων. Ἀν καὶ ὀνομάζουν βέβαια ἀκολασία τὴν ἀδυναμία νὰ κυβερνᾶται κανεὶς ἀπὸ τὶς ἡδονές, εἶναι ἐν τούτοις γεγονός, ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἰσχυροὶ ἀπέναντι ὀρισμένων ἡδονῶν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατοι ἀπέναντι ἄλλων. Τοῦτο δὲν μοιάζει με ἐκεῖνο, ποὺ λέγαμε τώρα δα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τρόπον τινὰ ἐσωφρονίσθησαν ἀπὸ ἀκολασίας»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 102· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 148-149.

¹⁹³. Πλάτων, *Φαίδων*, 69a 5-8: «Ὡ μακάριε Σιμμία, μὴ γὰρ οὐχ αὕτη ἢ ἡ ὀρθὴ πρὸς ἀρετὴν ἀλλαγὴ, ἡδονὰς πρὸς ἡδονὰς καὶ λύπας πρὸς λύπας καὶ φόβον πρὸς φόβον καταλλάττεσθαι μείζω πρὸς ἐλάττω, ὥστερ νομίσματα»· πβ. Paul Wm. Gooch, «The relation between Wisdom and Virtue in *Phaedo* 69a 6 – c 3», *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), σσ. 153-156· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 102-103.

¹⁹⁴. Πλάτων, *Φαίδων*, 69a 8 – b 3: «Ἀλλ' ἢ ἐκεῖνο μόνον τὸ νόμισμα ὀρθόν, ἀντὶ οὗ δεῖ πάντα ταῦτα καταλλάττεσθαι, φρόνησις· καὶ τούτου μὲν πάντα καὶ μετὰ τούτου ὠνούμενά τε καὶ

αρετή λοιπόν είναι «[...] καὶ ξυλλήβδην ἀληθὴς ἀρετὴ μετὰ φρονήσεως, καὶ προσγιγνομένων καὶ ἀπογιγνομένων καὶ ἡδονῶν καὶ φόβων καὶ τῶν ἄλλων πάντων τῶν τοιούτων· χωριζόμενα δὲ φρονήσεως καὶ ἀλλαττόμενα ἀντὶ ἀλλήλων μὴ σκιαγραφία τις ἢ ἡ τοιαύτη ἀρετὴ καὶ τῷ ὄντι ἀνσραποδώδης τε καὶ οὐδὲν ὑγιὲς οὐδ' ἀληθὲς ἔχη· τὸ δ' ἀληθὲς τῷ ὄντι ἢ κάθαρσις τις τῶν τοιούτων πάντων καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἀνδρεία, καὶ αὕτη ἡ φρόνησις μὴ καθαρός τις ἦ»¹⁹⁵.

Όταν η ψυχὴ αποδεσμεύεται ἀπὸ το σῶμα εἶναι μολυσμένη καὶ ἀκάθαρτη, διότι «τῷ σώματι ἀεὶ ξυνοῦσα καὶ τοῦτο θεραπεύουσα καὶ ἐρῶσα, καὶ γεγοητευμένη ὑπ' αὐτοῦ ὑπὸ τε τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἡδονῶν, ὥστε μηδὲν ἄλλο δοκεῖν εἶναι ἀληθὲς ἄλλ' ἢ τὸ σωματοειδές, οὗ τις ἂν ἄψαιτο καὶ ἴδοι καὶ πίοι καὶ φάγοι καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια χρήσαιτο, τὸ δὲ τοῖς ὄμμασι σκοτῶδες καὶ ἀειδές, νοητὸν δὲ καὶ φιλοσοφία αἰρετόν, τοῦτο δὲ εἰθισμένη μισεῖν τε καὶ τρέμειν καὶ φεύγειν, οὕτω δὴ ἔχουσιν οἱ ψυχὴν αὐτὴν καθ' αὐτὴν εἰλικρινῇ ἀπαλλάξεσθαι»¹⁹⁶. Μία τέτοια ψυχὴ κατὰ την

πιπρασκόμενα τῷ ὄντι ἢ, καὶ ἀνδρεία καὶ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 102-103.

¹⁹⁵. Πλάτων, *Φαῖδων*, 69b 3 – c 2: «Ἐν γένει ἀληθὴς ἀρετὴ μόνο μετὰ τῆς φρονήσεως ὑπάρχει, εἴτε προστίθενται εἴτε ἀφαιρούνται καὶ οἱ ἀπολαύσεις καὶ οἱ φόβοι καὶ ὅλα τα ἄλλα τα ὅμοια· ἐνῶ ὅταν αὐτὰ τα πράγματα χωρίζονται ἀπὸ τῆς φρόνησης καὶ ἀνταλλάσσονται ἀναμεταξύ τους, φοβούμαι ὅτι ἡ ἀρετὴ, ἡ ὁποία προσδιορίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, εἶναι ἀπλῶς ἀπατηλὴ εἰκόνα, ὅτι ἀρμόζει πραγματικὰ σε ἀνδράποδα καὶ δὲν ἔχει μέσα τῆς τίποτα τὸ ὑγιὲς καὶ τὸ ἀληθές. Τὸ ἀληθές ἀπ' ἐναντίας εἶναι ὅτι καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία εἶναι τρόπον τινὰ μὴ ἀκάθαρση ὅλων τῶν τοιούτων ἀπολαύσεων καὶ φόβων, καὶ αὕτη ἡ φρόνησις εἰς τὸ βάθος ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ μέσον καθάρσεως»· πβ. Ulrich Von Wilamowitz – Moellendorff, *Πλάτων. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*. Μετάφρ., Ξενοφών Αρμύρος. Αθήνα, Κάκτος, 2005, σσ. 444-445· Paul Wm. Gooch, «The relation between Wisdom and Virtue in *Phaedo* 69a 6 – c 3», σσ. 157-159· David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαῖδων*, σσ. 102-103.

¹⁹⁶. Πλάτων, *Φαῖδων*, 81b 1 – c 1: «Ἄς υποθέσουμε τώρα, ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποχωρίζεται ἀπὸ το σῶμα μολυσμένη καὶ ἀκάθαρτος, ἐπειδὴ ἔζη πάντοτε συντροφευμένη με τὸ σῶμα καὶ τούτο ἐπεριποιεῖτο καὶ ἡγάπα, καὶ τὸ σῶμα τὴν εἶχε γοητεύσει με τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἡδονὰς εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ νομίζει ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι τὸ ἀληθές, παρὰ τὸ ἔχον τὴν μορφὴν σώματος, ἐκεῖνο, πού ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ πιάσει καὶ νὰ δει καὶ νὰ πιεῖ καὶ νὰ φάει καὶ νὰ το μεταχειρισθῇ εἰς τὰ ἀφροδίσια· ὅτι δὲν εἶναι σκοτεινὸ διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀόρατον, προσιτὸν μόνον εἰς τὴν νόησιν καὶ ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς

αποδέσμευσή της δεν είναι σε θέση να μείνει αλώβητη, καθώς η διαρκής συναναστροφή της με το σώμα την οδήγησε να είναι προσκολλημένη σε αυτό και στον βίο που εκείνο διάγει¹⁹⁷ το οποίο είναι «βαρύ», «γεῶδες» και «όρατόν»¹⁹⁸. Εφόσον η ψυχή εμπερικλείει αυτό «βαρύνεται καὶ ἔλκεται πάλιν εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον φόβῳ τοῦ ἀειδοῦς τε καὶ Ἄιδου ὥσπερ λέγεται, περὶ τὰ μνήματα τε καὶ τοὺς τάφους κυλινδουμένη, περὶ ἃ δὴ καὶ ὥφθη ἅττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἰδῶλα, αἱ μὴ καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσai, διὸ καὶ ὀρῶνται»¹⁹⁹. Μάλιστα, οι ψυχές όχι των αγαθών αλλά των φαύλων, αναγκάζονται να περιστρέφονται γύρω από αντικείμενα που σχετίζονται με τη σωματικότητα εκτίοντας ποινή για τον βίο που διεξήγαγαν στην προηγούμενή τους ζωή, ο οποίος ήταν κακός²⁰⁰, αναμένοντας έως ότου δεσμευτούν εκ νέου σε ένα νέο σώμα, σύμφωνα με την επιθυμία του σωματοειδούς²⁰¹.

ερεύνης, τούτο είναι συνηθισμένη να το μισεί και να το τρέμει και να το αποφεύγει»· πβ. E. Π. Παπανούτσος, *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, σ. 88· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 193.

¹⁹⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 81c 1-4: «Ἀλλὰ διειλημμένην γε οἶμαι ὑπὸ τοῦ σωματοειδοῦς, ὃ αὐτῇ ἢ ὁμιλία τε καὶ συνουσία τοῦ σώματος, διὰ τὸ ἀεὶ ξυνεῖναι καὶ διὰ τὴν πολλὴν μελέτην, ἐνεποίησε ξύμφυτον»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 143-144· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 193-194.

¹⁹⁸. Πλάτων, *Φαίδων*, 81c 5-6: «Και τούτο, φίλε μου, πρέπει να το φαντασθούμε επαχθές και βαρύ και γεῶδες και ορατόν»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 143-144· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 193.

¹⁹⁹. Πλάτων, *Φαίδων*, 81c 6 – d 5: «Αφού λοιπόν περιέχει τούτο η τοιαύτη ψυχή, γίνεται βαριά και σύρεται πάλι εις τον ορατόν τόπον από φόβον του αοράτου και του Ἄδου, καθώς λέγεται· στριφογυρνά γύρω από τα μνημεία και τους τάφους, όπου, καθώς είναι γνωστόν, και παρατηρήθησαν μερικά φαντάσματα ψυχῶν εν εἶδει σκιάς – τέτοια ομοιώματα ταιριάζουν εις τοιαύτας ψυχάς, που δεν ελύθησαν από το σώμα εις καθαρὰν κατάστασιν, ἀλλὰ μετέχουσai του ορατοῦ, δι' αὐτό ἄλλωστε και γίνονται οραταί»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 143-144· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 193-194.

²⁰⁰. Πλάτων, *Φαίδων*, 81d 7-10: «Καὶ οὐ τί γε τὰς τῶν ἀγαθῶν ταύτας εἶναι, ἀλλὰ τὰς τῶν φαύλων, αἱ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀναγκάζονται πλανᾶσθαι, δίκην τίνουσai τῆς προτέρας τροφῆς κακῆς οὐσης»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 144· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 194.

²⁰¹. Πλάτων, *Φαίδων*, 81d 10 – e 2: «Καὶ μέχρι γε τούτου πλανῶνται, ἕως ἂν τῇ τοῦ συνεπακολουθοῦντος, τοῦ σωματοειδοῦς, ἐπιθυμίᾳ πάλιν ἐνδεθῶσιν εις σώμα»· πβ. C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 194.

Για το χωρίο όπου παραστατικά αναφέρεται πως οι ψυχές περιφέρονται γύρω από τους τάφους δημιουργώντας «σκιάδεις οπτασίες», ο Πρόκλος το παραλληλίζει με την ομηρική εικόνα όπου οι ψυχές με την ορμητική τους κίνηση θυμίζουν σκιές²⁰², όμως διατείνεται, όπως και ο Πλάτων, πως ανάμεσα στις ψυχές που ζουν ακόμη υπάρχουν διαφορές και με τη διατύπωση του κειμένου «αἱ μὲν γὰρ πρακτικώτερον ζήσασαι καὶ μηδέπω τῆς τοιαύτης ζωῆς ἀποστᾶσαι τὸ προσῆκον ὄργανον ταῖς πρακτικαῖς ἐνεργείαις ἀσπάζονται καὶ χωριζόμενοι τούτου δυσχεραίνουν, ὥσπερ ἡ Πατρόκλου λιποῦσα ἀνδρότητα τε καὶ ἥβην, καὶ ἐν Αἰδου γενόμεναι ποθοῦσιν αὐτοῦ τὴν συνουσίαν, ὥσπερ ἡ Ἀχιλλέως, διότι καὶ τὴν ἐνταῦθα ζωὴν προτίθησιν τῆς χωριστῆς, ὡς κατ' ἐκείνην μὲν ἐνεργεῖν οὐ δυναμένη, κατὰ δὲ τὸν ἐν πράξει βίον πρωτεύουσα. αἱ δὲ διὰ κακοζωίαν φιλοφρονοῦνται τὸ ὀστρέϊνον σῶμα καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ ζωὴν, οὐδὲν διαφέρειν ἡγούμεναι τῆς ἐν αὐτῷ ζωῆς. ἃς δὴ καὶ νυκτερίσιν ἀπείκασεν ἡ ἔνθεος ποίησις, ὡς εἰς τὸ σκοτεινὸν φερομένας καὶ τὸ ἔσχατον τοῦ παντός, ὃ δὴ θεσπέσιον ἄντρον ἂν τις προσαγορεύσειεν, καὶ ὡς τὸ πτερόν τὸ ψυχικὸν σαρκῶδες καὶ παχὺ καὶ γήινον ἐχούσας. τί οὖν ἔτι θαυμαστόν, εἰ καὶ Ἀχιλλεὺς πρακτικὴν σχὼν ἀρετὴν ἐφίοιτο τῆς μετὰ σώματος ζωῆς ὑπηρετεῖν αὐτοῦ δυναμένου ταῖς πράξεσιν; ὁ μὲν γὰρ Ἡρακλῆς διὰ τελεστικῆς καθηράμενος καὶ τῶν ἀχράντων καρπῶν μετασχὼν τελέας ἔτυχεν τῆς εἰς θεοὺς ἀποκαταστάσεως»²⁰³. Ο

²⁰². Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 119. 18-22: «Καὶ διὰ τοῦτο ὃ τε Σωκράτης ἐν τῷ Φαίδωνι τὰς τοιαύτας φησὶν περὶ τοὺς τάφους καλινδουμένας σκιοειδῆ παρέχεσθαι φαντάσματα, καὶ ὁ ποιητὴς σκιαῖς αὐτὰς παραπλησίως ἀἰσσεῖν ἰστόρησεν»· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 63.

²⁰³. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 119. 23 – 120. 14: «Αὐτές που ἐζήσαν μια μάλλον πρακτικὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ὁποία δεν ἀπομακρύνθηκαν ποτέ ἀποδέχονται τὸ ὄργανο που ταιριάζει με τὶς πρακτικὲς ἐνέργειες καὶ ὅταν χωριστοὺν ἀπὸ αὐτοῦ δυσφοροῦν, ὅπως ἡ ψυχὴ τοῦ Πάτροκλου “ὅταν ἔχασε ἀνδρεία καὶ νιότη”, κι ὅταν βρεθοῦν στὸν Ἀδὴ θέλουν νὰ εἶναι μαζί του, ὅπως ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀχιλλέα, ἀφοῦ προτάσσει τὴν ἐδῶ ζωὴ τῆς χωριστῆς, στὸ πλαίσιο ὅμως τῆς πρακτικῆς ζωῆς ἦταν κυρίαρχη. Ἄλλες ἐξαιτίας τῆς κακῆς ζωῆς ἐκδηλώνουν τὴν ἀγάπη τοὺς γιὰ τὸ οστράκινο σῶμα καὶ γιὰ τὴ ζωὴ μαζί με αὐτό, θεωρώντας ὅτι δεν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὴ ζωὴ μέσα σ’ αὐτό. Αὐτές εἶναι που ἀπεικόνισε

νεοπλατωνικός φιλόσοφος προσθέτει επίσης πως «κατὰ τὰς συνηθείας γούν καὶ αὐτὸς ὡς τὰ πολλὰ τὰς ψυχὰς αἰρεῖσθαι φησι τοὺς δευτέρους βίους ὁ Πλάτων»²⁰⁴.

Το σώμα στο οποίο θα μετοικίσουν οι ψυχές, ευλόγως, θα είναι ανάλογο με τα ήθη τα οποία ακολουθούσαν στον προηγούμενό τους βίο, διότι «οἷον τοὺς μὲν γαστριμαργίας τε καὶ ὕβρεις καὶ φιλοποσίας μεμελετηκότας καὶ μὴ διευλαβουμένους εἰς τὰ τῶν ὄνων γένη καὶ τῶν τοιούτων θηρίων εἰκὸς ἐνδύεσθαι», ενώ «τοὺς δέ γε ἀδικίας τε καὶ τυραννίδας καὶ ἀρπαγὰς προτετιμηκότας εἰς τὰ τῶν λύκων τε καὶ ἱεράκων καὶ ἰκτίνων γένη» εκμαιεύοντας το συμπέρασμα πως «δῆλα δὴ καὶ τᾶλλα, ἢ ἂν ἕκαστα ἴοι, κατὰ τὰς αὐτῶν ὁμοιότητος τῆς μελέτης»²⁰⁵.

Στον αντίποδα βρίσκονται οι άνθρωποι που «μ’ επιμέλεια ἔχουν ασκήσει τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀρετὴν, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἶναι γνωστόν, ὀνομάζουσι σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ ἡ ὁποία αποκτάται ἄνευ φιλοσοφίας καὶ νοῦ με τὴν συνηθειαν καὶ τὴν ἐξάσκησιν» καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι «εὐτυχέστατοι» καὶ θα μεταβούν «εἰς ἀρίστον τόπον»²⁰⁶. Οἱ

σαν νυχτερίδες ἡ θεόπνευστη ποίησι, ἐπεὶδὴ κινούνται στὴ σκοτεινὴ περιοχὴ καὶ τὶς ἐσχατιὰς τοῦ σύμπαντος, ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνομάσῃ “θεσπέσιο ἄντρο”, καὶ ἐπεὶδὴ τὰ ψυχικὰ φτερά τοὺς εἶναι σάρκινα, βαρὴ καὶ γῆινα. Διόλου παράδοξο λοιπὸν ποὺ ὁ Ἀχιλλέας, κάτοχος τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς, ἐπιθυμεί τὴ ζωὴ με τὸ σῶμα τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ τὸν υπηρετῇ με τὶς πράξεις. Ὁ Ἡρακλῆς, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ποὺ γνώρισε τὴν κάθαρση με τὶς ἱεροτελεστίας καὶ τοὺς ἀχραντοὺς καρπούς, κέρδισε πλήρη τὴν ἀποκατάστασίν του μεταξὺ θεῶν»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σσ. 64-65.

²⁰⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 120. 20-22· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 65.

²⁰⁵. Πλάτων, *Φαῖδων*, 81e 5 – 82a 6: «Ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἦταν ἐπιρρεπεῖς εἰς τὴν γαστριμαργίαν, τὴν ἀναισχυντίαν καὶ τὴν φιλοποσίαν, ἀνίκανοι νὰ χαλιναγωγοῦν τὰ πάθη τῶν, εἶναι φυσικόν νὰ ἐνδύωνται αἱ ψυχαὶ τὰς μορφὰς τῶν ὄνων καὶ τῶν τοιούτων θηρίων. [...] Αἱ ψυχαὶ δὲ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ζωὴν τῶν εἶχον ὑπὲρ παν ἄλλο ἐκτιμήσει τὰς ἀδικίας καὶ τὰς τυραννίδας καὶ τὰς ἀρπαγὰς, μεταβαίνουν εἰς μορφὰς λύκων, ἱεράκων καὶ ἰκτίνων. [...] Δὲν εἶναι φανερόν ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιπτώσεις ἡ μορφή, εἰς τὴν ὁποίαν μεταβαίνει κάθε ψυχὴ, θὰ παρουσιάζει ὁμοιότητος ἡθῶν με τὴν προηγούμενην ζωὴν τῆς;»· πβ. Οὐράνα Διοματάρη, *Ἡ γυναῖκα στὸν Πλάτωνα*, σ. 75.

²⁰⁶. Πλάτων, *Φαῖδων*, 82a 7 – b 4: «Οὐκοῦν εὐδαιμονέστατοι, ἔφη, καὶ τούτων εἰσὶ καὶ εἰς βέλτιστον τόπον ἰόντες οἱ τὴν δημοτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀρετὴν ἐπιτετηδευκότες, ἦν δὴ καλοῦσι σωφροσύνην τε καὶ δικαιοσύνην, ἐξ ἔθους τε καὶ μελέτης γεγονυῖαν ἄνευ

άνθρωποι αυτοί επιστρέφουν στη ζωή με παρόμοιο βίο με αυτόν που διεξήγαγαν και πρωτύτερα, στο γένος δηλαδή των μελισσών, των σφηκών, των μυρμηγκιών ή και στο γένος των ανθρώπων «καὶ γίγνεσθαι ἐξ αὐτῶν ἄνδρας μετρίους»²⁰⁷. Υπάρχει όμως και μια τρίτη κατηγορία, αυτή που εισέρχεται στο γένος των θεών, στην οποία «μὴ φιλοσοφήσαντι καὶ παντελῶς καθαρθῶ ἀπιόντι οὐ θέμις ἀφικεῖσθαι ἀλλ' ἢ τῷ φιλομαθεῖ»²⁰⁸. Οι φιλομαθεῖς επομένως γνωρίζουν πως όταν «παραλαβοῦσα αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἢ φιλοσοφία» η οποία είναι δεμένη και προσκολλημένη στο σώμα, προσπαθεῖ να λύσει τα δεσμά της δείχνοντάς της πως κάθε τι που γίνεται αντιληπτό διὰ των αισθήσεων είναι ἀπάτη, πείθοντάς τη να απομακρύνεται ἀπὸ αυτές, ὅσο καθίσταται ἐφικτό, να συγκεντρώνεται και να ἐμπιστεύεται μόνο τον εαυτό της και να συνειδητοποιήσει πως θα κατέχει την ἀλήθεια μόνο «ἂν νοήσῃ αὐτὴ καθ' αὐτὴν αὐτὸ καθ' αὐτὸ τῶν ὄντων» και ὄχι μέσω των αισθήσεων²⁰⁹.

φιλοσοφίας τε καὶ νοῦ;»· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Ἄνθρωπος και το Ἔργο του*. Μετάφρ., Ιορδάνης Αρζόγλου. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 32003, σ. 230· Ουράνα Διοματάρη, *Η γυναίκα στον Πλάτωνα*, σ. 75.

²⁰⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 82b 5-9: «Ὅτι τούτους εἰκὸς ἐστὶν εἰς τοιοῦτον πάλιν ἀφικνεῖσθαι πολιτικὸν καὶ ἡμέρον γένος, ἢ που μελιττῶν ἢ σφηκῶν ἢ μυρμηκῶν, ἢ καὶ εἰς ταῦτόν γε πάλιν τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ γίγνεσθαι ἐξ αὐτῶν ἄνδρας μετρίους»· πβ. C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 196.

²⁰⁸. Πλάτων, *Φαίδων*, 82b 9 – c 1: «Εἰς δε το γένος των θεῶν δεν επιτρέπεται βέβαια να ἔλθει ἓνας που δεν ἐφιλοσόφησε και δεν ἀπῆλθε του κόσμου τούτου ἐντελῶς καθαρὸς, ἀλλὰ μόνον ο φιλομαθής»· πβ. C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 197-198.

²⁰⁹. Πλάτων, *Φαίδων*, 82d 8 – 83b 4: «Παραλαβοῦσα αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἢ φιλοσοφία, ἀτέχνως διαδεδεμένη ἐν τῷ σώματι καὶ προσκεκολλημένην, ἀναγκαζομένην δὲ ὥσπερ διὰ εἰργμοῦ διὰ τούτου σκοπεῖσθαι τὰ ὄντα ἀλλὰ μὴ αὐτὴν δι' αὐτῆς, καὶ ἐν πάσῃ ἀμαθίᾳ κυλινδουμένην· καὶ τοῦ εἰργμοῦ τὴν δεινότητα κατιδοῦσα ὅτι δι' ἐπιθυμίας ἐστίν, ὥς ἂν μάλιστα αὐτὸς ὁ δεδεμένος ξυλλήπτωρ εἴῃ τῷ θεθέσθαι· ὅπερ οὖν λέγω γινώσκουσιν οἱ φιλομαθεῖς ὅτι, οὕτω παραλαβοῦσα ἢ φιλοσοφία ἔχουσιν αὐτῶν τὴν ψυχὴν, ἡρέμα παραμυθεῖται καὶ λύνει ἐπιχειρεῖ, ἐνδεικνυμένη ὅτι ἀπάτης μὲν μεστή ἢ διὰ τῶν ὁμμάτων σκέψις, ἀπάτης δὲ ἢ διὰ τῶν ὠτῶν καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, πείθουσα δὲ ἐκ τούτων μὲν ἀναχωρεῖν ὅσον μὴ ἀνάγκη αὐτοῖς χρῆσθαι, αὐτὴν δὲ εἰς αὐτὴν ξυλλέγεσθαι καὶ ἀθροίζεσθαι παρακελευομένη, πιστεύειν δὲ μηδενὶ ἄλλῳ ἀλλ' ἢ αὐτὴν αὐτῇ, ὅ τι ἂν νοήσῃ αὐτὴ καθ' αὐτὴν αὐτὸ καθ' αὐτὸ τῶν ὄντων, ὅ τι δ' ἂν δι' ἄλλων σκοπῇ ἐν ἄλλοις ὄν ἄλλο μηδὲν ἡγεῖσθαι ἀληθές, εἶναι δὲ τὸ μὲν τοιοῦτον αἰσθητὸν τε καὶ ὁρατὸν, ὃ δὲ αὐτὴ ὁρᾷ νοητὸν τε καὶ ἀειδές».

γ. Ειδοποιητικά γνωρίσματα της ψυχής

Εισερχόμαστε πλέον στην ανάλυση της σύστασης της ψυχής²¹⁰ και στην τριμερή της διάκριση. Εφόσον ο Δημιουργός την κατασκεύασε, προέβη στην τοποθέτηση του σώματος στο εσωτερικό της και «μέσον μέση συναγαγὼν προσήρμοττεν». Διαμοιράστηκε προς πάσα κατεύθυνση, «ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν» και περιστρεφόμενη εντὸς των ορίων της ἔδωσε «θείαν ἀρχὴν ἤρξατο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον» και ενώ το κοσμικό σώμα ἐγίνε ορατό, η ψυχὴ ἐγίνε αόρατη και εμφορεῖται ἀπὸ λογική και αρμονία «τῶν νοητῶν αἰεὶ τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων»²¹¹. Η κοσμική ψυχὴ, η οποία ὅπως και η ανθρώπινη χάρη στην ανωτερότητά της εἶναι αόρατη, ενώ το σώμα, υποδεέστερο καθὼς εἶναι, εἶναι ορατό.

Για το χωρίο που μόλις παρατέθηκε, πραγματοποιεῖ ενδελεχὴ ανάλυση ο υπομνηματιστὴς του Πλάτωνος και σχετικά με τους στίχους «ἐπεὶ δὲ κατὰ νοῦν τῷ συνιστάντι πᾶσα ἡ τῆς ψυχῆς σύστασις ἐγεγένητο, μετὰ τοῦτο πᾶν τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς ἐτεκταίνετο», σχολιάζει αρχικά πως κάθε λέξη ἔχει προστεθεῖ με ακρίβεια, διότι το «κατὰ νοῦν» υποδηλώνει πως «τό τε νοῦν εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ παντός», διότι τίποτε δεν δημιουργήθηκε μάταια οὔτε ως «πλέον» οὔτε ως «ἐλαττον», ἀλλὰ ὅλα συμπληρώνουν την ψυχική ουσία²¹². Επιπροσθέτως, η εν λόγω

²¹⁰. Για τον σχολιασμό που πραγματοποιεῖ ο Πρόκλος αναφορικά με τη σύσταση της ψυχῆς, ὅπως αὐτὴ παρατίθεται στον πλατωνικό *Τίμαιο* πβ. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 119. 32 – 279. 22· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 159-323.

²¹¹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 36d 8 – 37a 2: «Ἐπεὶ δὲ κατὰ νοῦν τῷ συνιστάντι πᾶσα ἡ τῆς ψυχῆς σύστασις ἐγεγένητο, μετὰ τοῦτο πᾶν τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς ἐτεκταίνετο καὶ μέσον μέση συναγαγὼν προσήρμοττεν· ἢ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακείσα κύκλῳ τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα, αὐτὴ ἐν αὐτῇ στρεφομένη, θείαν ἀρχὴν ἤρξατο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον. καὶ τὸ μὲν δὴ σῶμα ὁρατὸν οὐρανοῦ γέγονεν, αὐτὴ δὲ ἀόρατος μὲν, λογισμοῦ δὲ μετέχουσα καὶ ἀρμονίας ψυχὴ, τῶν νοητῶν αἰεὶ τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 174-175.

²¹². Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 280. 15-21: «Ὅρα δέ, ὅπως καὶ ἐκάστην τῶν λέξεων σὺν ἀκριβείᾳ προστίθουσιν ὁ Τίμαιος· τὸ μὲν γὰρ “κατὰ νοῦν” δηλοῖ τὸ τε νοῦν εἶναι

φράση δηλώνει πως «πᾶσαν τὴν δημιουργικὴν βούλησιν ὑποδέχεσθαι τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς», διότι τὰ «ἔνυλα» ὄντα ἐνεκά της διαιροῦν το ἀδιαίρετο εἶδος καὶ υποδέχονται τὸ σύνολο ὡς μέρος καὶ τὸ «διαστατὸν» ὡς «ἀδιάστατον»· ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ υποδέχθηκε «τὴν δημιουργικὴν» ὅπως ἤθελε ὁ δημιουργός²¹³.

Ὅσον ἀφορὰ τὸν ὅρο «τῷ συνιστάντι» σημειώνεται «τὴν καθόλου αὐτῆς ἐνέργειαν», ἡ ὁποία εἶναι πάντα παρούσα ολόκληρη, ἐνῶ τὸ «πᾶσα ἢ τῆς ψυχῆς σύστασις» σημαίνει πως δὲν ἔχει διαφύγει τίποτα ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ τέχνη, ἀλλὰ πως ολόκληρη ἡ πρόοδος τῆς ψυχῆς «τῷ εἶδει καὶ τῇ δυνάμει τοῦ δημιουργοῦ πᾶσαν κεκρατῆσθαι»²¹⁴. Τὸ «μετὰ τοῦτο» δὲ δηλώνει τὸν χρόνο, ἀλλὰ τὴ σειρὰ, διότι ἄλλῃ εἶναι ἡ «χωριστὴ ζωὴ τῆς ψυχῆς» καὶ ἄλλῃ ἡ «δευτέρα μετὰ ταύτην ἢ πρὸς τὸ σῶμα κοινωνοῦσα», καθὼς στὴν περίπτωση τῆς θείας οὐσίας «τελειότερα» προηγούνται τῶν «ἀτελεστέρων»²¹⁵. ΓΙΑ Τὸ «ἐντὸς αὐτῆς» ἀποφαίνεται πως αὐτὴ ἡ φράση παρουσιάζει τὸ σῶμα σύμφυτο με τὴν ψυχὴ καὶ «ἔγγονον» τῆς· διότι ἀν προήλθε μέσα ἀπὸ αὐτήν, ἐκείνη εἶναι κυρίαρχη τῆς υπόστασής του καὶ

τὸ παράδειγμα τοῦ παντός (τὸ γὰρ παντελὲς ζῶον νοῦς ἦν νοητός, καθ' ὃν ὑπέστη τό τε πᾶν τοῦτο καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ παντός), καὶ τὸ μηδὲν μάτην μήτε πλέον μήτε ἔλαττον ὑποστῆναι, πάντα δὲ συμπληρωτικὰ τῆς ψυχικῆς οὐσίας [...]» πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 324.

²¹³. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 280. 21-26: «[...] Καὶ τὸ πᾶσαν τὴν δημιουργικὴν βούλησιν ὑποδέχεσθαι τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς· τὰ μὲν γὰρ ἔνυλα διὰ τὴν ὕλην μερίζει τὸ ἀμέριστον εἶδος καὶ ὡς μερικὸν ὑποδέχεται τὸ ὅλον καὶ ὡς διαστατὸν τὸ ἀδιάστατον, ἡ δὲ ψυχὴ πᾶσαν ὑπεδέξατο τὴν δημιουργικὴν ὡς ὁ δημιουργὸς ἐβούλετο ποιῆσιν»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 324.

²¹⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 280. 27-32: «Τὴν καθόλου αὐτῆς ἐνέργειαν· τὸ μὲν γὰρ “τῷ συνιστάντι” τῆς ἀποπληρώσεώς ἐστι δηλωτικόν, τὸ δὲ “τῷ συνιστάντι” τῆς ὁμοῦ πάσης ἀεὶ παρούσης ἐνεργείας», ἐνῶ «τὸ δὲ “πᾶσα ἢ τῆς ψυχῆς σύστασις” τὸ μηδὲν ἐκπεφευγῆναι τὴν δημιουργικὴν τέχνην, ἀλλὰ τῷ εἶδει καὶ τῇ δυνάμει τοῦ δημιουργοῦ πᾶσαν κεκρατῆσθαι τὴν πρόοδον τῆς ψυχῆς»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 324-325.

²¹⁵. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 281. 1-5: «Τὸ δὲ “μετὰ τοῦτο” μὴ χρονικὸν ὑπολάβης, ἀλλὰ τάξεως σημαντικόν· ἄλλῃ γὰρ ἐστὶν ἡ χωριστὴ ζωὴ τῆς ψυχῆς, καὶ ἄλλῃ <ᾗ> Δευτέρα μετὰ ταύτην ἢ πρὸς τὸ σῶμα κοινωνοῦσα, καὶ προηγεῖται τὰ τελειότερα τῶν ἀτελεστέων ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 325.

έχει συμπεριλάβει ολόκληρη την ουσία καθώς και συνεργάζεται με τον δημιουργό «πρὸς τὴν διακόσμησιν τοῦ σώματος»²¹⁶.

Πραγματοποιείται διάκριση ὅσον ἀφορὰ τις ἐπιμέρους ψυχές ἀπὸ τὴν μια πλευρὰ καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς σχετικὰ με τὴν πρώτη κατηγορία «αἱ μερικαὶ ψυχαὶ παρ' ἄλλων πεπλασμένα τὰ σώματα παραδέχονται καὶ διὰ τοῦτο ποτὲ μὲν αὐτῶν κρατοῦσι, ποτὲ δὲ ἀκρατεῖς γίνονται τῶν οἰκείων ὀργάνων», ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ψυχὴ τοῦ σύμπαντος «προελθοῦσα συμπαράγει τῷ πατρὶ τὸν ἑαυτῆς οἶκον, μᾶλλον δὲ τὸ ὄχημα ἑαυτῆς· διὸ καὶ κρατεῖ τοῦ παντός ἀιδίως καὶ ἀπραγμόνως ἐνεργεῖ· πᾶν γὰρ τὸ κατ' οὐσίαν ποιοῦν ἃ ποιεῖ μετὰ ῥαστώνης ποιεῖ»²¹⁷. Τέλος, γιὰ τὴ λέξη «ἐτεκταίνετο» ἐπισημαίνεται πὼς δηλώνει τὴ δημιουργία τοῦ δημιουργοῦ ἡ ὁποία προοδεύει διὰ μέσου των «στερεῶν» καὶ των «ἀντιτύπων», δηλώνοντας πὼς καὶ τὰ αἰσθητὰ προσλαμβάνουν τὴ μορφή καὶ τὸ σχῆμα τους «ἔξωθεν ἐπισκευαστὴν διαμόρφωσιν» καὶ «μονονουχὶ τοῖς Ἑφαιστείοις ὀργάνοις παραδίδωσιν αὐτὸν χρώμενον, οἷς ἐκεῖνος χαλκεύει τὸ ὅλον οὐρανόν, διαζωγραφῶν τὰ πάντα τοῖς εἶδεσι καὶ τορνεύων τοὺς ὄγκους καὶ σχηματίζων ἑκάστους κατὰ τὸ προσῆκον αὐτοῖς εἶδος»²¹⁸.

Γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐδρα τῆς γνώσης καὶ ἐκεῖ παράγεται ὁ ἀληθὴς λόγος με δύο τρόπους, καθὼς ὅταν σχετίζεται με τὸν κόσμον των αἰσθητῶν καὶ «ὁ τοῦ θατέρου κύκλος ὀρθὸς ἰὼν εἰς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν διαγγείλη», τότε προκύπτουν γνώμες καὶ πεποιθήσεις «βέβαιες» καὶ «ἀληθεῖς», ἐνῶ ὅταν ἀναφέρεται στο ἀντικείμενο τῆς λογικῆς σκέψης καὶ «ὁ τοῦ ταυτοῦ κύκλος εὐτροχος ὢν αὐτὰ μηνύσῃ», τότε προκύπτει «νοῦς

²¹⁶. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 281. 5-9· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 325.

²¹⁷. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 281. 9-16· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 325.

²¹⁸. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 281. 16-23· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 325.

ἐπιστήμη»²¹⁹. Για τον Πρόκλο στους στίχους «ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος ὀρθὸς ἰὼν εἰς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν διαγγείλῃ, δόξαι καὶ πίστεις γίνονται βέβαιοι καὶ ἀληθεῖς» πραγματοποιεῖται ἡ συζήτηση για τὰ αἰσθητά, θέλοντας ὁ Πλάτων νὰ δείξει πὼς ὁ «λόγος» που ὑπάρχει στὴν ψυχὴ τοῦ σύμπαντος γεννᾷ τὴν γνώση, δηλαδὴ «ὅτι τὸν θατέρου κύκλον κινῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ λόγους τοὺς προϊσταμένους τῆς διακοσμήσεως τῶν ὅλων, καὶ ἀκλινὴ φυλάττων αὐτόν»²²⁰.

Ἡ «ὀρθότης» δηλώνει καὶ τὴν ορθὴ δόξα, ὅπως ἐρμήνευσε ὁ Πορφύριος καὶ ἐπιδοκίμασε ὁ Ιάμβλιχος, ἀλλὰ καὶ τὸν «ἀδάμαστον» καὶ «ἄρρεπές» χαρακτήρα τῆς πρόνοιας, διότι εἶναι οἰκεία στὴ φρόνηση ἡ «ἄκμητος» καὶ «ὀξυκίνητος» δύναμη, ἐνῶ στὴν πρόνοια καὶ στὶς γόνιμες ἐνέργειες ἡ «ἀμείλικτος» καὶ «ἀκλινής» δύναμη καὶ στὴν ἀδιαίρετη οὐσία ἡ «ἄχραντος ἐνέργεια»²²¹. Κατὰ τὸν Πορφύριο ὁ ορθὸς κύκλος εἶναι ἀδιαίρετος καὶ μετέχει «τῆς εὐθείας», διότι ἡ γνώση τῶν αἰσθητῶν μεταφέρεται πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον καὶ «εἰς αὐτὴν πάλιν ἀνακάμπτει τὴν ψυχὴν», ὥστε νὰ μὴν εἶναι μόνο εὐθεία «ἢ τῆς αἰσθήσεως γνῶσις», οὔτε

²¹⁹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 37b 3 – c 5: «Ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος ὀρθὸς ἰὼν εἰς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν διαγγείλῃ, δόξαι καὶ πίστεις γίνονται βέβαιοι καὶ ἀληθεῖς, ὅταν δὲ αὐτὸς περὶ τὸ λογιστικὸν ἦ καὶ ὁ τοῦ ταύτου κύκλος εὐτροχος ὢν αὐτὰ μηνύσῃ, νοὺς ἐπιστήμη τε ἐξ ἀνάγκης ἀποτελεῖται· τούτῳ δὲ ἐν ᾧ τῶν ὄντων ἐγγίγνεσθον, ἂν ποτέ τις αὐτὸ ἄλλο πλὴν ψυχὴν εἴπῃ, πᾶν μᾶλλον ἢ τὰ ληθές ἐρεῖ».

²²⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 309. 3-11: «Ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος ὀρθὸς ἰὼν εἰς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν διαγγείλῃ, δόξαι καὶ πίστεις γίνονται βέβαιοι καὶ ἀληθεῖς» σημειώνει πὼς «ἐν δὴ τούτοις περὶ τῆς τῶν αἰσθητῶν διαλέγεται γνώσεως, ὅπως ὁ λόγος ὁ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παντὸς ἀπογεννᾷ τὴν γνῶσιν ταύτην, ὅτι τὸν θατέρου κύκλον κινῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ λόγους τοὺς προϊσταμένους τῆς διακοσμήσεως τῶν ὅλων, καὶ ἀκλινὴ φυλάττων αὐτόν»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 354.

²²¹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 309. 11-17: «Ἡ γὰρ ὀρθότης δηλοῖ μὲν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν, ὡς ὁ τε Πορφύριος ἐξηγήσατο καὶ ὁ Ιάμβλιχος ἐπέκρινε, δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἀδάμαστον ἐν τῇ προνοίᾳ καὶ τὸ ἄρρεπές· οἰκεῖον γὰρ νοήσῃ μὲν ἡ ἄκμητος καὶ ὀξυκίνητος δύναμις, προνοία δὲ καὶ γονίμοις ἐνεργείαις ἡ ἀμείλικτος καὶ ἀκλινής, καὶ ἀμερίστω μὲν οὐσία <ἢ> καθαρότης <τῆς> νοήσεως, μεριστῇ δὲ ἡ ἄχραντος ἐνέργεια»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 354.

μόνο κυκλική όπως «ή τῆς διανοίας»²²². ο Ιάμβλιχος όμως, αποδοκίμασε αυτή την ερμηνεία, θεωρώντας πως αρμόζει στις ανθρώπινες γνώσεις, αλλά όχι στις θεϊκές²²³.

Το χωρίο «εἰς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν διαγγείλη» είναι σύμφωνα με τους στίχους «λέγει κινουμένη διὰ πάσης ἑαυτῆς», υποδεικνύοντας πως «ὁ θατέρου κύκλος» εφάπτεται άμεσα με τα αισθητά και πως μέσω αυτού ολόκληρη η ψυχή υποδέχεται τη γνώση²²⁴. Το «αὐτοῦ», θα μπορούσε να ερμηνευτεί με διάφορους τρόπους, όπως επισημαίνει και ο Πορφύριος, όμως, κατά τον Πρόκλο πρέπει να αποδοθεί στον λόγο, διότι θεωρεί πως γεννιούνται «δόξαι» και «πίστεις» του ίδιου λόγου, όταν ο ὀρθός κύκλος «τὰ αἰσθητὰ διαγγέλλοντος»· αυτό συμβαίνει γιατί «αἱ δόξαι» και «αἱ πίστεις» βρίσκονται «ἐν τῷ δοξαστικῷ», αλλά ανήκουν στον ίδιο λόγο «καθόσον ὑπ' ἐκείνου κινοῦνται καὶ ἀνεγείρονται καὶ συνέχονται»²²⁵.

Στους στίχους «ὅταν δὲ αὖ περὶ τὸ λογιστικὸν ἦ καὶ ὁ τοῦ ταύτου κύκλος εὐτροχος ὢν αὐτὰ μηνύσῃ, νοῦς ἐπιστήμη τε ἐξ ἀνάγκης ἀποτελεῖται» ο Πρόκλος αντιπαραθέτει όλους τους ὅρους αυτού του χωρίου με τους ὅρους του προηγούμενου και «πάντα πᾶσιν ἀντέθηκε, τῷ μὲν

²²². Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 309. 18-23: «Ἀμέριστον μὲν οὖν τὸν ὀρθὸν κύκλον, <μεριστὸν δὲ> τὸ μὴ ἀκριβῆ κύκλον, ἀλλὰ μετέχοντά πως τῆς εὐθείας ἀκούει, διότι φέρεται τε εἰς τὸ ἐκτὸς ἢ γνῶσις τῶν αἰσθητῶν καὶ εἰς αὐτὴν πάλιν ἀνακάμπει τὴν ψυχὴν, ὥς μήτε εὐθεῖαν εἶναι μόνον οἷα ἢ τῆς αἰσθήσεως γνῶσις, μήτε κύκλον οἷα ἢ τῆς διανοίας»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 354.

²²³. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 309. 23-24: «Ιάμβλιχος δὲ πᾶν τοῦτο ἀπεδοκίμασεν ὡς ταῖς ἀνθρωπίναις γνῶσεσιν, ἀλλ' οὐ ταῖς θεαῖς προσήκον»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 354-355.

²²⁴. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 311. 26-30: «Τὸ δὲ “εἰς πᾶσαν διαγγεῖλαι τὴν ψυχὴν” σύμφωνα μὲν ἐστὶ τῷ “λέγει κινουμένη διὰ πάσης ἑαυτῆς”, ἐνδείκνυται δέ, ὅτι καὶ τῶν αἰσθητῶν προσεχῶς μὲν ὁ θατέρου κύκλος εφάπτεται, διὰ δὲ τούτου καὶ ἡ πᾶσα ψυχή τὴν γνῶσιν ὑποδέχεται»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 256-257.

²²⁵. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 311. 30 – 312. 3: «Τὸ δὲ “αὐτοῦ” πολλαχῶς μὲν ἐξηγήσαιτο ἂν τις, ὡς καὶ ὁ Πορφύριος ἐπέστησε, μᾶλλον δὲ ὡς πρὸς τὸν λόγον ἀποδοτέον· δόξαι γὰρ αὐτοῦ γίνονται τοῦ λόγου καὶ πίστεις, τοῦ ὀρθοῦ κύκλου τὰ αἰσθητὰ διαγγέλλοντος· εἰσι γὰρ καὶ αἱ δόξαι καὶ αἱ πίστεις ἐν τῷ δοξαστικῷ μὲν, αὐτοῦ δὲ τοῦ λόγου, καθόσον ὑπ' ἐκείνου κινοῦνται καὶ ἀνεγείρονται καὶ συνέχονται»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 357.

“αἰσθητῶ” τὸ “λογιστικόν”, τῶ δὲ “ὀρθῶ” τὸ “εὐτροχόν”, τῶ δὲ “γίγνηται” τὸ “ἦ”, τῶ δὲ “ἀναγγείλῃ” τὸ “μηνύσῃ”, τῇ δὲ “δόξῃ” τὸν “νοῦν”, τῇ δὲ “πίστει” τὴν “ἐπιστήμην”»²²⁶. Το «λογιστικόν» δεν αποτελεί το «λογιζόμενον», ἀλλὰ το ἴδιο το νοητό, καθὼς ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ θεϊκότερος λογισμός ἀπὸ ὅτι μέσα στὴν ψυχὴ, ἀλλὰ καὶ γιατί «κατ’ ἐνέργειαν αἰεὶ ὧν ὁ αὐτὸς λογισμὸς ἐν ἐκείνοις»²²⁷. Ὅπως ἀποκάλεσε το νοητό λογιστικό, ἔτσι θα ἀποκαλέσει ἀργότερα το αἰσθητὸ αἰσθητικό²²⁸. αὐτὸ συμβαίνει, διότι «τὸ αἰσθητὸν κινητικὸν ἐστὶ τῆς αἰσθήσεως» καὶ «τὸ νοητὸν τοῦ λογισμοῦ τῆς ψυχῆς»²²⁹. Επομένως, ἐξάγεται το συμπέρασμα πὼς θα εἶναι λογιστικό «τὸ τῶ λογισμῶ τῆς ψυχῆς περιληπτὸν» καὶ «οὗ δὴ προειληφὸς ἐκείνο τὴν αἰτίαν ὁμωνύμως τούτῳ προσείρηται λογιστικόν»²³⁰.

Αναλύοντας τις ἐννοιες «εὐτροχόν», «ὄν», «μηνῦσαι», «νοῦς» καὶ «ἐπιστήμη» ἡ πρώτη σημαίνει το νοερό, πὺν δεν συναντᾷ κανένα ἐμπόδιο κατὰ τὴ μετάβαση, εἶναι κυκλικό ὅταν μεταβαίνει, ἀκμαίῳ κατὰ τις νοήσεις, τέλειο, ἐνεργεῖ γύρω ἀπὸ το θεϊκό, εἶναι ἀγαθόμορφο καὶ κινεῖται γύρω ἀπὸ το νοητό σαν νὰ κινεῖται γύρω ἀπὸ ἓνα κέντρο²³¹, ἐνὼ γιὰ το «ὄν» σημειώνει πὼς εἶναι αὐτό πὺν ἔχει συμπληρωθεῖ ἀπὸ τὰ «ὄντως ὄντα» καὶ πὺν εἶναι

²²⁶. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 6-12· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 357.

²²⁷. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 12-16: «Ἔστι δὲ “λογιστικόν” μὲν οὐ τὸ λογιζόμενον, ὡς ἂν οἰηθεῖ τις, ἀλλ’ αὐτὸ τὸ νοητὸν (τοῦτο γὰρ ἀντέθηκε τῶ αἰσθητῶ), διότι καὶ λογισμὸς ἐστὶν ἐκεῖ θεϊότερος ἢ κατὰ τὴν ψυχὴν, ὡς πολλάκις εἶπομεν, καὶ κατ’ ἐνέργειαν αἰεὶ ὧν ὁ αὐτὸς λογισμὸς ἐν ἐκείνοις»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 357.

²²⁸. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 16-18: «Καὶ ἔοικεν οὕτῳ τὸ νοητὸν καλέσαι λογιστικόν, ὡς ὕστερον καλέσει τὸ αἰσθητὸν αἰσθητικόν»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 357.

²²⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 18-20· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 357.

²³⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 20-22· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 357-358.

²³¹. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 22-28: «Εὐτροχόν δὲ τὸ νοερόν καὶ ἐν τῇ μεταβάσει τὸ ἀνεμπόδιστον ἔχον καὶ τὸ κυκλικόν ἐν τῶ μεταβαίνειν καὶ τὸ ἀκμαῖον ἐν ταῖς νοήσεσι, τὸ τέλειον, τὸ περὶ τὸ θεῖον ἐνεργεῖν, τὸ ἀγαθοειδές, τὸ περὶ τὸ νοητὸν ὡς κέντρον φερόμενον· “κέντρῳ ἐπισπέρχων σαυτὸν φωτὸς κελάδοντος” φησί τις θεῶν»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 358.

ενωμένο με αυτά²³². Το «μηνῦσαι» δηλώνει το «ἐκφῆναι», το «ἀναδιδάξαι», το «ἐκ τοῦ ἀπορρήτου προαγαγεῖν»²³³, ο «νοῦς» είναι μια ἑξή, διότι είναι «τριχῶς»· πρώτος είναι ο θεϊκός, ὅπως είναι και ο δημιουργικός, δεύτερος είναι ο «μετεχόμενος ὑπὸ τῆς ψυχῆς», που είναι ουσιώδης και αυτοτελής και τρίτος είναι ο «καθ' ἑξιν», ἔνεκα του οποίου η ψυχή είναι νοητική²³⁴. Τέλος, η «ἐπιστήμη» είναι η γνώση που πρώτη συμπληρώνεται ἀπὸ τα νοητά, είναι «ἀκλινής», «ἀρρεπῆς» και «ἀμετάπτωτος ὑπάρχουσα» και διαφέρει ἀπὸ το νοῦ, καθὼς ἐκεῖνος παρατηρεῖται μόνο «ἐν ταῖς ἐπιβολαῖς τῆς ψυχῆς»²³⁵. Μέσω του νοῦ, σύμφωνα με τον Πρόκλο, η ψυχή νοεῖ «ἕκαστον τῶν νοουμένων ὅλον ἅμα νοεῖ», διότι είναι χαρακτηριστικό του νοῦ «τὸ ἀθρόον ἐν ταῖς ἐνεργείαις», ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά η ἐπιστήμη είναι «σύνθεσις» και «διαίρεσις» τῶν εἰδῶν²³⁶.

Ο Πρόκλος, ὅπως προκύπτει ἐκ τῶν μνημονευθέντων, συντάσσεται με τον Πλάτωνα, ὁμῶς σημειώνει τὴν ἀντίρρηση του Ιάμβλιχου, ο οποίος θεωρεῖ πῶς ο ἐν λόγῳ νοῦς είναι παλιότερος ἀπὸ τὴν ψυχή, τὴ συνέχει και τὴν τελειοποιεῖ ἀπὸ ψηλά και «διαγωνίζεται πρὸς τοὺς ἢ αὐτόθι τῶ παντελεῖ νῶ συνάπτοντας τὴν ψυχὴν (δεῖν γὰρ μὴ ἀθρόαν γίνεσθαι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν ἐξηρημένων ἐπὶ τὰ μετέχοντα, ἀλλὰ μέσας εἶναι τὰς συντεταγμένας τοῖς μετέχουσιν οὐσίας) ἢ τὸν νοῦν ἑξιν ὑποτιθεμένους τῆς

²³². Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 28-29: «“Ὀν” δὲ τὸ πεπληρωμένον τῶν ὄντων ὄντων καὶ ἠνωμένων αὐτοῖς»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 358.

²³³. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 29-30· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 358.

²³⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 312. 30 – 313. 4: «“Νοῦς” δὲ ὁ καθ' ἑξιν· τριχῶς γὰρ ὁ νοῦς· πρῶτος μὲν ὁ θεῖος, οἷος δὴ καὶ δημιουργικός, δεύτερος δὲ ὁ μετεχόμενος ὑπὸ τῆς ψυχῆς, οὐσιώδης καὶ αυτοτελής, τρίτος δὲ ὁ καθ' ἑξιν, δι' ὃν ἡ ψυχή νοερά ἐστιν»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 358.

²³⁵. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 313. 4-8· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 358.

²³⁶. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 313. 8-11: «Δι' αὐτοῦ γὰρ ἕκαστον τῶν νοουμένων ὅλον ἅμα νοεῖ -νοῦ γὰρ ἴδιον τὸ ἀθρόον ἐν ταῖς ἐνεργείαις- αὕτη δὲ ἐν ταῖς ἀπ' αἰτίας γνώσεσι -τοῦτο γὰρ ἐπιστήμης ἴδιον- ἢ τε σύνθεσις καὶ ἡ διαίρεσις τῶν εἰδῶν»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 358.

ψυχῆς (δεῖν γὰρ εἶναι τὸ ἐν αὐτῷ ὃν πρὸ τοῦ ἐν ἄλλῳ ὄντος)»²³⁷. Ἐχει την πεποίθησιν πως αὐτὰ που ἔχουν εἰπωθεῖ ἀπὸ τον Ἰάμβλιχο εἶναι ὀρθά, η διαφωνία του ἐγκτεται στο γεγονός πως στο πλατωνικό κείμενο υπογραμμίζεται πως ο νους, ὅπως και η ἐπιστήμη, η δόξα και η πίστη γεννιέται μέσα στην ψυχή, επομένως δεν θα μπορούσε ο νους να εἶναι πρεσβύτερός της και «ταῦτα δὲ πρὸς μὲν τὰ πράγματα λέγεται ὀρθῶς. συμφωνότερον δὲ τῇ λέξει τὸ τὸν νοῦν τοῦτον ὡς ἔξιν ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεωρεῖν· καὶ γὰρ ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ταύτου κύκλου φησὶν αὐτὸν ὁ Τίμαιος ἀποτελεῖσθαι· τὸν δὲ ὑπὲρ τὴν ψυχὴν νοῦν ἐκεῖνον ῥητέον, ὃν ὁ δημιουργὸς ὑπέστησεν, ἀνὰ λόγον θεὶς ὡς ψυχὴν ἐν τῷ σώματι καὶ τὸν νοῦν ἐν τῇ ψυχῇ· δῆλον γὰρ ὅτι πρεσβύτερος οὗτος ὁ νοῦς τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ ψυχὴ κατ’ αὐτὸν τοῦ σώματος· ὁ δὲ νῦν λεγόμενος νοῦς, ἀποτέλεσμα ὦν τῆς τοῦ λόγου διὰ τοῦ ταύτου κύκλου περὶ τὸ νοητὸν κινήσεως – “ἀποτελεῖσθαι” γὰρ αὐτὸν εἶπεν εὐτρόχως ἐκεῖνου κινουμένου περὶ τὸ τῷ λογισμῷ ληπτόν- οὐκ ἂν εἴη πρεσβύτερος τῆς ψυχῆς, ἀλλ’ ἔξις τις αὐτῆς, ὡς καὶ ἐπιστήμη· διὸ καὶ ἐγγίνεσθαι φησιν αὐτὸν ὥσπερ καὶ τὴν ἐπιστήμην ἐν αὐτῇ καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν πίστιν»²³⁸.

Τέλος, σχετικά με τους στίχους «τούτω δὲ ἐν ᾧ τῶν ὄντων ἐγγίνεσθον, ἂν ποτέ τις αὐτὸ ἄλλο πλὴν ψυχὴν εἴπη, πᾶν μᾶλλον ἢ τὰ ληθεὺς ἐρεῖ» εκφράζεται ἀρχικά η ἀπορία τί ἐννοεῖ ο Πλάτων με τη

²³⁷. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ*, 313. 15-23· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 358-359.

²³⁸. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ*, 313. 23 – 314. 5: «Ταῦτα δὲ πρὸς μὲν τὰ πράγματα λέγεται ὀρθῶς. συμφωνότερον δὲ τῇ λέξει τὸ τὸν νοῦν τοῦτον ὡς ἔξιν ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεωρεῖν· καὶ γὰρ ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ταύτου κύκλου φησὶν αὐτὸν ὁ Τίμαιος ἀποτελεῖσθαι· τὸν δὲ ὑπὲρ τὴν ψυχὴν νοῦν ἐκεῖνον ῥητέον, ὃν ὁ δημιουργὸς ὑπέστησεν, ἀνὰ λόγον θεὶς ὡς ψυχὴν ἐν τῷ σώματι καὶ τὸν νοῦν ἐν τῇ ψυχῇ· δῆλον γὰρ ὅτι πρεσβύτερος οὗτος ὁ νοῦς τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ ψυχὴ κατ’ αὐτὸν τοῦ σώματος· ὁ δὲ νῦν λεγόμενος νοῦς, ἀποτέλεσμα ὦν τῆς τοῦ λόγου διὰ τοῦ ταύτου κύκλου περὶ τὸ νοητὸν κινήσεως – “ἀποτελεῖσθαι” γὰρ αὐτὸν εἶπεν εὐτρόχως ἐκεῖνου κινουμένου περὶ τὸ τῷ λογισμῷ ληπτόν- οὐκ ἂν εἴη πρεσβύτερος τῆς ψυχῆς, ἀλλ’ ἔξις τις αὐτῆς, ὡς καὶ ἐπιστήμη· διὸ καὶ ἐγγίνεσθαι φησιν αὐτὸν ὥσπερ καὶ τὴν ἐπιστήμην ἐν αὐτῇ καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν πίστιν»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 359.

φράση «αυτά τα δυο»· διερωτάται αν αναφέρεται στο νοῦ και στην επιστήμη που έχουν μνημονευθεί, ενώ αυθωρεί συμπεραίνει πως μάλλον αναφέρεται στα δυο ζευγάρια, στη «δόξαν» και στην «πίστιν» από τη μια πλευρά και στο «νοῦ» και στην «ἐπιστήμην» από την άλλη, συμπεριλαμβάνοντας με αυτόν τον τρόπο ολόκληρη την ψυχή²³⁹. Καταλήγει επομένως ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος πως κάθετι που είναι δεκτικό ως προς τον νοῦ και την επιστήμη είναι ψυχή, διότι «πᾶσαι γὰρ αἱ γνώσεις αὗται καὶ λογικαὶ εἰσι καὶ μεταβατικά, καὶ διότι μὲν λογικαί, τῶν ἀλόγων ἐξήρηνται δυνάμεων, διότι δὲ μεταβατικά, τῆς νοεράς ὑφείνται γνώσεως· καὶ γὰρ εἰ ἔστιν ἐπιστήμη καὶ νοῦς ἐν τοῖς νοητοῖς, ἀλλ’ οὐκ ἐγγίγνεται αὐτοῖς, ἐν δὲ τῇ ψυχῇ καθάπερ εἶπεν ἐγγίγνεσθον, διότι δὴ κατὰ μέθεξιν ἐπιστήμων· μετέχει γὰρ τῆς αὐτοεπιστήμης· καὶ γὰρ οὐσίωτο κατὰ μέθεξιν (ἀπὸ γὰρ τῶν πρώτων γενῶν τὰ μέσα πρόεισι), καὶ ἥρμοστο παραπλησίως (ἀπὸ γὰρ τῆς αὐτοαρμονίας ἢ ἐν αὐτῇ), καὶ ἐσχημάτιστο ὁμοίως (τὸ γὰρ νοερὸν σχῆμα παντοίων σχημάτων περιληπτικόν), καὶ δυνάμεις εἶχεν ὡσαύτως· αἱ γὰρ νοεραὶ καὶ νοηταὶ δυνάμεις πρὸ αὐτῆς ἦσαν, κίνησιν τε ἀπὸ τῶν γενῶν τοῦ ὄντος ὑπεδέξατο καὶ γνῶσιν ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς νοήσεως, οὗ δὴ καὶ ἡ στάσις ἀναφαίνεται· πᾶσα γὰρ γνῶσις στάσις τίς ἐστι καὶ περίληψις τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐφαρμογὴ πρὸς τὸ γνωστόν. μετέχει μὲν οὖν καὶ ἡ κίνησις τῆς ὅλης ψυχῆς γνώσεως, καθόσον ἑαυτὴν γινώσκει καὶ εἰς ἑαυτὴν βλέπουσα κινεῖ, μετέχει δὲ καὶ ἡ γνῶσις κινήσεως, καθόσον μεταβατικὴ ἐστίν. ἰδίως δὲ ἡ μὲν κινητικὴ ἐνέργεια κατὰ τὴν κίνησιν ἀφορίζεται, ἡ δὲ γνωστικὴ κατὰ τὴν στάσιν, καὶ μᾶλλον ὁ θατέρου κύκλος κινητικός ἐστι,

²³⁹. Πρόκλος, *Εἰς τον Τίμαιον Πλάτωνος Γ*, 315. 1-6: «Τούτω δὲ ἐν ᾧ τῶν ὄντων ἐγγίγνεσθον, ἂν ποτέ τις αὐτὸ ἄλλο πλὴν ψυχὴν εἴπῃ, πᾶν μᾶλλον ἢ τἀληθὲς ἐρεῖ» ο Πρόκλος σημειώνει «τούτω τίνε φησί; Πότερον νοῦν καὶ ἐπιστήμην; ταῦτα γὰρ εἶρητο προσεχῶς· ἢ οὐ πᾶσαν περιλήψεται τὴν ψυχὴν, οὐκ οὖν τὸν γε θατέρου κύκλον; ἢ μᾶλλον τὰς διττὰς συζυγίας εἶπε, δόξαν καὶ πίστιν, μίαν μὲν ταύτην, νοῦν τε καὶ ἐπιστήμην· Δευτέρᾳ γὰρ αὕτη· διὰ δὲ τούτων πᾶσαν περιλήψεται τὴν ψυχὴν»· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σ. 360.

μᾶλλον δὲ ὁ ταῦτοῦ γνωστικός, διότι καὶ προσήκει ταυτότητι μὲν στάσις, ἑτερότητι δὲ κίνησις, ἔστι δὲ καὶ ἐν τῷ θατέρου γνῶσις καὶ ἐν τῷ ταῦτοῦ κίνησις, ὥσπερ καὶ ἐν ἐκείνῳ μὲν ταυτότης, καὶ ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἑτερότης· ὅλη γὰρ δι' ὅλης ἢ ψυχὴ μετέχει τῶν γενῶν τοῦ ὄντος»²⁴⁰.

Ἡ ψυχὴ, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, διακρίνεται σε τρία μέρη²⁴¹ καὶ εἶναι αθάνατη, ἀλλὰ ὅταν ἐπέλθει στο σῶμα διασπάται σε δυο μέρη, στο αθάνατο καὶ στο θνητό²⁴², ὅπου στο δεύτερο ἐνυπάρχουν «δεινὰ» καὶ «ἀναγκαῖα» παθήματα, με πρῶτο τὴν ἡδονή, ἡ ὁποία εἶναι «μέγιστον κακοῦ δέλεαρ»· ἀκολουθοῦν οἱ πόνοι που εἶναι «ἀγαθῶν φυγὰς» καὶ ὕστερα τὸ θάρος καὶ ὁ φόβος «ἄφρονε συμβούλῳ, θυμὸν δὲ δυσπαραμύθητον, ἐλπίδα δ' εὐπαράγωγον»²⁴³. τὰ μνημονευθέντα «αἰσθήσει δὲ ἀλόγῳ καὶ ἐπιχειρητῇ παντὸς ἔρωτι συγκερασάμενοι ταῦτα, ἀναγκαίως τὸν θνητὸν γένος συνέθεσαν»²⁴⁴.

²⁴⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Γ'*, 315. 7-33· πβ. A. J. Festugière (comment.), *Commentaire sur le Timée*, Tome III, σσ. 360-361.

²⁴¹. R. F. Stalley, «Persuasion and the Tripartite Soul in Plato's *Republic*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 63-89· πβ. Jessica Moss, «Appearances and Calculations: Plato's Division of the Soul», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 34 (Summer 2008), σσ. 35-46· Ε. Λεοντσίνη, «Σωκρατικά ἠθικά παράδοξα καὶ ἀριστοτελικὴ ἀκρασία», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 37 I (2007), Ἀθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σ. 138.

²⁴². Κ. Μητρόπουλος, «Πλάτωνος ἰατρικά», *Πλάτων*, σ. 30: «Ὁ Πλάτων τὴν ψυχὴ θεωρεῖ ὡς ἔργον θεοῦ, διακρίνει δὲ υλικήν (θνητήν) καὶ αθάνατον ψυχὴν. Ἡ υλική, ἥτις εἶναι δημιουργήμα τῶν φυσικῶν στοιχείων πυρὸς, γῆς, ὕδατος καὶ ἀέρος, ἐξαρτάται ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐξ ὁμοίων στοιχείων καὶ εἶναι ὄχημα αὐτῆς»· πβ. Ηλίας Γεωργούλας, «Ἡ θνητὴ ψυχὴ στὸν πλατωνικὸ *Τίμαιο*», *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Επιθεώρηση*, 24 (2007), σσ. 136-149.

²⁴³. Πλάτων, *Τίμαιος*, 69c 7 – d 4: «Ἡ θνητὴ ψυχὴ στεγάζει τὰ φοβερά καὶ ἀναγκαῖα πάθη: πρῶτα τὴν ἡδονή, τὸ μέγιστο δέλεαρ τοῦ κακοῦ· ἐπεὶ τοὺς πόνους, που μας ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ καλὸ· τὸ θάρος καὶ τὸν φόβο, τοὺς δυο ἀφρόνες συμβούλους, καὶ ἀκόμη τὸν θυμὸ που δύσκολα καταλαγιάζει καὶ τὴν ἐλπίδα που μας παρασύρει»· πβ. Θεόδωρος Καρούσος, *Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφίας*, σ. 128· Ἑλλή Παππά, *Ὁ Πλάτωνας στὴν ἐποχὴ μας*, Ἀθήνα, Κέδρος, 1981, σ. 237· A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 496-500.

²⁴⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*, 69d 4-6: «Τὰ συνέθεσαν ὅλα με τὴν ἀλογὴ αἴσθησι καὶ τὸν ἑτοιμο γιὰ τὰ πάντα ἔρωτα, καὶ ἔτσι συγκρότησαν, ἀκολουθώντας τὴν Ἀνάγκη, τὸ θνητὸ μέρος τῆς ψυχῆς»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 500.

Το θνητό μέρος της ψυχής, από φόβο μήπως μιάνει το αθάνατο παραπάνω από όσο είναι αναγκαίο, τοποθετήθηκε σε διαφορετική θέση και ως διαχωριστικό σημείο υψώθηκε ο λαιμός ανάμεσα στο κεφάλι και στο στήθος, με το θνητό μέρος να τοποθετείται στο στήθος και ειδικότερα στον θώρακα· καθώς όμως επιμερίζεται στο θυμοειδές και το επιθυμητικό, με το πρώτο να είναι ανώτερο του ετέρου, για να μην συνυπάρχουν χώρισαν στα δυο τον θώρακα τοποθετώντας στη μέση το διάφραγμα²⁴⁵.

Όσον αφορά τα οστά, τις σάρκες και τα άλλα συναφή μέρη του σώματος, αυτά σχετίζονται με τον μυελό, ο οποίος είναι υπεύθυνος για το θνητό μέρος της ψυχής, ενώ ο ίδιος έχει δημιουργηθεί από έτερα στοιχεία²⁴⁶ και εκεί «εμφυτεύθηκαν» και «στερεώθηκαν» τα είδη των ψυχών, έχοντας ήδη πραγματοποιηθεί διαίρεση του εν λόγω οργάνου σε όσα μέρη και σχήματα χρειαζόνταν, ώστε να τοποθετηθούν τα είδη των ψυχών²⁴⁷. Σφαιρικό σχήμα δόθηκε στο μέρος του μυελού όπου «τὴν μὲν τὸ θεῖον σπέρμα οἷον ἄρουραν μέλλουσιν ἔξιν ἐν αὐτῇ περιφερῇ πανταχῇ πλάσας ἐπωνόμασεν τοῦ μυελοῦ ταύτην τὴν μοῖραν ἐγκέφαλον, ὡς ἀποτελεσθέντος ἐκάστου ζώου τὸ περὶ τοῦτ' ἀγγεῖον κεφαλὴν

²⁴⁵. Πλάτων, *Τίμαιος*, 69d 6 – 70a 2: «Καὶ διὰ ταῦτα δὴ σεβόμενοι μιάνουν τὸ θεῖον, ὅτι μὴ πᾶσα ἦν ἀνάγκη, χωρὶς ἐκείνου κατοικίζουσιν εἰς ἄλλην τοῦ σώματος οἴκησιν τὸ θνητόν, ἰσθμόν καὶ ὄρον διοικοδομήσαντες τῆς τε κεφαλῆς καὶ τοῦ στήθους, αὐχένα μεταξὺ τιθέντες, ἵν' εἴη χωρὶς, ἐν δὴ τοῖς στήθεσιν καὶ τῷ καλουμένῳ θώρακι τὸ τῆς ψυχῆς θνητόν γένος ἐνέδουν. καὶ ἐπειδὴ τὸ μὲν ἄμεινον αὐτῆς, τὸ δὲ χειρόν ἐπεφύκει, διοικοδομοῦσι τοῦ θώρακος αὐτὸ κύτος, διορίζοντες οἷον γυναικῶν, τὴν δὲ ἀνδρῶν χωρὶς οἴκησιν, τὰς φρένας διάφραγμα εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τιθέντες»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 500-502.

²⁴⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 73b 5 – c 3: «Τὸ δὲ ὁσῶν καὶ σαρκῶν καὶ τῆς τοιαύτης φύσεως πέρι πάσης ὥδε ἔσχεν. τούτοις σύμπασιν ἀρχὴ μὲν ἢ τοῦ μυελοῦ γένεσις· οἱ γὰρ τοῦ βίου δεσμοί, τῆς ψυχῆς τῷ σώματι συνδουμένης, ἐν τούτῳ διαδούμενοι κατερρίζουν τὸ θνητόν γένος· αὐτὸς δὲ ὁ μυελὸς γέγονεν ἐξ ἄλλων. τῶν γὰρ τριγώνων ὅσα πρῶτα ἀστραβὴ καὶ λεῖα ὄντα πῦρ τε καὶ ὕδωρ καὶ ἀέρα καὶ γῆν δι' ἀκριβείας μάλιστα ἦν παρὰσχεῖν δυνατόν, ταῦτα ὁ θεὸς ἀπὸ τῶν ἑαυτῶν ἕκαστα γενῶν χωρὶς ἀποκρίνων, μειγνὺς δὲ ἀλλήλοις σύμμετρα, πανσπερμίαν παντὶ θνητῷ γένει μηχανώμενος, τὸν μυελὸν ἐξ αὐτῶν ἀπηργάσατο [...]»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 518-522.

²⁴⁷. Πλάτων, *Τίμαιος*, 73c 3-6: «[...] καὶ μετὰ ταῦτα δὴ φυτεύων ἐν αὐτῷ κατέδει ταῦ τῶν ψυχῶν γέννη, σχημάτων τε ὅσα ἔμελλεν αὐτὸ σχῆσιν οἷά τε καθ' ἕκαστα εἶδη, τὸν μυελὸν αὐτὸν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα διηρεῖτο σχήματα εὐθύς ἐν τῇ διανομῇ τῇ κατ' ἀρχάς»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 522.

γενησόμενον»²⁴⁸, ενώ «ὁ δ' αὖ τὸ λοιπὸν καὶ θνητὸν τῆς ψυχῆς ἔμελλε καθέξειν, ἅμα στρογγύλα καὶ προμήκη διηρεῖτο σχήματα, μυελὸν δὲ πάντα ἐπεφήμισεν»²⁴⁹. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν ἐκεῖ ἐδράζεται ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ γύρω ἀπὸ τὸν μυελὸ ἀρχισε νὰ δημιουργεῖται ὅλο το σῶμα «ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ οστέινου περιβλήματος τοῦ μυελού»²⁵⁰. Μπορούμε, επομένως, νὰ ἐξάγουμε τὸ συμπέρασμα πόσο σημαντικὸς ἦταν ὁ μυελὸς γιὰ τὸν Πλάτωνα, καθὼς αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν ἐδρὰ τῆς ψυχῆς καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον ξεκινάει ἡ οἰκοδόμησις τοῦ υπόλοιπου σώματος.

Σχετικὰ με τὶς σάρκες, εἴαν τὸ σύνολο τῶν οστῶν εἶναι «ἰδιαίτερα ἐμψυχα», εἶναι λίγες, ἐν ἀντιθέσει με τὰ πιο ἀψυχα, ὅπου εἶναι περισσότερες καὶ πιο πυκνές²⁵¹. αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς πραγματοποιεῖται, γιὰτὶ πρέπει οἱ σάρκες νὰ εἶναι λίγες σὲ μέρη ὅπως οἱ αρθρώσεις, ὥστε νὰ μὴν προκαλεῖται δυσκίνησις στὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ σὲ περιπτώσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἐγκέφαλο, καθὼς εἴαν υπήρχαν πολλές σάρκες, τότε θὰ δημιουργοῦταν ἀναισθησία «δυσκολεύοντας τὸ ἔργο τῆς διάνοιας στὴν ἀπομνημόνευση καὶ τὴν ἀντίληψη»²⁵². Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ καλυφθοῦν ἐντελῶς μέρη τοῦ σώματος ὅπως τὰ οστά «τῶν

²⁴⁸. Πλάτων, *Τίμαιος*, 73c 6 – d 2: «Ἐδωσε λοιπὸν σφαιρικό σχῆμα σὲ ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ μυελού ποὺ ἔμελλε νὰ ἀποτελέσει γόνιμο ἔδαφος γιὰ τὸ θεῖο σπέρμα, καὶ τὸ ονόμασε “ἐγκέφαλο” – γιὰτὶ ἐπρόκειτο νὰ στεγαστεῖ μέσα στὸ κεφάλι κάθε ολοκληρωμένου ἐμβίου ὄντος».

²⁴⁹. Ὁ.π., 73d 2-5: «Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ μελλοντικὸ στήριγμα τοῦ υπόλοιπου θνητοῦ μέρους τῆς ψυχῆς τὸ διαίρεσε σὲ κυλινδρικά καὶ ἐπιμήκη σχήματα καὶ τὰ ονόμασε ὅλα “μυελό”»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 522-523.

²⁵⁰. Πλάτων, *Τίμαιος*, 73d 5 – e 1: «Καὶ καθάπερ ἐξ ἀγκυρῶν βαλλόμενος ἐκ τούτων πάσης ψυχῆς δεσμοὺς περὶ τοῦτο σύμπαν ἤδη τὸ σῶμα ἡμῶν ἀπηργάζετο, στέγασμα μὲν αὐτῷ πρῶτον συμπηγνὺς περὶ ὅλον ὀστέινον»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 523-527.

²⁵¹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 74e 1-3: «Ὅσα μὲν οὖν ἐμψυχώτατα τῶν ὀστῶν ἦν, ὀλιγίσταις συνέφραττε σαρκῖν, ἃ δ' ἀψυχότατα ἐντὸς, πλείσταίς καὶ πυκνοτάταις [...]»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 532.

²⁵². Πλάτων, *Τίμαιος*, 74e 4-10: «Ὅπῃ μήτινα ἀνάγκην ὁ λόγος ἀπέφαινε δεῖν αὐτὰς εἶναι, βραχεῖαν σάρκα ἔφυσεν, ἵνα μήτε ἐμποδῶν ταῖς καμπαῖσιν οὔσαι δύσφορα τὰ σώματα ἀπεργάζοιντο, ἅτε δυσκίνητα γιγνόμενα, μήτ' αὖ πολλὰ καὶ πυκνὰ σφόδρα τε ἐν ἀλλήλαις ἐμπεπιλημένοι, διὰ στερεότητα ἀναισθησίαν ἐμποιοῦσαι, δυσμνημονευτότερα καὶ κωφότερα τὰ περὶ τὴν διάνοιαν ποιοῖεν»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 532.

μηρῶν καὶ κνημῶν καὶ τὸ περὶ τὴν τῶν ἰσχύων φύσιν τὰ τε περὶ τὰ τῶν βραχιόνων ὅστ᾽ αἰ τῶν πηχέων, καὶ ὅσα ἄλλα ἡμῶν ἀναρθρα, ὅσα τε ἐντὸς ὅστ᾽ αἰ δι' ὀλιγότητα ψυχῆς ἐν μυελῷ κενά ἐστιν φρονήσεως, ταῦτα πάντα συμπεπλήρωται σαρξίν»²⁵³. Στα οστά εκείνα όπου ἔχει τὴν ἐδρα τῆς ἡ φρόνηση χρειάζεται λιγότερη σάρκα, πλὴν τῶν περιπτώσεων που ἡ ἴδια ἡ σάρκα ἀποτελεῖ αἰσθητήριο ὄργανο, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς γλώσσας²⁵⁴. Συνεπῶς, οἱ σάρκες, σὲ μεγάλη ποσότητα, χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ καλύψουν οστά τὰ ὁποῖα δὲν μετέχουν σὲ νοητικές διαδικασίες καὶ δὲν διαθέτουν φρόνηση, ἐνῶ σὲ μέρη που ὑπάρχει νόηση βρίσκονται σὲ μικρὴ ποσότητα γιὰ νὰ μὴν ἀποτελοῦν τροχοπέδη.

Αναφορικά με τὴν τριμερὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς, τὸ ἓνα μέρος τῆς σχετίζεται με τὴ μάθηση²⁵⁵ καὶ εἶναι τὸ σπουδαιότερο καὶ τὸ ἀθάνατο καὶ καλεῖται λογιστικόν²⁵⁶, με ἐδρα τὸ κεφάλι, «ἀλλὰ μὴν ὧ γε μανθάνομεν, παντὶ δῆλον ὅτι πρὸς τὸ εἰδέναι τὴν ἀλήθειαν ὅπῃ ἔχει πᾶν ἀεὶ τέταται, καὶ χρημάτων τε καὶ δόξης ἥκιστα τούτων τούτῳ μέλει»²⁵⁷, συνεπῶς καλεῖται «φιλομαθές» καὶ «φιλόσοφον»²⁵⁸. Γιὰ αὐτὸ τὸ μέρος ὁ Πρόκλος σημειώνει

²⁵³. Πλάτων, *Τίμαιος*, 74e 10 – 75a 4: «Κατὰ συνέπειαν, ἐκεῖνα που καλύφθηκαν πλήρως με σάρκες ἦταν τὰ οστά τῶν μηρῶν καὶ τῶν κνημῶν, τοῦ ἰσχίου, τῶν βραχιόνων καὶ τῶν πηχέων καὶ ὅσα ἄλλα δὲν ἔχουν αρθρώσεις, ὅπως καὶ ὅσα περικλείουν ψήγματα μόνο ψυχῆς στὸν μυελό τους, ἐπομένως δὲν ἔχουν φρόνηση».

²⁵⁴. *Ο.π.*, 75a 4-6: «Ὅσα δὲ ἔμφρονα, ἦττον -εἰ μὴ πού τινα αὐτὴν καθ' αὐτὴν αἰσθήσεων ἕνεκα σάρκα οὕτω συνέστησεν, οἷον τὸ τῆς γλώττης εἶδος»· πβ. Κυριάκος Σ. Κατσιμάνης, *Ὁ αγώνας γιὰ τὴν Αρετὴν. Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῆς πλατωνικῆς ἠθικῆς*, Ἀθήνα, 1975, σσ. 21-22.

²⁵⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 580d 10· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 341.

²⁵⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 439d 5-6· πβ. Julia Annas, *Εἰσαγωγή στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα*. Μετάφρ., Χρυσούλα Γραμμένου. Επιμ., Χρήστος Ζαφειρόπουλος – Πάρις Μπουρλάκης. Ἀθήνα, Καλέντης, 2006, σσ. 161-162· Φ. Κ. Βώρος, *Σύντομη ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας*, σ. 41.

²⁵⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 581b 5-7: «Ὅμως εἶναι φανερό στὸν καθένα ὅτι ἐκεῖνο τὸ κομμάτι τῆς ψυχῆς, με τὸ ὁποῖο ἀποκτούμε νέα γνώση, εἶναι πάντα στραμμένο ολόκληρο στὴν προσπάθεια νὰ γνωρίσει πῶς ἔχει ἡ ἀλήθεια, καὶ ὅτι ἐλάχιστα νοιάζεται τὸ κομμάτι αὐτὸ γιὰ τὰ χρήματα καὶ τὴ δόξα».

²⁵⁸. *Ο.π.*, 581b 9-10: «Λέγοντας ἐτσι γι' αὐτὸ ὅτι εἶναι φιλομαθές ἢ ὅτι ἀγαπάει τὴ σοφία δὲν θὰ τὸ χαρακτηρίσαμε ταιριαστά;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, σ. 343.

πως «ἄρχον μὲν ἔστι δῆπου μόνον κατὰ φύσιν τὸ τῷ νῷ συγγενές· νῷ δὲ ἄρα συγγενές ἔστι λόγος, ὃς καὶ αὐτὸν πέφυκεν γινώσκειν τὸν νοῦν»²⁵⁹.

Το δεύτερο μέρος, το *θυμοειδές*, το οποίο σχετίζεται με τον θυμό²⁶⁰, διακατέχεται από ανδρεία, πάθος και πάντοτε προσπαθεί, ώστε να επιτύχει κυριαρχία έναντι των άλλων μερών, νίκη και καλή φήμη²⁶¹ και ἔνεκα τούτων ευλόγως θα μπορούσε να φέρει τις ονομασίες «φιλόνικον» και «φιλότιμον»²⁶². Το μέρος αυτό εγκαταστάθηκε πιο κοντά στο κεφάλι, ανάμεσα στο διάφραγμα και στον λαιμό, ώστε να μπορεί να ακούει τον ορθό λόγο και να χαλιναγωγεί τις επιθυμίες, όταν αυτές δεν δύνανται να υποταχθούν μόνες τους σε αυτά που επιβάλλει η «ακρόπολη του σώματος»²⁶³. Η καρδιά τοποθετήθηκε «εἰς τὴν δορυφορικὴν οἴκησιν», ώστε όταν ο λόγος «αναγγέλλει τὴν τέλεση μιᾶς ἀδίκης πράξης» και επικρατεῖ θυμός, εκείνη να κοινωνεῖ σε ολόκληρο το σώμα τις διαταγές και τις απειλές και τα μέρη που μπορούν να τις αντιληφθούν υποτάσσονται και υπακούν αποδεχόμενα τὴν ἀρχηγία του ανώτερου μέρους της ψυχῆς, εννοώντας το λογιστικό²⁶⁴. Οι πνεύμονες, εἶναι ἐπίκουροι της καρδιάς, καθὼς ὄντας «μαλακοὶ» και «ἄναιμοι» απορροφούν τον αέρα και τα υγρά,

²⁵⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 211. 10-12: «Από αυτά βέβαια ἄρχον μόνο εἶναι αὐτό που ἔχει φυσικὴ συγγένεια με τον νοῦ. Συγγενικό με τον νοῦ εἶναι το λογικό, που εἶναι στη φύση του να γνωρίζει τον νοῦ».

²⁶⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 580d 10· πβ. Julia Annas, *Εἰσαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 165-166· Φ. Κ. Βώρος, *Σύντομη ἱστορία της ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας*, σ. 41.

²⁶¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 581a 9-10.

²⁶². *Ο.π.*, 581b 2.

²⁶³. Πλάτων, *Τίμαιος*, 70a 4-7: «Ἵνα τοῦ λόγου κατήκοον ὃν κοινῇ μετ' ἐκείνου βία τὸ τῶν ἐπιθυμιῶν κατέχοι γένος, ὁπότ' ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῷ τ' ἐπιτάγματι καὶ λόγῳ μηδαμῇ πείθεσθαι ἐκὼν ἐθέλοι».

²⁶⁴. *Ο.π.*, 70a 7 – c 1: «Τὴν δὲ δὴ καρδίαν ἄμμα τῶν φλεβῶν καὶ πηγὴν τοῦ περιφερομένου κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αἵματος εἰς τὴν δορυφορικὴν οἴκησιν κατέστησαν, ἵνα, ὅτε ζέσειεν τὸ τοῦ θυμοῦ μένος, τοῦ λόγου παραγγείλαντος ὥς τις ἄδικος περὶ αὐτὰ γίγνεται πρῶξις ἔξωθεν ἢ και τις ἀπὸ τῶν ἐνθοδὲν ἐπιθυμιῶν, ὁξέως διὰ πάντων τῶν στενωπῶν πᾶν ὅσον αἰσθητικὸν ἐν τῷ σώματι, τῶν τε παρακελεύσεων καὶ ἀπειλῶν αἰσθανόμενον, γίγνοιτο ἐπήκοον καὶ ἔποιτο πάντη, καὶ τὸ βέλτιστον οὕτως ἐν αὐτοῖς πᾶσιν ἡγεμονεῖν ἐφ'»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 503-504.

ψύχοντας και χαλαρώνοντάς την, όταν αυτή υπερθερμαίνεται²⁶⁵. αυτό συμβαίνει, ώστε όταν «ὁ θυμὸς ἡνίκα ἐν αὐτῇ ἀκμάζοι», να μπορεί επικοινωνώντας με τους πνεύμονες να δροσίζεται και «πονοῦσα ἤττον» να έχει τη δυνατότητα μαζί με τον θυμό να υπηρετεί με μεγαλύτερη ευκολία τον λόγο²⁶⁶.

Για το θυμοειδές επισημαίνεται από τον Πρόκλο πως είναι άρχον και αρχόμενο, γιατί «ἄμα δὲ ἄρχον καὶ ἀρχόμενον τὸ θυμοειδές, διότι μὲν ἄλογόν ἐστιν (ὑπάρχει γοῦν καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις καὶ γνώσεώς ἐστιν ἄμοιρον, ὡς τὸ ἐπιθυμητικόν), ἄρχεσθαι καὶ αὐτὸ κατὰ φύσιν δεόμενον ὑπὸ τοῦ τῷ νῷ συγγενοῦς, διότι δὲ αἰὲν τῷ λόγῳ παρίσταται μαχομένης ἐπιθυμίας πρὸς αὐτόν, συγγενέστερον ὢν λόγῳ, μᾶλλον ἐκείνης ἄρχειν ὀφείλον, τῆς ἐπιθυμίας πορρωτέρω τοῦ λόγου τεταγμένης καὶ τῷ σώματι διαφερόντως συμπασχούσης. καὶ γὰρ ἡ μὲν περιπτύσσεται τὸ σῶμα καὶ οὐκ ἂν ποτε πρόοιτο πράττουσα τὰ ἑαυτῆς, ὁ δὲ περιπτύει πολλάκις τὸ σῶμα καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ ζωὴν, ἄλλο τι ποθὼν ὀρεκτόν, ὃ μὴ ἐστιν σώματος»²⁶⁷.

Το τρίτο μέρος, το επιθυμητικό²⁶⁸, μαζί με το θυμοειδές ανήκουν στα θνητά μέρη της ψυχής, «διὰ πολυειδίαν ἐνὶ οὐκ ἔσχομεν ὀνόματι προσεῖπεῖν ἰδίῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ ὁ μέγιστον καὶ ἰσχυρότατον εἶχεν ἐν αὐτῷ, τούτῳ ἐπωνομάσαμεν· ἐπιθυμητικὸν γὰρ αὐτὸ κεκλήκαμεν διὰ

²⁶⁵. Πλάτων, *Τίμαιος*, 70c 1 – d 1: «Τῇ δὲ δὴ πηδήσει τῆς καρδίας ἐν τῇ τῶν δεινῶν προσδοκίᾳ καὶ τῇ τοῦ θυμοῦ ἐγέρσει, προγινώσκοντες ὅτι διὰ πυρὸς ἢ τοιαύτη πᾶσα ἔμελλεν οἴδησις γίνεσθαι τῶν θυμουμένων, ἐπικουρίαν αὐτῇ μηχανώμενοι τὴν τοῦ πλεύμονος ιδέαν ἐνεφύτευσαν, πρῶτον μὲν μαλακὴν καὶ ἄναιμον, εἴτα σήραγγας ἐντὸς ἔχουσιν οἶον σπόγγου κατατετρημένας, ἵνα τό τε πνεῦμα καὶ τὸ πῶμα δεχομένη, ψύχουσα, ἀναπνοὴν καὶ ῥαστώνην ἐν τῷ καύματι παρέχοι»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 503-504.

²⁶⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 70d 2-6: «Διὸ δὴ τῆς ἀρτηρίας ὀχετοὺς ἐπὶ τὸν πλεύμονα ἔτεμον, καὶ περὶ τὴν καρδίαν αὐτὸν περιέστησαν οἶον μάλαγμα, ἵν' ὁ θυμὸς ἡνίκα ἐν αὐτῇ ἀκμάζοι, πηδῶσα εἰς ὑπεῖκον καὶ ἀναψυχομένη, πονοῦσα ἤττον, μᾶλλον τῷ λόγῳ μετὰ θυμοῦ δύναιτο ὑπηρετεῖν»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 504-505.

²⁶⁷. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα*, 211. 15-26.

²⁶⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 339d 6-8· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Ανθρωπος και το Έργο του*, σ. 330· Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 162-165· Φ. Κ. Βώρος, *Σύντομη ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*, σ. 41.

σφοδρότητα τῶν τε περὶ τὴν ἐδωδὴν ἐπιθυμιῶν καὶ πόσιν καὶ ἀφροδίσια καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἀκόλουθα, καὶ φιλοχρήματον δὴ, ὅτι διὰ χρημάτων μάλιστα ἀποτελοῦνται αἱ τοιαῦται ἐπιθυμίαι»²⁶⁹ καὶ καθὼς εἶναι ἐκεῖνο που ὅπως μνημονεύσαμε ἐπιθυμεί τα φαγητά, τα ποτά καὶ οτιδήποτε ἄλλο το σωματικό οἱ θεοὶ το ἐγκατέστησαν ἀνάμεσα στο διάφραγμα καὶ στο ὄριο τῆς περιοχῆς τοῦ ὀμφαλοῦ²⁷⁰ καὶ σύμφωνα με τὸ κείμενο «καὶ κατέδῃσαν δὴ τὸ τοιοῦτου ἐνταῦθα ὡς θρέμμα ἄγριον, τρέφειν δὲ συνημμένον ἀναγκαῖον, εἴπερ τι μέλλοι ποτὲ θνητὸν ἔσεσθαι γένος. ἴν' οὖν ἀεὶ νεμόμενον πρὸς φάτνη καὶ ὅτι πορρωτάτω τοῦ βουλευομένου κατοικοῦν, θόρυβον καὶ βοήν ὡς ἐλαχίστην παρέχον, τὸ κράτιστον καθ' ἡσυχίαν περὶ τοῦ πᾶσι κοινῇ καὶ ἰδίᾳ συμφέροντος ἐῷ βουλευέσθαι, διὰ ταῦτα ἐνταῦθ' ἔδοσαν αὐτῷ τὴν τάξιν»²⁷¹. Συνεπῶς, τὸ ἀντικείμενο τοῦ «πόθου» καὶ τῆς «αγάπης» εἶναι τὸ κέρδος²⁷².

Οἱ θεοὶ γνώριζαν ὅτι αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ψυχῆς δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ τὸν ὀρθὸ λόγον καὶ πῶς εἴαν ἐρθῇ σὲ ἐπαφὴ με ἐπιχειρήματα δὲν θὰ εἶχε τὴν ικανότητα νὰ τὰ καταλάβῃ, διότι τὸ ἐπιθυμητικό

²⁶⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 580d 11 – 581a 1: «[...] γὰρ τὸ τρίτον ὅμως, λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν μορφῶν τοῦ, δὲν μπορέσαμε νὰ βροῦμε μιὰ κατάλληλη ὀνομασία ἀλλὰ τοῦ δώσαμε ἓνα ὄνομα με βάση τὸ ἐπικρατέστερον καὶ πλεονεχέστερον στοιχεῖο μέσα τοῦ. Τὸ ἔχουμε ἔτσι ἀποκαλέσει ἐπιθυμητικό λόγῳ τῆς ἐντάσεως ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ἐπιθυμίες γὰρ τὸ φαγητό, γὰρ τὸ ποτό, γὰρ τὶς ἐρωτικές ἀπολαύσεις καὶ ὅσα ἄλλα πάνε με αὐτά, ἐπίσης φιλοχρήματο, ἐπειδὴ οἱ ἐπιθυμίες αὐτοῦ τοῦ εἶδους ικανοποιοῦνται προπάντων με τὸ χρήμα».

²⁷⁰. Πλάτων, *Τίμαιος*, 70d 7 – 71a 3: «Τὸ δὲ δὴ σίτων τε καὶ ποτῶν ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ὅσων ἐνδειαν διὰ τὴν τοῦ σώματος ἰσχύει φύσιν, τοῦτο εἰς τὸ μεταξὺ τῶν τε φρενῶν καὶ τοῦ πρὸς τὸν ὀμφαλὸν ὅρου κατέκτισαν, οἷον φάτνην ἐν ἅπαντι τούτῳ τῷ τόπῳ τῇ τοῦ σώματος τροφῇ τεκηνάμενοι»· πβ. Οὐράνα Διοματάρη, *Ἡ γυναῖκα στὸν Πλάτωνα*, σ. 184· A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 505-510.

²⁷¹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 70e 3 – 71a 3: «Τὸ ἔδωσαν ἐκεῖ σαν ἄγριο ζῶον, ποὺ πρέπει συνεχῶς νὰ τρέφεται, γὰρ νὰ ἐπιβιώσῃ τὸ θνητὸ γένος. Τὸ ἔβαλαν σὲ αὐτὴν τὴν θέσιν γὰρ νὰ τρέφεται κλεισμένο πάντα πλὴν στὴ φάτνη τοῦ, στὴ μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἔδρα τῶν ἀποφάσεων, ὥστε νὰ προκαλεῖ τὸν ἐλάχιστον θόρυβον καὶ τὴν ἐλάχιστην ἐνόχληση καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ στὸ κυρίαρχο μέρος τῆς ψυχῆς νὰ διαβουλευέται με τὴν ἡσυχίαν τοῦ γὰρ τὸ κοινὸ συμφέρον ὅλων καὶ τὸ ἰδιαίτερον τοῦ καθενός»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 509-510.

²⁷². Πλάτων, *Πολιτεία*, 581a 3-4· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 343.

γοητεύεται από τα είδωλα και τα φαντάσματα της μέρας και της νύχτας²⁷³. Γι' αυτό ο θεός έπλασε το συκώτι και το τοποθέτησε μαζί του· το συκώτι, ως προς τη σύστασή του, σχεδιάστηκε «πυκνόν», «λείον», «λαμπρόν», «γλυκύ», αλλά και «πικρότητα ἔχον», ώστε να μπορεί «ἐν αὐτῷ τῶν διανοημάτων ἢ ἐκ τοῦ νοῦ φερομένη δύναμις, οἷον ἐν κατόπτρῳ δεχομένῳ τύπους καὶ κατιδεῖν εἰδῶλα παρέχοντι»²⁷⁴.

Ο φόβος προκαλείται από τον νου στο επιθυμητικό, το οποίο είναι και το πιο αδύναμο, όταν ενεργοποιείται ένα μέρος της πικρότητας του συκωτιού και με αυτόν τρόπο παρουσιάζεται «αυστηρή» και «απειλητική»²⁷⁵, κατακλύζοντας ολόκληρο το ὄργανο και επίσης «χολώδη χρώματα ἐμφαίνοι, συνάγουσά τε πᾶν ὄρυσόν καὶ τραχὺ ποιοῖ, λοβὸν δὲ καὶ δοχὰς πύλας τε τὸ μὲν ἐξ ὀρθοῦ κατακάμπτουςα καὶ συσπῶσα»²⁷⁶. Όταν όμως, «τὰ δὲ ἐμφράττουςα συγκλείουσά τε», τότε η πικρότητα ηρεμεί «καὶ ὅτ' αὖ τάναντία φαντάσματα ἀποζωγραφοῖ πραότητός τις ἐκ διανοίας ἐπίπνοια, τῆς μὲν πικρότητος ἡσυχίαν παρέχουσα τῷ μήτε κινεῖν μήτε προσάπτεσθαι τῆς ἐναντίας ἐαυτῇ φύσεως ἐθέλειν»²⁷⁷, ενώ η ενυπάρχουσα γλυκύτητα ενεργοποιείται «ἀπὸ τὴν ἀνάλογη πνοή» και κατ' αυτό τον

²⁷³. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71a 3-7: «Εἰδότες δὲ αὐτὸ ὡς λόγου μὲν οὔτε συνήσειν ἔμελλεν, εἴ τε πῃ καὶ μεταλαμβάνοι τινὸς αὐτῶν αἰσθήσεως, οὐκ ἔμφυτον αὐτῷ τὸ μέλειν τινῶν ἔσοιτο λόγων, ὑπὸ δὲ εἰδῶλων καὶ φαντασμάτων νυκτός τε καὶ μεθ' ἡμέραν μάλιστα ψυχαγωγήσοιτο»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 510-511.

²⁷⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71a 7 – b 5: «Τὴν ἀδυναμία αὐτὴ ἐκμεταλλευνόμενος ὁ θεὸς έπλασε τὸ συκώτι καὶ τὸ τοποθέτησε μαζί του στὴν ἰδία κατοικία. Τὸ συκώτι σχεδιάστηκε πυκνὸ, λείον καὶ λαμπερό, καὶ προικίστηκε με γλυκύτητα ἀλλὰ καὶ με πικρότητα. Ἐτσι μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς κάτοπτρο, στὸ ὁποῖο ἀποτυπώνονται τὰ διανοήματα καὶ παίρνουν τὴ μορφή ὀπτικῶν εἰδώλων»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 511.

²⁷⁵. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71b 5-7: «Φοβοῖ μὲν αὐτό, ὅποτε μέρει τῆς πικρότητος χρωμένη συγγενεῖ, χαλεπὴ προσενεχθεῖσα ἀπειλῇ»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 511.

²⁷⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71b 7 – c 2: «Κατακλύζει γρήγορα ολόκληρο τὸ συκώτι, τοῦ προσδίδει χολώδη χρώματα, τὸ συμπιέζει ἀπ' ἄκρῃ σ' ἄκρῃ κάνοντάς το ζωωμένο καὶ τραχὺ, λυγίζει καὶ συσπᾶ τὸν ὀρθὸ λοβὸ τοῦ, σφίγγει καὶ φράζει τὶς πύλες εἰσόδου τοῦ καὶ προκαλεῖ πόνους καὶ στεναχώριες»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 511-512.

²⁷⁷. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71c 2-6: «Ὅποτε ὁμως μὴ πνοὴ πραότητος ἀπὸ τῆς διάνοιας ζωγραφίζει στὴν ἐπιφάνεια τοῦ συκωτιοῦ τὰ ἀντίθετα φαντάσματα, τότε ἡ πικρότητα ηρεμεί -αφοῦ δὲν ἀνακινεῖται οὔτε ἐξαναγκάζεται νὰ ἐρθεῖ σὲ ἐπαφή με τὴν ἀντίθετὴ τῆς ποιότητος-»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 512.

τρόπο όλα τα στοιχεία του συκωτιού επανέρχονται στην «ορθή», «λεία» και «ελεύθερη» μορφή τους²⁷⁸. Τότε, το μέρος της ψυχής που κατοικεί εκεί γίνεται «ἰλεων», «εὐήμερον» και τη νύχτα, όντας απομακρυσμένο από τον λόγο και τη φρόνηση, «επιδίδεται με σοβαρότητα στην ονειρομαντεία»²⁷⁹. αυτό γίνεται, διότι «μεμνημένοι γάρ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιστολῆς οἱ συστήσαντες ἡμᾶς, ὅτε τὸ θνητὸν ἐπέστελλεν γένος ὡς ἄριστον εἰς δύναμιν ποιεῖν, οὕτω δὴ κατορθοῦντες καὶ τὸ φαῦλον ἡμῶν, ἵνα ἀληθείας πη προσάπτοιτο, κατέστησαν ἐν τούτῳ τὸ μαντεῖον»²⁸⁰. Ασκείται για ακόμη μια φορά μνεΐα στην πρόνοια που επιδεικνύουν οι θεοί έναντι των ανθρώπων και στην προσπάθειά τους να καταστήσουν το ανθρώπινο γένος όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένο.

Ο Πρόκλος, όσον αφορά το επιθυμητικό, το συνδέει και αυτός με το σώμα, εκφράζοντας τις επιθυμίες, όπως αναφέρει και το όνομά του, των σωματικών αναγκών και «ἀρχόμενον δὲ μόνον κατὰ τὴν οἰκείαν τάξιν τὸ τῷ σώματι προσῆκον· τοιοῦτον δὲ τὸ ἐπιθυμητικόν, τῶν σωματικῶν χρειῶν ἐπιθυμοῦν, ὡς ὁ λόγος τῶν νοερῶν ἀγαθῶν»²⁸¹. Ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος, καθώς άσκησε ήδη αναφορά στο επιθυμητικό και στο θυμοειδές μέρος της ψυχής, επανέρχεται πραγματοποιώντας ενδελεχή ανάλυση και των τριών στοιχείων, καθώς και των αρετών από τις οποίες εμφορείται το κάθε μέρος, και επάγεται πως από αυτά τα τρία μέρη, το ένα πρέπει μόνο

²⁷⁸. Ο.π., 71c 6 – d 1: «Γλυκύτητι δὲ τῇ κατ' ἐκεῖνο συμφύτῳ πρὸς αὐτὸ χρωμένη καὶ πάντα ὀρθὰ καὶ λεία αὐτοῦ καὶ ἐλεύθερα ἀπευθύνουσα».

²⁷⁹. Ο.π., 71d 1-4: «Ἰλεὼν τε καὶ εὐήμερον ποιοῖ τὴν περὶ τὸ ἥπαρ ψυχῆς μοῖραν κατωκισμένην, ἐν τε τῇ νυκτὶ διαγωγὴν ἔχουσιν μετρίαν, μαντεία χρωμένην καθ' ὕπνον, ἐπειδὴ λόγου καὶ φρονήσεως οὐ μετεῖχε»· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 512.

²⁸⁰. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71d 5 – e 2: «Γιατί οι θεοί που μας δημιούργησαν δεν ξέχασαν την εντολή του πατέρα τους να γίνει το θνητό γένος όσο το δυνατόν πιο τέλειο, και κατάφεραν να προσδώσουν ακόμη και στο ανάξιο μέρος μας κάποια επαφή με την αλήθεια εγκαθιστώντας εκεί το μαντείο του σώματος»· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 513.

²⁸¹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 211. 12-15· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 161.

να κυβερνά, το άλλο μόνο να κυβερνιέται και το άλλο να κυβερνά και να κυβερνιέται, καταλήγοντας πως αυτά που ηγούνται είναι δυο, το ένα πρωταρχικά και το άλλο δευτερευόντως και ακολούθως αυτά που κυβερνιούνται είναι δυο²⁸².

Αυτό λοιπόν το μέρος που άρχεται, πρέπει «μόνως ἄρχον μίαν ἔχειν ἀρετὴν τῆς ἀρχικῆς σχέσεως τελειωτικὴν», αυτό που κυβερνά δευτερευόντως και κυβερνιέται πρωταρχικά πρέπει «ἔχειν διττὰς ἀρετὰς τελειωτικὰς (ὥς γὰρ τῶν διαφερουσῶν ὑπάρξεων διαφέρουσιν αἱ τελειώσεις, οὕτω καὶ τῶν σχέσεων)» και τέλος, αυτό που μόνο κυβερνιέται «μίαν ἔχει τελειωτικὴν ἀρετὴν»²⁸³. Στο κάθε μέρος αποδίδεται και μια αντίστοιχη ἀρετή και για το μέρος που κυβερνά, η ἀρετή που του ταιριάζει είναι η φρόνηση «καθ' ἣν ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις ὀρίζει τὰ μέτρα τῶν πράξεων»· για το επιθυμητικό μέρος που μόνο κυβερνιέται, ἔχει ως ἀρετή τη σωφροσύνη «καθ' ἣν μετρεῖ τὰς ἑαυτῆς ὀρέξεις ἐπιστρεφόμενη πρὸς τὸν λόγον, καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὀρεχθῆναι λόγου λαβοῦσα παρὰ τοῦ λόγου διὰ τῶν συνηθισμένων καὶ τῆς παιδείας»· το θυμοειδές, καθὼς είναι και ἄρχον και ἀρχόμενο, σχετικά με την πρώτη του ιδιότητα θα ἔχει για ἀρετή του την ἀνδρεία «δί' ἣν ταπεινώσει τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ ἄτρωτον ἑαυτὸν φυλάξει τῶν ἀπ' αὐτοῦ πληγῶν», ενώ ως ἀρχόμενο θα κατέχει την ἀρετή της σωφροσύνης «καθ' ὅσον καὶ αὐτὸς ὀρέγεται τῶν ἀπὸ τοῦ λόγου μέτρων παιδευθείς»²⁸⁴.

Η ψυχὴ συνεπὼς ἀποτελεῖται ἀπὸ ετερόκλητα στοιχεῖα, ἀπὸ τρεῖς δυνάμεις οι οποίες στην πραγματικότητα «εἶναι τρόποι ἐνέργειας ἢ ροπές»·

²⁸². Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 211. 26 – 212. 2: «Τριῶν οὖν ὄντων τούτων, καὶ τοῦ μὲν ἄρχειν ὀφείλοντος μόνως, ὥς νοῦς, τοῦ δὲ ἄρχεσθαι κατὰ τὴν ἐν μέσῳ τῶν ἄκρων τάξιν, δύο μὲν ἐστὶν δήπου τὰ ἄρχοντα, τὸ μὲν πρῶτως, τὸ δὲ δευτέρως, δύο δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ ἀρχόμενα»· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 162.

²⁸³. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 212. 3-8· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 162.

²⁸⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 212. 10-20· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 162.

το επιθυμητικό είναι η «τυφλή και αστόχαστη τάση που μας σπρώχνει προς τις απολαύσεις», το λογιστικό είναι το «γαλήνιο και θεϊκό μέρος του εαυτού μας, όπου εδρεύει η νόηση» και συγγενεύει με το θυμοειδές «τη συγκινησιακή ροπή της ψυχής, η οποία βρίσκεται ανάμεσα στα δυο άλλα μέρη της και τάσσεται κάποτε με τις κατώτερες επιθυμίες, ενώ κάποιες άλλες φορές βοηθεί αποφασιστικά το νου να κατευθύνει την προσωπικότητά μας»²⁸⁵.

Στον *Φαίδρο*, τα μέρη της ψυχής, περιγράφονται με ύφος ποιητικό και γλαφυρό, ως δυο ίπποι με τον ηνίοχό τους. Σχετικά με τους Θεούς, «οί ἵπποι καὶ οἱ ἡνίοχοι πάντες αὐτοὶ τε ἀγαθοὶ καὶ ἐξ ἀγαθῶν, τὸ δὲ τῶν ἄλλων μέμικται»²⁸⁶. Στο γένος των ανθρώπων όμως, ο ηνίοχος, το λογιστικό μέρος της ψυχής, καθοδηγεί το ζεύγος των ίππων, εκ των οποίων το ένα είναι «καλὸν» και «ἀγαθόν», το θυμοειδές δηλαδή, ενώ το έτερο, το επιθυμητικό, «ἐξ ἐναντίων τε καὶ ἐναντίος»²⁸⁷ και όπως προκύπτει κατ' ανάγκη η οδήγησή τους είναι κουραστική και δύσκολη²⁸⁸.

²⁸⁵. Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Η ειρήνη στον Πλάτωνα και στον Ηράκλειτο», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΛΓ' (2000-2001), Αθήνα, 2001, σσ. 228-229.

²⁸⁶. Πλάτων, *Φαίδρος*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971· πβ. Πλάτων, *Φαίδρος*. Εισαγ., Μετάφρ., Σημ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Πόλις, 2015, 246a 7-8, b 1: «Στους θεούς, τώρα, τα άλογα και οι ηνίοχοι είναι όλοι καλοί και κρατούν από καλή γενιά, στους άλλους όμως είναι ανακατωμένα». Νίκος Μακρής, «Ο έρωας, η ερωτική μανία και ο μύθος της ψυχής», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σ. 87· Hans Pheil, «Η σοφία του αρχαίου κόσμου και ο νεώτερος άνθρωπος κατά τας ενδείξεις των πλατωνικών μύθων». Μετάφρ., Παν. Γεωργούντζος. *Πλάτων*, 17 (1957), Αθήνα, 1957, σ. 394.

²⁸⁷. Πλάτων, *Φαίδρος*, 246b 1-3: «Καὶ πρῶτον μὲν ἡμῶν ὁ ἄρχων συνωρίδος ἡνιοχεῖ, εἴτα τῶν ἵππων ὁ μὲν αὐτῷ καλὸς τε καὶ ἀγαθὸς καὶ ἐκ τοιούτων, ὁ δ' ἐξ' ἐναντίων τε καὶ ἐναντίος»· πβ. Νίκος Μακρής, «Ο έρωας, η ερωτική μανία και ο μύθος της ψυχής», σ. 87· Δημήτρης Παπαδής, «Η μυθική προσέγγιση του υπερβατικού λόγου της ψυχής στον *Φαίδρο* και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα», σ. 219· Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), *Πλάτων Φαίδρος*, σσ. 82-83.

²⁸⁸. Ulrich Von Wilamowitz – Moellendorff, *Πλάτων. Η ζωή και το έργο του*, σ. 515: «Αυτή η περιγραφή είναι μόνο μια προετοιμασία για τον μύθο που θα ακολουθήσει. Κανείς δεν θα πει ξεκάθαρα τι είναι τα δυο άλογα, και μόνο όποιος γνωρίζει ήδη την *Πολιτεία* θα μπορέσει να αναγνωρίσει το βουλευτικό και το επιθυμητικό σαν μέρη της ψυχής»· πβ. Θεόδωρος Καρούσος, *Δοκίμιον της ιστορίας της αρχαίας παρ' Έλλησι φιλοσοφίας*, σ. 110· Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 176.

Ο άνθρωπος είναι θνητός και παράλληλα αθάνατος²⁸⁹, διότι κάθε ψυχή επικουρεί οτιδήποτε δεν έχει ψυχή και «πάντα οὐρανὸν περιπολεῖ» κάθε φορά με διαφορετική μορφή καθώς, «τελέα μὲν οὖν οὔσα καὶ ἐπτερωμένη μετεωροπορεῖ τε καὶ πάντα τὸν κόσμον διοικεῖ»²⁹⁰, όταν όμως αλλάζει τα φτερά, «φέρεται ἕως ἄν στερεοῦ τινος ἀντιλάβηται»²⁹¹ και εάν εισχωρήσει σε αυτό, τότε η ψυχή παίρνει γήινο σώμα «το οποίο, χάρη στη δική της επενέργεια, δίνει την εντύπωση ότι κινεί μόνο του τον εαυτό του, κι αυτό όλο, ψυχή και σώμα συνενωμένα, το αποκάλεσαν ζωντανό ον και το επονόμασαν “θνητό”»²⁹². Αυτή η εικόνα μας παρουσιάζει μία ακόμη παράσταση της κινούμενης ψυχής, καθώς η αλλαγή των φτερών και η ζωτικότητα που εκείνη δίνει στο σώμα όταν το καταλάβει, μας κάνει να αντιληφθούμε πως η ψυχή βρίσκεται σε κίνηση. Σχετικά με τον χαρακτηρισμό «αθάνατο», αυτός δεν θεμελιώνεται με κανένα λογικό επιχείρημα, αλλά μόνοι μας δημιουργούμε τον θεό, «οὔτε ἰδόντες οὔτε ἱκανῶς νοήσαντες θεόν, ἀθάνατόν τι ζῶον, ἔχον μὲν ψυχὴν, ἔχον δὲ σῶμα, τὸν αἰεὶ δὲ χρόνον ταῦτα συμπεφυκότα»²⁹³.

Καθώς ο Σωκράτης περιγράφει αυτή τη περιπλάνηση της ψυχής, επανέρχεται για δεύτερη φορά στο ζήτημα της διάκρισης των μερών της,

²⁸⁹. Πλάτων, *Φαίδρος*, 246b 5-6: «Πῇ δὴ οὖν θνητόν τε καὶ ἀθάνατον ζῶον ἐκλήθη πειρατέον εἰπεῖν»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαίδρος*, σ. 83.

²⁹⁰. Πλάτων, *Φαίδρος*, 246b 6-7, c 1-2: «Ψυχὴ πᾶσα παντός ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου, πάντα δὲ οὐρανὸν περιπολεῖ, ἄλλοτ’ ἐν ἄλλοις εἶδεσι γιγνομένη. τελέα μὲν οὖν οὔσα καὶ ἐπτερωμένη μετεωροπορεῖ τε καὶ πάντα τὸν κόσμον διοικεῖ»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαίδρος*, σ. 83.

²⁹¹. Πλάτων, *Φαίδρος*, 46c 2-3: «Περιφέρεται ἐδῶ κι ἐκεῖ ὥσπου να πιαστεῖ ἀπὸ κάτι στερεό».

²⁹². Πλάτων, *Φαίδρος*, 246c 3-6: «Οὐ κατοικισθεῖσα, σῶμα γήϊνον λαβοῦσα, αὐτὸ αὐτὸ δοκοῦν κινεῖν διὰ τὴν ἐκείνης δύναμιν, ζῶον τὸ σύμπαν ἐκλήθη, ψυχὴ καὶ σῶμα παγέν, θνητόν τ’ ἔσχεν ἐπωνυμίαν»· πβ. Ulrich Von Wilamowitz – Moellendorff, *Πλάτων. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, σ. 517.

²⁹³. Πλάτων, *Φαίδρος*, 246c 6 – d 2: «Ο χαρακτηρισμός «αθάνατος» δεν θεμελιώνεται με κανένα λογικό επιχείρημα, αλλά πλάθουμε εμεῖς τον θεό, χωρίς ούτε να τον έχουμε δει ούτε να τον έχουμε στοχαστεί επαρκώς, σαν ένα εἶδος αθάνατου ζωντανού όντος που έχει βέβαια ψυχή, έχει σώμα, αλλά που τούτες οι δύο ιδιότητες είναι για πάντα συνενωμένες»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαίδρος*, σ. 83.

μνημονεύοντας πως η ψυχή χωρίζεται σε τρία μέρη, σε δύο με τη μορφή αλόγων και σε ένα τρίτο με τη μορφή ηνιόχου²⁹⁴ πραγματοποιώντας λεπτομερή περιγραφή τῶν δύο ίππων, με τον ένα να είναι ευγενικής καταγωγής, «ὀρθός καὶ διηρθομένος, ὑψαύχην, ἐπίγρυπος, λευκὸς ἰδεῖν, μελανόματος, τιμῆς ἐραστῆς μετὰ σωφροσύνης τε καὶ αἰδοῦς καὶ ἀληθινῆς δόξης ἑταῖρος, ἄπληκτος, κελεύσματι μόνον καὶ λόγῳ ἡνιοχεῖται»²⁹⁵. Ο δεύτερος ἵππος ὁμως εἶναι «σκολιός, πολὺς, εἰκῇ συμπεφορημένος, κρατεράύχην, βραχυτράχηλος, σιμοπρόσωπος, μελάγχρως, γλαυκόματος, ὕφαιμος, ὕβρεως καὶ ἀλαζονείας ἑταῖρος, περὶ ὧτα λάσιος, κωφός, μάστιγι μετὰ κέντρων μόγις ὑπείκων»²⁹⁶.

Ο ηνίοχος, εἰάν «με τα μάτια γεμάτα ἔρωτα, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνάψει ὅλη ἀπὸ τοῦ θέαμα»²⁹⁷, τότε το ἄλογο που υπακούει πρόθυμα σε αὐτόν, «ἐαυτὸν κατέχει μὴ ἐπιδᾶν τῷ ἔρωμένῳ»²⁹⁸, ἐνῶ το ἀνυπάκουο ἀτι «πάντα πράγματα παρέχων τῷ σύζυγί τε καὶ ἡνιόχῳ ἀναγκάζει ἰέναι τε πρὸς τὰ παιδικὰ καὶ μνεῖαν ποεῖσθαι τῆς τῶν ἀφροδισίων χάριτος»²⁹⁹. Το ευγενικῆς

²⁹⁴. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 253c 7 – d 1: «Καθάπερ ἐν ἀρχῇ τοῦδε τοῦ μύθου τριχῇ διειλομένῃ ψυχὴν ἐκάστην, ἵππομόρφω μὲν δύο τινὲ εἶδη, ἡνιοχικὸν δὲ εἶδος τρίτον, καὶ νῦν ἔτι ἡμῖν ταῦτα μενέτω»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σ. 106.

²⁹⁵. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 253d 3 – e 1: «Το ἓνα λοιπὸν ἀπὸ τα δύο, αὐτὸ που εἶναι πρὸς τὴν ευγενέστερην πλευρὰ, ἔχει ἴσια κορμοστασιά καὶ εἶναι καλοφτιαγμένο, με τὸν αὐχένα ψηλά, τὴ μύτη κυρτὴ λίγο, ἄσπρο με μαύρα μάτια, περήφανο μα συγκρατημένο καὶ ντροπαλό, που θέλει τὴ δίκαιη ἀναγνώριση καὶ που δὲν χρειάζεται να το χτυπᾷς με καμτσίκι, το οδηγεῖς με πρόσταγμα μόνον, καὶ τὸν λόγο»· πβ. Jean Brun, *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία*, σ. 67· Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σσ. 106-107.

²⁹⁶. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 253e 1-5: «Το ἄλλο, στραβοφτιαγμένο, ἓνα ογκώδες πλάσμα ἀνακατωμένο χύμα, με χοντρὸ αὐχένα, κοντὸ λαιμό, πλακουτσή μούρη, μαυριδερό με ξεπλυμένα γκριζογάλανα μάτια, ἄλογο που εἶναι τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀλαζονείας σύντροφος, δασύτριχο γύρω στα αὐτιά, βαρήκοο, που μετὰ βίας υποτάσσεται στο καμτσίκι καὶ τα σπιρουνία»· πβ. Jean Brun, *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία*, σ. 67· Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σσ. 106-107.

²⁹⁷. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 253e 5-6: «Ὅταν δ' οὖν ὁ ἡνίοχος ἰδὼν τὸ ἐρωτικὸν ὄμμα, πᾶσαν αἰσθήσει διαθερμήνας τὴν ψυχὴν»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σ. 108.

²⁹⁸. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 254a 2-3: «[...] συγκρατεῖται ὥστε να μὴν πηδήξει ἐπάνω στον ἀγαπημένο».

²⁹⁹. *Ὁ.π.*, 254a 3-7: «Το ἄλλο ὁμως οὔτε στα σπιρουνία τοῦ ηνιόχου δίνει προσοχή οὔτε στο καμτσίκι τοῦ, ἀλλὰ ορμώντας με βία δυσκολεύει σε ἀφάνταστο βαθμὸ το συντροφικὸ ἄλογο καὶ τὸν ηνίοχο καὶ τοὺς σπρώχνει να πλησιάσουν τὸν ἀγαπημένο καὶ να τοῦ

καταγωγῆς ἅτι καὶ ὁ ἡνίοχος, ἀρχικά, ἀντιστέκονται «βλέποντας με ἀγανάκτηση νὰ ἐξωθούνται σὲ πράξεις φοβερές καὶ ἀπαγορευμένες», ἐν τέλει ὁμῶς υποκύπτουν καὶ «ὁμολογήσαντε ποιήσῃν τὸ κελευόμενον»³⁰⁰. Με παραστατική καὶ γλαφυρή εἰκόνα παριστάνεται ἡ προσπάθεια τοῦ ἡνιόχου νὰ χαλιναγωγήσῃ τὸν ἀτίθασο ἵππο, παραθέτοντας ἐπίσης τὸν ὀρθὸ τρόπο σύζευξης ἐραστή καὶ ἐρωμένου³⁰¹, καταλήγοντας πῶς «ἐὰν μὲν δὴ οὖν εἰς τεταγμένην τε δίαιταν καὶ φιλοσοφίαν νικήσῃ τὰ βελτίω τῆς διανοίας ἀγαγόντα, μακάριον μὲν καὶ ὁμονοητικὸν τὸν ἐνθάδε βίον διάγουσιν, ἐγκρατεῖς αὐτῶν καὶ κόσμιοι ὄντες, δουλωσάμενοι μὲν ᾧ κακία ψυχῆς ἐνεγίγνετο, ἐλευθερώσαντες δὲ ᾧ ἀρετῇ· τελευτήσαντες δὲ δὴ ὑπόπτεροι καὶ ἐλαφροὶ γεγονότες τῶν τριῶν παλαισμάτων τῶν ὡς ἀληθῶς Ὀλυμπιακῶν ἐν νενικήκασιν, οὗ μείζον ἀγαθὸν οὔτε σωφροσύνη ἀνθρωπίνη οὔτε θεία μανία δυνατὴ πορίσαι ἀνθρώπῳ»³⁰². Εἰάν ὁμῶς «διαίτη φορτικωτέρα τε καὶ ἀφιλοσόφῳ, φιλοτίμῳ δὲ χρήσωνται, τάχ' ἂν που ἐν μέθαις ἢ τινὶ ἄλλῃ ἀμελείᾳ τῷ ἀκολάστῳ αὐτοῖν ὑποζυγίῳ λαβόντε τὰς ψυχὰς ἀφρούρους, συναγαγόντε εἰς ταυτόν, τὴν ὑπὸ τῶν πολλῶν μακαριστὴν αἴρεσιν εἰλέτην τε καὶ διεπράξαντο· καὶ διαπραξαμένῳ τὸ λοιπὸν ἤδη χρῶνται μὲν αὐτῇ, σπανία δέ, ἅτε οὐ πάσῃ δεδογμένα τῇ

θυμίσουν τις χαρὲς τοῦ σαρκικοῦ ἐρώτα»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σ. 108.

³⁰⁰. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 254a 7 – b 3: «Τὼ δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντιτείνετον ἀγανακτοῦντε, ὡς δεινὰ καὶ παράνομα ἀναγκαζομένῳ· τελευτῶνται δέ, ὅταν μὴδὲν ἢ πέρας κακοῦ, πορεύεσθον ἀγομένῳ, εἴξαντε καὶ ὁμολογήσαντε ποιήσῃν τὸ κελευόμενον»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σ. 108.

³⁰¹. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 254a 7 – 256a 6· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σσ. 108-114.

³⁰². Πλάτων, *Φαῖδρος*, 256a 7 – b 7: «Ἄν λοιπόν νικήσουν τὰ καλύτερα στοιχεῖα τῆς ψυχῆς καὶ ὀδηγήσουν σὲ ἕνα τακτοποιημένο τρόπο ζωῆς καὶ σὲ φιλοσοφία, τότε καὶ τούτῃ ἐδῶ τῇ ζωῇ τοὺς ἐπάνω στὴ γῆ θα τὴν περνοῦν εὐτυχισμένα καὶ χωρὶς ἐσωτερικῆς συγκρούσεως, καθὼς θα ἔχουν αὐτοκυριαρχία καὶ θα εἶναι μετρημένοι κρατώντας ὑποταγμένο τὸ στοιχεῖο με τὸ ὁποῖο συντελεῖτο τὸ κακὸ στὴν ψυχὴ καὶ ἐλευθερώνοντας ἐκεῖνο με τὸ ὁποῖο πραγματωνόταν ἡ ἀρετῇ. Κι ὅταν πια τελειώσουν τὴν ζωὴν τοὺς, ἐπὶ φτερωμένοι καὶ ἀνάλαφροι ποὺ ἐγίναν, θα εἶναι ἤδη νικητὲς στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ τρία στ' ἀλήθεια ὀλυμπιακὰ ἀγωνίσματα, καὶ ἀγαθὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τοῦτο καμία φρονημάδα ἀνθρώπινη ἢ μανία θεϊκὴ δὲν μπορεῖ νὰ δώσει στὸν ἀνθρώπο»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σ. 114.

διανοία πράττοντες»³⁰³. Όλα αυτά θα χαρίσουν στον νέο τη φιλία ενός εραστή, εάν όμως εκείνος δεν έχει συγκεράσει τον έρωτα με τη σωφροσύνη, τότε «μοιράζει με τσιγκουνιά πράγματα θνητά και, σπέρνοντας στην ψυχή του φίλου μια αναξιοπρέπεια που ο πολύς κόσμος την παινεύει για αρετή, θα κάνει να κυλιέται η ψυχή επί εννέα χιλιάδες χρόνια γύρω στη γη και να οδηγηθεί κάτω από τη γη απνευμάτιστη»³⁰⁴.

Αναφορικά με την πλατωνική τριμερή διάκριση της ψυχής, ο Πρόκλος επαναφέρει στον συνειδησιακό του ορίζοντα την καταγραφή μιας συζήτησης από τον Πορφύριο, ανάμεσα στον Μήδιο και στον Λογγίνο με τον πρώτο να διατείνεται πως τα μέρη της είναι οκτώ: το «ἡγεμονικόν», οι «πέντε αἰσθήσεις», το «σπερματικόν» και «ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὸ φωνητικόν»³⁰⁵. Ἐνεκα αυτής της ανάλυσης παραθέτει την άποψή του σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν τον Πλάτωνα να χωρίσει την ψυχή σε τρία μέρη, ενώ τους στωικούς σε οκτώ και όσον αφορά τους δεύτερους, εκείνοι κάνουν τις διαιρέσεις των μερών σωματικές, ενώ ο Πλάτων κάνει λόγο για ασώματα υπόσταση³⁰⁶. Όσον αφορά τον λόγο, κατά τον Πλάτωνα, αυτός ανήκει σε

³⁰³. Πλάτων, *Φαίδρος*, 256b 7 – c 7: «Αλλά εάν ακολουθήσουν έναν τρόπο ζωής κάπως κατώτερο και φιλοσόφητο βάζοντας στη θέση της φιλοσοφίας τη φιλοδοξία, τότε, επάνω σε κάποια μεθύσια ή σε μίαν άλλη αστόχαστη στιγμή, ίσως τα δύο ακόλαστα άλογα θα βρουν τις δυο ψυχές αφύλαχτες, θα φέρουν τη μια κοντά στην άλλη, κι εκεί πάνω θα διαλέξουν αυτό που ο πολύς κόσμος το ταυτίζει με την ευτυχία, κι εκεί ίσως πραγματικά να το κάνουν· κι άμα συμβεί αυτό μια φορά, θα το επαναλάβουν, σπάνια όμως, γιατί είναι κάτι που δεν το δέχονται με όλη τους την καρδιά»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαίδρος*, σ. 115.

³⁰⁴. Πλάτων, *Φαίδρος*, 256e 3 – 257a 2: «Ταῦτα τοσαῦτα, ὦ παῖ, καὶ θεῖα οὕτω σοι δωρήσεται ἢ παρ' ἐραστοῦ φιλία· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐρῶντος οἰκειότης, σωφροσύνη θνητῇ κεκραμένη, θνητά τε καὶ φειδωλὰ οἰκονομοῦσα, ἀνελευθερίαν ὑπὸ πλήθους ἐπαινουμένην ὡς ἀρετὴν τῇ φίλῃ ψυχῇ ἐντεκοῦσα, ἐννέα χιλιάδας ἐτῶν περὶ γῆν κυλινδουμένην αὐτὴν καὶ ὑπὸ γῆς ἄνουν παρέξει»· πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*, σσ. 359-360· Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαίδρος*, σ. 116.

³⁰⁵. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 234. 3-6: «Τοῦ γὰρ Μηδίου τὴν ψυχὴν ὀκταμερῇ ποιοῦντος καὶ διαιροῦντος εἰς τὸ ἡγεμονικόν, εἰς τὰς πέντε αἰσθήσεις, εἰς τὸ σπερματικόν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὸ φωνητικόν, τὸν Λογγίνον φάναι»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 189.

³⁰⁶. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 234. 9-17: «Ὅτι μὲν γὰρ οὐχ ἡ αὐτὴ ζήτησις τοῖς τε ἀπὸ τῆς στοᾶς ὀκταμερῇ ποιοῦσιν αὐτὴν καὶ Πλάτωνι τριμερῇ, δηλον. οἱ μὲν γὰρ σωματικὰς ἀποδιαλήψεις ποιοῦνται τῶν μερῶν (διὸ εἰκότως ἄπορον θήσουσιν,

μια άλλη ουσία, περισσότερο θεϊκή, ενώ το άλογο στοιχείο «ἄλλης καὶ πολλῷ λειπομένης» καὶ επίσης, «τὸν μὲν συνέχειν καὶ κοσμεῖν, τὸ δὲ συνέχεσθαι καὶ κοσμεῖσθαι»³⁰⁷. Ο Πρόκλος πραγματοποιεῖ στο σημεῖο αὐτὸ τὴν ἐπισήμανση πὼς στὸν Πλάτωνα τὸ άλογο μέρος τὸ παράγουν οἱ «νέοι θεοί», ἐνῶ τὸ λογικὸ ὁ ἕνας καὶ μοναδικὸς δημιουργὸς ποὺ εἶναι ἡ αἰτία γιὰ ὅσα παράγουν ἐκεῖνοι³⁰⁸.

Καθὼς ἔχει ἤδη ἀποδειχθεῖ πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, ἀσκεῖται μνεῖα στὶς κινήσεις ποὺ αὐτὴ πραγματοποιεῖ³⁰⁹, ἀλλὰ καὶ ἐν γένει στὰ πράγματα ποὺ κινούνται καὶ σὲ ἐκεῖνα ποὺ μένουν ἀκίνητα³¹⁰. Ἐχοντας ἤδη ἀπαριθμηθούν τὰ πρῶτα οκτὼ εἶδη κίνησης, εἰσερχόμαστε στὰ δύο τελευταῖα, στὸ ἑνάτο καὶ στὸ δέκατο τὰ ὁποῖα διαφέρουν κατὰ πολὺ μεταξὺ τους καθὼς «ἔστω τοῖνυν ἡ μὲν ἕτερα δυναμένη κινεῖν κινήσεις, ἑαυτὴν δὲ ἀδυνατοῦσα, ἀεὶ μία τις, ἡ δὲ αὐτὴν τ' ἀεὶ καὶ ἕτερα δυναμένη κατὰ τε συγκρίσεις ἔν τε διακρίσεσιν αὐξαις τε καὶ τῷ ἐναντίῳ καὶ γενέσεσι καὶ φθοραῖς ἄλλη μία τις αὖ τῶν πασῶν κινήσεων»³¹¹ καὶ ἡ συλλογιστικὴ

ποῦ τὸ ἔν, καθ' ὃ μία <ἡ> ψυχὴ, διηρημένων τῶν ὀκτὼ μερῶν καὶ συνεχείας οὐκ οὔσης), Πλάτων δὲ ἀσώματον λέγων, τῶν ἀσωμάτων ἀσυγκύτως ἡνωμένων, οὐ τὴν αὐτὴν ἂν ἔχοι φροντίδα περὶ τῆς κατὰ τὴν τριμέρειαν ἐνώσεως»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 189.

³⁰⁷. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 234. 19-21· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 189.

³⁰⁸. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 234. 25-28: «Εἰ δὲ καὶ τὸ μὲν οἱ νέοι θεοὶ παράγουσιν τῷ Πλάτωνι, τὸν δὲ ὁ εἷς δημιουργὸς προαίτιος ὢν, ὢν ἐκεῖνοι παράγουσιν, οὐκ ἂν ἀπορήσας ἔτι τῆς ἐνιζούσης τῷ λόγῳ τὸ ἄλογον οὐσίας»· πβ. Α. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 190.

³⁰⁹. Ε. Μουτσόπουλος, «Μουσικὴ κίνησις καὶ ψυχολογία ἐν τοῖς ἐσχάτοις πλατωνικοῖς διαλόγοις», *Αθηνά*, 64 (1960), Ἐν Αθήναις, 1960, σσ. 194-208.

³¹⁰. Γιὰ τὴ συλλογιστικὴ τοῦ Πλάτωνα ἀναφορικὰ με τὰ πράγματα ποὺ κινούνται καὶ ἐκεῖνα ποὺ μένουν ἀκίνητα βλ. Πλάτων, *Νόμοι*. Ed. R. G. Bury. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1961, 893b 1 – 899d 3· πβ. Πλάτων, *Νόμοι*. Προλ. Κ. Δ. Γεωργούλης. Μετάφρ., Σημ., Κων. Φιλίππας. Αθήνα, Πάπυρος, 1975· Κων/νος Π. Αθανασάτος, *Πλάτωνος Νόμοι καὶ Ἐπινομίς*. Τόμοι Α' – Β'. Αθήνα, Δεδεμάδη, 2013· Scholia Platonica, Ed. Gvilielmvs Chase Greene. Pennsylvaniae, Societas Philologica Americana, 1938, σσ. 354-356.

³¹¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 894b 9 – c 1: «Τὸ ἓνα εἶδος κίνησης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ κινεῖ μόνο ἄλλα πράγματα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν εαυτὸ του, ἐνῶ τὸ ἄλλο μπορεῖ νὰ κινεῖ τόσο τὸν εαυτὸ του ὅσο κι ἄλλα πράγματα, εἴτε με συγχωνεύσεις καὶ διασπάσεις εἴτε με αὐξήσεις καὶ μειώσεις εἴτε με τὴ γέννηση καὶ τὴ φθορά. Αὐτὰ τὰ δύο εἶδη εἶναι τελείως διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα»· πβ. Νικόλαος – Ἰωάννης Μπούσουλας, «Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ

συνεχίζεται «οὐκοῦν τὴν μὲν ἕτερον αἰὲν κινουσαν καὶ μεταβαλλομένην ὑφ' ἑτέρου θήσομεν ἐνάτην αὖ, τὴν τε ἑαυτὴν κινουσαν καὶ ἑτέραν, ἐναρμόττουσαν πᾶσιν μὲν ποιήμασι, πᾶσιν δὲ παθήμασι, καλουμένην δὲ ὄντως τῶν ὄντων πάντων μεταβολὴν καὶ κίνησιν, ταύτην δὲ δεκάτην σχεδὸν ἐροῦμεν»³¹².

Από τις δέκα κινήσεις, η πιο ισχυρή είναι εκείνη που «μυρίῳ ἀνάγκη που φάναι διαφέρειν τὴν αὐτὴν αὐτὴν δυναμένην κινεῖν, τὰς δὲ ἄλλας πάσας ὑστέρας»³¹³, ὁμως σύμφωνα με τον Πλάτωνα δεν θα ἔπρεπε να θεωρεῖται δέκατη, ἀλλὰ πρώτη και κατὰ συνέπεια ἡ ἐνάτη δεύτερη, διότι «ὅταν ἕτερον ἄλλο ἡμῖν μεταβάλῃ καὶ τοῦτο ἄλλο ἕτερον αἰεὶ, τῶν τοιούτων ἄρα ἔσται ποτέ τι πρῶτον μεταβάλλον; καὶ πῶς, ὅταν ὑπ' ἄλλου κινῆται, τοῦτ' ἔσται ποτὲ τῶν ἀλλοιούντων πρῶτον; ἀδύνατον γάρ. ἀλλ' ὅταν ἄρα αὐτὸ αὐτὸ κινῆσαν ἕτερον ἀλλοιώσῃ, τὸ δ' ἕτερον ἄλλο, καὶ οὕτω δὴ χίλια ἐπὶ μυρίοις γίγνηται τὰ κινηθέντα, μὴν ἀρχὴ τις αὐτῶν ἔσται τῆς κινήσεως ἀπάσης ἄλλη πλὴν ἢ τῆς αὐτῆς αὐτὴν κινήσεως μεταβολή;»³¹⁴. Στη συνέχεια τῆς ἰδίας συλλογιστικῆς, ὁ φιλόσοφος σημειώνει πως πρώτη ἀπὸ τις προαναφερθεῖσες κινήσεις ἔχει δημιουργηθεῖ ἐκείνη που δύναται να

καλοῦ κατὰ τὸν Φαῖδρο», *Επιστημονικὴ Επετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 14 (1975), Θεσσαλονίκη, σσ. 189-190. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σσ. 354-355.

³¹². Πλάτων, *Νόμοι*, 894c 3-8: «Τότε θα θεωρήσουμε ἑνατο το εἶδος που προκαλεῖ κίνηση σε ἄλλα σώματα και μπορεῖ να κινηθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνα. Ὅσο για το εἶδος που κινεῖ τόσο τὸν εαυτὸ του ὅσο κι ἄλλα πράγματα, ἐκεῖνο δηλαδὴ που ταιριάζει σε ὅλες τις ενεργητικὲς και παθητικὲς διαδικασίες και ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ κάθε μεταβολῆς και κινήσεως ὅλων των πραγμάτων που υπάρχουν στο σύμπαν, νομίζω ὅτι μπορούμε να το θεωρήσουμε δέκατο»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 354.

³¹³. Πλάτων, *Νόμοι*, 894d 3-4: «Πρέπει να συμφωνήσουμε ὅτι ἡ κίνηση που ενεργοποιεῖται μόνη τῆς εἶναι ἀπείρως ἀνώτερη ἀπ' τις ἄλλες, που εἶναι κατώτερές τῆς».

³¹⁴. Ὁ.π., 894e 4 – 895a 4: «Ὅταν ἕνα πράγμα προκαλεῖ μεταβολὴ σε κάποιο ἄλλο, και ἐκεῖνο με τὴ σειρά του σε κάποιο τρίτο, και οὕτω καθ' ἐξῆς, μπορεῖ να υπάρξει σ' αὐτὰ τα πράγματα κάποιο που ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ ὅλων των μεταβολῶν; Πῶς εἶναι δυνατόν κάτι που πήρε κίνηση ἀπὸ κάποιο ἄλλο να εἶναι τὸ ἴδιο ἀρχὴ ἀλλαγῆς; Ἀδύνατο. Ὅταν ὁμως ἕνα πράγμα που μπαίνει σε κίνηση μόνον του προκαλέσει τὴν ἀλλαγὴ κάποιου ἄλλου, που και αὐτὸ θα μεταβάλλει τὴν κατάσταση κάποιου τρίτου και στη συνέχεια θα μετακινηθοῦν χιλιάδες ἄλλα πράγματα τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, ποια μπορεῖ να εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς τους ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη που μπήκε μόνη τῆς σε κίνηση;».

κινηθεί μόνη της, επομένως «ἀρχὴν ἄρα κινήσεων πασῶν καὶ πρώτην ἔν τε ἐστῶσιν γενομένην καὶ ἐν κινουμένοις οὖσαν τὴν αὐτὴν κινουσαν φήσομεν ἀναγκαίως εἶναι πρεσβυτάτην καὶ κρατίστην μεταβολὴν πασῶν, τὴν δὲ ἀλλοιουμένην ὑφ' ἑτέρου, κινουσαν δὲ ἕτερα δευτέραν»³¹⁵.

Ἡ ψυχὴ θα μπορούσε να οριστεί ως «αυτοκινούμενη δύναμη»³¹⁶, καθὼς «οὐκ, ἀλλὰ ἱκανώτατα δέδεικται ψυχὴ τῶν πάντων πρεσβυτάτη, γενομένη γε ἀρχὴ κινήσεως»³¹⁷, επομένως «ἄρ' οὖν οὐχ ἡ δὲ ἕτερον ἐν ἄλλῳ γιγνομένη κίνησις, αὐτὸ δὲ ἐν αὐτῷ μηδέποτε παρέχουσα κινεῖσθαι μηδέν, δευτέρα τε, καὶ ὁπόσων ἀριθμῶν βούλοιτο ἂν τις ἀριθμεῖν αὐτὴν πολλοστήν, τοσούτων, σώματος οὖσα ὄντως ἀψύχου μεταβολή»³¹⁸, διατυπώνοντας τὴν ἀποψὴ πὼς «ὀρθῶς ἄρα καὶ κυρίως ἀληθέστατά τε καὶ τελεώτατα εἰρηκότες ἂν εἴμεν ψυχὴν μὲν προτέραν γεγονέναι σώματος ἡμῖν, σῶμα δὲ δευτερόν τε καὶ ὕστερον, ψυχῆς ἀρχούσης, ἀρχόμενον κατὰ φύσιν»³¹⁹. Εφόσον αποδείχτηκε πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχαιότερη ἀπὸ τὴν ὕλη

³¹⁵. Ὁ.π., 895b 4-8: «Επομένως πηγὴ ὅλων τῶν κινήσεων εἶναι ἡ αυτοκινούμενη δύναμη που ὑπάρχει τόσο στα ἀκίνητα ὅσο καὶ στα κινούμενα σώματα καὶ ἀναγκαστικά θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἡ ἀρχαιότερη καὶ ἰσχυρότερη ἀπὸ ὅλες τις μεταβολές, ἐνῶ δευτέρη ἐρχεται ἡ ἀλλαγὴ που μπαίνει σὲ κίνηση ἀπὸ κάποιο ἄλλο σῶμα καὶ με τὴ σειρὰ τῆς προκαλεῖ νέες μεταβολές»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

³¹⁶. Πλάτων, *Νόμοι*, 895e 11 – 896a 2: «Ὡς δὲ ψυχὴ τοῦνομα, τίς τούτου λόγος; ἔχομεν ἄλλον πλὴν τὸν νυνδὴ ῥηθέντα, τὴν δυναμένην αὐτὴν αὐτὴν κινεῖν κίνησιν;»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

³¹⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 896b 3-4: «Ἀσφαλῶς. Αποδείχτηκε καθαρά ὅτι ἡ ψυχὴ, ὡς πηγὴ τῆς κινήσεως, εἶναι τὸ ἀρχαιότερο ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

³¹⁸. Πλάτων, *Νόμοι*, 896b 5-9: «Ὅταν ὁμως ἓνα πρᾶγμα μπαίνει σὲ κίνηση ἀπὸ κάποιο ἄλλο, δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ κινήσει μόνο του τὸν εαυτό του. Αὐτὴ ἡ κίνηση, επομένως, ἐρχεται δευτέρη ἢ ἴσως ἀκόμα καὶ χαμηλότερα ἀπ' ὅσο μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ, ἀφοῦ εἶναι μεταβολὴ ἐνός σώματος που δὲν ἔχει ψυχὴ»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

³¹⁹. Πλάτων, *Νόμοι*, 896b 11 – c 3: «Εξίσου ὁμως σωστό, πλήρες κι ἀπόλυτο ἦταν αὐτό που υποστηρίξαμε, ὅτι δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ἐγίνε πρὶν ἀπ' τὴν ὕλη κι ὅτι σύμφωνα με τὸν φυσικὸ νόμο ἡ ψυχὴ κυριαρχεῖ καὶ τὸ σῶμα υπακούει»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

τότε «καὶ τὰ ψυχῆς τῶν τοῦ σώματος ἔσοιτο πρεσβύτερα»³²⁰, συνεπῶς «τρόποι δὲ καὶ ἦθη καὶ βουλήσεις καὶ λογισμοὶ καὶ δόξαι ἀληθεῖς ἐπιμέλειαί τε καὶ μνήμαι πρότερα μήκους σωμάτων καὶ πλάτους καὶ βάθους καὶ ῥώμης εἴη γεγονότα ἄν, εἴπερ καὶ ψυχὴ σώματος»³²¹, ἀλλὰ καὶ «τὸ μετὰ τοῦτο ὁμολογεῖν ἀναγκαῖον τῶν τε ἀγαθῶν αἰτίαν εἶναι ψυχὴν καὶ τῶν κακῶν καὶ καλῶν καὶ αἰσχυρῶν δικαίων τε καὶ ἀδίκων καὶ πάντων τῶν ἐναντίων, εἴπερ τῶν πάντων γε αὐτὴν θήσομεν αἰτίαν;»³²². Για ἀκόμη μια φορὰ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ στὴν συγκεκριμένη περίπτωσι αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι σὲ θέση νὰ κινήσῃ καὶ τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ καὶ οἰδιδήποτε ἄλλο, ἐνῶ τὸ σῶμα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτοκινούμενο, ἀλλὰ χρειάζεται τὴν ψυχὴ ἐντὸς τοῦ γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει.

Ὁ Πλάτων ὕστερα ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα ἀποφαίνεται πὼς «ἄγει μὲν δὴ ψυχὴ πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θάλατταν ταῖς αὐτῆς κινήσεσιν, αἷς ὀνόματά ἐστιν βούλεσθαι, σκοπεῖσθαι, ἐπιμελεῖσθαι, βουλεύεσθαι, δοξάζειν ὀρθῶς ἐψευσμένως, χαίρουσαν λυπούμενην, θαρροῦσαν φοβουμένην, μισοῦσαν στέργουσαν, καὶ πάσαις ὅσαι τούτων συγγενεῖς ἢ πρωτουργοὶ κινήσεις σωμάτων ἄγουσι πάντα εἰς αὔξησιν καὶ φθίσιν καὶ διάκρισιν καὶ σύγκρισιν καὶ τούτοις ἐπομένους θερμότητος ψύξεις, βαρύτητας κουφότητος, σκληρὸν καὶ μαλακόν, λευκὸν καὶ μέλαν, αὐστηρὸν καὶ γλυκύ, καὶ πᾶσιν οἷς ψυχὴ χρώμενη, νοῦν μὲν προσλαβοῦσα

³²⁰. Πλάτων, *Νόμοι*, 896c 5-7: «Ἀς θυμηθούμε τότε ὅτι πιο πριν συμφωνήσαμε πὼς, ἂν ἡ ψυχὴ ἀποδειχτεῖ ἀρχαιότερη ἀπ' τὴν ὕλη, ὅσα ἀνήκουν σ' αὐτὴ θὰ εἶναι ἀρχαιότερα ἀπ' ὅσα ἔχουν σχέση με τὸ σῶμα».

³²¹. *Ο.π.*, 896c 9 – d 3: «Ἐπομένως οἱ συνήθειες, τὰ ἔθιμα, οἱ θελήσεις, οἱ ὀρθές γνώμες, οἱ φροντίδες κι οἱ μνήμες ἔχουν προτεραιότητα σχετικὰ με τὸ μήκος, τὸ πλάτος, τὸ βάθος καὶ τὴ δύναμι τῶν πραγμάτων, ὅπως ἡ ψυχὴ εἶναι προγενέστερη ἀπ' τὴν ὕλη».

³²². *Ο.π.*, 896d 5-9: «Ὑστερα ἀπ' αὐτὸ εἴμαστε ἀναγκασμένοι ἐπίσης νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αἰτία ὅλων τῶν πραγμάτων, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ ωραίου καὶ τοῦ ἀσχημοῦ, τοῦ δίκιου καὶ τοῦ ἀδίκου κι ὅλων τῶν ἀντιθέτων τους».

ἀεὶ θεὸν θεοῖς, ὀρθὰ καὶ εὐδαίμονα παιδαγωγεῖ πάντα, ἀνοία δὲ συγγενομένη πάντα αὖ τὰναντία τούτοις ἀπεργάζεται»³²³.

Καθὼς ἔχουν παρατεθεῖ καὶ τα δύο εἶδη ψυχῆς, ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα ποιο ἀπὸ τα δύο ἐξουσιάζει τὴ γῆ καὶ τὸν οὐρανὸν: ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἔμπλεο λογικῆς καὶ ἀρετῆς ἢ αὐτὸ ποὺ δε διαθέτει αὐτὰ τα χαρίσματα³²⁴ δίνοντας τὴν ἀπάντησιν πὼς «εἰ μὲν, ὦ θαυμάσιε, φῶμεν, ἢ σύμπασα οὐρανοῦ ὁδὸς ἅμα καὶ φορὰ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων ἀπάντων νοῦ κινήσει καὶ περιφορὰ καὶ λογισμοῖς ὁμοίαν φύσιν ἔχει καὶ συγγενῶς ἔρχεται, δῆλον ὡς τὴν ἀρίστην ψυχὴν φατέον ἐπιμελεῖσθαι τοῦ κόσμου παντὸς καὶ ἄγειν αὐτὸν τὴν τοιαύτην ὁδὸν ἐκείνην»³²⁵, εἰάν ὁμως «μανικῶς τε καὶ ἀτάκτως ἔρχεται, τὴν κακὴν»³²⁶.

Αναφορικὰ με τὸ ἐρώτημα ποια εἶναι ἡ φύσις τῆς κίνησεως τοῦ νοῦ ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται πὼς ἐφόσον ἀποδείχτηκε πὼς ἡ ψυχὴ περιστρέφει ὅλα τα υπόλοιπα, ὁ οὐρανὸς «ἐξ ἀνάγκης περιάγειν φατέον ἐπιμελουμένην καὶ κοσμοῦσαν ἥτοι τὴν ἀρίστην ψυχὴν ἢ τὴν ἐναντίαν»³²⁷ καὶ συνεχίζει τὴν

³²³. Ο.π., 897a 1 – b 4: «Ἐστὶ λοιπὸν ἡ ψυχὴ κατευθύνει οτιδήποτε ὑπάρχει στὸν οὐρανὸν, στὴ γῆ καὶ στὴ θάλασσα με τὶς κινήσεις τῆς, ποὺ ἔχουν διάφορα ὀνόματα: ἐπιθυμία, σκέψις, φροντίδα, ἀπόφασις, ὀρθή ἢ λανθασμένη γνώμη, χαρὰ καὶ θλίψις, θάρρος καὶ φόβος, ἀγάπη καὶ μῖσος. Χρησιμοποιεῖ ἐπίσης ὅλες τὶς κινήσεις ποὺ ἔχουν σχέση μὲ αὐτές ἢ τὶς πρωτογενεῖς ποὺ ἐνεργοποιοῦν τὶς δευτερογενεῖς κινήσεις τῆς ὕλης καὶ συντελοῦν στὴν αὐξηση, τὴ μείωσις, τὴ διάσπασις ἢ τὴν ἐνώση με ὅλα τα επακόλουθά τους: τὸ ζεστό καὶ τὸ ψυχρὸ, τὸ βαρὺ καὶ τὸ ελαφρὺ, τὸ σκληρὸ καὶ τὸ μαλακὸ, τὸ ἀσπρὸ καὶ τὸ μαύρὸ, τὸ πικρὸ καὶ τὸ γλυκὸ. Αὐτὰ εἶναι τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ ψυχὴ κάθε φορὰ ποὺ παίρνει θεῖες ὁδηγίες, ὁπότε αποκτὰ καὶ ἡ ἰδία θεϊκὴ υπόστασις καὶ ὁδηγεῖ τὰ πάντα στὴν εὐτυχία. Ἀν ὁμως στραφεῖ στὴν ἀνοησία, κάνει ἐντελῶς ἀντίθετα πράγματα»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

³²⁴. Πλάτων, *Νόμοι*, 897b 7 – c 1: «Πότερον οὖν δὴ ψυχῆς γένος ἐγκρατὲς οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάσης τῆς περιόδου γεγονέναι φῶμεν; τὸ φρόνιμον καὶ ἀρετῆς πλήρες, ἢ τὸ μηδέτερον κεκτημένον;»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 355.

³²⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 897c 4-9: «Ἄν, φίλε μου, ολόκληρη ἡ πορεία καὶ ἡ κίνησις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν υπόλοιπων οὐράνιων σωμάτων ἔχει τὴν ἰδίαν κίνησιν, περιστροφὴν καὶ λογικὴν ἀκολουθώντας παρόμοιο τρόπο, τότε θα πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀρίστη ψυχὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ φροντίζει ολόκληρο τὸν κόσμον καὶ τὸν ὁδηγεῖ στὴ σωστὴ πορεία».

³²⁶. Ο.π., 897d 1-2: «Ἄν ὁμως αὕτη ἡ κίνησις γίνεται ἀκανόνιστα καὶ ἀνοργάνωτα, θα δεχτοῦμε ὅτι καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴ χειρότερη ψυχή».

³²⁷. Ο.π., 898c 1-5: «Τότε λοιπὸν δὲν ὑπάρχει καμία δυσκολία νὰ δεχτοῦμε ὅτι, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ περιστρέφει τὰ πάντα, ὁ οὐρανὸς πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ κινεῖται με ἐπιμέλεια καὶ τάξιν εἴτε ἀπὸ τὴν ἀρίστην ψυχὴν εἴτε ἀπὸ τὴν ἀντίθετήν της».

επιχειρηματολογία του σημειώνοντας πως «ὦ ξένε, ἀλλὰ ἔκ γε τῶν νῦν εἰρημένων οὐδ' ὅσιον ἄλλως λέγειν ἢ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχουσιν ψυχὴν μίαν ἢ πλείους περιάγειν αὐτά»³²⁸. Ἐν συνεχείᾳ, πρὸς ἐπίρρωση των προλεχθέντων μνημονεύεται ὁ ἥλιος, τὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ ἄνθρωποι βλέπουν, ἀλλὰ κανεὶς δὲ διακρίνει τὴν ψυχὴν του, ὅπως καὶ κανενὸς ἄλλου σώματος, ζώντος ἢ μη· αὕτη εἶναι μὴ διαδικασία ἀπρόσιτη ἀπὸ τις αἰσθήσεις μας που γίνεται ἀντιληπτὴ μόνο με τὸν νοῦ³²⁹.

Ἐάν λοιπόν ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸν ἥλιο, τότε αὐτὸ τὸ πραγματοποιεῖ με ἓνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς τρόπους οἱ ὁποῖοι παρατίθενται αὐθωρεὶ καὶ «ὥς ἡ ἐνοῦσα ἐντὸς τῷ περιφερεῖ τούτῳ φαινομένῳ σώματι πάντῃ διακομίζει τὸ τοιοῦτον, καθάπερ ἡμᾶς ἢ παρ' ἡμῖν ψυχὴ πάντῃ περιφέρει· ἢ ποθεν ἔξωθεν σῶμα αὐτῇ πορισμένη πυρὸς ἢ τινος ἀέρος, ὥς λόγος ἐστὶ τινων, ὥθεϊ βίᾳ σώματι σῶμα· ἢ τρίτον αὐτῇ ψιλὴν σώματος οὔσα, ἔχουσα δὲ δυνάμεις ἄλλας τινὰς ὑπερβαλλούσας θαύματι, ποδηγεῖ»³³⁰. Συνεπῶς, ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ικανότητα νὰ κινεῖ κάτι εἴτε βρίσκεται ἐντὸς του, ὅπως συμβαίνει στὰ ἀνθρώπινα σώματα, εἴτε ἐκτὸς τους, ὅπως γίνεται με τὸν ἥλιο.

Με ὁποιοδήποτε τρόπο καὶ ἀνδρᾶ, πρέπει αὕτη ἡ ψυχὴ νὰ θεωρηθεῖ θεός, καθὼς «ὥς ἐπειδὴ ψυχὴ μὲν ἢ ψυχὰι πάντων τούτων αἰτίαι ἐφάνησαν, ἀγαθαὶ δὲ πᾶσαν ἀρετὴν, θεοὺς αὐτὰς εἶναι φήσομεν, εἴτε ἐν σώμασιν

³²⁸. Ο.π., 898c 6-8: «Ὑστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, φίλε μου, θὰ ἦταν ἀσέβεια νὰ υποστηρίξουμε ὅτι ἡ κίνησή του προέρχεται ἀπὸ μὴ ἢ περισσότερες ψυχές που δὲν διαθέτουν τέλεια ἀρετή».

³²⁹. Ο.π., 898d 9 – e 4: «Ἡλίου πᾶς ἄνθρωπος σῶμα μὲν ὄρεᾷ, ψυχὴν δὲ οὐδεὶς· οὐδὲ γὰρ ἄλλου σώματος οὐδενὸς οὔτε ζώντος οὔτε ἀποθνήσκοντος τῶν ζώων, ἀλλὰ ἐλπίς πολλὴ τὸ παράπαν τὸ γένος ἡμῖν τοῦτο ἀναίσθητον πάσαις ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι περιπεφυκέναι, νοητὸν δ' εἶναι. νῶ μόνῳ δὲ καὶ διανοήματα λάβωμεν αὐτοῦ περὶ τὸ τοιόνδε»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 356.

³³⁰. Πλάτων, *Νόμοι*, 898e 9 – 899a 4: «Εἴτε ἡ ψυχὴ ἐδρεύει μέσα στο ὁρατὸ σφαιρικό σῶμα του καὶ τὸ πηγαίνει ὅπου θέλει, ὅπως κάνει κι ἡ δική μας ψυχὴ που μας οδηγεῖ παντού· εἴτε βρίσκεται ἔξω ἀπὸ αὐτὸ καὶ παίρνει ἀπὸ κάπου φωτιά κι ἀέρα, ὅπως υποστηρίζουν μερικοί, καὶ τὸν σπρώχνει με αὐτά· εἴτε τὴν λείπει ἐντελῶς τὸ σῶμα ἀλλὰ τὸν οδηγεῖ στὴν πορεία του διαθέτοντας κάποιες ἄλλες ἀξιοθαύμαστες δυνάμεις».

ἐνοῦσαι, ζῶα ὄντα, κοσμοῦσιν πάντα οὐρανόν, εἴτε ὅπη τε καὶ ὅπως; ἔσθ' ὅστις ταῦτα ὁμολογῶν ὑπομενεῖ μὴ θεῶν εἶναι πλήρη πάντα;»³³¹.

Προκύπτει η διερώτηση ἀπὸ τον Πρόκλο πῶς συμπεραίνεται ὅτι κάθε τι που υπόκειται σε γένεση εἶναι φθαρτό και θεωρεῖ πως ἴσως αὐτό συμβαίνει ἐπειδὴ καθετί που γίνεται, γίνεται ἀπὸ κάποιο αἴτιο το οποίο εἶναι και κινούμενο· αὐτό που γίνεται ἀπὸ ἀκίνητο αἴτιο εἶναι ἀγέννητο, καθὼς εἶναι αἶδιον, διότι ἐφόσον εἶναι ἀκίνητο κατ' ἀνάγκη θα εἶναι και ἀγέννητο³³².³³³ Κάθε γένεση ἢ εἶναι κίνηση ἢ συνοδεύεται ἀπὸ κάποια κίνηση, ἐπομένως ἀν γίνεται ἀπὸ κάποιο αἴτιο, το αἴτιο αὐτό εἶναι κινούμενο³³⁴. Αναφορικά με το κινούμενο, ἐπειδὴ δὲν γίνεται νὰ μείνει στο ἴδιο σημεῖο ἐπομένως, «ἐν μέρει γενόμενον τῆς κινήσεως, ὑπ' ἄλλου μέρους αὐτῆς φθαρήσεται· τοῦ γὰρ αἰτίου μὴ ὄντος εἶναι τὸ αἰτιατὸν ἀδύνατον· λυθείσης οὖν τῆς ὑποστησάσης αὐτὸ κινήσεως φθαρήσεται. ὅτι γὰρ οὐ πάσης ἦν ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως, δηλοῖ τὸ καὶ πρότερον κινεῖσθαι τὸ αἴτιον τῆς τούτου συστάσεως. εἰ δὲ ἐκ μέρους ἐστὶ τῆς κινήσεως, ἐκείνου καταλήξαντος οὐκ ἔσται»³³⁵.

³³¹. Ο.π., 899b 3-10: «Ποια ἄλλη ἐρμηνεία μποροῦμε νὰ δώσουμε ἀπ' αὐτή και γιὰ ὅλα τα ἄστρα, το φεγγάρι, τα χρόνια, τους μήνες και τις εποχές; Ἡ ψυχὴ ἢ οἱ ψυχές, με την ἀρετὴ που διαθέτουν, ἀποδείχτηκαν αἰτία ὅλων αὐτῶν των φαινομένων και πρέπει νὰ τις θεωρήσουμε θεούς εἴτε βρίσκονται ζωντανές μέσα στα σώματα και ρυθμίζουν την κίνηση του οὐρανοῦ εἴτε ἐνεργοῦν με κάποιον ἄλλο τρόπο. Μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχτεῖ αὐτά και συγχρόνως νὰ ἀρνεῖται ὅτι στα πάντα υπάρχουν οἱ θεοί;»· πβ. Κωνσταντῖνος Γ. Νιάρχος, *Γλώσσα και υπερβατικὴ πραγματικότης στην ἀρχαία ἐλληνικὴ διανόηση*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1984, σ. 30.

³³². Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (II), 10. 15-19: «Πόθεν οὖν δῆλον, ὅτι πᾶν τὸ γενόμενον φθαρόν; ἢ ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον ὑπ' αἰτίου γινεταί τις, καὶ τούτου κινουμένου· τὸ γὰρ ὑπ' ἀκινήτου γενόμενον ἀγέννητόν ἐστιν, αἶδιον ὄν, ἅμα τῷ εἶναι ἐκείνου συνυποστάν· ὃ εἴπερ ἀκίνητόν ἐστιν, πάντως εἴη ἂν καὶ ἀγέννητον».

³³³. Ευάγγελος Μουτσόπουλος, «Ἡ περιχόρευσις των θεῶν στο σύστημα του Πρόκλου», *Πρακτικά τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν*, 78 (2003), Τεύχος 3^ο, Αθήνα, Γραφεῖον Δημοσιευμάτων τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν, 2003, σσ. 171-178.

³³⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (II), 10. 19-21: «Πᾶσα γὰρ γένεσις ἢ κινήσις ἐστὶν ἢ μετὰ τινος κινήσεως· εἰ οὖν καὶ ὑπὸ τινος γίνεται, καὶ ὑπὸ κινουμένου γε τούτου».

³³⁵. Ο.π., 10. 21-28.

Υστερα τίθεται το ερώτημα πώς φαίνεται ότι το φθαρτό είναι και γενητό, με τον Πρόκλο να αποφαίνεται παραχρήμα πως αφού είναι φθαρτό, εμπερικλείει μέσα του κάτι που είναι αντίθετό του και επομένως προκαλεί την καταστροφή του· συνεπώς ό,τι φθείρεται, φθείρεται από το αντίθετό του³³⁶. Επίσης, «εἰ δὲ ἔχοι ἐναντίον, ἢ καὶ ἐξ ἐκείνου ὁδὸς ἐστὶν εἰς αὐτό, καὶ εἴη ἂν γενητόν· ἢ φθαρέντος αὐτοῦ μόνως ἔσται τὸ ἐναντίον, γεγονὸς καὶ ἄφθαρτον, μηκέτι εἰς ἐκεῖνο μεταβάλλον· δέδεικται δὲ ὅτι πᾶν γενητὸν φθαρτόν· φθαρήσεται ἄρα. φθορὰ δὲ τοῦ ἐναντίου τὸ ἐναντίον· ὥστε ἐκεῖνο ἐκ τούτου γενήσεται· οὐκ ἄρα ἀγέννητο ἦν. Πόθεν δέ, ὅτι πᾶν τὸ ἀγέννητον ἄφθαρτον; εἰ γὰρ φθαρτόν, δεδείχαμεν δὲ ὅτι πᾶν τὸ φθαρτόν γενητόν, ἔσται τὸ ἀγέννητον γενητόν· ὥστε τὸ ἀγέννητον ἄφθαρτον»³³⁷. με ακριβῶς τον ἴδιο τρόπο το ἀφθαρτο εἶναι ἀγέννητο³³⁸.

Για τον Πλάτωνα, οτιδήποτε έχει μέσα του ψυχή υφίσταται μεταβολές, διότι «ἐν ἑαυτοῖς κεκτημένα τὴν τῆς μεταβολῆς αἰτίαν, μεταβάλλοντα δὲ φέρεται κατὰ τὴν τῆς εἰμαρμένης τάξιν καὶ νόμον»³³⁹. Οι μικρές αλλαγές σε επουσιώδεις πτυχές του χαρακτήρα είναι απλές μετατοπίσεις στην ίδια περιοχή, ενώ η μετακίνηση προς την αδικία είναι αυτή που μεταφέρει την ψυχή στα ἑγκατα του κάτω κόσμου, στον Ἄδη, ἕναν τόπο που προκαλεί τρόμο στις ψυχές είτε αυτές βρίσκονται ἐν ζωῇ είτε ἔχουν διαχωριστεί ἀπὸ το σῶμα³⁴⁰. Εάν όμως η ψυχή υποστεί μεγαλύτερες

³³⁶. Ο.π., 10. 28 – 11. 1: «Πόθεν δε, ὅτι τὸ φθαρτόν γενητόν; εἰ γὰρ φθαρτόν ἐστὶν, ἔχει τι ἐναντίον, ἐκεῖνο δὴπου τὸ φθαρτικὸν ἑαυτοῦ· φθείρεται γὰρ ὑπὸ ἐναντίου τὸ φθειρόμενον».

³³⁷. Ο.π., 11. 1-10.

³³⁸. Ο.π., 11. 10: «Ὅμοίως δὲ καὶ τὸ ἄφθαρτον ἀγέννητον».

³³⁹. Πλάτων, *Νόμοι*, 904c 8-10: «[...] γιατί ἔχουν μέσα τους τὴν αἰτία τῆς μεταβολῆς, καὶ καθὼς γίνεται αὐτὸ μετακινούνται σύμφωνα με τὴν τάξιν καὶ τὸν νόμο τῆς μοίρας»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

³⁴⁰. Πλάτων, *Νόμοι*, 904c 10 – d 4: «Σμικρότερα μὲν τῶν ἡθῶν μεταβάλλοντα ἐλάττω κατὰ τὸ τῆς χώρας ἐπίπεδον μεταπορεύεται, πλείω δὲ καὶ ἀδικώτερα μεταπεσόντα, εἰς βάθος τὰ τε κάτω λεγόμενα τῶν τόπων, ὅσα Ἄδην τε καὶ τὰ τούτων ἐχόμενα τῶν ὀνομάτων ἐπονομάζοντες σφόδρα φοβοῦνται καὶ ὄνειροπολοῦσιν ζῶντες διαλυθέντες τε τῶν σωμάτων»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

αλλαγές «κακίας ἢ ἀρετῆς ὁπότεν μεταλάβῃ διὰ τὴν αὐτῆς βούλησίν τε καὶ ὁμιλίαν γενομένην ἰσχυράν, ὁπότεν μὲν ἀρετῇ θεία προσμείξασα γίγνηται διαφερόντως τοιαύτη, διαφέροντα καὶ μετέβαλεν τόπον ἅγιον ὅλον, μετακομισθεῖσα εἰς ἀμείνω τινὰ τόπον ἕτερον· ὅταν δὲ τὰναντία, ἐπὶ τὰναντία μεθιδρύσασα τὸν αὐτῆς βίον»³⁴¹. Με αὐτὸν τρόπο τα ἔχουν οργανώσει οἱ θεοί, ὥστε να μην υπάρχει καμία υπόνοια περὶ παραμέλησής τους για το γένος των ἀνθρώπων, καὶ ἔτσι ὅταν κάποιος γίνει χειρότερος οδηγείται πρὸς τις χειρότερες ψυχές, ἐνῶ ἀν γίνει καλύτερος πρὸς τις καλύτερες³⁴², καθὼς τόσο στὸν βίον ὅσο καὶ στους διαδοχικοὺς θανάτους «πάσχειν τε ἅ προσήκον δρᾶν ἐστὶ τοῖς προσφερέσι τοὺς προσφερεῖς καὶ ποιεῖν»³⁴³. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν δίκαιη βούληση των θεῶν δεν μπορεῖ να διαφύγει κανεὶς³⁴⁴ «οὐχ οὕτω σμικρὸς ὢν δύσῃ κατὰ τὸ τῆς γῆς βάθος, οὐδ' ὕψηλός γενόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναπτύσῃ, τείσεις δὲ αὐτῶν τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν εἴτ' ἐνθάδε μένων εἴτε καὶ ἐν Αἴδου διαπορευθεὶς εἴτε καὶ τούτων εἰς ἀγριώτερον ἔτι διακομισθεὶς τόπον»³⁴⁵.

³⁴¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 904d 5 – e 3: «Ἀν ὅμως ἡ ψυχὴ υποστεί μεγαλύτερες ἀλλαγές πρὸς τὴν ἀρετὴ ἢ τὴν κακία, εἴτε με δική της θέληση εἴτε ἀπὸ ξένη ἐπίδραση, εφόσον ἐνωθεῖ με τὴ θεία ἀρετὴ θα γίνῃ κι ἡ ἴδια θεία καὶ θα μεταφερθεῖ μέσα ἀπὸ ἓνα ἱερὸ δρόμο σε ἄλλο τόπο, πολὺ καλύτερο. Ἀν ὅμως συμβεῖ το ἀντίθετο, ἡ ὑπαρξὴ της θα μετατοπιστεῖ σε ἀντίθετο τόπο»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 359.

³⁴². Πλάτων, *Νόμοι*, 904e 4-7: «Αὕτη τοι δίκη ἐστὶ θεῶν οἱ Ὀλύμπιον ἔχουσιν, ὧ παῖ καὶ νεανίσκοι ἀμελείσθαι δοκῶν ὑπὸ θεῶν, κακίῳ μὲν γιγνόμενον πρὸς τὰς κακίους ψυχάς, ἀμείνω δὲ πρὸς τὰς ἀμείνους πορευόμενον».

³⁴³. *Ο.π.*, 904e 8 – 905a 1: «Τόσο στὴ ζωὴ ὅσο καὶ στους διαδοχικοὺς θανάτους παθαίνει ἡ κάνει καθένας ὅ,τι ταιριάζει να κάνουν οἱ ὅμοιοι στους ὅμοιους»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

³⁴⁴. Πλάτων, *Νόμοι*, 905a 1-5: «Ταύτης τῆς δίκης οὔτε σὺ μὴ ποτε οὔτε εἰ ἄλλος ἀτυχὴς γενόμενος ἐπεύξῃται περιγενέσθαι θεῶν· ἦν πασῶν δικῶν διαφερόντως ἔταξάν τε οἱ τάξαντες χρεῶν τε ἐξευλαβεῖσθαι τὸ παράπαν. οὐ γὰρ ἀμεληθήσῃ ποτὲ ὑπ' αὐτῆς»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

³⁴⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 905a 5 – b 2: «Ακόμα κι ἀν γίνῃς τόσο μικρός, ὥστε να μπορέσεις να χωθεῖς στα βάθη τῆς γῆς ἢ ἀν καταφέρεις να πετάξεις στὸν οὐρανό, αὐτὴ ἡ κρίση θα βρίσκεται πάντα πίσω σου καὶ θα σε ἀναγκάσει να υποστείς τὴν ποινὴ των ἀμαρτιῶν σου εἴτε εἶσαι ἀκόμα ζωντανός εἴτε ἔχεις πάει στὸν Ἀδὴ ἢ σε οἰοιοδήποτε ἄλλο ἀκόμα πιο ἀγριο μέρος»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

δ. Μέριμνα για την επιμέλεια της ψυχής

Εφόσον η ψυχή είναι αθάνατη, τίθεται το ζήτημα τί είναι πραγματικά και πώς αυτή πρέπει να καλλιεργείται, σημειώνοντας πως για να το αντιληφθεί κανείς πρέπει να την απομονώσει από το σώμα και από αυτά που της προξενούν κακό και «τοιοῦτον ἱκανῶς λογισμῷ διαθεατέον, καὶ πολὺ γε κάλλιον αὐτὸ εὐρήσει καὶ ἐναργέστερον δικαιοσύνας τε καὶ ἀδικίας διόψεται καὶ πάντα ἃ νῦν διήλθομεν»³⁴⁶. Η ψυχή τρέφει αγάπη για τη σοφία και συγγενεύει με το «θείο», το «αθάνατο» και το «αιώνιο»³⁴⁷ και εάν μπορούσε να αποτάξει από πάνω της όλα τα κακά και «αφηνόταν εξολοκλήρου στο θείο και το αιώσιο», τότε «θα μπορούσε κανείς να δει την αληθινή φύση της, αν έχει πολλές όψεις ή μια μόνο ή πώς αλλιώς είναι πλασμένη»³⁴⁸.

Από οτιδήποτε κατέχει ο άνθρωπος, το πιο ιερό, ὕστερα από τους θεούς, είναι η ψυχή³⁴⁹. Κάθε άνθρωπος αποτελείται από δυο ειδών στοιχεία, εκείνα που κυριαρχούν και είναι πιο ισχυρά και πιο καλά και εκείνα που είναι υποδεέστερα, αδύνατα και οφείλουν να υποτάσσονται στα πρώτα³⁵⁰. Ο άνθρωπος πρέπει να επιλέγει εκείνα που κυριαρχούν, παρά αυτά που

³⁴⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 611b 9 – c 5: «Ὅτι λοιπόν η ψυχή είναι αθάνατη, αὐτὸ μας ἀναγκάζουν νὰ το παραδεχθούμε καὶ το ἐπιχειρήμα που μόλις ἀναφέραμε καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα. Ἀν θέλει ὅμως κανεὶς νὰ δει τί λογῆς πράγμα εἶναι στὰ ἀλήθεια ἡ ψυχή, δὲν πρέπει νὰ τὴν δει κακοποιημένη ἀπὸ το συσχηματισμὸ τῆς με τὸ σῶμα καὶ με τὰ ἄλλα κακά, ὅπως τὴν βλέπουμε τώρα εμεῖς, ἀλλὰ νὰ τὴν θεαστεῖ προσεκτικὰ με τὸ λογισμὸ του, πῶς εἶναι ἡ ψυχή ὅταν καθαρθεῖ, καὶ θὰ διαπιστώσει τότε ὅτι εἶναι πολὺ ὁμορφότερη, κι ἐπίσης θὰ διακρίνει καθαρότερα τὶς δικαιοσύνες καὶ τὶς ἀδικίες κι ὅλα ὅσα ἀνιστορήσαμε τώρα εμεῖς· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 426-427.

³⁴⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 611e 1-3: «Εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτῆς, καὶ ἐννοεῖν ὧν ἄπτεται καὶ οἷον ἐφίεται ὁμιλιῶν, ὡς συγγενῆς οὖσα τῷ τε θείῳ καὶ ἀθανάτῳ καὶ τῷ αἰεὶ ὄντι [...]».

³⁴⁸. *Ο.π.*, 611e 3 - 612a 5: «[...] καὶ οἷα ἂν γένοιτο τῷ τοιούτῳ πᾶσα ἐπισπομένη καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ὀργῆς ἐκκομισθεῖσα ἐκ τοῦ πόντου ἐν ᾧ νῦν ἐστίν, καὶ περικρουσθεῖσα πέτρας τε καὶ ὄστρεα ἃ νῦν αὐτῇ, ἅτε γῆν ἐστιωμένην, γεηρὰ καὶ πετρώδη πολλὰ καὶ ἄγρια περιπέφυκεν ὑπὸ τῶν εὐδαιμόνων λεγομένων ἐστιάσεων. καὶ τότε ἂν τις ἴδοι αὐτῆς τὴν ἀληθῆ φύσιν, εἴτε πολυειδῆς εἴτε μονοειδῆς, εἴτε ὅπῃ ἔχει καὶ ὅπως»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 428-429.

³⁴⁹. Πλάτων, *Νόμοι*, 726a 2-4: «Πάντων γὰρ τῶν αὐτοῦ κτημάτων μετὰ θεοὺς ψυχή θεϊότατον, οἰκειότατον ὄν».

³⁵⁰. *Ο.π.*, 726a 4 – b 1: «Τὰ δ' αὐτοῦ διττὰ πάντ' ἐστὶ πᾶσιν. τὰ μὲν οὖν κρείττω καὶ ἀμείνω δεσπόζοντα αἰεὶ προτιμητέον τῶν δουλευόντων».

υποτάσσονται και ύστερα από τους θεούς πρέπει να τιμάει την ψυχή του, καθώς κανένα κακό δεν είναι άξιο τιμής, διότι η τιμή είναι δώρο θεϊκό³⁵¹. Εκείνος που έχει, ψευδώς, την πεποίθηση πως με «λόγοις ἢ δώροις αὐτὴν αὖξιν ἢ τισι ὑπείξεσιν, μηδὲν βελτίω δὲ ἐκ χείρονος αὐτὴν ἀπεργαζόμενος, τιμᾶν μὲν δοκεῖ, δρᾶ δὲ τοῦτο οὐδαμῶς»³⁵². Επίσης, δεν τιμάει την ψυχή του και δεν τη εξυψώνει όταν κατηγορεῖ για τα δικά του σφάλματα και κακοτυχίες τους άλλους ανθρώπους, μην αναλαμβάνοντας την ευθύνη των πράξεών του³⁵³, όπως το ίδιο συμβαίνει και όταν παραδίδεται στις ηδονές και στις απολαύσεις παρά τις συστάσεις του νομοθέτη, ντροπιάζοντας και «μεταμελείας ἐμπιμπλὰς αὐτήν»³⁵⁴. Το ίδιο συμβαίνει όμως και σε αντίθετη περίπτωση, όταν δεν υπομένει τους «φόβους», τους «κόπους», τις «ἀλγηδόνας» και τις «λύπας», αλλά τα αποφεύγει ἔνεκα τις δειλίας του, τότε ατιμάζει για ακόμη μια φορά την ψυχή του· αυτό συμβαίνει και όταν τη θεωρεῖ το μεγαλύτερο αγαθό³⁵⁵, καθώς «ἐν Ἄιδου πράγματα πάντα κακὰ ἡγουμένης τῆς ψυχῆς εἶναι, ὑπείκει καὶ οὐκ ἀντιτείνει διδάσκων τε καὶ ἐλέγχων ὥς οὐκ οἶδεν οὐδ' εἰ τὰναντία πέφυκεν μέγιστα εἶναι πάντων ἀγαθῶν ἡμῖν τὰ περὶ τοὺς θεοὺς τοὺς ἐκεῖ»³⁵⁶. Πρέπει

³⁵¹. Ο.π., 727a 1-5: «Οὕτω δὴ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν μετὰ θεοὺς ὄντας δεσπότης καὶ τοὺς τούτοις ἐπομένους τιμᾶν δεῖν λέγων δευτέρων, ὀρθῶς παρακελεύομαι. τιμᾶ δ' ὥς ἔπος εἰπεῖν ἡμῶν οὐδεὶς ὀρθῶς, δοκεῖ δέ· θεῖον γὰρ ἀγαθόν που τιμῇ, τῶν δὲ κακῶν οὐδὲν τίμιον [...]».

³⁵². Ο.π., 727a 5-8: «Οποιοσδήποτε νομίζει ότι εξυψώνει την ψυχή του με λόγια ἢ δώρα ἢ υποχωρήσεις και δεν φροντίζει να την κάνει καλύτερη, φαντάζεται ότι την τιμά αλλά στην πραγματικότητα δεν κάνει κάτι τέτοιο»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 319.

³⁵³. Πλάτων, *Νόμοι*, 727b 4 – c 2: «Οὐδὲ γε ὅταν ἄνθρωπος τῶν αὐτοῦ ἐκάστοτε ἀμαρτημάτων μὴ ἑαυτὸν αἴτιον ἡγήται καὶ τῶν πλείστων κακῶν καὶ μεγίστων, ἀλλὰ ἄλλους, ἑαυτὸν δὲ ἀεὶ ἀναίτιον ἐξαίρη. τιμῶν τὴν αὐτοῦ ψυχὴν, ὥς δὴ δοκεῖ, ὁ δὲ πολλοῦ δεῖ δρᾶν τοῦτο· βλάπτει γὰρ».

³⁵⁴. Ο.π., 727c 2-5: «Το ίδιο γίνεται και όταν ρίχνεται στις απολαύσεις και αδιαφορεῖ για τις συστάσεις και τις συμβουλές του νομοθέτη, αφού ντροπιάζει την ψυχή του και τη γεμίζει με τύψεις και ενοχές».

³⁵⁵. Ο.π., 727c 5 – d 2· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 319.

³⁵⁶. Πλάτων, *Νόμοι*, 727d 2-6: «Ἡ σκέψη αὐτὴ ατιμάζει τὴν ψυχὴν γιατί πιστεύει ὅτι ὅλα ὅσα υπάρχουν στον Ἄδη εἶναι κακά, ἐνῶ θα ἔπρεπε να ἀντιταχθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἀπαίσια ἰδέα και να ῥεμεῖ τὴν ψυχὴν του με τὴ σκέψη ὅτι δεν ξέρει αν ἡ συνάντησή μας με τοὺς θεοὺς στον ἄλλο κόσμος εἶναι ἴσως τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 319.

να μην κάνει την ψυχή του ασύδοτη και έρμαια των επιθυμιών της, αλλά υπεύθυνη, αναλαμβάνοντας τις ευθύνες που της αναλογούν. Ακόμη, δεν ενδείκνυται μια τρυφηλή ζωή, η δειλία αλλά και ο φόβος προς το θάνατο, καθώς η λύτρωση της από το σώμα και η συνάντηση με τους θεούς μπορεί εν τέλει να αποδειχθεί το μεγαλύτερο αγαθό.

Ακόμη, όταν δοθεί μεγαλύτερη αξία στο κάλλος από ότι στην αρετή αυτό προκαλεί όνειδος στην ψυχή, καθώς διαφαίνεται πως το σώμα έχει μεγαλύτερη αξία, το οποίο είναι εσφαλμένο, διότι τίποτα το επίγειο δεν πρέπει να εκθειάζεται περισσότερο από τα ουράνια³⁵⁷. Επίσης, «οὐδὲ γε ὁπότεν χρήματα τις ἐρᾷ κτᾶσθαι μὴ καλῶς, ἢ μὴ δυσχερῶς φέρη κτώμενος, δώροις ἄρα τιμᾷ τότε τὴν αὐτοῦ ψυχὴν -παντὸς μὲν οὖν λείπει- τὸ γὰρ αὐτῆς τίμιον ἅμα καὶ καλὸν ἀποδίδεται σμικροῦ χρυσίου· πᾶς γὰρ ὁ τ' ἐπὶ γῆς καὶ ὑπὸ γῆς χρυσὸς ἀρετῆς οὐκ ἀντάξιος»³⁵⁸. Παρατηρούμε πόσο σημαντική είναι για τον Πλάτωνα η αρετή, η οποία δεν μπορεί να αποκτηθεί εάν διάγουμε ένα φιλοχρήματο βίο, όπου στην προσπάθειά μας για αύξηση του πλούτου προβούμε σε άδικες πράξεις· τότε η ψυχή μας φθείρεται και απομακρυνόμαστε από την αρετή.

Η ψυχή είναι χρηστή όταν διέπεται από τάξη και ορθή αναλογία και όχι από αταξία³⁵⁹ και στο σώμα, εκείνο που προκύπτει από αυτά τα δύο

³⁵⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 727d 6 – e 1: «Οὐδὲ μὴν πρὸ ἀρετῆς ὁπότεν αὐ προτιμᾷ τις κάλλος, τοῦτ' ἔστιν οὐχ ἕτερον ἢ ἡ τῆς ψυχῆς ὄντως καὶ πάντως ἀτιμία. ψυχῆς γὰρ σῶμα ἐντιμότερον οὗτος ὁ λόγος φησὶν εἶναι ψευδόμενος»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 319.

³⁵⁸. Πλάτων, *Νόμοι*, 727e 1 – 728a 6: «Ὅποιος ἔχει διαφορετική αντίληψη για την ψυχή δεν καταλαβαίνει πόσο υπέροχο είναι αυτό το αγαθό που περιφρονεί. Επίσης, ο άνθρωπος που επιδιώκει να αποκτήσει πλούτη με ανήθικα μέσα και δεν ντρέπεται γι' αυτές τις ενέργειές του, κάθε άλλο παρά τιμᾷ και σέβεται την ψυχή του. Πουλάει για λίγο χρυσάφι, ὅτι πολύτιμο και ὁμορφο υπάρχει μέσα του. Όλο ὅμως το χρυσάφι που βρίσκεται πάνω και μέσα στη γη δεν αξίζει ὅσο η αρετή»· πβ. Κωνσταντίνος Ν. Ασπρουλάκης, *Νόμοι και Ἀρχοντες σε σχέση με το παιδευτικό πρόβλημα στον Πλάτωνα*, σ. 83.

³⁵⁹. Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 770, σημ. 173: «Ἡ τάξις αναφέρεται στην ορθή διάταξη, σύνθεση και σχέση των μερών, ο κόσμος στην παράσταση, στην τελική ενάρετη κατάσταση του ὅλου δημιουργήματος. Η σύνθεση, η συμμετρική διευθέτηση των μερών προς κάποιο κοινό σκοπό, κάποια κοινή διεύθυνση δίνουν την *αρμονία*. Κόσμος: η λέξη κόσμος καθαυτή υποδηλώνει την ὁμορφή σύμμετρα συναρμοσμένη τάξη, είτε για τη συμπαντική τάξη

ονομάζεται υγεία «ἐξ οὗ ἐν αὐτῷ ἡ ὑγίεια γίγνεται καὶ ἡ ἄλλη ἀρετὴ τοῦ σώματος»³⁶⁰ καὶ «ταῖς δε γε τῆς ψυχῆς τάξεσι καὶ κοσμήσεσιν νόμιμόν τε καὶ νόμος, ὅθεν καὶ νόμιμοι γίνονται καὶ κόσμιοι· ταῦτα δ' ἔστιν δικαιοσύνη τε καὶ σωφροσύνη»³⁶¹. Επομένως ο ρήτορας ὄντας «γνώστης της τέχνης του καὶ ἐνάρετος, σε αὐτὰ ἀποβλέπει καὶ θὰ ἐμφυσήσῃ τοὺς λόγους του στις ψυχές των πολιτῶν, καὶ καθετί που λέει καὶ ὅλες οἱ πράξεις του αὐτό τον προσανατολισμό θὰ ἔχουν, καὶ στις δοσοληψίες του με τον λαό ἀν πρέπει νὰ προσφέρει κάποιο δῶρο, θὰ το δώσει, ἀν ἀρμόζει νὰ ἀφαιρέσῃ κάτι, ἔχοντας πάντα αὐτόν το σκοπὸ στον νοῦ του, νὰ γεννηθεῖ ἡ δικαιοσύνη στις ψυχές των συμπολιτῶν του καὶ νὰ ἀπαλλαγούν ἀπὸ τὴν ἀδικία, νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ σωφροσύνη καὶ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἡ ἀκολασία καὶ νὰ προκύψῃ ἡ ὑπόλοιπη ψυχικὴ ἀρετὴ, νὰ εξαφανιστεῖ ὁμῶς κάθε κακία»³⁶².

Ὅπως συμβαίνει στο σῶμα, αὐτοὶ που εἶναι υγιεῖς οἱ γιατροὶ ἐπιτρέπουν νὰ τρῶνε καὶ νὰ πίνουν ὅσο ἐπιθυμούν, κάτι που ἀπαγορεύεται

πρόκειται, εἴτε γιὰ ἓνα καλοδιατυπωμένο λόγο, εἴτε γιὰ ἓνα λεπταίσθητα δουλεμένο χρυσὸ κόσμημα μιᾶς γυναίκας που το φορᾷ με χάρη, εἴτε πάλι γιὰ τὴν ἠθικὴ πειθαρχία μιᾶς κοινότητος. Ὅπου ἡ πλάση καλεῖται κόσμος, αὐτό σημαίνει ὅτι ἐκλαμβάνεται ὡς ορατὴ, σκόπιμη καὶ θαυμαστὴ τάξη». (Δες Gigon O., *Grandprobleme der Antiken Philosophy*, A. Francke AG, 1959. Βασικά Προβλήματα τῆς Αρχαίας Φιλοσοφίας. Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, Γνώση, 1991, σσ. 183-184).

³⁶⁰. Πλάτων, *Γοργίας*, 504c 7-10: «Κατὰ τὴ γνώμη μου δηλαδὴ ἡ τάξη τοῦ σώματος ονομάζεται «υγιεινόν», ἀπὸ το ὁποῖο ἐκπηγάζει ἡ υγεία καὶ ἡ ὑπόλοιπη σωματικὴ ἀρετὴ (εὐεξία)»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 329.

³⁶¹. Πλάτων, *Γοργίας*, 504d 1-4: «Ἡ τάξη καὶ ἡ ορθὴ ἀναλογία των μερῶν τῆς ψυχῆς νόμος καὶ νόμιμον ονομάζονται, ἀπὸ τα ὁποῖα γίνονται οἱ ἐνάρετοι ἄνθρωποι καὶ οἱ κόσμιοι τρόποι. Αὐτὰ λοιπὸν συνιστοῦν τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ σωφροσύνη»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σσ. 329-330.

³⁶². Πλάτων, *Γοργίας*, 504d 6 – e 5: «Οὐκοῦν πρὸς ταῦτα βλέπων ὁ ρήτωρ ἐκεῖνος, ὁ τεχνικός τε καὶ ἀγαθός, καὶ τοὺς λόγους προσοίσει ταῖς ψυχαῖς οὓς ἂν λέγῃ, καὶ τὰς πράξεις ἀπάσας, καὶ δῶρον ἔὰν τι διδῶ, δώσει, καὶ ἔὰν τι ἀφαιρῇται, ἀφαιρήσεται πρὸς τοῦτο αἰετὸν νοῦν ἔχων, ὅπως ἂν αὐτοῦ τοῖς πολίταις δικαιοσύνη μὲν ἐν ταῖς ψυχαῖς γίγνηται, ἀδικία δὲ ἀπαλλάττηται, καὶ σωφροσύνη μὲν ἐγγίγνηται, ἀκολασία δὲ ἀπαλλάττηται, καὶ ἡ ἄλλη ἀρετὴ ἐγγίγνηται, κακία δὲ ἀπίη»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 330.

σε ασθενείς³⁶³, το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την ψυχή «ἕως μὲν ἂν πονηρὰ ἦ, ἀνόητός τε οὖσα καὶ ἀκόλαστος καὶ ἄδικος καὶ ἀνόσιος, εἴργειν αὐτὴν δεῖ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ μὴ ἐπιτρέπειν ἄλλ' ἅττα ποιεῖν ἢ ἀφ' ὧν βελτίων ἔσται»³⁶⁴. Αυτή η αντιμετώπιση αποτελεί για τον Σωκράτη την καλύτερη λύση όσον αφορά τη διεφθαρμένη ψυχή, διότι «η αποτροπή της ψυχῆς ἀπὸ τὴν εκπλήρωση ὅσων ἐπιθυμεῖ, ἀποτελεῖ τιμωρία»³⁶⁵, προβαίνοντας στη διαπίστωση πως «η τιμωρία της ψυχῆς εἶναι πιο ευεργετική ἀπὸ τὴν ἀκολασία [...]»³⁶⁶.

Ο ἄνθρωπος πρέπει νὰ πράττει τὸ εὐχάριστο ἔνεκα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὄχι τὸ ἀγαθὸ ἔνεκα τοῦ εὐχαρίστου, γιατί «ἡδὺ δὲ ἐστὶν τοῦτο οὐ παραγενομένου ἡδόμεθα, ἀγαθὸν δὲ οὐ παρόντος ἀγαθοὶ ἐσμεν»³⁶⁷. Οἱ ἄνθρωποι που εἶναι ἀγαθοὶ ὅπως καὶ ὅλα ὅσα εἶναι ἀγαθὰ, εἶναι ἀγαθὰ ἐξαιτίας τῆς παρουσίας κάποιας ἀρετῆς³⁶⁸, ὁμως «μὲν δὴ ἡ γε ἀρετὴ ἐκάστου, καὶ σκεύους καὶ σώματος καὶ ψυχῆς αὐ καὶ ζώου παντός, οὐ τῷ εἰκῇ κάλλιστα παραγίγνεται, ἀλλὰ τάξει καὶ ὀρθότητι καὶ τέχνῃ, ἥτις ἐκάστῳ ἀποδέδοται αὐτῶν»³⁶⁹. Ἡ ἀρετὴ συνεπῶς κάθε πράγματος

³⁶³. Πλάτων, *Γοργίας*, 505a 6-10: «Οὐκοῦν καὶ τὰς ἐπιθυμίας ἀποπιμπλάναι, οἷον πεινῶντα φαγεῖν ὅσον βούλεται ἢ διψῶντα πιεῖν, ὑγιαίνοντα μὲν ἐῷσιν οἱ ἰατροὶ ὡς τὰ πολλὰ, κάμνοντα δὲ ὡς ἔπος εἰπεῖν οὐδέποτε ἐῷσιν ἐμπίμπλασθαι ὧν ἐπιθυμεῖ;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 331.

³⁶⁴. Πλάτων, *Γοργίας*, 505b 1-5: «Δεν ἰσχύει, ἀγαπητέ μου, ὁ ἴδιος κανόνας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψυχή; Κατὰ τὴ χρονικὴ διάρκεια που ἡ ψυχή εἶναι νοσηρὴ, δηλαδή ὅσο εἶναι ἀνόητη καὶ ἀκόλαστη καὶ ἀδικὴ καὶ ἀνόσια, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀποτρέψουμε αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ μὴν ἐπιτρέψουμε νὰ κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο αὐτὰ που προάγουν τὴ βελτίωσή της;»· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ Ἄνθρωπος καὶ τὸ Ἔργο του*, σσ. 158-159· E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 331.

³⁶⁵. Πλάτων, *Γοργίας*, 505b 9-10: «Οὐκοῦν τὸ εἴργειν ἐστὶν ἀφ' ὧν ἐπιθυμεῖ κολάζειν;».

³⁶⁶. *Ο.π.*, 505b 12-13: «Τὸ κολάζεσθαι ἄρα τῇ ψυχῇ ἁμεινόν ἐστὶν ἢ ἡ ἀκολασία [...]»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 331.

³⁶⁷. Πλάτων, *Γοργίας*, 506d 1-2: «Εὐχάριστο εἶναι αὐτὸ με τὴν παρουσία τοῦ οἰοῦν ἀπολαμβάνουμε τὴν ἡδονή, ἀγαθὸ εἶναι αὐτὸ που με τὴν παρουσία τοῦ μας καθιστᾷ ἀγαθοῦς;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 334.

³⁶⁸. Πλάτων, *Γοργίας*, 506d 4-6: «Ἀλλὰ μὴν ἀγαθοὶ γέ ἐσμεν καὶ ἡμεῖς καὶ τὰλλα πάντα ὅς' ἀγαθὰ ἐστὶν, ἀρετῆς τινος παραγενομένης;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 334.

³⁶⁹. Πλάτων, *Γοργίας*, 506d 8-12: «Ὅμως ἡ ἀρετὴ καθενός, καὶ σκεύους καὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἐπίσης, ἀλλὰ καὶ κάθε ζωντανοῦ οργανισμοῦ, δὲν προκύπτει τυχαία ὡς ἰδανικὴ

«συνίσταται σε μια ορθή διάταξη και αρμονική διευθέτηση, που προκύπτουν από την τάξη»³⁷⁰ και «μια αρμονική διευθέτηση επομένως, που ενυπάρχει και προσαρμόζεται στη φύση κάθε όντος καθιστά αυτό το ον αγαθό»³⁷¹. Το ίδιο συμβαίνει και στην ψυχή, όπου εάν τα τρία μέρη της βρίσκονται σε συμφωνία και δεν υπερτερεί κάποιο, τότε αυτή υπερέχει σε σχέση με την ψυχή της οποίας τα μέρη είναι δυσανάλογα³⁷² και καλείται «κόσμια» και κατά συνέπεια και «σώφρων» άρα και «ἀγαθή»³⁷³. Επομένως, εάν η ψυχή που διακατέχεται από σωφροσύνη είναι ενάρετη, τότε εκείνη που έχει τις αντίθετες ιδιότητες καλείται «κακή» και συνεπώς «ἄφρων» και «ἀκόλαστη»³⁷⁴.

Ο σώφρων άνθρωπος «[...] όσον αφορά τους ανθρώπους εφαρμόζει τη δικαιοσύνη, όσον βέβαια αφορά τους θεούς, την ευσέβεια» και «όποιος ενεργεί δίκαια και όσια είναι αναγκαστικά δίκαιος και ευσεβής»³⁷⁵. Πέρα από αυτά είναι και ανδρείος, διότι «οὐ γὰρ δὴ σώφρωνος ἀνδρὸς ἐστὶν οὔτε διώκειν οὔτε φεύγειν ἃ μὴ προσήκει, ἀλλ' ἃ δεῖ καὶ πράγματα καὶ ἀνθρώπους καὶ ἡδονὰς καὶ λύπας φεύγειν καὶ διώκειν, καὶ ὑπομένοντα καρτερεῖν ὅπου δεῖ· ὥστε πολλὴ ἀνάγκη, ὦ Καλλίκλεις, τὸν σώφρονα, ὥσπερ διήλθομεν, δίκαιον ὄντα καὶ ἀνδρεῖον καὶ ὅσιον ἀγαθὸν ἄνδρα εἶναι

κατάσταση, αλλά εξαιτίας κάποιας τάξης, κανονικότητας και επιστήμης, η οποία προσαρμόζεται στην ιδιοσυστασία του καθενός»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 334.

³⁷⁰. Πλάτων, *Γοργίας*, 506e 1-2: «Τάξει ἄρα τεταγμένον και κεκοσμημένον ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἐκάστου;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σσ. 334-335.

³⁷¹. Πλάτων, *Γοργίας*, 506e 4-6: «Κόσμος τις ἄρα ἐγγενόμενος ἐν ἐκάστῳ ὁ ἐκάστου οἰκεῖος ἀγαθὸν παρέχει ἕκαστον τῶν ὄντων;».

³⁷². *Ο.π.*, 506e 8-9: «Καὶ ψυχὴ ἄρα κόσμον ἔχουσα τὸν ἑαυτῆς ἀμείνων τῆς ἀκοσμήτου;».

³⁷³. *Ο.π.*, 506e 11 – 507a 3: «Ἡ ψυχὴ λοιπόν που διαθέτει τὴν σωστὴ ἀναλογία μεταξύ των μερῶν τῆς εἶναι κόσμια [...] ἡ κόσμια ψυχὴ εἶναι βεβαίως και συνετὴ [...] ἡ συνετὴ ψυχὴ ἄρα εἶναι ἐνάρετη».

³⁷⁴. *Ο.π.*, 507a 7-9: «Ἰσχυρίζομαι λοιπόν ὅτι, ἀν ἡ σώφρων ψυχὴ εἶναι ἐνάρετη, ἐκείνη που παρουσιάζει ἀντίθετες ιδιότητες ἀπὸ τῆς σώφρονα ψυχῆ εἶναι διεφθαρμένη, Ἀυτὴ εἶναι ἡ ἄφρων και ἀκόλαστη»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σσ. 335-336.

³⁷⁵. Πλάτων, *Γοργίας*, 507b 4-7: «Καὶ μὴν περὶ μὲν ἀνθρώπους τὰ προσήκοντα πράττων δίκαι' ἂν πράττοι, περὶ δὲ θεοὺς ὅσια· τὸν δὲ τὰ δίκαια καὶ ὅσια πράττοντα ἀνάγκη δίκαιον καὶ ὅσιον εἶναι»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 336.

τελέως, τὸν δὲ ἀγαθὸν εὖ πράττοντα μακάριόν τε καὶ εὐδαίμονα εἶναι, τὸν δὲ πονηρὸν καὶ κακῶς πράττοντα ἄθλιον· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐναντίως ἔχων τῷ σώφρονι, ὁ ἀκόλαστος [...]

»³⁷⁶. Επομένως, ἀπὸ τα προλεχθέντα προκύπτει πῶς στὸν *Γοργία* διασαφηνίζεται «ἡ σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν πολιτείαν δια τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς τέχνης. Ἡ ψυχὴ τυγχάνει ἐπιμελείας, ὅταν αἱ γνήσιαι καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τείνουσαι ἐφέσεις αὐτῆς τυγχάνουν ἀναπτύξεως. Ἡ δὲ ἐννοία τοῦ ἀγαθοῦ λαμβάνει περιεχόμενον ἐν τῇ συνάψει αὐτῆς πρὸς τὴν τάξιν, τὸν κόσμον, τὸν νόμον καὶ τὸ νόμιμον»³⁷⁷.

Ορισμένες ψυχές ἔχουν «νου» καὶ «ἀρετὴ» καὶ εἶναι ἀγαθές, ἐνῶ ἄλλες «ἀνοία» καὶ «μοχθηρία» καὶ εἶναι κακές³⁷⁸. Ἀνακύπτει λοιπὸν τὸ ἐρώτημα με ποῖόν τρόπο υφίστανται στὶς ψυχές οἱ ἐννοίαι τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, ἐὰν ἀκολουθηθεῖ ἡ ἀποψη πῶς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρμονία³⁷⁹, συνεπῶς ὅλες οἱ ψυχές εἶναι ἀγαθές³⁸⁰. Ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ

³⁷⁶. Πλάτων, *Γοργίας*, 507b 9 – c 7: «Δεν ἀρμόζει στὴν ιδιοσυστασία σώφρονος ἀνδρὸς οὔτε νὰ ἐπιδιώκει οὔτε ν' ἀποφεύγει ὅσα δὲν εἶναι σωστά, ἀλλὰ ὅσα ἀρμόζει καὶ πράγματα καὶ ἀνθρώπους καὶ ἡδονές καὶ λύπες ν' ἀποφεύγει καὶ νὰ ἐπιδιώκει καὶ νὰ υπομένει με καρτερικότητα ὅπου απαιτεῖται. Ὡστε κατὰ ἀναπόδραστη ἀναγκαιότητα, Καλλικλῆ, ὁ σώφρων ἀνθρώπος, ὅπως τὸν ἐρμηνεύσαμε, ἐνῶ εἶναι δίκαιος, ἀνδρεῖος καὶ εὐσεβῆς εἶναι ἀπολύτως ἐνάρετος ἀνδρὸς καὶ ὡς ἐνάρετος ἐνεργεῖ ὀρθά καὶ ὠραία σὲ κάθε ἐκφάνση τῆς δράσης του. Ὅποιος ἐνεργεῖ στὰ πλαίσια τῆς ὀρθότητος εἶναι μακάριος καὶ εὐδαίμων, ἐνῶ ὁ ἀνάξιος καὶ αὐτὸς ποὺ ἐνεργεῖ με ἀσχημὸ τρόπο καθίσταται ἀπόλυτα δυστυχής. Αὐτὸς σαφῶς θα ἀποτελούσε καὶ τὴν ἀντίθεση τοῦ σώφρονος ἀνδρὸς, ὁ ἀκόλαστος [...]

» πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σσ. 336-338.

³⁷⁷. Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία. Ἐρευνὰ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, σ. 36.

³⁷⁸. Πλάτων, *Φαῖδων*, 93b 6-8: «Λέγεται ψυχὴ ἢ μὲν νοῦν τε ἔχειν καὶ ἀρετὴν καὶ εἶναι ἀγαθή, ἢ δὲ ἄνοιαν τε καὶ μοχθηρίαν καὶ εἶναι κακή»· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ Ἀνθρώπος καὶ τὸ Ἔργο του*, σ. 237.

³⁷⁹. Πλάτων, *Φαῖδων*, 93e 6 – 94a 3: «Κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον κακίας οὐδεμία ψυχὴ μεθέξει, εἴπερ ἀρμονία ἐστίν. Ἀρμονία γὰρ δήπου, παντελῶς αὐτὸ τοῦτο οὐσα, ἀρμονία, ἀνάρμοστίας οὐποτ' ἂν μετὰσχοι»· πβ. George Nakhnikian, «The first Socratic Paradox», *Journal of the History of Philosophy*, 11 (1973), σσ. 1-17· Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 160-161.

³⁸⁰. Πλάτων, *Φαῖδων*, 94a 5-7: «Ἐκ τούτου ἄρα τοῦ λόγου ἡμῖν πᾶσαι ψυχαὶ πάντων ζώων ὁμοίως ἀγαθαὶ ἔσονται, εἴπερ ὁμοίως ψυχαὶ πεφύκασιν αὐτὸ τοῦτο, ψυχαί, εἶναι»· πβ. Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία. Ἐρευνὰ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, σσ. 41-42: «Ὅθεν, ἐὰν ὁ φιλόσοφος ἀντιπροσωπεύει τὴν γνησιότητα τῆς ζωῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τὰ ἄλλα ἄτομα δια τῆς μιμήσεως δύναται ὡσαύτως νὰ ἔχουν ἀρετάς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ μίμησις δυνατόν νὰ εἶναι μίμησις τῆς ἀληθοῦς ἢ καὶ τῆς

πραγματοποιήσει τα έργα για τα οποία είναι προορισμένη εάν «ἀπεργάσεται στερομένη τῆς οἰκείας ἀρετῆς»³⁸¹ και διατελεί σε κακή κατάσταση, καθώς τότε θα κυβερνάει και θα φροντίζει με τρόπο άσχημο», ενώ «άμα διατελεί σε καλή κατάσταση, όλα αυτά θα τα εκτελεί σωστά»³⁸².

Όσον αφορά τους δικαστές και την ψυχή τους ο φιλόσοφος διατείνεται πως «ψυχῇ ψυχῆς ἄρχει»³⁸³ και γι' αυτό δεν είναι φρόνιμο να συναναστρέφεται από μικρή ηλικία με ψυχές που έχουν διαφθαρεί και να διαπράξει και η δική του αδικήματα³⁸⁴, ώστε «ὁξέως ἀφ' αὐτῆς τεκμαίρεσθαι τὰ τῶν ἄλλων ἀδικήματα οἷοιν κατὰ σῶμα νόσους»³⁸⁵.

αντιστρόφου τάξεως της ζωής, επιβάλλεται να γίνει λόγος περί αμφοτέρων. Διό ο Πλάτων προβαίνει εις περιορισμένην κατάταξιν των μορφών της ζωής εν τη κοινωνία επί τη βάσει του κριτηρίου της σχέσεως της ψυχῆς προς τας ιδέας. Ο φιλόσοφος ευρίσκεται εις την κορυφήν της ιεραρχίας (I). Ακολουθεί η κατηγορία των ανθρώπων των εχόντων την πολιτικήν αρετήν (II). Εις αὐτήν την κατηγορίαν ανήκει η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων οι οποίοι μιμούνται την αληθῆ τάξιν, η δε ζωή των είναι εὐτακτος και καλῶς προσηνατολισμένη εξ απόψεως κοινωνικῆς. Οὗτοι δύνανται να ζουν ζωὴν δραστήριαν και ζητητικήν, ἥτοι δύνανται να συμμορφούν εαυτούς προς τα κριτήρια της αληθοῦς τάξεως του ὄντος. Είναι αξιοσημείωτον ὅτι, αν και η προσωπική εκάστου ικανότης προς κατανόησιν της αρετῆς δεν είναι εμφανής, η άσκησις και μόνον της πολιτικῆς αρετῆς δίδει εις αὐτούς καλήν θέσιν εντός της ιεραρχικῆς τάξεως των μορφών ζωής. Ο φιλότιμος και φίλαρχος τύπος ανθρώπου έρχεται τρίτος κατὰ σειράν(III). Οὗτος ζει ζωὴν τείνουσαν προς πλεονεξίαν και χρησιμοποιεῖ την βίαν προς κτήσιν αγαθών. Ο τύπος οὗτος είναι παρέκκλισις εκ της αληθοῦς τάξεως, επειδή η πλεονεξία και η βία δεν συνδέονται προς τα έννοιαις της αληθοῦς ιεραρχίας του ὄντος. Τελευταίος κατατάσσεται ο τύπος ανθρώπου ο οποίος χαρακτηρίζεται ως φιλοσώματος(IV). Πρόκειται περί του ανθρώπου του επιδομένου άνευ περιορισμοῦ εις την ικανοποίησιν και πλήρωσιν του σωματοειδούς. Εκάστη των κατηγοριών τούτων, έχουσα πιθανῶς και άλλας υποδιαίρέσεις, παρουσιάζει ένα διακεκριμένον τύπον. Αλλ' αι κατηγορίαι (I) και (II) προσανατολίζονται προς την αληθῆ τάξιν του ὄντος, τας ιδέας, ενώ αι (III) και (IV) είναι δείγματα της ανεστραμμένης τάξεως». Jean Brun, *Ο Πλάτων και η Ακαδημία*, Αθήνα, Δαίδαλος, χ.χ., σσ. 23-25.

³⁸¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 353e 1-2: «Ἄραγε, Θρασύμαχε, η ψυχή θα φέρει ποτέ εις πέρας τα δικά της έργα αν χάσει την αρετή της ή αυτό θα είναι αδύνατο;»· πβ. C. D. C. Reeve, «Glacon's Challenge and Thrasymacheanism», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 34 (Summer 2008), σσ. 69-75.

³⁸². Πλάτων, *Πολιτεία*, 353e 4-5: «Ἀνάγκη ἄρα κακῇ κακῶς ἄρχειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι, τῇ δὲ ἀγαθῇ πάντα ταῦτα εὖ πράττειν».

³⁸³. Ο.π., 409a 1: «Ο δικαστής όμως, φίλε μου, εξουσιάζει την ψυχή διαμέσου της ψυχῆς [...]».

³⁸⁴. Ο.π., 409a 1-4: «[...] ἢ οὐκ ἐγχωρεῖ ἐκ νέας ἐν πονηραῖς ψυχαῖς τεθράφθαι τε καὶ ὠμилηκέναι καὶ πάντα ἀδικήματα αὐτὴν ἡδικηκυῖαν διεξεληλυθέναι [...]».

³⁸⁵. Ο.π., 409a 4-5: «[...] ὥστε να διαμορφώνει μετὰ ἐγκυρη γνώμη για τις άδικες πράξεις των άλλων με βάση τη δική της εμπειρία, ὅπως στην περιοχὴ του σώματος για τις αρρώστιες».

Αντιθέτως, η ψυχή του πρέπει να παραμείνει «ακέραιη» όσο είναι νέα, δίχως εμπειρίες από κακούς χαρακτήρες ώστε, «όντας η ίδια καλή και άξια, να σχηματίσει σωστή κρίση για το δίκαιο»³⁸⁶. Ο καλός δικαστής επομένως πρέπει να είναι περασμένης ηλικίας και όχι νέος, ώστε να αργήσει να μάθει τι εστί αδικία και μάλιστα να μην την ενστερνιστεί η ψυχή του, αλλά προσεγγίζοντάς τη ως κάτι ξένο «ἐν ἄλλοτρίαις» ψυχές και ακόμη να αντιληφθεί «τί μεγάλο κακό είναι από τη φύση της η αδικία», με επίκουρο την «επιστήμη» και όχι την «εμπειρία»³⁸⁷. Μόνο ένας τέτοιος δικαστής είναι καλός σύμφωνα με τον Σωκράτη, διότι «ὁ ἔχων ψυχὴν ἀγαθὴν ἀγαθός»³⁸⁸, γιατί «ποτέ η κακία δεν θα μπορέσει να γνωρίσει ούτε την αρετή ούτε τον εαυτό της, ενώ η αρετή, υπό την προϋπόθεση μιας αγαθής φύσης που δέχεται την ευεργετική επίδραση της παιδείας, θα μπορέσει με τον καιρό να αποκτήσει επιστημονική γνώση και του εαυτού της και της κακίας»³⁸⁹.

Για τις άλλες αρετές που ονομάζονται αρετές της ψυχής, αυτές είναι «ἐγγὺς τοῦ σώματος», διότι αν και προηγουμένως δεν υπήρχαν στην ψυχή, ύστερα «ἐμποιεῖσθαι ἔθεσι καὶ ἀσκήσεσι», ενώ η φρόνηση και η γνώση «παντὸς μᾶλλον θειοτέρου τινὸς τυγχάνει, ὡς ἔοικεν, οὔσα, ὃ τὴν μὲν δύναμιν οὐδέποτε ἀπολλύσιν, ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς χρησίμὸν τε καὶ ὠφέλιμον καὶ ἄχρηστον αὖ καὶ βλαβερόν γίγνεται»³⁹⁰. Προς επίρρωση της

³⁸⁶. Ο.π., 409a 5-7: «Ἄλλ' ἄπειρον αὐτὴν καὶ ἀκέραιον δεῖ κακῶν ἡθῶν νέαν οὔσαν γεγονέναι, εἰ μέλλει καλὴ καγαθὴ οὔσα κρινεῖν ὑγιῶς τὰ δίκαια».

³⁸⁷. Ο.π., 409b 4 – c 1: «Τῷ τοι, ἦν δ' ἐγώ, οὐ νέον ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν δικαστὴν εἶναι, ὁψιμαθὴ γεγονότα τῆς ἀδικίας οἶόν, ἐστίν, οὐκ οἰκείαν ἐν τῇ αὐτοῦ ψυχῇ ἐνοῦσαν ἡσθημένον, ἀλλ' ἄλλοτρίαν ἐν ἄλλοτρίαις μεμελετηκότα ἐν πολλῷ χρόνῳ διαισθάνεσθαι οἶον πέφυκε κακόν, ἐπιστήμη, οὐκ ἐμπειρία οἰκεία κεχρημένον».

³⁸⁸. Ο.π., 409c 3-4: «Γιατὶ ὅποιος ἔχει ψυχὴ καλὴ εἶναι καλός».

³⁸⁹. Ο.π., 409d 7 – e 1: «Πονηρία μὲν γὰρ ἀρετὴν τε καὶ αὐτὴν οὔ ποτ' ἂν γνοίη, ἀρετὴ δὲ φύσεως παιδευομένης χρόνῳ ἅμα αὐτῆς τε καὶ πονηρίας ἐπιστήμην λήψεται».

³⁹⁰. Ο.π., 518d 9 – 519a 1: «Οἱ ἄλλες, τώρα, αρετές, που γενικῶς χαρακτηρίζονται ως αρετές της ψυχής, φαίνεται ὅτι εἶναι κάπως κοντά στο σώμα –γιατὶ σταλήθεια, ενώ πρωτύτερα δεν υπήρχαν στην ψυχή, ύστερα, με τον εθισμό και την ἀσκήση, ἐμφυτεύονται σ' αὐτήν–, ενώ η φρόνηση κι η γνώση φαίνεται να ριζώνει σε κάτι ασυγκρίτως πιο θεϊκό που ποτέ δεν χάνει τη δύναμή του ἀλλὰ που με τη μεταστροφή γίνεται χρήσιμο και ὠφέλιμο, κι ἄλλοτε πάλι ἀχρηστο και βλαβερό».

επιχειρηματολογίας του ο Σωκράτης επικαλείται την ψυχή ανθρώπων που είναι «πονηροί» αλλά «σοφοί» και πως «ὥς δριμύ μὲν βλέπει τὸ ψυχάριον καὶ ὀξέως διορᾷ ταῦτα ἐφ' ἃ τέτραπται»³⁹¹. για αυτούς τους ανθρώπους υπογραμμίζεται πως «οὐ φαύλην ἔχον τὴν ὄψιν», αλλά «κακία δ' ἤναγκασμένον ὑπηρετεῖν», και έτσι «ὅσῳ ἂν ὀξύτερον βλέπῃ, τοσούτῳ πλείω κακὰ ἐργαζόμενον»³⁹².

Ἐχοντας αναλυθεῖ οι ασθένειες του σώματος και από που προέρχονται³⁹³, διατυπώνεται η άποψη πως η κατάσταση στην οποία βρίσκεται το σώμα θα μπορούσε να προκαλέσει νοσήματα στην ψυχή, με ένα από αυτά να είναι η «ἄνοια», η οποία αποτελείται από δυο είδη: τη «μανία» και την «ἀμαθία»³⁹⁴. Επομένως, οτιδήποτε προκαλέσει μια από τις δυο αποκαλείται ασθένεια· αυτό σημαίνει πως η υπερβολική ηδονή ή ο υπερβολικός πόνος, είναι αναγκαίο να συμπεριληφθούν στις μεγαλύτερες ασθένειες της ψυχής³⁹⁵, διότι ο άνθρωπος που διακατέχεται από υπέρμετρη χαρά ή λύπη, στην βιασύνη του να αποφύγει το έτερο συναίσθημα, αδυνατεί να ακούσει το σωστό, καταλαμβάνεται από «λύσσα» και οι νοητικές του δυνάμεις περιορίζονται στο ελάχιστο³⁹⁶.

³⁹¹. Ο.π., 519a 1-3: «Ἡ μήπως δεν ἔχεις διόλου προσέξει τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τοὺς ὁποίους λέμε ὅτι εἶναι φαῦλοι ἀλλὰ πανέξυπνοι, πόσο κόβει τὸ μάτι τοὺς καὶ με πόση οξυδέρκεια διακρίνουν αὐτὰ στα ὁποία εἶναι στραμμένο τὸ βλέμμα τοὺς».

³⁹². Ο.π., 519a 3-6: «Δεν βλέπει ἀσχημα ἡ ψυχὴ τοὺς, εἶναι ὁμῶς ἀναγκασμένη νὰ υπηρετεῖ τὴν κακία, κι ἐτσι ὅσο καλύτερα βλέπει τόσο περισσότερα κακὰ ἀπεργάζεται».

³⁹³. Για τις ασθένειες του σώματος πβ. Πλάτων, *Τίμαιος*, 81e 6 – 86a 8.

³⁹⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86b 1-4: «Καὶ τὰ μὲν περὶ τὸ σῶμα νοσήματα ταύτῃ συμβαίνει γιγνόμενα, τὰ δὲ περὶ ψυχὴν διὰ σώματος ἔξιν τῇδε. νόσον μὲν δὴ ψυχῆς ἄνοιαν συγχωρητέον, δύο δ' ἀνοίας γένη, τὸ μὲν μανίαν, τὸ δὲ ἀμαθίαν». πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 614-616.

³⁹⁵. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86b 4-7: «Πᾶν οὖν ὅτι πάσχων τις πάθος ὁπότερον αὐτῶν ἴσχει, νόσον προσρητέον, ἡδονὰς δὲ καὶ λύπας ὑπερβαλλούσας τῶν νόσων μεγίστας θετέον τῇ ψυχῇ». πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 614-617.

³⁹⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86b 7 – c 3: «Περιχαρῆς γὰρ ἄνθρωπος ὢν ἢ καὶ τάναντία ὑπὸ λύπης πάσχων, σπεύδων τὸ μὲν ἐλεῖν ἀκαίρως, τὸ δὲ φυγεῖν, οὐθ' ὀρᾷν οὔτε ἀκούειν ὀρθὸν οὐδὲν δύναται, λυττᾷ δὲ καὶ λογισμοῦ μετασχεῖν ἥκιστα τότε δὴ δυνατός». πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 615-616.

Η αφροδίσια ακολασία είναι ψυχικό νόσημα και αν και θεωρείται από τους ανθρώπους πως εκείνοι που διακατέχονται από αυτό είναι κακοί, ο φιλόσοφος διαφωνεί, διότι θεωρεί πως αυτό συμβαίνει όταν το σπέρμα είναι «πολὺ» και «ῥυῶδες» και συσσωρεύεται στον μυελό, τότε δημιουργούνται πόθοι που έχουν ως απότοκο πολλές «ῶδινες» και «ἡδοναῖς»³⁹⁷. το μέγεθος της έντασης των πόνων και των ηδονών καθιστούν τον άνθρωπο «ἐμμανή», κατά το μεγαλύτερο διάστημα του βίου του, και η ψυχή του ένεκα της νόσου του σώματος καθίσταται «νοσοῦσαν» και «ἄφρονα»³⁹⁸. Για τους περισσότερους ένας τέτοιος άνθρωπος είναι «ἐκὼν κακός»³⁹⁹, αλλά για τον φιλόσοφο είναι άρρωστος, διότι η «ἀφροδίσια ἀκολασία» είναι κατά τον ίδιο ψυχική ασθένεια και προκαλείται όταν «κατὰ τὸ πολὺ μέρος διὰ τὴν ἐνὸς γένους ἕξιν ὑπὸ μανότητος ὁστῶν ἐν σώματι ῥυῶδη καὶ ὑγραίνουσιν νόσος ψυχῆς γέγονεν. καὶ σχεδὸν δὴ πάντα ὅποσα ἡδονῶν ἀκράτεια καὶ ὄνειδος ὡς ἐκόντων λέγεται τῶν κακῶν, οὐκ ὀρθῶς ὀνειδίζεται»⁴⁰⁰, καταλήγοντας στην γνωστή σωκρατική ρήση «κακὸς μὲν γὰρ ἐκὼν οὐδεὶς», διότι ένας άνθρωπος γίνεται κακός ένεκα κάποιου σωματικού ελαττώματος και από

³⁹⁷. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86c 3-7: «Τὸ δὲ σπέρμα ὅτῳ πολὺ καὶ ῥυῶδες περὶ τὸν μυελὸν γίγνεται καὶ καθαπερεὶ δένδρον πολυκαρπότερον τοῦ συμμέτρου πεφυκὸς ἤ, πολλὰς μὲν καθ' ἕκαστον ῶδινες, πολλὰς δ' ἡδονὰς κτῶμενος ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ τοῖς περὶ τὰ τοιαῦτα τόκοις [...]» πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 615-616.

³⁹⁸. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86c 7 – d 2: ««[...] Ἐμμανὴς τὸ πλεῖστον γιγνόμενος τοῦ βίου διὰ τὰς μεγίστας ἡδονὰς καὶ λύπας, νοσοῦσαν καὶ ἄφρονα ἴσχων ὑπὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 615-616.

³⁹⁹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86d 2: «Οὐχ ὡς νοσῶν ἀλλ' ὡς ἐκὼν κακὸς δοξάζεται»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 616.

⁴⁰⁰. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86d 3-7: «Ἡ ἀλήθεια ὁμῶς εἶναι ὅτι ἡ αφροδίσια ακολασία είναι ψυχική ασθένεια· προκαλείται κατὰ κύριο λόγο από τη δράση μιας ουσίας που, λόγω της πορώδους υφής των οστών, διαρρέει και διαποτίζει το σώμα. Και γενικότερα, όλα όσα προσάπτουμε σε όσους αδυνατούν να ελέγξουν της ηδονές, κατηγορώντας τους ότι έχουν επιλέξει να είναι κακοί, είναι μάλλον αδικαιολόγητα»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 616-617.

εσφαλμένη ανατροφή, χαρακτηριστικά που δεν δύναται να επιλεγούν από κάποιον και όλοι τα αποστρέφονται⁴⁰¹.

Οι πόνοι, με παρόμοιο τρόπο, μεταφέρονται από το σώμα στην ψυχή και «ὅτου γὰρ ἂν ἦ τῶν ὀξέων καὶ τῶν ἀλυκῶν φλεγμάτων καὶ ὅσοι πικροὶ καὶ χολώδεις χυμοὶ κατὰ τὸ σῶμα πλανηθέντες ἔξω μὲν μὴ λάβωσιν ἀναπνοήν, ἐντὸς δὲ εἰλλόμενοι τὴν ἀφ' αὐτῶν ἀτμίδα τῇ τῆς ψυχῆς φορᾷ συμμείξαντες ἀνακερασθῶσι, παντοδαπὰ νοσήματα ψυχῆς ἐμποιοῦσι μᾶλλον καὶ ἥττον καὶ ἐλάττω καὶ πλείω, πρὸς τε τοὺς τρεῖς τόπους ἐνεχθέντα τῆς ψυχῆς, πρὸς ὃν ἂν ἕκαστ' αὐτῶν προσπίπτῃ, ποικίλλει μὲν εἶδη δυσκολίας καὶ δυσθυμίας παντοδαπά, ποικίλλει δὲ θρασύτητός τε καὶ δειλίας, ἔτι δὲ λήθης ἅμα καὶ δυσμαθίας»⁴⁰².

Η παράμετρος που πρέπει να διέπει το σώμα και την ψυχή, ώστε εκείνα να είναι υγιή, είναι η συμμετρία⁴⁰³, καθώς «πρὸς γὰρ ὑγιείας καὶ νόσους ἀρετάς τε καὶ κακίας οὐδεμία συμμετρία καὶ ἀμετρία μείζων ἢ

⁴⁰¹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 86c 3 – e 3: «Κακὸς μὲν γὰρ ἐκὼν οὐδεὶς, διὰ δὲ πονηρὰν ἔξιν τινὰ τοῦ σώματος καὶ ἀπαίδευτον τροφήν ὁ κακὸς γίγνεται κακός, παντὶ δὲ ταῦτα ἐχθρὰ καὶ ἄκοντι προσγίγνεται»· πβ. Η. Γεωργούλας, «Η σύσταση της θνητῆς ψυχῆς στον πλατωνικό *Τίμαιο*», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς του Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 37 I (2007), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, σσ. 104-106· Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 616-617.

⁴⁰². Πλάτων, *Τίμαιος*, 86e 5 – 87a 7: «Ὅταν τα ὀξίνα καὶ αλμυρὰ φλέγματα ἢ οἱ πικροὶ καὶ χολώδεις χυμοὶ διαχέονται στο σώμα ενός ἀνθρώπου καὶ, καθὼς δὲν βρίσκουν διέξοδο, συμπιέζονται στο εσωτερικό, ἀνακατεύονται καὶ παρεμβάλλουν στην κίνηση τῆς ψυχῆς τον ατμό που ἐκλύουν, τότε προξενούνται ψυχικά νοσήματα κάθε εἶδους -περισσότερο ἢ λιγότερο ἐντονα, πολλὰ ἢ λίγα. Οἱ οὐσίες αὐτές κατευθύνονται πρὸς τις τρεῖς ἐδρες τῆς ψυχῆς καὶ, ἀνάλογα με τὴν περιοχὴ που προσβάλλουν, φέρνουν κάθε εἶδους στρυφνότητα καὶ δυσθυμία, θρασύτητα καὶ δειλία, λήθη καὶ βραδύνοια»· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 617.

⁴⁰³. Για τὴν ἐννοία τῆς μεσότητος καὶ τὴν πρόσληψή τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ διάνοηση πβ. Γεώργιος Π. Κουσουλάκος, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ διάνοησει. Μετ' ἐξαιρέσεως τῆς περὶ μεσότητος διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους», *Ξένιον*, Athen – Freiburg, 1973, σσ. 203-265· Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, «Υπερβολὴ καὶ Ὑπεροχὴ στὴν ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς του Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 27-28 (1997-1998), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν σσ. 166-190· Κωνσταντῖνος Θ. Πέτσος, «Φιλοσοφικὴ ἐννοιολογία καὶ ἱατρικὴ σκέψη στο Βυζάντιο», στό: Μαργαρίτα Τζαφλίδου – Κωνσταντῖνος Σουρέφ (ἐπιμ.), *Υγεία – Νόσος – Ἱαση. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὸν 20^ο αἰῶνα. Πρακτικά Ἐκδηλώσεων στο Ἀρχαιολογικὸ καὶ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἰωαννίνων (Ἰωάννινα, 2017), Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, 2017, σ. 61.*

ψυχῆς αὐτῆς πρὸς σῶμα αὐτό»⁴⁰⁴. Όταν μια ισχυρή ψυχή εισχωρήσει σε ένα αδύναμο και μικρό σώμα ή το αντίθετο, τότε το σύνολο δεν είναι ωραίο καθώς δεν υπάρχει συμμετρία⁴⁰⁵, όταν όμως «ἐναντίως ἔχον πάντων θεαμάτων τῷ δυναμένῳ καθορᾶν κάλλιστον καὶ ἐρασμιώτατον»⁴⁰⁶. Αν ένα εύρωστο σώμα, υπερμεγέθες για την ψυχή, συνδυάζεται με ένα αδύναμο πνεύμα τότε «διττῶν ἐπιθυμιῶν οὐσῶν φύσει κατ' ἀνθρώπους, διὰ σῶμα μὲν τροφῆς, διὰ δὲ τὸ θεϊότατον τῶν ἐν ἡμῖν φρονήσεως, αἱ τοῦ κρείττονος κινήσεις κρατοῦσα καὶ τὸ μὲν σφέτερον αὖξουσai, τὸ δὲ τῆς ψυχῆς κωφὸν καὶ δυσμαθὲς ἀμνημόν τε ποιοῦσαι, τὴν μεγίστην νόσον ἀμαθίαν ἐναπεργάζονται»⁴⁰⁷. Για να αποφευχθούν οι ανισότητες πρέπει η ψυχή και το σώμα να ασκούνται το ίδιο, ώστε να τηρηθούν οι μεταξύ τους ισορροπίες⁴⁰⁸.

Ο Πρόκλος ισχυρίζεται πως αν η ψυχή ασκείται περισσότερο από το σώμα, η πράξη αυτή δεν είναι άξια επαίνων, καθώς «φθείρουνσαν το ἀρχόμενον», αν και η ψυχή οφείλει να ασκεί τον εαυτό της ακόμη και αν

⁴⁰⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*, 87d 1-3: «Ἐτσι σε ὅ,τι αφορά την υγεία και την ασθένεια, την αρετή και την κακία, καμία συμμετρία ή αμετρία δεν είναι πιο σημαντική από αυτήν που υπάρχει ανάμεσα στην ίδια την ψυχή και το ίδιο το σώμα».

⁴⁰⁵. Ο.π., 87d 3-7: «Ὦν οὐδὲν σκοποῦμεν οὐδ' ἐννοοῦμεν, ὅτι ψυχὴν ἰσχυρὰν καὶ πάντα μεγάλην ἀσθενέστερον καὶ ἔλαττον εἶδος ὅταν ὀχῇ, καὶ ὅταν αὖ τοῦναντίον συμπαγῆτον τούτῳ, οὐ καλὸν ὅλον τὸ ζῶον -ἀσύμμετρον γὰρ ταῖς μεγίσταις συμμετρίαις· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 621.

⁴⁰⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 87d 7-8: «Ενώ ὅ,τι χαρακτηρίζεται από τέτοια συμμετρία αποτελεί το πιο ωραίο και αξιαγάπητο θέαμα -για ὅποιον βέβαια εἶναι σε θέση να το δει».

⁴⁰⁷. Ο.π., 88a 7 – b 5: «Αντιστρόφως, όταν ένα δυνατό σώμα, πολύ μεγάλο για την ψυχή, συμφύεται με ένα μικρό και αδύνατο πνεύμα, συμβαίνει το εξής: καθώς η φύση δημιουργεί δυο ειδών επιθυμίες στους ανθρώπους -την τάση του σώματος προς την τροφή και την τάση του θείου μέρους μας προς τη φρόνηση-, εἶναι λογικό να επικρατήσουν οι κινήσεις του πιο δυνατού· οπότε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το σώμα τρέφεται και αναπτύσσεται, ενώ η ψυχή χάνει την ευαισθησία, την οξυδέρκεια και τη μνήμη της, και έτσι προκαλείται η χειρότερη ασθένεια, η αμάθεια»· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 622-623.

⁴⁰⁸. Πλάτων, *Τίμαιος*, 88b 5 – c 1: «Μία δὴ σωτηρία πρὸς ἄμφω, μήτε τὴν ψυχὴν ἄνευ σώματος κινεῖν μήτε σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἵνα ἀμυνομένῳ γίγνησθον ἰσορρόπῳ καὶ ὑγιῇ»· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 623-624.

«τὸ ζῶον ἐξ ἀσυμμέτρων πρὸς ἄλληλα φαίνοιτο συνεστός»⁴⁰⁹. Συνεπώς, το κάθε ένα από τα δυο μέρη πρέπει να ασκείται εξίσου και να πραγματοποιεί τις ενέργειες που του έχουν ανατεθεί⁴¹⁰.

Σχετικά με το σώμα, τη φροντίδα του και τις ενέργειες που θα πρέπει να πραγματοποιηθούν για την επίτευξή της «τῶν δ' αὖ κινήσεων ἢ ἐν ἑαυτῷ ὑφ' αὐτοῦ ἀρίστη κίνησις -μάλιστα γὰρ τῇ διανοητικῇ καὶ τῇ τοῦ παντὸς κινήσει συγγενής», ενώ κάθε κίνηση που προέρχεται από ξένο κινούν είναι χειρότερη, με χειρίστη να είναι εκείνη που επιβάλλεται στα μέρη του σώματος από ξένους παράγοντες, ενώ το ίδιο παραμένει αδρανές⁴¹¹. Ο Πλάτων επισημαίνει επομένως πως για να είναι υγιής κάποιος, πρέπει ο ίδιος να αναλαμβάνει την επιμέλεια του σώματός του, καθώς οποιαδήποτε εξωτερική ενέργεια, στην οποία ο ίδιος ο άνθρωπος δεν θα μετέχει, μόνο κακό θα προκαλεί στο σώμα· για τον λόγο αυτό επάγεται πως από όλες τις «καθάρσεις» και τις «συστάσεις» του σώματος η καλύτερη είναι η γυμναστική, με αμέσως επόμενη να ακολουθεί «ἢ διὰ τῶν αἰωρήσεων κατὰ τε τοὺς πλοῦς καὶ ὅπηπερ ἂν ὀχήσεις ἄκοποι γίγνωνται»⁴¹².

Ένα τρίτο είδος το οποίο θα μπορούσε να ωφελήσει κάποιον, μόνο αν υπάρξει μεγάλη ανάγκη, αλλιώς δεν θα πρέπει να γίνεται αποδεκτό είναι η «φαρμακευτική κάθαρση» της ιατρικής· τα «νοσήματα» εάν δεν

⁴⁰⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 207. 26-28· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 158.

⁴¹⁰. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (I), 207. 28 – 208. 5: «Οὐκ ἔστιν δ' οὖν ταῦτόν τὴν καθ' αὐτὸ τελειότητα ἐκάστου σκοπεῖν καὶ τὴν σχετικήν· οὐδ' ἄρα τὴν αὐτοπραγίαν ὡσαύτως ληψόμεθα τὴν ὡς ἄρχοντος ἢ ἀρχομένου. τὸ μὲν γὰρ ἄρχον καὶ ἀρχόμενον σχέσεις τινές εἰσιν· κωλύει δὲ οὐδὲν πράττειν μὲν τι τὸ αὐτό, μὴ ὡς ἄρχον δὲ ἢ ὡς ἀρχόμενον, ἀλλ' ὡς ἔχον οὐσίαν τινὰ καθ' αὐτὸ καὶ ἐνέργειαν τῇ οὐσίᾳ συμβαίνουσιν ἢν ἔλαχεν»· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 158.

⁴¹¹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 89a 1-5· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 626.

⁴¹². Πλάτων, *Τίμαιος*, 89a 5-8: «Κατὰ συνέπειαν, ἀπὸ ὅλες τις καθάρσεις καὶ συναρμογές του σώματος, ἡ καλύτερη εἶναι ἡ γυμναστικὴ ἀσκήση καὶ, αμέσως μετὰ, ἡ κίνησις τῆς αἰώρησης που προέρχεται ἀπὸ πλεῦση ἢ κάποια ἄλλη ξεκούραστη μετακίνησις»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σ. 626.

είναι πολύ επικίνδυνα «οὐκ ἐρεθιστέον φαρμακείαις»⁴¹³, διότι η δομή των ασθενειών ομοιάζει με «τὴν τῶν ζῶων φύσιν», συνεπώς είναι προκαθορισμένος ο χρόνος ζωής του κάθε όντος, εκτός από την περίπτωση των ατυχημάτων⁴¹⁴. Επεξηγεί λοιπόν ο φιλόσοφος πως εξαρχής τα «συστατικά τρίγωνα» του κάθε ανθρώπου έχουν ισχύ για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, χωρίς να μπορεί να παρατεθεί το χρονικό πλαίσιο· ακριβώς έτσι είναι διαρθρωμένες και οι ασθένειες, έχουν συγκεκριμένο χρόνο δράσης και ζωής και αν κάποιος επιχειρήσει να τις καταπολεμήσει με φάρμακα ελλοχεύει ο κίνδυνος να τις «πολλαπλασιάσει» και να τις «επιδεινώσει»· γι' αυτό ενδείκνυται να παρακολουθεί ο ασθενής και να καθοδηγεί την ασθένεια με «δίαιτα» και να μην «ερεθίζει με φάρμακα ένα δύστροπο κακό»⁴¹⁵.

Ο χρόνος που η ψυχή θα υπάρχει σε ένα σώμα είναι προκαθορισμένος και για αυτό υπάρχουν και οι διάφορες ασθένειες, ώστε να αποδεσμεύσουν την ψυχή από το σώμα. Δεν πρέπει ο άνθρωπος να επεμβαίνει σε πράγματα που είναι προκαθορισμένα και μέσω φαρμακευτικής αγωγής να εμποδίζει το αναπόφευκτο, διότι σε αυτή την περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος το νόσημα να επιδεινωθεί και να πολλαπλασιαστεί ένεκα των φαρμάκων, για αυτό προτείνει ο ασθενής να

⁴¹³. Πλάτων, *Τίμαιος*, 89a 8 – b 4: «Τρίτον δὲ εἶδος κινήσεως σφόδρα ποτὲ ἀναγκαζομένῳ χρησίμων, ἄλλως δὲ οὐδαμῶς τῷ νοῦν ἔχοντι προσδεκτέον, τὸ τῆς φαρμακευτικῆς καθάρσεως γιγνόμενον ἰατρικόν. τὰ γὰρ νοσήματα, ὅσα μὴ μεγάλους ἔχει κινδύνους, οὐκ ἐρεθιστέον φαρμακείαις»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 626-627.

⁴¹⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*, 89b 4 – c 1: «Πᾶσα γὰρ σύστασις νόσων τρόπον τινὰ τῇ τῶν ζῶων φύσει προσέεικε. καὶ γὰρ ἡ τούτων σύνοδος ἔχουσα τεταγμένους τοῦ βίου γίγνεται χρόνους τοῦ τε γένους σύμπαντος, καὶ καθ' αὐτὸ τὸ ζῶον εἰμαρμένον ἕκαστον ἔχον τὸν βίον φύεται, χωρὶς τῶν ἐξ ἀνάγκης παθημάτων»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 627-628.

⁴¹⁵. Πλάτων, *Τίμαιος*, 89c 1 – d 1: «Τὰ γὰρ τρίγωνα εὐθὺς κατ' ἀρχὰς ἐκάστου δύναμιν ἔχοντα συνίσταται μέχρι τινὸς χρόνου δυνατὰ ἐξαρκεῖν, οὐ βίον οὐκ ἂν ποτὲ τις εἰς τὸ πέραν ἔτι βιώῃ. τρόπος οὖν ὁ αὐτὸς καὶ τῆς περὶ τὰ νοσήματα συστάσεως· ἦν ὅταν τις παρὰ τὴν εἰμαρμένην τοῦ χρόνου φθείρῃ φαρμακείαις, ἅμα ἐκ σμικρῶν μεγάλα καὶ πολλὰ ἐξ ὀλίγων νοσήματα φιλεῖ γίγνεσθαι. διὸ παιδαγωγεῖν δεῖ διαίταις πάντα τὰ τοιαῦτα, καθ' ὅσον ἂν ἡ τῷ σχολῇ, ἀλλ' οὐ φαρμακεύοντα»⁴¹⁵ κακὸν δύσκολον ἐρεθιστέον»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 629-630.

παρακολουθεί και να καθοδηγεί τις ασθένειες μέσω της διατροφής και όχι να τις ερεθίζει μέσω των φαρμάκων.

Καθώς αναφέρθηκαν οι τρόποι για να επιτευχθεί η σωστή φροντίδα του σώματος, η συζήτηση μεταφέρεται στη φροντίδα της ψυχής και διατυπώνεται η άποψη πως μέσα στον άνθρωπο ενυπάρχουν τρία είδη ψυχής, εκτελώντας το κάθε ένα τις δικές του κινήσεις⁴¹⁶. με την μη εκτέλεση των απαραίτητων κινήσεων ενός από τα είδη της ψυχής επέρχεται η αδράνειά του και ασθενεί σε σύγκριση με τα υπόλοιπα, ενώ εκείνο που γυμνάζεται περισσότερο γίνεται το ισχυρότερο⁴¹⁷. Συνεπώς, για την ομαλή λειτουργία των μερών της ψυχής πρέπει να εξασφαλιστούν «αί κινήσεις πρὸς ἄλληλα συμμέτρους»⁴¹⁸.

Υπάρχει κυρίαρχο είδος στην ψυχή το οποίο δώρισε στον κάθε ένα από εμάς ο Θεός, ο οποίος «οἰκείν μὲν ἡμῶν ἐπ’ ἄκρῳ τῷ σώματι, πρὸς δὲ τὴν ἐν οὐρανῷ συγγένειαν ἀπὸ γῆς ἡμᾶς αἶρειν ὡς ὄντας φυτὸν οὐκ ἔγγειον ἀλλὰ οὐράνιον, ὀρθότατα λέγοντες»⁴¹⁹. Ο φιλόσοφος εξηγεί τί εννοεί λέγοντας πως οι άνθρωποι είμαστε φυτά του ουρανού και όχι της Γης και σύμφωνα με το κείμενο «ἐκεῖθεν γάρ, ὅθεν ἡ πρώτη τῆς ψυχῆς γένεσις ἔφυ, τὸ θεῖον τὴν κεφαλὴν καὶ ῥίζαν ἡμῶν ἀνακρεμαννὺν ὀρθοῖ πᾶν τὸ σῶμα. τῷ μὲν οὖν περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἢ περὶ φιλονικίας τετευτακότι

⁴¹⁶. Πλάτων, *Τίμαιος*, 89e 3-5: «Καθάπερ εἵπομεν πολλάκις, ὅτι τρία τριχῇ ψυχῆς ἐν ἡμῖν εἶδη κατ’ὀκίσται, τυγχάνει δὲ ἕκαστον κινήσεις ἔχον»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato’s Timaeus*, σσ.630-631.

⁴¹⁷. Πλάτων, *Τίμαιος*, 89e 5 – 90a 1: «Οὕτω κατὰ ταυτὰ καὶ νῦν ὡς διὰ βραχυτάτων ῥητέον ὅτι τὸ μὲν αὐτῶν ἐν ἀργίᾳ διάγον καὶ τῶν ἑαυτοῦ κινήσεων ἡσυχίαν ἄγον ἀσθενέστατον ἀνάγκη γίνεσθαι, τὸ δ’ ἐν γυμνασίοις ἐρωμενέστατον»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato’s Timaeus*, σσ. 630-631.

⁴¹⁸. Πλάτων, *Τίμαιος*, 90a 1-2: «Συνεπώς, εκείνο που πρέπει να κάνουμε είναι να εξασφαλίσουμε τη σύμμετρη ανάπτυξη των κινήσεων του καθενός»· πβ. Timothy A. Mahoney, «Moral Virtue and Assimilation to God in Plato’s *Timaeus*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 28 (Summer 2005), σσ. 77-78.

⁴¹⁹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 90a 2-7: «Εἶναι αὐτό που, ὅπως εἶπαμε, κατοικεῖ στην κορυφή του σώματος και μας ανυψώνει ἀπὸ τη Γη πρὸς τον συγγενικό μας ουρανό, γιατί η ἀλήθεια εἶναι ὅτι είμαστε φυτά ὀχι της Γης ἀλλὰ του ουρανού»· πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato’s Timaeus*, σσ. 631-632.

καὶ ταῦτα διαπονοῦντι σφόδρα πάντα τὰ δόγματα ἀνάγκη θνητὰ ἐγγεγονέναι, καὶ παντάπασιν καθ' ὅσον μάλιστα δυνατόν θνητῷ γίγνεσθαι, τούτου μηδὲ σμικρὸν ἐλλείπειν, ἅτε τὸ τοιοῦτον ἡϋξηκότι· τῷ δὲ περὶ φιλομαθίαν καὶ περὶ τὰς ἀληθεῖς φρονήσεις ἐσπουδακότι καὶ ταῦτα μάλιστα τῶν αὐτοῦ γεγυμνασμένῳ φρονεῖν μὲν ἀθάνατα καὶ θεῖα, ἄνπερ ἀληθείας ἐφάπτηται, πᾶσα ἀνάγκη που, καθ' ὅσον δ' αὖ μετασχεῖν ἀνθρωπίνη φύσει ἀθανασίας ἐνδέχεται, τούτου μηδὲν μέρος ἀπολείπειν, ἅτε δὲ αἰεὶ θεραπεύοντα τὸ θεῖον ἔχοντά τε αὐτὸν εὖ κεκοσμημένον τὸν δαίμονα σύννοικον ἑαυτῷ, διαφερόντως εὐδαίμονα εἶναι»⁴²⁰.

Εκ των ὧν αναφέρθηκαν, ὁ ἄνθρωπος που εἶναι παραδομένος στις ἡδονές καὶ στις ἐρίδες οἱ σκέψεις του εἶναι θνητές καὶ θα γινόταν ἐξ ολοκλήρου θνητός, εἰάν αὐτό ἦταν δυνατόν, ὅμως ἐνεκα τῆς ψυχῆς που εἶναι ἀθάνατη αὐτό δεν συμβαίνει, ἀν καὶ ἀπέχει ελάχιστα, ἔχοντας καλλιεργήσει μόνο τὸ θνητὸ μέρος του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ἄνθρωπος που ἀφιερώνεται στὴ μάθησι καὶ τὴ σοφία καὶ προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει τὴν ἀλήθεια, υποχρεοῦται νὰ ἔχει στραμμένο τὸν νοῦ του στὰ ἀθάνατα καὶ θεῖα, ἀλλὰ καὶ αὐτός, ὅπως στὴν ἀντίθετη περίπτωσι ὁ ἕτερος ἄνθρωπος δεν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξ ολοκλήρου θνητός, δεν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ γίνεται ἰδιαίτερα εὐδαίμων.

⁴²⁰. Πλάτων, *Τίμαιος*, 90a 7 – c 6: «Στον οὐρανὸ συνέβη ἡ πρώτη γέννησι τῆς ψυχῆς καὶ ἐκεῖ βρίσκονται οἱ ρίζες μας – ἐκεῖ ἡ θεϊκὴ ψυχὴ προσαρτά καὶ ριζώνει τὸ κεφάλι μας, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὀρθώνει πρὸς τὰ κάτω ὅλο τὸ σῶμα. Ἀν λοιπὸν κάποιος ἔχει ἀφοσιωθεί στὶς ἐπιθυμίες καὶ στὶς ἐρίδες καὶ σπαταλᾷ ἐκεῖ ὅλη τὴν οὐρμὴ του, οἱ σκέψεις του γίνονται ἀναγκαστικὰ θνητές. Θα γινόταν μάλιστα ἐξ ολοκλήρου θνητός καὶ ὁ ἴδιος, ἀν αὐτό ἦταν δυνατόν· στὴν πραγματικότητι ελάχιστα ἀπέχει ἀπὸ αὐτό, ἀφοῦ ἔχει ἀναπτύξει μόνον τὸ θνητὸ μέρος του. Ἀν ὅμως ἔχει ἀφιερωθεί στὴν ἀγάπῃ τῆς μάθησι καὶ τῆς ἀληθινῆς σοφίας καὶ καλλιεργᾷ αὐτὴν κυρίως τὴν πλευρὰ του εαυτοῦ του, γιὰ νὰ προσεγγίσει τὴν ἀλήθεια, εἶναι υποχρεωμένος νὰ σκέπτεται τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ θεῖα. Λίγο ἀπέχει ἀπὸ τὴν κατάστασι τῆς ἀθανασίας, ὅσο βέβαια ἡ ἀθανασία εἶναι προσιτὴ στὴν ἀνθρώπινη φύσι· καὶ ἐπειδὴ πάντοτε φροντίζει γιὰ τὴ θεϊκὴ ψυχὴ καὶ περιποιεῖται τὸν δαίμονα που φιλοξενεῖ μέσα του, φθάνει καὶ ὁ ἴδιος σὲ ἰδιαίτερη εὐδαιμονία»· πβ. Α. Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 632-634.

Εξάγεται το συμπέρασμα πως «θεραπεία δὲ δὴ παντὶ παντὸς μία, τὰς οἰκείας ἐκάστω τροφὰς καὶ κινήσεις ἀποδιδόναι. τῷ δ' ἐν ἡμῖν θείῳ συγγενεῖς εἰσιν κινήσεις αἱ τοῦ παντὸς διανοήσεις καὶ περιφοραί· ταύταις δὴ συνεπόμενον ἕκαστον δεῖ, τὰς περὶ τὴν γένεσιν ἐν τῇ κεφαλῇ διεφθαρμένας ἡμῶν περιόδους ἐξορθοῦντα διὰ τὸ καταμανθάνειν τὰς τοῦ παντὸς ἀρμονίας τε καὶ περιφοράς, τῷ κατανοοῦμένῳ τὸ κατανοοῦν ἐξομοιώσαι κατὰ τὴν ἀρχαίαν φύσιν, ὁμοιώσαντα δὲ τέλος ἔχειν τοῦ προτεθέντος ἀνθρώποις ὑπὸ θεῶν ἀρίστου βίου πρὸς τε τὸν παρόντα καὶ τὸν ἔπειτα χρόνον»⁴²¹.

Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀλληλένδετα, με τὸν Σωκράτη νὰ ἐπαναφέρει στὸν συνειδησιακὸ τοῦ οὐρίζοντα τὶς ἀπόψεις ἐνὸς Θράκα ἱατροῦ, μαθητῆ τοῦ Ζαλμόξιδος⁴²², ὁ ὁποῖος θεωροῦσε πως δὲν μπορεῖ νὰ ἐπέλθῃ θεραπεία εἰάν ἐξεταστῇ ἡ κεφαλὴ χωρὶς τὸ σῶμα καὶ ἀντιστοίχως δὲν δύναται νὰ υποβληθῇ σὲ θεραπεία τὸ σῶμα χωριστὰ ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ πως οἱ περισσότερες ἀσθένειες διαφεύγουν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἱατροὺς, διότι δὲν υποβάλλουν σὲ θεραπεία τὸ σύνολο ἀλλὰ τὸ μέρος καὶ γιὰ αὐτὸ δὲν ἐπέρχεται ἰαση⁴²³. Σύμφωνα με αὐτὸν τὸν ἱατρὸ ὅλα προέρχονται ἀπὸ

⁴²¹. Πλάτων, *Τίμαιος*, 90c 6 – d 7: «Ἡ σωστὴ φροντίδα γιὰ ὅλα τὰ πράγματα εἶναι μία καὶ μοναδική: νὰ προσφέρεις στὸ καθένα τὶς οἰκείες τροφές καὶ κινήσεις. Οἰκείες ὁμῶς καὶ συγγενεῖς κινήσεις γιὰ τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο ποὺ ὑπάρχει μέσα μας εἶναι οἱ σκέψεις καὶ οἱ περιφορές τοῦ σύμπαντος. Αὐτές πρέπει νὰ ἀκολουθοῦμε ὅλοι· καὶ τοὺς δικούς μας κύκλους, ποὺ διαστρεβλώθηκαν κατὰ τὴ γέννησή μας, πρέπει νὰ τοὺς ἐπαναφέρουμε στὴν ὀρθὴ τροχιά μαθαίνοντας τὴν ἀρμονία καὶ τὴν ὁμαλὴ περιφορὰ τοῦ σύμπαντος. Ἔτσι θὰ ἐξομοιώσουμε τὴ νόησή μας με τὸ ἀντικείμενό της – ὁμοιότητα σύμφωνη με τὴν πρωταρχικὴ τῆς φύσης. Καὶ με τὴν ἐξομοίωση αὕτη θὰ κατακτήσουμε τὴν προδιαγεγραμμένη ἀρίστη ζωὴ, ἔχοντας ἐκπληρώσει τὸν σκοπὸ ποὺ ἔθεσαν καὶ θὰ συνεχίσουν πάντοτε νὰ θέτουν στοὺς ἀνθρώπους οἱ θεοί». πβ. A. E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus*, σσ. 633-634.

⁴²². Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι Γ' – Ε'*. Μετάφρ., Ἀγγελος Βλάχου. Αθήνα, Παπαδήμα, 1978, Δ' 94-97· πβ. W. W. How – J. Wells, *A Commentary on Herodotus*. Oxford, Clarendon Press, 1912, σ. 335.

⁴²³. Πλάτων, *Χαρμίδης*. Ed. W. R. M. Lamb. Volume VIII. Cambridge, Harvard University Press, 1955· πβ. Πλάτων, *Χαρμίδης*. Εἰσαγ., Μετάφρ., Ν. Τετενές. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., 156ε 1-7: «Ἀλλὰ Ζάλμοξις, ἔφη, λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, θεὸς ὢν, ὅτι ὥσπερ ὀφθαλμοὺς ἄνευ κεφαλῆς οὐ δεῖ ἐπιχειρεῖν ἰᾶσθαι οὐδὲ κεφαλὴν ἄνευ σώματος, οὕτως οὐδὲ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἀλλὰ τοῦτο καὶ αἴτιον εἶη τοῦ διαφεύγειν τοὺς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν

την ψυχή, διότι «πάντα γὰρ ἔφη ἐκ τῆς ψυχῆς ὠρμῆσθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιρρεῖν ὥσπερ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὰ ὄμματα· δεῖν οὖν ἐκεῖνο καὶ πρῶτον καὶ μάλιστα θεραπεύειν, εἰ μέλλει καὶ τὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ τοῦ ἄλλου σώματος καλῶς ἔχειν. Θεραπεύεσθαι δὲ τὴν ψυχὴν ἔφη, ὦ μακάριε, ἐπῳδαῖς τισί· τὰς δ' ἐπῳδὰς ταύτας τοὺς λόγους εἶναι τοὺς καλοὺς· ἐκ δὲ τῶν τοιούτων λόγων ἐν ταῖς ψυχαῖς σωφροσύνην ἐγγίγνεσθαι, ἥς ἐγγενομένης καὶ παρούσης ράδιον ἤδη εἶναι τὴν ὑγίαν καὶ τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ ἄλλῳ σώματι πορίζειν. Διδάσκων οὖν με τό τε φάρμακον καὶ τὰς ἐπῳδάς, ὅπως, ἔφη, τῷ φαρμάκῳ τούτῳ μηδεὶς τε πείσῃ τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν θεραπεύειν, ὅς ἂν μὴ τὴν ψυχὴν πρῶτον παράσχῃ τῇ ἐπῳδῇ ὑπὸ σοῦ θεραπευθῆναι. Καὶ γὰρ νῦν, ἔφη, τοῦτ' ἔστι τὸ ἀμάρτημα περὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι χωρὶς ἑκατέρου, σωφροσύνης τε καὶ ὑγείας, ἰατροὶ τινες ἐπιχειροῦσιν εἶναι»⁴²⁴.

ε. Ἡ ἐννοία τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ ἡ παρουσία τοῦ θείου

ἰατροὺς τὰ πολλὰ νοσήματα, ὅτι τὸ ὅλον ἀγνοοῖεν οὐ δέοι τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι, οὐ μὴ καλῶς ἔχοντος ἀδύνατον εἶναι τὸ μέρος εὖ ἔχειν»· Thomas M. Tuozzo, «What's wrong with these cities? The social dimension *sophrosyne* in Plato's *Charmides*», *Journal of the History of Philosophy*, 39 (2001), σσ. 325-326.

⁴²⁴. Πλάτων, *Χαρμίδης*, 156e 7 – 157b 7: «Γιατί όλα, ἔλεγε, ἀπὸ τὴν ψυχὴ ξεκινᾶνε, καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ καλὰ στο σῶμα καὶ σ' ολόκληρο τὸν ἀνθρώπο, κί' ἀπ' αὐτὴ ἀπορρέουν ἐπάνω του, ὅπως ἀπὸ τὸ κεφάλι στα μάτια· καὶ ὅτι πρέπει ἐκείνη πρῶτα καὶ κυρίως νὰ θεραπεύουμε, ἀν θέλουμε καὶ τὸ κεφάλι καὶ τὸ υπόλοιπο σῶμα νὰ εἶναι καλὰ. Καὶ θεραπεύεται ἡ ψυχὴ, ἔλεγε, ἀγαπητέ μου, με μερικοὺς μαγικοὺς στίχους, με κάτι ξόρκια· κί' αὐτὰ εἶναι οἱ καλοὶ λόγοι· ἀπὸ τέτοιους λόγους γεννιέται στὴν ψυχὴ ἡ σωφροσύνη, κί' ἅμα αὐτὴ γεννηθεῖ καὶ εἶναι μέσα στὴν ψυχὴ, εὐκόλα μποροῦμε νὰ δώσουμε τὴν υγεία καὶ στο κεφάλι καὶ στο υπόλοιπο σῶμα. Μαθαίνοντάς μου, λοιπόν, τὸ φάρμακο καὶ τοὺς στίχους, “μὴ πεισθεῖς”, μου εἶπε, “σε κανένα νὰ τοῦ θεραπεύσεις τὸ κεφάλι με τὸ φάρμακο, ἀν δὲν σου ἐμπιστευθεῖ πρῶτα τὴν ψυχὴ τοῦ νὰ τὴν θεραπεύσεις με τοὺς στίχους. Γιατί σήμερὰ”, συνέχισε, “αὐτὸ εἶναι τὸ λάθος ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι χωριστὰ γιὰ τὸ καθένα, τὴ σωφροσύνη καὶ τὴν υγεία, μερικοὶ προσπαθοῦν νὰ ἀσκοῦν τὴν ἰατρικὴ”».

Κάθε ψυχή, θεϊκή ή ανθρώπινη, είναι αθάνατη⁴²⁵, διότι έχει τη δυνατότητα να κινεί τον εαυτό της αλλά και άλλα πράγματα, επομένως «τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινεῖν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινεῖν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὐποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως»⁴²⁶. Επίσης, κάθε αρχή, εκτός από αθάνατη είναι και αγέννητη, διότι αν και η πρώτη αρχή γινόταν από κάτι, τότε όλα τα πράγματα θα δημιουργούνταν από κάτι που δεν είναι η πρώτη αρχή, η οποία είναι αγέννητη και κατ' επέκταση ἀφθαρτη⁴²⁷, καταλήγοντας πως η πρώτη αρχή της κίνησης είναι αυτό που κινεί μόνο του τον εαυτό του⁴²⁸.

Εφόσον διαπιστώθηκε πως αυτό που κινεί τον εαυτό του και συνεπώς και όλα τα άλλα είναι αθάνατο, υποστηρίζεται πως αυτό είναι

⁴²⁵. Erwin Rohde, *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, Zweite Band, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1961, σσ. 1 κ.ε., σσ. 137 κ.ε. (: philosophie), σσ. 263 κ.ε. (: Plato)· πβ. Mark L. Mcpherran, «Socrates on the Immortality of the Soul», *Journal of the History of Philosophy*, 32 (1994), σσ. 1-22.

⁴²⁶. Πλάτων, *Φαίδρος*, 245c 5-9: «Κάθε ψυχή είναι αθάνατη. Γιατί ό,τι διατελεί διαρκώς σε κίνηση είναι αθάνατο· και ό,τι κινεί κάτι άλλο και κινείται από κάτι άλλο έχει ένα τέλος στη κίνησή του, ως εκ τούτου έχει τέλος και στη ζωή. Έτσι, μόνον ό,τι κινεί τον εαυτό του, εφόσον δεν παύει ποτέ να είναι ο εαυτός του, δεν παύει ποτέ να κινείται αλλά αποτελεί και για τα άλλα, όσα κινούνται πηγὴ και αρχή της κίνησης»· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*, σ. 356: «Η ελάχιστων πρόταση αυτού του συλλογισμού αποδεικνύεται ως εξής: η ψυχή αποτελεί πηγὴ και εγκαινιαστή των κινήσεών της, που δεν της μεταβιβάζονται από έξω αλλά προέρχονται αυτόματα από την ίδια. Δεν έχουν άλλη αφορμή· εφόσον λοιπόν πηγὴ τους είναι η ίδια η ψυχή, δεν είναι δυνατό να παύσουν ποτέ»· Τάσος Αρβανιτάκης, *Η κίνηση στο έργο του Πλάτωνα*, Ζήτηρος – Σκέψη, σ. 55· Σπυροδήμος Γ. Ανεμογιάννης – Σινανίδης, *Ερμηνείαι εις την Οντολογίαν του πλατωνικού Σοφιστού*, Αθήνα, 1981, σ. 158· Dominic Scott, «Philosophy and Madness in the *Phaedrus*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 169-200· N. M. Σκουτερόπουλος (σημ.), *Πλάτων Φαίδρος*, σ. 80.

⁴²⁷. Πλάτων, *Φαίδρος*, 245d 1-6: «Ἐξ ἀρχῆς ἀνάγκη πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός· εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχῇ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. ἐπεὶ δὲ ἀγέννητόν ἐστιν, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι. ἀρχῆς γὰρ δὴ ἀπολομένης οὔτε αὐτὴ ποτε ἔκ του οὔτε ἄλλο ἐξ ἐκείνης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίνεσθαι»· πβ. Harold J. Johnson, «Three Ancient Meanings of Matter: Democritus, Plato and Aristotle», *Journal of the History of Ideas*, 28 (January – March 1967), σ. 4· N. M. Σκουτερόπουλος (σημ.), *Πλάτων Φαίδρος*, σ. 80.

⁴²⁸. Πλάτων, *Φαίδρος*, 245d 6-7: «Οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχὴ τὸ αὐτὸ αὐτὸ κινεῖν»· πβ. Ulrich Von Wilamowitz – Moellendorff, *Πλάτων. Η ζωή και το έργο του*, σ. 514.

«ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον»⁴²⁹, διότι «πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον, ᾧ δὲ ἔνδοθεν αὐτῷ ἔξ αὐτοῦ, ἔμψυχον, ὡς ταύτης οὐσης φύσεως ψυχῆς· εἰ δ' ἔστιν τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινεῖν ἢ ψυχὴν, ἔξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη»⁴³⁰. Ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὴ που δίνει ζωὴ στο σῶμα, καθὼς ἐκείνη μπορῶντας νὰ κινήσει τὸν ἑαυτὸ τῆς κινεῖ καὶ ἐκεῖνο· τὸ σῶμα δίχως τὴν ψυχὴν δὲν θὰ εἶχε ζωὴ, γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἀποδεσμεύεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, μέσω τοῦ θανάτου, ἐκεῖνο πεθαίνει μὴ ἔχοντας πλέον τὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς.

Ὁ Πρόκλος σχετικὰ με τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος πὼς τὸ ἀγέννητο εἶναι κατ' ἀνάγκη ἀφθαρτὸ ἰσχυρίζεται πὼς σύμφωνα με τὸν Πλάτωνα ὁ κόσμος εἶναι «γενητός», ἀλλὰ με κάποιον ἄλλον τρόπο καὶ ὄχι στο πλαίσιο τοῦ χρόνου, καθὼς ἐπὶ θὰ ἦταν φθαρτός⁴³¹. Εἰάν, συνεχίζει ὁ Πρόκλος, εἰπωθεῖ ἀπὸ κάποιους πὼς ὁ κόσμος εἶναι ἀφθαρτος «διὰ τὴν τοῦ θεοῦ βούλησιν», ἐφόσον τὸ ἀφθαρτὸ σημαίνει ἀγέννητο, τότε θὰ δέχονταν «καὶ τὸ γενητὸν αὐτοῦ δώσουσιν ἀγέννητον πεποιηκέναι τὸν θεόν»⁴³², καταλήγοντας πὼς αὐτὸς που κάνει τὸν κόσμο ἀφθαρτὸ, αὐτόματα τὸν κάνει καὶ ἀγέννητο «διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀκολουθίας»⁴³³.

⁴²⁹. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 245e 2-4: «Κι αφοῦ τώρα εἶδαμε ὅτι αὐτὸ που κινεῖται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του εἶναι ἀθάνατο, δὲν θὰ διστάζαμε νὰ υποστηρίξουμε ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ οὐσία καὶ ἡ ἐννοία τῆς ψυχῆς».

⁴³⁰. *Ο.π.*, 245e 4 – 246a 2: «Διότι κάθε σῶμα που ἡ κίνησή του οφείλεται σὲ κάτι ἐξωτερικὸ εἶναι ἄψυχο, ἐνῶ ἓνα σῶμα που ἡ κίνησή του προέρχεται ἀπὸ μέσα του, ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, εἶναι ἔμψυχο, κάτι που συνεπάγεται ὅτι σὲ τοῦτο συνίσταται ἡ φύσις τῆς ψυχῆς· κι ἂν ἐπὶ ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἂν δηλαδὴ συμβαίνει ὅ,τι κινεῖ τὸν ἑαυτὸ του νὰ μὴν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ψυχὴ, ἐπεὶ τότε κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ ψυχὴ θὰ εἶναι καὶ ἀγέννητη καὶ ἀθάνατη»· πβ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (σημ.), Πλάτων *Φαῖδρος*, σ. 81.

⁴³¹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (II), 10. 3-6: «Τούτων δὲ οὕτως ἔχόντων δηλὸν ὅτι γενητός κατ' αὐτὸν ὁ κόσμος ἄλλως, καὶ οὐ κατὰ χρόνον ἐστὶ γενητός· ἦν γὰρ ἂν καὶ φθαρτός».

⁴³². *Ο.π.*, 10. 7-10.

⁴³³. *Ο.π.*, 10. 11.

Η ψυχή είναι αθάνατη⁴³⁴ και προκύπτουν τέσσερα επιχειρήματα για να επιρρώσουν τη θεωρία, με πρώτο να είναι αυτό των «ἐναντίων»⁴³⁵, όπου σύμφωνα με μια παλαιά παράδοση⁴³⁶, οι ψυχές όταν το σώμα χάνεται κατευθύνονται στον Άδη «καὶ γίνονται ἐκ τῶν τεθνεώτων»⁴³⁷, και αυτή ακριβώς η επαναφορά καθιστά την ψυχή αθάνατη, διότι «οὐ γὰρ ἂν που πάλιν ἐγίγνοντο μὴ οὔσαι, καὶ τοῦτο ἱκανὸν τεκμήριον τοῦ ταῦτ' εἶναι, εἰ τῷ ὄντι φανερόν γίγνοιτο ὅτι οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν γίνονται οἱ ζῶντες ἢ ἐκ τῶν τεθνεώτων»⁴³⁸. Εφόσον οι ψυχές δεν πεθαίνουν κατά τον διαχωρισμό τους από το σώμα, ο αριθμός τους δεν μπορεί ούτε να μειωθεί ούτε να

⁴³⁴. G. C. Field, *Ο Πλάτων και η εποχή του. Μια μελέτη γύρω από τη ζωή και τη φιλοσοφία του 4ου αιώνα π.Χ.*. Μετάφρ., Α. Η. Σακελλαρίου. Αθήνα, Γρηγόρης, 1972, σ. 246· πβ. John P. Anton, *Φιλοσοφία και Πολιτισμός. Δέκα δοκίμια*. Μετάφρ., Δ. Ζ. Ανδρεόπουλος – Λ. Μπαρτζελιώτης. Αθήνα, Γρηγόρη, 1968, σσ. 31-33.

⁴³⁵. Βασίλειος Α. Καλογεράς, *Ανάλυση Φαίδωνος και Κρίτωνος. Διαλογική, διαλεκτική, ηθική, φιλοσοφική, αισθητική, ανθρωπιστικών αξιών, συνθέσεως κ.λπ. Από διδακτική άποψη*, Θεσσαλονίκη, 1959, σσ. 53-61· πβ. Παναγιώτης Κ. Πάλλης, «Η αθανασία της ψυχής παρὰ Πλάτωνι και Παύλω», *Πλάτων*, 37-38 (1967), σ. 303· Ν. Μπούσουλας, «Η μεταφυσική απολογία της αναπτύξεως της ανυπαρξίας του θανάτου της ψυχής στον όλο εύθυμη, συμποσιακή επιστήμη διάλογο: τον Φαίδωνα», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 15 (1976), Θεσσαλονίκη, σσ. 174-177.

⁴³⁶. Ηρόκλειτος, B88: «Ταὐτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ [τὸ] ἐγρηγορὸς καὶ κάθευδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκείνᾳ ἐστὶ κάκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα»· πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*, σ. 224.

⁴³⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 70c 4-8: «Ἄς ἀρχίσουμε τὴν ἐρευνά μας με τὴν ἐξῆς περίπου θέση του ζητήματος: ὅταν πεθάνουν οἱ ἄνθρωποι, ὑπάρχουν οἱ ψυχές τους εἰς τὸν Ἅδη ἢ ὅχι; Σύμφωνα με μια παράδοση παλαιά, που μνημονεύσαμε ἤδη, οἱ ψυχές, οἱ ὁποῖες ἀνεχώρησαν ἀπ' ἐδῶ, εὐρίσκονται ἐκεῖ, καὶ πάλι ἐρχονται ἐδῶ καὶ γίνονται ἀπὸ ἐκείνους που ἔχουν πεθάνει»· πβ. Kenneth Dorter, «The reciprocity argument and the structure of Plato's *Phaedo*», *Journal of the History of Philosophy*, 15 (1977), σσ. 1-11· Thomas M. Olszewsky, «On the relations of Soul to Body in Plato and Aristotle», *Journal of the History of Philosophy*, 14 (1976), σσ. 393-397.

⁴³⁸. Πλάτων, *Φαίδων*, 70d 1-4: «Διότι βέβαια δε θα ήταν δυνατό να επανέλθουν στη ζωή, εάν δεν υπήρχαν, και θα είχαμε μια επαρκή απόδειξη αυτής της υπάρξεως, εάν γίνει φανερό ότι οἱ ζῶντες ἀπὸ πουθενά ἄλλου δεν ἔλκουν τὴν προέλευση παρὰ ἀπὸ τους τεθνεώτες»· πβ. Χανς – Γκέοργκ Γκάνταμερ, *Η ἀπαρχή της φιλοσοφίας*. Μετάφρ., Γιώργος Η. Ηλιόπουλος. Αθήνα, Πατάκη, 2005, σ. 83· Ιωάννης Στεφάνου, «Η αθανασία της ψυχής στον Φαίδρο», στο: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Ερωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σ. 105· Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 134-135· David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 106-107.

αυξηθεί⁴³⁹. Προβάλλοντας οι επικριτές αυτής της θεωρίας το επιχείρημα της αύξησης του πληθυσμού, ο Πλάτων ήδη έχει προνοήσει σημειώνοντας πως οι ψυχές μπορούν να εισέλθουν όχι μόνο σε ανθρώπινα σώματα, αλλά και σε σώματα ζώων⁴⁴⁰, διδάσκοντας την θεωρία της μετεμψύχωσης, αν και δεν είναι ο πρώτος που τη δίδαξε⁴⁴¹, καθώς αυτές οι αντιλήψεις του συνδέονται με την πυθαγόρεια φιλοσοφία⁴⁴².

Για να εξηγηθεί με μεγαλύτερη σαφήνεια το επιχείρημα των εναντίων υποστηρίζεται πως αυτή η διαδικασία δεν συμβαίνει μόνο στους ανθρώπους, αλλά και στα ζώα, στα φυτά «καὶ ξυλλήβδην ὅσάπερ ἔχει γένεσιν»⁴⁴³. Επομένως, όλα γίνονται από τα αντίθετά τους, εφόσον αυτό υφίσταται, όπως το άσχημο έχει ως αντίθετό του το ωραίο και το άδικο αντιστοίχως το δίκαιο⁴⁴⁴ και «οἷον μεταξὺ ἀμφοτέρων πάντων τῶν ἐναντίων δυοῖν ὄντων δύο γενέσεις, ἀπὸ μὲν τοῦ ἑτέρου ἐπὶ τὸ ἕτερον, ἀπὸ δ' αὖ τοῦ ἑτέρου πάλιν ἐπὶ τὸ ἕτερον»⁴⁴⁵.

⁴³⁹. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 135· πβ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 611a 4-8: «Τοῦτο μὲν τοίνυν, ἦν δ' ἐγὼ, οὕτως ἐχέτω· εἰ δ' ἔχει, ἐννοεῖς ὅτι αἰεὶ ἂν εἶεν αἱ αὐταί. οὔτε γὰρ ἂν που ἐλάττους γένοιτο μηδεμιᾶς ἀπολλυμένης, οὔτε αὖ πλείους· εἰ γὰρ ὅτιοῦν τῶν ἀθανάτων πλέον γίγνοιτο, οἶσθ' ὅτι ἐκ τοῦ θνητοῦ ἂν γίγνοιτο καὶ πάντα ἂν εἴη τελευτῶντα ἀθάνατα». Ν. Μπούσουλας, «Η μεταφυσική απολογία της αναπτύξεως της ανυπαρξίας του θανάτου της ψυχῆς στον ὅλο εὐθυμη, συμποσιακή επιστήμη διάλογο: τον *Φαίδωνα*», σ. 177.

⁴⁴⁰. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 135.

⁴⁴¹. Ξενοφάνης, DK. B7· Εμπεδοκλής, DK. 129· πβ. Karl Bormann, σ. 135.

⁴⁴². Σταυρούλα Λαμπροπούλου, «Περὶ τινων Πυθαγορείων φιλοσοφικῶν προτύπων παρὰ Πλάτωνι. Ψυχὴ – Μετεμψύχωσης», *Πλάτων*, 55-56 (1976), Τόμος 28, Αθήνα, 1976, σ. 46· πβ. Σταυρούλα Λαμπροπούλου, «Το πυθαγορικόν στοιχείον παρὰ Πλάτωνι. Ἀμεσοι μαρτυρία», *Πλάτων*, 47-48 (1972), Τόμος 24, σσ. 275-277.

⁴⁴³. Πλάτων, *Φαίδων*, 70d 7-9: «Μὴν ἀντικρίζεις ὅμως το ζήτημα, ἐξηκολούθησεν ο Σωκράτης, περιορίζων αὐτό μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ, εἴαν θέλεις νὰ ἐννοήσεις αὐτό ευκολώτερον, ἀπλωσέ το εἰς ὅλα τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ καὶ ἐν γένει εἰς ὅλα ὅσα γίνονται»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 107-108· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 155.

⁴⁴⁴. Πλάτων, *Φαίδων*, 70d 9 – e 3: «Δι' ὅλα αὐτὰ ας ἰδωμεν, εἴαν γίνονται κατ' αὐτόν τον τρόπο ὅλα, ὅχι δηλαδὴ ἀπὸ πούθεν ἄλλου, ἀλλὰ τὰ ἀντίθετα ἐκ τῶν ἀντιθέτων, εἰς ὅσα βεβαίως ὑπάρχει κάτι ἀντίθετο, ὅπως π.χ. εἰς τὸ ἄσχημο ἀντίθετο εἶναι τὸ ωραῖο καὶ εἰς τὸ ἄδικο τὸ δίκαιο· τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ εἰς μύρια ἄλλα πράγματα»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 107-108· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 155-157.

⁴⁴⁵. Πλάτων, *Φαίδων*, 71a 7 – b 2: «Μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιθέτων εἰς κάθε περίπτωση, ἐφ' ὅσον εἶναι δυο, ὑπάρχουν δυο γενέσεις, μία γένεσις ἀπὸ το πρώτον εἰς τὸ δεύτερον, καὶ

Το επόμενο επιχείρημα είναι αυτό της αναμνήσεως⁴⁴⁶, σύμφωνα με το οποίο η μάθηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά ανάμνηση και πρέπει να έχουμε κάπου μάθει αυτά που τώρα θυμόμαστε⁴⁴⁷. Η ψυχή λοιπόν είναι αθάνατη, καθώς θα ήταν αδύνατον «εἰ μὴ ἦν που ἡμῖν ἡ ψυχή πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ ἔδει γενέσθαι»⁴⁴⁸ και «[...] εἴ τις τι ἀναμνησθήσεται, δεῖν αὐτὸν τοῦτο πρότερόν ποτε ἐπίστασθαι»⁴⁴⁹. Η θεωρία της αναμνήσεως, η οποία προϋποθέτει την ύπαρξη της ψυχῆς προ του σώματος, αποτελεί πυθαγόρεια διδασκαλία, ενώ και οι Ορφικοί ενστερνίζονταν παρόμοιες απόψεις⁴⁵⁰.

Εφόσον η γνώση έχει αποκτηθεί πριν τη γέννησή μας, εμεῖς πρέπει να την κατακτήσουμε εκ νέου⁴⁵¹ και αυτή η διαδικασία καλείται από τον

μια άλλη πάλιν από το δεύτερον εις το πρώτον»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 132-133· David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 108-109· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 158.

⁴⁴⁶. Βασίλειος Α. Καλογεράς, *Ανάλυση Φαίδωνος και Κρίτωνος. Διαλογική, διαλεκτική, ηθική, φιλοσοφική, αισθητική, ανθρωπιστικών αξιών, συνθέσεως κ.λπ. Από διδακτική άποψη*, σσ. 61-73· πβ. Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, σσ. 111-112· Χανς – Γκέοργκ Γκάνταμερ, *Η απαρχή της φιλοσοφίας*, σσ. 89-93· Παναγιώτης Κ. Πάλλης, «Η αθανασία της ψυχῆς παρά Πλάτωνι και Παύλω», σ. 303· Ν. Μπούσουλας, «Η μεταφυσική απολογία της αναπτύξεως της ανυπαρξίας του θανάτου της ψυχῆς στον όλο εύθυμη, συμποσιακή επιστήμη διάλογο: τον *Φαίδωνα*», σσ. 177-182.

⁴⁴⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 72e 4-7: «[...] ὃν σὺ εἰώθας θαμὰ λέγειν, ὅτι ἡμῖν ἡ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὐσα, καὶ κατὰ τοῦτον ἀνάγκη που ἡμᾶς ἐν προτέρῳ τινὶ χρόνῳ μεμαθηκέναι ἃ νῦν ἀναμνησκόμεθα»· πβ. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνος*, σ. 38: «Το δόγμα τούτο χρησιμεύει ως εξήγησις της υπάρξεως των ιδεών, της προϋπάρξεως της ψυχῆς και του προβλήματος της a priori γνώσεως»· Ιωάννης Στεφάνου, «Η αθανασία της ψυχῆς στον *Φαίδρο*», σ. 105· David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 113-114· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 159.

⁴⁴⁸. Πλάτων, *Φαίδων*, 72e 8 – 73a 1: «Τούτο δε είναι αδύνατον, εἰάν δεν υπήρχε κάπου η ψυχή μας προτού λάβει αυτήν εδώ την ανθρωπίνη μορφή»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 114-115· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 164.

⁴⁴⁹. Πλάτων, *Φαίδων*, 73c 2-3: «Εἴμαστε πραγματικά σύμφωνοι σε τούτο, ὅτι εἰάν κανεῖς θυμηθεῖ κάτι, πρέπει αὐτό ακριβῶς το κάτι να το ἔχει μάθει σε κάποιον προηγούμενο χρόνο;»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σσ. 115-116.

⁴⁵⁰. Δημήτριος Β. Μπαλτάς, «Πυθαγόρειοι απόψεις περί ψυχῆς», *Αθηνά*, 81 (1990-1996), Εν Αθήναις, σ. 332.

⁴⁵¹. Πλάτων, *Φαίδων*, 75e 1-6: «Εἰ δε γε, οἶμαι, λαβόντες πρὶν γενέσθαι, γιγνόμενοι ἀπωλέσαμεν, ὕστερον δὲ ταῖς αἰσθήσεσι χρώμενοι πρὶ αὐτὰ ἐκείνας ἀναλαμβάνομεν τὰς ἐπιστήμας ἃς ποτε καὶ πρὶν εἰχομεν, ἄρ' οὐχ ὁ καλοῦμεν μανθάνειν οἰκείαν ἂν ἐπιστήμην ἀναλαμβάνειν εἶη;»· πβ. Kim Wan-Soo, *Η έννοια της αἰσθήσεως στην φιλοσοφία του*

Σωκράτη «ανάμνηση»⁴⁵². Καθώς λοιπόν η ψυχή είναι αθάνατη, έχει γεννηθεί πολλάκις και έχει θεαθεί όλα τα επίγεια, αλλά και όσα συμβαίνουν στον Άδη, «οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ ἄλλων οἷόν τ' εἶναι αὐτὴν ἀναμνησθῆναι, ἃ γε καὶ πρότερον ἠπίστατο»⁴⁵³. Εφόσον η φύση της είναι ομοιογενής και η ψυχή γνωρίζει τα πάντα, κάποιος που θα ανακαλέσει στη μνήμη του κάτι μέσω της μάθησης, θα μπορούσε να ανακαλύψει όλα τα υπόλοιπα ερευνώντας αδιαλείπτως, διότι «το ερευνάν και το μανθάνειν είναι στο σύνολό τους ανάμνηση»⁴⁵⁴.

Επομένως, «εἰ οὖν ὃν τ' ἂν ἦ χρόνον καὶ ὃν ἂν μὴ ἦ ἄνθρωπος, ἐνέσονται αὐτῷ ἀληθεῖς δόξαι, αἱ ἐρωτήσῃ ἐπεγερωθεῖσαι ἐπιστῆμαι γίνονται, ἄρ' οὖν τὸν ἀεὶ χρόνον μεμαθηκυῖα ἔσται ἡ ψυχή αὐτοῦ; δῆλον γὰρ ὅτι τὸν πάντα χρόνον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος»⁴⁵⁵ και «οὐκοῦν εἰ ἀεὶ ἡ ἀλήθεια ἡμῖν τῶν ὄντων ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ, ἀθάνατος ἂν ἡ ψυχή εἴη, ὥστε θαρροῦντα χρὴ ὁ μὴ τυγχάνεις ἐπιστάμενος νῦν τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ μὴ

Πλάτωνος. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1981, σσ. 46-47· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 176.

⁴⁵². Πλάτων, *Φαίδων*, 75e 6-7: «Τοῦτο δε που ἀναμνησθεσθαι λέγοντες, ὀρθῶς ἂν λέγοιμεν;»· πβ. Richard J. Ketchum, «Knowledge and Recollection in the *Phaido*: An interpretation of 74a – 75b», *Journal of the History of Philosophy*, 17 (1979), σσ. 243-253· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 176.

⁴⁵³. Πλάτων, *Μένων*, 81c 9 – d 1: «Επομένως δεν είναι διόλου παράξενο να μπορεί, και για την αρετή και για τ' άλλα πράγματα, να ξαναθυμηθεί όσα γνώριζε ήδη και πριν»· πβ. Κώστας Χ. Παπαϊωάννου, *Η Πολιτεία του Πλάτωνα. Η παιδαγωγική του φιλοσοφία και πρακτική. Η αξία και η σημασία των ιδεών του από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, 2018, σ. 41.

⁴⁵⁴. Πλάτων, *Μένων*, 81d 1-7: «Ἄτε γὰρ τῆς φύσεως ἀπάσης συγγενοῦς οὔσης, καὶ μεμαθηκυῖας τῆς ψυχῆς ἅπαντα, οὐδὲν κωλύει ἐν μόνον ἀναμνησθέντα ὁ δὴ μάθησιν καλοῦσιν ἄνθρωποι τᾶλλα πάντα αὐτὸν ἀνευρεῖν, ἐάν τις ἀνδρεῖος ἦ καὶ μὴ ἀποκάμνη ζητῶν· τὸ γὰρ ζητεῖν ἄρα καὶ τὸ μανθάνειν ἀνάμνησις ὅλον ἐστίν»· πβ. Κωνσταντῖνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνος*, σ. 225.

⁴⁵⁵. Πλάτων, *Μένων*, 86a 7-12: «Εάν λοιπόν, και τον χρόνο που ήταν άνθρωπος και τον χρόνο που δεν ήταν, φέρει μέσα του σωστές γνώμες, οι οποίες, όταν διεγερθούν με ερωτήσεις, γίνονται γνώση, αυτό άραγε δεν σημαίνει πως η ψυχή του θα ήταν αιωνίως εφοδιασμένη με γνώση; Γιατί είναι φανερό πως καθ' όλο τον χρόνο, δηλ. μέσα στην αιωνιότητα, ο άνθρωπος είτε έχει ανθρώπινη μορφή είτε δεν έχει»· πβ. D. T. J. Bailey, «Plato and Aristotle on the Unipothetical», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 30 (Summer 2006), σσ. 104-106.

μεμνημένος ἐπιχειρεῖν ζητεῖν καὶ ἀναμιμνήσκεσθαι»⁴⁵⁶. Επομένως, με την ανάμνηση δεν δίνεται εξήγηση για το πώς αποκτούμε γνώση των εμπειρικών καταστάσεων, διότι τις εμπειρικές καταστάσεις τις προσλαμβάνουμε δια της αντίληψης και, δεύτερον, γιατί δεν υπάρχει γνώση για την περιοχή του εμπειρικού αλλά μόνο γνώμη.

Στο τρίτο επιχείρημα τίθεται το ερώτημα εάν η ψυχή είναι εκ φύσεως σύνθετη, ώστε κατά την αποδέσμευσή της από το σώμα «διαιρεθῆναι ταύτη ἥπερ συνετέθη»⁴⁵⁷ ή ασύνθετη, ώστε να μην διασπαστεί⁴⁵⁸. Πραγματοποιείται ανάλυση των δύο προαναφερθέντων κατηγοριών, και «όσα είναι αιωνίως τα ίδια με τον εαυτόν τους και ο τρόπος υπάρξεώς τους είναι ένας και ο ίδιος», αυτά είναι τα ασύνθετα⁴⁵⁹, ενώ όσα δεν είναι ποτέ τα ίδια με τον εαυτόν τους, αυτά καλούνται σύνθετα⁴⁶⁰, άποψη που έχει διατυπωθεί και προγενέστερα, όπως από τον Εμπεδοκλή⁴⁶¹. Τα αντικείμενα της δεύτερης κατηγορίας στα οποία ανήκει και το σώμα «κὰν ἄψαιο κὰν

⁴⁵⁶. Πλάτων, *Μένων*, 86b 2-6: «Εάν λοιπόν η αλήθεια για το Εἶναι των πραγμάτων υπάρχει πάντοτε μέσα στην ψυχή μας, τότε η ψυχή δεν θα πρέπει να είναι αθάνατη; Επομένως δεν πρέπει κανείς με θάρρος να προσπαθεί να ερευνά και να ξαναθυμάται εκείνο που τυχαίνει τώρα να μην το ξέρει, και τούτο είναι εκείνο που δεν έχει θυμηθεί;» πβ. Terence Irwin, *Η κλασική σκέψη*. Μετάφρ., Γιάννης Βογιατζής. Επιμ., Γιώργος Μανιάτης. Αθήνα, Θεωρία – Ιδέες Πολύτροπον, 2005, σ. 185.

⁴⁵⁷. Πλάτων, *Φαίδων*, 78c 1-2: «Δεν ταιριάζει λοιπόν εις ό,τι έχει συναποτελεσθή (εξ άλλων απλουστέρων) και είναι εκ φύσεως σύνθετον, να πάθῃ τούτο, δηλ. να διαιρεθῇ κατὰ τρόπον αντίστοιχον εκείνου, σύμφωνα με τον οποίον συνετέθη».

⁴⁵⁸. Βασίλειος Α. Καλογεράς, *Ανάλυση Φαίδωνος και Κρίτωνος*, σσ. 73-87· πβ. Παναγιώτης Κ. Πάλλης, «Η αθανασία της ψυχής παρά Πλάτωνι και Παύλω», σσ. 303-304· Ν. Μπούσουλας, «Η μεταφυσική απολογία της αναπτύξεως της ανυπαρξίας του θανάτου της ψυχής στον όλο εύθυμη, συμποσιακή επιστήμη διάλογο: τον *Φαίδωνα*», σσ. 183-184.

⁴⁵⁹. Πλάτων, *Φαίδων*, 78c 4-5: «Οὐκοῦν ἄπερ ἀεὶ κατὰ ταῦτά καὶ ὡσαύτως ἔχει, ταῦτα μάλιστα εἰκὸς εἶναι τὰ ἀξύνθετα»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 146.

⁴⁶⁰. Πλάτων, *Φαίδων*, 78c 6-7: «[...] τὰ δ' ἄλλοτ' ἄλλως καὶ μηδέποτε κατὰ ταῦτά, ταῦτα δὲ ξύνθετα»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 140-141· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 182-183.

⁴⁶¹. Εμπεδοκλή, DK. B8· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 145: «Τα πρωταρχικά στοιχεία, που κατά τον Εμπεδοκλή μένουν αμετάβλητα σε κάθε ανάμειξη και διαχωρισμό, είναι τα τέσσερα στοιχεία: φωτιά, αέρας, νερό και γη, που πρώτος εκείνος έθεσε και κατόπιν έγιναν σχεδόν καθολικά αποδεκτά».

ἴδοις κἄν ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσιν αἰσθοιο»⁴⁶², ενώ εκείνα της πρώτης στα οποία ομοιάζει η ψυχή και έχουν μέσα τους αρετή, «οὐκ ἔστιν ὅτῳ ποτ' ἂν ἄλλῳ ἐπιλάβοιο ἢ τῷ τῆς διανοίας λογισμῷ, ἀλλ' ἔστιν ἀειδῆ τὰ τοιαῦτα καὶ οὐχ ὁρατά»⁴⁶³.

Μέσω αυτής της συλλογιστικής προκύπτει πως υπάρχουν δύο είδη ὄντων, τα αόρατα και τα ορατά⁴⁶⁴ με το πρώτο να είναι πάντοτε ἴδιο με τον εαυτό του, ενώ το ἕτερο να μην είναι ποτέ. Αυτό συμβαίνει και στο δίπολο ψυχή – σώμα, όπου η ψυχή ομοιάζει με το αόρατο και το σώμα με το ορατό και «ὁμοιότερον ἄρα ψυχῇ σώματος ἔστι τῷ ἀειδεῖ, τὸ δὲ τῷ ὁρατῷ»⁴⁶⁵. Συνεπώς, εκ των μνημονευθέντων, εξάγεται το συμπέρασμα πως «αυτό που μένει πάντοτε ἴδιο με τον εαυτό του, το αδιάλυτο και απλό, είναι το θείο. Επειδή οι ιδέες μένουν πάντοτε ἴδιες με τον εαυτό τους και είναι αδιάλυτες και απλές, το κατηγορημα “θείες” ταιριάζει σ’ αυτές. Η ψυχή, ὅπως είδαμε, είναι ὁμοιότατον με αυτό που μένει πάντοτε ἴδιο με τον εαυτό του, με το “θείο”, εφόσον κατά τη γνώση στραφεί προς εκείνο· το σώμα,

⁴⁶². Πλάτων, *Φαίδων*, 79a 1-2: «Και αυτά μεν μπορείς ἢ να τα πιάσεις ἢ να τα δεις ἢ να τα αισθανθείς με τις ἄλλες αἰσθήσεις»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 146· David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 139.

⁴⁶³. Πλάτων, *Φαίδων*, 79a 2-4: «Εκείνα δε τα οποία διατηρούν πάντοτε την ταυτότητά των δεν ἡμπορείς με κανέναν ἄλλον τρόπον να τα συλλάβεις παρὰ μόνον με την σκέψη, διότι τα τοιαῦτα είναι αόρατα και ὄχι ορατά»· πβ. David Apolloni, «Plato's Affinity Argument for the Immortality of the Soul», *Journal of the History of Philosophy*, 34 (1996), σσ. 9-15· David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 140· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 184.

⁴⁶⁴. Πλάτων, *Φαίδων*, 79a 6-7: «Θῶμεν οὖν βούλει, ἔφη, δύο εἶδη τῶν ὄντων, τὸ μὲν ὁρατόν, τὸ δὲ ἀειδέες;»· πβ. David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 140.

⁴⁶⁵. Πλάτων, *Φαίδων*, 79b 10-11: «Εἶναι ἐπομένως ἡ ψυχὴ κάτι περισσότερο ἀπὸ το σώμα ὁμοιοῦ προς το αόρατο, το δε σώμα προς το ορατό»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 146: «Η ψυχή δεν είναι ὁμοια με το ἀμετάβλητο ὄν -τούτο θέλει να υπογραμμίσει ἐδῶ ο Πλάτων-, ἀλλὰ είναι ὁμοιότερη με αυτό παρὰ με ἐκεῖνο που μεταβάλλεται και ἀλλάζει. Η ψυχή δεν ἀποτελεῖ ἡ ἴδια ἓνα εἶδος, μια ουσία. Ούτε ἀνήκει στη σφαῖρα του αἰσθητηριακά ἀντιληπτοῦ, γιατί δεν μπορεῖ να συλληφθεῖ με τις αἰσθήσεις. Εφόσον ὁμως εἰσέρχεται στο σώμα και του δίνει ζωή, μεταβαίνει στην περιοχὴ του αἰσθητοῦ, χωρὶς ἡ ἴδια να γίνεται κάτι αἰσθητό. Το σώμα είναι μεν αἰσθητηριακά ἀντιληπτό, ἀλλὰ αυτά δεν είναι ὁμοιο με το αἰσθητηριακά ἀντιληπτό, ἀλλὰ “ὁμοιότερο και συγγενέστερο”, γιατί, εφόσον είναι ἐμψυχο, ὑπάρχει ἐντὸς του κάτι που ἀνήκει στο μὴ αἰσθητό»· A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Ἀνθρώπος και το Ἔργο του*, σ. 229· David Gallop (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 140· C. J. Rowe (comment.), *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 185

αντίθετα, είναι όμοιότατον με αυτό που δεν μένει ποτέ ίδιο με τον εαυτό του. Αυτό που δεν μένει ποτέ ίδιο με τον εαυτό του είναι το φθαρτό και θνητό. Αν η ψυχή δεσμευτεί από το σωματικό, τότε σύρεται πάντοτε στο σωματικό»⁴⁶⁶.

Το τέταρτο και τελευταίο επιχείρημα⁴⁶⁷ υποστηρίζει πως όταν η ψυχή αποχωρίζεται το σώμα δεν παρασύρεται μαζί της οτιδήποτε το σωματικό, διότι «οὐδὲν κοινωνοῦσα αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ ἐκοῦσα εἶναι, ἀλλὰ φεύγουσα αὐτὸ καὶ συνηθροισμένη αὐτὴ εἰς ἑαυτήν, ἅτε μελετῶσα ἀεὶ τοῦτο, τὸ δὲ ἄλλο ἐστὶν ἢ ὀρθῶς φιλοσοφοῦσα καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα ραδίως»⁴⁶⁸ και «οὐκοῦν οὕτω μὲν ἔχουσα εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ ἀειδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖον τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον, οἱ ἀφικομένη ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι, πλάνης καὶ ἀνοίας καὶ φόβων καὶ ἀγρίων ἐρώτων καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τῶν ἀνθρωπείων ἀπηλλαγμένη, ὥσπερ δὲ λέγεται κατὰ τῶν μεμνημένων, ὡς ἀληθῶς τὸν λοιπὸν χρόνον μετὰ θεῶν διάγουσα»⁴⁶⁹. Η ψυχή λοιπόν, όσο καιρό βρισκόταν στα δεσμά του σώματος προσπαθούσε να μένει, όσο αυτό καθίσταντο δυνατό, αμέτοχη από τα πάθη του σώματος και να συγκεντρώνεται στον εαυτό της· αυτός είναι και ο λόγος που δέχεται με ευχαρίστηση την αποδέσμευσή της από το σώμα,

⁴⁶⁶. Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 148-149.

⁴⁶⁷. Παναγιώτης Κ. Πάλλης, «Η αθανασία της ψυχής παρά Πλάτωνι και Παύλω», σ. 305.

⁴⁶⁸. Πλάτων, *Φαίδων*, 80e 2 – 81 a 1: «Ας υποθέσουμε ότι η ψυχή αποχωρίζεται το σώμα καθαρά, χωρίς να συμπαρασύρει μετ' αυτής τίποτε το σωματικό, πρώτον διότι κατά την ζωήν ουδεμίαν επικοινωνίαν είχε με το σώμα, όσο εξηρτάτο από τη θέλησή της, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας το ἀπέφευγε και κατόρθωνε να συγκεντρώνεται τελείως εις τον εαυτόν της, και δεύτερον διότι εις τούτο πάντοτε εξησκείτο, πράγμα το οποίο ουδέν ἄλλο σημαίνει παρά ότι εφίλοσόφει ὀρθῶς και ότι πράγματι ησκέιτο εις το ν' αποθνήσκει χωρίς δυσκολία»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 143· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σσ. 191-192.

⁴⁶⁹. Πλάτων, *Φαίδων*, 81a 2-8: «Όταν λοιπόν η ψυχή ευρίσκεται εις τοιαύτην κατάστασιν ἀπέρχεται εις το ὅμοιον της αόρατον, εις το θεῖον και ἀθάνατον και σοφόν, όπου όταν φθάσει θα είναι ευδαίμων, ἀπηλλαγμένη ἀπό περιπλανήσεις, παραλογισμούς, φόβους, ἐρωτας ἀγρίους και τα ἄλλα ἀνθρώπινα κακά, και, ὅπως λέγεται δια τους μεμνημένους (εις τα μυστήρια), περνά τον υπόλοιπον χρόνον πράγματι μαζί με τους θεούς»· πβ. David Gallop (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 143· C. J. Rowe (comment.), Πλάτων, *Φαίδων*, σ. 192.

ώστε να βρεθεί πάλι μαζί με το όμοιό της αόρατο και να επιδίδεται ξανά σε καθαρά διανοητικές διαδικασίες και να βρίσκεται κοντά στους θεούς.

Ύστερα από τα τέσσερα επιχειρήματα για την αθανασία της ψυχής, ο φιλόσοφος αναφέρεται στις πιο μεγάλες «ανταμοιβές» και στα «έπαθλα» της αρετής. Η ψυχή είναι αθάνατη και δεν χάνεται ποτέ⁴⁷⁰ και υπάρχει κάτι που χαρακτηρίζεται καλό και κάτι που θεωρείται κακό, καθώς «τὸ μὲν ἀπολλύον καὶ διαφθεῖρον πᾶν τὸ κακὸν εἶναι, τὸ δὲ σῶζον καὶ ὠφελοῦν τὸ ἀγαθόν»⁴⁷¹. Επιπροσθέτως, για κάθε τι υπάρχει κάτι κακό και κάτι καλό, συνεπώς και για την ψυχή υπάρχουν πράγματα που την κάνουν κακή, όπως είναι η «ἀδικία», η «ἀκολασία», η «δειλία» και η «αμάθεια»⁴⁷².

Ο Σωκράτης χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την αδικία για να τεκμηριώσει την άποψή του πως η ψυχή είναι αθάνατη, σημειώνοντας πως «η αδικία, για όποιον την έχει, είναι σαν θανατηφόρα αρρώστια· κι ότι όσοι προσβάλλονται από τούτη την αρρώστια πεθαίνουν εξαιτίας της, γιατί είναι από τη φύση της θανάσιμη –μια ώρα αρχύτερα όσοι προσβάλλονται σε μεγαλύτερο βαθμό, αργότερα όσοι σε μικρότερο–, και όχι, όπως πραγματικά συμβαίνει τώρα, ότι οι άδικοι θανατώνονται εξαιτίας της από άλλους οι οποίοι τους τιμωρούν για την αδικία τους»⁴⁷³ και συνεχίζει τη συλλογιστική του «γιατί αν η δική της ατέλεια και το δικό της κακό δεν είναι ικανά να θανατώσουν και να αφανίσουν την ψυχή, δύσκολα το κακό που είναι ταγμένο για την εξολόθρευση κάποιου άλλου πράγματος θα αφανίσει αυτήν ή κάτι άλλο, πέρα από εκείνο, για του οποίου την

⁴⁷⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 608d 3-4: «Οὐκ ἤσθησαι, ἦν δ' ἐγώ, ὅτι ἀθάνατος ἡμῶν ἡ ψυχή καὶ οὐδέποτε ἀπόλλυται;» πβ. Ε. Π. Παπανούτσος, *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, Αθήνα, Δωδώνη, 1971, σ. 61.

⁴⁷¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 608e 3-4: «Καθετί που φέρνει αφανισμό και φθορά είναι κακό, ενώ αυτό που σώζει και ωφελεί είναι καλό».

⁴⁷². *Ο.π.*, 609b 11, c 1: «Υπάρχει και παραυπάρχει, εἶπε· εἶναι ὅλα αὐτά που περιγράψαμε τώρα δα: ἡ ἀδικία, ἡ ἀκολασία, ἡ δειλία, ἡ ἀγνοία».

⁴⁷³. *Ο.π.*, 610c 9 – d 4: «Εἰ ἀληθῆ λέγει ὁ ταῦτα λέγων, τὴν ἀδικίαν εἶναι θανάσιμον τῷ ἔχοντι ὥσπερ νόσον, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἀποκτινύντος τῇ ἑαυτοῦ φύσει, ἀποθνήσκειν τοὺς λαμβάνοντας αὐτό, τοὺς μὲν μάλιστα θᾶπτον, τοὺς δ' ἥττον σχολαίτερον, ἀλλὰ μὴ ὥσπερ νῦν διὰ τοῦτο ὑπ' ἄλλων δίκην ἐπιτιθέντων ἀποθνήσκουσιν οἱ ἄδικοι».

καταστροφή είναι ταγμένο»⁴⁷⁴. Καταλήγοντας πως «επομένως λοιπόν δεν την εξολοθρεύει κανένα κακό, ούτε το δικό της ούτε κάποιο ξένο, είναι φανερό ότι κατανάγκην η ψυχή πρέπει να είναι κάτι το οποίο έχει πάντα υπόσταση· αν όμως έχει υπόσταση, είναι αθάνατη»⁴⁷⁵.

Ο Πλάτων δια στόματος του Σωκράτη αποφαίνεται πως «ἂν ἐμοὶ πειθώμεθα, νομίζοντες ἀθάνατον ψυχὴν καὶ δυνατὴν πάντα μὲν κακὰ ἀνέχεσθαι, πάντα δὲ ἀγαθὰ, τῆς ἄνω ὁδοῦ ἀεὶ ἐξόμεθα καὶ δικαιοσύνην μετὰ φρονήσεως παντὶ τρόπῳ ἐπιτηδεύσομεν, ἵνα καὶ ἡμῖν αὐτοῖς φίλοι ὦμεν καὶ τοῖς θεοῖς, αὐτοῦ τε μένοντες ἐνθάδε, καὶ ἐπειδᾷν τὰ ἄθλα αὐτῆς κομιζώμεθα, ὥσπερ οἱ νικηφόροι περιαιγιρόμενοι, καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν τῇ χιλιέτει πορείᾳ, ἣν διεληλύθαμεν, εὖ πράττωμεν»⁴⁷⁶. Συνεπώς, όπως έχει ήδη διαπιστωθεί η ψυχή είναι αθάνατη και ο άνθρωπος που διακατέχεται από τις αρετές της δικαιοσύνης και της φρόνησης, από τη μια πλευρά προφυλάσσει την ψυχή του από διάφορες αναταραχές που προκύπτουν στη επίγεια ζωή και είναι κοντά στον θεό και ταυτόχρονα θα ανταμειφθεί και όταν φύγει από τον κόσμο των θνητών, χάρι στον ενάρετο βίο που διεξήγαγε.

Σχετικά με τους θεούς⁴⁷⁷ και την πρόνοια που αυτοί έχουν επιδείξει έναντι των ανθρώπων σημειώνεται πως ήδη έχουν παρατεθεί δύο

⁴⁷⁴. *Ο.π.*, 610e 5-8: «Ὅποτε γὰρ δὴ μὴ ἱκανὴ ἦ γε οἰκεῖα πονηρία καὶ τὸ οἰκεῖον κακὸν ἀποκτεῖναι καὶ ἀπολέσαι ψυχὴν, σχολῇ το γε ἐπ' ἄλλου ὀλέθρῳ τεταγμένον κακὸν ψυχὴν ἢ τι ἄλλο ἀπολεῖ, πλὴν ἐφ' ᾧ τέτακται».

⁴⁷⁵. *Ο.π.*, 610e 10 - 611a 2: «Οὐκοῦν ὅποτε μὴδ' ὑφ' ἐνὸς ἀπόλλυται κακοῦ, μήτε οἰκεῖου μήτε ἀλλοτρίου, δηλὸν ὅτι ἀνάγκη αὐτό ἀεὶ ὄν εἶναι· εἰ δ' ἀεὶ ὄν, ἀθάνατον»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 426.

⁴⁷⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 621c 3 – d 3: «Ἄν ακολουθήσουμε λοιπόν τη συμβουλή μου και παραδεχθούμε ότι η ψυχή είναι αθάνατη και ότι έχει τη δύναμη να σηκώνει όλα τα άσχημα αλλά και όλα τα καλά πράγματα, δεν θα ξεφύγουμε ποτέ από το δρόμο που οδηγεί προς τα πάνω και θα ακολουθούμε με κάθε τρόπο τη δικαιοσύνη και τη φρόνηση, ώστε να είμαστε και μεταξύ μας και με τους θεούς φίλοι, όσο θα υπάρχουμε πάνω στη γη, αλλά και έπειτα, όταν θα λάβουμε την ανταμοιβή μας, σαν αθλητές που νίκησαν και δέχονται από παντού τα έπαθλά τους και εδώ και στη χιλιόχρονη πορεία που ανιστορήσαμε –να ευτυχούμε».

⁴⁷⁷. Για τη σχέση των αρχαίων Ελλήνων με το θείο πβ. Schmidt, Leopold, *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*. Μετάφρ., Δημ. Ιωαννίδης Ολύμπιος. Τόμος Β'. Εν Αθήναις,

επιχειρήματα που επιρρώνουν την άποψη πως υπάρχουν θεοί, με το ένα να σχετίζεται με την ψυχή, η οποία είναι το πιο παλιό και θεϊκό απ' ό,τι έχει γεννηθεί και το δεύτερο με τις κινήσεις των ουράνιων σωμάτων, καθώς εάν κάποιος τις παρατηρήσει με προσοχή δεν δύναται να γίνει άθεος, διότι θα αντιληφθεί πως όλα αυτά είναι σε τάξη χάρη στον θεό, εν αντιθέσει με εκείνους που πιστεύουν πως όσοι ασχολούνται με την αστρονομία γίνονται άθεοι, γιατί αντιλαμβάνονται πως όλα αυτά συμβαίνουν ένεκα κάποιων αναλλοίωτων νόμων ⁴⁷⁸.

Παλαιότερα υπήρχαν αρκετές αθεϊστικές δοξασίες, διότι πολλοί προγενέστεροι του Πλάτωνος είχαν την πεποίθηση πως τα άστρα ήταν άψυχα, αν και τότε υπήρχαν ορισμένοι που καταλάβαιναν πως δεν θα μπορούσαν «ἀκριβείας αὐτῶν ἥπτοντο», εάν ήταν «ἄψυχα» και «νοῦν μὴ κεκτημένα»⁴⁷⁹. Κάποιοι όμως «ἐτόλμων τοῦτό γε αὐτὸ παρακινδυνεύειν καὶ τότε» και υποστήριζαν πως ο νους έβαλε σε τάξη όλα τα ουράνια σώματα· από την άλλη μεριά, «ἀμαρτάνοντες», διότι δεν αντιλήφθηκαν τη φυσική

Βιβλιοπωλείον Καρόλου Μπεκ, 1901, σσ. 9-103· πβ. Θεόφιλος Βέικος, *Φιλοσοφία και Επιστήμη*, σσ. 35-40· W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σσ. 19-20· Κυρ. Ζάμπας (Μετάφρ.), *Πλάτωνος Επιστολαί και Οροι*, σ. 84.

⁴⁷⁸. Πλάτων, *Νόμοι*, 966d 9 – 967a 6: «Ἐν μὲν ὁ περὶ τὴν ψυχὴν ἐλέγομεν, ὡς πρεσβυτάτον τε καὶ θεϊοτάτον ἔστιν πάντων ὧν κίνησις γένεσιν παραλαβοῦσα ἀέναον οὐσίαν ἐπόρισεν· ἐν δὲ τὸ περὶ τὴν φορὰν, ὡς ἔχει τάξεως, ἄστρον τε καὶ ὅσων ἄλλων ἐγκρατὴς νοῦς ἔστιν τὸ πᾶν διακεκοσμικῶς. ὁ γὰρ ἰδὼν ταῦτα μὴ φαύλως μὴδ' ἰδιωτικῶς, οὐδεὶς οὕτως ἄθεος ἀνθρώπων ποτὲ πέφυκεν, ὅς οὐ τούναντίον ἔπαθεν ἢ τὸ προσδοκώμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν. οἱ μὲν γὰρ διανοοῦνται τοὺς τὰ τοιαῦτα μεταχειρισμένους ἀστρονομία τε καὶ ταῖς μετὰ ταύτης ἀναγκαίαις ἄλλαις τέχναις ἀθέους γίγνεσθαι, καθεωρακότας ὡς οἶόν τε γιγνόμενα ἀνάγκαις πράγματ' ἄλλ' οὐ διανοίαις βουλήσεως ἀγαθῶν πέρι τελουμένων»· πβ. Κωνσταντῖνος Ιω. Μερεντίτος, «Ο κόσμος των θεῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν», *Επιστημονικὴ Επετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, ΙΘ', Ἀθήνα, 1968-1969, σσ. 175-222· Ελένη Τσάλλα, «Η θρησκεία ὡς πολιτικός θεσμός στους πλατωνικούς διαλόγους», *Ελληνικὴ Φιλοσοφικὴ Επιθεώρηση*, 84 (Σεπτέμβριος 2011), Τόμος 28, σσ. 259-283.

⁴⁷⁹. Πλάτων, *Νόμοι*, 967a 8 – b 4: «Πᾶν, ὅπερ εἶπον, τούναντίον ἔχει νῦν τε καὶ ὅτε ἄψυχα αὐτὰ οἱ διανοοῦμενοι διανοοῦντο. θαύματα μὲν οὖν καὶ τότε ὑπεδύετο περὶ αὐτά, καὶ ὑπωπτεύετο τὸ νῦν ὄντως δεδογμένον, ὅσοι τῆς ἀκριβείας αὐτῶν ἥπτοντο, ὅπως μή ποτ' ἂν ἄψυχα ὄντα οὕτως εἰς ἀκρίβειαν θαυμαστοῖς λογισμοῖς ἂν ἐχρήτο, νοῦν μὴ κεκτημένα».

υπεροχή της ψυχῆς ἐναντι τοῦ σώματος⁴⁸⁰ καὶ «διανοηθέντες δὲ ὡς νεώτερον, ἅπανθ' ὡς εἰπεῖν ἔπος ἀνέτρεψαν πάλιν, ἑαυτοὺς δὲ πολὺ μᾶλλον· τὸ γὰρ δὴ πρὸ τῶν ὁμμάτων, πάντα αὐτοῖς ἐφάνη, τὰ κατ' οὐρανὸν φερόμενα, μεστὰ εἶναι λίθων καὶ γῆς καὶ πολλῶν ἄλλων ἀψύχων σωμάτων διανεμόντων τὰς αἰτίας παντὸς τοῦ κόσμου»⁴⁸¹. Αὐτές οἱ ἀντιλήψεις «ἐξειργασμένα πολλὰς ἀθεότητος καὶ δυσχερείας τῶν τοιούτων ἄπτεσθαι, καὶ δὴ καὶ λαιδορήσεις γε ἐπὶ ἡλθον ποιηταῖς, τοὺς φιλοσοφοῦντας κυσὶ ματαίαις ἀπεικάζοντας χρωμέναισιν ὑλακαῖς, ἄλλα τε αὖ ἀνόητ' εἰπεῖν· νῦν δέ, ὅπερ εἴρηται, πᾶν τούναντίον ἔχει»⁴⁸².

Ο φιλόσοφος θεωρεῖ ἀρρηκτα συνδεδεμένη τὴν ψυχὴ με τὸν θεό, ἰσχυριζόμενος πὼς κανένας θνητός δεν εἶναι συνειδητὰ θεοσεβῆς, εἰ μὴ δεν μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τις δυο παραμέτρους που ἔχουν ἐξετασθεῖ ἀνωθεν· πρῶτον, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «πρεσβύτατον ἀπάντων ὅσα γονῆς μετείληφεν», «ἀθάνατόν» καὶ «ἄρχει τε διὰ σωμάτων πάντων»⁴⁸³ καὶ δεύτερον, αὐτό που ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ πολλάκις, πὼς «τὸν τε εἰρημένον ἐν τοῖς ἄστροις νοῦν τῶν ὄντων»⁴⁸⁴. Καθὼς ὅμως οἱ παλαιότερες ἀντιλήψεις ἔχουν παγιωθεί, ὑπάρχουν πολλοὶ που ἀρνοῦνται νὰ πιστέψουν στὴν ὑπαρξὴ τῶν θεῶν καὶ αὐτοὶ δεν θα πρέπει νὰ ἀπειληθοῦν πὼς ἡ ἀνυπακοή τους θα ἐπισύρει

⁴⁸⁰. Ο.π., 967b 4 – c 1: «Καὶ τινες ἐτόλμων τοῦτό γε αὐτὸ παρακινδυνεύειν καὶ τότε, λέγοντες ὡς νοῦς εἴη ὁ διακεκοσμηκὼς πάνθ' ὅσα κατ' οὐρανόν. οἱ δὲ αὐτοὶ πάλιν ἀμαρτάνοντες ψυχῆς φύσεως ὅτι πρεσβύτερον εἴη σωμάτων».

⁴⁸¹. Ο.π., 967c 1-6: «Θεωρώντας τὴν πιο πρόσφατο δημιούργημα, ἀνέτρεψαν τὰ πάντα -ὅπως θα λέγαμε- καὶ πολὺ περισσότερο τις θεωρίες τους. Συμπέραναν με βάση τὴν ὁρασί τους ὅτι ὅλα τὰ σώματα που κινούνται στὸν οὐρανὸ ἦταν φτιαγμένα ἀπὸ πέτρα, χῶμα καὶ πολλὰ ἄλλα ἀψύχα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀποτελέσαν τὴ βασικὴ αἰτία γιὰ τὴ δημιουργία τῆς παγκόσμιας τάξης».

⁴⁸². Ο.π., 967c 6-11: «Αὐτές οἱ ἀντιλήψεις οδήγησαν σὲ μιὰ μεγάλη ποικιλία ἀθεϊστικῶν δοξασιῶν που προκάλεσαν μεγάλα προβλήματα στους φιλοσόφους αὐτοὺς. Ἰδιαίτερα οἱ ποιητὲς ἀρχισαν τὶς κοροϊδίες, παρομοιάζοντάς τους με ἀνόητα σκυλιά, που γαβγίζουν χωρὶς λόγο. Σήμερα ὅμως, ὅπως εἶπα, ἡ κατάσταση ἔχει ἀλλάξει τελείως»· πβ. Daniel C. Russell, «Virtue as "Likeness to God" in Plato and Seneca», *Journal of the History Philosophy*, 42 (2004), σσ. 241-260.

⁴⁸³. Πλάτων, *Νόμοι*, 967c 13-17.

⁴⁸⁴. Ο.π., 967c 17 – d 2: «[...] Δεύτερον, ἐκεῖνο που τονίσαμε πολλές φορές μέχρι τώρα, ὅτι δηλαδὴ ἡ λογικὴ εἶναι ἡ ἀνώτατη δύναμη τοῦ σύμπαντος.»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 379.

ποινές όπως «τεθνάναι», «πληγαῖς», «δεσμοῖς», «ἀτιμίαις», «πενίαις» και φυγαῖς»⁴⁸⁵, αλλά «πειθῶ δὲ τοῖς ἀνθρώποις, ἅμα τιθέντα αὐτοῖς τοὺς νόμους, μηδεμίαν ἔχειν τοῖς λόγοις προσάπτοντα εἰς δύναμιν ἡμεροῦν;»⁴⁸⁶.

Ο συγγραφέας των *Νόμων* θεωρεῖ αναγκαίον να αποδείξει πως αυτούς που ο νόμος θεωρεῖ θεοὺς εἶναι τῶνθεοῖ, καθὼς «λέγοιμ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἤδη σχεδὸν οὐκ εἰωθότα λόγον τινὰ τόνδε. ὁ πρῶτον γενέσεως καὶ φθορᾶς αἴτιον ἀπάντων, τοῦτο οὐ πρῶτον ἀλλὰ ὕστερον ἀπεφάνησαντο εἶναι γεγονὸς οἱ τὴν τῶν ἀσεβῶν ψυχὴν ἀπεργασάμενοι λόγοι, ὁ δὲ ὕστερον, πρότερον· ὅθεν ἡμαρτήκασι περὶ θεῶν τῆς ὄντως οὐσίας»⁴⁸⁷ και συνεχίζει «ψυχὴν, ὧ ἐταῖρε, ἡγνοηκένε κινδυνεύουσι μὲν ὀλίγου σύμπαντες οἷόν τε ὄν τυγχάνει καὶ δύναμιν ἣν ἔχει, τῶν τε ἄλλων αὐτῆς πέρι καὶ δὴ καὶ γενέσεως, ὡς ἐν πρώτοις ἐστὶ, σωμάτων ἔμπροσθεν πάντων γενομένη, καὶ μεταβολῆς τε αὐτῶν καὶ μετακοσμήσεως ἀπάσης ἄρχει παντὸς μᾶλλον· εἰ δὲ ἔστιν ταῦτα οὕτως, ἄρ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὰ ψυχῆς συγγενῇ πρότερα ἂν εἴη γεγονότα τῶν σώματι προσηκόντων, οὔσης γ' αὐτῆς πρεσβυτέρας ἢ σώματος;»⁴⁸⁸. Για ἀκόμη μια φορὰ καθίσταται σαφές πως ἡ ψυχὴ ἔχει δημιουργηθεῖ πριν ἀπὸ τα φυσικὰ σώματα και διαδραματίζει σημαντικό

⁴⁸⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 890c 2-6: «Ὡς δεῖ ταῦτα οὕτω πράττειν διανοούμενος ὅπῃπερ ἂν νομοθέτης ὑφηγήσεται γράφων -ὅς δ' ἂν μὴ παρέχεται ἑαυτὸν τοῖς νόμοις εὐπειθῆ, τὸν μὲν δεῖν τεθνάναι, τὸν δὲ τινα πληγαῖς και δεσμοῖς, τὸν δὲ ἀτιμίαις, ἄλλους δὲ πενίαις κολάζεσθαι και φυγαῖς».

⁴⁸⁶. *Ο.π.*, 890c 7-9: «Δεν θα ἔπρεπε να προσπαθήσει να τους πείσει, ὅταν τους ἔδινε τους νόμους, ὥστε να εξημερώσει ὅσο το δυνατό περισσότερο τις ψυχές τους;»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 353.

⁴⁸⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 891e 4-9: «Τότε πρέπει να προχωρήσω. Οι δοξασίες που ἔκαναν τις ψυχές ἀσεβεῖς δεν χαρακτηρίσαν ὡς πρῶτο ἀλλὰ ὡς τελευταῖο ἐκεῖνο ἀκριβῶς που εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τῆς δημιουργίας και τῆς φθορᾶς ὅλων των πραγμάτων. Αντίθετα, αὐτό που γεννήθηκε δεύτερο το θεώρησαν πρῶτο. Ἐτσι ξεγελάστηκαν οι ἄνθρωποι σχετικά με τὴν ἀληθινὴ φύση των θεῶν»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 354.

⁴⁸⁸. Πλάτων, *Νόμοι*, 892a 2 – b 2: «Φαίνεται, φίλε μου, ὅτι σχεδὸν κανένας δεν καταλαβαίνει τι εἶναι ἡ ψυχὴ και ποιες δυνάμεις ἔχει. Ἐκτός ἀπὸ τα ἄλλα στοιχεῖα τῆς, ο κόσμος ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὴ γέννησή τῆς, ὅτι δηλαδὴ δημιουργήθηκε πριν ἀπὸ τα ἄλλα φυσικὰ σώματα και ὅτι παίζει τεράστιο ρόλο στην ἐξέλιξη και τις μεταβολές τους. Αν συμβαίνει αὐτό, δεν θα πρέπει ἀναγκαστικά οτιδήποτε ἔχει στενὴ σχέση μαζί τῆς να ἔχει δημιουργηθεῖ πριν ἀπὸ τα υλικά πράγματα, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι πιο παλιὰ ἀπ' τὴν ὕλη;»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 354.

ρόλο στην εξέλιξή τους· επίσης, επεκτείνει τον συλλογισμό του και διατείνεται πως οτιδήποτε συσχετίζεται άμεσα με εκείνη έχει δημιουργηθεί πριν από τα υλικά πράγματα.

Οι άνθρωποι πιστεύουν στους θεούς με μερικούς να οδηγούνται στην ασέβεια ένεκα της διαπίστωσης πως πολλοί που έχουν διαπράξει αδικήματα έχουν διάγει έναν μακρύ και κάλο βίο, με αποτέλεσμα να πιστεύουν μεν στην ύπαρξη των θεών, αλλά να θεωρούν πως εκείνοι αδιαφορούν για τις ανθρώπινες υποθέσεις⁴⁸⁹. Οι θεοί όμως, σύμφωνα με τον ιδρυτή της Ακαδημίας, είναι αγαθοί και η κύρια αρετή τους είναι η φροντίδα τους για παντός του επιστητού⁴⁹⁰.

Στο θνητό γένος η δειλία είναι αυτή που γεννά στην ψυχή μας την αμέλεια και κατ' επέκταση η αμέλεια και η μαλθακότητα την οκνηρία⁴⁹¹,

⁴⁸⁹. Ο.π., 899d 7 – 900c 5: «Ὡς ἄριστε [...] ὅτι μὲν ἡγῇ θεοὺς, συγγένειά τις ἴσως σε θεῖα πρὸς τὸ σύμφυτον ἄγει τιμᾶν καὶ νομίζειν εἶναι· κακῶν δὲ ἀνθρώπων καὶ ἀδίκων τύχαι ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, ἀληθείᾳ μὲν οὐκ εὐδαίμονες, δόξαις δὲ εὐδαιμονιζόμεναι σφόδρα ἀλλ' οὐκ ἐμελλῶς, ἄγουσί σε πρὸς ἀσέβειαν, ἔν τε μούσαις οὐκ ὀρθῶς ὑμνούμεναι ἅμα καὶ ἐν παντοίοις λόγοις. ἢ καὶ πρὸς τέλος ἴσως ἀνθρώπους ὀρῶν ἐλθόντας γηραιούς, παῖδας παίδων καταλιπόντας ἐν τιμαῖς ταῖς μεγίσταις, ταράττη τὸ νῦν ἐν ἅπασιν τούτοις ἰδὼν, ἢ δι' ἀκοῆς αἰσθόμενος ἢ καὶ παντάπασιν αὐτὸς αὐτόπτης, προστυχῆς πολλῶν ἀσεβημάτων καὶ δεινῶν γενομένων τισίν, δι' αὐτὰ ταῦτα ἐκ σμικρῶν εἰς τυραννίδας τε καὶ τὰ μέγιστα ἀφικομένους· τότε διὰ πάντα τὰ τοιαῦτα δηλὸς εἶ μέμφεσθαι μὲν θεοὺς ὡς αἰτίους ὄντας τῶν τοιούτων διὰ συγγένειαν οὐκ ἂν ἐθέλων, ἀγόμενος δὲ ὑπὸ τε ἀλογίας ἅμα καὶ οὐ δυνάμενος δυσχεραίνειν θεοὺς, εἰς τοῦτο νῦν τὸ πάθος ἐλήλυθας, ὥστ' εἶναι μὲν δοκεῖν αὐτοῦς, τῶν δὲ ἀνθρωπίνων καταφρονεῖν καὶ ἀμελεῖν πραγμάτων. ἵνα οὖν μὴ ἐπὶ μεῖζον ἔλθῃ σοι πάθος πρὸς ἀσέβειαν τὸ νῦν παρὸν δόγμα, ἀλλ' ἔάν πως οἶον ἀποδιοπομπήσασθαι λόγοις αὐτὸ προσιὸν γενώμεθα δυνατοί, πειρώμεθα, συνάψαντες τὸν ἐξῆς λόγον ᾧ πρὸς τὸν τὸ παρᾶπαν οὐχ ἡγούμενον θεοὺς ἐξ ἀρχῆς διεπερανάμεθα, τούτῳ τὰ νῦν προσχρήσασθαι»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σσ. 356-357.

⁴⁹⁰. Πλάτων, *Νόμοι*, 900d 1-4: «Ἦκουε γάρ που καὶ παρῆν τοῖς νυνδὴ λεγομένοις, ὡς ἀγαθοί γε ὄντες πᾶσαν ἀρετὴν τὴν τῶν πάντων ἐπιμέλειαν οἰκειοτάτην αὐτῶν οὔσαν κέκτηνται»· πβ. Ν. Βολιώτης, «Θρησκευτικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ ἀναζητήσεις κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα. Ἡ θεολογία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τοῦ Ἰσοκράτους», *Πλάτων*, 63-64 (1980-1981), Τόμος 32, σ. 361· Α. Κελεσίδου, «Ἡ θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ἐννοίας τῆς σωτηρίας στὸν Πλάτωνα», *Φιλοσοφία. Επετηρίς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 13-14 (1983-1984), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, σ. 191.

⁴⁹¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 901e 4-7: «Ἄρ' οὖν οὐ ῥαθυμία μὲν καὶ τρυφὴ ἀδύνατον αὐτοῦς ὁμολογεῖν πρᾶττειν ὅτιοῦν τὸ παρᾶπαν, ὄντας γε οἷους ὁμολογοῦμεν; δειλίας γὰρ ἐκγονος ἔν γε ἡμῖν ἀργία, ῥαθυμία δὲ ἀργίας καὶ τρυφῆς»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 357.

ενώ οι θεοί δεν παραμελούν το οτιδήποτε από αμέλεια ή ραθυμία, διότι δεν διακατέχονται από δειλία⁴⁹². Επομένως «ἤδη τοίνυν σμικρὰ ἢ μεγάλα τις φάτω ταῦτα εἶναι τοῖς θεοῖς· οὐδετέρως γὰρ τοῖς κεκτημένοις ἡμᾶς ἀμελεῖν ἂν εἴη προσήκον, ἐπιμελεστάτοις γε οὖσι καὶ ἀρίστοις»⁴⁹³ και υπογραμμίζει πως οι λεπτομέρειες δεν είναι λιγότερο σημαντικές από τα μεγαλύτερα πράγματα και πως οι γιατροί και οι τεχνίτες και τα άλλα επαγγέλματα δεν εφιστούν την προσοχή τους μόνο στον κορμό του επαγγέλματός τους, αλλά και στις λεπτομέρειές του, το ίδιο πράττουν και οι θεοί και «μὴ τοίνυν τὸν γε θεὸν ἀξιόσωμέν ποτε θνητῶν δημιουργῶν φαυλότερον, οἷ τὰ προσήκοντα αὐτοῖς ἔργα, ὅσῳ περ ἂν ἀμείνους ὦσιν, τόσῳ ἀκριβέστερα καὶ τελεώτερα μιᾶ τέχνῃ σμικρὰ καὶ μεγάλα ἀπεργάζονται· τὸν δὲ θεὸν ὄντα τε σοφώτατον βουλόμενόν τ' ἐπιμελεῖσθαι καὶ δυνάμενον, ὧν μὲν ῥᾶον ἦν ἐπιμεληθῆναι σμικρῶν ὄντων, μηδαμῇ ἐπιμελεῖσθαι καθάπερ ἀργὸν ἢ δειλὸν τινα διὰ πόνους ῥαθυμοῦντα, τῶν δὲ μεγάλων»⁴⁹⁴.

Οι θεοί έχουν επιδείξει πρόνοια έναντι στο θνητό γένος, καθώς έχουν ρυθμίσει τα πάντα, ώστε «ὧν καὶ τὸ μέρος εἰς δύναμιν ἕκαστον τὸ προσήκον πάσχει καὶ ποιεῖ» και καθώς κάθε ψυχή εισέρχεται σε διαφορετικά σώματα κατά καιρούς και υφίσταται μεταβολές «δι' ἑαυτὴν ἢ δι' ἑτέραν ψυχὴν», ο δημιουργός μεταφέρει μια ενάρετη ψυχή «εἰς βελτίω τόπον» και μια ασεβή ψυχή «εἰς τὸν χείρονα», ώστε κάθε ψυχή «τῆς

⁴⁹². Πλάτων, *Νόμοι*, 901e 9-10: «Ἀργία μὲν δὴ καὶ ῥαθυμία οὐδεὶς ἀμελεῖ θεῶν· οὐ γὰρ μέτεστιν αὐτῷ που δειλίας».

⁴⁹³. *Ο.π.*, 902b 11 – c 3: «Ἀσχετὰ λοιπὸν ἂν λέμε ὅτι οἱ λεπτομέρειες ενδιαφέρουν πολὺ ἢ λίγο τοὺς θεοὺς, σε καμία περίπτωση δεν εἶναι δυνατό να μας παραμελοῦν οἱ κύριοί μας, που εἶναι καλοὶ και μας φροντίζουν». πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

⁴⁹⁴. Πλάτων, *Νόμοι*, 902e 4 – 903a 3: «Επομένως ας μὴ θεωροῦμε τὸν θεὸ κατώτερο ἀπὸ ἑνα θνητὸ τεχνίτη που βάζει ὅλη του τὴν τέχνη σε ὅλα τα ἔργα που κάνει, μικρὰ και μεγάλα, και πετυχαίνει τόσο καλύτερα αποτελέσματα ὅσο πιο σωστά εκτελεῖ τὴν εργασία του. Δεν πρέπει να φανταστούμε ὅτι ο πάνσοφος θεὸς που θέλει και μπορεῖ να φροντίζει για τα πάντα δεν νοιάζεται για τὶς λεπτομέρειες, που εἶναι ευκολότερες, σα να ἦταν τεμπέλης ἢ αδιάφορος, κοιτάζοντας μόνο τα σοβαρὰ ἔργα». πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

προσηκούσης μοίρας λαγχάνη»⁴⁹⁵. Όλες οι πράξεις είναι λειτουργίες της ψυχής που περιέχουν αρετή και κακία και το αγαθό μέρος δημιουργήθηκε για να ωφελεί πάντα, ενώ το έτερο για να βλάπτει· ο δημιουργός βρήκε έτσι μια θέση για το καθένα, ώστε να εξασφαλίσει στο σύμπαν «νικῶσαν ἀρετήν, ήττωμένην δὲ κακίαν, ἐν τῷ παντί»⁴⁹⁶.

⁴⁹⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 903b 4 – e 1: «Πείθωμεν τὸν νεανίαν τοῖς λόγοις ὡς τῷ τοῦ παντὸς ἐπιμελουμένῳ πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ ἀρετὴν τοῦ ὅλου πάντ' ἐστὶ συντεταγμένα, ὧν καὶ τὸ μέρος εἰς δύναμιν ἕκαστον τὸ προσηκόν πάσχει καὶ ποιεῖ. τούτοις δ' εἰσὶν ἄρχοντες προστεταγμένοι ἑκάστοις ἐπὶ τὸ σμικρότατον αἰεὶ πάθης καὶ πράξεως, εἰς μερισμὸν τὸν ἔσχατον τέλος ἀπειργασμένοι· ὧν ἓν καὶ τὸ σόν, ὃ σχέτλιε, μόνιον εἰς τὸ πᾶν συντείνει βλέπον αἰεὶ, καίπερ πάνσμικρον ὄν, σὲ δὲ λέληθεν περὶ τοῦτο αὐτὸ ὡς γένεσις ἔνεκα ἐκείνου γίγνεται πᾶσα, ὅπως ἢ τῷ τοῦ παντὸς βίῳ ὑπάρχουσα εὐδαίμων οὐσία, οὐχ ἔνεκα σοῦ γιγνομένη, σὺ δ' ἔνεκα ἐκείνου. πᾶς γὰρ ἰατρὸς καὶ πᾶς ἔντεχνος δημιουργὸς παντὸς μὲν ἐργάζεται, πρὸς τὸ κοινῇ συντεῖνον βέλτιστον μέρος μὴν ἔνεκα ὅλου καὶ οὐχ ὅλον μέρους ἔνεκα ἀπεργάζεται· σὺ δὲ ἀγανακτεῖς, ἀγνοῶν ὅπῃ τὸ περὶ σὲ ἄριστον τῷ παντὶ συμβαίνει καὶ σοὶ κατὰ δύναμιν τὴν τῆς κοινῆς γενέσεως. ἐπεὶ δὲ αἰεὶ ψυχὴ συντεταγμένη σώματι τοτὲ μὲν ἄλλῳ, τοτὲ δὲ ἄλλῳ, μεταβάλλει παντοίας μεταβολὰς δι' ἑαυτὴν ἢ δι' ἑτέραν ψυχὴν, οὐδὲν ἄλλο ἔργον τῷ πεπτευτῇ λείπεται πλὴν μετατιθέναι τὸ μὲν ἄμεινον γιγνομένον ἦθος εἰς βελτίῳ τόπον, χεῖρον δὲ εἰς τὸν χεῖρονα, κατὰ τὸ πρέπον αὐτῶν ἕκαστον, ἵνα τῆς προσηκούσης μοίρας λαγχάνη»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

⁴⁹⁶. Πλάτων, *Νόμοι*, 904a – c 5: «Ἐπειδὴ κατεῖδεν ἡμῶν ὁ βασιλεὺς ἐμψύχους οὐσας τὰς πράξεις ἀπάσας καὶ πολλὴν μὲν ἀρετὴν ἐν αὐταῖς οὐσαν, πολλὴν δὲ κακίαν, ἀνώλεθρον δὲ ὃν γενόμενον, ἀλλ' οὐκ αἰώνιον, ψυχὴν καὶ σῶμα, καθάπερ οἱ κατὰ νόμον ὄντες θεοὶ – γένεσις γὰρ οὐκ ἂν ποτε ἦν ζῶων ἀπολομένου τούτοις θατέρου· καὶ τὸ μὲν ὠφελεῖν αἰεὶ πεφυκός, ὅσον ἀγαθὸν ψυχῆς, διενοήθη, τὸ δὲ κακὸν βλάπτειν· ταῦτα πάντα συνιδὼν, ἐμηχανησάτο ποῦ κείμενον ἕκαστον τῶν μερῶν νικῶσαν ἀρετὴν, ήττωμένην δὲ κακίαν, ἐν τῷ παντὶ παρέχοι μάλιστ' ἂν καὶ ῥᾶστα καὶ ἄριστα. μεμηχάνηται δὴ πρὸς πᾶν τοῦτο τὸ ποῖόν τι γιγνόμενον αἰεὶ ποῖαν ἔδραν δεῖ μεταλαμβάνον οἰκίζεσθαι καὶ τίνας ποτὲ τόπους· τῆς δὲ γενέσεως τοῦ ποίου τινὸς ἀφῆκε ταῖς βουλήσεσιν ἑκάστων ἡμῶν τὰς αἰτίας. ὅπῃ γὰρ ἂν ἐπιθυμῇ καὶ ὁποῖός τις ὦν τὴν ψυχὴν, ταύτῃ σχεδὸν ἑκάστοτε καὶ τοιοῦτος ἅπας ἡμῶν ὡς τὸ πολὺ»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 358.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η παρουσία του ανθρώπου ως πολίτη

α. Σημασιολογικές διαστάσεις του όρου «αρετή»

Έχοντας ήδη ασκηθεί ενδελεχής αναφορά στην ψυχή, στο σώμα, καθώς και στις αρετές από τις οποίες πρέπει να διέπονται αυτά τα μέρη, ώστε να υπάρχει ισορροπία στον άνθρωπο, είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθεί μνεία σε αυτές τις αρετές, καθώς και σε άλλες συναφείς έννοιες. Αρετή σημαίνει «κατ' αρχήν την προσαρμογήν τινος προς έτερον· η ινδοευρωπαϊκή ρίζα αρ- (ρήμα άραρίσκω, πρκ. άραρα) δηλοί το αρμόζειν, το συνθέτειν εις σύνολον, το συγκροτείν. Το ουσιώδες εν την έννοια την απλουστάτην, στοιχειώδη σημασίαν της συνίσταται εν την σχέση αναφορικότητος ενός όντος προς έτερον, σχέση καθ' ην μονομερώς το πρώτον αναφέρεται εις το δεύτερον, ενώ τούτο παραμένει το ακινήτως και απαθώς την αρμογήν προσδεχόμενον»⁴⁹⁷.

Αρχικά, όσον αφορά την αρετή και την πρόσληψή της από τον Όμηρο, οι πιο ισχυρές λέξεις στην ομηρική γλώσσα για να επαινεθεί ένα άτομο είναι τα επίθετα άγαθός και έσθλός μαζί με το αφηρημένο ουσιαστικό άρετή⁴⁹⁸, ενώ «το ουσιαστικό κακότης με το επίθετο κακός, τα συνώνυμα δειλός και πονηρός, το συγκριτικό κακίων και το υπερθετικό κάκιστος είναι οι αντίστοιχες λέξεις που εκφράζουν κατηγορία. Το ουδέτερο επίθ. αϊσχρον (αϊσχιον, αϊσχιστον) μαζί με το ουσιαστικό αϊσχος

⁴⁹⁷. Δημ. Ιω. Κουτσογιαννόπουλος, *Ερμηνευτική του λόγου*, Αθήναι, 1962, σ. 18· πβ. Κυρ. Ζάμπας (Μετάφρ.), *Πλάτωνος Επιστολαί και Όροι*, σ. 84.

⁴⁹⁸. A. W. H. Adkins, *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα*. Μετάφρ., I. N. Περυσινάκης. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 2010, σ. 44· πβ. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση. Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία: προβλήματα ερμηνείας και μετάφρασης της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: μια ερμηνευτική προσέγγιση. Ανθολογία αρχαϊκής λυρικής ποίησης με βάση την αρετή και τον αγαθόν*, Αθήνα, Παπαδήμα, 2012, σ. 27.

είναι οι πιο ισχυρές λέξεις που χρησιμοποιούνται για να ψέξουν τις πράξεις του ανθρώπου»⁴⁹⁹.

Οι έννοιες *ἀγαθός* και *ἀρετή*, αποτελούν «τους ισχυρότερους όρους επαίνου και επιδοκιμασίας για τον ομηρικό άνθρωπο», αλλά και για τον Έλληνα εν γένει, και «δηλώνουν επομένως την κατοχή, από εκείνους που χρησιμοποιούνται, όλων των ιδιοτήτων που πάντοτε εκτιμούνται περισσότερο από την ελληνική κοινωνία σε όλο το μήκος της»· στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια* μπορούμε να παρατηρήσουμε την ίδια κοινωνία και σε καιρό πολέμου, αλλά και ειρήνης και επομένως είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε την χρήση των εν λόγω όρων σε κάθε μία από τις δυο καταστάσεις⁵⁰⁰. Το ομηρικό σύστημα αξιών βασίζεται στο «ανταγωνιστικό κριτήριο της αρετής»⁵⁰¹, όπου τέτοιες δραστηριότητες και αρετές εκτιμώνται παραπάνω, ενώ οι «συνεργατικές» εκτιμώνται λιγότερο και δεν αποτελούν μέρος «της αρετής του αγαθού»⁵⁰² και προκειμένου να εξασφαλιστεί η αρετή στους αγαθούς ανθρώπους η ομηρική κοινωνία χρησιμοποιεί κυρώσεις⁵⁰³.

Η έννοια *ἀγαθός* εμπερικλείει τέσσερις σημασίες, δηλαδή να είναι κάποιος ευγενικής καταγωγής, γενναίος στον πόλεμο, να κατέχει υψηλή κοινωνική αλλά και πολιτική θέση, καθώς και πλούτο, διότι «είναι θέμα

⁴⁹⁹. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση. Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία: προβλήματα ερμηνείας και μετάφρασης της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: μια ερμηνευτική προσέγγιση*. Ανθολογία αρχαϊκής λυρικής ποίησης με βάση την αρετή και τον αγαθόν, σ. 27· πβ. A. W. H. Adkins, *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα*, σσ. 44-46.

⁵⁰⁰. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σσ. 27-28.

⁵⁰¹. Ο.π., σ. 33

⁵⁰². A. W. H. Adkins, *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα*, σ. 47· πβ. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 33· Ιάκωβος Βασιλείου, «Αρχαία Ηθική», στο: Γιώργος Καραμανώλης (επιμ.), *Εισαγωγή στην Αρχαία Φιλοσοφία*. Κρήτη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 373-375.

⁵⁰³. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 34· πβ. Σμαράγδα Δ. Μοστράτου, *Οι άλλοι ήρωες. Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι*, Αθήνα, Κέδρος, 1978, σ. 16· I. N. Περυσινάκης, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», *Πλάτων*, Τόμος 2 (2003), Αθήνα, 2003, σ. 277.

συμφραζομένων κάθε φορά ποια από τις σημασίες αυτές τονίζεται περισσότερο, αλλά πάντοτε συνυπάρχουν ταυτόχρονα όλες»⁵⁰⁴. Αντίθετα, το επίθετο *κακός* σημαίνει αρχικά τον άνθρωπο που ανήκει σε κατώτερο κοινωνικά στρώμα, τον φτωχό, ο οποίος ένεκα της καταγωγής του και μη έχοντας πόρους δεν είναι σε θέση να προστατεύσει τον εαυτό του, αλλά και τον άσχημο, όσον αφορά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, και αργότερα θεωρούνταν και ο δειλός στον πόλεμο «αφού ο κακός δεν είχε αρχικά το δικαίωμα να φέρει όπλα»⁵⁰⁵.

Οι αξίες που πηγάζουν από την αρετή και το αγαθό είναι άκρως σημαντικές, ενώ οι «ήσυχες» αξίες που εκφράζονται με τους όρους *πινυτός*, *σαόφρων*, *δίκαιος*, και άλλες παρόμοιες, εκτιμούνται λιγότερο, αλλά όχι καθόλου⁵⁰⁶. Στον ομηρικό άνθρωπο υπάρχει περισσότερο η ανάγκη για την αρετή, όπως αυτή εκφράζεται σχετικά με τον πόλεμο, παρά για τη *σωφροσύνη*, σε αντίθεση με την πλατωνική θεώρηση, όπου οι αρετές της *δικαιοσύνης*, της *ανδρείας*, της *σωφροσύνης* και της *σοφίας* εμπερικλείονται στην αρετή και αποτελούν αναπόσπαστα μέρη της. Επομένως, η ομηρική κοινωνία εμφορούταν από άλλες αξίες που σχετίζονταν περισσότερο με το πεδίο της μάχης και με το πώς θα αποδείξουν εκεί την αρετή τους⁵⁰⁷, δηλαδή την τιμή τους⁵⁰⁸, ενώ στην εποχή του Πλάτωνος οι αξίες έχουν

⁵⁰⁴. Ι. Ν. Περυσινάκης, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», σ. 277· πβ. Leopold Schmidt, *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*. Μετάφρ., Δημ. Ιωαννίδης Ολύμπιος. Τόμος Α'. Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον Καρόλου Μπεκ, 1901, σ. 371· Κυριάκος Σ. Κατσιμάνης, *Ο αγώνας για την Αρετή. Συμβολή στην ερμηνεία της πλατωνικής ηθικής*, σσ. 9-10.

⁵⁰⁵. Ι. Ν. Περυσινάκης, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», σ. 277.

⁵⁰⁶. Ι. Ν. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 37.

⁵⁰⁷. Δημ. Ιω. Κουτσογιαννόπουλος, *Ερμηνευτική του λόγου*, σ. 18.

⁵⁰⁸. Για την έννοια της τιμής στον ομηρικό άνθρωπο βλ. Ι. Ν. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σσ. 47-52.

μετασχηματιστεί και οι αρετές έχουν μεταβληθεί με τα χαρακτηριστικά τους να είναι περισσότερα «λεπτά» πλέον.

Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι αποκαλούμενες «ήσυχες» αρετές μπορούν να συνδεθούν με την αρετή ή ακόμη και να γίνουν μέρος της, όπως η δικαιοσύνη, εάν γίνει αντιληπτό ότι διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην «σταθερότητα» και στην «ευημερία» της κοινωνίας⁵⁰⁹. Μια τέτοια συνειδητοποίηση «πρέπει να καταλήξει από μια αλλαγή στις συνθήκες της ζωής, διότι η αρετή ή οι αρετές ταίριαζαν στην ομηρική κατάσταση. Θαυμάζεται περισσότερο ο άνθρωπος του οποίου υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη· και προβλήματα αξιών ρυθμίζονταν μέσα στο πλαίσιο αυτής της αρετής, παρά τις ενυπάρχουσες ασυνέπειες. Η ομηρική κοινωνία ήταν ακόμη αρκετά ήσυχη να συνειδητοποιήσει ότι άλλοι λαοί σε διαφορετικές περιστάσεις μπορούσε να ταίριαζαν με διαφορετικές αρετές, χωρίς να εκτιμά τις δικές της αρετές καθόλου λιγότερο για το λόγο αυτό»⁵¹⁰.

Πριν από τον Πλάτωνα η μοναδική αξιοποίηση των όρων *ἀγαθός* και *ἀρετή*, για να επαινεθεί η δίκαιη συμπεριφορά, πραγματοποιείται στην *Ηλέκτρα*⁵¹¹ του Ευριπίδη· ο Ορέστης «μόλις έχει ανακαλύψει ότι ο αυτουργός δεν έχει ολοκληρώσει τον γάμο του με την Ηλέκτρα [...] και συλλογίζεται για την *ευανδρία*, την κατάσταση του *αγαθού*», αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αντιλήψεις, καθώς «η γέννηση δεν είναι ικανοποιητικό κριτήριο της αρετής· ο Ορέστης επίσης γρήγορα απορρίπτει και τις αξιώσεις του πλούτου· [...] έπειτα απορρίπτει τα όπλα ως κριτήριο για την αρετήν κάποιου» και τον επαινεί ως *άριστο* για την αυτοσυγκράτησή του⁵¹². Αυτή είναι και η μοναδική αναφορά, καθώς σε

⁵⁰⁹. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 45.

⁵¹⁰. Ο.π., σ. 45.

⁵¹¹. Ευριπίδης, *Ηλέκτρα*. Ed. J. D. Denniston. Oxford, Clarendon Press, 1960 (1939). πβ. Ευριπίδης, *Ηλέκτρα*. Ερμην., Δ. Ν. Βερναρδάκης. Τόμος Γ'. Αθήνησιν, Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1903.

⁵¹². Ευριπίδης, *Ηλέκτρα*, στ. 253-263· πβ. A. W. H. Adkins, *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα*, σσ. 223-224.

κανένα άλλο χωρίο από τα σωζόμενα έργα του Ευριπίδη «δεν επαινείται κανένας άλλος ανδρικός χαρακτήρας ως αγαθός για την αυτοσυγκράτησή του ή για οποιαδήποτε άλλη συνεργατική αρετή»⁵¹³.

Στην προσωκρατική διανόηση, η έννοια της *αρετής*, απαντάται σε αρκετούς διανοητές με ορισμένους να την προσεγγίζουν υπό το πρίσμα των τεσσάρων στοιχείων, και με άλλους να βρίσκονται πιο κοντά στην πλατωνική θεώρηση. Ο Φιλόλαος αναγάγει τον εν λόγω όρο μυθικά και αναφερόμενος στην αιτία γέννησης του σύμπαντος, η οποία για εκείνον είναι το πυρ, και αφού αναλύσει την κατάταξη των πλανητών⁵¹⁴, μνημονεύει τη σοφία και την *ἀρετή*, με την πρώτη να σχετίζεται με τα ουράνια σώματα και τη δεύτερη με την αταξία όσων υπόκεινται σε γέννηση και «περὶ μὲν τὰ τεταγμένα τῶν μετεώρων γίνεσθαι τὴν σοφίαν, περὶ δὲ τῶν γινομένων τὴν ἀταξίαν τὴν ἀρετὴν, τελείαν μὲν ἐκείνην ἀτελῇ δὲ ταύτην»⁵¹⁵. Για τον Φιλόλαο η σοφία υπερέχει της *ἀρετῆς*, καθώς η πρώτη ευθύνεται για την τάξη των ουράνιων σωμάτων, ενώ η *ἀρετή* για την αταξία των επίγειων, καλώντας την πρώτη τέλεια, ενώ τη δεύτερη ατελή.

⁵¹³. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 451.

⁵¹⁴. Φιλόλαος, DK. A16: «Πῦρ ἐν μέσῳ περὶ τὸ κέντρον ὅπερ ἐστὶν τοῦ παντός καλεῖ καὶ Διὸς οἶκον καὶ μητέρα θεῶν βωμόν τε καὶ συνοχήν καὶ μέτρον φύσεως. καὶ πάλιν πῦρ ἕτερον ἀνωτάτω τὸ περιέχον. πρῶτον δ' εἶναι φύσει τὸ μέσον, περὶ δὲ τοῦτο δέκα σώματα θεῖα χορεύειν, [οὐρανὸν] <μετὰ τὴν τῶν ἀπλανῶν σφαῖραν> τοὺς ε' πλανήτας, μεθ' οὓς ἥλιον, ὑφ' ᾧ σελήνην, ὑφ' ἣ τὴν γῆν, ὑφ' ἣ τὴν ἀντίχθονα, μεθ' ἧς σύμπαντα τὸ πῦρ ἐστὶας περὶ τὰ κέντρα τάξιν ἐπέχον. τὸ μὲν οὖν ἀνωτάτω μέρος τοῦ περιέχοντος, ἐν ᾧ τὴν εἰλικρίνειαν εἶναι τῶν στοιχείων, Ὀλυμπον καλεῖ, τὰ δὲ ὑπὸ τὴν τοῦ Ὀλύμπου φορὰν, ἐν ᾧ τοὺς πέντε πλανήτας μεθ' ἡλίου καὶ σελήνης τετάχθαι, κόσμον, τὸ δ' ὑπὸ τούτοις ὑποσέληνόν τε καὶ περίγειον μέρος, ἐν ᾧ τὰ τῆς φιλομεταβόλου γενέσεως, οὐρανόν»· πβ. Harold F. Cherness, «Οἱ προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι: Χαρακτηριστικά καὶ επιδράσεις», *Παλίμψηστον*, 12 (1992). Μετάφρ., Βασίλης Κάλφας – Χλόη Μπάλα. Κρήτη, σσ. 29-30.

⁵¹⁵. Φιλόλαος, DK. A16: «Καὶ σχετικὰ μετὰ τὴν τάξιν τῶν ουράνιων σωμάτων εἶναι ἡ σοφία, ἐνῶ μετὰ τὴν ἀταξίαν τῶν πραγμάτων ὅσα ὑπὸ κείνῃ στήναι γέννησις ἡ ἀρετή· ἐκείνη εἶναι τέλεια, ἐνῶ τούτη (ἡ δεύτερη) εἶναι ἀτελής»· πβ. Ευάγγελος Ν. Ρούσσος, «Δείγματα Λεξικοῦ τῶν Προσωκρατικῶν», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 3 (1973), Αθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σσ. 163-186· Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, «"Habent sua fata libelli": Τα αποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν καὶ ἡ ἐρευνα τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας (με ἀφορμὴ τὴν ἑλληνικὴν ἐκδοσὴν τοῦ ἐργου), *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 41 (2011), Αθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σσ. 328-335.

Ο Δημόκριτος, από την άλλη πλευρά, απομακρύνεται από τη δημιουργία του σύμπαντος και από τα τέσσερα στοιχεία, όσον αφορά την αρετή, υπογραμμίζοντας πως σχετικά με την καθοδήγηση κάποιου προς εκείνη θα πρέπει ο καθοδηγητής να χρησιμοποιήσει ως μέσο την ενθάρρυνση και τα πειστικά επιχειρήματα και όχι να την επιβάλλει μέσω των νόμων και των καταναγκασμών, διότι «λάθρη μὲν γὰρ ἀμαρτέειν εἰκὸς τὸν εἰργμένον ἀδικίης ὑπὸ νόμου, τὸν δὲ ἐς τὸν δέον ἡγμένον πειθοῖ οὐκ εἰκὸς οὔτε λάθρη οὔτε φανερώς ἔρδειν τι πλημμελές. διόπερ συνέσει τε καὶ ἐπιστήμῃ ὀρθοπραγέων τις ἀνδρεῖος ἅμα καὶ εὐθύγνωμος γίγνεται»⁵¹⁶. Επίσης, ο άνθρωπος πρέπει να επιδιώκει «ἔργα καὶ πρῆξις ἀρετῆς» και όχι «λόγους»⁵¹⁷ και διατείνεται πως οι νέοι οφείλουν να μοχθήσουν, ώστε να μάθουν γράμματα, μουσική αλλά κυρίως «εκείνο που προκαλεί την αρετή, δηλαδή το αίσθημα του σεβασμού· διότι ακριβώς απ' αυτά δημιουργείται ο σεβασμός»⁵¹⁸. Το μεγαλύτερο μέρος στην αρετή και τη δικαιοσύνη κατέχει εκείνος που απονέμει στους πιο άξιους «τὰς μεγίστας τάμνων»⁵¹⁹, ενώ αυτό που βλάπτει την αρετή είναι τα «κακὰ κέρδεα»⁵²⁰. Επομένως, είμαστε σε θέση να εξαγάγουμε το συμπέρασμα πως για να κατακτηθεί η αρετή πρέπει να γίνει με τη θέληση αυτού που επιθυμεί να την αποκτήσει και όχι δια της άσκησης νόμου και βίας, ώστε ο άνθρωπος να είναι συνειδητοποιημένος, καθώς ο δρόμος προς την αρετή είναι επίπονος και δύσβατος· επίσης

⁵¹⁶. Δημόκριτος, DK. B181: «Θα αποδειχθεί καλύτερος σύμβουλος για την αρετή όποιος χρησιμοποιεί την ενθάρρυνση και τον πειστικό λόγο παρά όποιος (χρησιμοποιεί) τον νόμο και τον καταναγκασμό. Άλλωστε είναι αναμενόμενο, όποιος εμποδίζεται από τον νόμο να αδικεί, αυτός αδικοπραγεί κρυφά. Όποιος όμως έχει οδηγηθεί στο σωστό, διότι έχει πεισθεί, αυτός δεν είναι λογικό να κάνει σφάλματα ούτε κρυφά ούτε φανερά. Γι' αυτό όποιος με σύνεση και γνώση κάνει το ορθό, γίνεται γενναίος και συνάμα ευθύγνωμος».

⁵¹⁷. Ο.π., B55: «Ἔργα και πράξεις αρετής και όχι λόγια πρέπει να επιδιώκεις».

⁵¹⁸. Ο.π., B179: «Ἐξωτικῶς μὴ πονεῖν παῖδες ἀνιέντες οὔτε γράμματ' ἂν μάθοιεν οὔτε μουσικὴν οὔτε ἀγωνίην οὐδ' ὅπερ μάλιστα τὴν ἀρετὴν συνέχει, τὸ αἰδεῖσθαι· μάλα ἐκ τούτων φιλεῖ γίγνεσθαι ἡ αἰδώς».

⁵¹⁹. Ο.π., B263: «Τη μεγαλύτερη συμμετοχή στη δικαιοσύνη και την αρετή έχει όποιος απονέμει στους πιο άξιους τις μεγαλύτερες ανταμοιβές».

⁵²⁰. Ο.π., B220: «Τα κακὰ κέρδη βλάπτουν την αρετή».

πρέπει να διακατέχεται από το αίσθημα της δικαιοσύνης, αρετή πολύ σημαντική και για την πλατωνική θεώρηση.

Όσον αφορά το αντίθετο της αρετής, την κακία, σημειώνεται πως η «φαύλων όμιλή συνεχής ἔξιν κακίης συναύξει»⁵²¹, ενώ και κατά τον Εμπεδοκλή εκείνοι που «περιπλανιόνται μέσα σε ανυπόφορες κακότητες, ποτέ δεν θα απαλλάξουν την ψυχή τους από τα άθλια πάθη τους»⁵²², γι' αυτό και συμβουλεύει «νηστεύσαι κακότητος»⁵²³. Συνεπώς, οι άνθρωποι που θέλουν να είναι ενάρετοι πρέπει να μην έρχονται σε επαφή με ανθρώπους που έχουν αυξημένο το αίσθημα της κακίας, ώστε να μην αποτελούν για αυτούς κακή επιρροή, καθώς όποιος έχει τέτοιες συναναστροφές ρέπει ηθελημένα ή μη προς την κακία. Αυτήν την άποψη ενστερνίζεται και ο Πλάτων, καθώς και ο ίδιος θεωρεί πως ο ενάρετος άνθρωπος δεν πρέπει να συναναστρέφεται με άτομα που διέπονται από κακία.

Για την αρετή, όπως αυτή εκλαμβάνεται ύστερα από την ομηρική εποχή, η αλλαγή που συντελείται ως προς την έννοια του όρου έχει άμεση συσχέτιση με την μεταστροφή του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος από τη φύση, με τους Προσωκρατικούς, στην ανθρωποκεντρική προσέγγιση, με τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, αλλά και τους Σοφιστές⁵²⁴. όταν οι Σοφιστές μνημονεύουν την αρετή «έχουν στο νου τους ένα νέο παιδευτικό ιδεώδες καθολικής ισχύος»⁵²⁵. Στη δημοκρατική Αθήνα ενάρετος καλείται ο πολίτης ο οποίος έχει λάβει εκπαίδευση και συμμετέχει ενεργά στα κοινά, κάτι το οποίο «δεν εξαρτάται από τις κληρονομημένες αξίες της αριστοκρατικής παράδοσης, αλλά από νέες δεξιότητες και γνώσεις – από τη ρητορική,

⁵²¹. Ο.π., DK. B184: «Η διαρκής συναναστροφή με φαύλους αυξάνει την προδιάθεση για την κακία».

⁵²². Εμπεδοκλής, DK. B145: «Τοιγάρτοι χαλεπήσιν ἀλύοντες κακότησιν οὔποτε δειλαίων ἀχέων λωφήσετε θυμόν».

⁵²³. Δημόκριτος, DK. B144: «Να νηστεύεις από το κακό».

⁵²⁴. Δημ. Ιω. Κουτσογιαννόπουλος, *Ερμηνευτική του λόγου*, σ. 17.

⁵²⁵. Β. Κάλφας – Γ. Ζωγραφίδης, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι*, σ. 96.

νομική και ιστορική κατάρτιση του πολίτη», με τους Σοφιστές να έχουν την πεποίθηση πως η πολιτική αρετή διδάσκεται⁵²⁶. Ήταν εκείνοι που διατείνονταν πως η αρετή μπορεί να διδαχτεί και μάλιστα από τους ίδιους, άποψη που έβρισκε αντίθετο τον Σωκράτη, καθώς αποτελούσε μια αξίωση που δεν ήταν κάτι το σύνηθες για εκείνη την εποχή, διότι «κανείς ως τότε δεν είχε διεκδικήσει τον ρόλο του δασκάλου της αρετής»⁵²⁷. Εύλογα λοιπόν προκλήθηκε έντονη συζήτηση με πολλούς να επάγονται πως η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί, αλλά κληρονομείται, ενώ έτεροι, όπως ο Σωκράτης και ο Πλάτων, θεωρούν πως η αρετή είναι μια μορφή γνώσης, αλλά οι Σοφιστές δεν είναι σε θέση να τη διδάξουν⁵²⁸.

Εμβαθύνοντας στο σημασιολογικό περιεχόμενο της έννοιας της αρετής, αξίζει να επισημάνουμε ότι ο όρος συνοδεύεται κατά κύριο λόγο από μια γενική προσδιοριστική ή από έναν επιθετικό προσδιορισμό, καθώς τις περισσότερες φορές δεν μπορεί να υπάρξει αυθύπαρκτος· υπάρχει λόγου χάρη η αρετή του στρατηγού, η πολιτική αρετή και «στην πράξη σήμαινε επάρκεια»⁵²⁹. μπορούσε όμως να χρησιμοποιηθεί και μόνη της «όταν η σημασία της ήταν αναμφίβολη. Στις περιπτώσεις αυτές η λέξη σημαίνει το είδος εκείνο της ικανότητας που εκτιμούσε κυριότατα μια συγκεκριμένη κοινωνία. Έτσι ανάμεσα στους ομηρικούς πολεμιστές η αρετή σήμαινε τη γενναιότητα»⁵³⁰. Στην πλατωνική όμως θεώρηση⁵³¹ η αρετή του πολίτη δεν περιλαμβάνει μόνο την ομηρική αρετή της *ἀνδρείας*,

⁵²⁶. Ο.π., σ. 96.

⁵²⁷. Β. Κάλφας – Γ. Ζωγραφίδης, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι*, σ. 95· πβ. Ιάκωβος Βασιλείου, «Αρχαία Ηθική», σ. 375.

⁵²⁸. Β. Κάλφας – Γ. Ζωγραφίδης, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι*, σσ. 95-96.

⁵²⁹. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη*. Μετάφρ., Αντ. Η. Σακελλαρίου. Αθήνα, Παπαδήμα, 1987, σ. 17· πβ. Κωνσταντίνος Π. Μιχαηλίδης, «Η ανθρωπίνη περίσταση και ο σωκρατικός διάλογος», στο: *Η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα–Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Πέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 158.

⁵³⁰. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, σ. 18.

⁵³¹. Scott J. Senn, «Virtue as the sole intrinsic good in Plato's early Dialogues», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 28 (Summer 2005), σσ. 1-21.

αλλά και άλλες αρετές, ένεκα της πολιτικοποίησης του ανθρώπου, όπως αυτές της δικαιοσύνης, της σοφίας, της σωφροσύνης και της φρόνησης, συνεπώς αυτές αποτελούσαν τα συστατικά της πολιτικής αρετής, κατά τους χρόνους των περσικών πολέμων και το πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνας π.Χ.⁵³².

Οι Σωκράτης, Πλάτων και Αριστοτέλης, τη χρησιμοποιούσαν με κάποια νεωτεριστική σημασία, καθώς «την προσδιόρισαν με το επίθετο ανθρώπινη και έτσι της έδωσαν μια γενική σημασία – η εξαιρετικότητα ενός ανθρώπου καθ'αυτόν, η επάρκειά του στη ζωή – και προκαλούσαν την έκπληξη του κόσμου υποδηλώνοντας ότι δεν ήξεραν τι ήταν, αλλά ότι ήταν κάτι που έπρεπε να ερευνηθεί»⁵³³. Και για τον Σωκράτη λοιπόν, η αρετή⁵³⁴ δεν σχετιζόταν πάντοτε με το ήθος για αυτό και τα παραδείγματά του αναφέρονταν και σε επαγγελματίες, όπως τον υποδηματοποιό, ο οποίος για να πετύχει στην δουλειά του πρέπει πρώτα να μάθει τι εστί υπόδημα και ποιος είναι ο σκοπός του, διότι πρέπει πρώτα να έχει σχηματιστεί στο νου του μια «σαφής λεπτομερειακή έννοια» για το τι παράγει και ποια λειτουργία πρέπει να εκτελέσει⁵³⁵. Συνεπώς, η αρετή οποιουδήποτε πράγματος σχετίζεται με τη γνώση και τον σκοπό του εκάστοτε αντικειμένου⁵³⁶.

Ο Σωκράτης δε δίνει ένα σαφή ορισμό για την αρετή και τον σκοπό της, καθώς επιθυμεί οι άνθρωποι να διερωτηθούν και προτείνει μια μέθοδο, ώστε να αναζητήσουν τον ορισμό εκείνος και ο εκάστοτε συνομιλητής

⁵³². Κωνσταντίνος Ι. Βουρβέρης, «Ο Πλάτων και η εποχή μας. Από την ιστορίαν και την ζωήν της ελληνικής ιδέας», *Παρνασσός*, Ε' (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1963), σ. 501.

⁵³³. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, σ. 18.

⁵³⁴. Michael T. Ferejohn, «The unity of Virtue and the Objects of Socratic inquiry», *Journal of the History of Philosophy*, 20 (1982), σσ. 1-21.

⁵³⁵. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 75· πβ. J. J. Mulhern, «A Note on Stating the Socratic Paradox», *Journal of the History of Ideas*, 29 (October – December 1968), σσ. 602-603· J. J. Mulhern, «Aristotle and the Socratic Paradoxes», *Journal of the History of Ideas*, 35 (April – June 1974), σ. 294.

⁵³⁶. W. K. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι*, σ. 76.

του⁵³⁷. Προτείνει λοιπόν μια μέθοδο ώστε να είναι εφικτή η απόκτηση της γνώσης σχετικά με το τι είναι *ἀρετή*, *δικαιοσύνη* και άλλοι συναφείς όροι⁵³⁸.

Για να υπάρξουν ενάρετοι άνθρωποι πρέπει να γνωρίζουμε το αγαθό, διότι η αρετή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γνώση, είναι ζήτημα «εννοιολογίας, συνειδητού δηλαδή σχηματισμού των εννοιών, που θα γίνουν σκοποί της πράξης με κύρος γενικό και αντικειμενικό, και που θα είναι κάθε φορά το αγαθό σε συγκεκριμένη μορφή»⁵³⁹. Όσοι δεν κατέχουν την επιστήμη δεν γνωρίζουν τι είναι αγαθό και κατά συνέπεια δεν είναι ενάρετοι· μόνο οι φιλόσοφοι μπορούν να την κατακτήσουν και «αφού η αρετή είναι ζήτημα γνώσης, είναι κατά συνέπεια και διδακτή»⁵⁴⁰.

Όσον αφορά την αρετή στα πλατωνικά συγγράμματα, στους πρώιμους διαλόγους κεντρικό θέμα συζήτησης αποτελεί το ερώτημα για «την υφή της αρετής και της γνώσης», για το εάν η αρετή είναι μια ή πολλές και αν μπορεί να διδαχτεί⁵⁴¹, χωρίς όμως να καταλήγουν σε κάποια συγκεκριμένη απάντηση. Η αρετή χρησιμοποιείται, ώστε να επαινέσει αποτελέσματα που σχετίζονται με τη διακυβέρνηση και τη διοίκηση της πόλης· καθώς ο βασικός στόχος της πόλης είναι η εξασφάλιση της «ασφάλειας» και της «ευημερίας» της, καθίσταται πρόδηλο πως οι όροι *αγαθός* και *αρετή* χρησιμοποιούνται για να επαινέσουν αυτούς που πληρούν τα πρότυπα και επιτυγχάνουν αυτόν τον σκοπό, με τα

⁵³⁷. Ο.π., σ. 78.

⁵³⁸. Bruno Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*. Μετάφρ., Δανιήλ Ιακώβ. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1989, σ. 218.

⁵³⁹. Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, σ. 80.

⁵⁴⁰. Ο.π., σ. 80· πβ. Φ. Κ. Βώρος, *Σύντομη ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Και τρία ειδικότερα δοκίμια. Από τον μύθο στο λόγο. Ο ελληνικός διαφωτισμός: η αρχαία σοφιστική. Γιατί καταδίκασαν οι Αθηναίοι τον Σωκράτη*, Αθήνα, Γρηγόρη, 1984, σ. 41: «Στην πλατωνική ηθική, όπως γενικότερα στην ελληνική φιλοσοφία, τελικός σκοπός είναι η ευδαιμονία· προϋπόθεση της ευδαιμονίας κατά τον Πλάτωνα δεν είναι το ευχάριστο (των Ηδονικών) αλλά το αγαθό, η ηθική ως φρόνημα και ως πράξη, η αρετή. Η ηθική αρετή πάντως πρωταρχικά είναι ιδιότητα του πνεύματος, είναι σοφία, γνώση. Τούτο το νόημα έχει η επίμονη αντίληψη του πλατωνικού Σωκράτη ότι η αρετή είναι γνώση· και από αυτή την πίστη πηγάζει η πεποίθηση ότι η αρετή είναι διδακτή, καθότι γνώση μεταβιβάσιμη».

⁵⁴¹. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 29.

επιχειρήματα στους πρώιμους διαλόγους πολλές φορές να «διαμορφώνονται από την εκπεφρασμένη επιθυμία του “συνηθισμένου Αθηναίου” να γίνει αγαθός»⁵⁴².

Σε αυτούς τους διαλόγους «λανθασμένοι ορισμοί εννοιών αντικρούονται, οι συνομιλίες καταλήγουν σε απορία, αν και δεν λείπουν, συγκαλυμμένα βέβαια, υπαινιγμοί για τη σωστή λύση»⁵⁴³. οι θεωρίες που διατυπώνονται δεν αποτυπώνουν πάντοτε τις σωκρατικές θέσεις, αλλά σε αρκετά χωρία «καθίσταται εμφανές ότι διατυπώνονται ορισμένες θεωρίες εν τη γενέσει τους»⁵⁴⁴. Στους πρώιμους διαλόγους η αρετή κατανοείται ως η ειδική δεξιότητα του «ζην τον βίον» και η ουσιαστική ηθική ιδιότητα του ανθρώπου⁵⁴⁵.

Για την εναργέστερη ανάλυση της αρετής καθίσταται αναγκαία η εξέταση των ονομάτων της αρετής και της κακίας⁵⁴⁶, καθώς και έννοιες που είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με αυτά τα δυο ονόματα, όπως αυτά συναντώνται στα πλατωνικά συγγράμματα. Το πρώτο όνομα, η αρετή, είναι δύσκολο στην κατανόησή του, αλλά το έτερο, η κακία, «είναι ολοφάνερο τί είναι», διότι «ἄτε γὰρ ἰόντων τῶν πραγμάτων, πᾶν τὸ κακῶς ἰον “κακία” ἂν εἴη⁵⁴⁷. τοῦτο δὲ ὅταν ἐν ψυχῇ ᾗ, τὸ κακῶς ἰέναι ἐπὶ τὰ πράγματα, μάλιστα τὴν τοῦ ὅλου ἐπωνυμίαν ἔχει τῆς κακίας»⁵⁴⁸. Το τι είναι

⁵⁴². I. N Περυσινάκης, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», σ. 283.

⁵⁴³. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 29.

⁵⁴⁴. *Ο.π.*, σ. 29.

⁵⁴⁵. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, «Τα είδη βίων, ο τρόπος βίου, το επιθυμείν και το αγαθόν», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Πλατωνική πολιτική φιλοσοφία*. Πρακτικά Ὁγδοου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα – Σάμος, Ιούλιος, 1996), Αθήνα, 1997, σ. 30.

⁵⁴⁶. Πλάτων, *Κρατύλος*, 415a 7 - b 1: «Ἀλλ', ὅπερ νυνδὴ εἶπον, ἐπὶ τὴν κορυφὴν δεῖ τῶν εἰρημένων ἐλθεῖν· «ἀρετὴ» γὰρ καὶ «κακία» ὅτι βούλεται τὰ ὀνόματα ζητητέα».

⁵⁴⁷. *Ο.π.*, σ. 447 (σημ. 345): «Ἡ παρατήρηση αὐτὴ παραπέμπει στο ἡρακλείτειο αξίωμα του 402a 8-10: Λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι “πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει”, καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς “δις ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης”».

⁵⁴⁸. *Ο.π.*, 415b 3-5: «Ἐπειδὴ, ὅπως ἀπεδείχθη, ὅλα τα πράγματα κινούνται, οτιδήποτε κινεῖται κακῶς... οτιδήποτε, δηλαδή, εἶναι κακῶς ἰόν, εἶναι «κακία»· ὅταν, μάλιστα, ἡ αἰτία

η κακή κίνηση φανερώνεται από τη λέξη *δειλία* που σημαίνει «ότι ο δεσμός της ψυχής είναι πολύ ισχυρός, διότι ακριβώς αυτό το “λείαν”, που περιέχεται στη λέξη, δείχνει πολλή δύναμη»⁵⁴⁹. Η *δειλία* «είν’ ένας δεσμός... ο δεσμός ο λίαν και ο μέγιστος της ψυχής. Με τον ίδιο τρόπο και η *απορία* είναι κακό, όπως κακό είναι, ευλόγως, και ό,τι μπαίνει εμπόδιο στην κίνηση και ανακόπτει την πορεία. Αυτό, απ’ ότι φαίνεται, σημαίνει το «κακῶς ἰέναι»: την μέσω ενοχλήσεων κίνηση και την μετ’ εμποδίων πορεία... κίνηση και πορεία πού, αν τις κάνει στο δρόμο της η ψυχή, γεμίζει όλο κακία»⁵⁵⁰. Ο Σωκράτης για ακόμη μια φορά αναφέρεται στην κίνηση, διότι αποδεικνύει την αθανασία της, καθώς είναι σε θέση η ψυχή να κινεί και την ίδια αλλά και υποδεέστερά της πράγματα, όπως το σώμα· σημειώνεται πως η κίνηση μπορεί να είναι και κακή, όπως συμβαίνει σε αυτή την περίπτωση.

Για το δίπολο καλό – κακό ο Δημόκριτος επισημαίνει πως το κακό πηγάζει από το καλό, γιατί «ἀνθρώποισι κακὰ ἐξ ἀγαθῶν φύεται, ἐπὴν τις τὰγαθὰ μὴ ἴπιστῆται ποδηγετεῖν μηδὲ ὀχεῖν εὐπόρως. οὐ δίκαιον ἐν κακοῖσι τὰ τοιάδε κρίνειν, ἀλλ’ ἐν ἀγαθοῖσιν ὦν· τοῖς τε ἀγαθοῖσιν οἷόν τε χρῆσθαι καὶ πρὸς τὰ κακὰ, εἴ τι βουλομένῳ ἀλκῇ»⁵⁵¹. Κατά την ίδια συλλογιστική ο Σωκράτης διατείνεται πως τα κακά δεν γίνεται να εκλείψουν, διότι πρέπει να υπάρχει κάτι αντίθετο του καλού, αλλά ούτε πάλι γίνεται «ἐν θεοῖς αὐτὰ

του κακῶς ἰέναι... της κακής κίνησης, εννοώ, προς τα πράγματα είναι η ψυχή, τότε κυρίως δικαιολογείται απολύτως το όνομα της κακίας».

⁵⁴⁹. Ο.π., 415b 6 – c 4: «Τὸ δὲ κακῶς ἰέναι ὅτι ποτ’ ἔστιν, δοκεῖ μοι δηλοῦν καὶ ἐν τῇ «δειλείᾳ», ὃ οὐπὼ διηλθόμεν ἀλλ’ ὑπερέβημεν, δέον αὐτὸ μετὰ τὴν ἀνδρείαν σκέψασθαι· δοκοῦμεν δὲ μοι καὶ ἄλλα πολλὰ ὑπερβεβηκέναι. ἢ δ’ οὖν δειλία τῆς ψυχῆς σημαίνει δεσμόν εἶναι ἰσχυρόν· τὸ γὰρ «λίαν» ἰσχύς τίς ἐστιν».

⁵⁵⁰. Ο.π., 415c 4-10: «Δεσμός οὖν ὀλίαν καὶ ὁ μέγιστος τῆς ψυχῆς ἢ δειλία ἂν εἴη· ὥσπερ γε καὶ ἡ ἀπορία κακόν, καὶ πᾶν, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἂν ἐμποδῶν ἢ τῷ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. τοῦτ’ οὖν φαίνεται τὸ κακῶς ἰέναι δηλοῦν, τὸ ἰσχυμένως τε καὶ ἐμποδιζομένως πορεύεσθαι, ὃ δὴ ψυχὴ ὅταν ἔχη, κακία μεστὴ γίγνεται».

⁵⁵¹. Δημόκριτος, DK. B173: «Στους ανθρώπους το κακό βγαίνει από το καλό, αν βέβαια κάποιος δεν γνωρίζει να διαχειρίζεται τα καλά ούτε να πορεύεται σωστά. Δεν είναι δίκαιο τέτοια πράγματα να τα υπολογίσουμε στα κακά, αλλά στα καλά. Αν κάποιος θέλει, μπορεί να χρησιμοποιεί τα καλά, για να αντιμετωπίσει τα κακά».

ιδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης»⁵⁵², γι' αὐτὸ πρέπει κανεῖς νὰ ἐπιδιώκει τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὰ ἐπίγεια, ὥστε νὰ ὁδηγηθεῖ στα οὐράνια καὶ με τὴ φυγὴ νὰ σημαίνει «ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν»⁵⁵³, δηλαδή «δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι»⁵⁵⁴. Δὲν εἶναι εὐκόλο ὅμως νὰ πειστεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποφεύγει τὴν κακία καὶ νὰ ἐπιδιώκει τὴν ἀρετὴ, ἐπειδὴ αὐτὸ θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς τὸ σωστό, διότι θεωροῦν πὼς πρέπει νὰ ἐπιδιώκει νὰ πράττει καλὰ πράξεις, ὥστε νὰ θεωρεῖται ἐνάρετος⁵⁵⁵. Αὐτὴ ἡ ἀποψη εἶναι μὴ ἀποδεκτὴ γιὰ τὸν φιλόσοφο ὁ ὁποῖος διατείνεται πὼς «θεὸς οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος, ἀλλ' ὡς οἷόν τε δικαιοτάτος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν ἢ ὅς ἂν ἡμῶν αὖ γένηται ὅτι δικαιοτάτος» καὶ «περὶ τοῦτο καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς καὶ οὐδενία τε καὶ ἀνανδρία. ἡ μὲν γὰρ τούτου γνῶσις σοφία καὶ ἀρετὴ ἀληθινή, ἡ δὲ ἄγνοια ἀμαθία καὶ κακία ἐναργής»⁵⁵⁶.

⁵⁵². Πλάτων, *Θεαίτητος*, 176a 5-7: «[...] οὔτε πάλι γίνεται νὰ ἔχουν τὸν τόπο τοὺς στοὺς θεοὺς, ἀλλὰ περιτριγυρίζουν κατ' ἀνάγκη τὴ θνητὴ φύσιν κί' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο»· πβ. Ἀντα Κατσίκη – Γκίβαλου, «Ὁ Θεαίτητος στα νέα ἐλληνικά», *Παρνασσός*, ΚΒ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1980), σσ. 424-431· Zina Giannopoulou, «Socratic Midwifery: A second Apology?», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 33 (Winter 2007), σσ. 55-87· Mehmet M. Erginel, «Relativism and Self-Refutation in the *Theaetetus*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 37 (Winter 2009), σσ. 1-45· Naly Thaler, «Taking the syllable apart: the *Theaetetus* on Elements and Knowledge», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 201-228.

⁵⁵³. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 176a 7 – b 1: «Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ προσπαθεῖ κανεῖς νὰ φεύγει ἀπ' ἐδῶ, ὅσο μπορεῖ πιο γρήγορα, πρὸς τὰ ἐκεῖ. Καὶ ἡ φυγὴ αὐτὴ σημαίνει ὁμοίωση με τὸ θεό, ὅσο τούτο γίνεται».

⁵⁵⁴. *Ο.π.*, 176b 1-2: «Ὁμοίωση πάλι θα πει, νὰ γίνεις δίκαιος καὶ ὅσιος με φρόνησιν καὶ με γνῶσιν».

⁵⁵⁵. *Ο.π.*, 176b 2-6: «Ἀλλὰ γάρ, ὦ ἄριστε, οὐ πάννυ τι ῥάδιον πείσαι ὡς ἄρα οὐχ ὧν ἔνεκα οἱ πολλοὶ φασι δεῖν πονηρίαν μὲν φεύγειν, ἀρετὴν δὲ διώκειν, τούτων χάριν τὸ μὲν ἐπιτηδεύεον, τὸ δ' οὐ, ἵνα δὴ μὴ κακὸς ἵνα ἀγαθὸς δοκῇ εἶναι»· πβ. Hugh H. Benson, «Why is there a Discussion of False Belief in the *Theaetetus*?», *Journal of the History of Philosophy*, 30 (1992), σσ. 171-199.

⁵⁵⁶. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 176b 7 – c 5: «Ἀντίθετα ἡ ἀλήθεια εἶναι αὐτὴ ἐδῶ: ὁ θεὸς δὲν εἶναι με κανένα τρόπο ἄδικος, ἀλλὰ τόσο δίκαιος ὅσο γίνεται, καὶ τίποτα δὲν εἶναι πιο ὅμοιο μ' αὐτὸν παρὰ ὁποῖος ἀπὸ μας γίνεῖ ὅσο μπορεῖ πιο δίκαιος. Ἐδῶ ἐγκτεῖται τὸ ἀληθινὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ μὴδαιμνότης καὶ ἡ ἀνανδρία τοῦ. Ἡ γνῶσις αὐτοῦ τοῦ πράγματος εἶναι σοφία καὶ ἀρετὴ ἀληθινή, ἡ ἀγνοία τοῦ πάλι ἀμάθεια καὶ κακία ολοφάνερη»· πβ. Κωνσταντῖνος Π. Μιχαηλίδης, «Ἡ ἀνθρώπινη περίστασις καὶ ὁ σωκρατικὸς διάλογος», σ. 181: «Ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι ἡ θεωρία, σύμφωνα με

Ο άνθρωπος πρέπει να είναι δίκαιος, όχι για να θεωρείται από τους συμπολίτες του και από την κοινωνία χρηστός άνθρωπος, αλλά γιατί με αυτόν τον τρόπο θα μπορέσει να έρθει πιο κοντά στο θείο. Μέσω της δικαιοσύνης, και των άλλων αρετών, ο άνθρωπος απομακρύνει, όσο αυτό καθίσταται δυνατό, από τη σωματικότητα και τα επίγεια την ψυχή του και την διατηρεί αμόλυντη, στο σημείο που αυτό είναι εφικτό· όπως έχει ήδη γνωστοποιηθεί, δεν μπορεί να επιτευχθεί στον απόλυτο βαθμό κάτι τέτοιο, διότι η ψυχή εδράζεται στο σώμα, οπότε υποχρεωτικά αποκτά και ορισμένες σωματικές ανάγκες και ηδονές.

Στον αντίποδα όλων αυτών βρίσκεται η αρετή, που ετυμολογικά σημαίνει την «εὐπορίαν, ἔπειτα δὲ λελυμένην τὴν ῥοὴν τῆς ἀγαθῆς ψυχῆς εἶναι αἰεὶ, ὥστε τὸ ἀσχέτως καὶ τὸ ἀκωλύτως αἰεὶ ῥέον ἐπωνυμίαν εἴληφεν⁵⁵⁷, ὡς ἔοικε, τοῦτο τοῦνομα, <ὁ> ὀρθῶς μὲν ἔχει “ἀειρήτην” καλεῖν, [ἴσως δὲ αἰρετὴν λέγει, ὡς οὔσης ταύτης τῆς ἔξω αἰρετωτάτης,] συγκεκρότηται δὲ καὶ καλεῖται “ἀρετή”»⁵⁵⁸.

Ο ὅρος κακὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἔχει βαρβαρικές καταβολές⁵⁵⁹, ἐνῶ το αἰσχρὸ εἶναι «τὸ γὰρ ἐμποδίζον καὶ ἴσχον τῆς ῥοῆς τὰ ὄντα λοιδορεῖν μοι φαίνεται διὰ παντὸς ὁ τὰ ὀνόματα τιθεῖς, καὶ νῦν τῷ αἰεὶ ἴσχοντι τὸν ῥοῦν

την οποία ὅτι ο καθένας θεωρεῖ ὡς δίκαιο αὐτό εἶναι δίκαιο γιὰ αὐτόν, δὲν εἶναι ἀδιάσειστη».

⁵⁵⁷. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 448 (σημ. 347): «Ο συνδυασμός του “αρετή” και του “ευπορία” απαντάται και στον Όμηρο, όπου το ρήμα αρετάω σημαίνει “προκόβω” / “τελεσφορώ” / “ευδαιμονώ”».

⁵⁵⁸. *Ο.π.*, 415c 10 – d 5: «Εάν, βέβαια, όλων αυτών το ὄνομα εἶναι ὄντως “κακία”, τότε το “αρετή”, πού’ ναι το ἀντίθετό του, πρῶτα – πρῶτα σημαίνει τὴν ευπορία, παναπεῖ τὴν ἀνετη καὶ ἀπρόσκοπτη κίνηση... κι ἔπειτα σημαίνει ὅτι ἡ πορεία... ὁ δρόμος τῆς ἀγαθῆς ψυχῆς εἶναι πάντοτε ἀνοιχτός κι ἐλεύθερος, καὶ δη τόσο ἀνοιχτός κι ἐλεύθερος, ὥστε το χωρὶς ἀνασχέσεις καὶ δίχως ἐμπόδια αἰεὶ ῥέον ἔχει πᾶρει, καθὼς φαίνεται, τὸ ὄνομα “αρετή”... ἓνα ὄνομα, ὅμως, πού θα’ ταν σωστό νὰ το λέγαμε “αειρήτη”, [μολονότι ὁ ονοματοουργὸς θὰ τὴν ἠθέλε μάλλον “αἰρετή”, γιὰ νὰ δείξει καθαρά ὅτι πρόκειται περὶ συνηθείας ἐκλεκτῆς καὶ προτιμωτάτης]... ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅμως, οἱ λέξεις αὐτές συγχωνεύθηκαν καὶ τ’ ὄνομα βγήκε “αρετή”».

⁵⁵⁹. *Ο.π.*, 416b 6: «Τὴν τοῦ βαρβαρικόν τι καὶ τοῦτο φάναι εἶναι».

τοῦτο τὸ ὄνομα ἔθετο <τὸ> “ἄεισχοροῦν”. νῦν δὲ συγκροτήσαντες “αἰσχροὺς” καλοῦσιν»⁵⁶⁰.

Ὅπως και με την έννοια της αρετής, και το καλόν είναι δύσκολο να κατανοηθεί «αν και η λέξη μπορεί να' χει παραχθεί με την αρμονία και την έκταση του χρόνου του ὀμικρον σε ου»⁵⁶¹. Το καλόν, μάλλον αποτελεί ονομασία της διάνοιας⁵⁶² και ο συλλογισμός εκτείνεται, με τον φιλόσοφο να ασκεί την ερώτηση πως «όσα παράγουν ο νούς και η διάνοια, τα επαινετά δεν είναι;... Κι όσα, πάλι, δεν παράγονται απ' τον νου και τη διάνοια, δεν είναι τα άξια να τα μεμφόμεστε;»⁵⁶³, διότι «ο μεν ειδικός στην ιατρική τέχνη παράγει ιατρικά, ο δε ειδικός στην ξυλουργική τέχνη παράγει ξυλουργικά»⁵⁶⁴. Η συλλογιστική καταλήγει στο συμπέρασμα πως «ὀρθῶς ἄρα φρονήσεως αὕτη ἢ ἐπωνυμία ἐστὶν τὸ “καλόν” τῆς τὰ τοιαῦτα ἀπεργαζομένης, ἃ δὴ καλὰ φάσκοντες εἶναι ἀσπαζόμεθα»⁵⁶⁵.

Ο ὅρος αγαθός απαντάται και στην Πολιτεία⁵⁶⁶, με τον Θρασύμαχο⁵⁶⁷ να επιχειρεί μαζί με τον Σωκράτη να ορίσει ποιος είναι φίλος καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως φίλος είναι «αυτός που και

⁵⁶⁰. Ο.π., 416a 10 – b 6: «Σ' ὅτι αφορά το «αἰσχροὺς, μου φαίνεται ὅτ' εἶναι ολοφάνερο τί σημαίνει· η σημασία του συμφωνεῖ με τα προηγούμενα. Εκείνος που ἔθεσε τα ονόματα μου φαίνεται ὅτι λαιδορεῖ το ἐμποδίζον και το ἴσχον της ροῆς... ὅτι, δηλαδή, ἐμποδίζει και αναστέλλει την ἐλεύθερη ροή των ὄντων... ὁπότε, λοιπόν, στα ἀεὶ ἴσχον τὸν ῥοῦν, σ' αυτό, δηλαδή, που ανακόπτει τον ρου των πραγμάτων, ἔδωσε το ὄνομα «ἄεισχοροῦν», το οποίο αργότερα ἐγένε κατά τα γνωστά και συνήθη “αἰσχροὺς”».

⁵⁶¹. Ο.π., 416b 8-9: «Τοῦτο χαλεπώτερον κατανοῆσαι. καίτοι λέγει γε αὐτό· ἀρμονία μόνον καὶ μήκει τοῦ οὐ παρῆκται»· πβ. Πλάτων, Κρατύλος, σ. 448 (σημ. 349).

⁵⁶². Ο.π., 416b 11: «Τῆς διανοίας τις ἔοικεν ἐπωνυμία εἶναι τοῦτο τὸ ὄνομα».

⁵⁶³. Ο.π., 416c 10-11: «Οὐκοῦν καὶ ὅσα μὲν ἂν νοῦς τε καὶ διάνοια ἐργάσῃται, ταῦτα ἐστὶ τὰ ἐπαινετά, ἃ δὲ μη, ψεκτά;».

⁵⁶⁴. Ο.π., 416d 1: «Τὸ οὖν ἱατρικὸν ἱατρικὰ ἐργάζεται καὶ τὸ τεκτονικὸν τεκτονικά, ἢ πῶς λέγεις;».

⁵⁶⁵. Ο.π., 416d 9-11: «Το ὄνομα “καλόν”, λοιπόν... αὐτό που λέμε “ωραίο”... δόθηκε στη φρόνηση, ἐπειδὴ παράγει ἔργα –αὐτό που λέμε– καλά και τα ἀσπαζόμεστε».

⁵⁶⁶. Για την παρουσία του ὅρου «ἀγαθός» στην Πολιτεία βλ. ἐνδεικτ., D. Fridericus Astius, *Lexicon Platonicum*. Vol. I. Lipsiae, Libraria Weidmanniana, 1835, σσ. 2-4· πβ. Richard Patterson, «Philosophos Agonistes: Imagery and Moral Psychology in Plato's Republic», *Journal of the History of Philosophy*, 35 (1997), σσ. 327-354.

⁵⁶⁷. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση του ρήτορα Θρασύμαχου πβ. Σπυρίδων Χ. Μαγγίνας, *Ο ρήτωρ Θρασύμαχος και η θέσις αυτού ἐν τη πλατωνικῇ Πολιτεία*, Αθήνα, 1951.

θεωρείται και είναι πράγματι καλός»⁵⁶⁸, ενώ «τὸν δὲ δοκοῦντα μὲν, ὄντα δὲ μὴ, δοκεῖν ἀλλὰ μὴ εἶναι φίλον»⁵⁶⁹. Σύμφωνα λοιπόν με τον Θρασύμαχο φίλος είναι ο ἀγαθός, ενώ εχθρός ο πονηρός⁵⁷⁰, ενώ ετυμολογικά το αγαθό σημαίνει ὅ,τι είναι αγαστό στη φύση «ἐπειδὴ γὰρ πορεύεται τὰ ὄντα, ἔνι μὲν ἄρ' αὐτοῖς τάχος, ἔνι δὲ βραδύτης» επομένως, «ἔστιν οὖν οὐ πᾶν τὸ ταχὺ ἀλλὰ τὸ αὐτοῦ ἀγαστόν», καταλήγοντας πως «τοῦ θοοῦ δὴ τῷ ἀγαστῷ αὕτη ἡ ἐπωνυμία ἐστίν, “τὰγαθόν”»⁵⁷¹.

Ο Σωκράτης, στην προσπάθειά του να αναλύσει ὅσον το δυνατόν εναργέστερα τον ὄρο, αναπαράγει τα λόγια του Ησιόδου πως είναι δύσκολο να γίνει κανείς καλός, διότι «τῆς ἀρετῆς ἔμπροσθεν τοὺς θεοὺς ἰδρῶτα θεῖναι- ὅταν δέ τις αὐτῆς εἰς ἄκρον ἵκηται, ῥήϊδ' ἰν' ἀρετῇ πέλειν, χαλεπὴν περ ἐοῦσαν, ἐκτῆσθαι»⁵⁷² με τον Πρωταγόρα να διαφωνεῖ, καθώς «ἀμαθία εἴη τοῦ ποιητοῦ, εἰ οὕτω φαῦλόν τι φησιν εἶναι τὴν ἀρετὴν ἐκτῆσθαι, ὃ ἐστὶν πάντων χαλεπώτατον, ὥς ἅπασιν δοκεῖ ἀνθρώποις»⁵⁷³.

Εν συνεχείᾳ διερευνῶνται τα ονόματα που αναφέρονται στο αγαθό και στο καλό, και αυτά είναι τα συμφέροντα, τα λυσιτελοῦντα, τα ὠφέλιμα,

⁵⁶⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 334e 10 – 335a 1: «Τὸν δοκοῦντα τε, ἢ δ' ὅς, καὶ τὸν ὄντα χριστόν φίλον».

⁵⁶⁹. Ο.π., 335a 1-2: «Ενώ εκείνος που θεωρεῖται καλός χωρίς ὅμως να εἶναι απλῶς θεωρεῖται ἀλλὰ δεν εἶναι φίλος»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 51.

⁵⁷⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 335a 3-4: «Φίλος μὲν δὴ, ὥς ἔοικε, τούτῳ τῷ λόγῳ ὁ ἀγαθὸς ἔσται, ἐχθρὸς δὲ ὁ πονηρός».

⁵⁷¹. Πλάτων, *Κρατύλος*, 412b 8 – c 6: «Το “ἀγαθόν”, ἐπίσης, θέλει να σημάνει ὅ,τι εἶναι αγαστό – ὅ,τι εἶναι θαυμαστό– στη φύση· γιατί, ἐπειδὴ τα ὄντα εἶναι πάντοτε ἐν κινήσει, ἔχουν μέσα τους και ταχύτητα και βραδύτητα. Δεν εἶναι, λοιπόν, αγαστό και αξιοθαύμαστο καθετί που εἶναι ταχύ, ἀλλὰ ἓνα μέρος του μόνο. Στο αγαστό, λοιπόν, του θοοῦ... στο αξιοθαύμαστο, δηλαδή, της ταχύτητας ἀνήκει και “το ἀγαθόν”».

⁵⁷². Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 340d 2-5: «Γιατί, μπροστά ἀπὸ την ἀρετὴν, οἱ θεοὶ τοποθέτησαν τον ἰδρῶτα· ὅταν, ὅμως, κάποιος φθάσει στην κορυφὴ της, εἶναι πια εὐκόλο να την κρατήσῃ, κι ας χρειάζεται κόπος»· πβ. C.C.W. Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 142· Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 152.

⁵⁷³. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 340e 3-6: «Μεγάλη, εἶπε, πρέπει να εἶναι ἡ ἀμάθεια του ποιητή, ἀν ἰσχυρίζεται πως εἶναι τόσο εὐκόλο να ἀποκτήσῃ κανείς την ἀρετὴν, πράγμα που εἶναι το πιο δύσκολο ἀπ' ὅλα, ὅπως πιστεύουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σσ. 152-153.

τα κερδαλέα, καθώς και τα αντίθετά τους⁵⁷⁴. Το συμφέρον είναι αδελφός της επιστήμης⁵⁷⁵ και «οὐδὲν γὰρ ἄλλο δηλοῖ ἢ τὴν ἅμα φορὰν τῆς ψυχῆς μετὰ τῶν πραγμάτων, καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ τοιούτου πραττόμενα “συμφέροντά” τε καὶ “σύμφορα” κεκλησθαι⁵⁷⁶ ἀπὸ τοῦ συμπεριφέρεσθαι ἔοικε»⁵⁷⁷. Η λέξη κερδαλέον, προέρχεται από το κέρδος, το οποίο σύμφωνα με τον Σωκράτη σημαίνει «αυτό που θέλει να σημάνει, αν στη θέση του δέλτα βάλουμε ένα νυ, για να ονομάζει έπειτα το αγαθό με έναν άλλο τρόπο», και θέλοντας να το διευκρινίσει σημειώνει πως «θέλω να πω ότι, επειδή ακριβώς το κέρδος «κεράννυται», δηλαδή «ανακατεύεται», και ανακατεύεται σε όλα διαπερνώντας τα, ο νομοθέτης το έθεσε έτσι, γιατί ήθελε ακριβώς να δείξει τη δύναμή του· βάζοντας, όμως, ένα δέλτα στη θέση του νυ –αντί, δηλαδή, “κέρνος”– το πρόφερε “κέρδος”»⁵⁷⁸.

Για τον όρο *λυσιτελοῦν* ποιητικά σημειώνεται πως «ὅτι τάχιστον ὄν τοῦ ὄντος ἴστασθαι οὐκ ἔᾱ τὰ πράγματα, οὐδὲ τέλος λαβοῦσαν τὴν φορὰν τοῦ φέρεσθαι, στῆναι τε καὶ παύσασθαι, ἀλλ' ἄει λύει αὐτῆς ἄν τι ἐπιχειρῇ τέλος ἐγγίγνεσθαι, καὶ παρέχει ἄπαυστον καὶ ἀθάνατον αὐτήν, ταύτη μοι δοκεῖ ἐπιφημίσαι τὸ ἀγαθὸν λυσιτελοῦν»⁵⁷⁹. Τέλος, η λέξη *ωφέλιμον* είναι

⁵⁷⁴. Πλάτων, *Κρατύλος*, 416e 2 - 417a 2: «Ταῦτα τὰ περὶ τὸ ἀγαθὸν τε καὶ καλόν, συμφέροντά τε καὶ λυσιτελοῦντα καὶ ὠφέλιμα καὶ κερδαλέα καὶ τὰναντία τούτων».

⁵⁷⁵. *Ο.π.*, σ. 448 (σημ. 352): «Σύμφωνα με την ανάλυση του 412a η “επιστήμη” είναι “συμφορά”, και επειδή ακριβώς συμφέρεται, είναι αδελφή του “συμφέροντος”».

⁵⁷⁶. *Ο.π.*, σ. 448 (σημ. 353): «Το λογικό μέρος της ανθρώπινης ψυχής εναρμονίζεται με την ψυχή του κόσμου, υποκείμενο στην ίδια κυκλική κίνηση, η περιοδική κανονικότητα της οποίας ορίζει και την ποιότητα των προϊόντων του».

⁵⁷⁷. *Ο.π.*, 417a 5 – b 1: «[...] και δεν σημαίνει τίποτ' ἄλλο παρά την ἅμα φορὰν τῆς ψυχῆς μετὰ των πραγμάτων, δηλαδή την ταυτόχρονη κίνηση της ψυχῆς μαζί με τα πράγματα... οπότε όλα τα πράγματα, που πράττονται απ' αυτό, εύλογο είναι να λέγονται “συμφέροντα” και “σύμφορα”, διότι ακριβώς συμπεριφέρονται, ήτοι κινούνται ταυτοχρόνως κυκλικά».

⁵⁷⁸. *Ο.π.*, 417b 1-5: «“Κέρδος” δὲ νῦ ἀντὶ τοῦ δέλτα ἀποδιδόντι ἐς τὸ ὄνομα δηλοῖ ὃ βούλεται· τὸ γὰρ ἀγαθὸν κατ' ἄλλον τρόπον ὀνομάζει. ὅτι γὰρ κεράννυται ἐς πάντα διεξιόν, ταύτην αὐτοῦ τὴν δύναμην ἐπονομάζων ἔθετο τοῦνομα· δέλτα <δ> ἐνθεις ἀντὶ τοῦ νῦ “κέρδος” ἐφθέγγετο»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 451 (σημ. 354).

⁵⁷⁹. *Ο.π.*, 417c 1-6: «Το νόημα της λέξης είναι ότι, επειδή το “λυσιτελοῦν” είναι το ταχύτερο μέρος του ὄντος, δεν αφήνει ποτέ τα πράγματα να ηρεμήσουν και την κίνηση να λάβει τέλος, να ηρεμήσει και να παύσει, αλλά πάντοτε ελευθερώνει το ὄν από το τέλος, καθιστώντας έτσι ἀπαυστη και ἀθάνατη την κίνηση – υπ' αυτή την έννοια μου φαίνεται

«ξενική», με τον Όμηρο να την χρησιμοποιεί σε πολλούς στίχους του με τον τύπο *ὀφέλλειν*, που σημαίνει *αὐξάνειν*. για αυτό το *ὠφέλιμον* σημαίνει την αύξηση και τη δημιουργία⁵⁸⁰.

Ερχόμενοι στα αντίθετά τους, αναλύονται οι έννοιες *ἀσύμφορον*, *ἀνωφελές*, *ἀλυσιτελές* και *ἀκερδές*, καθώς και το *βλαβερόν* και το *ζημιῶδες*⁵⁸¹. Ο όρος *βλαβερόν* σημαίνει «βλάπτων τὸν ῥοῦν», ενώ το *βλάπτων* με την σειρά του σημαίνει το «βουλόμενον ἄπτειν», δηλαδή τη βούληση της επαφής, ενώ το «ἄπτειν «είναι το ίδιο με το “δένειν” και επισύρει παντού ψόγο»⁵⁸². Εν συνεχεία, αναφερόμενοι στο τί είναι το *ζημιῶδες*, σημειώνεται πως με την πρόσθεση ή την αφαίρεση γραμμάτων μεταβάλλεται κατά πολύ η «διάνοια» των ονομάτων, δηλαδή η σημασία τους, «ώστε και η παραμικρή μεταβολή συντείνει μερικές φορές στο να σημαίνουν τελικά το ακριβώς αντίθετο της αρχικής τους σημασίας»⁵⁸³. Ως παράδειγμα αναφέρεται το *δέον* αλλά και το *ζημιῶδες*, σημειώνοντας πως «ἡ μὲν νέα φωνή ἡμῖν ἡ καλὴ αὐτὴ καὶ τούναντίον περιέτρεψε μηνύειν τὸ “δέον” καὶ τὸ “ζημιῶδες”, ἀφανίζουσα ὅτι νοεῖ, ἡ δὲ παλαιὰ ἀμφότερον δηλοῖ ὃ βούλεται τούνομα»⁵⁸⁴. Επίσης, για να επιρρωθεί περισσότερο η επιχειρηματολογία πως «οἱ παλαιοὶ οἱ ἡμέτεροι τῷ ἰῶτα καὶ τῷ δέλτα εὖ

ὅτι δόθηκε το ὄνομα “λυσιτελοῦν” στο αγαθό. Διότι το λύον το τέλος της φοράς... ὅτι δηλαδή ελευθερώνει το τέλος της κίνησης, λέγεται “λυσιτελοῦν”».

⁵⁸⁰. Ο.π., 417c 6-9: «Τὸ γὰρ τῆς φορᾶς λύον τὸ τέλος “λυσιτελοῦν” καλέσαι. “ὠφέλιμον” δὲ ξενικὸν τούνομα, ᾧ καὶ Ὅμηρος πολλαχοῦ κέχρηται, τῷ “ὀφέλλειν”. ἔστι δὲ τοῦτο τοῦ αὖξιν καὶ ποιεῖν ἐπωνυμία». πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 451 (σημ. 355).

⁵⁸¹. Ο.π., 417d 5-8.

⁵⁸². Ο.π., 417d 10 – e 4: «Καὶ τὸ μὲν “βλαβερόν” τὸ βλάπτων τὸν ῥοῦν εἶναι λέγει· τὸ δὲ “βλάπτων” αὖ σημαίνει βουλόμενον ἄπτειν· τὸ δὲ “ἄπτειν” καὶ δεῖν ταυτόν ἐστι, τοῦτο δὲ πανταχοῦ ψέγει».

⁵⁸³. Ο.π., 418a 5 – b 2: «Τί δ’ ἂν εἴη ποτέ “ζημιῶδες”; Θεάσαι, ὦ Ἑρμόγενης, ὡς ἐγὼ ἀληθῆ λέγω λέγων ὅτι προστιθέντες γράμματα καὶ ἐξαιροῦντες σφόδρα ἀλλοιοῦσι τὰς τῶν ὀνομάτων διανοίας, οὕτως ὥστε σμικρὰ πάνυ παραστρέφοντες ἐνίοτε τὰναντία ποιεῖν σημαίνειν».

⁵⁸⁴. Ο.π., 418b 2-6: «Πρὶν λίγο μου’ ῥθε ἡ λέξις στο νου και μ’ ἔκανε να θυμηθῶ που θέλω να σου πῶ: ὅτι ἡ νέα μας γλώσσα, αὐτὴ ἡ ωραία γλώσσα που μιλάμε, ἀλλάξε το νόημα του “δέοντος” και του “ζημιῶδους” εξαφανίζοντας τὴν ἀρχικὴ τους σημασία, ἐνῶ ἡ παλιά μας γλώσσα εξακολουθεῖ να δηλώνει σαφῶς τὴν σημασία και των δύο αὐτῶν λέξεων».

μάλα ἐχρῶντο, καὶ οὐχ ἥκιστα αἱ γυναῖκες, αἵπερ μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σφίζουσιν. νῦν δὲ ἀντὶ μὲν τοῦ ἰῶτα ἢ εἰ ἢ ἦτα μεταστρέφουσιν, ἀντὶ δὲ τοῦ δέλτα ζῆτα, ὥς δὴ μεγαλοπρεπέστερα ὄντα»⁵⁸⁵.

Σύμφωνα με ὅσα εἰπώθηκαν⁵⁸⁶, τὸ δέον, εἰάν προφερθεῖ ὅπως προφερόταν τότε, σημαίνει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο που σημαίνουν ὅλα τὰ ὀνόματα που σχετίζονται με τὸ ἀγαθόν, διότι «ἡ λέξις “δέον”, ὄντας ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ, φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ δεσμό καὶ ἐμπόδιο στὴν κίνηση, σαν νὰ ἐπρόκειτο δηλαδή γιὰ ἀδελφὴ τοῦ βλαβεροῦ»⁵⁸⁷. Επίσης, εἰάν στα μνημονευθέντα «ἀγαθὰ» ὀνόματα, στὴ θέση τοῦ ἐψίλον υπῆρχε τὸ γιώτα, ὅπως παλαιότερα θὰ ἦταν σωστότερο διότι, τὸ ἀγαθὸν σημαίνει διῶν, δηλαδή διατρέχον, «τὸ ὁποῖον καὶ ἐπαινεῖ... ἐπ’ οὐδενὶ σημαίνει δέον»⁵⁸⁸. Ἔτσι συμπεραίνεται πὼς «οὕτω οὐκ ἐναντιοῦται αὐτὸς αὐτῷ ὁ τὰ ὀνόματα τιθέμενος, ἀλλὰ “δέον” καὶ “ὠφέλιμον” καὶ “λυσιτελοῦν” καὶ “κερδαλέον” καὶ “ἀγαθὸν” καὶ συμφέρον καὶ “εὐπορον” τὸ αὐτὸ φαίνεται, ἑτέροις ὀνόμασι σημαῖνον τὸ διακοσμοῦν καὶ ἰὸν πανταχοῦ ἐγκεκωμισμένον, τὸ

⁵⁸⁵. Ο.π., 418b 8 – c 3: «Ἄσε, θὰ σου ἐξηγήσω. Ὅτι οἱ παλαιοὶ χρησιμοποιοῦν πολὺ τὸ γιώτα καὶ τὸ δέλτα τὸ ξέρεις... προ πάντων δὲ οἱ γυναῖκες, οἱ ὁποῖες σώζουν τὴν παλιά μας γλώσσα μέχρι σήμερα συστηματικότερα ἀπ’ ὅτι ἐμεῖς. Τώρα, ὁμως, συνηθίζουμε στὴ θέση τοῦ γιώτα νὰ βάζουμε ἐψίλον ἢ τὸ ἦτα καὶ στὴ θέση τοῦ δέλτα τὸ ζῆτα, διότι τὰ γράμματα αὐτὰ προσδίδουν τάχα μεγαλοπρέπεια στὸν ομιλοῦντα»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σσ. 452-453 (σημ. 361,362,363).

⁵⁸⁶. Ο.π., 418c 8 – e 2: «Οἶσθα οὖν ὅτι μόνον τούτων δηλοῖ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τὴν διάνοιαν τοῦ θεμένου; ὅτι γὰρ ἀσμένους τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἰ μ ε ἰ ρ ο σ ι ν ἐκ τοῦ σκοτόους τὸ φῶς ἐγίγνετο, ταύτῃ ὠνόμασαν “ἡμέραν”. Φαίνεται. Νῦν δὲ γε τετραγωδημένον οὐδ’ ἂν κατανοήσαις ὅτι βούλεται ἢ “ἡμέρα”. καίτοι τινὲς οἶνται, ὥς δὴ ἡ ἡμέρα ἢ μ ε ρ α ποιεῖ, διὰ ταῦτα ὠνομάσθαι αὐτὴν οὕτως». Δοκεῖ μοι. Καὶ τὸ γε “ζυγόν” οἶσθα ὅτι “δυογόν” οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν. Πάνυ γε. Καὶ τὸ μὲν γε “ζυγόν” οὐδὲν δηλοῖ, τὸ δὲ τοῖν δυοῖν ἔνεκα τῆς δέσεως ἐς τὴν ἀγωγὴν ἐπωνόμαστε “δυογόν” δικαίως· νῦν δὲ “ζυγόν”. καὶ ἄλλα πάμπολλα οὕτως ἔχει»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 453 (σημ. 365,366,367).

⁵⁸⁷. Ο.π., 418e 5-8: «Κατὰ ταῦτα τοῖνυν πρῶτον μὲ τὸ “δέον” οὕτω λεγόμενον τὸναντίον σημαίνει πᾶσι τοῖς περὶ τὸ ἀγαθὸν ὀνόμασιν· ἀγαθοῦ γὰρ ιδέα οὖσα τὸ δέον φαίνεται δεσμός εἶναι καὶ κώλυμα φορᾶς, ὥσπερ ἀδελφὸν ὄν τοῦ βλαβεροῦ»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 453 (σημ. 368,369).

⁵⁸⁸. Ο.π., 418e 11 - 419a 5: «Ἄλλ’ οὐκ ἐὰν τῷ ἀρχαίῳ ὀνόματι χρῇ, ὃ πολὺ μᾶλλον εἰκὸς ἐστὶ ὀρθῶς κεῖσθαι ἢ τὸ νῦν, ἀλλ’ ὁμολογήσει τοῖς πρόσθεν ἀγαθοῖς, ἐὰν ἀντὶ τοῦ εἰ τὸ ἰῶτα ἀποδιδῶς, ὥσπερ τὸ παλαιόν· δ ι ῖ ὁ ν γὰρ αὐ σημαίνει, ἀλλ’ οὐ δ ε ο ν, τὰγαθόν, ὅπερ δὴ ἐπαινεῖ»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 453 (σημ. 370,371,372).

δὲ ἴσχον καὶ δοῦν ψεγόμενον»⁵⁸⁹. Ερχόμενοι ξανά στον ὄρο ζημιῶδες, σύμφωνα με τον Σωκράτη, «ἐὰν κατὰ τὴν ἀρχαίαν φωνὴν ἀποδῶς ἀντὶ τοῦ ζῆτα δέλτα, φανεῖται σοι κεῖσθαι τὸ ὄνομα ἐπὶ τῷ δοῦντι τὸ ἰόν, ἐπονομασθὲν “δημιῶδες”»⁵⁹⁰.

Δεν γίνεται να εἶναι κανεῖς ευτυχισμένος αν δεν εἶναι σώφρων και ἀγαθός⁵⁹¹ και «οἱ [...] κακοὶ τῶν ἀνθρώπων ἄθλιοι»⁵⁹², επομένως οὔτε εκείνος που ἔχει πλούτη δεν μπορεί να εἶναι ευτυχισμένος, παρὰ μόνο εκείνος που ἔχει λάβει γνώση⁵⁹³. Επομένως, «οὐκ ἄρα τειχῶν οὐδὲ τριήρων οὐδὲ νεωρίων δέονται αἱ πόλεις, ὧς Ἀλκιβιάδης, εἰ μέλλουσιν εὐδαιμονήσῃν, οὐδὲ πλήθους οὐδὲ μεγέθους ἄνευ ἀρετῆς»⁵⁹⁴.

Συνεπώς, εἰάν «μέλλεις τὰ τῆς πόλεως πράξῃν ὀρθῶς καὶ καλῶς, ἀρετῆς σοι μεταδοτέον τοῖς πολίταις»⁵⁹⁵, με την προϋπόθεση ὅμως να εἶναι ο ἴδιος κάτοχός της. Για τον λόγο αὐτό εκείνος που επιδιώκει να κυβερνήσει

⁵⁸⁹. Ο.π., 419a 5 – b 1: «Ἐτσι δεν αντιφάσκει με τον εαυτό του εκείνος που ἔθεσε τα ονόματα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι το “δέον”, το “ὠφέλιμον”, το “λυσίτελοῦν”, το “κερδαλέον”, το “ἀγαθόν”, το “συμφέρον” και το “εὐπορον” εἶναι το ἴδιο πράγμα, ὅλες δε οἱ λέξεις αὐτές και τα λοιπά ονόματα σημαίνουν αὐτό που διακοσμώντας και τρέχοντας εγκωμιάζεται παντού και ἀπὸ ὅλους, ἐνῶ οτιδήποτε συνιστᾷ ἀνάσχεση, κωλύοντας και δένοντας, κατακρίνεται ἐπίσης παντού και ἀπ’ ὅλους».

⁵⁹⁰. Ο.π., 419b 2-4: «Αν, τώρα, στο ὄνομα “ζημιῶδες”, ακολουθώντας την ἀρχαία μας γλώσσα, βάλεις στη θέση του ζήτα το δέλτα, θα δεις ὅτι το ὄνομα αὐτό ἐτέθη “ἐπὶ τῷ δοῦντι τὸ ἰόν”, για να σημαίνει δηλαδή ἐκεῖνο που δίνει ὅ,τι κινεῖται... γι’ αὐτό ἔχουμε και το ὄνομα “δημιῶδες”»· πβ. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 453 (σημ. 373,374).

⁵⁹¹. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*. Ed. W. R. M. Lamb. Volume VIII. Cambridge, Harvard University Press, 1955· πβ. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*. Ed. Nicholas Denyer. Cambridge, Cambridge University Press, 2001· Πλάτων, *Αλκιβιάδης*. Εισαγ., Μετάφρ., Ε. Κ. Λιακάκος. Αθήνα, Ιωάννου και Π. Ζαχαρόπουλου, 1940, 134a 13 – b 1: «Ἄρα δεν εἶναι δυνατόν να εἶναι κανεῖς ευτυχισμένος, αν δεν εἶναι σώφρων και καλός».

⁵⁹². Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 134b 1: «Ὡστε ὅσοι ἀπὸ τους ἀνθρώπους εἶναι κακοί, εἶναι και δυστυχεῖς».

⁵⁹³. Ο.π., 134b 3-4: «Οὐκ ἄρα οὐδ’ ὁ πλουτήσας ἀθλιότητος ἀπαλλάττεται, ἀλλ’ ὁ σωφρονήσας».

⁵⁹⁴. Ο.π., 134b 6-8: «Ὡστε οἱ πόλεις δεν χρειάζονται οὔτε τείχη, οὔτε πολεμικά πλοία, οὔτε ναυστάθμους, Αλκιβιάδη μου, αν θέλουν να ευτυχίσουν, οὔτε μεγάλο πληθυσμό, οὔτε μεγάλη ἔκταση, χωρίς την ἀρετή»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, σσ. 240-241.

⁵⁹⁵. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 134b 10-11: «Αν λοιπόν ἔχεις υπ’ ὄψιν σου να διαχειρισθεῖς τις υποθέσεις της πολιτείας σωστά και καλὰ, πρέπει μα μεταδώσεις μέρος της δικῆς σου ἀρετῆς πρὸς τους πολίτες».

πρέπει αρχικά να αποκτήσει την αρετή, ώστε να είναι σε θέση να διαχειριστεί τόσο τις ιδιωτικές του υποθέσεις όσο και τις κρατικές⁵⁹⁶. Επομένως, δεν πρέπει να επιδιώξει την εξουσία, ούτε αξίωμα τέτοιο που να του επιτρέπει να πράττει ό,τι εκείνος επιθυμεί, αλλά να επιδιώκει την δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη⁵⁹⁷. Και συνεχίζει την επιχειρηματολογία του πως «εἰς τὸ θεῖον καὶ λαμπρὸν ὁρῶντες πράξετε» αλλά «μὴν ἐνταῦθα γε βλέποντες ὑμᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὰ ὑμέτερα ἀγαθὰ κατόψεσθε καὶ γνῶσεσθε»⁵⁹⁸ και αν ο άνθρωπος πράξει με αυτόν τον τρόπο θα είναι ευτυχισμένος⁵⁹⁹. Εάν όμως «ἀδίκως πράττοντες, εἰς τὸ ἄθεον καὶ τὸ σκοτεινὸν βλέποντες, ὡς τὰ εἰκότα, ὅμοια τούτοις πράξετε ἀγνοοῦντες ὑμᾶς αὐτούς»⁶⁰⁰. Όπως ακριβώς εάν κάποιος που έχει αποκτήσει μεγάλη εξουσία, είτε σε ιδιωτικό είτε σε δημόσιο επίπεδο, και δεν είναι ικανός να τη διαχειριστεί σωστά θα καταστρέψει τους γύρω του αλλά και τον ίδιο, το ίδιο ακριβώς θα συμβεί και σε μία πολιτεία η οποία σε όλους τους τομείς της στερείται αρετής⁶⁰¹.

Αυτό που πρέπει να επιδιώκει κανείς «εἰ μέλλετε εὐδαιμονεῖν» για τον εαυτό του αλλά και για την πολιτεία δεν είναι η «τυραννίδα» αλλά η

⁵⁹⁶. Ο.π., 134c 3-5: «Αὐτῷ ἄρα σοὶ πρῶτον κτητέον ἀρετὴν, καὶ ἄλλω ὅς μέλλει μὴ ἰδίᾳ μόνον αὐτοῦ τε καὶ τῶν αὐτοῦ ἄρξιν καὶ ἐπιμελήσεσθαι, ἀλλὰ πόλεως καὶ τῶν τῆς πόλεως».

⁵⁹⁷. Ο.π., 134c 7-9: «Οὐκ ἄρα ἐξουσίαν σοι οὐδ' ἀρχὴν παρασκευαστέον σαυτῷ ποιεῖν ὅτι ἂν βούλῃ, οὐδὲ τῇ πόλει, ἀλλὰ δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην».

⁵⁹⁸. Ο.π., 134d 4-8: «Και ακριβώς, εκείνο που λέγαμε στην προηγούμενή μας συζήτηση, θα ενεργείτε, ατενίζοντας πάντοτε προς την θεότητα ως προς λαμπρό καθαρότητα [...] βέβαια όμως, κοιτάζοντας προς τα εκεί, θα ξεχωρίσετε και θα γνωρίσετε και τους εαυτούς σας και τα προτερήματά σας»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, σ. 241.

⁵⁹⁹. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 134e 1-2: «Αλλά μὴν οὕτω γε πράττοντας ὑμᾶς ἐθέλω ἐγγυήσασθαι ἢ μὴν εὐδαιμονήσειν»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, σσ. 241-243.

⁶⁰⁰. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 134e 4-6: «Αν όμως ενεργείτε άδικα, έχοντας προς οφθαλμόν την αθεΐα και την δολιότητα, όπως είναι φυσικό, οι πράξεις σας θα είναι όμοιες (προς την αθεΐα και την δολιότητα), εφόσον θ' αγνοείτε τους εαυτούς σας»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, σ. 243.

⁶⁰¹. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 135a 9 – b 2: «Οὐκοῦν ὡσαύτως ἐν πόλει τε καὶ πάσαις ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἀπολειπομέναις ἀρετῆς ἔπεται τὸ κακῶς πράττειν»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, σ. 244.

«αρετή»⁶⁰² και «πρὶν δε γε ἀρετὴν ἔχειν, τὸ ἄρχεσθαι ἄμεινον ὑπὸ τοῦ βελτίονος ἢ τὸ ἄρχειν ἀνδρὶ, οὐ μόνον παιδί»⁶⁰³. Ἄρα «δουλοπρεπές [...] ἢ κακία»⁶⁰⁴, ενώ «ἐλευθεροπρεπές δὲ ἡ ἀρετή»⁶⁰⁵. Σε αυτόν τον διάλογο ο Πλάτων συνδέει «την κατάστασιν της αυτογνωσίας προς αύξησιν τινά της ηθικῆς γνώσεως του αυτογιγνωσκομένου προσώπου. Η της ψυχῆς επιμέλεια αυξάνει την ηθικὴν κατανόησιν του προσώπου, ενώ ἀντιθέτως η δράσις, η πολυπραγμοσύνη αυξάνει την εμπειρικὴν γνώσιν του δρώντος υποκειμένου»⁶⁰⁶.

Οι δίκαιες, καλές και ωραίες πράξεις επιτυγχάνονται με αρωγὴν τῆν ἀρετὴν και ὅπως διατυπώνεται στα *Απομνημονεύοντα* του Ξενοφώντα «τά τε γὰρ δίκαια καὶ πάντα ὅσα ἀρετῇ πράττεται καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ εἶναι· καὶ οὐτ' ἂν τοὺς ταῦτα εἰδότας ἄλλο ἀντὶ τούτων οὐδὲν προελέσθαι οὔτε τοὺς μὴ ἐπισταμένους δύνασθαι πράττειν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν· οὕτω καὶ τὰ καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ τοὺς μὲν σοφοὺς πράττειν, τοὺς δὲ μὴ σοφοὺς οὐ δύνασθαι, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν. ἐπεὶ οὖν τά τε δίκαια καὶ τᾶλλα καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ πάντα ἀρετῇ πράττεται, δῆλον εἶναι ὅτι καὶ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἄλλη πᾶσα ἀρετὴ σοφία ἐστὶ»⁶⁰⁷.

Ο τελευταῖος ὅρος που θα αναλυθεῖ εἶναι αὐτός της οσιότητος ο οποίος διαφέρει ἀπὸ το *θεαγάρητον*, διότι «ὁμολογοῦμεν τὸ μὲν ὅσιον διὰ τοῦτο φιλεῖσθαι, ὅτι ὅσιόν ἐστιν, ἀλλ' οὐ διότι φιλεῖται, ὅσιον εἶναι»⁶⁰⁸ και

⁶⁰². Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 135b 4-6: «Οὐκ ἄρα τυραννίδα χρή, ὦ ἄριστε Ἀλκιβιάδη, παρασκευάζεσθαι οὐθ' αὐτῷ οὔτε τῇ πόλει, εἰ μέλλετε εὐδαιμονεῖν, ἀλλ' ἀρετὴν»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, σ. 245.

⁶⁰³. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, 135b 8-9: «Προτού δε ἀποκτήσει κανεὶς ἀρετὴν, προτιμότερο εἶναι για ἓναν ἄνδρα, και ὅχι μόνο για τα παιδιά, να κυβερνάται ἀπὸ τον καλύτερό του, παρά να κυβερνά ο ἴδιος».

⁶⁰⁴. Ο.π., 135c 3: «Η κακία λοιπὸν ἀρμόζει σε δούλους».

⁶⁰⁵. Ο.π., 135c 5: «Η ἀρετὴ δε ἀρμόζει σε ἐλευθέρους».

⁶⁰⁶. Κωνσταντῖνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχὴ και Πολιτεία. Ἐρευνα ἐπὶ της πολιτικῆς φιλοσοφίας του Πλάτωνος*, σ. 31.

⁶⁰⁷. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*. Ed. E. H. Warmington. Cambridge, Harvard University Press, 1968 (1923), Γ, IX, 5-6.

⁶⁰⁸. Πλάτων, *Ευθύφρων*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971· πβ. Πλάτων, *Ευθύφρων*. Ed., Comment., John Burnet. Oxford,

«τὸ δέ γε θεοφιλὲς ὅτι φιλεῖται ὑπὸ θεῶν, αὐτῷ τούτῳ τῷ φιλεῖσθαι θεοφιλὲς εἶναι, ἀλλ' οὐχ ὅτι θεοφιλὲς, διὰ τοῦτο φιλεῖσθαι»⁶⁰⁹. Ο φιλόσοφος διασαφηνίζει γιατί το θεαγάπητον και το ὅσιον δεν εἶναι ταυτόσημα, και με τη διατύπωση του κειμένου «ἀλλ' εἴ γε ταυτὸν ἦν, ὧ φίλε Εὐθύφρων, τὸ θεοφιλὲς καὶ τὸ ὅσιον, εἰ μὲν διὰ τὸ ὅσιον εἶναι ἐφιλεῖτο τὸ ὅσιον, καὶ διὰ τὸ θεοφιλὲς εἶναι ἐφιλεῖτο ἂν τὸ θεοφιλὲς, εἰ δὲ διὰ τὸ φιλεῖσθαι ὑπὸ θεῶν τὸ θεοφιλὲς ἦν, καὶ τὸ ὅσιον ἂν διὰ τὸ φιλεῖσθαι ὅσιον ἦν· νῦν δὲ ὁρᾷς, ὅτι ἐναντίως ἔχετον, ὡς παντάπασιν ἑτέρῳ ὄντε ἀλλήλων. τὸ μὲν γάρ, ὅτι φιλεῖται, ἐστὶν οἷον φιλεῖσθαι· τὸ δ' ὅτι ἐστὶν οἷον φιλεῖσθαι, διὰ τοῦτο φιλεῖται. καὶ κινδυνεύεις, ὦ Εὐθύφρων, ἐρωτώμενος τὸ ὅσιον, ὅτι ποτ' ἐστίν, τὴν μὲν οὐσίαν μοι αὐτοῦ οὐ βούλεσθαι δηλῶσαι, πάθος δέ τι περὶ αὐτοῦ λέγειν, ὅτι πέπονθε τοῦτο τὸ ὅσιον, φιλεῖσθαι ὑπὸ πάντων θεῶν· ὅτι δὲ ὄν, οὐπω εἶπες. εἰ οὖν σοι φίλον, μὴ με ἀποκρύψῃ, ἀλλὰ πάλιν εἰπὲ ἐξ ἀρχῆς, τί ποτε ὄν τὸ ὅσιον εἴτε φιλεῖται ὑπὸ θεῶν εἴτε ὅτιδὲ πάσχει· οὐ γὰρ περὶ τούτου διοισόμεθα»⁶¹⁰.

Clarendon Press, 1970· Πλάτων, Εὐθύφρων. Εισαγ., Μετάφρ., Γ. Κορδάτος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., 10e 2-3: «Διότι παραδεχθήκαμε πως το μεν ὅσιον αγαπάται (υπό των θεών) διότι εἶναι ὅσιον, ἀλλ' ὅχι και επειδή αγαπάται (υπό των θεών) δι' αὐτό εἶναι και ὅσιον»· Mark L. Mcpherran, «Socratic Piety in the *Euthyphro*», *Journal of the History of Philosophy*, 23 (1985), σσ. 283-309· S. Marc Cohen, «Socrates on the Definition of Piety: *Euthyphro* 10a – 11b», *Journal of the History of Philosophy*, 9 (January 1971), σσ. 1-13.

⁶⁰⁹. Πλάτων, Εὐθύφρων, 10e 6-8: «Το θεαγάπητον ὁμως επειδή το αγαπούν οι θεοί, δι' αὐτό εἶναι θεαγάπητον, ἀλλ' ὅχι διότι εἶναι θεαγάπητον δια τούτο αγαπάται υπό των θεών».

⁶¹⁰. Ο.π., 10e 10 – 11b 4: «Αλλ' αν φίλτατε Εὐθύφρων, το θεαγάπητον και το ὅσιον ἦσαν ένα και το αὐτό, τότε αν μεν το ὅσιον ηγαπάτο από τους θεούς διότι εἶναι ὅσιον και το θεαγάπητον θα ηγαπάτο διότι εἶναι θεαγάπητον. Εαν πάλι το θεαγάπητον ἦτο θεαγάπητον, διότι αγαπάται από τους θεούς και το ὅσιον (διότι αγαπάται από τους θεούς) θα ἦτο ὅσιον. Τώρα ὁμως βλέπεις πως το αντίθετον συμβαίνει επειδή απολύτως διαφέρουν το ένα με το άλλο. Το μεν αγαπάται διότι έχει την ιδιότητα του αγαπωμένου, το δε διότι αγαπάται έχει την ιδιότητα του αγαπωμένου. Και καταντά, ω Εὐθύφρων, ερωτώμενος περί του οσίου και δια το περιεχόμενόν του να μη θέλεις να μου το φανερώσεις, λέγεις δε περί αὐτοῦ ὅτι εἶναι κάποιο πάθος και ὅτι το χαρακτηριστικόν τούτου εἶναι ὅτι αγαπάται από ὁλους τους θεούς. Τι εἶναι ὁμως εις την ουσίαν του, δεν μου το εἶπες ακόμη. Εαν λοιπόν σου κάμνει ευχαρίστησιν, μη μου το κρύψεις, ἀλλ' ἐξ αρχῆς πάλιν πες μου, τι εἶναι εις την ουσίαν του το ὅσιον, διὰ να αγαπάται από τους θεούς ἢ ὅτι δήποτε άλλο συμβαίνει εις αὐτό. Διότι περί αὐτοῦ δεν θα διαφωνήσωμε»· πβ. John Burnet (comment.), Πλάτων, Εὐθύφρων, σσ. 49-50.

β. Θεμελιώδεις αρετές: Σοφία, Ανδρεία, Σωφροσύνη, Δικαιοσύνη

Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρατεθούν και θα αναλυθούν και τα μέρη που συγκροτούν την αρετή, τα οποία ονομαστικά είναι η σοφία, η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη. Το πρώτο ερώτημα που ανακύπτει είναι εάν στην πλατωνική θεώρηση οι προαναφερθείσες έννοιες είναι διαφορετικά ονόματα για την αρετή, ή το κάθε ένα έχει διαφορετική υπόσταση⁶¹¹. Από τον Πρωταγόρα έχει δοθεί η απάντηση πως το κάθε ένα από τα ονόματα αυτά έχει ξεχωριστή υπόσταση και πως όλα αυτά μαζί αποτελούν μέρη της αρετής, με τη διαφορά πως οι τρεις έννοιες ομοιάζουν αρκετά μεταξύ τους, ενώ η αρετή της ανδρείας είναι αρκετά διαφορετική από τις υπόλοιπες και «ταῦτα πάντα μόρια μὲν ἔστιν ἀρετῆς, καὶ τὰ μὲν τέτταρα αὐτῶν ἐπιεικῶς παραπλήσια ἀλλήλοις ἔστιν, ἡ δὲ ἀνδρεία πάνυ πολὺ διαφέρει πάντων τούτων. ὧδε δὲ γνώσῃ ὅτι ἐγὼ ἀληθῆ λέγω· εὐρήσεις γὰρ πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀδικωτάτους μὲν ὄντας καὶ ἀνοσιωτάτους καὶ ἀκολαστοτάτους καὶ ἀμαθεστάτους, ἀνδρειοτάτους δὲ διαφερόντως»⁶¹². Η μνημονευθείσα άποψη είναι ορθή, καθώς όπως έχει ήδη σημειωθεί και στην ομηρική εποχή η πιο σημαντική αρετή ήταν η ανδρεία, χωρίς να υπάρχουν οι υπόλοιπες αρετές, αλλά και όσον αφορά το εν λόγω χωρίο, ο σοφιστής ορθώς σημειώνει πως μπορεί κάποιος να μην είναι δίκαιος, σώφρων ή σοφός,

⁶¹¹. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 349b 2-8: «Σοφία καὶ σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη καὶ ὁσιότης, πότερον ταῦτα, πέντε ὄντα ὀνόματα, ἐπὶ ἐνὶ πράγματι ἔστιν, ἢ ἑκάστῳ τῶν ὀνομάτων τούτων ὑπόκειται τις ἴδιος οὐσία καὶ πρᾶγμα ἔχον ἑαυτοῦ δύναμιν ἑκαστον, οὐκ ὄν οἷον τὸ ἕτερον αὐτῶν τὸ ἕτερον;»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 172.

⁶¹². Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 349d 2 – e 1: «Μα ἐγὼ Σωκράτη, εἶπε, σου λέω πως ὅλα αυτά είναι μέρη της αρετής, και πως, τα τέσσερα από αυτά, είναι αρκετά παραπλήσια μεταξύ τους, ενώ η ανδρεία διαφέρει πάρα πολύ από όλα τους. Ότι αυτά που λέω είναι αλήθεια, θα το καταλάβεις ως εξής· θα βρεις, πράγματι, ότι πολλοί άνθρωποι είναι πολύ άδικοι και ανόσιοι και ακόλαστοι και αμαθείς, αλλά εξαιρετικά ανδρείοι»· πβ. Gregory Vlastos, *Πλατωνικές Μελέτες*. Μετάφρ., Ιορδάνης Αρζόγλου. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1994, σσ. 322-323· Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σσ. 173-174· C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σσ. 148-149.

αλλά ενδέχεται να είναι ανδρείος, κάτι που δεν μπορεί να γίνει με τις υπόλοιπες τρεις αρετές, γιατί είναι αλληλένδετες.

Εφόσον αποδείχθηκε πως κάθε έννοια εκ των τεσσάρων αποτελεί διαφορετικό μέρος της αρετής θα προβούμε στην εξέταση του κάθε μέρους ξεχωριστά από τα υπόλοιπα «καὶ μὴν ἔν γε ἅπαντα ταῦτα προσαγορεύομεν. ἀνδρεία γάρ φαμεν ἀρετὴν εἶναι, καὶ τὴν φρόνησιν ἀρετὴν, καὶ τὰ δύο τᾶλλα, ὡς ὄντως ὄντα οὐ πολλὰ ἄλλ' ἐν τοῦτο μόνον, ἀρετὴν»⁶¹³. Σχετικά με τις αρετές της ανδρείας και της σωφροσύνης, ο Πλάτων τις θεωρεί εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους, καθώς για να είναι κάποιος ανδρείος δεν χρειάζεται λογική κάτι που είναι αναγκαίο για να κατέχει την αρετή της σωφροσύνης και σύμφωνα με το κείμενο «ἐρώτησόν με τί ποτε ἐν προσαγορεύοντες ἀρετὴν ἀμφοτέρω, δύο πάλιν αὐτὰ προσείπομεν, τὸ μὲν ἀνδρείαν, τὸ δὲ φρόνησιν. ἐρῶ γάρ σοι τὴν αἰτίαν, ὅτι τὸ μὲν ἐστὶν περὶ φόβον, οὗ καὶ τὰ θηρία μετέχει, τῆς ἀνδρείας, καὶ τὰ γε τῶν παίδων ἦθη τῶν πάνυ νέων· ἄνευ γὰρ λόγου καὶ φύσει γίγνεται ἀνδρεία ψυχῇ, ἄνευ δὲ αὐτοῦ λόγου ψυχῇ φρόνιμός τε καὶ νοῦν ἔχουσα οὐτ' ἐγένετο πώποτε οὐτ' ἐστὶν οὐδ' αὐθις ποτε γενήσεται, ὡς ὄντος ἐτέρου»⁶¹⁴. Η ανδρεία θεωρείται πρωτόγονη αρετή, καθώς βρίσκεται και στα ζώα και στα μικρά παιδιά προερχόμενη από τη φύση, διότι για να μπορέσουν τα έμβια όντα να ανταπεξέλθουν σε διάφορους κινδύνους πρέπει να έχουν θάρρος· όμως, όσον αφορά τη φρόνηση, εκείνη δεν μπορεί να υπάρξει στην

⁶¹³. Πλάτων, *Νόμοι*, 963c 11 – d 2: «Τους δίνουμε όμως μόνο ένα όνομα. Λέμε δηλαδή ότι το θάρρος είναι αρετή, η φρόνηση είναι αρετή και τα άλλα δυο μέρη είναι επίσης αρετή, επειδή πραγματικά δεν πρόκειται για πολλά πράγματα αλλά μόνο για ένα -δηλαδή την αρετή»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 377.

⁶¹⁴. Πλάτων, *Νόμοι*, 963e 1-9: «Ρώτησέ με, γιατί, αφού δώσαμε το κοινό όνομα αρετή, μετά από λίγο ξεχωρίσαμε το θάρρος απ' τη φρόνηση και θα σου εξηγήσω την αιτία. Το ένα απ' αυτά, το θάρρος, έχει σχέση με τον φόβο και βρίσκεται τόσο στα θηρία όσο και στους ανθρώπους, προπάντων μάλιστα στον χαρακτήρα των μικρών παιδιών, γιατί η ψυχή παίρνει το θάρρος απ' τη φύση χωρίς τη βοήθεια της λογικής. Αντίθετα, χωρίς τη λογική δεν υπήρξε, δεν υπάρχει και ούτε θα υπάρξει ποτέ ψυχή με φρόνηση και νου. Αυτά τα δυο είναι τελείως διαφορετικά πράγματα»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 377.

ψυχή χωρίς λογική, συνεπώς πρέπει να πραγματοποιηθούν πιο πολύπλοκες διαδικασίες, ώστε να αποκτηθεί η φρόνηση και για αυτό αυτές οι δυο αρετές είναι τόσο διαφορετικές.

i. Σοφία

Η αρετή της σοφίας⁶¹⁵ σημαίνει «φορᾶς ἐφάπτεσθαι», αν και είναι «σκοτωδέστερον δὲ τοῦτο καὶ ξενικώτερον⁶¹⁶»⁶¹⁷. Στην προσωκρατική φιλοσοφία, υπογραμμίζεται πως μέσω της ιατρικής τέχνης επέρχεται η ίαση του σώματος, ενώ η απελευθέρωση της ψυχής από τα πάθη επιτυγχάνεται χάρη στη σοφία⁶¹⁸. σημειώνεται επίσης πως «ἀνοήμονες ῥυσμοῦνται τοῖς τῆς τύχης κέρδεσιν, οἱ δὲ τῶν τοιῶνδε δαήμονες τοῖς τῆς σοφίης»⁶¹⁹, καθιστώντας κατανοητό πως η σοφία αποκτάται μέσω δικής μας τριβής και άσκησης και όχι μέσω της τύχης. Η σοφία χωρίς τον φόβο «ἀξίη πάντων», καθώς «τιμιωτάτη οὔσα»⁶²⁰, διότι ο άνθρωπος είναι απελευθερωμένος από το συναίσθημα που τον χαλιναγωγεί. Ο Δημόκριτος τέλος ισχυρίζεται πως «οὔτε τέχνη οὔτε σοφίη ἐφικτόν, ἥν μὴ μάθη τις»⁶²¹, διατείνεται συνεπώς πως η σοφία είναι μια διδακτὴ αρετή και όχι έμφυτη· από την προσωκρατική περίοδο παρατηρούμε πως

⁶¹⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 428a 11 – b 1: «Καὶ μὲν δὴ πρῶτόν γέ μοι δοκεῖ ἐν αὐτῷ κατάδηλον εἶναι ἡ σοφία»· πβ. Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 145-146· Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 210-211· Άρης Διαμαντόπουλος, *Ο πλατωνικός ηγέτης*, Πειραιάς, Δεσμός, 2012, σσ. 34-36· Κυρ. Ζάμπας (Μετάφρ.), *Πλάτωνος Επιστολαί και Οροι*, σ. 89.

⁶¹⁶. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 440 (σημ. 317): «Ο αναγνώστης προΐδεάζεται εδώ για τη λακωνική καταγωγή του ονόματος σοφία».

⁶¹⁷. *Ο.π.*, 412b 2-3: «Αλλά μήπως και η “σοφία” δεν σημαίνει επαφή με τη φορά, δηλαδή επαφή με την κίνηση; – παρ’ όλο που το όνομά της είναι σκοτεινότερο και ξενικότερο σε σχέση με τ’ άλλα ονόματα».

⁶¹⁸. Δημόκριτος, DK. B31: «Ιατρική μὲν γὰρ κατὰ Δημόκριτον σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίη δὲ ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται».

⁶¹⁹. *Ο.π.*, B197: «Οι ἀνόητοι διαμορφώνονται ἀπὸ τα δῶρα τῆς τύχης, οἱ γνῶστες ὅμως αὐτῶν (τῶν πραγμάτων διαπλάθονται) ἀπὸ τα δῶρα τῆς σοφίας».

⁶²⁰. *Ο.π.*, B216: «Σοφία χωρίς φόβο είναι ὅ,τι πιο ἀξιόλογο ἀνάμεσα σ’ ὅλα [γιατί είναι πολυτιμότερη]».

⁶²¹. *Ο.π.*, B59: «Οὔτε τέχνη οὔτε ἐπιστήμη μπορεῖ να κατακτήσει κάποιος, αν δεν τις διδαχθεῖ».

υπήρχε η σκέψη αν οι αρετές είναι διδακτές ή όχι, κάτι που κλιμακώνεται στα έργα του Πλάτωνος, αλλά είναι σημαντικό ότι οι Προσωκρατικοί είχαν θέσει τις βάσεις για αυτές τις φιλοσοφικές θεωρίες, αν και σε πρώιμο στάδιο, όπως διαπιστώνουμε από την άποψη του Ηράκλειτου ότι η σοφία είναι «ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαΐοντας»⁶²². Στην ίδια κατεύθυνση σκέψης βρίσκεται και ο μεταγενέστερος Ανάξαρχος ο οποίος σημειώνει πως «ὅσοι δὲ καὶ θύρησιν ἀεΐδουσιν ἢ ἦν πη πεπνυμένην ἀεΐδουσιν οὐ τιθέμενοι ἐν σοφίῃ, γνώμην δ' ἔχουσι μωρίας»⁶²³. από αυτή τη διατύπωση αντιλαμβανόμαστε πως ο Ανάξαρχος θεωρεί, όπως και ο Πλάτων, πως αν κάποιος είναι άριστος σε κάτι, αν δεν συμπορεύεται με τη σοφία, αυτό δεν έχει καμία αξία.

Ο Σωκράτης μνημονεύει τους ποιητές όπου σε πολλούς στίχους αναφέρουν ότι «ἂν τύχωσιν τῶν ἀρχομένων ταχὺ προΐεναι “ἐσύθη”». Λακωνικῶ δὲ ἀνδρὶ τῶν εὐδοκίμων καὶ ὄνομα ἦν “Σοῦς”· τὴν γὰρ ταχεῖαν ὁρμὴν οἱ Λακεδαιμόνιοι τοῦτο καλοῦσιν. ταύτης οὖν τῆς φορᾶς ἐπαφὴν σημαίνει ἡ σοφία, ὡς φερομένων τῶν ὄντων»⁶²⁴ και αναζητάται ο λόγος που καθίσταται η πόλη σοφή, με τον Σωκράτη να διερωτάται «ἔστι τις ἐπιστήμη ἐν τῇ ἄρτι ὑφ' ἡμῶν οἰκισθείσῃ παρὰ τισι τῶν πολιτῶν, ἣ οὐχ ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ πόλει τινὸς βουλευέται, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῆς ὅλης, ὅντιν' ἂν τρόπον αὐτὴ τε πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὰς ἄλλαις πόλεις ἄριστα ὁμιλοῖ»⁶²⁵.

⁶²². Ηράκλειτος, DK. B112: «[...] και σοφία είναι να λέει κανείς την αλήθεια και να ενεργεί σύμφωνα με τη φύση, εφόσον τη γνωρίσει»· πβ. Αντώνιος Γ. Μάρκος, «Η διαλεκτική των γενεών ως δέον κατά τον Ηράκλειτον», *Πλάτων*, 91-92 (1994), Τόμος 46, σ. 48.

⁶²³. Ανάξαρχος, DK. B1: «[...] όσοι όμως τραγουδούν μπροστά στις πόρτες, ακόμα κι αν τραγουδούν εμπνευσμένα, αν δεν διαθέτουν σοφία, η σκέψη τους είναι μωρία».

⁶²⁴. Πλάτων, *Κρατύλος*, 412 b 3-8: «Αλλά πρέπει να πάμε στους ποιητές και να θυμηθούμε ότι σε πολλούς στίχους λένε “ἐσύθη”, δηλαδή “ξεκίνησε γρήγορα”, όταν αναφέρονται σε πράγματα που αρχίζουν να προχωρούν γρήγορα· ένας, μάλιστα, ποιητής από την Λακωνία, εκ των ευδοκίμων και διαπρεπεστέρων, λεγόταν “Σοῦς”, όνομα το οποίο στη γλώσσα των Λακεδαιμονίων σημαίνει την ταχεία ορμή – τη γρήγορη κίνηση. Αυτής της κίνησης... αυτής της φοράς επαφή σημαίνει η σοφία, επειδή τάχα τα όντα φέρονται και περιφέρονται».

⁶²⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 428c 11 – d 3: «Για δες όμως είπα: Υπάρχει άραγε στην πόλη που τώρα δα θεμελιώσαμε κάποια γνώση που την κατέχουν ορισμένοι από τους πολίτες της,

Καθώς η απάντηση είναι θετική, διατυπώνεται το ερώτημα για το ποια είναι αυτή η γνώση και ποιοι πολίτες την κατέχουν⁶²⁶, με τον συνομιλητή του Σωκράτη να αποκρίνεται πως είναι η «φυλακική» και την κατέχουν «οὓς νυνδὴ τελέους φύλακας ὠνομάζομεν»⁶²⁷. Για αυτόν τον λόγο οι συνομιλητές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως αυτή η πόλη είναι «μία πόλη με σωστή κρίση και αληθινή σοφία»⁶²⁸.

Θέλοντας ο Πλάτων να αναδείξει τη σημαντικότητα των αρετών της σοφίας, αλλά και της φρόνησης που θα αναλυθεί αργότερα, διατείνεται πως αν το εκάστοτε αγαθό εμφορείται από αμάθεια τότε δεν έχει την ιδιότητα του αγαθού, αλλά του κακού και μόνο εάν καθοδηγείται από τη σοφία και τη φρόνηση, τότε είναι αγαθό, καθώς «οὐ μόνον ἄρα εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ εὐπραγίαν, ὡς ἔοικεν, ἡ ἐπιστήμη παρέχει ἐν πάσῃ κτήσῃ τε καὶ πράξῃ»⁶²⁹. τίποτα όμως δεν έχει αξία από όλα αυτά χωρίς τη φρόνηση και τη σοφία⁶³⁰, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως «κινδυνεύει σύμπαντα ἂν τὸ πρῶτον ἔφαμεν ἀγαθὰ εἶναι, οὐ περὶ τούτου ὁ λόγος αὐτοῖς εἶναι ὅπως αὐτὰ γε καθ' αὐτὰ πέφυκεν ἀγαθὰ, ἀλλ' ὡς ἔοικεν ὧδ' ἔχει· ἐὰν μὲν αὐτῶν ἡγήται ἀμαθία, μείζω κακὰ εἶναι τῶν ἐναντίων, ὅσῳ δυνατώτερα ὑπηρετεῖν τῷ ἡγουμένῳ κακῷ ὄντι, ἐὰν δὲ φρόνησίς τε καὶ σοφία, μείζω ἀγαθὰ, αὐτὰ δὲ

βάσει της οποίας λαμβάνονται αποφάσεις όχι για κάποιο από τα μέρη της πόλης αλλά για την πόλη ως όλο, ποιά δηλαδή θα ήταν η καλύτερη δυνατή σχέση της τόσο με τον εαυτό της όσο και με τις άλλες πόλεις;».

⁶²⁶. Ο.π., 428d 5: «Τίς, ἔφην ἐγώ, καὶ ἐν τίσιν;».

⁶²⁷. Ο.π., 428d 6-7: «Εἶναι ἡ τέχνη των φυλάκων, εἶπε, καὶ τὴν κατέχουν τούτοι οἱ ἄρχοντες τοὺς οὐοίους τώρα μόλις τοὺς ἀποκαλέσαμε τέλειους φύλακες τῆς πόλης».

⁶²⁸. Ο.π., 428d 10: «Εὐβουλον, ἔφη, καὶ τῷ ὄντι σοφὴν».

⁶²⁹. Πλάτων, *Ευθύδημος*. Εἰσαγ., Μετάφρ., Ηλίας Λάγιος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., 281b 2-3: «Το λοιπόν ἡ ἐπιστήμη, ὅπως φαίνεται, δε φέρνει σε κάθε κτήση καὶ ἐνέργειά μας μόνο τὴν ἐπιτυχία ἀλλὰ καὶ τὴν ορθή πρᾶξη (εὐπραγία)».

⁶³⁰. Πλάτων, *Ευθύδημος*, 281b 4-5: «Ἄρ' οὖν, ὦ πρὸς Διός, ἦν δ' ἐγώ, ὀφελός τι τῶν ἄλλων κτημάτων ἄνευ φρονήσεως καὶ σοφίας».

καθ' αὐτὰ οὐδέτερα αὐτῶν οὐδενὸς ἄξια εἶναι»⁶³¹. Ἡ σοφία εἶναι μια διδακτὴ ἀρετὴ καὶ θεωρεῖται ἀναγκαῖο νὰ φιλοσοφεῖ κάποιος⁶³².

Στὴν ἰδανικὴ πολιτεία οἱ πολῖτες ποὺ κατέχουν τὴν ἀρετὴ τῆς σοφίας εἶναι λίγοι, διότι μιὰ πόλη μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται σοφὴ χάρις σὲ μιὰ ολιγάριθμη κοινωνικὴ ομάδα καὶ τοῦ πιο μικροῦ τμήματός της, ἐκεῖνο δηλαδή ποὺ κυβερνάει, το ὁποῖο «φύσει ὀλίγιστον γίγνεται γένος» καὶ στο ὁποῖο ἀρμόζει νὰ ἔχει μερίδιο στὴ γνώση καὶ «μόνην δεῖ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν σοφίαν καλεῖσθαι»⁶³³. Ἐτσι λοιπὸν βρέθηκε τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα μέρη καὶ σὲ ποιο κομμάτι τῆς πόλης ὑπάρχει⁶³⁴.

ii. Ἀνδρεία

Ἡ ἀνδρεία⁶³⁵ ἦταν ἡ βασικὴ ἀρετὴ τῆς ομηρικῆς ἐποχῆς, καθὼς ὁ πολεμιστὴς ἐπρεπε νὰ ἦταν ἀνδρεῖος στὴ μάχη. Στὴν προσωκρατικὴ διανόηση γιὰ τὴν ἀνδρεία ἔχει γίνεῖ λόγος ἀπὸ τὸν Δημόκριτο ὁ ὁποῖος

⁶³¹. Ο.π., 281d 2 – e1: «Δηλαδή, εἶπα, Κλεινία, πάει νὰ πει πως γιὰ ὅλα, ὅσα πρὶν εἶπαμε ἀγαθὰ, τὸ ζήτημα γι' αὐτὰ δὲν εἶναι ὅτι ἀπὸ μόνα τους, ἀπὸ τὴ φύση τους εἶναι ἀγαθὰ, ἀλλὰ, ὅπως φαίνεται, ἄλλο εἶναι· ἀν ἔχουν γιὰ ὁδηγὸ τους τὴν ἀμάθεια, τότε εἶναι μεγαλύτερα κακὰ ἀπὸ τὰ ἀντίθετά του, ὅσο με περισσότερὴ δύναμη υπηρετοῦν τὸν ὁδηγὸ τους, ποὺ εἶναι κακός· ἀν ὅμως τὰ οδηγεῖ ἡ φρόνηση καὶ μαζί της καὶ ἡ σοφία, εἶναι μεγαλύτερα ἀγαθὰ, μα μονάχα τους δὲν εἶναι οὔτε καλὰ οὔτε κακὰ, καὶ οὔτε ἔχουν καμία ἀξία».

⁶³². Ο.π., 282c 8 – d 2: «Νῦν οὖν ἐπειδὴ σοὶ καὶ διδακτὸν δοκεῖ καὶ μόνον τῶν ὄντων εὐδαίμονα καὶ εὐτυχὴ ποιεῖν τὸν ἄνθρωπον, ἄλλο τι ἢ φαίης ἂν ἀναγκαῖον εἶναι φιλοσοφεῖν καὶ αὐτὸς ἐν νῷ ἔχεις αὐτὸ ποιεῖν;»· πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ὁ Ἄνθρωπος καὶ τὸ Ἔργο του*, σ. 129.

⁶³³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 428e 7 – 429a 3: «Τῷ σμικροτάτῳ ἄρα ἔθνει καὶ μέρει ἑαυτῆς καὶ τῇ ἐν τούτῳ ἐπιστήμῃ, τῷ προεστώτι καὶ ἄρχοντι, ὅλη σοφὴ ἂν εἴη κατὰ φύσιν οἰκισθεῖσα πόλις· καὶ τοῦτο, ὡς ἔοικε, φύσει ὀλίγιστον γίγνεται γένος, ᾧ προσήκει ταύτης τῆς ἐπιστήμης μεταλαγχάνειν ἣν μόνην δεῖ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν σοφίαν καλεῖσθαι»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 227.

⁶³⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 29a 5-6: «Τοῦτο μὲν δὴ ἐν τῶν τεττάρων οὐκ οἶδα ὄντινα τρόπον ἠρῶκαμεν, αὐτὸ τε καὶ ὅπου τῆς πόλεως ἴδρυνται»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 227-228.

⁶³⁵. Julia Annas, *Εἰσαγωγή στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα*, σσ. 146-148· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 211-212· Ἀρης Διαμαντόπουλος, *Ὁ πλατωνικὸς ηἡγέτης*, σσ. 46-51· Κωνσταντῖνος Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ στὴν κλασικὴ σκέψη*, σσ. 178-179· Ἀνδρέας Μάνος, *Αξιολογικὲς ἐρευνες. Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν Ελύτη*, Αθήνα, Δημοσιεύματα Διεθνούς Κέντρου Πλατωνικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν Σπουδῶν, 1991· Κυρ. Ζάμπας (Μετάφρ.), *Πλάτωνος Ἐπιστολαὶ καὶ Ὅροι*, σ. 85.

διατείνεται πως η ανδρεία είναι εκείνη που «τὰς ἄτας μικρὰς ἔρδει»⁶³⁶, καθώς εάν κάποιος τη διαθέτει είναι δυνατός, δεν μοιρολατρεί και αντιμετωπίζει με ψυχραιμία ό,τι του συμβαίνει και ανδρείος και ευθύγνωμος γίνεται όταν «με σύνεση και γνώση κάνει το ορθό»⁶³⁷. Από ετυμολογικής απόψεως σημαίνει «ὡς ἐν μάχῃ ἐπονομαζομένης τῆς ἀνδρείας»⁶³⁸ –μάχην δ' εἶναι ἐν τῷ ὄντι, εἶπερ ῥεῖ, οὐκ ἄλλο τι ἢ τὴν ἐναντίαν ῥοήν– εάν οὖν τις ἐξέλη τὸ δέλτα τοῦ ὀνόματος τῆς ἀνδρείας, αὐτὸ μηνύει τὸ ἔργον τὸ ὄνομα ἢ “ἀνρεία”⁶³⁹ και «δηλον οὖν ὅτι οὐ πάσῃ ῥοῇ ἢ ἐναντία ῥοῇ ἀνδρεία ἐστίν, ἀλλὰ τῇ παρὰ τὸ δίκαιον ῥεούσῃ· οὐ γὰρ ἂν ἐπηνεῖτο ἡ ἀνδρεία»⁶⁴⁰. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα ο λόγος που η ανδρεία κατατάσσεται στις τέσσερις αρετές είναι επειδή εκείνη δεν ρέει προς πάσα κατεύθυνση, αλλά μόνο προς το δίκαιο και είναι επομένως άμεσα συνυφασμένη με τη δικαιοσύνη, καθώς σε άλλη περίπτωση, εάν κάποιος επιδεικνύει ανδρεία, αλλά για άδικους σκοπούς, τότε αυτή δεν υφίσταται ως αρετή.

Ολόκληρος ο βίος πρέπει να εμφορείται από αρετή «εἰδότας ὅτι τούτου λειπόμενα πάντα καὶ κτήματα καὶ ἐπιτηδεύματα αἰσχροὰ καὶ κακά»⁶⁴¹ και ακόμη και ο πλούτος δεν διακατέχεται από κάλλος εάν έχει

⁶³⁶. Δημόκριτος, DK. B213: «Η ανδρεία κάνει μικρά τα κτυπήματα της μοίρας».

⁶³⁷. Ο.π., B181: «[...] Διόπερ συνέσει τε καὶ ἐπιστήμῃ ὀρθοπραγέων τις ἀνδρείος ἅμα καὶ εὐθύγνωμος γίγνεται».

⁶³⁸. Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 444 (σημ. 333): «Το βραχύ κλειστό δέλτα, που τίθεται δι' επενθέσεως στα συμπλέγματα /νρ/ και /μρ/, δεν σημειώνεται πάντα στις αττικές αρχαϊκές επιγραφές, όπου λ.χ. συναντάμε “Ανρομάχη” και όχι “Ανδρομάχη”».

⁶³⁹. Ο.π., 413e 2-6: «Η μάχη στην πραγματικότητα, αν βέβαια ρέει, δεν σημαίνει τίποτ' άλλο παρὰ την αντίθετη ροή· αν μάλιστα της αφαιρέσουμε το δέλτα, το ὄνομα “ἀνδρεία” σημαίνει αυτό ακριβῶς το πρᾶγμα».

⁶⁴⁰. Ο.π., 413e 6 - 414a 2: «Εἶναι, ἐν τούτοις, φανερό ὅτι δεν εἶναι ἀνδρεία ἡ πρὸς πάσαν ροὴ ἀντίθετη ροή, ἀλλὰ μόνο ἐκείνη που ρέει μαζί με τὸ δίκαιο· διαφορετικά δεν θα τὴν παῖνεύαμε ἐμεῖς ποτέ τὴν ἀνδρεία».

⁶⁴¹. Πλάτων, *Μενέξενος*. Ed. R. G. Bury. Volume IX. Cambridge, Harvard University Press, 1966· πβ. Πλάτων, *Μενέξενος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ορέστης Πετδικίδης. Αθήνα, Κάκτος, 1993, 246d 8 – e 3: «Πρέπει λοιπόν ἐνθυμούμενοι τοὺς λόγους μας, ἀκόμα και να ἐκτελεῖτε και ἄλλο ἔργο, να τὸ ἐκτελεῖτε με ἀνδρεία, γνωρίζοντας ὅτι, αν λείψει αὐτό, ὅλα τα ἀποκτήματα και τα ἔργα εἶναι αἰσχροὰ και ἀσχημα».

αποκτηθεί με ανανδρία, διότι ένας τέτοιος άνθρωπος πλουτίζει για κάποιον άλλον και όχι για τον εαυτό του· επίσης, ούτε το σωματικό κάλλος και η ρώμη αρμόζουν σε ένα δειλό και κακό άνθρωπο, αλλά απεναντίας τον κάνουν περισσότερο δειλό και φέρνουν στην επιφάνεια τη δειλία του. Οποιαδήποτε «ἐπιστήμη» διαχωριστεί από τη δικαιοσύνη και «τὴν ἄλλην ἀρετὴν», φαίνεται ως «πανουργία» και όχι ως «σοφία»⁶⁴². επομένως οι νεότεροι πρέπει να προσπαθούν πάντα και να έχουν την προθυμία «ὑπερβαλεῖσθε» και τους ηλικιακά όμοιους του φιλοσόφου, αλλά και τους προγενέστερους, ως προς την «εὐκλεία»· εάν κάτι τέτοιο δεν επιτευχθεί, εάν οι παλαιότεροι νικάνε τους νεότερους ως προς την αρετή, τότε αυτό επισύρει «αἰσχύνην», ενώ εάν ηττηθούν οι μεγαλύτεροι, τότε επέρχεται η «εὐδαιμονίαν»⁶⁴³. Οι νέοι άνθρωποι πρέπει να κατέχουν την αρετή και να είναι καλύτεροι από τους προγενέστερούς τους, καθώς η πόλη θα ευδοκιμήσει εάν οι πολίτες εξελίσσονται και γίνονται καλύτεροι.

Η «ἐπιστήμη»⁶⁴⁴ έχει άμεσο συσχετισμό με την ανδρεία, δεν υφίσταται διαχωρισμός, να είναι δηλαδή άλλη για τα πεπερασμένα, άλλη για τα παρόντα και άλλη για τα επερχόμενα· ως παράδειγμα φέρει την υγεία, όπου η επιστήμη της, η ιατρική είναι πάντα «μία οὐσα, ἐφορᾷ καὶ γιγνόμενα καὶ γεγονότα καὶ γενησόμενα ὅπη γενήσεται»⁶⁴⁵. Η ανδρεία δεν

⁶⁴². Πλάτων, *Μενέξενος*, 246e 3 – 247a 2: «Οὔτε γὰρ πλοῦτος κάλλος φέρει τῷ κεκτημένῳ μετ' ἀνανδρίας· ἄλλω γὰρ ὁ τοιοῦτος πλουτεῖ καὶ οὐχ ἑαυτῷ· οὔτε σώματος κάλλος καὶ ἰσχύς δειλῷ καὶ κακῷ συνοικοῦντα πρέποντα φαίνεται ἀλλ' ἀπρεπῆ, καὶ ἐπιφανέστερον ποιεῖ τὸν ἔχοντα καὶ ἐκφαίνει τὴν δειλίαν· πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται».

⁶⁴³. *Ο.π.*, 247a 2-7: «Καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον καὶ διὰ παντὸς πᾶσαν πάντως προθυμίαν πειρᾶσθε ἔχειν ὅπως μάλιστα μὲν ὑπερβαλεῖσθε καὶ ἡμᾶς καὶ τοὺς πρόσθεν εὐκλεία· εἰ δὲ μή, ἴστε ὡς ἡμῖν, ἂν μὲν νικῶμεν ὑμᾶς ἀρετῇ, ἡ νίκη αἰσχύνην φέρει, ἡ δὲ ἡττα, ἐὰν ἡττώμεθα, εὐδαιμονίαν».

⁶⁴⁴. Χρήστος Αθ. Τερζής, «Η θέση της επιστήμης στον πλατωνικό διάλογο *Λάχης*», *Παρνασσός*, ΛΘ' (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1997), Αθήνα, 1997, σ. 174.

⁶⁴⁵. Πλάτων, *Λάχης*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967, 198d 1 – 199a 3: «Δοκεῖ γὰρ δὴ ἐμοὶ τε καὶ τῷδε, περὶ ὧν ἐστὶν ἐπιστήμη, οὐκ ἄλλη μὲν εἶναι περὶ γεγονότος εἰδέναι ὅπη γέγονεν, ἄλλη δὲ περὶ γιγνομένων ὅπη γίνεσθαι, ἄλλη δὲ ὅπη ἂν κάλλιστα γένοιτο καὶ γενήσεται τὸ μήπως γεγονός, ἀλλ' ἡ αὐτή. οἷον περὶ τὸ ὑγιεινὸν εἰς ἅπαντας τοὺς χρόνους οὐκ ἄλλη τις ἢ ἰατρική, μία οὐσα, ἐφορᾷ καὶ

σχετίζεται μόνο με τη γνώση αναφορικά με τον φόβο και το θάρρος, δεν λαμβάνει γνώση μόνο για τα αγαθά και τα κακά που πρόκειται να συμβούν, αλλά και για όσα έγιναν στο παρελθόν, γίνονται στο παρόν και θα γίνονται αενάως, όπως συμβαίνει και με τα άλλα είδη γνώσης⁶⁴⁶.

Η επιστήμη είναι μια και χωρίζεται σε δυο μέρη: στο πρακτικό και στο γνωστικό⁶⁴⁷. Από γραμματολογικής απόψεως «η αξία λόγου ψυχῇ ἐπεται, δηλαδή ακολουθεί τα εν κινήσει ευρισκόμενα πράγματα, χωρίς να μένει πολύ πίσω, αλλά ούτε και να προτρέχει· γι' αυτό, λοιπόν, αν ενθέσουμε ένα "εἰ" –ένα ἐψιλον– στη λέξη, θα πρέπει να τη λέμε "ἐπεϊστήμη"»⁶⁴⁸. Για τον συγκεκριμένο όρο σημειώνεται «ὅτι ἴσθησιν ἡμῶν ἐπὶ τοῖς πράγμασι τὴν ψυχὴν ἢ ὅτι συμπεριφέρεται, καὶ ὀρθότερόν ἐστιν ὥσπερ νῦν αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν λέγειν μᾶλλον ἢ ἐκβάλλοντας τὸ εἶ "πιστήμη", ἀλλὰ τὴν ἐμβολὴν ποιήσασθαι ἀντὶ τῆς ἐν τῷ εἶ ἐν τῷ ἰῶτα»⁶⁴⁹.

γιγνόμενα καὶ γεγονότα καὶ γενησόμενα ὅπη γενήσεται· καὶ περὶ τὰ ἐκ τῆς γῆς αὐφύομενα ἢ γεωργία ὡσαύτως ἔχει· καὶ δήπου τὰ περὶ τὸν πόλεμον αὐτοὶ ἂν μαρτυρήσαίτε ὅτι ἡ στρατηγία κάλλιστα προμηθεῖται τὰ τε ἄλλα καὶ περὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι, οὐδὲ τῇ μαντικῇ οἶεται δεῖν ὑπηρετεῖν ἀλλὰ ἄρχειν, ὡς εἰδυῖα κάλλιον τὰ περὶ τὸν πόλεμον καὶ γιγνόμενα καὶ γενησόμενα· καὶ ὁ νόμος οὕτω τάττει, μὴ τὸν μάντιν τοῦ στρατηγοῦ ἄρχειν, ἀλλὰ τὸν στρατηγὸν τοῦ μάντεως»· πβ. Gerasimos Santas, «The Socratic Fallacy», *Journal of the History of Philosophy*, 10 (1972), σσ. 127-141.

⁶⁴⁶. Πλάτων, *Λάχης*, 199b 9 – c 2: «Οὐ μόνον ἄρα τῶν δεινῶν καὶ θαρραλέων ἢ ἀνδρείᾳ ἐπιστήμη ἐστίν· οὐ γὰρ μελλόντων μόνον πέρι τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν ἐπαῖει, ἀλλὰ καὶ γιγνομένων καὶ γεγονότων καὶ πάντως ἐχόντων, ὥσπερ αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι».

⁶⁴⁷. Πλάτων, *Πολιτικός*. Ed. Harold N. Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1962· πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*. Εισαγ., Μετάφρ., Ι. Σ. Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 1998, 258e 4-5: «Ταύτη τοίνυν συμπάσας ἐπιστήμας διαίρει, τὴν μὲν πρακτικὴν προσειπὼν, τὴν δὲ μόνον γνωστικὴν»· Στέφανος Δημητρίου, *Η πολιτική στον Πολιτικό του Πλάτωνα. Μηδέποτε μηδὲν ησυχίαν ἀγειν τῶν ἀνθρώπων*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2016.

⁶⁴⁸. Πλάτων, *Κρατύλος*, 412a 1-4: «Καὶ μὴν ἢ γε ἐπιστήμη μηνύει ὡς φερομένοις τοῖς πράγμασιν ἐπομένης τῆς ψυχῆς τῆς ἀξίας λόγου, καὶ οὐτε ἀπολειπομένης οὐτε προθεούσης· διὸ δὴ ἐκβάλλοντας δεῖ τὸ εἶ "ἐπεϊστήμη" αὐτὴν ὀνομάζειν».

⁶⁴⁹. *Ο.π.*, 437a 2-7: «Ἀς πάρουμε, λοιπόν, καὶ ἐνεκα τοῦ ἀμφιβόλου χαρακτήρα τοῦ ας εξετάσουμε πρῶτο ἀπ' ὅλα, τὸ ὄνομα "ἐπιστήμη", τὸ ὁποῖο μᾶλλον φαίνεται νὰ σημαίνει ὅτι ἴσθησιν, ὅτι δηλαδή σταματᾷ τὴν ψυχὴν μας στὰ πράγματα γιὰ νὰ τὰ εξετάσει, παρὰ ὅτι κινεῖται μαζί της· γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ὀρθότερο νὰ προσφέρουμε τὴν ἀρχὴν τοῦ ὅπως ἀκριβῶς τὴν προσφέρουμε τώρα, παρὰ νὰ βγάλουμε ἐξω τὸ ἐψιλον καὶ νὰ λέμε "πιστήμη"· τὸ καλύτερο θὰ τὰν νὰ βάζαμε ἓνα γιώτα ὀχι μετὰ τὸ ἐψιλον, νὰ μὴ λέμε δηλαδή "επεϊστήμη", ἀλλὰ μετὰ τὸ ἤδη ὑπάρχον γιώτα καὶ νὰ λέγαμε "ἐπιστήμη"».

Η σωφροσύνη αποτελεί την σωτηρία της φρόνησης⁶⁵⁰, ενώ η «σύνεση» μπορεί να θεωρηθεί σαν συλλογισμός «μιας και το “συνιέναι” σημαίνει ό,τι ακριβώς και το “ἐπίστασθαι”⁶⁵¹, αφού το “συνιέναι”⁶⁵² θέλει να πει ότι η ψυχή συμπορεύεται με τα πράγματα»⁶⁵³.

Η ανδρεία στην ιδανική πολιτεία υπάρχει χάρη στους Επικούρους οι οποίοι συγκροτούν τον στρατό και καθίσταται σαφές πως ο ρόλος των ανδρείων και όχι απλώς η παρουσία τους κάνει την πόλη ανδρεία· η ανδρεία υπάρχει και στην τάξη των Φυλάκων, όμως αυτό δεν επηρεάζει την πόλη, διότι δεν συγκροτείται από εκείνους ο στρατός⁶⁵⁴. Αυτή η αρετή αποτελεί ένα είδος διάσωσης και ως τέτοιο οφείλει κανείς «να τη διαφυλάττει αλώβητη στις λύπες και στις χαρές, στις επιθυμίες και στους φόβους, και να μην την βγάζει από την ψυχή του»⁶⁵⁵. Κατά τον Πλάτωνα «η ανδρεία είναι τμήμα μόνον της αρετής -ουχί δε το σπουδαιότερον- αντιστοιχούν προς το θυμοειδές γένος της ψυχής. Ορθός περί ανδρείας νόμος δεν είναι δυνατόν να θεσπισθεί, εάν δεν λειφθεί υπ’ όψιν η θεμελίωσις της αρετής επί της ψυχής, η σχέσις ως και η κατάταξις των διαφόρων τάσεων ή γενών της ψυχής. Ούτω η νομοθεσία περί της ανδρείας πρέπει να λάβει υπ’ όψιν

⁶⁵⁰. Ο.π., 411e 4 - 412a 1: «“Σωφροσύνη” δὲ σωτηρία οὗ νυνδὴ ἐσκέμμεθα, φρονήσεως».

⁶⁵¹. Ο.π., σ. 440 (σημ. 315): «Ο απαρεμφατικός τύπος «ἐπίστασθαι» μπορεί να ανήκει στο ρήμα «ἐπίσταμαι» που σημαίνει γνωρίζω· μπορεί, όμως, να αποτελεί και ιωνική εκδοχή του αττικού ρήματος «ἐφίσταμαι», που σημαίνει επιβλέπω/εποπτεύω».

⁶⁵². Ο.π., σ. 440 (σημ. 316): «Ο απαρεμφατικός τύπος «συνιέναι» μπορεί να ανήκει στο ρήμα «συνιήμι», που σημαίνει προσεγγίζω με τον νου/καταλαβαίνω· μπορεί, όμως, να ανήκει και στο «σύνειμι», που σημαίνει θα πάω. Διά της ομωνυμίας ο Σωκράτης μάλλον υπαινίσσεται ότι η κατανόηση δεν είναι παρά διαδικασία που «προάγεται», αν ακολουθούμε τα πράγματα. Γι’ αυτό και υποστήριξε παραπάνω ότι η νόηση είναι «ἔσις», δηλαδή ορμή, η οποία είναι αρχή διαδικασίας».

⁶⁵³. Ο.π., 412a 4 – b 2: «“Σύνεσις” δ’ αὐτὸ οὕτω μὲν δόξειεν ἂν ὥσπερ συλλογισμὸς εἶναι, ὅταν δὲ συνιέναι λέγῃ, ταῦτόν παντάπασιν τῷ ἐπίστασθαι συμβαίνει λεγόμενον· συμπορεύεσθαι γὰρ λέγει τὴν ψυχὴν τοῖς πράγμασι τὸ “συνιέναι”».

⁶⁵⁴. Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 146-147: «Στην πραγματικότητα, ο Πλάτων δεν δηλώνει ρητά ότι οι Φύλακες δεν θα μοιράζονται τον πολεμικό ρόλο των Επικούρων, αλλά από την επιμονή του στο ότι ο καθένας πρέπει να κάνει μια μόνο δουλειά συνάγεται ότι οι καθαρὸ Φύλακες θεωρούνται ότι ἔχουν λάβει κοινή εκπαίδευση με του Επικούρους, αλλά κατόπιν θα ζουν διαφορετικά, όπως αρμόζει σε ἄρχοντες».

⁶⁵⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 329c 8 – d 1: «Διὰ παντός δὲ ἔλεγον αὐτῆς σωτηρίαν τὸ ἐν τε λύπαις ὄντα διασφύζεσθαι αὐτὴν καὶ ἐν ἡδοναῖς καὶ ἐν ἐπιθυμίαις καὶ ἐν φόβοις καὶ μὴ ἐκβάλλειν».

ουχί μόνον την ανδρείαν εν σχέσει προς φοβερόν τι αλλά και προς το ηδύ»⁶⁵⁶.

iii. Σωφροσύνη

Η τρίτη κατά σειρά αρετή είναι αυτή της σωφροσύνης⁶⁵⁷ με τον Σωκράτη να σημειώνει πως «κόσμος πού τις [...] ή σωφροσύνη ἐστὶν καὶ ἡδονῶν τινῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια, ὥς φασι κρείττω δὴ αὐτοῦ λέγοντες οὐκ οἶδ' ὄντινα τρόπον [...]»⁶⁵⁸. Θέλοντας να επεξηγήσει ο φιλόσοφος την έκφραση «ανώτερος από τον εαυτό του» αναφέρει πως μέσα στη ψυχή του κάθε ανθρώπου υπάρχει από τη μία πλευρά το «βέλτιον ἔνι», ενώ από την άλλη «τὸ χειρόν» και όταν το πρώτο επικρατεί εκ φύσεως έναντι του χειρότερου «τοῦτο λέγειν τὸ κρείττω αὐτοῦ»⁶⁵⁹. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στην νέα πόλη, καθώς το ένα από τα δύο είναι κυρίαρχο και για αυτό η πόλη χαρακτηρίζεται «ανώτερη από τον εαυτό της» διότι έχει σωφροσύνη⁶⁶⁰.

⁶⁵⁶. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα*, σ. 81.

⁶⁵⁷. Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 148-152· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 212-213· Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, σσ. 196-197· Άρης Διαμαντόπουλος, *Ο πλατωνικός ηγέτης*, σσ. 36-38· Constantine Cavarinos, «Fine art as therapy according to Plato», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 7 (1977), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 269-270· Marcelle Laplace, «Sur la virtue narrative nommée σωφροσύνη: Platon, Aelius Aristide et Longos», *Hermes*, 146 (2018), σσ. 312-314· Χρήστος Ανδρούτσος, *Η του Πλάτωνα θεωρία της Γνώσεως. Καθ' εαυτήν και εν σχέσει προς τους προ αυτού φιλοσοφήσαντας*, Αθήνα, Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου, 1902, σσ. 12-13· Γεώργιος Π. Κουσουλάκος, «Μεσότης και μέτρον εν τη ελληνική διανόησει. Μετ' εξαιρέσεως της περί μεσότητος διδασκαλίας του Αριστοτέλους», σσ. 212-213.

⁶⁵⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 430e 6-8: «Ένα είδος τάξης, είπα εγώ, είναι η σωφροσύνη, και χαλιναγώγησης κάποιων απολαύσεων και επιθυμιών, όπως λένε, χαρακτηρίζοντάς την, δεν ξέρω κι εγώ πώς, ως μια κατάσταση όπου είναι κανείς “ανώτερος από τον εαυτό του”».

⁶⁵⁹. *Ο.π.*, 431a 3-6: «Αλλ', ἦν δ' ἐγώ, φαίνεται μοι βούλεσθαι λέγειν οὗτος ὁ λόγος ὥς τι ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ περὶ τὴν ψυχὴν τὸ μὲν βέλτιον ἔνι, τὸ δὲ χειρόν, καὶ ὅταν μὲν τὸ βέλτιον φύσει τοῦ χειρόνος ἐγγρατὲς ᾖ, τοῦτο λέγειν τὸ κρείττω αὐτοῦ [...]»· πβ. James Adam (comment.), *Πλάτων, Πολιτεία*, I, σ. 234.

⁶⁶⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 431b 4-7: «Απόβλεπε τοῖνυν, ἦν δ' ἐγώ, πρὸς τὴν νέαν ἡμῖν πόλιν, καὶ εὐρήσεις ἐν αὐτῇ τὸ ἔταιρον τούτων ἐνόν· κρείττω γὰρ αὐτὴν αὐτῆς δικαίως φήσεις

Σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις που υπάρχει η σωφροσύνη, «ἐν τοῖς ἄρχουσιν» ἢ «ἐν τοῖς ἀρχομένοις»⁶⁶¹, διευκρινίζεται πως διαφέρει από τη σοφία και την ανδρεία, οι οποίες έκαναν την πόλη σοφή και ανδρεία αντίστοιχα, με το να υφίστανται χωριστά η κάθε μία μέσα στην πόλη⁶⁶². Η σωφροσύνη όμως, πρέπει να είναι διάχυτη σε όλη την πόλη⁶⁶³ και για αυτό το λόγο θα μπορούσαμε να πούμε ότι σωφροσύνη είναι «αυτή η ομοφωνία, η αρμονική συμφωνία του φύσει κατωτέρου με το φύσει ανώτερο πάνω στο ερώτημα ποιο από τα δύο πρέπει να κυβερνάει και στην πόλη και στον καθένα μέσα»⁶⁶⁴.

Εάν η σωφροσύνη, έτσι όπως έχει οριστεί, κυριαρχούσε στον βίο που διάγουμε, κάθε πράξη θα πραγματοποιούταν σύμφωνα με «τὰς ἐπιστήμας» και δεν θα μπορούσε ουδείς να μας εξαπατήσει, λέγοντας πως είναι κάτι που δεν είναι· επομένως, οι άνθρωποι θα ήταν πιο υγιείς, όσον αφορά το σώμα, καθώς θα ήταν γιατροί μόνο αυτοί που κατέχουν την εν λόγω επιστήμη και το ίδιο θα συνέβαινε και στα υπόλοιπα επαγγέλματα⁶⁶⁵.

προσαγορεύεσθαι, εἶπερ οὗ τὸ ἄμεινον τοῦ χειρόνος ἄρχει σῶφρον κλητέον καὶ κρεῖττον αὐτοῦ»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 234.

⁶⁶¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 431e 4-5: «Ἐν ποτέροις οὖν φήσεις τῶν πολιτῶν τὸ σωφρονεῖν ἐνεῖναι ὅταν οὕτως ἔχωσιν; ἐν τοῖς ἀρχουσιν ἢ ἐν τοῖς ἀρχομένοις;».

⁶⁶². Ο.π., 431e 10 - 432a 2: «Ὅτι οὐχ ὥσπερ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ σοφία ἐν μέρει τινὶ ἑκατέρα ἐνοῦσα ἡ μὲν σοφὴν, ἡ δὲ ἀνδρείαν τὴν πόλιν παρείχετο, οὐχ οὕτω ποιεῖ αὕτη»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 235-236.

⁶⁶³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 432a 2-6: «Με τη σωφροσύνη δεν γίνεται έτσι, αλλά είναι απλωμένη σε όλη την πόλη, πέρα ως πέρα, φθάνοντας στην τέλεια αρμονία όλων των στοιχείων, παράγοντας τον ίδιο τόνο από τους πιο αδύναμους και τους μεσαίους πολίτες ίσαμε τους πιο δυνατούς –είτε με βάση τη νοημοσύνη τους θέλεις να τους αποτιμήσεις είτε με τη σωματική δύναμή τους, τα αριθμητικά δεδομένα, τον πλούτο ή οτιδήποτε άλλο παρόμοιο μα αυτά»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 235-236.

⁶⁶⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 432a 6-9: «Ὡστε ὀρθότατ' ἂν φαῖμεν ταύτην τὴν ὁμόνοιαν σωφροσύνην εἶναι, χειρόνός τε καὶ ἁμείνονος κατὰ φύσιν συμφωνίαν ὁπότερον δεῖ ἄρχειν καὶ ἐν πόλει καὶ ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, σ. 236.

⁶⁶⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 173a 9 - c 3: «Εἰ γὰρ ὅτι μάλιστα ἡμῶν ἄρχοι ἡ σωφροσύνη, οὐσα οἷαν νῦν ὀρίζομεθα, ἄλλο τι κατὰ τὰς ἐπιστήμας ἂν πράττειτο, καὶ οὔτε τις κυβερνήτης φάσκων εἶναι, ὦν δὲ οὐ, ἐξαπατῶν ἂν ἡμᾶς, οὔτε ἰατρὸς οὔτε στρατηγὸς οὔτ' ἄλλος οὐδεὶς, προσποιούμενός τι εἰδέναι ὃ μὴ οἶδε, λανθάνοι ἂν· ἐκ δὲ τούτων οὕτως ἐχόντων ἄλλο ἂν ἡμῖν τι ξυμβαίνει ὑγίεσι τε τὰ σώματα εἶναι μᾶλλον ἢ νῦν, καὶ τὰ σκευὴ καὶ τὴν ἀμπεχόνην καὶ ὑπόδεσιν πᾶσαν καὶ τὰ χρήματα πάντα τεχνικῶς ἡμῖν εἰργασμένα εἶναι καὶ ἄλλα πολλὰ διὰ τὸ ἀληθινοῖς δημιουργοῖς χρῆσθαι;»· πβ. Charles H. Kahn, «Plato's

Εάν λοιπόν παρείσφρεε σε όλο τον βίο των ανθρώπων, τότε το ανθρώπινο γένος θα ήταν πιο οργανωμένο, καθώς η σωφροσύνη δεν θα επέτρεπε στην άγνοια να ενεργήσει, όμως ο φιλόσοφος ισχυρίζεται πως αν και όλα αυτά θα συμβούν αν επικρατήσει, «ὅτι δ' ἐπιστημόνως ἂν πράττοντες εὖ ἂν πράττοιμεν καὶ εὐδαιμονοῖμεν, τοῦτο δὲ οὐπω δυνάμεθα μαθεῖν [...]»⁶⁶⁶.

Αναφορικά με τη σχέση δικαίου και σωφροσύνης ο Πλάτων επαινεί την πόλη των Λακεδαιμονίων ως προς την αντιμετώπισή της προς τους πολίτες, καθώς δεν υφίσταται διάκριση ανάμεσα σε πλούσιους και μη και στους έχοντες ή μη αξιώματα καθώς «οὐ γὰρ δὴ δεῖ κατὰ πόλιν γε εἶναι τὰς τιμὰς ὑπερεχούσας, ὅτι τίς ἐστὶν πλούτῳ διαφέρων, ἐπεὶ οὐδ' ὅτι ταχὺς ἢ καλὸς ἢ ἰσχυρὸς ἄνευ τινὸς ἀρετῆς, οὐδ' ἀρετῆς ἣς ἂν σωφροσύνη ἀπῇ»⁶⁶⁷ και αυτό συμβαίνει, διότι η γενναιότητα αποτελεί ένα τμήμα της αρετής⁶⁶⁸. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα «τό γε δίκαιον οὐ φύεται χωρὶς τοῦ σωφρονεῖν»⁶⁶⁹, διότι κανείς δεν θα ήθελε για συγκάτοικό του ή γείτονα κάποιον «ἀνδρεῖον» αλλά «μη σώφρονα» και «ἀκόλαστον» ή κάποιον

Charmides and the proleptic reading of socratic dialogues», The Journal of Philosophy, 85 (1988), σ. 546. Francesco Fronterotta, «The development of Plato's theory of Ideas and the "Socratic Question"», Oxford Studies in Ancient Philosophy, 32 (Summer 2007), σσ. 40-46.

⁶⁶⁶. Πλάτων, *Χαρμίδης*, 173c 3 – d 5: «Εἰ δὲ βούλοιό γε, καὶ τὴν μαντικὴν εἶναι ξυγχαρῆσωμεν ἐπιστήμην τοῦ μέλλοντος ἔσσεσθαι, καὶ τὴν σωφροσύνην, αὐτῆς ἐπιστατοῦσαν, τοὺς μὲν ἀλαζόνας ἀποτρέπειν, τοὺς δὲ ὡς ἀληθῶς μάντιες καθιστάναι ἡμῖν προφήτας τῶν μελλόντων. Κατεσκευασμένον δὴ οὕτω τὸ ἀνθρώπινον γένος ὅτι μὲν ἐπιστημόνως ἂν πράττοι καὶ ζῶη, ἔπομαι· ἢ γὰρ σωφροσύνη φυλάττουσα οὐκ ἂν ἐφῇ παρεμπίπτουσαν τὴν ἀνεπιστημοσύνην ξυνεργὸν ἡμῖν εἶναι· ὅτι δ' ἐπιστημόνως ἂν πράττοντες εὖ ἂν πράττοιμεν καὶ εὐδαιμονοῖμεν, τοῦτο δὲ οὐπω δυνάμεθα μαθεῖν, ὧ φίλε Κριτία»· πβ. Κωνσταντῖνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία. Ἐρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, σ. 26.

⁶⁶⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 696a 5 – b 5: «Και, εὐκρινά, στὴν πόλιν σας, φίλοι Λακεδαιμόνιοι, πρέπει κανεῖς νὰ ἀναγνώρισε το ἐξῆς· κανεῖς, πλούσιος ἢ φτωχός, ἀπλός πολίτης ἢ βασιλιάς, δὲν ἔχει ἰδιαιτέρους διακρίσεις ἢ ξεχωριστὴ ἐκπαίδευση πέρα ἀπὸ ἐκείνες ποὺ ὀρισε στὴν ἀρχὴ ὁ νομοθέτης σας με τὴ βοήθεια κάποιου θεοῦ. Δὲν ἀποτελεῖ λόγο διακρίσεως τὸ γεγονὸς ὅτι κάποιος πολίτης εἶναι πολὺ πλούσιος, γρήγορος, ωραῖος ἢ δυνατός χωρὶς νὰ διαθέτει κάποιες ἀρετές -ἢ ἀκόμα κι ἂν ἔχει κάποια ἀρετὴ ἀλλὰ τοῦ λείπει ἡ σωφροσύνη».

⁶⁶⁸. Ο.π., 696b 7: «Ἀνδρεία ποὺ μῶριον ἀρετῆς ἔν».

⁶⁶⁹. Ο.π., 696c 5-6: «Ἄρα τὸ δίκαιο δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴ σωφροσύνη».

«τεχνικὸν» και «περὶ ταῦτα σοφὸν» ἀλλὰ «ἄδικον»⁶⁷⁰, ὅπως και οὔτε «ὄν γε σοφὸν ἡμεῖς νυνδὴ προυθέμεθα, τὸν τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας κεκτημένον συμφώνους τοῖς ὀρθοῖς λόγοις καὶ ἐπομέναις»⁶⁷¹.

Σχετικὰ με τη *σωφροσύνη* και την *ύπαρξή* της στην ψυχή, ανακύπτει το ερώτημα εἰς ἀξίζει θαυμασμοῦ μια ψυχή η οποία εμφορεῖται ἀπὸ τη *σωφροσύνη* ἀλλὰ ἀπὸ καμία ἄλλη ἀρετή⁶⁷², σημειώνοντας πως δεν μπορεῖ να θεωρηθεῖ σωστή η μία ἢ η ἄλλη ἀπάντηση, ὁμως «τὸ μὲν δὴ πρόσθημα ὦν τιμαί τε καὶ ἀτιμῖαι οὐ λόγου, ἀλλὰ τινος μᾶλλον ἀλόγου σιγῆς, ἄξιον ἂν εἴη»⁶⁷³, αναφερόμενος στη *σωφροσύνη*. Γενικά ἐκεῖνο το στοιχεῖο που μας ωφελεῖ σε μεγαλύτερο βαθμὸ εἰς προσθέσουμε και αὐτὸ το στοιχεῖο ἀξίζει την μεγαλύτερη τιμή, στο ἀμέσως ἐπόμενο ἀξίζει μικρότερη τιμή και οὕτω καθ' ἐξῆς, διότι «τιμὰς λαγχάνον ἕκαστον ὀρθῶς ἂν λαγχάνοι»⁶⁷⁴. Στο σημείο αὐτὸ προτείνεται η δίκαιη κατάταξη των ἐπαίνων και των τιμωριῶν εἰς ἐπιζητεῖ η ἐκάστοτε πόλη να ἀποκτήσει ὅσα πιο πολλὰ ἀνθρώπινα ἐπιτεύγματα μπορεῖ και «λέγομεν τοίνυν ὅτι πόλιν, ὡς ἔοικεν, τὴν μέλλουσιν σφῶζεσθαί τε καὶ εὐδαιμονήσιν εἰς δύναμιν ἀνθρωπίνην δεῖ και ἀναγκαῖον τιμὰς τε καὶ ἀτιμίας διανέμειν ὀρθῶς. ἔστιν δὲ ὀρθῶς ἄρα τιμῶτατα μὲν καὶ πρῶτα τὰ περὶ τὴν ψυχὴν ἀγαθὰ κεῖσθαι, *σωφροσύνης* ὑπαρχούσης αὐτῇ, δεύτερα δὲ τὰ περὶ τὸ σῶμα καλὰ καὶ ἀγαθὰ, καὶ τρίτα

⁶⁷⁰. Ο.π., 696b 9 – c 4: «-Αφού λοιπόν ἀκουσες την ιστορία, βγάλε μόνος τα συμπεράσματά σου. Θα σου ἀρεσε να ἔχεις συγκάτοικο ἢ γείτονα ἕνα ἀνθρώπο γενναῖο ἀλλὰ ἄσωτο και παράλογο; -Τι εἶναι αὐτά που λες; -Τότε θα ἤθελες ἕνα καλὸ τεχνίτη, ἐμπειρο στη δουλειά του ἀλλὰ ἀδικο; -Ὁχι, καθόλου».

⁶⁷¹. Ο.π., 696c 8-10: «Οὔτε ἐπίσης τον σοφὸ για τον οποίο μιλήσαμε πιο πριν, του οποίου οι χαρές και οι λύπες βρίσκονται σε συμφωνία με την κοινὴ λογικὴ και υποτάσσονται σ' αὐτήν»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 315.

⁶⁷². Πλάτων, *Νόμοι*, 696d 4-6: «*Σωφροσύνη* ἄνευ πάσης τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἐν ψυχῇ τινι μεμονωμένη τίμιον ἢ ἄτιμον γίγνοιτ' ἂν κατὰ δίκην».

⁶⁷³. Ο.π., 696d 12 – e 2: «Αν ὁμως ὑπάρχει κάτι που ἀξίζει να θαυμάζεται ἢ να ἀποφεύγεται, δεν χρειάζεται να συζητάμε γι' αὐτὸ το πρόσθετο στοιχεῖο. Ας το ἀποσιωπήσουμε καλύτερα».

⁶⁷⁴. Ο.π., 696e 4-8: «Γενικά, ἐκεῖνο που μας ωφελεῖ περισσότερο αν προσθέσουμε κι αὐτὸ το στοιχεῖο ἀξίζει τη μεγαλύτερη τιμή, στο δεύτερο ἀξίζει μικρότερη τιμή, και οὕτω καθ' ἐξῆς. Κάθε πράγμα θα πάρει με την ἴδια ἀναλογία την τιμή που του ἀξίζει».

τὰ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ χρήματα λεγόμενα· τούτων δὲ ἂν ἐκτός τις βαίνει νομοθέτης ἢ πόλις, εἰς τιμὰς ἢ χρήματα προάγουσα ἢ τι τῶν ὑστέρων εἰς τὸ πρόσθεν τιμαῖς τάττουσα, οὐθ' ὅσιον οὔτε πολιτικὸν ἂν δρῶη πρᾶγμα»⁶⁷⁵. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα «τὸ γὰρ μὴ πλουτεῖν τε ἐξεῖναι ὑπερβαλλόντως ἀγαθὸν πρὸς τὸ σωφρονεῖν οὐ σμικρόν, καὶ πᾶσα ἡ παιδεία μετρίους πρὸς τὰ τοιαῦτ' εἴληφεν νόμους [...]»⁶⁷⁶.

Τέλος, δίνεται ο ορισμός για τη σωφροσύνη η οποία δεν ταυτίζεται με τη φρόνηση σημειώνοντας πως «εὐθύς παισὶν καὶ θηρίοις, τοῖς μὲν ἀκρατῶς ἔχειν πρὸς τὰς ἡδονάς, σύμφυτον ἐπανθεῖ, τοῖς δὲ ἐγκρατῶς· ὁ καὶ μονούμενον ἔφαμεν τῶν πολλῶν ἀγαθῶν λεγομένων οὐκ ἄξιον εἶναι λόγου»⁶⁷⁷.

iv. Δικαιοσύνη

Η τέταρτη αρετή που θα παρατεθεί είναι αυτή της δικαιοσύνης, με τον όρο να προέρχεται από την «δικαίου σύνεσιν», την κατανόηση δηλαδή του δικαίου και είναι δύσκολο ως προς την ετυμολόγησή του, καθώς πολλοί συμφωνούν έως ενός σημείου και έπειτα επέρχεται

⁶⁷⁵. Ο.π., 697b 1 – c 4: «Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι μια πόλη που θέλει να επιζήσει και να απολαύσει όσο πιο πολλά ανθρώπινα επιτεύγματα μπορεί, πρέπει να κατανέμει δίκαια τους επαίνους και τις τιμωρίες. Το πιο σωστό είναι να βάλουμε πρώτα στη σειρά τα πνευματικά αγαθά, εφόσον μέσα στην ψυχή υπάρχει και η σωφροσύνη. Στη δεύτερη θέση θα τοποθετήσουμε τα σωματικά αγαθά και στην τρίτη τον πλούτο και τις περιουσίες. Αν ένας νομοθέτης ή μια πόλη αγνοήσει αυτούς τους κανόνες δίνοντας μεγαλύτερη αξία στο χρήμα ή ανώτερη σειρά σε κάποιο από τα κατώτερα αγαθά, θα έχει κάνει μια ανοησία αντίθετη με την πολιτική και την ηθική»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 315.

⁶⁷⁶. Πλάτων, *Γοργίας*, 836a 1-4: «Εξάλλου η απαγόρευση του υπερβολικού πλούτου συμβάλλει στη σωφροσύνη κι η παιδεία έχει κανονισμούς που επίσης οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα».

⁶⁷⁷. Ο.π., 710a 5 – b 2: «Ακριβώς, Κλεινία. Τη σωφροσύνη με την κοινή της έννοια -κι όχι εκείνη που θα εννοούσε κανείς υπερβάλλοντας και ταυτίζοντάς τη με τη φρόνηση. Εννοώ το αυθόρμητο συναίσθημα, που αναπτύσσεται σε μικρά παιδιά και ζώα, το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις τα κάνει εγκρατή απέναντι στις απολαύσεις και σε ορισμένες όχι. Είπαμε πως, αν αυτή η ιδιότητα απομονωθεί από τα υπόλοιπα αγαθά για τα οποία συζητάμε, τότε δεν αξίζει ούτε να την αναφέρουμε».

διαφωνία⁶⁷⁸. Όλοι λοιπόν θεωρούν πως «τὸ πᾶν εἶναι ἐν πορείᾳ, τὸ μὲν πολὺ αὐτοῦ ὑπολαμβάνουσιν τοιοῦτόν τι εἶναι οἷον οὐδὲν ἄλλο ἢ χωρεῖν, διὰ δὲ τούτου παντὸς εἶναί τι δεξιόν, δι’ οὗ πάντα τὰ γιγνόμενα γίγνεσθαι· εἶναι δὲ τάχιστον τοῦτο καὶ λεπτότατον» και «οὐ γὰρ ἂν δύνασθαι ἄλλως διὰ τοῦ ὄντος ἰέναι παντός, εἰ μὴ λεπτότατόν τε ἦν ὥστε αὐτὸ μηδὲν στέγειν, καὶ τάχιστον ὥστε χρῆσθαι ὥσπερ ἐστῶσι τοῖς ἄλλοις. ἐπεὶ δ’ οὖν ἐπιτροπεύει τὰ ἄλλα πάντα διαῖόν, τοῦτο τὸ ὄνομα ἐκλήθη ὀρθῶς “δίκαιον”, εὐστομίας ἕνεκα τὴν τοῦ κάππα δύναμιν προσλαβόν»⁶⁷⁹.

Για τη δικαιοσύνη και συγκεκριμένα για το τι εἶναι ἀδικο και τι δίκαιο, ο Ηράκλειτος διατείνεται πως για τον θεό⁶⁸⁰ «καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια», ενώ ὅσον αφορά τους ανθρώπους «ἃ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν ἃ δὲ δίκαια»⁶⁸¹. Και ο Δημόκριτος συνδέει τη δικαιοσύνη με τον θεό, καθώς «μοῦνοι θεοφιλέες, ὅσοις ἐχθρόν τὸ ἀδικέειν»⁶⁸², δηλαδή συναρτά, ὅπως θα πραγματοποιήσει μεταγενέστερα και ο Πλάτων, «την ἴδια ἀρετὴ με την

⁶⁷⁸. Πλάτων, *Κρατύλος*, 412c 6-8, d 1: «"Δικαιοσύνη" δε, ὅτι μὲν ἐπὶ τῇ τοῦ δικαίου συνέσει τοῦτο κεῖται τὸ ὄνομα, ῥᾶδιον συμβαλεῖν· αὐτὸ δὲ τὸ "δίκαιον" χαλεπόν. Καὶ δὴ καὶ ἔοικε μέχρι μὲν του ὁμολογεῖσθαι παρὰ πολλῶν, ἔπειτα δὲ ἀμφισβητεῖσθαι»· πβ. Γεώργιος Χ. Κουμάκης, «Η αναγκαιότητα της επιείκειας. Ταυτότητα και ετερότητα στην κοινωνική δικαιοσύνη κατὰ Πλάτωνα και Αριστοτέλη», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 22 (2005), σσ. 3-22.

⁶⁷⁹. Πλάτων, *Κρατύλος*, 412d 1 – e 3: «Διότι ὅσοι θεωροῦν ὅτι το σύμπαν κινεῖται, υποθέτουν ὅτι το μεγαλύτερο μέρος του εἶναι φτιαγμένο ἔτσι, ὥστε να μην κάνει τίποτ’ ἄλλο παρὰ να προχωράει, και ὅτι ὑπάρχει κάτι που το διαπερνά, μέσω του οποίου γίνεται ὅ,τι γίνεται· αὐτό δε το κάτι, που λέμε, εἶναι ταχύτατο και λεπτότατο – διότι διαφορετικά δεν θα μπορούσε να διαπερνάει ολόκληρο το σύμπαν, αν δεν ἦταν τόσο πολὺ λεπτὸ, ὥστε να μην εμποδίζεται ἀπὸ τίποτα, και τόσο πολὺ γρήγορο, ὥστε δίπλα του ὅλα τ’ ἄλλα πράγματα νά’ ναι σαν να μην κινούνται καθόλου. Επειδὴ, λοιπόν, αὐτό το κάτι ἐπιτροπεύει ὅλα τ’ ἄλλα πράγματα ως διαῖόν αὐτά... δηλαδή διατρέχοντάς τα... ὀρθῶς το εἶπαν και το ονόμασαν "δίκαιον", ἀφού στην αρχικὴ λέξη πρόσθεσαν χάριν ευφωνίας ἓνα κάππα».

⁶⁸⁰. Για μια ενδελεχὴ ἀνάλυση του αποσπάσματος B102 του Ηράκλειτου πβ. Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, «Ηράκλειτος, ἀπόσπασμα 102: Ερμηνευτικὴ προσέγγιση», *Πλάτων*, Τόμος 50 (1998), Αθήνα, 1998, σσ. 127-139.

⁶⁸¹. Ηράκλειτος, DK. B102: «Για τον θεό ὅλα εἶναι ωραία, καλὰ και δίκαια· οἱ ἄνθρωποι ὁμως ἄλλα τα θεωροῦν ἄδικα και ἄλλα δίκαια»· πβ. Άννα Κελεσίδου, *Μελετήματα προσωκρατικῆς ἠθικῆς*, σ. 47.

⁶⁸². Δημόκριτος, DK. B217: «Οἱ θεοὶ ἀγαποῦν μόνον αὐτοὺς που μισοῦν την ἀδικία».

ψυχή και τη δέχεται ως δύναμη που εξαρτάται από τη σταθερότητα και την αφοβία της γνώμης, καθώς σύμφωνα με τον Δημόκριτο «δίκης κῦδος γνώμης θάρσος καὶ ἀθαμβία, ἀδικίης δὲ δεῖμα συμφορῆς τέρμα»⁶⁸³. Αναφορικά με την αγάπη του θεού μόνο στους δίκαιους ανθρώπους, θα παρατηρήσουμε αργότερα πως και ο Πλάτων θεωρεί πως ο θεός αγαπά μόνο τους ενάρετους ανθρώπους και μόνο από αυτούς δέχεται προσφορές, καθώς κάποιος που δεν διακατέχεται από αρετή δεν θα μπορέσει να έρθει κοντά στον θεό μόνο μέσω των θυσιών.

Όπως στο πλατωνικό σύστημα αξιών, κατ' ανάλογο τρόπο και στον Δημόκριτο «δηλώνεται η ασυμβατότητα αρετής και πλούτου»⁶⁸⁴, καθώς όποιος είναι έρμαιο των χρημάτων δεν θα μπορέσει ποτέ να είναι δίκαιος⁶⁸⁵. Κάθε άνθρωπος ανάλογα με την ισχύ που κατέχει πρέπει να εκδικείται για εκείνους που υφίστανται αδικία και να μην τους εγκαταλείπει, διότι μια τέτοια πράξη θεωρείται δίκαιη και καλή, με την αντίθετή της να ανήκει στις άδικες και κακές πράξεις⁶⁸⁶. Όσον αφορά τον Εμπεδοκλή η ευσέβεια και η δικαιοσύνη κατέχουν σημαντική θέση στο σύστημα ηθικών αξιών του καθώς «ἦν δὲ ὁσίως καὶ δικαίως διαβιώσωμεν, μακάριοι μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἀπαλλαγὴν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες, ἀλλ' ἐν αἰῶνι ἀναπαύεσθαι δυνάμενοι “ἀθάνατοις ... ἄτειρεῖς”, ἡ φιλόσοφος Ἐμπεδοκλέους λέγει ποιητική»⁶⁸⁷.

Κατά τους Πυθαγορείους η έννοια της δικαιοσύνης εκφράζεται με αριθμό «ισάκεις ἴσον», δηλαδή να προκύπτει μια ισότητα και από τα δυο

⁶⁸³. Ο.π., B215: «Δόξα της δικαιοσύνης είναι το θάρρος και αφοβία της γνώμης, ενώ κατάληξη της αδικίας είναι ο φόβος για την (επικείμενη) συμφορά».

⁶⁸⁴. Άννα Κελεσίδου, *Μελετήματα προσωκρατικής ηθικής*, σ. 54.

⁶⁸⁵. Δημόκριτος, DK. B50: «Ὁ χρημάτων παντελῶς ἥσων οὐκ ἂν ποτε εἴη δίκαιος».

⁶⁸⁶. Ο.π., B261: «Ἀδικουμένοισι τιμωρεῖν κατὰ δύναμιν χρὴ καὶ μὴ παρίεναι· τὸ μὲν γὰρ τοιοῦτον δίκαιον καὶ ἀγαθόν, τὸ δὲ μὴ τοιοῦτον ἄδικον καὶ κακόν».

⁶⁸⁷. Εμπεδοκλής, DK. B147: «Ἀν ζήσουμε με ευσέβεια και δικαιοσύνη, θα είμαστε ευτυχείς εδώ και πιο ευτυχείς μετά την απαλλαγή μας από την εδώ ζωή, γιατί δεν θα κατέχουμε την ευτυχία για λίγο χρόνο, αλλά θα μπορούμε να αναπαυόμαστε αιώνια: “ἀθάνατοις ... ἄτειρεῖς”, λέει η φιλοσοφική ποιητική τέχνη του Εμπεδοκλή».

μέρη, λόγου χάρη $6=3+3$. έτσι αντιλαμβάνονταν το δίκαιο, διότι «ό,τι αφαιρείται από κάποιον σε μια κοινωνική σχέση, πρέπει κατά την ίδια αναλογία να του προστεθεί. Έτσι συμπίπτει η δικαιοσύνη με την ανταπόδοση, με το αντιπεπονθός. Και η ποινή, όπως και η επανόρθωση μιας ζημιάς, είναι αντιπεπονθότα, ανταποδόσεις»⁶⁸⁸. Οι Πυθαγόρειοι πίστευαν στη δικαιοσύνη η οποία εφαρμοζόταν με μαθηματικό τρόπο στο δικό τους φιλοσοφικό σύστημα. Επίσης παρατηρούμε πως οι απόψεις των Προσωκρατικών για τη δικαιοσύνη είναι εφάμιλλες της πλατωνικής θεώρησης, χωρίς όμως να έχουν αναλυθεί στον ίδιο βαθμό που το πραγματοποιεί ο Πλάτων.

Όσον αφορά την πόλη, το στοιχείο εκείνο που την καθιστά ικανή να συμμετέχει στην αρετή δεν είναι άλλο από τη δικαιοσύνη⁶⁸⁹. Ο Σωκράτης αντιλαμβάνεται πως αυτό που αναζητούσαν τόση ώρα «φαίνεται πρό ποδῶν ἡμῖν ἐξ ἀρχῆς κυλινδεῖσθαι»⁶⁹⁰, καθώς εμμέσως αναφέρονταν σε αυτό⁶⁹¹, διότι είχε συμφωνηθεί πως ο κάθε πολίτης πρέπει να καταπιάνεται

⁶⁸⁸. Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1980, σ. 49.

⁶⁸⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 432b 2-5: «Εἶεν, ἦν δ' ἐγώ· Τὰ μὲν τρία ἡμῖν ἐν τῇ πόλει κατῶπται, ὥς γε οὕτωςι δόξαι· τὸ δὲ δὴ λοιπὸν εἶδος, δὴ ὁ ἄν' ἔτι ἀρετῆς μετέχοι πόλις, τί ποτ' ἂν εἴη; δῆλον γὰρ ὅτι τοῦτ' ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη»· πβ. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία. Έρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, σ. 200: «Ὡσαύτως ο ορισμός της δικαιοσύνης δεικνύει τον δρόμον προς τας ιδέας, ἐπειδὴ ο ορισμός αὐτῆς ως σχέσεως μεταξύ των μερῶν της ψυχῆς δεν ἐξαντλεῖ την οὐσίαν της δικαιοσύνης· αὐτὴ δεν ἐξαντλεῖται δι' ορισμῶν. Πᾶσα δε λήψις της οὐσίας της δικαιοσύνης ἐν λόγῳ εἶναι ἐλλιπής. Εάν ο ορισμός της δικαιοσύνης ως ἀρμονίας των δυνάμεων της ψυχῆς εἶναι ἀνώτερος του ὑπὸ του Κεφάλου ἐκφερομένου, ἐν τούτοις δεν πρέπει να θεωρηθῇ ως τελικός, οὐδὲ να ἐκληφθῇ ως οριστικὸς κανὼν»· Julia Annas, *Εἰσαγωγή στην Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα*, σσ. 152-161· Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 213-214· Ἀρης Διαμαντόπουλος, *Ο πλατωνικὸς ἡγέτης*, σσ. 38-46· Ἄννα Κελεσίδου – Γαλανοῦ, *Η έννοια της σωτηρίας στην πλατωνική πολιτική φιλοσοφία*, σσ. 50-52· Robert W. Hall, «The Just and Happy Man of the Republic: Fact or Fallacy?», *Journal of the History of Philosophy*, 9 (April 1971), σσ. 147-158· Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σσ. 64-65.

⁶⁹⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 431d 7-9: «Τόσην ὥρα, βρε ευλογημένη, φαίνεται πως κυλιόταν μπροστά στα πόδια μας, ἀπὸ την ἀρχὴ κιόλας [...]».

⁶⁹¹. Ο.π., 433e 5-7: «Οὕτως, εἶπον, ὥς δοκοῦμέν μοι καὶ λέγοντες αὐτὸ καὶ ἀκούοντες πάλαι οὐ μανθάνειν ἡμῶν αὐτῶν, ὅτι ἐλέγομεν τρόπον τινὰ αὐτό»· πβ. Simon H. Aronson, «The happy philosopher – A counterexample to Plato's proof», *Journal of the History of Philosophy*, 10 (1972), σσ. 384-386.

με ένα μόνο επάγγελμα και «εἰς ὃ αὐτοῦ ἡ φύσις ἐπιτηδειοτάτη πεφυκυῖα εἴη»⁶⁹² και επίσης «μὴν ὅτι γε τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν» εἶναι δικαιοσύνη⁶⁹³ καταλήγοντας στον ορισμό της δικαιοσύνης που εἶναι «τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν»⁶⁹⁴.

Εάν αφαιρεθούν ὅσα ἤδη εξετάστηκαν, δηλαδή ἡ σοφία, ἡ ἀνδρεία και ἡ σωφροσύνη, ὅτι υπολείπεται εἶναι ἐκεῖνο που ἔδωσε στις μνημονευθείσες ἀρετές «τὴ δύναμη να συγκροτηθῶν και, σαν συγκροτηθῶν, να κρατηθῶν ὡς κάτι ὑπαρκτό για ὅσο χρόνο αὐτό το υπόλοιπο θα εἶναι παρὸν στην πόλη»⁶⁹⁵. Ἐπειτα επιχειρεῖται να γνωστοποιηθεῖ ποιο ἀπὸ τα τρία μνημονευθέντα στοιχεία «εἰ δέοι γε κρῖναι τί τὴν πόλιν ἡμῖν τούτων μάλιστα ἀγαθὴν ἀπεργάσεται ἐγγενόμενον»⁶⁹⁶ συμπεραίνοντας πῶς «ισοδύναμα [...] με τὴ σοφία και τὴ σωφροσύνη και τὴν ἀνδρεία συμβάλλει, καθὼς φαίνεται, στην ἀρετὴ τῆς πόλης το να πράττει κανεῖς μόνο τα δικά του ἔργα»⁶⁹⁷. Ἐπομένως μαζί με τα ἄλλα τρία στοιχεία και ἡ δικαιοσύνη συμβάλλει στην ἀρετὴ τῆς πόλης⁶⁹⁸.

Το να παρᾶγεις δικαιοσύνη σημαίνει «να ορίζεις κατὰ τρόπο σύμφωνο με τὴ φυσικὴ τάξη ποιες θα εἶναι οἱ ἀμοιβαίες σχέσεις ἐξουσίας

⁶⁹². Πλάτων, *Πολιτεία*, 433a 5-6: «[...] με αὐτό για το οποίο θα εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του πιο κατάλληλα προικισμένος»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 238.

⁶⁹³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 433a 8-9: «Ἐπίσης ὅτι το να ἀσχολεῖται κανεῖς με τὴ δουλειά του και να μὴν ἀνακατεύεται σε πολλά πράγματα εἶναι δικαιοσύνη [...]».

⁶⁹⁴. *Ο.π.*, 433b 4: «[...] το να πράττει δηλαδή κανεῖς τα δικά του ἔργα»· πβ. Κωνσταντῖνος I. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 64.

⁶⁹⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 433b 7 – c 1: «Δοκεῖ μοι, ἦν δ' ἐγώ, τὸ ὑπόλοιπον ἐν τῇ πόλει ὧν ἐσκέμμεθα, σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας καὶ φρονήσεως, τοῦτο εἶναι, ὃ πᾶσιν ἐκείνοις τὴν δύναμιν παρέσχεν ὥστε ἐγγενέσθαι, καὶ ἐγγενομένοις γε σωτηρίαν παρέχειν, ἕωςπερ ἂν ἐνῇ»· πβ. Ευαγγελία Μαργαγιανού, «Ἡ ἐννοία τῆς δικαιοσύνης στους Προσωκρατικούς, τους Σοφιστές, τον Πλάτωνα και τον Ἀριστοτέλη», *Παρνασσός*, Ν' (Ἰανουάριος – Δεκέμβριος 2008), Ἀθήνα, 2008, σ. 79· Κωνσταντῖνος I. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 64· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 239-240.

⁶⁹⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 433c 4-5: «Ὡστόσο, εἶπα, αν θα χρειαζόταν να ξεχωρίσει κανεῖς ποιο ἀπὸ τα τρία θα μπορέσει με τὴν παρουσία του να καταστήσει τὴν πόλιν μας καλὴ [...]».

⁶⁹⁷. *Ο.π.*, 433d 7-9: «Ἐνάμιλλον ἄρα, ὡς ἔοικε, πρὸς ἀρετὴν πόλεως τῇ τε σοφίᾳ αὐτῆς καὶ τῇ σωφροσύνῃ καὶ τῇ ἀνδρείᾳ ἢ τοῦ ἑκάστων ἐν αὐτῇ τὰ αὐτοῦ πράττειν δύναιμις».

⁶⁹⁸. *Ο.π.*, 433d 11 – e 1: «Οὐκοῦν δικαιοσύνην τό γε τούτοις ἐνάμιλλον ἂν εἰς ἀρετὴν πόλεως θεῖης;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 240-241.

των διαφορετικών μερών της ψυχής», ενώ «το να παράγεις αδικία σημαίνει αμοιβαίες σχέσεις εξουσίας των μερών της ψυχής οι οποίες αντιστρατεύονται τη φύση»⁶⁹⁹. Η αρετή παρομοιάζεται με την «υγεία», το «κάλλος» και την «ευεξία της ψυχής», ενώ η κακία σαν «νόσος», «αίσχος» και «ασθένεια»⁷⁰⁰. Συνεπώς, «τὰ μὲν καλὰ ἐπιτηδεύματα» οδηγούν στην κατάκτηση της αρετής, ενώ «τὰ αἰσχροῦ εἰς κακίας»⁷⁰¹.

Όσον αφορά το κατά πόσο συμφέρει κάποιον να είναι δίκαιος και να ασχολείται με όμορφα πράγματα, γνωρίζοντάς το ή μη οι υπόλοιποι πολίτες ή εάν τον συμφέρει να είναι άδικος «ακόμη κι αν μείνει ατιμώρητος και δεν βελτιωθεί διαμέσου μιας ποινής»⁷⁰², εξάγεται το συμπέρασμα πως «ἐν μὲν εἶναι εἶδος τῆς ἀρετῆς, ἅπειρα δὲ τῆς κακίας, τέτταρα δ' ἐν αὐτοῖς ἄττα ὧν καὶ ἄξιον ἐπιμνησθῆναι»⁷⁰³. Όσες μορφές πολιτευμάτων υπάρχουν τόσες είναι και οι αντίστοιχες μορφές της ψυχής⁷⁰⁴ και «πέντε μὲν [...] πολιτειῶν, πέντε δὲ ψυχῆς»⁷⁰⁵. Μία μορφή πολιτεύματος, που θα μπορούσε να έχει δύο ονόματα ανάλογα πόσοι κυβερνούν, είναι η βασιλεία, εάν άρχει

⁶⁹⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 444d 8-11: «Οὐκοῦν αὖ, ἔφην, τὸ δικαιοσύνην ἐμποιεῖν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ φύσιν καθιστάναι κρατεῖν τε καὶ κρατεῖσθαι ὑπ' ἀλλήλων, τὸ δὲ ἀδικίαν παρὰ φύσιν ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἄλλο ὑπ' ἄλλου;».

⁷⁰⁰. *Ο.π.*, 444d 13 – e 2: «Η αρετή επομένως θα είναι, καθώς φαίνεται, κάτι σαν υγεία και ομορφιά και καλή κατάσταση της ψυχής, ενώ η κακία σαν αρρώστια και ασχήμια και ανημποριά»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 64· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, σ. 266.

⁷⁰¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 444e 4-5: «Και άραγε οι καλές δραστηριότητες δεν οδηγούν στην κατάκτηση της αρετής, ενώ οι άσχημες στην κακία;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 266.

⁷⁰². Πλάτων, *Πολιτεία*, 444e 7 - 445a 4: «Τὸ δὴ λοιπὸν ἤδη, ὡς ἔοικεν, ἡμῖν ἐστὶ σκέψασθαι πότερον αὖ λυσιτελεῖ δίκαιά τε πράττειν καὶ καλὰ ἐπιτηδεύειν καὶ εἶναι δίκαιον, ἔάντε λανθάνῃ ἔάντε μὴ τοιοῦτος ὧν, ἢ ἀδικεῖν τε καὶ ἄδικον εἶναι, ἔάνπερ μὴ διδῶ δίκην μηδὲ βελτίων γίγνηται κολαζόμενος»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 266-267.

⁷⁰³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 445c 4-7: «Σταλήθεια, εἶπα, τώρα που με τη διερεύνησή μας έχουμε ανεβεί εδώ ψηλά, κοιτάζοντας τα πράγματα σαν από ένα παρατηρητήριο, έχω την εντύπωση ότι διακρίνω ένα μόνο εἶδος αρετής, άπειρα όμως εἶδη κακίας, κι ανάμεσά τους τέσσερα στα οποία αξίζει να αναφερθούμε».

⁷⁰⁴. *Ο.π.*, 445c 9-10: «Όσοι, ἦν δ' ἐγώ, πολιτειῶν τρόποι εἰσὶν εἶδη ἔχοντες, τοσοῦτοι κινδυνεύουσι καὶ ψυχῆς τρόποι εἶναι».

⁷⁰⁵. *Ο.π.*, 445d 1: «Πέντε, εἶπα, των πολιτευμάτων και πέντε της ψυχής».

ένας ή η αριστοκρατία, εάν είναι περισσότεροι⁷⁰⁶. Αυτή τη μορφή πολιτεύματος⁷⁰⁷, ο Σωκράτης, τη χαρακτηρίζει «ἀγαθή» και «ὀρθή», όπως και μία τέτοια πόλη και έναν τέτοιο ἄνθρωπο⁷⁰⁸. «κακές» και «ἡμαρτημένες»⁷⁰⁹, από την άλλη πλευρά, χαρακτηρίζει τις άλλες πόλεις και τα άλλα πολιτεύματα, τόσο σχετικά με τον τρόπο διοίκησης όσο και με τη διαμόρφωση του χαρακτήρα των πολιτών⁷¹⁰.

Η δικαιοσύνη, είναι για τον Σωκράτη, ό, τι καλύτερο για την ψυχή, η οποία πρέπει να πράττει τα δίκαια, διότι «νῦν ἤδη ἀνεπίφθονόν ἐστιν πρὸς ἐκείνοις καὶ τοὺς μισθοὺς τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ ἀποδοῦναι, ὅσους τε καὶ οἷους τῇ ψυχῇ παρέχει παρ' ἀνθρώπων τε καὶ θεῶν, ζῶντος τε ἔτι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπειδὰν τελευτήσῃ»⁷¹¹. Οι θεοί δεν μπορούν να εξαπατηθούν σχετικά με το ποιος χαρακτήρας είναι δίκαιος και ποιος άδίκος⁷¹² και για αυτόν τον λόγο οι δίκαιοι άνθρωποι είναι αγαπητοί στους θεούς και επομένως όσα προέρχονται από αυτούς είναι για τους δίκαιους

⁷⁰⁶. Ο.π., 445d 3-6: «Λέγω, εἶπον, ὅτι εἷς μὲν οὗτος ὃν ἡμεῖς διεληλύθαμεν πολιτείας εἷη ἂν τρόπος, ἐπονομασθείη δ' ἂν καὶ διχῇ· ἐγγενομένου μὲν γὰρ ἀνδρὸς ἑνὸς ἐν τοῖς ἄρχουσι διαφέροντος βασιλεία ἂν κληθείη, πλειόνων δὲ ἀριστοκρατία».

⁷⁰⁷. Ο.π., 445d 8 – e 3: «Αὐτό, εἶπα, το χαρακτηρίζω ὡς ἓνα ἐνιαῖο εἶδος πολιτεύματος· γιατί ἀσχέτως ἀν θα ὑπάρχουν πολλοὶ ἄρχοντες ἢ μόνο ἓνας, δεν πρόκειται να πειράξουν τίποτα στους σημαντικούς θεσμούς της πόλης, εφόσον θα ἔχουν λάβει την αγωγή και την παιδεία που ἐκθέσαμε»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 268.

⁷⁰⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 449a 1-2: «Ἀγαθὴν μὲν τοίνυν τὴν τοιαύτην πόλιν τε καὶ πολιτείαν καὶ ὀρθὴν καλῶ, καὶ ἄνδρα τὸν τοιοῦτον»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 274-275.

⁷⁰⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 449a 2-3: «Κακές, πάλι, και λαθεμένες χαρακτηρίζω τις άλλες πόλεις και τα άλλα πολιτεύματα»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 274-275.

⁷¹⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 449a 3-5: «[...] περὶ τε πόλεων διοικήσεις καὶ περὶ ἰδιωτῶν ψυχῆς τρόπου κατασκευῆν, ἐν τέτταρσι πονηρίας εἶδεν οὐσας»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 274-275.

⁷¹¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 612b 7 – c 3: «Τώρα λοιπόν, Γλαῦκων, εἶπα ἐγώ, δεν μπορούμε ἀπροκατάληπτα πια να αναγνωρίσουμε στη δικαιοσύνη και στο υπόλοιπο μέρος της ἀρετῆς, πέρα ἀπὸ ἐκεῖνα τα προηγούμενα, ἐπίσης τις ανταμοιβές, ὅσες και ὅποιας λογῆς εἶναι αὐτές, τις οποίες κομίζει στην ψυχή ἀπὸ τους ἀνθρώπους κι ἀπὸ τους θεούς, και ὅσο εἶναι ἀκόμη ζωντανός ο ἄνθρωπος και ὅταν πεθάνει»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 470.

⁷¹². Πλάτων, *Πολιτεία*, 612e 2-3: «Οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, πρῶτον μὲν τοῦτο ἀποδώσετε, ὅτι θεούς γε οὐ λανθάνει ἐκάτερος αὐτῶν οἷος ἐστιν».

«ἄριστα», πλην όμως εάν «κακὸν ἐκ προτέρας ἁμαρτίας ὑπῆρχεν»⁷¹³. Επομένως εάν κάποιος δίκαιος άνθρωπος βρίσκεται σε οικονομική ανέχεια, είναι ἄρρωστος ή βασανίζεται από κάτι ἄλλο, πρέπει να έχουμε πίστη πως στο τέλος αυτά έγιναν για καλό και θα ευτυχήσει είτε στον επίγειο βίο είτε μετά θάνατον· αυτό συμβαίνει διότι οι θεοί δείχνουν πρόνοια και δεν εγκαταλείπουν εκείνον ο οποίος θέλει να είναι δίκαιος, ασκώντας ἔμπρακτα την αρετή και θέλοντας να εξομοιωθεί με το θείο, στον βαθμό του δυνατού⁷¹⁴. Για τους άδικους ανθρώπους, ακόμη και αν δεν αποκαλυφθούν από νεαρή ηλικία, στο τέλος της ζωής τους φαίνονται οι αδικίες που διέπρατταν και έχουν κακή μεταχείριση από τους συμπολίτες τους⁷¹⁵. Για ακόμη μια φορά ασκείται αναφορά στην πρόνοια που επιδεικνύουν οι θεοί σχετικά με του ανθρώπους, καθιστώντας σαφές πως είναι δίκαιοι και πως ο άνθρωπος που εμφορείται από την αρετή της δικαιοσύνης θα ανταμειφθεί είτε στην επίγεια ζωή είτε όταν επέλθει ο θάνατος.

Σχετικά με το τι είναι πιο ευχάριστο, η αδικία ή η δικαιοσύνη, ο φιλόσοφος εύλογα παρατηρεί πως είναι υποκειμενικό, καθώς στον άδικο άνθρωπο η αδικία είναι πιο ευχάριστη, ενώ στον δίκαιο συμβαίνει το αντίθετο και κατά το κείμενο «τὰ μὲν ἄδικα τῷ τοῦ δικαίου ἐναντίως

⁷¹³. Ο.π., 612e 8, 613a 1-2: «Και δεν θα συμφωνήσουμε ότι για όποιον είναι αγαπητός στους θεούς, όσα πράγματα προέρχονται από τους θεούς θα είναι γι' αυτόν, όλα, όσο το δυνατόν καλύτερα, εκτός κι αν υπήρχε μέσα του κάποιο αναπότρεπτο κακό από μια αμαρτία του σε προηγούμενη ζωή του;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 431.

⁷¹⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 613a 4 – b 1: «Οὕτως ἄρα ὑποληπτέον περὶ τοῦ δικαίου ἀνδρός, ἐάντ' ἐν πενίᾳ γίγνηται ἐάντ' ἐν νόσοις ἢ τινι ἄλλῳ τῶν δοκούντων κακῶν, ὡς τούτῳ ταῦτα εἰς ἀγαθόν τι τελευτήσῃ ζῶντι ἢ καὶ ἀποθανόντι. οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτε ἀμελεῖται ὅς ἂν προθυμείσθαι ἐθέλῃ δίκαιος γίγνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῷ»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 431.

⁷¹⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 613d 5 – e 4: «Καὶ αὖ καὶ περὶ τῶν ἀδίκων, ὅτι οἱ πολλοὶ αὐτῶν, καὶ ἐὰν νέοι ὄντες λάθωσιν, ἐπὶ τέλους τοῦ δρόμου αἰρεθέντες καταγέλαστοί εἰσιν καὶ γέροντες γιγνόμενοι ἄθλιοι προπιλακίζονται ὑπὸ ξένων τε καὶ ἀστών, μαστιγούμενοι καὶ ἅ ἄγροικα ἔφησθα σὺ εἶναι, ἀληθῆ λέγων –εἴτα στρεβλώσονται καὶ ἐκκαυθήσονται– πάντα ἐκεῖνα οἷου καὶ ἐμοῦ ἀκηκοέναι ὡς πάσχουσιν. ἀλλ' ὁ λέγω, ὅρα εἰ ἀνέξῃ»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 432.

φαινόμενα, ἐκ μὲν ἀδίκου καὶ κακοῦ ἑαυτοῦ θεωρούμενα ἡδέα, τὰ δὲ δίκαια ἀηδέστατα, ἐκ δὲ δικαίου πάντα τὰναντία παντὶ πρὸς ἀμφοτέρω»⁷¹⁶. Ανάμεσα σε αυτές τις δυο απόψεις, σωστή είναι η κρίση του δίκαιου, με τον Πλάτωνα να επάγεται πως «ἀναγκαῖον ἄρα τὸν ἄδικον βίον οὐ μόνον αἰσχίῳ καὶ μοχθηρότερον, ἀλλὰ καὶ ἀηδέστερον τῇ ἀληθείᾳ τοῦ δικαίου τε εἶναι καὶ ὀσίου βίου»⁷¹⁷.

Η ανθρώπινη ευδαιμονία συνίσταται σε δύο παράγοντες, στην παιδεία, διότι «τὸν μὲν γὰρ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ γυναῖκα εὐδαίμονα εἶναι»⁷¹⁸, και στο να είναι κανείς δίκαιος, όπως έχει ήδη μνημονευθεί. Οι άνθρωποι που είναι άδικοι είναι δυστυχείς, καθώς «ὁ ἀδικῶν τε καὶ ὁ ἄδικος πάντως μὲν ἄθλιος, ἀθλιώτερος μέντοι ἔαν μὴ διδῶ δίκην μηδὲ τυγχάνῃ τιμωρίας ἀδικῶν, ἦττον δὲ ἄθλιος ἔαν διδῶ δίκην καὶ τυγχάνῃ δίκης ὑπὸ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων»⁷¹⁹. Σε δυσμενέστερη θέση βρίσκεται λοιπόν αυτός που αδικεί, παρά αυτός που αδικείται, διότι θεωρεί ταυτόσημες τις έννοιες του ωραίου και του αγαθού όπως και του άσχημου με αυτή του αίσχρoύ⁷²⁰, διότι «τὰ καλὰ πάντα, οἷον καὶ σώματα καὶ

⁷¹⁶. Πλάτων, *Νόμοι*, 663c 3-6: «Η αδικία φαίνεται πιο ευχάριστη στον εχθρό της δικαιοσύνης, γιατί τη βλέπει από τη δική του πλευρά που είναι άδικη και κακή. Η δικαιοσύνη, από το άλλο μέρος, του φαίνεται πολύ δυσάρεστη. Από την άποψη όμως του δίκαιου ανθρώπου και οι δυο περιπτώσεις φαίνονται αντίθετες».

⁷¹⁷. Ο.π., 663d 2-4: «Τότε λοιπόν αναγκαστικά η ζωή του άδικου δεν είναι μόνο πιο αίσχρη και ακόλαστη αλλά και λιγότερο ευχάριστη από την ηθική και δίκαιη ζωή».

⁷¹⁸. Πλάτων, *Γοργίας*, 470e 9-11: «Διότι ο άνθρωπος, είτε είναι άνδρας είτε γυναίκα, όταν είναι άριστα διαπαιδαγωγημένος, ώστε να αποκαλείται ενάρετος είναι και ευτυχισμένος»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σσ. 242-243.

⁷¹⁹. Πλάτων, *Γοργίας*, 472e 4-8: «Κατά την προσωπική μου γνώμη, Πώλε, ο άνθρωπος που κάθε κατεύθυνση της δράσης του είναι συνυφασμένη με την αδικία και συνεπώς είναι άδικος θα είναι ταυτόχρονα και δυστυχισμένος από κάθε άποψη, μα ασφαλώς η δυστυχία του θα λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις, αν, ενώ δρα έξω από το πλαίσιο του δικαίου, αποφεύγει την κρίση ενώπιον της δικαιοσύνης και δεν του επιβάλλονται οι οριζόμενες από τον νόμο ποινές, σαφώς όμως θα ήταν δυστυχής σε μικρότερο βαθμό, αν δικαζόταν για τις άδικες πράξεις του και γνώριζε υποδειγματική τιμωρία από θεούς και ανθρώπους»· πβ. Α. Κελεσίδου, «Πλατωνική δικαιοσύνη και τιμωρία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 19-20 (1989-1990), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 235-237· E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σσ. 246-248.

⁷²⁰. Πλάτων, *Γοργίας*, 474c 13 – d 1: «Μανθάνω· οὐ ταῦτὸν ἡγήσῃ σύ, ὡς ἔοικας, καλόν τε καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν καὶ αἰσχρόν».

χρώματα καὶ σχήματα καὶ φωνὰς καὶ ἐπιτηδεύματα εἰς οὐδὲν ἀποβλέπων καλεῖς ἐκάστοτε καλὰ; Οἷον πρῶτον τὰ σώματα τὰ καλὰ οὐχὶ ἤτοι κατὰ τὴν χρεῖαν λέγεις καλὰ εἶναι, πρὸς ὃ ἂν ἕκαστον χρήσιμον ᾗ, πρὸς τοῦτο, ἢ κατὰ ἡδονὴν τινά, ἐὰν ἐν τῷ θεωρεῖσθαι χαίρειν ποιῇ τοὺς θεωροῦντας;»⁷²¹. Το ἴδιο συμβαίνει καὶ ὅσον ἀφορὰ τοὺς νόμους, τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ τὴν «ωραιότητα τῶν γνώσεων»⁷²². Ο ἀδικῶν θα εἶναι περισσότερο δυστυχησμένος ἐὰν δὲν τοῦ ἐπιβληθεῖ ἡ ἀρμόζουσα ποινὴ, ἔχουμε συνεπῶς «τὴν παράδοξη θεωρία τῆς τιμωρίας-ευτυχίας»⁷²³, αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται με διττὸ τρόπο, πρῶτον «θρησκευτικὰ, με τὸν ἐσχατολογικὸ μῦθο τοῦ προορισμοῦ τῶν ψυχῶν καὶ τοῦ θεϊκοῦ δικαστηρίου» καὶ δεύτερον «με τὴ γνωστὴ τοῦ τέχνη τῶν παραλληλισμῶν: ἡ τιμωρία λειτουργεῖ ὅπως ἡ ἱατρικὴ» με τὴ δεύτερη νὰ λυτρώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀσθένεια καὶ ἡ πρώτη ἀπὸ τὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀκρασία⁷²⁴.

Υστερὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ συλλογιστικὴ, συμπεραίνεται πῶς «ὅταν ἓνα πρᾶγμα ἀνάμεσα σὲ δύο προσδιορίζεται ὡς καλὸ σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὸ ἄλλο, εἶναι ωραιότερο γιατί υπερβαίνει τὸ ἄλλο στὴν ἡδονὴ ἢ στὴν ὠφέλεια, πού αὐτὰ μας προσφέρουν ἢ καὶ στὰ δύο μαζί»⁷²⁵, ἐνῶ «ὅταν πάλι ἀνάμεσα σὲ δύο πρᾶγματα ἀσχημὰ τὸ ἓνα εἶναι ἀσχημότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο, εἶναι πιο ἀσχημὸ γιὰ τὸν λόγο ὅτι υπερέχει συγκριτικὰ τοῦ ἄλλου ὅσον

⁷²¹. Ο.π., 474d 3 – e 1: «Ὅλα τὰ πρᾶγματα τὰ ὁποῖα τὰ κατατάσσουμε στὰ ωραία, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ σώματα καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ σχήματα καὶ τοὺς ἤχους καὶ τὰ διάφορα ἔργα τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀποβλέπεις σὲ κάποιο εἰδοποιό χαρακτηριστικὸ ὅταν τὰ ὀνομάζεις σὲ κάθε περίπτωσι ωραία; Γιὰ νὰ γίνω πιο συγκεκριμένος, τὰ ωραία σώματα πρῶτον δὲν τὰ θεωρεῖς ωραία ἀνάλογα με τὴ χρησιμότητά τους, δηλαδὴ σὲ ὅ,τι τὸ καθένα μᾶς εἶναι χρήσιμο, σ' αὐτὸ ἀποβλέποντας ἢ σχετικὰ με τὴν ευχαρίστηση τὴν ὁποία μᾶς προσφέρουν ἐὰν βέβαια ἡ θέασι τοῦ ωραίου δημιουργεῖ κάποια ευφορία στοὺς θεατές;»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 41· Μανόλης Ἀνδρόνικος, *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Τέχνη. Οἱ πλατωνικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ ωραῖο καὶ τὶς εἰκαστικὲς τέχνες*, Ἀθήνα, Νεφέλη, 1984, σ. 33· E. R. Dodds (comment.), *Πλάτων, Γοργίας*, σσ. 249-251.

⁷²². Πλάτων, *Γοργίας*, 475a 2-3: «Οὐκοῦν καὶ τὸ τῶν μαθημάτων κάλλος ὡσαύτως;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), *Πλάτων, Γοργίας*, σσ. 251-252.

⁷²³. Α. Κελεσίδου, «Πλατωνικὴ δικαιοσύνη καὶ τιμωρία», σ. 237.

⁷²⁴. *Αὐτόθι*.

⁷²⁵. Πλάτων, *Γοργίας*, 475a 9-11: «Ὅταν ἄρα δυοῖν καλοῖν θατερον κάλλιον ᾗ, ἢ τῷ ἑτέρῳ τούτοις ἢ ἀμφοτέροις ὑπερβάλλον κάλλιον ἐστίν, ἤτοι ἡδονὴ ἢ ὠφελία ἢ ἀμφοτέροις».

αφορά την βλάβη ή την ηδονή που αυτά προκαλούν»⁷²⁶. Επομένως, ο Σωκράτης καταλήγει «ὅτι οὐτ' ἂν ἐγὼ οὐτ' ἂν σὺ οὐτ' ἄλλος οὐδεὶς ἀνθρώπων δέξαιτ' ἂν μᾶλλον ἀδικεῖν ἢ ἀδικεῖσθαι· κάκιον γὰρ τυγχάνει ὄν»⁷²⁷.

Αυτός που αδικεί και ύστερα υφίσταται την ανάλογη τιμωρία γίνεται καλύτερος όσον αφορά την ψυχή του, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, διότι απαλλάσσεται από την κακία της ψυχής του⁷²⁸. Όπως συμβαίνει με το σώμα, το οποίο έχει ως κακά την «ἀσθένεια», τη «νόσο» και το «αἰσχος»⁷²⁹, το ίδιο συμβαίνει και στην ψυχή, όπου η ανάλογη διαφθορά ονομάζεται «ἀδικία», «ἀμάθεια» και «δειλία»⁷³⁰.

Προκύπτει επομένως πως η αδικία και εν γένει η διαφθορά της ψυχής είναι η αισχρότερη όλων των δεινών, καθώς «υπερέχει συντριπτικά από κάθε άλλο κακό όσον αφορά την εξαιρετικά μεγάλη βλάβη που επιφέρει και το φοβερό κακό που προκαλεί στον άνθρωπο, εφόσον δεν υπερνικά τα άλλα δεινά και στα επίπονα αποτελέσματα που αυτή προκαλεί [...]»⁷³¹. Η τέχνη τώρα, που θεραπεύει τη διαφθορά και την αδικία είναι αυτή της δικαιοσύνης και τα εκτελεστικά της όργανα είναι οι δικαστές,

⁷²⁶. Ο.π., 475b 1-3: «Καὶ ὅταν δὲ δὴ δυοῖν αἰσχροῖν τὸ ἕτερον αἰσχίον ἦ, ἤτοι λύπη ἢ κακῶ ὑπερβάλλον αἰσχίον ἔσται».

⁷²⁷. Ο.π., 475e 4-7: «Σωστά λοιπόν διατύπωνα τη γνώμη, ότι ούτε εγώ ούτε εσύ ούτε και κανένας άλλος βέβαια από το σύνολο των ανθρώπων θα προτιμούσε περισσότερο να αδικεί παρά να αδικείται, διότι το να αδικεί κανείς συμβαίνει να είναι περισσότερο επιβλαβές από το να αδικείται»· πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 41.

⁷²⁸. Πλάτων, *Γοργίας*, 477a 12-13: «Κακίας ἄρα ψυχῆς ἀπαλλάττεται ὁ δίκην διδούς».

⁷²⁹. Ο.π., 477b 4-6: «Σε σχέση με την ιδιοσυστασία του σώματος; Δε θα συντασσόσουν με την άποψη ότι το κακό είναι η αδυναμία και η αρρώστια και η ασχήμια και όλα τα σχετικά»· πβ. E. R. Dodds (comment.), *Πλάτων*, *Γοργίας*, σ. 255.

⁷³⁰. Πλάτων, *Γοργίας*, 477b 11-12: «Αυτή λοιπόν τη διαφθορά δεν την ονομάζεις αδικία και αμάθεια και δειλία και όλα τα σχετικά»· πβ. Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 746 (σημ. 115): «Τα ουσιαστικά αδικία, αμάθεια, δειλία και βεβαίως η ακολασία, που αναφέρεται παρακάτω (477e), αποτελούν ελλείψεις των τεσσάρων πλατωνικών αρετών, της δικαιοσύνης, της φρόνησης, της ανδρείας και της σωφροσύνης όπως παραθέτονται στο 631 c-d των *Νόμων*. Η σοφία (φρόνηση) και η δικαιοσύνη τείνουν να ταυτιστούν με την αρετή ως ολότητα».

⁷³¹. Ο.π., 477d 12 – e 2: «Υπερφυνεί τινι ἄρα ὡς μεγάλη βλάβη καὶ κακῶ θαυμασίῳ ὑπερβάλλουσα τᾶλλα ἢ τῆς ψυχῆς πονηρία αἰσχιστόν ἐστι πάντων, ἐπειδὴ οὐκ ἀληθδόνι γε, ὡς ὁ σὸς λόγος»· πβ. E. R. Dodds (comment.), *Πλάτων*, *Γοργίας*, σ. 256.

ενώ αντίστοιχα, η τέχνη που θεραπεύει το σώμα είναι η ιατρική και αυτή που μας απαλλάσσει από την πενία είναι η χρηματιστική. Από αυτές τις τρεις τέχνες, δικαιοσύνη, ιατρική και χρηματιστική, αυτή που υπερέχει είναι η πρώτη, διότι «αὐτὸς ἦτοι ἡδονὴν πλείστην ποεῖ ἢ ὠφελίαν ἢ ἀμφοτέρω, εἴπερ κάλλιστον ἐστίν»⁷³².

Ανάμεσα σε δυο διεφθαρμένους ανθρώπους, είτε στο σώμα είτε στην ψυχή, πιο δυστυχισμένος είναι εκείνος που αν και νοσεί δεν θεραπεύεται και όχι εκείνος που δέχεται την ίαση και απαλλάσσεται από το κακό⁷³³, διότι «οὐκοῦν τὸ δίκην δίδοναι μεγίστου κακοῦ ἀπαλλαγὴ ἦν, πονηρίας»⁷³⁴, γιατί «σωφρονίζει γάρ που καὶ δικαιότερους ποεῖ καὶ ἰατρικὴ γίγνεται πονηρίας ἢ δίκη»⁷³⁵.

Σχετικά με την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων στο κατά πόσο ευδαίμονες είναι, πρώτα κατατάσσεται εκείνος ο οποίος δεν έχει κακία στην ψυχή και είναι απόλυτα ευτυχισμένος⁷³⁶. Ὑστερα, εκείνος ο οποίος αν και άδικος απαλλάσσεται από την κακία με νοθεσία και επιπλήξεις και τιμωρείται δίκαια⁷³⁷. Τέλος, εκείνος που ζει στην απόλυτη δυστυχία είναι αυτός που είναι άδικος και δεν προσπαθεί να απαλλάξει την ψυχή του από αυτό το βάρος⁷³⁸, συμπεριλαμβανομένου και εκείνου που ενώ διαπραττει

⁷³². Πλάτων, *Γοργίας*, 478b 7-8: «Στη βάση λοιπόν ότι η δικαιοσύνη είναι η ωραιότερη όλων των τεχνών, δεν εφάπτεται το γεγονός πως επιφέρει μέγιστη ἡδονή και ὠφέλεια ἢ ένα συγκεκρισμένο και των δύο;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 256.

⁷³³. Πλάτων, *Γοργίας*, 478d 1-4: «Αθλιώτερος πότερος δυοῖν ἐχόντοιν κακὸν εἴτ' ἐν σώματι εἴτ' ἐν ψυχῇ, ὁ ἰατρευόμενος καὶ ἀπαλλαττόμενος τοῦ κακοῦ, ἢ ὁ μὴ ἰατρευόμενος, ἔχων δε;»· πβ. E. R. Dodds (comment.), Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 257.

⁷³⁴. *Ο.π.*, 478d 6-7: «Η τιμωρία ενός ανθρώπου εξαιτίας των παραπτωμάτων στα οποία υπέπεσε και η απονομή της δικαιοσύνης, δεν είναι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ μέγιστο κακό, δηλαδή τη διαφθορά;».

⁷³⁵. *Ο.π.*, 478d 9-10: «Διότι επιφέρει τον σωφρονισμό, και ὅπως ἐγὼ τὸ ἀντιλαμβάνομαι, δικαιότερους κάνει τους ανθρώπους και ἰατρικὴ γίνεται τῆς διαφθοράς ἡ δικαιοσύνη».

⁷³⁶. *Ο.π.*, 478e 1-3: «Εὐδαιμονέστατος μὲν ἄρα ὁ μὴ ἔχων κακίαν ἐν ψυχῇ, ἐπειδὴ τοῦτο μέγιστον τῶν κακῶν ἐφάνη»· πβ. James Doyle, «The fundamental conflict in Plato's *Gorgias*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 30 (Summer 2006), σσ. 92-94.

⁷³⁷. Πλάτων, *Γοργίας*, 478e 5-8: «Δεύτερος δε που ὁ ἀπαλλαττόμενος. Ἔοικεν. Οὗτος δ' ἦν ὁ νοθετούμενός τε καὶ ἐπιπληττόμενος καὶ δίκην δίδους».

⁷³⁸. *Ο.π.*, 478e 10-11: «Κάκιστα ἄρα ζῇ ὁ ἔχων ἀδικίαν καὶ μὴ ἀπαλλαττόμενος».

αδικήματα δεν τιμωρείται και δεν του επιβάλλεται η απονομή του δικαίου⁷³⁹.

Οι άνθρωποι αυτοί, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, έχουν τον ίδιο τρόπο δράσης με τον πολίτη που αν και νοσεί αρνείται να επισκεφτεί γιατρό και να ακολουθήσει ιατρική αγωγή φοβούμενος τις ιατρικές μεθόδους ισχυριζόμενος ότι είναι επίπονες⁷⁴⁰. Αυτό συμβαίνει διότι «ἀγνοῶν γε, ὡς ἔοικεν, οἷόν ἐστιν ἡ ὑγίεια καὶ ἀρετὴ σώματος. Κινδυνεύουσι γὰρ ἐκ τῶν νῦν ἡμῖν ὡμολογημένων τοιοῦτόν τι ποιεῖν καὶ οἱ τὴν δίκην φεύγοντες, ὧ Πῶλε, τὸ ἀλγεινὸν αὐτοῦ καθορᾶν, πρὸς δὲ τὸ ὠφέλιμον τυφλῶς ἔχειν καὶ ἀγνοεῖν ὅσῳ ἀθλιώτερόν ἐστι μὴ ὑγιῶς σώματος μὴ ὑγιᾶ ψυχῇ συνοικεῖν, ἀλλὰ σαθρᾶ καὶ ἀδίκῳ καὶ ἀνοσίῳ, ὅθεν καὶ πᾶν ποιοῦσιν ὥστε δίκην μὴ δίδοναι μηδ' ἀπαλλάττεσθαι τοῦ μεγίστου κακοῦ, καὶ χρήματα παρασκευαζόμενοι καὶ φίλους καὶ ὅπως ἂν ᾧσιν ὡς πιθανώτατοι λέγειν»⁷⁴¹. Το να είναι κάποιος άδικος κατέχει τη δεύτερη θέση στην κλίμακα των κακῶν, διότι το να είναι άδικος και να διαφεύγει από την επιβολή της δικαιοσύνης είναι μεγαλύτερο κακό ⁷⁴².

⁷³⁹. Ο.π., 478 e 13 – 479a 4: «Οὐκοῦν οὗτος τυγχάνει ὧν ὅς ἂν τὰ μέγιστα ἀδικῶν καὶ χρώμενος μεγίστῃ ἀδικίᾳ διαπράξῃται ὥστε μήτε νουθετεῖσθαι μήτε κολάζεσθαι μήτε δίκην δίδοναι, ὥσπερ σὺ φῆς Ἀρχέλαον παρεσκευάσθαι καὶ τοὺς ἄλλους τυράννους καὶ ῥήτορας καὶ δυνάστας;».

⁷⁴⁰. Ο.π., 479a 6 – b 1: «Σχεδὸν γάρ που οὔτοι, ὧ ἄριστε, τὸ αὐτὸ διαπεπραγμένοι εἰσὶν ὥσπερ ἂν εἴ τις τοῖς μεγίστοις νοσήμασιν συνισχόμενος διαπράξαιτο μὴ δίδοναι δίκην τῶν περὶ τὸ σῶμα ἁμαρτημάτων τοῖς ἰατροῖς μηδὲ ἰατρεῦεσθαι, φοβούμενος ὥσπερ ἀνὴρ παῖς τὸ κάεσθαι καὶ τὸ τέμνεσθαι, ὅτι ἀλγεινόν».

⁷⁴¹. Ο.π., 479b 4 – c 5: «Ἐπειδὴ ἀγνοοῦν, καθὼς φαίνεται, τὴν ἀξία τῆς υγιείας καὶ τῆς καλῆς κατάστασης τοῦ σώματος. Διότι, ἀπὸ τις μέχρι τώρα παραδοχῆς μας, ὅσοι ἀποφεύγουν νὰ κριθοῦν ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη διατρέχουν τὸν κίνδυνο νὰ ἐνεργήσουν κάπως ἔτσι, Πῶλε, διακρίνουν τὴν οδύνην ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ δικαίου, ἀλλὰ εἶναι τυφλοὶ ὅσον ἀφορὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ ἀπορρέει ἀπ' αὐτὸ καὶ ἀγνοοῦν πόσο περισσότερο ἐπιβλαβὲς εἶναι νὰ συνοικεῖ κανεὶς με σαθερὴ, ἀδικὴ καὶ ἀνόσια ψυχὴ, παρὰ με μὴ υγιὲς σῶμα. ΓΙΑ τὸν λόγο αὐτὸ κάνουν τὰ πάντα, ὥστε νὰ διαφύγουν τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου καὶ νὰ μὴν ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο κακό, καὶ συντονίζουν τὴν δρᾶσιν τοὺς ἔτσι, ἀποκτώντας χρήματα καὶ φίλους, καὶ προετοιμάζονται, γιὰ νὰ καταστούν ὅσο τὸ δυνατόν πιο πειστικοὶ στὴ διατύπωση τοῦ λόγου».

⁷⁴². Ο.π., 479d 6-8: «Δεύτερον ἄρα ἐστὶν τῶν κακῶν μεγέθει τὸ ἀδικεῖν· τὸ δὲ ἀδικοῦντα μὴ δίδοναι δίκην πάντων μεγιστόν τε καὶ πρῶτον κακῶν πέφυκεν».

Δεν πρέπει να αδικούμε ούτε εκουσίως ούτε ακουσίως, διότι «ἢ οὐδαμῶς τό γε ἀδικεῖν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε καλόν, ὥς πολλάκις ἡμῖν καὶ ἐν τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ ὡμολογήθη;»⁷⁴³. Ακόμη και εάν κάποιος που έχει υποστεί το κακό δεν πρέπει να το ανταποδώσει, γιατί «τὸ γὰρ που κακῶς ποιεῖν ἀνθρώπους τοῦ ἀδικεῖν οὐδὲν διαφέρει»⁷⁴⁴, συνεπῶς «οὔτε ἀνταδικεῖν δεῖ οὔτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὅτιοῦν πάσχη ὑπ' αὐτῶν»⁷⁴⁵.

Ο Πρόκλος ασχολείται και με πολιτικά ζητήματα κάτι που θα μπορούσε να οφείλεται «στο κύριο κίνητρό του να ερμηνεύσει και να υπερασπιστεί τον Πλάτωνα [...]. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η ενασχόλησή του με την έννοια της δικαιοσύνης»⁷⁴⁶. διαφορές που ενδεχομένως να υφίστανται κατά την εξέταση του ὅρου ανάμεσα στον Πλάτωνα και τον Πρόκλο σχετίζονται με το διαφορετικό κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο δραστηριοποιείται ο καθένας⁷⁴⁷. Η δικαιοσύνη είναι ανώτερη της αδικίας, καθώς έχει τη δυνατότητα να υπάρχει και με την απουσία του αντιθέτου της, ενώ στην περίπτωση της αδικίας «μὴ γὰρ

⁷⁴³. Πλάτων, *Κρίτων*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard Press, 1971· πβ. Πλάτων, *Κρίτων*. Ed., J. Adam. Cambridge, Cambridge University Press, 1966· Πλάτων, *Κρίτων*. Ed., Comment., John Burnet, Oxford, Clarendon Press, 1970· Πλάτων, *Κρίτων*. Εισαγ., Μετάφρ., Κ. Αραπόπουλος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., 49a 2-4: «Ἡ ἀδικία δεν εἶναι βέβαια ὅλως διόλου οὔτε ἀγαθὸ οὔτε ωραῖο πράγμα, ὅπως πολλές φορές κατὰ τον προηγούμενο χρόνο συνεφωνήθει ἀπὸ ἐμᾶς;». Ε. Ν. Πλατῆς, «Ερμηνευτικά στον πλατωνικὸ *Κρίτωνα*. Το φιλοσοφικὸ περιεχόμενον του διαλόγου», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 2 (1972), Αθήναι, Ἀκαδημία Αθηνῶν, σσ. 238-241· Alan Kim, «Crito and Critique», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 74-77.

⁷⁴⁴. Πλάτων, *Κρίτων*, 49c 8-9: «Διότι, ἀν δεν ἀπατώμαι, το να κακοποιεῖ κανεῖς ἀνθρώπους δεν διαφέρει διόλου της ἀδικίας».

⁷⁴⁵. *Ο.π.*, 49c 11-12: «Ἐπομένως οὔτε να ἀποδίδει κανεῖς το ἀδικο πρέπει οὔτε να κακοποιεῖ κανένα ἐκ των ἀνθρώπων, οτιδήποτε και ἀν πάσχει ἀπὸ αὐτούς». πβ. Alan Kim, «Crito and Critique», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, σ. 79.

⁷⁴⁶. Απόστολος Αντ. Καπρούλιας, «Ὁψεις της φιλοσοφίας του πολιτισμοῦ στα σχόλια του Πρόκλου στην πλατωνικὴ *Πολιτεία*», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ἱστορίας και του Πολιτισμοῦ*. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 52-53.

⁷⁴⁷. Απόστολος Αντ. Καπρούλιας, «Ὁψεις της φιλοσοφίας του πολιτισμοῦ στα σχόλια του Πρόκλου στην πλατωνικὴ *Πολιτεία*», σ. 53.

οὔσης δικαιοσύνης ἀργὸν εἶναι καὶ ἄπρακτον τὴν ἀδικίαν»⁷⁴⁸ καὶ συνεχίζει τον συλλογισμό του σημειώνοντας πως ὅποιος εἶναι ἀδικὸς θα κυριευτεῖ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ σύγκρουση, κάτι που καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀδύναμο, διότι «ἐπ’ ἄλλα μὲν καὶ ἄλλα φερόμενον» καὶ ποτέ δεν θα δύναται νὰ εἶναι ικανοποιημένος με τὸν εαυτό του· συνεπῶς, καταλήγει ὁ υπομνηματιστὴς τοῦ Πλάτωνος, εἴαν ὁ ἀδικὸς ἄνθρωπος πρέπει κατ’ ἀνάγκη νὰ ἔχει κάποια δύναμη, αὐτὴ εἶναι «δικαιοσύνης ἵχνος ἔχειν»⁷⁴⁹. Ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα προκύπτει ἡ ἀπόφαση πως ἡ ἀδικία χωρὶς τὴ δικαιοσύνη εἶναι ἀδύναμη, καθὼς χρειάζεται τὴ δικαιοσύνη γιὰ νὰ ἔχει υπόστασι· συνεπῶς ἡ ἀδικία εἶναι κατώτερη τῆς δικαιοσύνης, διότι ἡ δεύτερη εἶναι αὐθύπαρκτη⁷⁵⁰. Παρατηροῦμε πως ἡ ἀποψη τοῦ Πρόκλου περὶ ἀδικίας καὶ δικαιοσύνης συμφωνεῖ ἀπόλυτα με τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, καθὼς καὶ ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ πως ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀνώτερη τοῦ ἀντιθέτου τῆς.

Ἐκτός ἀπὸ τὶς τέσσερις προαναφερθεῖσες βασικὲς ἀρετὲς ὑπάρχει καὶ αὐτὴ τῆς *φρόνησης*⁷⁵¹. ὁ ὅρος αὐτὸς ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν προϋπόθεση πως τὰ πράγματα ὄντως περιστρέφονται, κινούνται καὶ ρέουν, προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα «φορᾶς» καὶ τὸ «ῥοῦ νόησις»⁷⁵². ΓΙΑ τοὺς Προσωκρατικούς καὶ

⁷⁴⁸. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 20. 4-11: «Περὶ τῶν ὑπὲρ δικαιοσύνης τεττάρων λόγων ἐν *Πολιτείᾳ* πρὸς τὰ Θρασυμάχου τέτταρα δόγματα περὶ αὐτῆς.... δυνατωτέρων ἐστὶν τοῦ δεομένου τὸ μὴ δεόμενον, ἀλλ’ αὐταρκες ἑαυτῷ πρὸς τὸ εἶναι ὃ ἐστὶν· τούτου γὰρ ὄντος ἀληθοῦς δείκνυσιν τὴν ἀδικίαν εἰς τὸ ὅπως οὐκ εἶναι δεομένην τῆς δικαιοσύνης. μὴ γὰρ οὔσης δικαιοσύνης ἀργὸν εἶναι καὶ ἄπρακτον τὴν ἀδικίαν».

⁷⁴⁹. Ο.π., 20. 21-27: «Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότατον, ὅτι καὶ ἐν ἐνὶ μόνῳ τὴν ἀδικίαν ἐνοῦσαν ἀνάγκη στάσεως αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν πληροῦν καὶ διὰ τοῦ στασιάζειν ἀσθενέστερον ἀποφαίνειν, ἐπ’ ἄλλα μὲν καὶ ἄλλα φερόμενον, ἑαυτὸν δὲ ἀρέσκειν οὐ δυνάμενον. ἀναγκαῖον ἄρα πάντ’ ἀδικον, εἰ μέλλοι τι καὶ ὅπως οὐκ εἶναι δυνατὸν εἶναι, δικαιοσύνης ἵχνος ἔχειν».

⁷⁵⁰. Ο.π., 20. 27 – 21. 7: «Πᾶσα ἀδικία χωρὶς δικαιοσύνης ἀσθενὴς ἐστὶν· πᾶν τὸ δικαιοσύνης χωρὶς, ἀσθενὲς ὄν, δεῖται τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸ δύνασθαι· πάλιν ἄλλος συλλογισμὸς· πᾶσα ἀδικία δεῖται δικαιοσύνης εἰς τὸ δύνασθαι· πᾶν τὸ δεόμενον δικαιοσύνης εἰς τὸ δύνασθαι δικαιοσύνης ἐστὶν ἀσθενέστερον· πᾶσα ἄρα ἀδικία δικαιοσύνης ἐστὶν ἀσθενέστερον. τοῦτο δ’ ἦν τὸ προκειμένον».

⁷⁵¹. Κυρ. Ζάμπας (Μετάφρ.), Πλάτωνος *Επιστολαὶ καὶ Ὀροι*, σ. 84.

⁷⁵². Πλάτων, *Κρατύλος*, 411d 4-5: «Τὸ “φρόνησις”... τὸ ὅποιο εἶναι *φορᾶς* καὶ *ῥοῦ νόησις*, ἡγουν νόησις κινήσεως καὶ ῥοῆς».

συγκεκριμένα για τον Δημόκριτο, από εκείνη προκύπτουν τρία πράγματα, δηλαδή «βουλευέσθαι καλῶς», «λέγειν ἀναμαρτήτως» και «πράττειν ἄ δεῖ» και αυτός είναι ο λόγος που η Αθηνά καλείται «Τριτογένεια», διότι προσωποποιεί τη φρόνηση⁷⁵³. Αυτό που διδάσκει τη φρόνηση δεν είναι ο χρόνος, αλλά η ανατροφή και η προδιάθεση, καθώς «ἔστι που νέων ξύνεσις καὶ γερόντων ἄξυνεσίη· χρόνος γὰρ οὐ διδάσκει φρονεῖν, ἀλλ' ὠραίη τροφή καὶ φύσις»⁷⁵⁴. Αν και για την αρετή της σοφίας ο Δημόκριτος επαγόταν πως ήταν μια διδακτὴ αρετή, για την φρόνηση σημειώνει πως προέρχεται και από τη διδαχή, όταν αυτή πραγματοποιείται στη σωστή ηλικία αλλά και από τη φυσική προδιάθεση του κάθε ανθρώπου. Για τον Δημόκριτο είναι μείζονος σημασίας «τὸ ἐν ξυμφορῇσι φρονεῖν ἄ δεῖ»⁷⁵⁵ και οι ελπίδες «τῶν ὀρθὰ φρονεόντων» είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν, ενώ των ἀμυαλῶν ὄχι⁷⁵⁶.

Όσον αφορά τη φρόνηση και την τύχη επισημαίνεται πως «φύσει γὰρ γνώμη τύχη μάχεται· καὶ τὴν ἐχθίστην τῇ φρονήσει ταύτην αὐτὴν ἔφασαν κρατεῖν· μᾶλλον δὲ καὶ ταύτην ἄρδην ἀναιροῦντες καὶ ἀφανίζοντες ἐκείνην ἀντικαθιστᾶσιν αὐτῆς· οὐ γὰρ εὐτυχῇ τὴν φρόνησιν, ἀλλ' ἐμφρονεστάτην ὕμνουσι τὴν τύχην»⁷⁵⁷ και «βραχέα σοφῶ τύχη παρεμπίπτει, τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ο λογισμὸς διώκησε καὶ κατὰ τὸν συνεχῇ χρόνον τοῦ βίου διοικεῖ καὶ διοικῆσει. ἄνθρωποι τύχης εἰδῶλον ἐπλάσαντο πρόφασιν ἰδίης

⁷⁵³. Δημόκριτος, DK. B2: «Σύμφωνα με τον Δημόκριτο η Αθηνά λέγεται “Τριτογένεια”, διότι προσωποποιεί τη φρόνηση. Από τη φρόνηση γίνονται τα εξής τρία: το να σκέπτεται ο καθένας σωστά, το να μιλάει χωρίς σφάλματα και το να πράττει όσα πρέπει».

⁷⁵⁴. Ο.π., B183: «Κάποτε υπάρχει σύνεση στους νέους και αφροσύνη στους γέροντες· γιατί ο χρόνος δεν διδάσκει τη σύνεση, αλλά η ανατροφή στην ώρα της και οι φυσικές προδιαθέσεις».

⁷⁵⁵. Ο.π., B42: «Είναι σπουδαίο να σκεπτόμαστε μέσα στις συμφορές αυτά που πρέπει».

⁷⁵⁶. Ο.π., B58: «Ελπίδες αἱ τῶν ὀρθὰ φρονεόντων ἐφικταί, αἱ δὲ τῶν ἄξυνέτων ἀδύνατοι».

⁷⁵⁷. Ο.π., B119: «Εκ φύσεως η τύχη αντιμάχεται τη σκέψη· και ισχυρίσθηκαν μάλιστα ότι η εχθρικότητα σύμπτωση απέναντι στην ορθή σκέψη, αυτή τελικά επικρατεί. Ἡ καλύτερα, καταργώντας την (ορθή σκέψη) ριζικά και αφανίζοντάς την την αντικατέστησαν με εκείνη (την τύχη). Γιατί δεν θεωρούν ότι η φρόνηση είναι πρόξενος ευτυχίας, αλλά εξυμνούν την τύχη ως την πιο λογική».

ἀβουλίας. βαιὰ γὰρ φρονήσει τύχη μάχεται, τὰ δὲ πλείστα ἐν βίῳ εὐξύνετος ὀξυδερεκίη κατιθύνει»⁷⁵⁸. Τίθεται το ζήτημα εἰάν ἡ φρόνησι εἶναι πιο σημαντικὴ τῆς τύχης, συμπεραίνοντας πως ἡ τύχη σε ελάχιστες περιπτώσεις εἶναι ἀνώτερη, καθὼς τῇ ζωῇ το σοφοῦ ἀνθρώπου τῇ καθορίζει ἡ φρόνησι καὶ ο παράγοντας τῆς τύχης εἶναι τέχνασμα τῶν ἀναποφάσιστων ἀνθρώπων. Στον ἀντίποδα τῶν ὁσῶν εἰπώθησαν, ο Ἐμπεδοκλῆς ἔχει τὴν πεποίθησι πως ἡ φρόνησι ἐπῆλθε ἐνεκα τῆς τύχης, διότι «τῇδε μὲν οὖν ἰότητι Τύχης πεφρόνηκεν ἅπαντα»⁷⁵⁹.

Για τον Ηράκλειτο η *σωφροσύνη*⁷⁶⁰ είναι η μεγαλύτερη αρετή και αναφερόμενος στον λόγο, ισχυρίζεται πως αυτός είναι κοινός για όλους, αλλά μια μεγάλη μερίδα πολιτών φέρεται σαν να υπάρχει για τον καθένα μια προσωπική *φρόνηση* και «διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ <ξυνῷ τοὔτέστι τῷ> κοινῷ· ξυνός γάρ ὁ κοινός. τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν»⁷⁶¹. αν και υπάρχει μια κοινή αρχή ο κάθε άνθρωπος πράττει σαν να μην υπάρχει, προσιδιάζοντας στην πρωταγόρεια ρήση «πάντων χρημάτων μέτρων ἄνθρωπον εἶναι», καθώς και σε αυτή την περίπτωση ο άνθρωπος πράττει σύμφωνα με αυτό που πιστεύει εκείνος. Για τον Παρμενίδη *φρόνηση* «ὥς γὰρ ἕκαστος κρᾶσιν μελέων πολυπλάγκτων, τῶς νόος ἀνθρώποισι παρίσταται· τὸ γὰρ αὐτὸ ἔστιν ὅπερ

⁷⁵⁸. Ο.π., B119a: «Η τύχη παρεμβαίνει στη ζωή του σοφού για λίγο, τα πιο μεγάλα και σπουδαία προβλήματα του τα ρυθμίζει η ορθή σκέψη και τα ρυθμίζει και θα τα ρυθμίζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. “Οι άνθρωποι έπλασαν μιαν εικόνα για την τύχη, για να δικαιολογήσουν τη δική τους έλλειψη αποφασιστικότητας. Γιατί μόνο σπανίως μάχεται η τύχη τη φρόνηση, ενώ ως επί το πλείστον στη ζωή κατευθύνει (τον άνθρωπο) η σωστή αντίληψη και η οξυδέρκεια”».

⁷⁵⁹. Εμπειδοκλής, DK. B103: «Με τη θέληση της Τύχης, λοιπόν, απέκτησαν φρόνηση τα πάντα».

⁷⁶⁰. Ηράκλειτος, DK. B112: «Σωφρονεῖν ἀρετὴ μέγιστη [...]».

⁷⁶¹ Ο.π., B2: «Γι' αυτό πρέπει να ακολουθούμε τον καθολικό, δηλ. τον κοινό λόγο· γιατί ο καθολικός λόγος είναι κοινός. Αλλά, μολοντί ο λόγος είναι κοινός για όλους τους ανθρώπους, εντούτοις οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν σαν να υπάρχει γι' αυτούς μια (αποκλειστικά) δική τους λογική».

φρονέει μελέων φύσις ἀνθρώποισιν καὶ πᾶσιν καὶ παντί· τὸ γὰρ πλεον ἐστὶ νόημα»⁷⁶².

Ο Σωκράτης την αντιλαμβάνεται και ως «φοράς όνησιν –παναπεί εκ της κινήσεως ωφέλεια–, καθώς εν πάση περιπτώσει, αναφέρεται στο φέρεσθαι, στην περιστροφή και την κίνηση»⁷⁶³. Ο όρος «γνώμη» σημαίνει την έρευνα, τον έλεγχο της γένεσης και την παρατήρηση διότι, «εἰ δὲ βούλει, αὐτὸ ἢ “νόησις” τοῦ νέου ἐστὶν ἔσις, τὸ δὲ νέα εἶναι τὰ ὄντα» σημαίνει «γιγνόμενα ἀεὶ εἶναι· τούτου οὖν ἐφίεσθαι τὴν ψυχὴν μηνύει τὸ ὄνομα ὁ θεμένος τὴν “νεόεσιν”. οὐ γὰρ “νόησις” τὸ ἀρχαῖον ἐκαλεῖτο, ἀλλ’ ἀντὶ τοῦ ἦτα εἰ ἔδει λέγειν δύο, “νοέεσιν”»⁷⁶⁴.

Ο θεός έδωσε στους ανθρώπους τη μαντική ως εξισορρόπηση για την έλλειψη φρόνησης, διότι «οὐδεὶς ἔννους ἐφάπτεται μαντικῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς, ἀλλ’ ἢ καθ’ ὕπνον τὴν τῆς φρονήσεως πεδηθεὶς δύναμιν ἢ διὰ νόσον, ἢ διὰ τινὰ ἐνθουσιασμόν παραλλάξας. ἀλλὰ συννοῆσαι μὲν ἔμφρονος τὰ τε ῥηθέντα ἀναμνησθέντα ὄναρ ἢ ὕπαρ ὑπὸ τῆς μαντικῆς τε καὶ ἐνθουσιαστικῆς φύσεως, καὶ ὅσα ἂν φαντάσματα ὀφθῇ, πάντα λογισμῷ διελέσθαι ὅπῃ τι σημαίνει καὶ ὅτῳ μέλλοντος ἢ παρελθόντος ἢ παρόντος κακοῦ ἢ ἀγαθοῦ· τοῦ δὲ μανέντος ἔτι τε ἐν τούτῳ μένοντος οὐκ ἔργον τα φανέντα καὶ φωνηθέντα ὑφ’ ἑαυτοῦ κρίνειν, ἀλλ’ εὖ καὶ πάλαι λέγεται τὸ πράττειν καὶ γινῶναι τὰ τε αὐτοῦ καὶ ἑαυτὸν σώφρονι, μόνῳ

⁷⁶². Παρμενίδης, DK. B16: «Ὅπως ο καθένας έχει το μείγμα [του φωτός και του σκότους] στα πολυταξιδεμένα μέλη του, ανάλογα συγκροτεῖται και η σκέψη των ανθρώπων· γιατί αυτό που σκέφτονται οι άνθρωποι είναι αυτό που αντιστοιχεί στη φύση των μελών τους σ’ όλους και στον καθένα, γιατί η νόηση είναι αυτό που τα υπερβαίνει».

⁷⁶³. Πλάτων, Κρατύλος, 411d 5-6: «Ἀλλ’ οὖν περὶ γε τὸ φέρεσθαί ἐστιν».

⁷⁶⁴. Ο.π., 411d 6 – e 4: «Κι αν θέλεις, η “γνώμη” πού, όπως είπαμε, είναι η “γνώση”, σημαίνει γονῆς σκέψιν και νώμησιν... σημαίνει, δηλαδή, την έρευνα και τον έλεγχο της γένεσης και την παρατήρηση, διότι το ρήμα “νωμῶ” –“παρατηρῶ”, “διανοοῦμαι”, αλλά και “κινῶ κάτι και διευθύνω το κινούμενο κατά βούληση”– και το ρήμα “σκοπῶ” –“σκέπτομαι”– είναι το ίδιο πράγμα. Κι αν θες κι άλλο παράδειγμα, η ίδια η “νόηση” είναι του νέου έσις, ήτοι ορμή προς το νέο... και το ότι τα όντα είναι νέα σημαίνει ότι αναγεννώνται αενάως· το δε ότι η ψυχή ζητάει αυτό το πράγμα μας το δείχνει εκείνος που έθεσε το όνομα “νεόεσις”, διότι η “νόησις” δεν λεγόταν ανέκαθεν “νόησις”, αλλά τα παλιά χρόνια, αντί του ήτα, πρόφεραν δύο “ει”, παναπεί δύο έψιλον, οπότε έλεγαν “νοέεσις”».

προσθήκειν. ὅθεν δὴ καὶ τὸ τῶν προφητῶν γένος ἐπὶ ταῖς ἐνθέοις μαντείαις κριτὰς ἐπικαθιστάναι νόμος· οὐς μάντεις αὐτοὺς ὀνομάζουσιν τινες, τὸ πᾶν ἡγνοηκότες ὅτι τῆς δι' αἰνιγμῶν οὗτοι φήμης καὶ φαντάσεως ὑποκριταί, καὶ οὐτὶ μάντεις, προφῆται δὲ μαντευομένων δικαιοτάτα ὀνομάζονται ἄν»⁷⁶⁵. Αυτὸς επομένως εἶναι ὁ λόγος που το συκῶτι πήρε αὐτὴ τὴ μορφή καὶ τοποθετήθηκε σὲ αὐτὴν του τῆ θέσης, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴ μαντικὴ τέχνη· ὅσο καιρὸ ὑπάρχει στὴ ζωὴ το σώμα «οἱ ἐνδείξεις τοῦ συκωτιοῦ εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς», ὅταν ὁμως ἀποδημήσῃ «γίνεται τυφλὸ καὶ τὰ μαντικά του σημεῖα συγκεχυμένα, γιὰ νὰ τοὺς ἀποδοθεῖ σαφὲς νόημα»⁷⁶⁶.

Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ πὺς ἡ πόλη του εἶναι καὶ αὐτὴ καλὴ, καθὼς τὴν χαρακτηρίζουν ἀρετὲς ὅπως ἡ σοφία, ἡ ἀνδρεία, ἡ φρόνηση καὶ ἡ δικαιοσύνη,⁷⁶⁷ καὶ πὺς ὅπως συμβαίνει καὶ γιὰ ἄλλα πράγματα που εἶναι τέσσερα, «ὥσπερ τοῖνυν ἄλλων τινῶν τεττάρων, εἰ ἓν τι ἐξητοῦμεν αὐτῶν ἐν ὅτῳ οὖν, ὁπότε πρῶτον ἐκεῖνο ἔγνωμεν, ἱκανῶς ἂν εἶχεν ἡμῖν»⁷⁶⁸. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἰάν ἐντοπίζονταν ἀρχικὰ τὰ τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα

⁷⁶⁵. Πλάτων, *Τίμαιος*, 71e 3 – 72b 5: «Γιατί κανεῖς δὲν ἀσκεῖ τὴν ἀληθινὴ καὶ ἐμπνευσμένη μαντικὴ με τὸν νοῦ τοῦ ἀλλὰ εἴτε στὸν ὕπνο του, ὅταν ἡ δύναμη τῆς φρόνησης εἶναι ἀδρανὴς, εἴτε ὅταν μεταμορφώνεται ἀπὸ κάποια ἀσθένεια ἢ ἀπὸ ἱερὸ παροξυσμὸ. Ὅταν ξαναβρίσκει τὰ λογικά του ἀναπολεῖ τὸ ὄνειρο ἢ τὸ ὄραμα -τις μαντικὲς ἢ θεϊκὲς ρήσεις, τὰ φαντάσματα που εἶδε- καὶ με τὴ λογικὴ του προσπαθεῖ νὰ διακρίνῃ τι ἀκριβῶς σημαίνουν, σὲ ποιο καλὸ ἢ κακὸ τοῦ μέλλοντος, τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ παρόντος ἀναφέρονται καὶ γιὰ ποιόν. Ὅποιος ἔχει περιπέσει καὶ παραμένει σὲ κατὰστασι μανίας δὲν εἶναι σὲ θέσῃ νὰ κρίνῃ ὅσα εἶδε καὶ ἀκουσε, ἀλλὰ, ὅπως σωστά ἔλεγον παλαιότερα, μόνον ὁποιος ἔχει τὸν νοῦ του μπορεῖ νὰ ξέρῃ τι του συμβαίνει καὶ ποῖος εἶναι. Γι' αὐτὸ ἔχουν καθιερωθεῖ ὡς κριτὲς τῆς ἐμπνευσμένης μαντείας οἱ λεγόμενοι “προφῆτες”· μερικοὶ ὀνομάζουν τοὺς “προφήτες” μάντεις, ἀγνοώντας ὅτι στὴν πραγματικότητά ἐρμηνεύουν ἀπλῶς αἰνιγματικὲς ρήσεις καὶ φαντασιώσεις, επομένως δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζονται μάντεις ἀλλὰ “ερμηνευτὲς τῶν μαντικῶν ρήσεων”».

⁷⁶⁶. *Ο.π.*, 72b 6 – c 1: «Ἡ μὲν οὖν φύσις ἡπατος διὰ ταῦτα τοιαύτη τε καὶ ἐν τόπῳ ᾧ λέγομεν πέφυκε, χάριν μαντικῆς· καὶ ἔτι μὲν δὴ ζῶντος ἐκάστου τὸ τοιοῦτου σημεῖα ἐναργέστερα ἔχει, στερηθὲν δὲ τοῦ ζῆν γέγονε τυφλὸν καὶ τὰ μαντεῖα ἀμυδρότερα ἔσχεν τοῦ τι σαφεῖς σημαίνειν».

⁷⁶⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 427e 10-11: «Δῆλον δὴ ὅτι σοφὴ τ' ἐστὶ καὶ ἀνδρεία καὶ σώφρων καὶ δικαία».

⁷⁶⁸. *Ο.π.*, 428a 2-4: «Ἰσχύει λοιπὸν καὶ ἐδῶ ὅ,τι καὶ γιὰ οἰαδήποτε ἄλλα τέσσερα πράγματα: Ἀν ἀναζητούσαμε ἓν ἀπὸ αὐτὰ μέσα σὲ κάποιο πράγμα, τὴν πρώτη κιόλας στιγμή που θὰ το ἐντοπίζαμε, τὸ ζήτημα γιὰ μας θὰ εἶχε λυθεῖ»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 225.

αυθωρεί θα ανιχνευόταν και το τέταρτο, καθώς μόνο αυτό θα είχε απομείνει⁷⁶⁹. Μέσω αυτού του συλλογισμού εξάγεται το συμπέρασμα πως και αυτές οι τέσσερις αρετές πρέπει να ακολουθήσουν την ίδια νοηματική συνάφεια⁷⁷⁰.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα των *Νόμων*, οι «ἐξηγηταί», οι «διδάσκαλοι», οι «νομοθέται» και οι «ἄλλοι φύλακai» πρέπει να είναι οι καλύτεροι όσον αφορά την περιγραφή της αρετής και της κακίας, ώστε να μπορέσουν να νουθετήσουν όσους χρειάζονται διδασκαλία και καθοδήγηση ή συμμόρφωση και τιμωρία⁷⁷¹ και «πάντως δηλοῦντα, διαφέρειν τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἢ ποιητὴν τινα ἐλθόντα εἰς τὴν πόλιν ἢ παιδευτὴν νέων φάσκοντ' εἶναι βελτίῳ φαίνεσθαι τοῦ πᾶσαν ἀρετὴν νενικηκότος; εἴτα ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει ὅπου μὴ λόγῳ ἔργῳ τε ἱκανοὶ φύλακες εἶεν, ἀρετῆς πέρι γινώσκοντες ἱκανῶς, θαυμαστόν τι ταύτην τὴν πόλιν ἀφύλακτον οὖσαν πάσχειν ἃ πολλὰι πάσχουσι τῶν νῦν πόλεων;»⁷⁷². Συνεπώς, είναι αναγκαίο να αποκτήσουν οι φύλακες την παιδεία εκείνη που να τους επιτρέπει να εξηγήσουν στον κάθε πολίτη τί είναι η αρετή και με ποιον τρόπο πρέπει να τίθεται σε εφαρμογή⁷⁷³. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει σύμφωνα με τον φιλόσοφο «ἀναγκαστέον ἄρ', ὡς

⁷⁶⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 428a 4-6: «Εἰ δὲ τὰ τρία πρότερον ἐγνωρίσαμεν, αὐτῷ ἂν τούτῳ ἐγνώριστο τὸ ζητούμενον· δηλὸν γὰρ ὅτι οὐκ ἄλλο ἔτι ἦν τὸ ὑπολειφθέν»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 225.

⁷⁷⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 428a 8-9: «Οὐκοῦν καὶ περὶ τούτων, ἐπειδὴ τέτταρα ὄντα τυγχάνει, ὡσαύτως ζητητέον;»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Αθήνα, Σεφερλῆς, 1957, σσ. 39-40.

⁷⁷¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 964b 9 – c 3: «Τούτων δὴ πέρι τοὺς ἐξηγητάς, τοὺς διδασκάλους, τοὺς νομοθέτας, τῶν ἄλλων τοὺς φύλακας, τῷ δεομένῳ γινῶναί τε καὶ εἰδέναι, ἢ τῷ δεομένῳ κολάζεσθαι τε καὶ ἐπιπλῆξαι ἀμαρτάνοντι, πότερον οὐ διδάσκοντα ἢν δύναμιν ἔχει κακία τε καὶ ἀρετὴ [...]».

⁷⁷². *Ο.π.*, 964c 3 – d 2: «Μήπως κάποιος ποιητής που ἔχει επισκεφτεῖ τὴν πόλιν μας ἢ κάποιος ἀπὸ τοὺς αυτοπροβαλλόμενους ὡς εκπαιδευτὲς τῶν νέων θα πρέπει νὰ φανεῖ ἀνώτερος ἀπὸ αὐτὸν που βραβεύτηκε γιὰ τὶς αρετὲς του; Ὅταν δὲν υπάρχουν δραστήριοι καὶ ἀγρυπνοὶ φρουροὶ που γνωρίζουν καλὰ τὴν ἀρετὴ δὲν θα εἶναι παράξενο νὰ ἡ πόλη, που μένει ἀφύλακτη, δὲν ἔχει τὴν τύχη τῶν ἄλλων πόλεων τῆς ἐποχῆς μας;».

⁷⁷³. *Ο.π.*, 964e 4-6: «Τί οὖν; ὁ λέγομεν νῦν ποιητέον ἡμῖν, ἢ πῶς; τοὺς φύλακας ἀκριβεστέρους τῶν πολλῶν περὶ ἀρετῆς ἔργῳ καὶ λόγῳ κατασκευαστέον;».

ἔοικεν, καὶ τοὺς τῆς θείας πολιτείας ἡμῖν φύλακας ἀκριβῶς ἰδεῖν πρῶτον τί ποτε διὰ πάντων τῶν τεττάρων ταῦτόν τυγχάνει, ὃ δὴ φαμεν ἔν τε ἀνδρεία καὶ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ ἐν φρονήσει ἐν ὄν, ἀρετὴν ἐνὶ δικαίως ἂν ὀνόματι προσαγορεύεσθαι. τοῦτο, ὦ φίλοι, εἰ μὲν βουλόμεθα, τὰ νῦν οἰόνπερ σφόδρα πιέσαντες μὴ ἀνῶμεν, πρὶν ἂν ἱκανῶς τί ποτ' ἔστιν εἰς ὃ βλέπτεον, εἴτε ὥς ἐν εἴτε ὥς ὅλον εἴτε ἀμφοτέρω εἴτε ὅπως ποτὲ πέφυκεν· ἢ τούτου διαφυγόντος ἡμᾶς, οἰόμεθά ποτε ἡμῖν ἱκανῶς ἔξειν τὰ πρὸς ἀρετὴν, περὶ ἧς οὐτ' εἰ πολλά ἐστ' οὐτ' εἰ τέτταρα οὐθ' ὥς ἐν δυνατοὶ φράζειν ἐσόμεθα; οὐκ οὐν ἔάν γε ἡμῖν συμβούλοις πειθώμεθα, ἄλλως δέ πως μηχανησόμεθα ἐν τῇ πόλει ἐγγεγονέναι τοῦθ' ἡμῖν»⁷⁷⁴.

Αναφορικά με την *ανδρεία* και τη θέση την οποία πρέπει να έχει ανάμεσα στις αρετές, ο Πλάτων κάνοντας λόγο για τον εμφύλιο πόλεμο επάγεται πως εκείνος που εμφορείται από τις αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης, της φρονήσεως και της *ανδρείας* υπερέχει συγκριτικά με εκείνον που είναι μόνο ανδρείος, διότι «πιστὸς μὲν γὰρ καὶ ὑγιὴς ἐν στάσεσιν οὐκ ἂν ποτε γένοιτο ἄνευ συμπάσης ἀρετῆς»⁷⁷⁵. Κατά τον Πλάτωνα ο σωστός νομοθέτης θεσπίζει τους νόμους έχοντας στο νου του μόνο την ὑψίστη αρετή, η οποία σύμφωνα με τον ποιητή Θεόγνη είναι η

⁷⁷⁴. Ο.π., 965c 9 – e 5: «Φαίνεται λοιπόν ότι πρέπει να υποχρεώσουμε τους φύλακες της θεϊκής πόλης μας να κατανοήσουν με ακρίβεια το κοινό στοιχείο αυτών των τεσσάρων αρετών, αυτό δηλαδή που είναι το ίδιο στο θάρρος, στη σωφροσύνη, στη δικαιοσύνη και στη φρόνηση, το οποίο αξίζει να ονομάζουμε αρετή. Αυτό το στοιχείο, φίλοι μου, τώρα που το βρήκαμε πρέπει να το κρατήσουμε σφιχτά και να μην αφήσουμε να μας ξεφύγει μέχρι να εξηγήσουμε με σαφήνεια ποιο είναι το πράγμα στο οποίο πρέπει να αποβλέπουμε είτε ως μονάδα είτε ως σύνολο είτε και τα δυο μαζί είτε ως οτιδήποτε άλλο. Αν μας ξεφύγει δεν θα μπορέσουμε ποτέ να αποκτήσουμε την αρετή, αφού δεν θα ξέρουμε αν αποτελείται από πολλά συστατικά ή από τέσσερα ή μόνο από ένα. Εκτός βέβαια αν έχουμε απόλυτη εμπιστοσύνη στην προσωπική μας γνώμη και καταβάλλουμε κάθε δυνατή προσπάθεια, για να αποκτήσει η πόλη μας αυτήν τη γνώση».

⁷⁷⁵. Ο.π., 630a 8 – b 4: «Κατά τη γνώμη μας, εκείνος που μετέχει σ' ένα τόσο σκληρό πόλεμο είναι πολύ ανώτερος από τους άλλους, στον ίδιο βαθμό που ο συνδυασμός δικαιοσύνης, σωφροσύνης, ορθής κρίσης και ανδρείας είναι πολύ ανώτερος από την ανδρεία μόνη της. Σ' έναν εμφύλιο πόλεμο κανένας δεν μπορεί να μένει δίκαιος και πιστός χωρίς αυτές τις αρετές».

απόλυτη δικαιοσύνη⁷⁷⁶, ενώ για τον ποιητή Τυρταίο είναι η ανδρεία, η οποία για τον φιλόσοφο ναί μεν είναι σημαντική αλλά «τετάρτη μέντοι ὅμως ἀριθμῶ τε καὶ δυνάμει τοῦ τιμία εἶναι λέγοιτ' ἂν ὀρθότατα»⁷⁷⁷. Οι νόμοι πρέπει να αποσκοπούν στην αρετή, διότι «αι αρεταί κατά τινά τρόπον ἐδράζονται ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Διό οι νόμοι πρέπει να βασισθούν ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως»⁷⁷⁸.

Σχετικά με το συγκεκριμένο χωρίο ο Πρόκλος σχολιάζει πως «ἐνταῦθα τοίνυν ἀποδέχεσθαι τὸν Θέογνιν ὡς πολιτικῆς ἐπιστήμης μετέχοντα καὶ τῆς ὅλης ἀρετῆς, ἣν δὴ πιστότητα κέκληκεν, ἡγεμόνα καὶ σύμβουλον»⁷⁷⁹. Ὅσον αφορά τους δύο ποιητές, σε προγενέστερο χωρίο, ο Πρόκλος αναλύει τους λόγους που ο Πλάτων εγκωμιάζει περισσότερο την ποίηση του Θέογνη από αυτή του Τυρταίου, καθώς ο πρώτος «τῆς ὅλης ἀρετῆς ἐστὶν ὁ Θέογνις διδάσκαλος καὶ τῆς εἰς ἅπασαν διατεινούσης τὴν πολιτικὴν ζωὴν» και δεν θεωρεῖ, ὅπως ο Τυρταίος πως μόνο ένα μέρος της αρετῆς πρέπει να καλλιεργεῖται, η ανδρεία, παραμελώντας τις υπόλοιπες αρετές⁷⁸⁰.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα η συλλογιστική που αξίζει να ακολουθήσουν αυτός και οι συνομιλητές του πρέπει να είναι με γνώμονα

⁷⁷⁶. Ο.π., 630c 2-7: «Δῆλον ὅτι τόδε, ὡς παντὸς μᾶλλον καὶ ὁ τῇδε παρὰ Διὸς νομοθέτης, πᾶς τε οὐ καὶ σμικρὸν ὄφελος, οὐκ ἄλλο ἢ πρὸς τὴν μεγίστην ἀρετὴν μάλιστα βλέπων αἰεθῆσει τοὺς νόμους· ἔστι δέ, ὡς φησιν Θέογνις, αὕτη πιστότης ἐν τοῖς δεινοῖς, ἣν τις δικαιοσύνην ἂν τελέαν ὀνομάσειεν».

⁷⁷⁷. Ο.π., 630c 7 – d 1: «Ἡ αρετὴ που εγκωμιάζει ο Τυρταίος εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ σημαντικὴ ἀλλὰ, για να μιλήσουμε εὐκρινῶς, ἔρχεται μόλις τέταρτη στη σειρά και στην ἀξία».

⁷⁷⁸. Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία. Ἐρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, σ. 82.

⁷⁷⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 187. 21-24: «Ἐδῶ λοιπὸν ἀποδέχεται τὸν Θέογνη ὡς μέτοχο στη γνώση των πολιτικῶν πραγμάτων και ὡς ἀρχηγέτη και σύμβουλο τῆς αρετῆς συνολικά, τὴν ὁποία ὀνόμασε πιστότητα».

⁷⁸⁰. Ο.π., 186. 29 – 187. 9: «Τοιαύτην γὰρ που καὶ τὴν Θεόγνιδος ποιητικὴν εἶναι φησιν ὁ Ἀθηναῖος ξένος, ἣν ἐγκωμιάζει τῆς Τυρταίου μεζόνως, διότι τῆς ὅλης ἀρετῆς ἐστὶν ὁ Θέογνις διδάσκαλος καὶ τῆς εἰς ἅπασαν διατεινούσης τὴν πολιτικὴν ζωὴν. ὁ μὲν γὰρ τὴν πιστότητα τὴν ἐκ τῶν ἀρετῶν ἀπασῶν συμπληρουμένην ἀποδέχεται καὶ τὴν ἀληθεστέραν κακίαν ἐκβάλλει τῶν πόλεων τὴν στάσιν καὶ εἰς μίαν ὁμόνοιαν περιάγει τὰς τῶν πειθομένων ζωάς, ὁ δὲ αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν ἀνδρείαν ἔξιν ἐγκωμιάζει καὶ εἰς ταύτην προτρέπει τῶν ἄλλων ἀμελήσας ἀρετῶν».

στη σκέψη πως ο νομοθέτης δεν είχε στον νου του όταν τους συνέθετε ένα μόνο μέρος της αρετής, και σύμφωνα με τον ίδιο το πιο αμελητέο, αλλά «πρὸς πᾶσαν ἀρετήν, καὶ κατ’ εἶδη ζητεῖν αὐτῶν τοὺς νόμους οὐδ’ ἅπερ οἱ τῶν νῦν εἶδη προτιθέμενοι ζητοῦσιν. οὗ γὰρ ἂν ἕκαστος ἐν χρεῖα γίγνηται, τοῦτο ζητεῖ νῦν παραθέμενος, ὁ μὲν τὰ περὶ τῶν κλήρων καὶ ἐπικλήρων, ὁ δὲ τῆς αἰκίας πέρι, ἄλλοι δὲ ἄλλ’ ἄττα μυρία τοιαῦτα· ἡμεῖς δὲ φαμεν εἶναι τὸ περὶ νόμους ζήτημα τῶν εὖ ζητούντων ὥσπερ νῦν ἡμεῖς ἠρξάμεθα. καὶ σοῦ τὴν μὲν ἐπιχείρησιν τῆς ἐξηγήσεως περὶ τοὺς νόμους παντάπασιν ἄγαμαι· τὸ γὰρ ἀπ’ ἀρετῆς ἄρχεσθαι, λέγοντα ὡς ἐτίθει ταύτης ἕνεκα τοὺς νόμους, ὀρθόν· ὅτι δὲ πάντα εἰς μόριον ἀρετῆς, καὶ ταῦτα τὸ σμικρότατον, ἐπαναφέροντα ἔφησθ’ αὐτὸν νομοθετεῖν, οὔτε ὀρθῶς ἔτι μοι κατεφάνης λέγων τόν τε ὕστερον νῦν λόγον τοῦτον πάντα εἶρηκα διὰ ταῦτα»⁷⁸¹.

Ο Πλάτων μνημονεύει τους νόμους της Κρήτης σημειώνοντας πως είναι δίκαιοι και πως προσφέρουν ευτυχία σε εκείνους που τους ακολουθούν, διότι προσφέρουν όλα τα αγαθά τα οποία συγκαταλέγονται σε δύο κατηγορίες στα ανθρώπινα και στα θεία⁷⁸². Τα πρώτα σχετίζονται με τα δεύτερα και όταν μια πόλη κατακτήσει το δεύτερο κατά συνέπεια κερδίζει και το έτερο, καθώς το μικρότερο εμπεριέχεται στο μεγαλύτερο,

⁷⁸¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 630e 1 – 631a 8: «Δεν θα έπρεπε να σκεφτούμε ότι ο νομοθέτης είχε στο μυαλό του ένα μόνο τμήμα της αρετής -και μάλιστα το πιο ασήμαντο- αλλά ολόκληρη της αρετή και ότι θεσμοθετούσε κατά τρόπο πολύ διαφορετικό από εκείνον που ακολουθούν οι σύγχρονοι νομοθέτες. Καθένας τους ερευνά τα ζητήματα που θέλει και ο ένας προβάλλει τη νομοθεσία “περί κληρονομιών και κληρονόμων”, ο άλλος τονίζει την “ἀδίκη επίθεση”, ενώ κάποιοι τρίτοι ασχολούνται με μυρία άλλα πράγματα. Εμείς, αντίθετα, ισχυριζόμαστε ότι η σωστή διαδικασία για τη δημιουργία νόμων, την οποία ακολουθούν όσοι κάνουν με συνέπεια τη δουλειά τους, είναι αυτή που αναπτύξαμε προηγουμένως. Χαίρομαι, βέβαια, με την προσπάθειά σου να εξηγήσεις τους νόμους. Αρχισες, πολύ σωστά, λέγοντας ότι σκοπός του νομοθέτη ήταν η αρετή. Υποστήριξες όμως ότι έδινε νόμους προσαρμόζοντάς τους σε ένα μόνο τμήμα της αρετής και μάλιστα το μικρότερο, κάτι που πιστεύω ότι δεν είναι σωστό. Γι’ αυτό έκανα αυτές τις παρατηρήσεις»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 302.

⁷⁸². Πλάτων, *Νόμοι*, 631b 4-8: «Ὁ ξένε, “ἐχρῆν εἰπεῖν, “οἱ Κρητῶν νόμοι οὐκ εἰσὶν μάτην διαφερόντως ἐν πᾶσιν εὐδόκιμοι τοῖς Ἑλλησιν· ἔχουσιν γὰρ ὀρθῶς, τοὺς αὐτοῖς χρωμένους εὐδαίμονας ἀποτελοῦντες. πάντα γὰρ τάγαθὰ πορίζουσιν. διπλᾶ δὲ ἀγαθὰ ἐστίν, τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 303.

αλλιώς δεν αποκτά κανένα⁷⁸³. Στα «ἐλάττονα» αγαθὰ συγκαταλέγονται η «ὑγίεια» πρώτη, δεύτερο το «κάλλος», τρίτο η «ἰσχύς εἰς τε δρόμον καὶ εἰς τὰς ἄλλας πάσας κινήσεις τῷ σώματι» και τέταρτο ο «πλούτος οὐ τυφλὸς ἀλλ' ὁξὺ βλέπων, ἄνπερ ἅμ' ἔπηται φρονήσει»⁷⁸⁴. Ὅσον αφορά τα θεϊκά αγαθὰ, πρώτο εἶναι η φρόνησις, δεύτερο «δὲ μετὰ νοῦ σώφρων ψυχῆς ἕξις» την σοφία, ως τρίτο αγαθὸ προκύπτει η δικαιοσύνη, ενώ η ανδρεία καταλαμβάνει την τέταρτη θέση⁷⁸⁵.

γ. Ο ρόλος της αρετῆς ως θεραπείας

Ένα ζήτημα που άπτεται της θεματικῆς μας εἶναι η καλλιέργεια της αρετῆς και αν η ζωή του πολίτη που δεν φροντίζει να την καλλιεργεί εἶναι χωρίς αξία ἢ εκείνου που ασχολείται με τη σωματικότητά του υπέρ του δέοντος⁷⁸⁶, με τον Σωκράτη να αποφαινεται ὅτι η υπέρμετρη επιμέλεια του σώματος αποτελεί τροχοπέδη στις «μαθήσεις», στις «ἐννοήσεις» και στις «μελέτας πρὸς ἑαυτόν», διότι ο ἄνθρωπος θεωρεῖ πως διάφοροι πονοκέφαλοι και ἱλιγγοὶ οφείλονται στη φιλοσοφία και ὅταν η αρετή «ἀσκεῖται» και «δοκιμάζεται», εκείνοι θεωροῦν πως αυτό αποτελεί εμπόδιο και πως αυτή εἶναι η αιτία να θεωρεῖ κάποιος πως εἶναι πάντοτε ἀρρωστος και πως διακατέχεται συνεχῶς ἀπὸ σωματικὸς πόνους⁷⁸⁷. Ο φιλόσοφος

⁷⁸³. Πλάτων, *Νόμοι*, 631b 9 – c 2: «Ἐρρηται δ' ἐκ τῶν θείων θάτερα, καὶ ἂν μὲν δέχηται τις τὰ μείζονα πόλις, κτᾶται καὶ τὰ ἐλάττονα ὧν ἡγείται μὲν στέρεται ἀμφοῖν»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 303.

⁷⁸⁴. Πλάτων, *Νόμοι*, 631c 2-6: «Στα μικρότερα αγαθὰ πρώτη ἔρχεται η υγεία και μετά ακολουθεῖ η ομορφιά. Τρίτη εἶναι η δύναμη στο τρέξιμο και στις ἄλλες σωματικές ασκήσεις. Ὑστερα υπάρχει ο πλούτος -ὄχι ο σπάταλος ἀλλὰ εκείνος που συνοδεύεται ἀπὸ τη φρόνηση, η οποία αποτελεί το κορυφαῖο θεῖο αγαθό. Τελευταία εἶναι η λογική αυτοσυγκράτηση της ψυχῆς»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σσ. 303-304.

⁷⁸⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 631c 6 – d 1: «Αν τις συνδυάσουμε με την ανδρεία ἔχουμε ως τρίτο αγαθὸ τη δικαιοσύνη, ενώ η γενναιότητα βρίσκεται στην τέταρτη θέση»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 304.

⁷⁸⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 407b 1-3: «[...] ἡ νοσοτροφία τεκτονικῇ μὲν καὶ ταῖς ἄλλαις τέχναις ἐμπόδιον τῇ προσέξει τοῦ νοῦ, τὸ δὲ Φωκυλίδου παρακείμεμα οὐδὲν ἐμποδίζει».

⁷⁸⁷. *Ο.π.*, 407b 8 – c 5: «Καὶ πρὸς μαθήσεις ἀστινασοῦν καὶ ἐννοήσεις τε καὶ μελέτας πρὸς ἑαυτὸν χαλεπή, κεφαλῆς τινος ἀεὶ διατάσεις τε καὶ ἱλίγγους ὑποπτεύουσα καὶ αἰτιωμένη

θέλει να τονίσει επομένως, πως δεν πρέπει ο πολίτης να ασχολείται υπέρ του δέοντος με τη σωματικότητά του, ώστε να δίνει περισσότερη σημασία στη αρετή του και στην άσκησή της.

Με αφορμή αυτή τη διαπίστωση μνημονεύεται ο Ασκληπιός, ο οποίος έχοντας υπόψη του τα προαναφερθέντα, δίδαξε την τέχνη της ιατρικής για εκείνους που εάν και χάρη στη «φύση» τους αλλά και λόγω «διαίτη ὑγιεινῶς» ήταν σε «καλή σωματική κατάσταση»⁷⁸⁸, ωστόσο έπασχαν από κάποιο νόσημα, το οποίο αφού το αντιμετώπισε με «φαρμάκοις καὶ τομαῖς», ύστερα τους πρότεινε να διάγουν τον πρότερό τους βίο, «ἵνα μὴ τὰ πολιτικά βλάπτοι»⁷⁸⁹. Όμως, σε εκείνους που το σώμα τους δεν ήταν υγιές «οὐκ ἐπιχειρεῖν διαίταις κατὰ σμικρὸν ἀπαντλοῦντα καὶ ἐπιχέοντα μακρὸν καὶ κακὸν βίον ἀνθρώπῳ ποιεῖν» και «ἔκγονα αὐτῶν, ὡς τὸ εἶκος, ἕτερα τοιαῦτα φυτεύειν, ἀλλὰ τὸν μὴ δυνάμενον ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ περιόδῳ ζῆν μὴ οἶεσθαι δεῖν θεραπεύειν, ὡς οὔτε αὐτῶ οὔτε πόλει λυσιτελεῖ»⁷⁹⁰. την τέχνη λοιπόν της ιατρικής την ασκούσε μόνο σε πολίτες που ήταν σε θέση να γίνουν ξανά υγιείς με την κατάλληλη θεραπεία και όχι σε ανθρώπους που θα παρέμεναν άρρωστοι οποιαδήποτε θεραπεία και αν ακολουθούσαν.

ἐκ φιλοσοφίας ἐγγίγνεσθαι, ὥστε, ὅπη ταύτη ἀρετὴ ἀσκεῖται καὶ δοκιμάζεται, πάντῃ ἐμπόδιος· κάμνειν γὰρ οἶεσθαι ποιεῖ ἀεὶ καὶ ὠδίνονται μήποτε λήγειν περὶ τοῦ σώματος».

⁷⁸⁸. Ο.π., 407c 7-8: «Οὐκοῦν ταῦτα γινώσκοντα φῶμεν καὶ Ασκληπιὸν τοὺς μὲν φύσει τε καὶ διαίτῃ ὑγιεινῶς ἔχοντας τὰ σώματα[...]»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 178-179.

⁷⁸⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 407d 1-4: «[...] νόσημα δε τι ἀποκεκριμένον ἴσχοντας ἐν αὐτοῖς, τούτοις μὲν καὶ ταύτῃ τῇ ἔξει καταδείξαι ἰατρικὴν, φαρμάκοις τε καὶ τομαῖς τὰ νοσήματα ἐκβάλλοντα αὐτῶν τὴν εἰωθυῖαν προστάττειν διαίταν, ἵνα μὴ τὰ πολιτικά βλέπτοι»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 180-181.

⁷⁹⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 407d 4 – e 2: «Σε ὅσους ὁμως εἶχαν σῶμα ἀρρωστημένο ὡς το μεδούλι δεν ἐπιχείρησε, ἀφαιρώντας τους ἢ σταλάζοντας μέσα τους υγρὰ, να παρατείνει τη ζωὴ τους και να την κάνει βασανιστική οὔτε, ἐπίσης, τους ἀφήνε να φέρουν στον κόσμῳ κι ἄλλους ὁμοιοὺς τους, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀπογόνους, ἀλλὰ ἐκρίνε ὅτι ἓναν ἄνθρωπο που δεν μπορεῖ να ζήσει με τον κανονικό τρόπο δεν ἐπρεπε και να τον θεραπεύουν, γιατί κατὰ τη γνώμη του οὔτε ὁ ἴδιος οὔτε ἡ πόλη θα εἶχαν κανένα ὄφελος ἀπὸ τη θεραπεία αὐτή»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 179-180.

Πραγματοποιείται και η διάκριση των δύο λειτουργημάτων, καθώς υφίσταται διαφοροποίηση, διότι από τη μία πλευρά οι ιατροί θα μπορούσαν να γίνουν καλύτεροι στο επάγγελμά τους εάν εκτός από «την εκμάθηση της ιατρικής τέχνης», έρχονταν από μικρή ηλικία σε επαφή με ασθενείς και επίσης «αν είχαν και οι ίδιοι περάσει όλες τις αρρώστιες και δεν ήσαν πάρα πολύ καλής υγείας»⁷⁹¹. Προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας του σημειώνει πως «οὐ γὰρ οἶμαι σῶματι σῶμα θεραπεύουσιν –οὐ γὰρ ἂν αὐτὰ ἐνεχῶρει κακὰ εἶναι ποτε καὶ γενέσθαι – ἀλλὰ ψυχῇ σῶμα, ἥ οὐκ ἐγχωρεῖ κακὴν γενομένην τε καὶ οὖσαν εὖ τι θεραπεύειν»⁷⁹².

Συνεπώς, οφείλουμε να φροντίζουμε την ψυχή μας, ώστε να καλλιεργείται εντός της η αρετή, διότι αν αυτό δεν επιτευχθεί θα εισχωρήσουν μέσα της η αλαζονεία και η υπεροψία και «ὁ μὲν δὴ θεός, ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθείᾳ περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· τῷ δὲ ἀεὶ συνέπεται δίκη τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός, ἥς, ὁ μὲν εὐδαιμονήσῃν μέλλων ἐχόμενος συνέπεται ταπεινὸς καὶ κεκοσμημένος»⁷⁹³. Στην αντίθετη περίπτωση, εκείνος που είναι αλαζονικός και επαίρεται για τα πλούτη του ή για τη σωματική του ευρωστία, όταν βρίσκεται στην «νεότητι» και στην «ἀνοία», η ψυχή του είναι έμπληη υπεροψίας νομίζοντας πως δεν χρειάζονται ηγέτες, αλλά θεωρεί πως

⁷⁹¹. Ο.π., 408d 10 – e 1: «Ἰατροὶ μὲν, εἶπον, δεινότατοι ἂν γένοιντο, εἰ ἐκ παίδων ἀρξάμενοι πρὸς τῷ μανθάνειν τὴν τέχνην ὥς πλείστοις τε καὶ πονηροτάτοις σώμασιν ὁμιλήσειαν καὶ αὐτοὶ πάσας νόσους κάμοιεν καὶ εἶεν μὴ πάνυ ὑγιεινοὶ φύσει»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σσ. 181-182.

⁷⁹². Πλάτων, *Πολιτεία*, 408e 1-5: «Γιατί δεν νομίζω ότι το σώμα το θεραπεύουν με το σώμα –γιατί τότε δεν θα μπορούσε να είναι, ή να ήταν κάποτε, το σώμα τους σε κακή κατάσταση– αλλά με την ψυχή· και μία ψυχή που πάει να γίνει ή που είναι κακή αδυνατεί να γιατρέψει καλά κάτι».

⁷⁹³. Πλάτων, *Νόμοι*, 715d 7 – 716a 5: «Τότε πρέπει να τους πούμε τα εξής: Άνδρες, σύμφωνα με την παράδοση ο θεός, που έχει στα χέρια του την αρχή, το τέλος και το μέσο όλων των πραγμάτων, πετυχαίνει όλους τους στόχους του στη φύση. Τον ακολουθεί η δικαιοσύνη, που τιμωρεί του παραβάτες του θείου νόμου και ανταμείβει εκείνον που παραμένει πιστός σ' αυτόν και τον σέβεται με κοσμιότητα και ταπεινοφροσύνη».

εκείνος είναι σε θέση να οδηγεί τους υπολοίπους· ένας τέτοιος άνθρωπος, σημειώνει ο Πλάτων, εγκαταλείπεται από τον θεό και συγκεντρώνοντας και άλλους όμοιούς του επαναστατεί και προκαλεί χάος⁷⁹⁴.

Ο Πρόκλος, αφού παραθέτει όσα ειπώθηκαν άνωθεν από τον Πλάτωνα⁷⁹⁵, επάγεται πως ο φιλόσοφος τα αφηγείται «πολιτικῶς», ενώ ο Όμηρος, αναφερόμενος στην ίδια θεματική πραγματοποιεί μνεία με τρόπο «ένθεαστικό», αλλά και οι δύο θεωρούν πως όσοι έχουν διαπράξει σφάλματα και αδικίες τιμωρήθηκαν δικαίως «κατὰ τὴν μίαν τοῦ Διὸς βούλησιν δίκην ἀποτινύναι φησὶν τῶν ἀμαρτημάτων σὺν σφῆσιν κεφαλῇσι γυναιξὶ τε καὶ τεκέεσσιν»⁷⁹⁶.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ακόμη και εάν γραφτούν οι νόμοι και ολοκληρωθεί η νομοθεσία «οὐ τέλος ὁ τοῦ διαφέροντος πολίτου πρὸς ἀρετὴν γίγνεται ἔπαινος, ὅταν αὐτόν τις φῇ τὸν ὑπηρετήσαντα τοῖς νόμοις ἄριστα καὶ πειθόμενον μάλιστα, τοῦτον εἶναι τὸν ἀγαθόν»⁷⁹⁷, αλλά θα ήταν «τελεώτερον δὲ ᾧδε εἰρημένον, ὡς ἄρα ὅς ἂν τοῖς τοῦ νομοθέτου νομοθετοῦντός τε καὶ ἐπαινοῦντος καὶ ψέγοντος πειθόμενος γράμμασιν

⁷⁹⁴. Ο.π., 716a 5 – 716b 6: «Ὁ δὲ τις ἐξαρθεὶς ὑπὸ μεγαλαυχίας, ἢ χρήμασιν ἐπαιρούμενος ἢ τιμαῖς, ἢ καὶ σώματος εὐμορφίᾳ ἅμα νεότητι καὶ ἀνοίᾳ φλέγεται τὴν ψυχὴν μεθ' ὕβρεως, ὡς οὔτε ἄρχοντας οὔτε τινὸς ἡγεμόνος δεόμενος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἱκανὸς ὧν ἡγεῖσθαι, καταλείπεται ἔρημος θεοῦ, καταλειφθεὶς δὲ καὶ ἔτι ἄλλους τοιοῦτους προσλαβὼν σκιρτᾷ ταράττων πάντα ἅμα, καὶ πολλοῖς τισιν ἔδοξεν εἶναί τις, μετὰ δὲ χρόνον οὐ πολὺν ὑποσχὼν τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ ἑαυτὸν τε καὶ οἶκον καὶ πόλιν ἄρδην ἀνάστατον ἐποίησεν».

⁷⁹⁵. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 101. 22-30: «Τὸν μὲν δὴ θεὸν ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχειν καὶ ὁ Ἀθηναῖος ξένος φησὶν, ἔπεσθαι δὲ αὐτῷ τὴν δίκην τῶν ἀπολειπομένων οὔσαν τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρόν. οὔτοι δε εἰσιν, ὡς ὁ ἐκείνου λόγος, οἱ νεότητι καὶ ἀνοίᾳ φλεγόμενοι τὴν ψυχὴν μεθ' ὕβρεως, καὶ χρόνον τινὰ δόξαντες κρατεῖν ἔπειτα αὐθις τιμωρίαν ὑπέσχον τῇ δίκῃ πρόπευσαν, ἑαυτοὺς τε καὶ πόλιν καὶ οἶκον ἄρδην ἀναστάτους ποιήσαντες»· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 44.

⁷⁹⁶. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 101. 30 – 102. 5· πβ. A. J. Festugière (comment.), Proclus, *Commentaire sur la République*, σ. 44.

⁷⁹⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 822e 4-8: «Ακόμα κι όταν γραφτούν οι νόμοι κι ολοκληρωθεί η νομοθεσία, δεν αρκεί να επαινούμε έναν ενάρετο πολίτη λέγοντας ότι είναι πολύ καλός και υπακούει απόλυτα στους νόμους».

διεξέλθῃ τὸν βίον ἄκρατον»⁷⁹⁸ και αυτός είναι ο σωστός έπαινος για έναν χρηστό πολίτη κατά τον Πλάτωνα. Συνεπώς, όπως προκύπτει από τα προλεχθέντα, ο πολίτης κατέχει αξιώματα στην Αθήνα παλαιότερα, αλλά και εκείνη την εποχή ο άρχων είναι αυτός που διακατέχεται από αρετή, ανεξαρτήτως της οικονομικής του κατάστασης και της οικογενειακής του προελεύσεως, όπως συνέβαινε σε άλλες πόλεις. Όσον αφορά τη νομοθεσία, οι φύλακες των νόμων πρέπει να επιβλέπουν όχι τόσο εκείνους που είναι εύκολο να τους προφυλάξουν από την παραβίαση των νόμων, δηλαδή αυτούς που διακατέχονται από αρετή και καλή αγωγή, αλλά εκείνους που δεν διαθέτουν αυτές τις αρετές και ασχολούνται παράλληλα με επαγγέλματα που μπορεί να επιδρουν αρνητικά στην ιδιοσυγκρασία τους⁷⁹⁹.

Ένα σημαντικό ζήτημα είναι τί μερίδιο έχει ο κάθε άνθρωπος στην αρετή, καθώς στον μύθο του Ηρός⁸⁰⁰ πραγματοποιείται η πολύ σημαντική διαπίστωση πως «ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἦν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος»⁸⁰¹. Συνεπώς, ο άνθρωπος είναι ο μόνος υπεύθυνος για την αρετή του και την εξάσκησή της, χωρίς να είναι κάτι που κληρονομείται, αλλά έρχεται δια της συνεχούς εργασίας με τον εαυτό μας και επομένως ούτε ο θεός ευθύνεται για τον αν κάποιος γίνεται ενάρετος ή όχι και πόσο μετέχει της αρετής.

⁷⁹⁸. Ο.π., 822e 8 – 823a 1: «Θα ήταν πολύ καλύτερα αν λέγαμε ότι είναι ενάρετος, γιατί πέρασε ολόκληρη τη ζωή του σύμφωνα με τους νόμους, είτε τον επαινούσαν είτε τον αποδοκίμαζαν».

⁷⁹⁹. Ο.π., 920a 7 – b 4: «Τοὺς νομοφύλακας χρὴ νοῆσαι φύλακας εἶναι μὴ μόνον ἐκείνων οὓς φυλάττειν ῥάδιον μὴ παρὰ νόμους καὶ κακοὺς γίγνεσθαι, ὅσοι γενέσκει καὶ τροφαῖς εὖ πεπαίδευνται, τοὺς δὲ μὴ τοιούτους ἐπιτηδεύματά τε ἐπιτηδεύοντας ἃ ῥοπήν ἔχει τινὰ ἰσχυρὰν πρὸς τὸ προτρέπειν κακοὺς γίγνεσθαι, φυλακτέον μᾶλλον».

⁸⁰⁰. Για τον μύθο του Ηρός πβ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 614b 2 – 621d 3· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 434-463· Κώστας Π. Μιχαηλίδης, *Πλάτων. Λόγος και μύθος. Εισαγωγή στην πλατωνική φιλοσοφία*, Αθήνα, Παπαδήμα, 1998.

⁸⁰¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 617e 3-5: «Δεν έχει δεσπότη η αρετή· ανάλογα αν την τιμάει κανείς ή την περιφρονεί, θα' ναι πιο μεγάλο ή πιο μικρό το μερτικό του επάνω της. Η ευθύνη είναι αυτουνού που διαλέγει· ο θεός δεν έχει ενοχή».

Η φράση σχολιάζεται επισταμένως ο Πρόκλος και όσον αφορά την πρώτη πρόταση, ότi η αρετή δεν έχει δεσπότi και πως ο καθένas αποκτά το μερίδιό που του αναλογεί σχετικά με το πόσο ενάρετος υπήρξε, ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος συμφωνεί και παραθέτει την άποψη του Αμέλιου, ο οποίος και αυτός θεωρεί πως η αρετή δεν έχει δεσπότi, αλλά πιστεύει πως αυτό συμβαίνει και στην κακία, καθώς εφόσον είναι αντίθετα ισχύει ακριβώς το ίδιο⁸⁰². Ο Πρόκλος σημειώνει αρχικά πως η κακία δεν έχει ιδιοκτήτi, αλλά «ώς ἐφ’ ἡμῖν οὔσαν μόνον», ενώ η αρετή είναι αδέσποτi όχι μόνο επειδή εξαρτάται από εμάς, αλλά και γιατί «τὴν ψυχὴν ἐλευθέραν ἀποτελεῖ τῶν πικροτάτων δεσποτῶν, οἷς ἡ δουλεύουσα τῶν ἀγαθῶν στέρεται πάντων»⁸⁰³.

Εἶναι επομένως στη φύση της αρετῆς να ελευθερώνει και για αυτό επάγεται πως πρέπει μόνο εκείνη να θεωρεῖται πως δεν έχει δεσπότi, καθώς η κακία ομοιάζει σε δούλους και υποδουλώνει την ψυχή· επεξηγώντας τα προλεχθέντα διατείνεται πως μόνο η ψυχή πρέπει να μην έχει ιδιοκτήτi σε συνάφεια με του θεούς οι οποίοι ούτε αυτοί έχουν δεσπότi, καθώς «πάντων δεσπόζοντες», έτσι και η αρετή «δεσπόζουσα, ὧν δεῖ δεσπόζειν, ἀδέσποτός ἐστιν ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν κακίαν»⁸⁰⁴. Συνεπώς, καταλήγει ο Πρόκλος, εάν η αρετή κατέχει την εν λόγω δύναμη, όχι μόνο δεν έχει ιδιοκτήτi, αλλά είναι και η μόνη, από τα δικά μας στοιχεία, που πρέπει να θεωρεῖται κυρίαρχη και στην οποία μετέχει κάθε ζωή είτε περισσότερο είτε λιγότερο, καθώς «μὴ γὰρ οὐδὲ δυνατόν ἢ βίον ἓνα πάσης ἀρετῆς ἄμοιρον γενέσθαι καὶ τουναντίον πάσης ἀρετῆς μέτοχον· ἀλλ’ ὁ μὲν

⁸⁰². Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (II), 275. 29 – 276. 3: «Δυνατὸν οὖν ἢ πλέον ἢ ἔλασσον μετέχειν ἀρετῆς ἡμᾶς κατὰ τὰ μέτρα τῆς περὶ αὐτὴν τιμῆς. ἀλλ’ ὁ γενναῖος Ἀμέλιος οὐδέν φησι θαυμαστὸν ἀδέσποτον εἶναι τὴν ἀρετὴν· καὶ γὰρ τὴν κακίαν ἀδέσποτον, εἶπερ καὶ τὴν ἀρετὴν· τῶν γὰρ ἐναντίων ἡ αὐτὴ προαίρεσις».

⁸⁰³. Ο.π., 276. 4-7.

⁸⁰⁴. Ο.π., 276. 8-15.

τις μάλλον ὁ δὲ ἦττον ἀρετῆς μέτοχός ἐστιν, ἥκιστα δὲ ἡ μάλιστα ἀδύνατον»⁸⁰⁵.

Αναφορικά με τη φράση που ἐπεται, πως ο Θεός είναι ἀναίτιος, προβαίνει στην επεξήγησή της σημειώνοντας πως για ὅ,τι κακό συμβαίνει στον ἄνθρωπο, ο ἴδιος είναι υπαίτιος, καθώς ο θεός του ἔχει δώσει την ἐπιλογή να πράξει με ὅποιον τρόπο εκείνος ἐπιθυμεί και μὴ κρίνοντας ορθά πραγματοποιεῖ κακές ἐπιλογές. Τα σωστά κριτήρια που προσδιορίζουν ποιες πράξεις είναι καλές και ποιες κακές είναι ο «λόγος» και ο «νοῦς», ἐνῶ τα εσφαλμένα η «φαντασία» και η «αἴσθησις»⁸⁰⁶.

Ἡ ἀρετὴ «τῶν ἐν τῇ ψυχῇ τί ἐστὶν καὶ ἀναγκαῖον αὐτῷ ὠφελίμῳ εἶναι, φρόνησιν αὐτὸ δεῖ εἶναι, ἐπειδήπερ πάντα τὰ κατὰ τὴν ψυχὴν αὐτὰ μὲν καθ' αὐτὰ οὔτε ὠφέλιμα οὔτε βλαβερά ἐστὶν, προσγενομένης δὲ φρονήσεως ἡ ἀφροσύνης βλαβερά τε καὶ ὠφέλιμα γίγνεται. κατὰ δὲ τοῦτον τὸν λόγον ὠφελιμὸν γε οὖσαν τὴν ἀρετὴν φρόνησιν δεῖ τιν' εἶναι»⁸⁰⁷ και συνεχίζει τον συλλογισμό του «οὐκοῦν οὕτω δὴ κατὰ πάντων εἰπεῖν ἔστιν, τῷ ἄνθρωπῳ τὰ μὲν ἄλλα πάντα εἰς τὴν ψυχὴν ἀνηρτῆσθαι, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς αὐτῆς εἰς φρόνησιν, εἰ μέλλει ἀγαθὰ εἶναι· καὶ τούτῳ τῷ λόγῳ

⁸⁰⁵. Ο.π., 276. 15-21.

⁸⁰⁶. Ο.π., 277. 9-19: «Σαφέστατα διαμαρτυρόμενος, ὡς ἄρα τῶν ἀποβαινόντων κακῶν οὐ θεὸν αἰτιασθαι προσῆκεν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτούς. ὁ μὲν γὰρ κυρίους ἡμᾶς κατέστησεν ἀμεινόνων καὶ χειρόνων αἰρέσεων, ἡμεῖς δὲ μὴ κρίνοντες ἀφ' ὧν δεῖ τὰς αἰρέσεις ἐπιτρέχουμεν ταῖς χείροσιν ἀντὶ τῶν ἀμεινόνων. ἐνταῦθα δὴ καὶ μάλιστα διωρίσθαι προσῆκεν, τίνα τὰ κριτήρια τῶν πραγμάτων τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, καὶ τίνα τὰ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ καὶ τίνα τὰ ὄντως κακά, καὶ τίνα ἀδιάφορα μὲν ἀγαθὰ δὲ φανταζόμενα τοῖς πολλοῖς. κριτήρια μὲν γὰρ ἄπταιστα λόγος καὶ νοῦς, ἐπταισμένα δὲ φαντασία καὶ αἴσθησις».

⁸⁰⁷. Πλάτων, *Μένων*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967· πβ. Πλάτων, *Μένων*. Ed., Comment., R. S. Bluck. Cambridge, Cambridge University Press, 1964· Πλάτων, *Μένων*. Εισαγ., Μετάφρ., Δημήτρης Τζωρτζόπουλος. Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 2021, 88c 7 – d 5: «Εάν, ἐπομένως, ἡ ἀρετὴ εἶναι μὴ ἀπὸ τις ιδιότητες που ὑπάρχουν μέσα στην ψυχὴ και πρέπει κατ' ἀναγκαιότητα να εἶναι ὠφέλιμη, τότε πρέπει να εἶναι φρόνηση, ἀφοῦ ὅλα τα σχετικὰ με τὴν ψυχὴ, αὐτὰ καθεαυτὰ, οὔτε ὠφέλιμα οὔτε βλαβερά εἶναι, ἀλλὰ τότε μόνο γίνονται βλαβερά ἢ ὠφέλιμα, ὅταν προστεθεῖ σ' αὐτὰ ἡ φρόνηση ἢ ἡ ἀφροσύνη. Με βάση λοιπὸν αὐτὸν τὸν συλλογισμό, ἡ ἀρετὴ, εφόσον εἶναι ὠφέλιμη, πρέπει να εἶναι ἓνα εἶδος φρόνησις»· R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 334-335.

φρόνησις ἂν εἴη τὸ ὠφέλιμον»⁸⁰⁸, συμπεραίνοντας πως εκτός από το ότι η αρετή είναι γνώση είναι και φρόνηση και με τη διατύπωση του κειμένου «φρόνησιν ἄρα φαμὲν ἀρετὴν εἶναι, ἥτοι σύμπασαν ἢ μέρος τι»⁸⁰⁹. Εάν όμως συμβαίνει αυτό, σύμφωνα με τον φιλόσοφο οι καλοί δεν θα μπορούσαν να είναι εκ φύσεως καλοί «καὶ γὰρ ἂν που καὶ τόδ' ἦν· εἰ φύσει οἱ ἀγαθοὶ ἐγίγνοντο, ἥσαν που ἂν ἡμῖν οἱ ἐγίγνωσκον τῶν νέων τοὺς ἀγαθοὺς τὰς φύσεις, οὓς ἡμεῖς ἂν παραλαβόντες ἐκείνων ἀποφηνάντων ἐφυλάττομεν ἂν ἐν ἀκροπόλει, κατασημνήμενοι πολὺ μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον, ἵνα μηδεὶς αὐτοὺς διέφθειρεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀφίκοιντο εἰς τὴν ἡλικίαν, χρήσιμοι γίγνοιντο ταῖς πόλεσι»⁸¹⁰.

Ο Σωκράτης δεν θεωρεί πως υπάρχουν εκ φύσεως ενάρετοι άνθρωποι, αλλά η αρετή επέρχεται με επιμονή και με συνεχή άσκηση, ώστε ο άνθρωπος να καταφέρει να την κατακτήσει και αναφορικά με την άσκηση της αρετής ο Πλάτων σημειώνει πως «βουλοίμην ἂν αὐτοὺς ὡς εὐπειθεστάτους πρὸς ἀρετὴν εἶναι, καὶ δῆλον ὅτι πειράσεται τοῦτο ὁ νομοθέτης ἐν ἀπάσῃ ποεῖν τῇ νομοθεσίᾳ»⁸¹¹ και συνεχίζει «τὰ τοίνυν δὴ λεχθέντα ἐδοξέν τί μοι προὔργου δρᾶν εἰς τὸ περὶ ὧν ἂν παραινῇ, μὴ παντάπασιν ὠμῆς ψυχῆς λαβόμενα, ἡμερώτερόν τε ἂν ἀκούειν καὶ

⁸⁰⁸. Πλάτων, *Μένων*, 88e 10 – 89a 2: «Με τον ίδιο τρόπο λοιπόν μπορούμε να μιλήσουμε για όλα τα πράγματα: στον άνθρωπο όλα τα άλλα εξαρτώνται -εάν πρόκειται να είναι καλά- από την ψυχή, ενώ τα πράγματα της ίδιας της ψυχής από τη φρόνηση· και σύμφωνα με τούτο τον συλλογισμό [=αποδεικτική λογική], φρόνηση θα ήταν το ωφέλιμο». πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σ. 335.

⁸⁰⁹. Πλάτων, *Μένων*, 89a 5-6: «Σωστά λοιπόν λέμε πως η αρετή είναι φρόνηση, είτε ολόκληρη είτε μέρος αυτής;»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 336-337.

⁸¹⁰. Πλάτων, *Μένων*, 89b 3-11: «Τότε όμως θα μπορούσε να συμβεί και το εξής: αν οι ενάρετοι ήταν εκ φύσεως τέτοιοι, θα είχαμε σίγουρα εκείνους, που θα διέκριναν ανάμεσα στους νέους τους εκ φύσεως ενάρετους· θα τους παίρναμε τότε εμείς, όταν μας τους είχαν υποδείξει εκείνοι, και θα τους φυλάγαμε στην ακρόπολη, κατακλείνοντάς τους πίσω από επτασφράγιστες θύρες πολύ περισσότερες από ό,τι το χρυσάφι, για να μη τους διαφθείρει κανείς· και όταν θα έφταναν στην κατάλληλη ηλικία, θα γίνονταν χρήσιμοι στις πόλεις»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 338-339.

⁸¹¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 718c 9-11: «Θα ήθελα να είναι οι πολίτες μας όσο πιο υπάκουοι γίνεται στην άσκηση της αρετής. Κι εκεί πιστεύω ότι θα κατευθύνει ο νομοθέτης μας τις προσπάθειές του με τους νόμους που θα δώσει».

εὐμενέστερον· ὥστε εἰ καὶ μὴ μέγα τι, σμικρὸν δέ, τὸν ἀκούοντα ὅπερ φησὶν εὐμενέστερον γιγνόμενον εὐμαθέστερον ἀπεργάζεται, πᾶν ἀγαπητόν. οὐ γὰρ πολλή τις εὐπέτεια καὶ λέγοντα ὡς ἡ μὲν ἐπὶ τὴν κακότητα ὁδὸς λεία καὶ ἀνιδιτὶ παρέχει πορεύεσθαι, μάλα βραχεία οὖσα, τῆς δὲ ἀρετῆς, φησὶν, ἰδρῶτα θεοὶ προπάροισιν ἔθηκαν ἀθάνατοι, μακρὸς δὲ καὶ ὀρθὸς οἶμος ἐς αὐτήν, καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὶ δ' εἰς ἄκρον ἵκηται, ῥηιδίῃ δὲ ἵπεται φέρειν, χαλεπή περ ἐοῦσα»⁸¹².

Ὅλες οι ανθρώπινες ενέργειες προέρχονται από τρεις ανάγκες και επιθυμίες· αν ο άνθρωπος έχει λάβει ορθή εκπαίδευση, τότε αυτά τα τρία ένστικτα θα τον οδηγήσουν στην αρετή, ενώ εάν δεν συμβεί αυτό θα οδηγηθεί στον αντίθετο δρόμο⁸¹³. Στο σημείο αυτό ο ιδρυτής της Ακαδημίας διασαφηνίζει τις τρεις αυτές ανάγκες, διότι «ταῦτα δ' ἐστὶν ἐδωδὴ μὲν καὶ πόσις εὐθύς γενομένοις, ἦν πέρι ἅπασαν πᾶν ζῶον ἔμφυτον ἔρωτα ἔχον, μεστὸν οἴστρου τέ ἐστὶν καὶ ἀνηκουστίας τοῦ λέγοντος ἄλλο τι δεῖν πράττειν πλὴν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τὰς περὶ ἅπαντα ταῦτα ἀποπληροῦντα, λύπης τῆς ἀπάσης ἀεὶ δεῖν σφᾶς ἀπαλλάττειν· τρίτη δὲ ἡμῖν καὶ μεγίστη χρεία καὶ ἔρως ὀξύτατος ὕστατος μὲν ὀρμᾶται, διαπυρρωτάτους δὲ τοὺς ἀνθρώπους μανίαις ἀπεργάζεται πάντως, ὁ περὶ τὴν τοῦ γένους σπορὰν ὕβρει πλείστη καόμενος. ἃ δὴ δεῖ τρία νοσήματα,

⁸¹². Ο.π., 718d 2 – 719a 2: «Νομίζω ὅτι αυτά που είπαμε πριν από λίγο, εφόσον δεν απευθύνονται σε εντελώς άγριες ψυχές, θα βοηθήσουν τους ανθρώπους να γίνουν πιο ήρεμοι και υπάκουοι σ' αυτά που προτείνει ο νομοθέτης. Έστω λοιπόν κι αν η προσπάθεια δεν έχει μεγάλο αποτέλεσμα αλλά κάνει τον ακροατή πιο επιδεκτικό μάθησης, η ωφέλεια θα είναι μεγάλη, αφού δεν βρίσκονται εύκολα άνθρωποι που επιθυμούν να γίνουν καλύτεροι όσο το δυνατό πιο πολύ και πιο γρήγορα. Οι περισσότεροι θεωρούν τον Ησίοδο σοφό, επειδή λέει ὅτι ο δρόμος της κακίας είναι ομαλός, σύντομος και επίπεδος. Αντίθετα, ως αντίτιμο της αρετής λέει: οι θεοὶ έβαλαν μπροστά στην αρετή τον ιδρώτα μας· κι ο δρόμος που οδηγεί σ' αυτή είναι μακρύς, τραχύς και ανηφορικός. Όταν όμως φτάσουμε στην κορυφή, βλέπουμε ὅτι τώρα πια τα πάντα είναι εύκολα».

⁸¹³. Πλάτων, *Νόμοι*, 782d 10 – e 1: «Ὅρῶ πάντα τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τριττῆς χρείας καὶ ἐπιθυμίας ἡρητημένα, δι' ὧν ἀρετὴ τε αὐτοῖς ἀγομένοις ὀρθῶς καὶ τούναντίον ἀποβαίνει κακῶς ἀχθεῖσιν»· πβ. Μαρία Βενέτη, «Η φύση και η παιδεία στην *Πολιτεία* του Πλάτωνος. Μια πρόταση για τις προϋποθέσεις της αγωγής», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 24 (2007), σσ. 239-254.

τρέποντα εἰς τὸ βέλτιστον παρὰ τὸ λεγόμενον ἥδιστον, τρισὶ μὲν τοῖς μεγίστοις πειρᾶσθαι κατέχειν, φόβῳ καὶ νόμῳ καὶ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ, προσχρωμένους μέντοι Μούσαις τε καὶ ἀγωνίοισι θεοῖς, σβεννύντων τὴν αὐξὴν τε καὶ ἐπιρροήν»⁸¹⁴. Με αὐτοὺς του στίχους ο Πλάτων προσπαθεῖ νὰ σημειώσῃ πως αὐτές οἱ τρεῖς ἐπιθυμίες, τὸ φαγητό, ἡ πόσις καὶ ἡ τεκνοποιία, πρέπει ὅσον τὸ δυνατόν νὰ κατευναστούν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ αὐτὰ τὰ πάθη νὰ μπορέσουν νὰ γίνουν ἐνάρετοι.

Ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ ὑψίστο καθήκον τοῦ πολίτη τὴν τελειοποίηση τῶν ἀρετῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν, γι' αὐτὸ διατείνεται πως κάθε πολίτης πρέπει νὰ ἀναλαμβάνει κάποιο καθήκον, ὄχι «τὸ σμικρότατον» οὔτε «τὸ φαυλότατον» ἀλλὰ «μέγιστον δὲ πάντων εἶναι προστεταγμένον ὑπὸ δικαίου νόμου»⁸¹⁵. Εἰάν δηλαδὴ κάποιος πολίτης ἐπιδιώξῃ νὰ ἀναδειχθεῖ νικητὴς στὰ Πύθια ἢ στὰ Ολύμπια, ἡ προσπάθεια ποὺ θα καταβάλλῃ δὲν θα τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἀσχοληθεῖ με κάτι ἄλλο⁸¹⁶, εἰάν ὅμως ἐπιθυμῇ νὰ τελειοποιήσῃ τὶς ἀρετές του τότε «διπλασίας τε καὶ ἔτι πολλῶ πλέονος ἀσχολίας ἐστὶν γέμων ὁ περὶ τὴν τοῦ σώματος πάντως καὶ ψυχῆς εἰς ἀρετῆς ἐπιμέλειαν βίος εἰρημένος ὀρθότατα»⁸¹⁷.

⁸¹⁴. Πλάτων, *Νόμοι*, 782e 2 – 783b 2: «Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γέννησός τους ὅλοι θέλουν φαγητό καὶ ποτό. Κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα νιώθει τὴν ἐνστικτώδη ἀνάγκη νὰ ικανοποιήσῃ αὐτές τὶς ἐπιθυμίες του, κάτι ποὺ τον κυριεύει ολόκληρο καὶ τον κάνει νὰ μὴν ἀκούῃ ὅποιον του λέει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μόνο με αὐτές τὶς ἀπολαύσεις, γιὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἐστὶ ἀπὸ τὶς δυστυχίες του. Ἡ τρίτη καὶ πιο σημαντικὴ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες μας, τὴν ὁποία ἐπιθυμοῦμε με ὅλη τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς μας, ἐρχεται τελευταία ἀλλὰ ἀνάβει πραγματικὴ φωτιά στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἡ λαχτάρα τῆς τεκνοποιίας. Αὐτὰ τὰ τρία πάθη μας πρέπει νὰ κατευθύνονται πέρα ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση, σὲ κάτι ποὺ μποροῦμε νὰ ἀποκαλέσουμε τέλεια ευχαρίστηση. Γιὰ νὰ τὸ πετύχουμε αὐτὸ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας τρία ὅπλα· τὸν φόβο, τὸν νόμο καὶ τὸν ὀρθὸ λόγο. Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ζητάμε τὴ βοήθεια τῶν Μουσῶν καὶ τῶν θεῶν ποὺ ἐπιβλέπουν τοὺς ἀγῶνες, ὥστε νὰ ἐμποδίσουμε τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐπιρροή τους».

⁸¹⁵. *Ο.π.*, 807c 2-5: «Πρέπει ἐπομένως νὰ ὑπάρχει πάντα κάποιο καθήκον γιὰ ὅλους, ὄχι μικρὸ ἢ ἀσήμαντο ἀλλὰ τὸ πιο μεγάλο ἀπ' ὅλα».

⁸¹⁶. *Ο.π.*, 807c 5-7: «Τοῦ γὰρ πᾶσαν τῶν ἄλλων πάντων ἔργων βίου ἀσχολίαν παρασκευάζοντος, τοῦ Πυθιάδος τε καὶ Ολυμπιάδος νίκης ὀρεγομένου»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 330.

⁸¹⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 807c 7 – d 1: «Ἀν ὅμως θελήσῃ νὰ τελειοποιήσῃ τὶς ἀρετές τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ τὴ μόνη ἀπασχόληση ποὺ ἀξίζει στὴ ζωὴ, τότε θα ἔχει διπλάσιο

έργο απ' τον προηγούμενο»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 330.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η προς αρετή παιδεία

Ο όρος παιδεία⁸¹⁸ είναι άκρως σημαντικός για την πλατωνική φιλοσοφία και για τον Σωκράτη δεν είναι αυτό που υποστηρίζεται από τους Σοφιστές, πως δεν υπάρχει γνώση στην ψυχή αλλά εκείνοι την εμφυσούν, «οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέτες»⁸¹⁹. Ο κάθε άνθρωπος έχει μέσα στη ψυχή του τη γνώση αλλά και «τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος» και όπως στον μύθο του σπηλαίου⁸²⁰ για να αποστρέψει κάποιος τα μάτια του από το σκοτάδι και να δει στο φως έπρεπε να στρέψει ολόκληρο το σώμα, με τον ίδιο τρόπο πρέπει να στραφεί με ολόκληρη την ψυχή του από τον κόσμο των αισθητών σε εκείνον των νοητών, έως ότου η ψυχή αντέξει να αντικρύσει το «ὄν» και «τοῦ ὄντος τὸ φανότατον», με αυτό να είναι το Αγαθό⁸²¹. Παιδεία⁸²² είναι η τέχνη «της περιαγωγής», δηλαδή εκείνη θα συμβάλλει όσο γίνεται «ῥᾶστα» και «ἀνυσιμώτατα», όχι στο να εμφυσήσει

⁸¹⁸. Για την παιδεία στο φιλοσοφικό σύστημα του Πλάτωνος πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 103-122.

⁸¹⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 518b 7 – c 2: «Τὴν παιδείαν οὐχ οἷαν τινὲς ἐπαγγελλομένοι φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. φασὶ δὲ που οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεῖς ἐντιθέναι, οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέτες»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 97-98

⁸²⁰. Για τον μύθο του σπηλαίου πβ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 514a 1 – 517a 7· Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 317-339· Luc Brisson, *Ο Πλάτων, οι λέξεις και οι μύθοι. Πώς και γιατί ο Πλάτων κατονόμασε το μύθο*· Μετάφρ., Στέφανος Οικονόμου. Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003, σ. 219· Jean Brun, *Ο Πλάτων και η Ακαδημία*, σσ. 25-27· Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, «Έρως και Παιδεία κατά Πλάτωνα», σσ. 25-27· Abel Jeannière, *Πλάτων*. Μετάφρ., Σταύρος Βλοντάκης. Αθήνα, Παπαδήμα, 1995, σσ. 162-176· Nickolas Pappas, *Πολιτεία του Πλάτωνα. Ένας οδηγός ανάγνωσης*. Μετάφρ., Δημήτρης Παπαγιαννάκος. Επιμ., Ιωάννα Πατσιώτη. Αθήνα, Οκτώ, 2006, σσ. 165-168· Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, σσ. 118-123· Ludwig Edelstein, «The Function of the Myth in Plato's Philosophy», *Journal of the History of Ideas*, 10-11 (October 1949), σσ. 461-481.

⁸²¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 518c 4 – d 1: «Ὁ δε γε νῦν λόγος, ἦν δ' ἐγώ, σημαίνει ταύτην τὴν ἐνούσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος, οἷον εἰ ὄμμα μὴ δυνατόν ἦν ἄλλως ἢ σὺν ὅλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους, οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιακτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχεῖσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναι φάμεν τὰγαθόν»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, I, σ. 98.

⁸²². François Châtelet, «Πλάτων», σσ. 72-74.

στο όργανο την ικανότητα της όρασης⁸²³, αλλά «ὥς ἔχοντι μὲν αὐτό, οὐκ ὀρθῶς δὲ τετραμμένῳ οὐδὲ βλέποντι οἱ ἔδει, τοῦτο διαμηχανήσασθαι»⁸²⁴.

Επομένως, όσον αφορά τη μόρφωση ο Πλάτων την ορίζει ως «τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδεΐαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης»⁸²⁵, με τον φιλόσοφο να θεωρεῖ αὐτό το εἶδος της εκπαίδευσης πως πρέπει να διαχωριστεῖ από τα υπόλοιπα και να θεωρηθεῖ ως η «μόνην παιδεΐαν προσαγορεύειν»⁸²⁶. Από την ἄλλη πλευρά, η εκπαίδευση που «εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχύν, ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάνανυσόν τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδεΐαν καλεῖσθαι»⁸²⁷. Ο φιλόσοφος αναφέρει και τον γενικό ορισμό πως εκείνος που λαμβάνει σωστή εκπαίδευση γίνεται καλός πολίτης⁸²⁸ και συνεπώς «δεῖ δὴ τὴν παιδεΐαν μηδαμοῦ ἀτιμάζειν, ὥς πρῶτον τῶν καλλίστων τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσιν παραγιγνόμενον· καὶ εἴ ποτε ἐξέρχεται, δυνατόν δ' ἐστὶν ἐπανορθοῦσθαι, τοῦτ' ἀεὶ δραστέον διὰ βίου παντὶ κατὰ δύναμιν»⁸²⁹.

⁸²³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 518d 3-5: «Τούτου τοίνυν, ἣν δ' ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη, τῆς περιαγωγῆς, τίνα τρόπον ὥς ῥᾶστά τε καὶ ἀνυσιμώτατα μεταστραφήσεται, οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὸ ὄραν [...]» πβ. François Châtelet, «Πλάτων», σ. 72.

⁸²⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 518d 5-7: «[...] ἀλλὰ θεωρώντας δεδομένο ὅτι το όργανο διαθέτει αὐτή τη δύναμη και ὅτι απλῶς δεν εἶναι στραμμένο στη σωστή κατεύθυνση και δεν κοιτάζει προς τα εκεί που θα ἔπρεπε, να μηχανευτεῖ η τέχνη της παιδείας ἕναν τρόπο ὥστε αὐτό να κατορθωθεῖ»· πβ. François Châtelet, «Πλάτων», σ. 73.

⁸²⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 643e 3-7: «Ἀς δεχτούμε ὁμως, για χάρη της συζήτησης, ὅτι δεν εννοοῦμε αὐτό το πράγμα ἀλλὰ τη μόρφωση που από την παιδική ηλικία οδηγεί τον ἄνθρωπο στην αρετή και του προκαλεῖ ισχυρή επιθυμία να γίνει ἕνας τέλειος πολίτης που ξέρει να κυβερνά ἢ να κυβερνάται σύμφωνα με το δίκαιο».

⁸²⁶. *Ο.π.*, 643 e 7 – 644a 2: «Θα ἠθελα να ξεχωρίσουμε αὐτό το εἶδος της εκπαίδευσης από τις υπόλοιπες και να τη θεωρήσουμε πραγματικά σωστή αγωγή».

⁸²⁷. *Ο.π.*, 644a 2-6: «Ἀντίθετα, την εκπαίδευση που αποβλέπει στην ἀπόκτηση χρημάτων ἢ δύναμης ἢ σοφίας χωρίς λογική και δικαιοσύνη, θα πρέπει να τη θεωροῦμε ἀνελεύθερη και βάνανυση -κάτι δηλαδή που δεν αξίζει να ονομάζουμε παιδεΐα».

⁸²⁸. *Ο.π.*, 644a 6-8: «Ἡμεῖς δὲ μηδὲν ὀνόματι διαφερώμεθ' αὐτοῖς, ἀλλ' ὁ νυνδὴ λόγος ἡμῖν ὁμολογηθεῖς μενέτω, ὥς οἱ γε ὀρθῶς πεπαιδευμένοι σχεδὸν ἀγαθοὶ γίνονται».

⁸²⁹. *Ο.π.*, 644a 8 – b 4: «Δεν πρέπει, επομένως, σε καμία περίπτωση να υποτιμάμε την αγωγή, γιατί εἶναι ἕνα από τα πιο σημαντικά αγαθά, προπάντων ὅταν συνδυάζεται με την αρετή. Κι αν κάποτε ξεφεύγει από τον προσορισμό της, οφείλουμε να την ξαναφέρνουμε στον

Η παιδεία που θα λαμβάνουν οι άνδρες στην ιδανική πολιτεία πρέπει να είναι αντίστοιχη με αυτή των γυναικών, καθώς «εἰ ἄρα ταῖς γυναιξὶν ἐπὶ ταῦτα χρῆσόμεθα καὶ τοῖς ἀνδράσι, ταῦτα καὶ διδασκτέον αὐτάς⁸³⁰»⁸³¹. Επισημαίνεται από τον Πρόκλο πως η δήλωση αυτή πραγματοποιήθηκε για να δείξει πως όπως η πολιτική αρετή «οὐκ ἀνδράσι μόνοις» αλλά ανήκει και στις γυναίκες, κατά τον ίδιο τρόπο συμβαίνει και προγενέστερα με την παιδεία «ὅσῃν καὶ οἴαν ἀφώρισεν, τὴν διὰ μουσικῆς καὶ τὴν διὰ γυμναστικῆς»⁸³². Σχετικά με την παιδεία, επάγεται ο Πρόκλος, ο Πλάτων αποδεικνύει από νωρίς «τὴν φύσιν ὁμοειδῆ τῶν γενῶν ἀμφοτέρων οὔσαν», καθώς εάν δεν εξαχθεί το συμπέρασμα πως και στα δυο φύλλα η παιδεία είναι κοινή, τότε «μὴ γὰρ τούτου πιεσθέντος οὔτ' ἂν οἱ περὶ τῆς παιδείας λόγοι τὸ πιστὸν ἔχοιεν οὔτ' ἂν οἱ περὶ τῆς ἀρετῆς»⁸³³. Αυτό συμβαίνει, διότι καθίσταται αναγκαίο η παιδεία να ακολουθεί τη φύση και την παιδεία να την ακολουθεί η αρετή, με γνώμονα πως η παιδεία «τελειοῦσαν τὴν φύσιν» και από την άλλη πλευρά η αρετή «τὴν δὲ τέλος οὔσαν τῆς παιδείας»⁸³⁴.

Ο Πρόκλος σχολιάζοντας την άποψη του Πλάτωνος, σημειώνει πως συμφωνεί με τον φιλόσοφο «καὶ μοι δοκεῖ καὶ τούτοις ὁ Πλάτων γνῶναί τε καὶ καταδήσασθαι τὰληθές, τὸ μὲν ἄρρεν καὶ θῆλυ τῷ εἶδει τὰ αὐτὰ θέμενος, τὰ δὲ ὁμοειδῆ, καθάπερ τὸ εἶδος ἓν, καὶ τὴν ἀρετὴν μίαν ἔχειν

σωστό δρόμο με κάθε μέσο που διαθέτουμε. Αυτός πρέπει να είναι βασικός σκοπός στη ζωή κάθε ανθρώπου».

⁸³⁰. Ο.π., 451e 6-7: «Αφού λοιπόν θα χρησιμοποιούμε τις γυναίκες για τα ίδια πράγματα με τους άνδρες, πρέπει να τις διδάξουμε τα ίδια».

⁸³¹. Για την άποψη του Πλάτωνος σχετικά με την εκπαίδευση των γυναικών πβ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 451c 4 – 458d 4.

⁸³². Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 236. 5-10: «Τὴν ἀρετὴν τὴν πολιτικὴν οὐκ ἀνδράσι μόνοις, ἀλλὰ καὶ γυναιξὶ κοινήν ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς *Πολιτείας* Σωκράτης ἐπιδειξάι βουλόμενος ἀναγκαίως πρὸ τῆς ἀρετῆς τὴν παιδείαν τὴν αὐτὴν ἀνδρῶν εἶναί φησι καὶ γυναικῶν, ὅσῃν καὶ οἴαν ἀφώρισεν, τὴν διὰ μουσικῆς καὶ τὴν διὰ γυμναστικῆς».

⁸³³. Ο.π., 236. 10-13.

⁸³⁴. Ο.π., 236. 13-16: «Καὶ γὰρ ἀνάγκη τῇ μὲν φύσει τὴν παιδείαν ἐπομένην εἶναι, τῇ δὲ παιδείᾳ τὴν ἀρετὴν, τὴν μὲν τελειοῦσαν τὴν φύσιν, τὴν δὲ τέλος οὔσαν τῆς παιδείας».

διορίσας»⁸³⁵. Παρουσιάζει όμως εν συνεχεία και την άποψη μεταγενέστερων του φιλοσόφου και συγκεκριμένα των φιλοσόφων της Περιπατητικής σχολής αρχικά, οι οποίοι αν και θεωρούν το αρσενικό και το θηλυκό ομοειδή και «τὸν ἄνθρωπον ἄτομον εἶδος καλοῦντες», έχουν την αντίληψη πως υπάρχει διάσπαση των αρετών, με άλλες να έχει ο άνδρας και άλλες η γυναίκα⁸³⁶. Οι οπαδοί της Στοάς επάγονται, από την άλλη πλευρά, πως και τα δυο γένη έχουν κοινή αρετή, πεποίθηση, λογική, σημειώνει ο Πρόκλος, καθώς διατείνονταν πως ο θεός και ο άνθρωπος μια και την αυτή αρετή έχουν, αλλά διαφέρουν κατά το είδος το θηλυκό και το αρσενικό με τον τρόπο που διαφέρει ο άνθρωπος από τον θεό⁸³⁷. Εκ των προλεχθέντων εξάγουμε το συμπέρασμα πως ο Πλάτων δεν προέβαινε σε διαχωρισμό των φύλων, για την ιδανική πολιτεία, όπως οι μεταγενέστεροί του η οποίοι είτε πίστευαν πως υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ των αρετών ανάλογα το φύλο, ή πως τα δύο φύλα διαφέρουν ως προς το είδος, με ανώτερο το άρρεν.

α. Το ερώτημα περί ηδονής

Σχετικά με τις ηδονές και την αντίληψη των Προσωκρατικών για αυτές, «ἄριστον ἀνθρώπῳ τὸν βίον διάγειν ὡς πλεῖστα εὐθυμηθέντι καὶ ἐλάχιστα ἀνηθέντι. τοῦτο δ' ἂν εἴη, τις μὴ ἐπὶ τοῖς θνητοῖσι τὰς ἡδονὰς ποιοῖτο»⁸³⁸. Η έλλειψη ψυχικής γαλήνης προκαλεί στην ψυχή αναταράξεις και για αυτό πρέπει ο κάθε άνθρωπος να αρκείται σε όσα έχει και να μην

⁸³⁵. Ο.π., 236. 16-19.

⁸³⁶. Ο.π., 237. 5-9: «Τῶν δὲ μετ' αὐτὸν οἱ μὲν ὁμοειδῇ λέγοντες εἶναι τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ καὶ τὸν ἄνθρωπον ἄτομον εἶδος καλοῦντες διασπῶσι τὰς ἀρετάς, ἄλλας μὲν ἀνδρός, ἄλλας δὲ γυναικὸς τιθέμενοι, καθάπερ οἱ ἐκ τοῦ περιπάτου φασίν».

⁸³⁷. Ο.π., 237. 9-13: «Οἱ δὲ τὴν μὲν ἀρετὴν κοινὴν [μὲν] αὐτῶν ποιοῦσιν (καὶ οὐδὲν γε τοῦτο θαυμαστόν, ὅπου καὶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου μίαν εἶναι διατείνονται τὴν ἀρετὴν), ἕτερα δὲ κατ' εἶδος τὸ θῆλυ καὶ ἄρρεν εἶναι, καθάπερ ἄνθρωπον καὶ θεόν, ὥσπερ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς».

⁸³⁸. Δημόκριτος, DK. B189: «Το καλύτερο για τον άνθρωπο είναι να ζει τη ζωή του με όσο γίνεται περισσότερη ψυχική γαλήνη και λιγότερη λύπη. Αυτό βέβαια θα γινόταν, αν κάποιος δεν συνέδεε τις ηδονές με τα θνητά πράγματα».

ζηλεύει αυτά που οι περισσότεροι επιθυμούν· αντίθετα, πρέπει να παρατηρεί τον βίο των «ταλαιπωρεόντων» και όσα συμβαίνουν σε αυτούς, ώστε να τέρεπεται με όσα αυτός έχει και «μηκέτι πλειόνων ἐπιθυμέοντι συμβαίνῃ κακοπαθεῖν τῇ ψυχῇ»⁸³⁹. Εάν δηλαδή κάποιος θαυμάζει εκείνους που έχουν περισσότερα και θεωρούνται από τους περισσότερους «μακαριζόμενοι» και όλη την ώρα η σκέψη είναι στραμμένη εκεί, τότε επιχειρώντας συνέχεια να τους φτάσει, πραγματοποιεί άνομες πράξεις· πρέπει επομένως, όσα απέχουν παρασάγγας από εκείνον να μην τα επιζητεί, ενώ όσα βρίσκονται κοντά του να τα επιδιώκει⁸⁴⁰. Εάν ακολουθήσει αυτόν τον δρόμο, τότε «εὐθυμότερόν τε διάξεις καὶ οὐκ ὀλίγας κῆρας ἐν τῷ βίῳ διώσεται, φθόνον καὶ ζῆλον καὶ δυσμενίην»⁸⁴¹. Αυτήν ακριβώς την αντίληψη έχει και ο Πλάτων ο οποίος θεωρεί πως πρέπει να αποφεύγουμε τις ηδονές και η ψυχή μας να μην είναι έμπληη συναισθημάτων, όπως φθόνου και ζήλειας, αλλά κοιτάζοντας όσους έχουν λιγότερα από εμάς πρέπει να είμαστε ικανοποιημένοι με όσα έχουμε και να θεωρούμαστε τυχεροί.

⁸³⁹. Ο.π., B191: «Ἀνθρώποισι γὰρ εὐθυμία γίνεται μετριότητι τέρεψις καὶ βίου συμμετρία· τὰ δ' ἐλλείποντα καὶ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλεῖ καὶ μεγάλας κινήσιας ἐμποιεῖν τῇ ψυχῇ. αἱ δ' ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινούμεναι τῶν ψυχῶν οὔτε εὐσταθέες εἰσὶν οὔτε εὐθυμοί. ἐπὶ τοῖς δυνατοῖς οὖν δεῖ ἔχειν τὴν γνώμην καὶ τοῖς παρεοῦσιν ἀρκέεσθαι τῶν μὲν ζηλουμένων καὶ θαυμαζομένων ὀλίγην μνήμην ἔχοντα καὶ τῇ διανοίᾳ μὴ προσεδρεύοντα, τῶν δὲ ταλαιπωρευόντων τοὺς βίους θεωρεῖν, ἐννοούμενον ἂ πάσχουσι κάρτα (;), ὅκως ἂν τὰ παρεόντα σοὶ καὶ ὑπάρχοντα μεγάλα καὶ ζηλωτὰ φαίνηται, καὶ μηκέτι πλειόνων ἐπιθυμέοντι συμβαίνῃ κακοπαθεῖν τῇ ψυχῇ».

⁸⁴⁰. Αυτόθι: «Ὁ γὰρ θαυμάζων τοὺς ἔχοντας καὶ μακαριζομένους ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τῇ μνήμῃ πᾶσαν ὥραν προσεδρεύων ἀεὶ ἐπικαινουργεῖν ἀναγκάζεται καὶ ἐπιβάλλεσθαι δι' ἐπιθυμίην τοῦ τι πρήσσειν ἀνήκεστον ὧν νόμοι κωλύουσιν. διόπερ τὰ μὲν μὴ δίξεσθαι χρεών, ἐπὶ δὲ τοῖς ἐπιθυμέεσθαι χρεών, παραβάλλοντα τὸν ἑαυτοῦ βίον πρὸς τὸν τῶν φαυλότερον πρησσόντων καὶ μακαρίζειν ἑωυτὸν ἐνθυμεύμενον ἂ πάσχουσιν, ὁκόσῳ αὐτέων βέλτιον πρήσσει τε καὶ διάγει».

⁸⁴¹. Αυτόθι: «Ἄν, λοιπόν, ενστερνίζεσαι αυτή την αντίληψη, τότε θα ζεις με περισσότερη γαλήνη και θα αποδιώχνεις από τη ζωή σου όχι λίγα, δηλ. τον φθόνο, τη ζήλεια και την έχθρα».

Η ηδονή⁸⁴² από ετυμολογικής απόψεως προέρχεται από την πράξη που τείνει προς την «ὄνησιν», δηλαδή στην «ὠφέλεια», και σύμφωνα με το κείμενο «το δέλτα δε ἐγκείται, ὥστε “ἡδονή” ἀντὶ “ἡονῆς” καλεῖται»⁸⁴³. Στον *Τίμαιο* μας γνωστοποιείται πως η ηδονή και ο πόνος πρέπει να γίνουν αντιληπτά «τὸ μὲν παρὰ φύσιν καὶ βίαιον γιγνόμενον ἀθρόον παρ’ ἡμῖν πάθος ἀλγεινόν, τὸ δ’ εἰς φύσιν ἀπιὸν πάλιν ἀθρόον ἡδύ, τὸ δὲ ἡρέμα καὶ κατὰ σμικρὸν ἀναίσθητον, τὸ δ’ ἐναντίον τούτοις ἐναντίως»⁸⁴⁴.

Οι ηδονές, κατὰ τον Πλάτωνα, θα πρέπει να είναι τριῶν ειδῶν σε αντιστοιχία με την τριμερὴ διάκριση της ψυχῆς⁸⁴⁵. Πρώτη μνημονεύεται η ηδονή που σχετίζεται με τη λύπη, καθὼς «περὶ δὲ γ’ ὧν ψυχὴ σώματι τάναντία ξυμβάλλεται, λύπην τε ἅμα πρὸς ἡδονὴν καὶ ἡδονὴν πρὸς λύπην, ὥστ’ εἰς μίαν ἀμφοτέρω κρᾶσιν ἵεναι [...] ὁπόταν κενῶται, πληρώσεως ἐπιθυμεῖ, καὶ ἐλπίζων μὲν χαίρει, κενούμενος δὲ ἀλγεῖ» και «ὥς ψυχῆς πρὸς σῶμα διαφερομένης ἐν πᾶσι τούτοις πλήθει ἀμηχάνοις οὔσι μῖξις μία λύπης τε καὶ ἡδονῆς ξυμπίπτει γενομένη»⁸⁴⁶. Υπάρχει ἀκόμη μία μείξη

⁸⁴². Για την έννοια της ηδονῆς πβ. Ε. Μουτσόπουλος, «Αι ηδοναί. Φαινομενολογική έρευνα ενίων προνομιούχων συνειδησιακῶν καταστάσεων», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολῆς του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 10 (1968), Θεσσαλονίκη, σσ. 3-103.

⁸⁴³. Πλάτων, *Κρατύλος*, 419b 7 - c 1: «Οὐ πάνυ χαλεπά μοι φαίνεται, ὦ Ἑρμόγενης. ἢ τε γάρ “ἡδονή”, ἢ πρὸς τὴν ὄνησιν ἔοικε τείνουσα πρᾶξις τοῦτο ἔχειν τὸ ὄνομα –τὸ δέλτα δὲ ἐγκείται, ὥστε “ἡδονή” ἀντὶ “ἡονῆς” καλεῖται– [...]».

⁸⁴⁴. Πλάτων, *Τίμαιος*, 64c 7 – d 3: «Η ηδονή και ο πόνος πρέπει να ιδωθούν ὡς εξῆς: ἓνα βίαιον και παρὰ φύσιν ἐρέθισμα, ὅταν ἐπιδρᾷ ἀπότομα, μας προκαλεῖ πόνο· η ἀπότομη πάλι ἀποκατάσταση της ἰσορροπίας φέρνει ηδονή. Δεν γεννᾶται καμία αἴσθηση ὅταν τα ἐρεθίσματα ἐπιδρῶν ἀργά και σε μικρές δόσεις, ἐνῶ στην ἀντίθετη περίπτωση η αἴσθηση εἶναι ἐντονὴ».

⁸⁴⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 580d 7-8: «Τριῶν ὄντων τριτταὶ καὶ ἡδοναί μοι φαίνονται, ἐνὸς ἐκάστου μία ἰδία».

⁸⁴⁶. Πλάτων, *Φίληβος*. Ed. Harold N. Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1962· πβ. Πλάτων, *Φίληβος*. Transl., Comment., J. C. B. Gosling. Oxford, Clarendon Press, 1975· Πλάτων, *Φίληβος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ν. Ι. Μπούσουλα. Θεσσαλονίκη, Εγνατία, 1978, 47c 4 – d 2: «Αναφορικά ὁμως μ’ ἐκεῖνες, στις οποίες η ψυχὴ παρέχει ἀντίθετα στοιχεῖα πρὸς τὸ σῶμα, δηλαδή λύπη πρὸς τὴν ηδονή και συνάμα ηδονή πρὸς τὴν λύπη, ὥστε και τα δύο να πάν σε μιά ενιαία κρᾶση, ὅλα τούτα τα ἐξετάσαμε προηγουμένως, λέγοντας ὅτι ὅταν ἀδειαζει, ἐπιθυμεῖ τὴν πλήρωση και χαίρει ἐλπίζοντας, ἐνῶ πονάει ἀδειαζοντας. Αλλά δεν φέραμε τότε γι’ αὐτά ἀποδείξεις, ἐνῶ τώρα λέμε πως ὅταν η ψυχὴ βρίσκεται σ’ ἀντίθεση με τὸ σῶμα, σ’ ὅλες τις περιπτώσεις τούτες, που εἶναι ἀμέτρητες,

λύπης και ηδονής, «η σύγκραση εκείνη που συχνά η ίδια η ψυχή δέχεται εντός της»⁸⁴⁷, αναφερόμενος στον φόβο, την οργή, τον πόθο, την ζήλεια, τον θρήνο, τον έρωτα και τον φθόνο, διότι αυτά τα συναισθήματα θεωρούνται λύπες της ψυχής⁸⁴⁸. Η «λύπη», πιθανότατα «πήρε τ' όνομά της απ' τη διάλυση του σώματος, διάλυση που προκαλείται από το εν λόγω πάθος, από το εν λόγω συναίσθημα [...]»⁸⁴⁹.

Ως παράδειγμα φέρονται οι τραγικές παραστάσεις, όπου το κοινό κλαίει και ταυτόχρονα τέρπεται⁸⁵⁰, το οποίο συμβαίνει και στις κωμωδίες, όπου η ψυχική διάθεση του θεατή αποτελείται από ένα κράμα λύπης και ηδονής, καθώς η φύση του γελοίου είναι «ή πονηρία τις τὸ κεφάλαιον, ἕξεώς τινος ἐπὶ κλην λεγομένη· τῆς δ' αὖ πάσης πονηρίας ἐστὶ τὸ ναντίον πάθος ἔχον ἢ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν ἐν Δελφοῖς γραμμάτων»⁸⁵¹. προσμειγνύονται με τις ηδονές⁸⁵², καθώς επάγεται ότι «καὶ σῶμα ἄνευ

επιτελείται μια μοναδική σύμμιξη λύπης και ηδονής». Thomas M. Tuozzo, «The General Account of Pleasure in Plato's *Philebus*», *Journal of the History of Philosophy*, 34 (1996), σσ. 495-513· Helen S. Lang, «On memory: Aristotle's corrections of Plato», *Journal of the History of Philosophy*, 18 (1980), σσ. 382-385.

⁸⁴⁷. Πλάτων, *Φίληβος*, 47d 6-7: «Ἦν αὐτὴν τὴν ψυχὴν αὐτὴ πολλάκις λαμβάνειν σύγκρασιν ἔφαμεν».

⁸⁴⁸. *Ο.π.*, 47d 9-11: «Ὀργὴν καὶ φόβον καὶ πόθον καὶ θρήνον καὶ ἔρωτα καὶ ζῆλον καὶ φθόνον καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἅρ' οὐκ αὐτῆς τῆς ψυχῆς τίθεσθαι ταύτας λύπας τινάς;»· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Ανθρωπος και το Έργο του*, σ. 484.

⁸⁴⁹. Πλάτων, *Κρατύλος*, 419c 1-3: «Ἡ τε "λύπη" ἀπὸ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος ἔοικεν ἐπωνομάσθαι ἦν ἐν τούτῳ τῷ πάθει ἴσχει τὸ σῶμα».

⁸⁵⁰. Πλάτων, *Φίληβος*, 48a 6-7: «Καὶ μὴν καὶ τὰς γε τραγικὰς θεωρήσεις, ὅταν ἅμα χαίροντες κλάωσι, μέμνησαι;».

⁸⁵¹. *Ο.π.*, 48c 6-8: «Εἶναι κυρίως μία κακότης, που αὐτὴν τ' ὀνομά της ἀπὸ κάποια ἰδιαίτερη διάθεσι· ἀπὸ το σύνολο, ὅμως, τῆς κακότητος, εἶναι τὸ μέρος που ἔχει τὴν ἀντίθετη κατάστασι ἐκείνης που ἀναφέρει τὸ ἐπίγραμμα τὸ Δελφικόν»· πβ. Jules Chaix – Ruy, *Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Πλάτωνα*. Μετάφρ., Απόστολος Αρσένης. Αθήνα, 1980, σ. 417· J. C. B. Gosling (comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 120.

⁸⁵². Πλάτων, *Φίληβος*, 50b 1-4: «Μηνύει δὴ νῦν ὁ λόγος ἡμῖν ἐν θρήνοισι τε καὶ ἐν τραγωδίαισι καὶ κωμωδίαισι, μὴ τοῖς δράμασι μόνον ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ βίου ξυμπάσει τραγωδίᾳ καὶ κωμωδίᾳ, λύπας ἡδοναῖς ἅμα κεράννυσθαι, καὶ ἐν ἄλλοις δὴ μυρίοις».

ψυχῆς καὶ ψυχὴ ἄνευ σώματος καὶ κοινῇ μετ' ἀλλήλων ἐν τοῖς παθήμασι μεστὰ ἐστὶ συγκεκριμένης ἡδονῆς λύπαις»⁸⁵³.

Επομένως, οἱ ἄνθρωποι που ἀγνοοῦν τὸν εαυτό τους το κάνουν με τρεῖς τρόπους, με τὸν πρῶτο νὰ σχετίζεται με τὰ χρήματα, θεωρώντας πως εἶναι σε καλύτερη οικονομικὴ κατάσταση ἀπὸ τὴν ἰσχύουσα⁸⁵⁴. πῶς πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι που θεωροῦν τοὺς εαυτοὺς τοὺς ὁμορφότερους σχετικὰ με τὴ σωματικὴ τους διάπλαση ἀπὸ ὅτι στὴν πραγματικότητα⁸⁵⁵, με τοὺς περισσότερους νὰ ἀνήκουν στὴν τρίτη κατηγορία που ἀφορὰ τὶς ψυχικὲς ιδιότητες, «νομίζοντας τὸν εαυτό τους υπέρτερο στὴν ἀρετὴ, ἐνῶ δὲν εἶναι»⁸⁵⁶. Καὶ ἀπὸ τὶς ἀρετὲς ἡ σοφία εἶναι αὐτὴ «περὶ τὸ πλῆθος πάντως ἀντεχόμενον μεστὸν ἐρίδων καὶ δοξοσοφίας ἐστὶ ψευδοῦς»⁸⁵⁷.

Αναφορικὰ με τὴ δημιουργία τῶν ἀνθρώπων, ὁ Πλάτων καλεῖ τοὺς συνομιλητὲς του νὰ θεωρήσουν ἀρχικὰ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατασκεύασμα τῶν θεῶν, που δημιουργήθηκε εἴτε πρὸς τέρψη τοὺς εἴτε γιὰ σκοποὺς που οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι σε θέση νὰ ἀντιληφθοῦν, γνωρίζουν ὅμως πως διακατέχονται ἀπὸ πάθη «ἐν ἡμῖν οἷον νεῦρα ἢ σμήρινθοί τινες ἐνοῦσαι σπῶσιν τε ἡμᾶς καὶ ἀλλήλαις ἀνθέλκουσιν ἐναντία οὔσαι ἐπ' ἐναντίας πράξεις», ἔτσι οἱ ἄνθρωποι ρέπουμε ἀνάμεσα στὴν ἀρετὴ καὶ στὴν κακία⁸⁵⁸, σύμφωνα με τὸν μῦθο τῆς ἀρετῆς που θεωρεῖ τοὺς

⁸⁵³. *Ο.π.*, 50d 3-5: «[...] ὅτι καὶ τὸ σῶμα δίχως τὴν ψυχὴ καὶ ἡ ψυχὴ δίχως τὸ σῶμα, καὶ τὰ δύο ἀπὸ κοινού τὸ ἓνα με τ' ἄλλο εἶναι ολόγεμα, σ' αὐτὲς τὶς καταστάσεις, ἀπὸ ἡδονῆς ἀνάμεικτη με λύπες».

⁸⁵⁴. *Ο.π.*, 48d 11 – e 1: «Πρῶτον μὲν κατὰ χρήματα, δοξάζειν εἶναι πλουσιώτερον ἢ κατὰ τὴν αὐτῶν οὐσίαν».

⁸⁵⁵. *Ο.π.*, 48e 3-5: «Πλείους δὲ γε οἱ μείζους καὶ καλλίους αὐτοὺς δοξάζουσι, καὶ πάντα ὅσα κατὰ τὸ σῶμα εἶναι διαφερόντως τῆς οὔσης αὐτοῖς ἀληθείας».

⁸⁵⁶. *Ο.π.*, 49e 7-9: «Πολὺ δὲ πλεῖστοί γε, οἶμαι, περὶ τὸ τρίτον εἶδος τὸ τῶν ἐν ταῖς ψυχαῖς διημαρτήκασιν, ἀρετὴν δοξάζοντες βελτίους ἑαυτοὺς, οὐκ ὄντες».

⁸⁵⁷. *Ο.π.*, 49a 1-2: «Κι ἀπὸ τὶς ἀρετὲς, πάλι, δὲν εἶναι γιὰ τὴ σοφία που τὸ πλῆθος, πασχίζοντας με κάθε τρόπο νὰ τὴ συλλάβει, εἶναι ὅλο ἐρίδες καὶ ψεύτικη δοκησιοσοφία».

⁸⁵⁸. Πλάτων, *Νόμοι*, 644d 7 – e 5: «Προτείνω τότε νὰ ἐξετάσουμε τὸ πρόβλημα ὡς εξῆς· ἀς φανταστούμε ὅτι καθένας μας εἶναι κατασκεύασμα τῶν θεῶν, που τὸ ἐφτιαξαν εἴτε γιὰ τὴ διασκέδασή τοὺς εἴτε γιὰ κάποιο ἄλλο σοβαρὸ λόγο που δὲν μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε. Αὐτὸ που ξέρουμε σίγουρα εἶναι ὅτι ἔχουμε μέσα μας πάθη που μας σφίγγουν σαν νεῦρα ἢ σαν συνδετικὰ νήματα. Απὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὡς ἀντίθετα μεταξύ

ανθρώπους κατασκευάσματα των θεών⁸⁵⁹. Κατά τον Πλάτωνα «τὸ κρείττω ἑαυτοῦ καὶ ἥττω εἶναι τρόπον τινὰ φανερόν ἂν γίγνοιτο μᾶλλον ὁ νοεῖ, καὶ ὅτι πόλιν καὶ ιδιώτην, τὸν μὲν λόγον ἀληθῆ λαβόντα ἐν ἑαυτῷ περὶ τῶν ἑλξεων τούτων, τούτῳ ἐπόμενον δεῖ ζῆν, πόλιν δὲ ἢ παρὰ θεῶν τινος ἢ παρὰ τούτου τοῦ γνόντος ταῦτα λόγον παραλαβοῦσαν, νόμον θεμένην, αὐτῇ τε ὁμιλεῖν καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν»⁸⁶⁰. με αυτό τον τρόπο μπορεί να γίνει με μεγαλύτερη σαφήνεια η διάκριση αρετῆς και κακίας⁸⁶¹.

Μια συναφής έννοια είναι αυτή του φόβου, η οποία διακρίνεται σε δυο είδη· τον φόβο που αισθάνεται ο άνθρωπος όταν αναμένει να ακούσει δυσάρεστα γεγονότα⁸⁶² και τον φόβο για τη φήμη, όταν οι άνθρωποι φοβόνται «πράττοντες ἢ λέγοντες τι τῶν μὴ καλῶν»⁸⁶³, με αυτόν τον φόβο να καλεῖται «αἰσχύνην»⁸⁶⁴. Ο δεύτερος «ἐναντίος μὲν ταῖς ἀληθόσιν καὶ τοῖς ἄλλοις φόβοις, ἐναντίος δ' ἐστὶ ταῖς πλείσταις καὶ μεγίσταις ἡδοναῖς»⁸⁶⁵ και ο νομοθέτης ή οποιοδήποτε άλλο άτομο, δείχνει μεγάλη εκτίμηση σε αυτό το είδος φόβου το οποίο ονομάζει «αἰδῶ»⁸⁶⁶, ενώ «τὸ τοῦτῳ θάρρος

τους, μας τραβάνε το καθένα προς το μέρος τους και μας ωθούν να κάνουμε πράξεις ενάντιες μεταξύ τους. Έτσι πηγαινοερχόμαστε πάνω στη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην αρετή και στην κακία»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 308.

⁸⁵⁹. Πλάτων, *Νόμοι*, 645b 1-3: «Καὶ οὕτω δὴ περὶ θαυμάτων ὡς ὄντων ἡμῶν ὁ μῦθος ἀρετῆς σεσωμένος ἂν εἴη».

⁸⁶⁰. *Ο.π.*, 645b 3 – c 1: «Έτσι, η έννοια των ὁρων “ανώτερος ή κατώτερος από τον εαυτό μας” θα αποκτήσει σαφήνεια και θα εννοηθούν καλύτερα τα καθήκοντα τόσο της πόλης όσο και του ατόμου. Το άτομο θα αντιληφθεί τη αλήθεια για τις ἑλξεις που υπάρχουν μέσα του και η πόλη θα θεσπίσει με νόμο τις ιδέες που πήρε από τους θεούς ή από κάποιον άνθρωπο με σωστή κρίση, για να τις χρησιμοποιήσει στις εσωτερικές της σχέσεις αλλά και στις συναλλαγές της με τις άλλες πόλεις»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 308.

⁸⁶¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 645c 1-2: «Οὕτω καὶ κακία δὴ καὶ ἀρετὴ σαφέστερον ἡμῖν διηρθρωμένον ἂν εἴη».

⁸⁶². *Ο.π.*, 646e 7-8: «Φοβούμεθα μὲν που τὰ κακά, προσδοκῶντες γενήσεσθαι».

⁸⁶³. *Ο.π.*, 646e 10 – 647a 1: «Και συχνά φοβόμαστε για τη φήμη μας, όταν νομίζουμε ότι οι άλλοι θα μας κακολογήσουν ότι κάνουμε ή λέμε κάτι κακό».

⁸⁶⁴. *Ο.π.*, 647a 1-2: «Ὅν δὴ καὶ καλοῦμεν τὸν φόβον ἡμεῖς γε, οἶμαι δὲ καὶ πάντες, αἰσχύνην».

⁸⁶⁵. *Ο.π.*, 647a 4-6: «Ο δεύτερος μας κάνει να αντιστεκόμαστε στις ταλαιπωρίες και σε ό,τι άλλο φοβόμαστε αλλά ακόμα και στις πιο πολλές ή έντονες απολαύσεις».

⁸⁶⁶. *Ο.π.*, 647a 8-10: «Ἄρ' οὖν οὐ καὶ νομοθέτης, καὶ πᾶς οὐ καὶ σμικρὸν ὄφελος, τοῦτον τὸν φόβον ἐν τιμῇ μεγίστη σέβει, καὶ καλῶν αἰδῶ».

έναντίον ἀναΐδειάν τε προσαγορεύει καὶ μέγιστον κακὸν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ πᾶσι νενόμικεν»⁸⁶⁷. Αυτό το εἶδος μας προφυλάσσει ἀπὸ μεγαλύτερα δεινά καὶ συμβάλλει στὴν ἀσφάλεια ποὺ ἐπεται ἀπὸ μιὰ πολεμικὴ νίκη⁸⁶⁸. Συνεπῶς δυο πράγματα ἐξασφαλίζουν τὴ νίκη: «θάρρος μὲν πολεμίων, φίλων δὲ φόβος αἰσχύνης περὶ κακῆς»⁸⁶⁹.

Ο ἄνθρωπος πρέπει νὰ καταπολεμήσῃ τὴ δειλία καὶ νὰ γίνῃ ἀνδρεῖος, διότι «ἄπειρος δὲ δήπου καὶ ἀγύμναστο ὦν τῶν τοιούτων ἀγώνων ὅστισοῦν οὐδ' ἂν ἥμισυς ἑαυτοῦ γένοιτο πρὸς ἀρετὴν»⁸⁷⁰. Το ἴδιο συμβαίνει καὶ με τὴ σωφροσύνη, καθὼς γιὰ νὰ ἐπέλθῃ ἡ σύνεση πρέπει ὁ ἄνθρωπος με τὴν ἀρωγὴ τοῦ «λόγου», τοῦ «ἔργου» καὶ τῆς «τέχνης» νὰ διώξῃ τὰ πάθη καὶ τὶς ἐπιθυμίες ποὺ τὸν ὠθοῦν στὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀνηθικότητα⁸⁷¹.

Αλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγωγή, τὰ πρῶτα αἰσθήματα ποὺ ἀναπτύσσει ἓνα παιδί εἶναι ἡ «ἡδονή» καὶ ἡ «λύπη», τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν δίοδο γιὰ νὰ εἰσέλθουν στὴν ψυχὴ ἡ ἀρετὴ ἢ ἡ κακία⁸⁷². Θὰ ἦταν εὐτύχημα νὰ ἀποκτούσε ὁ ἄνθρωπος «φρόνηση» καὶ «ἀληθὴ δόξα» ἀκόμη καὶ στα ὕστερά τοῦ χρόνια, διότι τὰ ἐν λόγῳ ἀγαθὰ καὶ τὰ ὀφέλη ποὺ προσφέρουν καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπο τέλει⁸⁷³. Ἀγωγή καλεῖται ἡ «παραγίγνομένην

⁸⁶⁷. Ο.π., 647a 10 – b 2: «Ἀπὸ το ἄλλο μέρος, ὀνομάζει ἀναΐδεια τὸ θάρρος ποὺ εἶναι ἀντίθετό τοῦ καὶ τὸ θεωρεῖ τὸ μεγαλύτερο κακὸ τόσο στὸν δημόσιο ὅσο καὶ στὸν ἰδιωτικὸ βίον».

⁸⁶⁸. Ο.π., 647b 4-7: «Οὐκοῦν τά τ' ἄλλα καὶ μεγάλα ὁ φόβος ἡμᾶς οὗτος σώζει, καὶ τὴν ἐν τῷ πολέμῳ νίκην καὶ σωτηρίαν ἐν πρὸς ἐν οὐδὲν οὕτως σφόδρα ἡμῖν ἀπεργάζεται».

⁸⁶⁹. Ο.π., 647b 7-9: «Ἐπομένως, δυο πράγματα ἐξασφαλίζουν τὴ νίκη· τὸ θάρρος μπροστὰ στὸν ἐχθρό καὶ ὁ φόβος ὅτι μπορεῖ νὰ ντροπιαστοῦμε στους φίλους μας».

⁸⁷⁰. Ο.π., 647c 8 – d 4: «Δεν πρέπει νὰ τὸν φέρουμε ἀντιμέτωπο με τὴν ἀναΐδεια καὶ, ἐκπαιδεύοντάς τὸν νὰ μπορεῖ νὰ τῆς ἀντιστέκεται, νὰ τὸν κάνουμε ἱκανὸ νὰ νικά τὰ πάθη τοῦ; Κάθε ἄνθρωπος πρέπει νὰ καταπολεμήσῃ τὴ δειλία τοῦ γιὰ νὰ γίνῃ ἀνδρεῖος· ἀν δὲν ἐξασκηθεῖ καὶ δὲν ἀποκτήσῃ ἐμπειρίες σ' αὐτὸ τὸ εἶδος πάλης, ποτὲ δὲν θὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ἀξία τῆς ἀρετῆς».

⁸⁷¹. Ο.π., 647d 4-8: «Σώφρων δὲ ἄρα τελέως ἔσται μὴ πολλαῖς ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις προτρεπούσαις ἀναΐσχυντεῖν καὶ ἀδικεῖν διαμεμαχημένος καὶ νενικηκώς μετὰ λόγου καὶ ἔργου καὶ τέχνης ἐν τε παιδιαῖς καὶ ἐν σπουδαῖς, ἀλλ' ἀπαθὴς ὢν πάντων τῶν τοιούτων;».

⁸⁷². Ο.π., 653a 5-7: «Λέγω τοίνυν τῶν παιδῶν παιδικὴν εἶναι πρῶτην αἴσθησιν ἡδονὴν καὶ λύπην, καὶ ἐν οἷς ἀρετὴ ψυχῇ καὶ κακία παραγίγνεται πρῶτον».

⁸⁷³. Ο.π., 653a 7 – b 1: «Ταῦτ' εἶναι, φρόνησιν δὲ καὶ ἀληθεῖς δόξας βεβαίους εὐτυχὲς ὅτῳ καὶ πρὸς τὸ γῆρας παραγένετο· τέλος δ' οὖν ἔστ' ἄνθρωπος ταῦτα καὶ τὰ ἐν τούτοις πάντα κεκτημένος ἀγαθὰ».

πρῶτον παισὶν ἀρετὴν· ἡδονὴ δὴ καὶ φιλία καὶ λύπη καὶ μῖσος ἂν ὀρθῶς ἐν ψυχαῖς ἐγγίγνωνται μήπω δυναμένων λόγῳ λαμβάνειν, λαβόντων δὲ τὸν λόγον, συμφωνήσωσι τῷ λόγῳ ὀρθῶς εἰθίσθαι ὑπὸ τῶν προσηκόντων ἔθων, αὕτη 'σθ' ἡ συμφωνία σύμπασα μὲν ἀρετή, τὸ δὲ περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας τεθραμμένον αὐτῆς ὀρθῶς ὥστε μισεῖν μὲν ἃ χρὴ μισεῖν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους, στέργειν δὲ ἃ χρὴ στέργειν, τοῦτ' αὐτὸ ἀποτεμῶν τῷ λόγῳ καὶ παιδείᾳ προσαγορεύων, κατὰ γε τὴν ἐμὴν ὀρθῶς ἂν προσαγορεύοις»⁸⁷⁴. συνεπῶς ἡ ἐκπαίδευση εἶναι ζήτημα ορθῆς διαμόρφωσης των συναισθημάτων της «ἡδονῆς» καὶ τοῦ «πόνου»⁸⁷⁵.

Κάποιες ἀπὸ τις μὴ ἀναγκαῖες ἡδονές καὶ ἐπιθυμίες εἶναι «ἀφύσικες» καὶ «αἱ κινδυνεύουσι μὲν ἐγγίγνεσθαι παντί, κολαζόμεναι δὲ ὑπὸ τε τῶν νόμων καὶ τῶν βελτιόνων ἐπιθυμιῶν μετὰ λόγου ἐνίων μὲν ἀνθρώπων ἢ παντάπασιν ἀπαλλάττεσθαι ἢ ὀλίγαι λείπεσθαι καὶ ἀσθενεῖς, τῶν δὲ ἰσχυρότεραι καὶ πλείους»⁸⁷⁶. Ὁ Σωκράτης διαπιστώνει πῶς αὐτές εἶναι οἱ ἐπιθυμίες που «περὶ τὸν ὕπνον ἐγειρομένας, ὅταν τὸ μὲν ἄλλο τῆς ψυχῆς εὖδῃ, ὅσον λογιστικὸν καὶ ἡμέρον καὶ ἄρχον ἐκείνου, τὸ δὲ θηριῶδες τε καὶ ἄγριον, ἢ σίτων ἢ μέθης πλησθέν, σκιρτᾷ τε καὶ ἀπώσάμενον τὸν ὕπνον ζητῇ ἵεναι καὶ ἀποπιμπλάναι τὰ αὐτοῦ ἥθη· οἷσθ' ὅτι πάντα ἐν τῷ

⁸⁷⁴. Ο.π., 653b 1 – c 4: «Ονομάζω λοιπὸν ἀγωγήν τὴν πρώτην ἀρετὴν ποὺ ἀποκτᾷ ἓνα παιδί, τότε ποὺ τὰ αἰσθήματα τῆς ευχαρίστησης, τῆς στοργῆς, τοῦ πόνου καὶ τοῦ μίσους, τὰ ὁποῖα γεμίζουν τὴν ψυχὴν τοῦ, κατευθύνονται στὸν σωστὸ δρόμο, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει ἀκόμα τὸν λόγο. Ὅταν ἀρχίσει νὰ ἀντιλαμβάνεται, τὸ λογικὸ καὶ τὰ συναισθηματικά του θὰ τοῦ πουν ὅτι ἐκπαιδεύτηκε σωστά, σύμφωνα μὲ τὰ χρηστὰ ἥθη -καὶ αὕτη ἡ γενικὴ ἀρμονία λογικῆς καὶ συναισθημάτων ἀποτελεῖ τὴν ἀρετὴν. Ὑπάρχει ὁμῶς ἓνα στοιχεῖο ποὺ μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὴν λογικὴν· εἶναι ἡ σωστὴ διαμόρφωση των συναισθημάτων τῆς ευχαρίστησης καὶ τοῦ πόνου, ποὺ μας κάνουν νὰ μισοῦμε πάντα ὅσα πρέπει νὰ μισοῦμε καὶ νὰ ἀγαπάμε ἐκεῖνα ποὺ ἀξίζει νὰ ἀγαπάμε. Ἀν αὐτὸ τὸ ὀνόμασες ἐκπαίδευση, προσωπικὰ νομίζω ὅτι θὰ τοῦ ἔχεις δώσει τὴν πιο σωστὴν ὀνομασίαν».

⁸⁷⁵. Ο.π., 653c 7-8: «Τούτων γὰρ δὴ τῶν ὀρθῶς τεθραμμένων ἡδονῶν καὶ λυπῶν παιδείων».

⁸⁷⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 571b 3 – c 1: «Βεβαιοτάτα. Καὶ πρόσεξε τί θέλω νὰ ἰδῶ στὶς ἡδονές. Πρόκειται γιὰ τούτο. Ἐγὼ τὴν γνώμην ὅτι ὁρισμένες ἀπὸ τις μὴ ἀναγκαῖες ἡδονές καὶ ἐπιθυμίες εἶναι ἀφύσικες, καὶ φαίνεται μὲ ὅτι ὑπάρχουν στὸν καθένα, ὡστόσο, καθὼς καὶ οἱ νόμοι καὶ ἄλλες ευγενικότερες ἐπιθυμίες μὲ τὴν συμπάρασταση τοῦ λογικοῦ τὶς κολάζουν, σὲ ἄλλους ἀνθρώπους ἢ ἐξαφανίζονται ἐντελῶς ἢ ἀπομένουν, ὡς ὑπόλοιπο, κάτι λίγες καὶ ἀδύναμες, ἐνῶ σὲ ἄλλους πιο δυνατές καὶ περισσότερες».

τοιούτῳ τολμᾷ ποιεῖν, ὥς ἀπὸ πάσης λελυμένον τε καὶ ἀπηλλαγμένον αἰσχύνης καὶ φρονήσεως. μητρί τε γὰρ ἐπιχειρεῖν μείγνυσθαι, ὥς οἶεται, οὐδὲν ὀκνεῖ, ἄλλω τε ὁπωοῦν ἀνθρώπων καὶ θεῶν καὶ θηρίων, μαιφονεῖν τε ὅτιοῦν, βρώματός τε ἀπέχεσθαι μηδενός· καὶ ἐνὶ λόγῳ οὔτε ἀνοίας οὐδὲν ἐλλείπει οὐτ' ἀναισχυντίας»⁸⁷⁷.

Ὅταν ὁμῶς κάποιος εἶναι ψυχικὰ υγιής, σώφρων καὶ ὅλη τὴ μέρα γαλούχησε τὴν ψυχὴν του «με ὁμορφα διανοήματα» καὶ «σκέψεις» τότε «εἰς σύννοιαν αὐτὸς αὐτῷ ἀφικόμενος, τὸ ἐπιθυμητικὸν δὲ μήτε ἐνδεία δούς μήτε πλησμονῇ, ὅπως ἂν κοιμηθῇ καὶ μὴ παρέχῃ θόρυβον τῷ βελτίστῳ χαῖρον ἢ λυπούμενον, ἀλλ' ἐὰν αὐτὸ καθ' αὐτὸ μόνον καθαρὸν σκοπεῖν καὶ ὀρέγεσθαι του αἰσθάνεσθαι ὃ μὴ οἶδεν, ἢ τι τῶν γεγονότων ἢ ὄντων ἢ καὶ μελλόντων, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ θυμοειδὲς πραῦνας καὶ μὴ τισιν εἰς ὀργὰς ἐλθὼν κεκινημένῳ τῷ θυμῷ καθεύδῃ, ἀλλ' ἡσυχάσας μὲν τῷ δύο εἶδη, τὸ τρίτον δὲ κινήσας ἐν ᾧ τὸ φρονεῖν ἐγγίνεται, οὕτως ἀναπαύηται, οἷσθ' ὅτι τῆς τ' ἀληθείας ἐν τῷ τοιούτῳ μάλιστα ἄπτεται καὶ ἥκιστα παράνομοι τότε αἱ ὄψεις φαντάζονται τῶν ἐνυπνίων»⁸⁷⁸. Ὁ Σωκράτης κλείνοντας τὴν

⁸⁷⁷. Ο.π., 571c 3 – d 4: «Γι' αυτές, εἶπα ἐγώ, που διεγείρονται ὅταν εἴμαστε στὸν ὕπνο, τότε που τὸ ἄλλο κομμάτι τῆς ψυχῆς, τὸ ἡμερο, αὐτὸ που ἐξουσιάζει τὸ ἀντίθετό του, κοιμάται, ἐνῶ τὸ κτηνώδες καὶ ἄγριο, θεὸς ἀπὸ τὸ πολὺ φαῖ, θεὸς ἀπὸ τὸ μεθύσι, ἀναπετιέται καὶ ἀποδιώχνοντας τὸν ὕπνο ζητάει νὰ ξεχυθεῖ καὶ νὰ χορτάσει τὰ δικά του ἐνστικτά· ξέρεις ὅτι στὴν κατάστασιν αὐτὴ ἀποτολμαίει τὰ πάντα, ἀχαλίνωτο καθὼς εἶναι καὶ ἔχοντας χάσει κάθε ντροπὴ καὶ κάθε φρονιμάδα. Δὲν διστάζει, ἐτσι, διόλου νὰ ἐπιχειρεῖ νὰ σμίξει τὴ φαντασία του με μητέρα καὶ με ὁποιονδήποτε ἄλλο ἄνθρωπο, θεό, θηρίο, νὰ λερώνει τὰ χέρια του με τὸν ὁποιονδήποτε ἀποτρόπαιο φόνο, νὰ βάζει στὸ στόμα οτιδήποτε. Κοντολογίς, οὔτε ἀνοησία καμιά ἀφήνει οὔτε ξεδιαντροπιά που νὰ μὴν τὴν κάνει». πβ. Ἄννα Κελεσίδου – Γαλανοῦ, *Ἡ ἐννοία τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία*. Πρωτ. Γ. Μιαχαλίδου – Νουάρου. Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1982, σ. 24· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 320.

⁸⁷⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 571d 6 – 572b 1: «Ὅταν ὁμῶς κάποιος, φαντάζομαι, ἔχει ψυχικὴ υγιεία καὶ φρονιμάδα, καὶ πηγαίνει γιὰ ὕπνο, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπασχόλησε τὸ στοχαστικὸ κομμάτι τῆς ψυχῆς του καὶ τὸ φίλεψε με ὁμορφα διανοήματα καὶ σκέψεις, φθάνει σὲ μιὰ κατάστασιν περισυλλογῆς. Δὲν ἐσπρωξε τὸ ἐπιθυμητικὸ κομμάτι τῆς ψυχῆς του στὴ στέρηση ἢ στὸν κόρο, καὶ ἐτσι αὐτὸ πάει τώρα γιὰ ὕπνο χωρὶς νὰ ἐνοχλεῖ τὸ ευγενικότερο κομμάτι με ξεσπάσματα χαρὰς ἢ λύπης, καὶ ἀφήνει τὸ λογιστικὸ ἀπερίσπαστο, μόνον του με τὸν εαυτό του νὰ ἐξετάζει καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ ἐννοήσει κάτι που δὲν τὸ γνωρίζει, εἴτε ἀπὸ τὰ περασμένα, εἴτε τωρινό εἴτε μελλούμενο· κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο γαληνεύει καὶ τὸ θυμοειδὲς μέσα του, ὥστε νὰ μὴν πάει νὰ πλαγιάσει με τὸ κομμάτι τοῦτο τῆς ψυχῆς

ανάλυσή του για τις επιθυμίες και τις ηδονές ισχυρίζεται πως «αυτό όμως που θέλουμε να επισημάνουμε είναι τούτο, ότι στον καθένα μας υπάρχει ένα φοβερό, άγριο και αφύσικο είδος επιθυμιών, ακόμη και σε εκείνους από μας που θεωρούνται μετρημένοι άνθρωποι. Η ύπαρξή του γίνεται έκδηλη στα όνειρα»⁸⁷⁹. Για να μπορέσουμε να χαλιναγωγήσουμε τον εαυτό μας, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου λειτουργεί το υποσυνείδητο, πρέπει, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, να προσπαθούμε κατά τη διάρκεια της μέρας να εκπαιδεύουμε το λογιστικό μέρος της ψυχής μας και να μην υποκύπτουμε σε ηδονές, όπως στην υπέρμετρη πόση, ώστε και όταν κοιμόμαστε του θυμικού μέρους να μπορεί να περιορίσει το επιθυμητικό.

Υπάρχουν ηδονές οι οποίες κατά τους ισχυρισμούς ορισμένων αποτελούν «λυπῶν παῦλαν», αλλά στην πραγματικότητα ενώ φαίνονται πραγματικές, δεν είναι· άλλες πάλι, «μεγάλας» και «πολλὰς φαντασθείσας», ενώ είναι αναμεμειγμένες με «λύπαις», καθώς και «ἀναπαύσεσιν ὀδυνῶν τῶν μεγίστων περί τε σώματος καὶ ψυχῆς ἀπορίας»⁸⁸⁰. Αληθινές πρέπει να θεωρούνται αυτές που αναφέρονται «σε ὅσα καλοῦνται ωραία χρώματα και σχήματα», καθώς και «στις περισσότερες οσμές και στις ηδονές των ἡχων»· ακόμη, «σ’ ὅσα η ἔλλειψη

συγχυσμένο από οργή για κάποιους, κι αφού κάνει αυτά τα δύο να καταλαγιάσουν και να βάλει σε κίνηση εκείνο το τρίτο μέρος της ψυχής, στο οποίο συντελείται ο στοχασμός, τότε πια πάει να αναπαυθεί. Και ξέρεις, βέβαια, ότι σε τέτοια κατάσταση ο άνθρωπος αυτός είναι πιο κοντά στο άγγιγμα της αλήθειας και ότι οι φανταστικές παραστάσεις που του παρουσιάζονται τότε στα όνειρα κάθε άλλο παρά αφύσικες είναι· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 320-322.

⁸⁷⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 572b 3-7: «Ταῦτα μὲν τοίνυν ἐπὶ πλεον ἐξήχθημεν εἰπεῖν· ὁ δὲ βουλόμεθα γνῶναι τόδ’ ἐστίν, ὡς ἄρα δεινόν τι καὶ ἄγριον καὶ ἄνομον ἐπιθυμιῶν εἶδος ἐκάστῳ ἔνεστι, καὶ πάννυ δοκοῦσιν ἡμῶν ἐνίοις μετρίοις εἶναι· τοῦτο δὲ ἄρα ἐν τοῖς ὕπνοις γίγνεται ἔνδηλον»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 322.

⁸⁸⁰. Πλάτων, *Φίληβος*, 51a 2-8: «Εγώ, λοιπόν, θα στραφώ προς αυτές, προσπαθώντας να τις εξηγήσω. Επειδή καθόλου δε με πείθουν όσοι ισχυρίζονται ότι οι ηδονές αποτελούν μια ανάπαυλα στις λύπες, αλλά, όπως είπα, τους χρησιμοποιώ αυτούς ως μάρτυρες στο γεγονός ότι μερικές ηδονές φαίνονται πραγματικές, ενώ δεν είναι διόλου, κί’ ότι μερικές άλλες φαντάζουνε ταυτόχρονα μεγάλες και πολλές, ενώ είναι αναμεμειγμένες φύρδην – μίγδην με λύπες, καθώς και με διαλείμματα των μεγαλύτερων πόνων κί’ αδιέξοδων και του κορμιού και της ψυχής»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 121.

δεν γίνεται αισθητή κι' αιτία λύπης, ενώ παρέχουνε αναπλήρωση αισθητή κι' ηδονική, απαλλαγμένη από λύπη»⁸⁸¹. Για να καταστεί κατανοητό αυτό που μόλις αναφέρθηκε, ο Σωκράτης διατείνεται πως «των φθόγγων οι τόνοι, που είναι λείοι και λαμπροί, και που αναδίνουν μια καθαρή μελωδία, δεν είναι ωραίοι σχετικά με κάτι άλλο, αλλά αυτούσια αυτοί οι ίδιοι, και τους ακολουθούνε σύμφυτες με τούτους ηδονές»⁸⁸². Εν συνεχεία, ο φιλόσοφος μνημονεύει τις ηδονές που σχετίζονται με τις γνώσεις, με την προϋπόθεση ότι «ἡμῖν αὐταὶ πείνας μὲν μὴ ἔχειν τοῦ μανθάνειν», αλλά και «μηδὲ διὰ μαθημάτων πείνην ἀλγηδόνας ἐξ ἀρχῆς γιγνομένης»⁸⁸³. Οι ηδονές επομένως των γνώσεων είναι άμεικτες και σύμφωνα με τον φιλόσοφο δεν ανήκουν στην πλειονότητα των ανθρώπων, τουναντίον, σε πάρα πολύ λίγους⁸⁸⁴. Καθώς όμως η ηδονή είναι γένεση και καθόλου ουσία δεν μπορεί να είναι αγαθό⁸⁸⁵.

Αντίθετο, τώρα, της γένεσης είναι η φθορά, με τον Σωκράτη να συμπεραίνει πως ο άνθρωπος θα επέλεγε τη φθορά και τη γένεση και όχι τον τρίτο βίο «στον οποίο δεν θα ήταν δυνατόν να υπάρχει μήτε η χαρά

⁸⁸¹. Πλάτων, *Φίληβος*, 51b 3-6: «Τὰς περὶ τε τὰ καλὰ λεγόμενα χρώματα καὶ περὶ τὰ σχήματα καὶ τῶν ὁσμῶν τὰς πλείστας καὶ τὰς τῶν φθόγγων καὶ ὅσα τὰς ἐνδείας ἀναισθήτους ἔχοντα καὶ ἀλύπους τὰς πληρώσεις αἰσθητὰς καὶ ἡδείας καθαρὰς λυπῶν παραδίδωσιν»· πβ. Μανόλης Ανδρόνικος, *Ο Πλάτων και η Τέχνη. Οι πλατωνικές απόψεις για το ωραίο και τις εικαστικές τέχνες*, σ. 43· Θεόπη Παρισάκη, «Ο Πλάτων και η Ζωγραφική», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Τέχνες. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας* (Λέσβος, 1999), Αθήνα, 2000, σ. 233.

⁸⁸². Πλάτων, *Φίληβος*, 51d 7-9: «Λέγω δὴ ἡχὰς τῶν φθόγγων τὰς λείας καὶ λαμπρὰς τὰς ἐν τι καθαρὸν ἰείσας μέλος, οὐ πρὸς ἕτερον καλὰς ἀλλ' αὐτὰς καθ' αὐτὰς εἶναι, καὶ τούτων ξυμφύτους ἡδονὰς ἐπομένους».

⁸⁸³. *Ο.π.*, 52a 1-3: «Ὡς προσθέσωμε, λοιπόν, σ' αὐτές, τις ηδονές που περιστρέφονται γύρω ἀπ' τις γνώσεις, εἰάν βέβαια μας φανούν αὐτές ὅτι δεν περιέχουν πείνα της μάθησης, οὔτε ὅτι ἀπὸ πείνα για τις γνώσεις γίνονται σε μας ἀπ' την ἀρχὴ οδυνηρές».

⁸⁸⁴. *Ο.π.*, 52b 6-8: «Ταύτας τοίνυν τὰς τῶν μαθημάτων ἡδονὰς ἀμίκτους τε εἶναι λύπαις ῥητέον καὶ οὐδαμῶς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ τῶν σφόδρα ὀλίγων»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 122-123.

⁸⁸⁵. Πλάτων, *Φίληβος*, 54d 9-12: «Οὐκοῦν ὅπερ ἀρχόμενος εἶπον τούτου τοῦ λόγου, τῷ μὲνυσαντι τῆς ἡδονῆς περὶ τὸ γένεσιν μὲν, οὐσίαν δὲ μὴδ' ἡντινοῦν αὐτῆς εἶναι, χάριν ἔχειν δεῖ· δῆλον γὰρ ὅτι οὗτος τῶν φασκόντων ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι καταγελά».

μήτε η λύπη, αλλά η όσο το δυνατόν καθαρωτέρα φρόνηση»⁸⁸⁶. Θεωρεί παράλογο «ἐστι μηδὲν ἀγαθὸν εἶναι μηδὲ καλὸν μήτε ἐν σώμασι μήτ' ἐν πολλοῖς ἄλλοις πλὴν ἐν ψυχῇ», και να υπάρχει μόνο η ηδονή, ενώ «ἀνδρείαν ἢ σωφροσύνην ἢ νοῦν ἢ τι τῶν ἄλλων ὅσα ἀγαθὰ εἴληχε ψυχὴ, μηδὲν τοιοῦτον εἶναι» και συνεχίζει «πρὸς τούτοις δὲ ἔτι τὸν μὴ χαίροντα, ἀλγοῦντα δε, ἀναγκάζεσθαι φάναι κακὸν εἶναι τότε ὅταν ἀλγῇ, καὶ ἢ ἄριστος πάντων, καὶ τὸν χαίροντα αὖ, ὅσῳ μᾶλλον χαίρει, τότε ὅταν χαίρῃ, τοσούτῳ διαφέρειν πρὸς ἀρετὴν»⁸⁸⁷.

Ὅσον αφορά την «αμοιβαία σύμμιξι» φρόνησης και ηδονῆς⁸⁸⁸ ο Φίληβος ισχυρίζεται πως η ηδονή είναι «σκοπὸς ὀρθὸς πᾶσι ζώοις γεγονέναι καὶ δεῖν πάντας τούτου στοχάζεσθαι, καὶ δὴ καὶ τὰγαθὸν τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ξύμπασι, καὶ δύο ὀνόματα, ἀγαθὸν καὶ ἡδύ, ἐνὶ τινὶ καὶ φύσει μιᾷ τούτῳ ὀρθῶς τεθέντ' ἔχειν»⁸⁸⁹. Από την ἄλλη πλευρά, ο Σωκράτης διαφωνεῖ, θεωρώντας πως αυτές οι δύο ἔννοιες εἶναι ξεχωριστές, καθώς «δύο δὲ καθάπερ τὰ ὀνόματα, καὶ τό τε ἀγαθὸν καὶ τὸ ἡδὺ διάφορον ἀλλήλων φύσιν ἔχειν, μᾶλλον δὲ μέτοχον εἶναι τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μοίρας τὴν φρόνησιν ἢ τὴν ἡδονήν»⁸⁹⁰. Επαναφέρει ἐπίσης στον συνειδησιακό του

⁸⁸⁶. Ο.π., 55a 5-7: «Τὴν δὴ φθορὰν καὶ γενέσιν αἰροῖτ' ἂν τις τοῦθ' αἰρούμενος, ἀλλ' οὐ τὸν τρίτον ἐκείνον βίον, τὸν ἐν ᾧ μήτε χαίρειν μήτε λυπεῖσθαι, φρονεῖν δ' ἦν δυνατόν ὡς οἶόν τε καθαρώτατα».

⁸⁸⁷. Ο.π., 55b 1 – c 1: «Πως δεν εἶναι παράλογο να μην υπάρχει κανένα αγαθὸ μήτε ωραίο οὔτε στα σώματα οὔτε σε πολλά ἀλλὰ παρὰ στην ψυχὴ, και σ'αυτὴν πάλι μόνο η ηδονή, η ἀνδρεία ὁμως ἢ η σωφροσύνη ἢ ο νοῦς ἢ κανένα ἄλλο ἀγαθὸ ἀπ' ὅσα ελαχαν στην ψυχὴ, κανένα τους να μην υπάρχει; Κι' ἐκτὸς τούτου, να εἴμαστε ἀναγκασμένοι να λέμε ὅτι ἐκεῖνος που δεν χαίρει, ἀλλὰ πονά, εἶναι κακός ὅταν πονά, κι' ας εἶναι ὁ καλλίτερος ἀπ' ὅλους, κι' ἐκεῖνος πάλι που χαίρει, ὅτι, τὴ στιγμή που χαίρει, εἶναι τόσο υπέρτερος στην ἀρετὴ ὅσο περισσότερο χαίρει;»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 126.

⁸⁸⁸. Πλάτων, *Φίληβος*, 59d 10-12: «Τὸ μὲν δὴ φρονήσεώς τε καὶ ἡδονῆς περὶ πρὸς τὴν ἀλλήλων μῖξιν εἰ τις φαίη καθαπερεὶ δημιουργοῖς ἡμῖν ἐξ ὧν ἢ ἐν οἷς δεῖ δημιουργεῖ τι, παρακεῖσθαι, καλῶς ἂν τῷ λόγῳ ἀπεικάζοι».

⁸⁸⁹. Ο.π., 60a 7 – b 1: «Ὁ Φίληβος ισχυρίζεται ὅτι η ηδονὴ εἶναι ὁ ὀρθὸς σκοπὸς για ὅλα τα ἔμβια ὄντα, κι' ὅτι οφείλει να εἶναι στόχος ὅλων· μάλιστα τούτο εἶναι ἀκριβῶς για ὅλους ἀνεξαιρέτως τ' ἀγαθὸ, και τα δύο ὀνόματα, τ' ἀγαθὸ και το ηδονικό, τοποθετήθηκαν ὀρθά, σ' ἓνα και το αὐτὸ πράγμα και σε μια και την αὐτὴ φύση»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 132.

⁸⁹⁰. Πλάτων, *Φίληβος*, 60b 1-4: «Ὁ Σωκράτης, ἀπεναντίας, δεν παραδέχεται ὅτι αὐτά εἶναι ἓνα και το αὐτό, ἀλλὰ δύο, ὅπως ἀκριβῶς τα ὀνόματά τους, κι' ὅτι το ἀγαθὸ και το ηδονικό

ορίζοντα πως πρωτύτερα είχε συμφωνηθεί πως «ὧ παρείη τοῦτ' ἀεὶ τῶν ζώων διὰ τέλους πάντως καὶ πάντη, μηδενὸς ἑτέρου ποτὲ ἔτι προσδεῖσθαι, τὸ δὲ ἱκανὸν τελεώτατον ἔχειν»⁸⁹¹.

Μέσα από αυτή τη συζήτηση επιχειρήθηκε να διαχωριστεί η φρόνηση από την ηδονή, καθώς και να τοποθετηθούν στον αντίστοιχο βίο, με την ηδονή ἀμεικτὴ από φρόνηση και την φρόνηση ἀμεικτὴ από ηδονή⁸⁹². Από αυτή τη συνδιαλλαγή⁸⁹³ ο Σωκράτης καταλήγει πως «το τέλειο, αυτό που θα προτιμούσαν ὅλοι, το παντελῶς ἀγαθόν, θα ἀδυνατούσε να εἶναι το ἓν ἢ το ἄλλο ἀπ' αὐτά»⁸⁹⁴, επομένως θα πρέπει να κατανοήσουν ποιο εἶναι το ἀγαθόν ἢ κάποια μορφή του, ὥστε να μπορέσουν να κατατάξουν το ἕταιρο στη δεύτερη θέση⁸⁹⁵. Προκειμένου να βρεθεί το ἀγαθόν, ο Σωκράτης ἀρχικά διερωτάται σε ποιόν βίο συναντάται, θεωρώντας πως αὐτός ο βίος εἶναι ο μεικτός και ὄχι ο ἀμικτος⁸⁹⁶. Ὑστερα θέτει το ἐρώτημα πῶς η φρόνηση και η ηδονή, ἔνεκα της σύγκρασης, ποιῶν ηδονῶν ἔχουν ἀνάγκη,

ἔχουν διαφορετικὴ φύση μεταξύ τους, κί ὅτι η φρόνηση μετέχει στη μοῖρα του ἀγαθοῦ περισσότερο ἀπὸ την ηδονή».

⁸⁹¹. Ο.π., 60c 2-4: «Σ' ὅποιο ἀπὸ τα ἔμβια ὄντα θα ὑπάρχει τοῦτο πάντοτε, ὡς το τέλος, ἀπόλυτα και με κάθε τρόπο, το ἔμβιο ὄν αὐτό δεν θα χρειάζεται ποτέ του τίποτ' ἄλλο ἀκόμα, ἀλλὰ θα ἔχει ἀπόλυτη αὐτάρκεια».

⁸⁹². Ο.π., 60c 6-8: «Οὐκοῦν τῷ λόγῳ ἐπειράθημεν χωρὶς ἑκάτερον ἑκατέρου θέντες εἰς τὸν βίον ἑκάστων, ἀμικτον μὲν ἡδονὴν φρονήσῃ, φρόνησιν δὲ ὡσαύτως ἡδονῆς μηδὲ τὸ μικρότατον ἔχουσιν;».

⁸⁹³. Ο.π., 60d 3 – e 5: «Κί' ἀν τότε κάναμε κανένα λάθος, ἀς ξαναπιᾶσῃ τώρα ο ὁποιοσδήποτε το ζήτημα ἀπ' την ἀρχή κί' ἀς πει ὁρθώτερα, κατατάσσοντας την μνήμη και την φρόνηση και την ἐπιστήμη και την ἀληθινὴ γνῶμη στην αὐτὴ κατηγορία, κί' ἐξετάζοντας ἀν δίχως αὐτά θα δεχότανε κανεὶς να ἔχει ἢ να ἀποκτήσῃ οτιδήποτε και ὄχι μόνο την ηδονή εἴτε την περισσότερη εἴτε την σφοδρότερη, που μήτε θά' χε την γνῶμη την ὁρθή ὅτι την χαίρεται μήτε θα γνώριζε διόλου τί του συμβαίνει μήτε θά' χε ἀκόμα την ἀνάμνησή της για ὁποιοδήποτε χρονικό διάστημα. Τα ἴδια ἀς πει και για τη φρόνηση, ἀν θα δεχόταν δηλαδή κανεὶς να ἔχει φρόνηση δίχως την παραμικρὴ ηδονή παρὰ φρόνηση με μερικές ηδονές, ἀπασες τις ηδονές δίχως τη φρόνηση παρὰ ηδονές με κάποια φρόνηση».

⁸⁹⁴. Ο.π., 61a 1-2: «Οὐκοῦν το γε τέλειον καὶ πᾶσιν αἰρετὸν καὶ τὸ παντάπασιν ἀγαθὸν οὐδέτερον ἂν τούτων εἴη;».

⁸⁹⁵. Ο.π., 61a 4-5: «Τὸ τοίνυν ἀγαθὸν ἤτοι σαφῶς ἢ και τινὰ τύπον αὐτοῦ ληπτέον, ἵν' ὅπερ ἐλέγομεν, δευτερεῖα ὅτῳ δώσομεν ἔχωμεν»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σσ. 132-133.

⁸⁹⁶. Πλάτων, *Φίληβος*, 61b 4-5: «Το ἴδιο, λοιπόν, και τώρα, ὅπως και στην ἀρχή, κάποιος λόγος μας φανέρωσε ὅτι δεν οφείλουμε ν' ἀναζητούμε το ἀγαθόν στον βίο τον ἀμεικτο ἀλλὰ στον μεικτό».

μόνο των αληθινών ή και των «μεγίστων» και των «σφοδροτάτων»⁸⁹⁷. Η απάντηση είναι μόνο των αληθινών και με τη διατύπωση του κειμένου «ἄς τε ἡδονὰς ἀληθεῖς καὶ καθαράς [...] σχεδὸν οἰκείας ἡμῖν νόμιζε, καὶ πρὸς ταύταις τὰς μεθ' ὑγείας καὶ τοῦ σωφρονεῖν, καὶ δὴ καὶ ξυμπάσης ἀρετῆς ὅποσαι καθάπερ θεοῦ ὁπαδοὶ γιγνόμεναι αὐτῇ συνακολουθοῦσι πάντη, ταύτας μίγνυ», ὅσες ὁμως «ἀεὶ μετ' ἀφροσύνης καὶ τῆς ἄλλης κακίας ἐπομένας πολλή που ἀλογία τῷ νῷ μινύναι τὸν βουλούμενον ὅτι καλλίστην ἰδόντα καὶ ἀστασιαστοτάτην μίξιν καὶ κρᾶσιν, ἐν ταύτῃ μαθεῖν πειρᾶσθαι τί ποτε ἐν τε ἀνθρώπῳ καὶ τῷ παντὶ πέφυκεν ἀγαθὸν καὶ τινα ἰδέαν αὐτὴν εἶναι ποτε μαντευτέον»⁸⁹⁸. Ο Σωκράτης αναφέρει επιπλέον πως πρέπει να προστεθεί η αλήθεια σε οτιδήποτε για να γίνει αληθινό και να έχει ὑπαρξη και εἶναι⁸⁹⁹.

Ερχόμενοι πιο κοντά στο ζητούμενο, στο αγαθό, είναι αναγκαίο να διασαφηνιστεί ποιο στοιχείο μέσα στη σύμμιξη θεωρείται το πιο πολύτιμο και ταυτοχρόνως «το κατ' ἐξοχὴν αἴτιο, που καθιστά μια τέτοια διάθεση σε όλους προσφιλή», εξετάζοντας κατόπιν «αν η σύστασή του μες στο σύμπαν το κάνει προσφιλέστερο και συγγενέστερο είτε με την ηδονή είτε με τον

⁸⁹⁷. Ο.π., 63c 5 – d 3: «Ὅρθῳς. πάλιν τοίνυν μετὰ τοῦτο τὴν φρόνησιν καὶ τὸν νοῦν ἀνερωτητέον· «ἄρ' ἡδονῶν τι προσδεῖσθε ἐν τῇ συγκράσει;» φαῖμεν ἂν αὖ τὸν νοῦ τε καὶ τὴν φρόνησιν ἀνερωτῶντες. «ποιῶν;» φαῖεν ἂν ἴσως, «ἡδονῶν;» [...] ὁ δὲ γ' ἡμέτερος λόγος μετὰ τοῦτ' ἐστὶν ὅδε. «πρὸς ταῖς ἀληθείς ἐκείναις ἡδοναῖς;» φήσομεν, «ἄρ' ἐτι προσδεῖσθ' ὑμῖν τὰς μεγίστας ἡδονὰς συνοίκους εἶναι καὶ τὰς σφοδροτάτας;».

⁸⁹⁸. Ο.π., 63e 2 - 64a 2: «Ὅμως τις ἡδονὴς που ονόμασες ἀληθινὴς καὶ καθαρῆς, θεώρησέ τις συγγενικὴς σχεδὸν με μᾶς, καὶ κοντὰ σ' αὐτὲς ὅσες συνοδεύουν τὴν υγεία καὶ τὴν σωφροσύνη· καὶ βέβαια ὅσες εἶναι ὁπαδοὶ τῆς ἀρετῆς κί' ὡς συνακόλουθοι ἐνός θεοῦ τὴν ἀκολουθοῦν παντού· ὅλες αὐτὲς νὰ τις προσμείξεις. Ὅσες, ὁμως, ἀκολουθοῦν διαρκῶς τὴν ἀφροσύνη καὶ κάθε ἄλλη κακία, θά' ταν μεγάλη τρέλα νὰ τις συμμείξει με τὸν νοῦ ὅποιος ἐπιθυμεί ν' ἐνατενίσῃ τὴν ωραιότερη κί' ὁμορφονέστερη μείξη καὶ κράση, καὶ πασχίζει νὰ μάθῃ ἐντός τῆς ποιο ἀραγὲ εἶναι τὸ ἐμφυτὸ ἀγαθὸ στὸν ἀνθρώπο καὶ στὸ σύμπαν καὶ ποιά χρὴς ἔχει νὰ μαντέψῃ ὅτι εἶναι ἡ υφὴ του»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 134.

⁸⁹⁹. Πλάτων, *Φίληβος*, 64b 2-3: «Ὡι μὴ μίξομεν ἀλήθειαν, οὐκ ἂν ποτε τοῦτο ἀληθῶς γίγνοιτο οὐδ' ἂν γενόμενον εἴη»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σσ. 134-135.

νου»⁹⁰⁰. Οποιαδήποτε σύγκραση και όπως και αν έγινε «μὴ τυχοῦσα ἥτισσιν καὶ ὅπως οὖν σύγκρασις πᾶσα ἐξ ἀνάγκης ἀπόλλυσι τὰ τε κεραννύμενα καὶ πρώτην αὐτὴν» και «οὐδὲ γὰρ κρᾶσις, ἀλλὰ τις ἄκρατος συμπεφορημένη ἀληθῶς ἢ τοιαύτη γίγνεται ἐκάστοτε ὄντως τοῖς κεκτημένοις συμφορὰ»⁹⁰¹. Ο Σωκράτης μέσα από αυτή την προβληματική διαπιστώνει πως «ἡ δύναμις τοῦ ἀγαθοῦ κατέφυγε στὴ φύσιν τοῦ ὠραίου», διότι «ὅπου ὑπάρχει μέτρο και συμμετρία γίνονται παντοῦ βέβαια κάλλος και ἀρετὴ»⁹⁰². Ὅμως, ἡ ἀλήθεια, σύμφωνα με τον Σωκράτη, «ἔχει συμμειχθεῖ μ' αὐτὰ στὴν κράση»⁹⁰³ και επομένως εἴαν δεν γίνεται να συλλάβει κάποιος το ἀγαθὸ με μία μορφή μπορεί να το συλλάβει με τρεις: το κάλλος, τὴ συμμετρία και τὴν ἀλήθεια και «λέγωμεν ὡς τοῦτο οἷον ἓν ὀρθότατ' ἂν αἰτιασαίμεθ' ἂν τῶν ἐν τῇ συμμίξει, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἀγαθὸν ὃν τοιαύτην αὐτὴν γεγονέναι»⁹⁰⁴.

Από αὐτὴν τὴν προβληματική καθίσταται σαφές ποιο ἀπὸ τα δύο, ἡ φρόνηση ἢ ἡ ἡδονή, εἶναι συγγενέστερο «με το ἀρίστο-ἀγαθὸ και πολυτιμότερο και στοὺς ἀνθρώπους και στοὺς θεοὺς»⁹⁰⁵. Ξεκινώντας με τὴν

⁹⁰⁰. Πλάτων, *Φίληβος*, 64c 5-8: «Τὶ δῆτα ἐν τῇ συμμίξει τιμώτατον ἅμα καὶ μάλιστ' αἴτιον εἶναι δόξειεν ἂν ἡμῖν τοῦ πᾶσι γεγονέναι προσφιλεῖ τὴν τοιαύτην διάθεσιν; τοῦτο γὰρ ἰδόντες μετὰ τοῦτ' ἐπισκεψόμεθα εἰθ' ἡδονῇ εἴτε τῷ νῶ προσφυέστερον καὶ οἰκειότερον ἐν τῷ παντὶ ξυνέστηκεν»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 135.

⁹⁰¹. Πλάτων, *Φίληβος*, 64d 7 – e 2: «Ὅτι οποιαδήποτε σύγκραση, οπωσδήποτε κί' αν έγινε, αν δεν ἔχει μέτρο και συμμετρική υφή, χάνει κατ' ἀνάγκην κί' ὅλα ὅσα ἔχουν συγκραθεῖ και πρώτα απ' ὅλα τον εαυτὸ της. Επειδὴ οὔτε κράση εἶναι πιά, ἀλλὰ μια ἄκρατη συμφορηση, που γίνεται ἀληθινὰ σ' ὅσους τὴν αποκτοῦν μια πραγματική συμφορὰ»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 125.

⁹⁰². Πλάτων, *Φίληβος*, 64e 4-6: «Νῦν δὲ καταπέφευγεν ἡμῖν ἢ τοῦ ἀγαθοῦ δύναμις εἰς τὴν τοῦ καλοῦ φύσιν. μετριότης γὰρ καὶ συμμετρία κάλλος δῆπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίγνεσθαι»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σσ. 135-136.

⁹⁰³. Πλάτων, *Φίληβος*, 64e 8: «Καὶ μὴν ἀληθειάν γε ἔφαμεν αὐτοῖς ἐν τῇ κράσει μεμῖχθαι»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σσ. 135-136.

⁹⁰⁴. Πλάτων, *Φίληβος*, 64e 10 – 65a 3: «Αν δεν εἴμαστε ικανοί, λοιπόν, να συλλάβωμε το ἀγαθὸ με μια μόνο μορφή του, ας το συλλάβωμε με τρεις: με το κάλλος, τὴ συμμετρία και τὴν ἀλήθεια, κί' ας πούμε πως αὐτό, σαν ἓνα, θα' ταν δυνατόν να το θεωρήσωμε ὀρθότατα ὡς το αἶτιον τῶν ὁσων εἶναι μες στὴν σύμμιξη, κί' επειδὴ εἶναι αὐτό ἀγαθὸ, τέτοια ἐγίνε κί' αὐτὴ ἐξ αἰτίας του»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σσ. 135-136.

⁹⁰⁵. Πλάτων, *Φίληβος*, 65a 5 – b 2: «Ἦδη τοίνυν, ὦ Πρώταρχε, ἱκανὸς ἡμῖν γένοιτ' ἂν ὅστισοῦν κριτὴς ἡδονῆς τε περὶ καὶ φρονήσεως, ὁπότερον αὐτοῖν τοῦ ἀρίστου

αλήθεια και προσπαθώντας να δει εάν ταιριάζει πιο πολύ με την ηδονή ή τον νου, θεωρεί πως στην περίπτωση της αλήθειας είναι εύκολη η κατάταξή της διότι, «ήδονή μὲν ἀπάντων ἀλαζονίστατον, ὡς δὲ λόγος, καὶ ἐν ταῖς ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὰ φροδίσια, αἱ δὴ μέγιστα δοκοῦσιν εἶναι, καὶ τὸ ἐπιορκεῖν συγγνώμην εἴληφε παρὰ θεῶν, ὡς καθάπερ παίδων τῶν ἡδονῶν νοῦν οὐδὲ τὸν ὀλίγιστον κεκτημένων» ενώ, «νοῦς δὲ ἦτοι ταῦτόν καὶ ἀληθείᾳ ἐστὶν ἢ πάντων ὁμοιότατόν τε καὶ ἀληθέστατον»⁹⁰⁶.

Εν συνεχείᾳ, εξετάζεται το μέτρο, με τον Πρώταρχο να δίνει εν τω ἅμα την απάντηση πως δεν υπάρχει έννοια που να είναι πιο άμετρη από την ηδονή, καθώς και έννοια που να είναι εμμετρώτερη από τον νου και την επιστήμη⁹⁰⁷. Εισερχόμενοι στην τρίτη και τελευταία έννοια, αυτή του κάλλους και στο ερώτημα εάν μετέχει περισσότερο ο νους ή η ηδονή, ώστε να διαπιστωθεί εάν «ο νους είναι πιο ωραίος από την ηδονή ή το αντίθετο»⁹⁰⁸, ο Πρώταρχος επάγεται πως «ἀλλ' οὐν φρόνησιν μὲν καὶ νοῦν, ὦ Σώκρατες, οὐδεὶς πώποτε οὐθ' ὕπαρ ὄναρ αἰσχροὺν οὔτε εἶδεν οὔτε ἐπενόησεν οὐδαμῇ οὐδαμῶς οὔτε γιγνόμενον οὔτε ὄντα οὔτε ἐσόμενον»⁹⁰⁹. Όσον αφορά όμως την ηδονή θεωρεί πως «ήδονάς δε γέ που, καὶ ταῦτα

ξυγγενέστερόν τε καὶ τιμιώτερον ἐν ἀνθρώποις τέ ἐστι καὶ θεοῖς»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 136.

⁹⁰⁶. Πλάτων, *Φίληβος*, 65c 4 – d 2: «Και δεν χρειάζεται πολύ ώρα. Γιατί, μου φαίνεται, έχουνε μεγάλη μεταξύ τους διαφορά. Επειδή η μεν ηδονή είναι τ' απατηλότερο πράγμα του κόσμου και, όπως λένε, στις ερωτικές ηδονές, που τις θεωρούν τις μεγαλύτερες, και το να πατήσεις ως και τον όρκο σου οι θεοί το συγχωρούν, για τον λόγο ότι, όμοιες με παιδιά, δεν έχουν οι ηδονές ούτε και τον πιο ελάχιστο ακόμα νου. Απεναντίας, ο νους ή είναι ένα και το αυτό με την αλήθεια ή το ομοιότερο απ' όλα προς αυτήν και τ' αληθέστερο»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 136.

⁹⁰⁷. Πλάτων, *Φίληβος*, 65d 5-7: «Εὐσκεπτόν γε καὶ ταύτην σκέψιν προβέβληκας. οἶμαι γὰρ ἡδονῆς μὲν καὶ περιχαρείας οὐδὲν τῶν ὄντων πεφυκὸς ἀμετρώτερον εὐρεῖν ἂν τινα, νοῦ δὲ καὶ ἐπιστήμης ἐμμετρώτερον οὐδ' ἂν ἐν ποτε».

⁹⁰⁸. *Ο.π.*, 65e 1-3: «Καλῶς εἶρηκας, ὅμως δ' ἔτι λέγε τὸ τρίτον, νοῦς ἡμῖν κάλλους μετείληφε πλεῖον ἢ τὸ τῆς ἡδονῆς γένος, ὥστε εἶναι καλλίω νοῦν ἡδονῆς, ἢ τοῦναντίον;»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 136.

⁹⁰⁹. Πλάτων, *Φίληβος*, 65e 4-6: «Αλλά κανείς ποτέ, ω Σωκράτη, μήτε στον ξύπνιο μήτε στον ύπνο του δεν είδε ούτε φαντάσθηκε φρόνηση και νου άσχημο μήτε να γίνεται μήτε να είναι μήτε να πρόκειται να γίνει πουθενά με οποιοδήποτε τρόπο»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 136.

σχεδὸν τὰς μεγίστας, ὅταν ἴδωμεν ἡδόμενον ὄντινοῦν, ἢ τὸ γελοῖον ἐπ' αὐταῖς ἢ τὸ πάντων αἰσχιστον ἐπόμενον ὀρῶντες αὐτοὶ τε αἰσχυνόμεθα καὶ ἀφανίζοντες κρύπτομεν ὅτι μάλιστα, νυκτὶ πάντα τὰ τοιαῦτα διδόντες, ὡς φῶς οὐ δέον ὀρᾶν αὐτά»⁹¹⁰.

Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι οὔτε το πρῶτο οὔτε ἀκόμα καὶ το δεῦτερο κτήμα, ἀλλὰ «ὅτι ἡ αἰώνια φύση ἐπέλεξε γιὰ πρῶτο αὐτό που εἶναι στο μέτρο καὶ στο μέτριο καὶ στο καίριο καὶ σ' ὅλα ὅσα ἔχουμε χρέος νὰ τα θεωροῦμε συγγενή μ' αὐτά»⁹¹¹. Το δεῦτερο κτήμα εἶναι το «σύμμετρο», το «ωραίο», το «τέλειο», το «ικανό» καὶ ὅσα ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορίαν⁹¹², ἐνῶ στο τρίτο ἀνήκουν ο «νους» καὶ ἡ «φρόνηση»⁹¹³. Στο τέταρτο ο φιλόσοφος κατατάσσει ὅσα ἀποδόθηκαν σὴν ἰδία τὴ ψυχῇ, δηλαδὴ τὴς «ἐπιστήμες», τὴς «τέχνες» καὶ τὴς «ορθὲς δόξεις», διότι εἶναι συγγενέστερα με το ἀγαθὸ ἀπὸ ὅτι με τὴν ἡδονή⁹¹⁴, ἐνῶ τέλος πέμπτες τοποθετεῖ τὴς ἡδονές που χαρακτηρίστηκαν ἀλυπες «καθαρὰς ἐπονομάσαντες τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἐπιστήμαις, τὰς δὲ αἰσθήσεσιν ἐπομένας»⁹¹⁵.

Στὴ συνέχεια τῆς ἰδίας προβληματικῆς, πραγματοποιεῖται μνεία στα τρία εἶδη ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀμεση συσχέτιση με τὴς ἡδονές. Στὴν

⁹¹⁰. Πλάτων, *Φίληβος*, 65e 8 - 66a 3: «Ἐνῶ, ὅταν δούμε ὁποιοδήποτε ν' ἀπολαμβάνει ἡδονές, καὶ μάλιστα τὴς ὑψιστες, βλέποντας ὅτι τὴς ἀκολουθεῖ το γελοῖο κί' ὅτι πιο ἀσχημο, κί' εμεῖς οἱ ἴδιοι ντρεπόμαστε κί' ὅσο γίνεται τὴς κρατοῦμε σὴν ἀφάνεια κρύβοντάς τὴς, παραδίδοντας σὴν νύχτα ὅλα τούτα, θεωρώντας ὅτι δὲν πρέπει νὰ τα δεῖ το φῶς»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 136.

⁹¹¹. Πλάτων, *Φίληβος*, 65e 8 - 66a 3: «Ἡδονὰς δὲ γέ που, καὶ ταῦτα σχεδὸν τὰς μεγίστας, ὅταν ἴδωμεν ἡδόμενον ὄντινοῦν, ἢ τὸ γελοῖον ἐπ' αὐταῖς ἢ τὸ πάντων αἰσχιστον ἐπόμενον ὀρῶντες αὐτοὶ τε αἰσχυνόμεθα καὶ ἀφανίζοντες κρύπτομεν ὅτι μάλιστα, νυκτὶ πάντα τὰ τοιαῦτα διδόντες, ὡς φῶς οὐ δέον ὀρᾶν αὐτά».

⁹¹². *Ο.π.*, 66b 1-2: «Δεύτερον μὲν περὶ τὸ σύμμετρον καὶ καλὸν καὶ τὸ τέλειον καὶ ἰκανὸν καὶ πάνθ' ὁπόσα τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἐστίν».

⁹¹³. *Ο.π.*, 66b 4-5: «Τὸ τοίνυν τρίτον, ὡς ἡ ἐμὴ μαντεία, νοῦν καὶ φρόνησιν τιθεὶς οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις»· πβ. J. C. B. Gosling(comment.), Πλάτων, *Φίληβος*, σ. 138.

⁹¹⁴. Πλάτων, *Φίληβος*, 66b 7 - c 2: «Ἄρ' οὖν οὐ τέταρτα, ἃ τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἔθεμεν, ἐπιστήμας τε καὶ τέχνας καὶ δόξας ὀρθὰς λεχθείσας, ταῦτ' εἶναι τὰ πρὸς τοῖς τρισὶ τέταρτα, εἴπερ τοῦ ἀγαθοῦ γε ἐστὶ μᾶλλον τῆς ἡδονῆς συγγενή».

⁹¹⁵. *Ο.π.*, 66c 4-6: «Πέμπτες, λοιπόν, τὴς ἡδονές που τὴς θεωρήσαμε ἀλυπες, ξεχωρίζοντάς τὴς κί' ὀνομάζοντάς τὴς καθαρὰς, τῆς ἰδίας τῆς ψυχῆς, κί' ἀπ' τὴς ὁποῖες ἄλλες συνοδεύουν τὴς ἐπιστήμες κί' ἄλλες τὴς αἰσθήσεις».

ψυχή του κάθε ανθρώπου κάποιο από τα τρία στοιχεία, σοφία, δόξα και χρήμα, υπερτερεί έναντι των άλλων, γι' αυτό υπάρχουν τρία είδη ανθρώπων: το «φιλόσοφον», το «φιλόνομικον» και το «φιλοκερδές»⁹¹⁶, όπως υπάρχουν και τρία είδη ηδονών, σε αντιστοιχία με τα είδη των ανθρώπων· αυτά τα είδη είναι η ηδονή της «μάθησης», της «δόξας» και τέλος του «κέρδους»⁹¹⁷. Κάθε ένα από αυτά τα τρία είδη ανθρώπων, θεωρεί πως ο βίος που ο ίδιος διάγει είναι ο πιο «ἡδιστος», καθώς ο «φιλοχρήματος» έχει την πεποίθηση πως «μπροστά στην ηδονή του κέρδους η ηδονή της δόξας ή η ηδονή της μάθησης δεν έχει καμία αξία, εκτός κι αν κάτι από αυτά αποφέρει και χρήμα»⁹¹⁸, ενώ ο «φιλόδοξος» θεωρεί πως «η απόλαυση που αισθάνεται κανείς κερδίζοντας χρήματα είναι ποταπή και χυδαία όπως εξάλλου και την ηδονή της μάθησης την έχει για κάτι εντελώς τιποτένιο, εκτός κι αν η μάθηση φέρνει τιμές»⁹¹⁹. Ο «φιλόσοφος» από την άλλη πλευρά, μπροστά στην ηδονή που φέρνει «η γνώση της αλήθειας και η διαρκής ενασχόληση με κάποια συναφή μάθηση» επάγεται πως «σχεδόν δεν έχουν σχέση με την ηδονή και θα τις χαρακτήριζε κυριολεκτικά ως ηδονές “της ανάγκης”, αφού αυτός διόλου δεν θα τις χρειαζόταν, αν δεν του τις επέβαλλε αναγκαστικά η φύση»⁹²⁰.

⁹¹⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 581c 3-4: «Γι' αυτό υποστηρίζουμε ότι κατά βάση τρία είναι τα είδη των ανθρώπων: αυτό που αγαπάει τη σοφία, το άλλο που αγαπάει τη δόξα και το τρίτο που αγαπάει το χρήμα».

⁹¹⁷. *Ο.π.*, 581c 8 – d 3· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 343-345.

⁹¹⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 581c 8 – d 3: «Οἷσθ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὅτι εἰ θέλοις τρεῖς τοιούτους ἀνθρώπους ἐν μέρει ἕκαστον ἀνερωτᾶν τίς τούτων τῶν βίων ἡδιστος, τὸν ἑαυτοῦ ἕκαστος μάλιστα ἐγκωμιάσεται; ὃ τε χρηματιστικὸς πρὸς τὸ κερδαίνειν τὴν τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονὴν ἢ τὴν τοῦ μανθάνειν οὐδενὸς ἀξίαν φήσεται εἶναι, εἰ μὴ εἴ τι αὐτῶν ἀργύριον ποιεῖ;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 343-344.

⁹¹⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 581d 5-8: «Τί δὲ ὁ φιλότιμος; ἦν δ' ἐγώ· οὐ τὴν μὲν ἀπὸ τῶν χρημάτων ἡδονὴν φορτικὴν τινα ἡγεῖται, καὶ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ μανθάνειν, ὅτι μὴ μάθημα τιμὴν φέρει, καπνὸν καὶ φλυαρίαν;».

⁹²⁰. *Ο.π.*, 581d 10 – e 4: «Τὸν δὲ φιλόσοφον, ἦν δ' ἐγώ, τί οἰώμεθατὰς ἄλλας ἡδονὰς νομίζειν πρὸς τὴν τοῦ εἰδέναι τὰληθὲς ὅπῃ ἔχει καὶ ἐν τοιούτῳ τινὶ ἀεὶ εἶναι μανθάνοντα; [τῆς ἡδονῆς] οὐ πάνυ πόρρω; καὶ καλεῖν τῷ ὄντι ἀναγκαίης, ὥς οὐδὲν τῶν ἄλλων δεόμενον, εἰ μὴ ἀνάγκη ἦν;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 344-345.

Καθώς λοιπόν «ἀμφισβητοῦνται ἐκάστου τοῦ εἶδους αἱ ἡδοναὶ καὶ αὐτὸς ὁ βίος, μὴ ὅτι πρὸς τὸ κάλλιον καὶ αἴσχιον ζῆν μηδὲ τὸ χειρόν καὶ ἄμεινον, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ τὸ ἥδιον καὶ ἀλυπότερον, πῶς ἂν εἰδεῖμεν τίς αὐτῶν ἀληθέστατα λέγει»⁹²¹ τα κριτήρια που θα χρησιμοποιηθούν θα πρέπει να είναι η «ἐμπειρία», η «φρόνηση» και η «λογική»⁹²². Ο φιλόσοφος διερωτάται ποιο από τα τρία εἶδη ἀνθρώπων που μνημονεύθηκαν «ἐμπειρότατος πασῶν ὧν εἵπομεν ἡδονῶν»⁹²³. ἐξετάζοντας πρώτα τον φιλοχρήματο, εικάζει πως εἰάν ἀποκτήσει γνώση αναφορικά με το τί εἶναι ἡ ἀλήθεια, δεν θα δύναται να νιώσει ἐντονότερα τὴν ἡδονή που προέρχεται ἀπὸ τὴν γνώση ἀπὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος τὴν ἡδονή που προέρχεται ἀπὸ τὸ κέρδος⁹²⁴. Αὐτὸ οφείλεται στο γεγονός ὅτι ὁ φιλόσοφος «κατανάγκην ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ παιδί να δοκιμάζει τα ἄλλα εἶδη ἀπολαύσεων», ἐνῶ ὁ φιλοχρήματος «δεν ἀναγκάζεται να μαθαίνει ποια εἶναι ἡ φύση τῆς ἀληθινῆς πραγματικότητος καὶ να γεύεται τὴν γλύκα αὐτῆς τῆς ἡδονῆς οὔτε να ἀποκτά τὴν ἐμπειρία τῆς –μάλιστα ἀκόμη κι ἂν εἶχε τὴν διάθεση να το κάνει, δεν θα τοῦ ἦταν εὐκόλο»⁹²⁵. Επομένως, ὁ Σωκράτης καταλήγει στο

⁹²¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 581e 6 - 582a 2: «Αφού λοιπόν, εἶπα, ὑπάρχει ἀμφισβήτηση σχετικά με τὴν ἡδονὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν τὴν ζωὴν καθενὸς ἀπὸ αὐτῶν τῶν τρεῶν ἀνθρώπων τύπων καὶ μάλιστα ὅχι ὡς πρὸς τὸ ποια εἶναι ἡ ὁμορφότερη ζωὴ καὶ ποια ἡ ἀσχημότερη οὔτε ποια ἡ χειρότερη καὶ ποια ἡ καλύτερη ἀπὸ ἠθικὴ ἀποψη ἀλλὰ ποια εἶναι ἡ πιο ευχάριστη καὶ ἡ πιο ἀπαλλαγμένη ἀπὸ θλίψη, ὑπάρχει ἀραγε τρόπος να μαθαίναμε ποιος ἀπὸ τοὺς τρεῖς εἶναι πλησιέστερα στὴν ἀλήθεια με ὅσα λέει;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, σσ. 344-345.

⁹²². Πλάτων, *Πολιτεία*, 582a 4-6: «Ἀλλ' ὥδε σκόπει· τίνι χρὴ κρίνεσθαι τὰ μέλλοντα καλῶς κριθῆσεσθαι; ἄρ' οὐκ ἐμπειρία τε καὶ φρονήσῃ καὶ λόγῳ;».

⁹²³. *Ο.π.*, 582a 8-9: «Κοίταξε τότε. Αὐτοὺς τοὺς τρεῖς ἀνθρώπους ποιος εἶναι ὁ πιο ἐμπειρὸς σε ὅλες τὴν ἡδονὴν που ἀναφέραμε;».

⁹²⁴. *Ο.π.*, 582a 9 – b 1: «Πότερον ὁ φιλοκερδὴς, μανθάνων αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν οἷον ἐστίν, ἐμπειρότερος δοκεῖ σοὶ εἶναι τῆς ἀπὸ τοῦ εἰδέναι ἡδονῆς, ἢ ὁ φιλόσοφος τῆς ἀπὸ τοῦ κερδαίνειν;».

⁹²⁵. *Ο.π.*, 582b 2-6: «Πολύ, ἔφη, διαφέρει. τῷ μὲν γὰρ γεύεσθαι τῶν ἑτέρων ἐκ παιδὸς ἀρξαμένῳ· τῷ δὲ φιλοκερδεῖ, ὅπῃ πέφυκε τὰ ὄντα μανθάνοντι, τῆς ἡδονῆς ταύτης, ὡς γλυκεῖα ἐστίν, οὐκ ἀνάγκη γεύεσθαι οὐδ' ἐμπείρῳ γίνεσθαι, μᾶλλον δὲ καὶ προθυμουμένῳ οὐ ῥάδιον».

συμπέρασμα πως όσον αφορά ως προς την εμπειρία αυτών των δύο ηδονών, ο φιλόσοφος υπερέχει έναντι του φιλοχρήματου⁹²⁶.

Εν συνεχεία, πραγματοποιείται σύγκριση ανάμεσα στον φιλόσοφο και στον φιλόδοξο, με τον Σωκράτη να θέτει το ερώτημα, εάν ο φιλόσοφος έχει μικρότερη εμπειρία σχετικά με την ηδονή που νιώθει όταν τιμάται, από την εμπειρία που έχει ο φιλόδοξος αναφορικά με την ηδονή της σοφίας⁹²⁷. Η απάντηση δίνεται παραχρήμα πως «ἀλλὰ τιμὴ μὲν ἔάνπερ ἐξεργάζωνται ἐπὶ ὃ ἕκαστος ὥρμηκε, πᾶσιν αὐτοῖς ἔπεται –καὶ γὰρ ὁ πλούσιος ὑπὸ πολλῶν τιμᾶται καὶ ὁ ἀνδρείος καὶ σοφός– ὥστε ἀπὸ γε τοῦ τιμᾶσθαι, οἷόν ἐστιν, πάντες τῆς ἡδονῆς ἔμπειροι», όμως «τῆς τοῦ ὄντος θέας, οἷαν ἡδονὴν ἔχει, ἀδύνατον ἄλλω γεγεῦσθαι πλὴν τῷ φιλοσόφῳ»⁹²⁸. Επομένως, εξάγεται το συμπέρασμα πως «σε ὅ,τι σχετίζεται με την εμπειρία, από τους τρεις καλύτερα μπορεί να κρίνει ο φιλόσοφος», διότι «εἶναι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος θα ἔχει μια εμπειρία που θα την συνοδεύει ἡ φρόνηση»⁹²⁹.

Ὡς ἀπόρροια των μνημονευθέντων, ο Σωκράτης κατατάσσει αυτούς τους τρεις βίους και ηδονές με φθίνουσα σειρά, ξεκινώντας από τον σοφό ἄνθρωπο, διότι «κύριος γοῦν ἐπαινέτης ὢν ἐπαινεῖ τὸν ἑαυτοῦ βίον ὁ φρόνιμος»⁹³⁰, τη δεύτερη θέση την καταλαμβάνει ο βίος του φιλόδοξου «δῆλον ὅτι τὴν τοῦ πολεμικοῦ τε καὶ φιλοτίμου· ἐγγυτέρω γὰρ αὐτοῦ ἐστιν

⁹²⁶. Ο.π., 582b 7-8: «Πολὺ ἄρα, ἦν δ' ἐγώ, διαφέρει τοῦ γε φιλοκερδοῦς ὁ φιλόσοφος ἐμπειρία ἀμφοτέρων τῶν ἡδονῶν».

⁹²⁷. Ο.π., 582c 2-3: «Τί δὲ τοῦ φιλοτίμου; ἄρα μᾶλλον ἄπειρός ἐστι τῆς ἀπὸ τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονῆς ἢ ἐκεῖνος τῆς ἀπὸ τοῦ φρονεῖν;».

⁹²⁸. Ο.π., 582c 4-9: «Μὰ ἡ τιμή, εἶπε, εἶναι κάτι που ἀπονέμεται σε ὅλους αυτούς, εφόσον κατορθώνουν τελικά αὐτό για το οποίο ξεκίνησε καθένας τους, γιατί πραγματικά και τον πλούσιο τον τιμοῦν πολλοί, και τον ἀνδρείο και τον σοφό, κι ἔτσι ὅλοι τους ἔχουν την εμπειρία αὐτῆς τῆς ἡδονῆς, δηλαδή πῶς εἶναι ὅταν σε περιβάλλουν με τιμή· ἀλλὰ την ἡδονή που δίνει ἡ θέαση του ὄντος εἶναι ἀδύνατον να την ἔχει γευτεῖ ἄλλος ἐκτός ἀπὸ τον φιλόσοφο».

⁹²⁹. Ο.π., 582d 1-5: «Ἐμπειρίας μὲν ἄρα, εἶπον, ἔνεκα κάλλιστα τῶν ἀνδρῶν κρίνει οὗτος [...] καὶ μὴν μετὰ γε φρονήσεως μόνος ἔμπειρος γεγινώς ἔστα».

⁹³⁰. Ο.π., 583a 4-5: «Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅταν ὁ σοφός ἄνθρωπος παinueύει τὴ δική του ζωή, ὁ λόγος του ἔχει ἀποφασιστικὴ βαρύτητα»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 347.

ἢ ἢ τοῦ χρηματιστοῦ»⁹³¹, ενώ την τρίτη θέση λαμβάνει η ζωή και η ηδονή του φιλοχρήματου⁹³².

Μέχρι στιγμής, έχουν υπάρξει δύο αποδείξεις που «ισοδυναμούν με δύο νίκες του δίκαιου ανθρώπου επί του άδικου»⁹³³ και παρατίθεται μια τρίτη, διότι καμία άλλη ηδονή, πλην της ηδονής του σοφού ανθρώπου, «οὐδὲ καθαρά, ἀλλ' ἐσκιαγραφημένη τις» και επομένως «τοῦτ' ἂν εἴη μέγιστόν τε καὶ κυριώτατον τῶν πτωμάτων»⁹³⁴. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, «εάν η πλήρωση με ό,τι είναι από τη φύση ταιριαστό αποτελεί ηδονή, τότε αυτό το οποίο πληρούται πιο πραγματικά και σε μεγαλύτερο βαθμό με ό,τι είναι αληθινό θα έδινε πιο πραγματική και πιο αληθινή χαρά, στηριγμένη σε αληθινή ηδονή, ενώ εκείνο που μετέχει σε πράγματα πιο λειψά θα είχε πλήρωση λιγότερο αυθεντική και βέβαιη και θα απολάμβανε μια ηδονή πιο αβέβαιη και λιγότερο αληθινή»⁹³⁵. Συνεπώς, όσοι δεν γνωρίζουν τί σημαίνει «φρόνηση» και «αρετή», αλλά χρονοτριβούν σε επίγειες απολαύσεις, κινούνται από το μέσον προς τα κάτω και ύστερα ξανά μέχρι το μέσον, περιπλανώμενοι για όλη τους τη ζωή σε αυτά τα δύο σημεία⁹³⁶, διότι ποτέ δεν είχαν το σθένος να υπερπηδήσουν αυτό το σημείο «οὐδὲ τοῦ ὄντος τῶ

⁹³¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 583a 8-9: «Εἶναι φανερό, εἶπε· ἐρχεται ἡ ζωὴ τοῦ πολεμιστῆ, τοῦ ἀνθρώπου που ἀγαπᾷ τὴ δόξα· γιατί αὐτοῦν ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἡδονὴ εἶναι πιο κοντὰ στὸν πρῶτο καὶ ὄχι ἐκείνου που κυνηγᾷ τὸ χρήμα».

⁹³². *Ο.π.*, 583a 10: «Ὑστάτην δὴ τὴν τοῦ φιλοκερδοῦς, ὡς ἔοικεν».

⁹³³. *Ο.π.*, 583b 1-2: «Ταῦτα μὲν τοίνυν οὕτω δὴ ἐφεξῆς ἂν εἴη καὶ δις νενικηκώς ὁ δίκαιος τὸν ἄδικον».

⁹³⁴. *Ο.π.*, 583b 3-7: «Πρόσεξε ὅτι καμία ἄλλη ἡδονὴ ἐκτός ἀπὸ τὴν ἡδονὴ τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐντελώς αληθινὴ οὔτε καθαρὴ, ἀλλὰ ἀπλῶς ἓνα σκιαγράφημα, ὅπως νομίζω ὅτι ἀκουσα νὰ λέει κάποιος σοφός. Κι αὐτό πραγματικά θὰ ἦταν ἡ πιο τρανταχτὴ καὶ καθοριστικὴ πτώση γιὰ τὸ ἄδικο».

⁹³⁵. *Ο.π.*, 585d 11 – e 4: «Εἰ ἄρα τὸ πληροῦσθαι τῶν φύσει προσηκόντων ἡδὺ ἐστὶ, τὸ τῶ ὄντι καὶ τῶν ὄντων πληρούμενον μᾶλλον ὄντως τε καὶ ἀληθεστέρως χαίρειν ἂν ποιοῖ ἡδονὴ ἀληθεῖ, τὸ δὲ τῶν ἥττον ὄντων μεταλαμβάνον ἥττον τε ἂν ἀληθῶς καὶ βεβαίως πληροῖτο καὶ ἀπιστοτέρας ἂν ἡδονῆς καὶ ἥττον ἀληθοῦς μεταλαμβάνοι»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 355.

⁹³⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 586a 1-3: «Οἱ ἄρα φρονήσεως καὶ ἀρετῆς ἄπειροι, εὐωχίαις δὲ καὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀεὶ συνόντες, κάτω, ὡς ἔοικεν, καὶ μέχρι πάλιν πρὸς τὸ μεταξὺ φέρονται τε καὶ ταύτῃ πλανῶνται διὰ βίου»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 355-356.

ὄντι ἐπληρώθησαν, οὐδὲ βεβαίου τε καὶ καθαῶς ἡδονῆς ἐγεύσαντο»⁹³⁷. Συνεπώς, ο ἄξιος και δίκαιος ἄνθρωπος, που κινεῖται ἀπὸ το μέσον και πρὸς τα πάνω, σύμφωνα με τον Σωκράτη «υπερτερεῖ σε τόσο μεγάλο βαθμό ως πρὸς την ἡδονή σε σύγκριση με τον κακό και τον ἄδικο, φαντάζεσαι τώρα πόσο περισσότερο θα υπερτερεῖ ως πρὸς την ευπρέπεια της ζωῆς του και την ομορφιά και την ἀρετή»⁹³⁸.

Ο Πρόκλος σχολιάζοντας την ἄνωθεν ἀποψη του Πλάτωνος συμφωνεῖ και σημειώνει πως «οὕτως δ' οὖν δείκνυσιν ἀπὸ τούτων τὴν τῶν δικαίων ζωὴν μεῖζον ἔχουσιν τὸ ἀγαθὸν τῆς τῶν ἀδίκων τριχῶς· καὶ γὰρ διὰ τὸ εἶδος τῆς ἡδονῆς καὶ διὰ τὸ ἡδόμενον καὶ διὰ τὸ ἀφ' οὗ γίνεται ἡδονή· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἡστόν. τοῖς μὲν γὰρ καὶ ἡ ἡδονὴ καθαρά, καὶ τὸ ἡδόμενον μᾶλλον ὄν (ψυχὴ γὰρ) καὶ τὸ ἀφ' οὗ τὸ ὄντος ὄν καὶ τὸ ἀληθές· τοῖς δὲ καὶ ἡ ἡδονὴ συμμιγῆς πρὸς λύπην, καὶ σῶμα τὸ ἡδόμενον, καὶ τὸ ἡστόν σωματικὸν ἐν ὕλῃ ὄν, ἃ δὴ ἐστὶν οὐκ ἀληθῶς ὄντα. Τούτων δὲ ταύτη διαφερόντων ἀμείνων ἢ τῶν δικαίων ἡδονὴ τῆς τῶν ἀδίκων, ὥστε καὶ ὁ βίος τοῦ βίου πάντως ἀμείνων. κατὰ πάντας ἄρα τοὺς λόγους εὐδαιμονέστερον τοῦ ἀδίκως ζῆν ἐστὶ τὸ δικαίως»⁹³⁹.

Αναφερόμενος στα χαρακτηριστικά του ἀληθινοῦ φιλοσόφου, ο Σωκράτης σημειώνει πως με την ιδιοσυγκρασία του ταιριάζουν η

⁹³⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 586a 4 – b 4: «Να ξεπεράσουν τούτο το σημεῖο και να ἀντικρύσουν το πραγματικὸ ἐπάνω δεν το ἀντεξάν ποτέ, οὔτε γέμισαν σταλήθεια μέσα τους με το πραγματικὸ ὄν οὔτε γεύτηκαν σταθερὴ ἡδονή, ἀλλὰ, σαν βοσκήματα και αυτοί, με το βλέμμα στραμμένο πάντα κάτω και σκυμμένοι στο χῶμα και σε τραπέζια βόσκουν χορταίνοντας φαῖ και πῆδημα, κι ἐξαιτίας της πλεονεξίας τους για αὐτές τις ἡδονές, κλωτσώντας και κουτουλώντας ο ἕνας τον ἄλλο με σιδερένια κέρατα και οπλές, σκοτώνονται ἀπὸ την ἀπληστία τους καθὼς προσπαθοῦν να γεμίσουν με πράγματα ἀνυπόστατα το κομμάτι του εαυτοῦ τους που εἶναι ουσιαστικά ἀνύπαρκτο κι ἀνίκανο να συγκρατήσει οτιδήποτε»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 355-356.

⁹³⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 588a 6-10: «Οὐκοῦν εἰ τοσοῦτον ἡδονὴ νικᾷ ὁ ἀγαθός τε και δίκαιος τὸν κακὸν τε καὶ ἄδικο, ἀμηχάνω δὴ ὅσω πλείονι νικήσει εὐσχημοσύνη τε βίου καὶ κάλλει καὶ ἀρετῇ;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 362.

⁹³⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* (II), 82. 19 – 83. 2· πβ. Απόστολος Ἀντ. Καπρούλιας, «Η πολιτικὴ θεμελίωση της ἐννοίας της εὐδαιμονίας στον νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο Πρόκλος», *Ελληνικὴ Φιλοσοφικὴ Επιθεώρηση*, 22 (2005), σ. 176.

«ἀνδρεία», η «μεγαλοπρέπεια», η «εὐμάθεια» και η «μνήμη»⁹⁴⁰ και πως τέτοιοι άνθρωποι σπανίζουν και με τη διατύπωση του κειμένου «τόδε μὲν οὖν οἶμαι πᾶς ἡμῖν ὁμολογήσει, τοιαύτην φύσιν καὶ πάντα ἔχουσιν ὅσα προσετάξαμεν νυνδὴ, εἰ τελέως μέλλοι φιλόσοφος γενέσθαι» και συνεχίζει την επιχειρηματολογία του «ὀλιγάκις ἐν ἀνθρώποις φύεσθαι καὶ ὀλίγας»⁹⁴¹. Για την ψυχή όμως αυτών των λιγοστών ανθρώπων ελλοχεύουν κίνδυνοι, καθώς τα χαρίσματα που διαθέτουν «φθείρουν» τη ψυχή του φιλοσόφου και «την αποσπούν από τη φιλοσοφία»⁹⁴². Μία τέτοια ψυχή μπορεί επίσης να διαφθαρεί και να αποτραβηχθεί από την ενασχόληση με τη φιλοσοφία ένεκα του «κάλλους», του «πλούτου», της «ἰσχύος τοῦ σώματος» και «συγγένεια ἐρρωμένη ἐν πόλει»⁹⁴³.

Εν συνεχείᾳ διατείνεται πως για μία άριστη ιδιοσυγκρασία, όπως αυτή των φιλοσόφων, «οι επιπτώσεις από την ακαταλληλότητα των συνθηκών της ανάπτυξης είναι μεγαλύτερες απ' ότι για μια δευτερότερη ιδιοσυγκρασία»⁹⁴⁴, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως οι ψυχές που είναι φύσει καλύτερα προικισμένες, εάν λάβουν «κακή παιδαγωγία» τότε «γίγνεσθαι κακές»⁹⁴⁵. Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, ο Σωκράτης, εξάγει

⁹⁴⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 490c 10-11: «Γιατί θυμάσαι ότι διαπιστώσαμε πως με την ιδιοσυγκρασία αυτή ταιριάζουν η ανδρεία, το υψηλό φρόνημα, η ευχέρεια στη μάθηση, η μνημονική ικανότητα».

⁹⁴¹. Ο.π., 491a 8 – b 2: «Φαντάζομαι ότι σ' αυτό καθέννας θα συμφωνήσει μαζί μας, ότι δηλαδή μια τέτοια φύση, η οποία θα συγκεντρώνει όλες τις προϋποθέσεις που θέσαμε προκειμένου να γίνει κάποιος φιλόσοφος, σπάνια παρουσιάζεται ανάμεσα στους ανθρώπους και αποτελεί εξαίρεση»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 17.

⁹⁴². Πλάτων, *Πολιτεία*, 491b 7-10: «Ὁ μὲν πάντων θαυμαστότατον ἀκοῦσαι, ὅτι ἐν ἑκάστων ὧν ἐπηνέσαμεν τῆς φύσεως ἀπόλλυσι τὴν ἔχουσιν ψυχὴν καὶ ἀποσπᾷ φιλοσοφίας· λέγω δὲ ἀνδρείαν, σωφροσύνην καὶ πάντα ἃ διήλθομεν»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 17.

⁹⁴³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 491c 1-4: «Ἐτι τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, πρὸς τούτοις τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ πάντα φθείρει καὶ ἀποσπᾷ, κάλλος καὶ πλοῦτος καὶ ἰσχύς σώματος καὶ συγγένεια ἐρρωμένη ἐν πόλει καὶ πάντα τὰ τούτων οἰκεία· ἔχεις γὰρ τὸν τύπον ὧν λέγω».

⁹⁴⁴. Ο.π., 491d 7-8: «Ἐχει δὴ οἶμαι λόγον τὴν ἀρίστην φύσιν ἐν ἀλλοτριωτέρα οὖσαν τροφῇ κάκιον ἀπαλλάττειν τῆς φαύλης».

⁹⁴⁵. Ο.π., 491e 1-3: «Οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, ὦ Ἀδείμαντε, καὶ τὰς ψυχὰς οὕτω φῶμεν τὰς εὐφυεστάτας κακῆς παιδαγωγίας τυχούσας διαφερόντως κακὰς γίγνεσθαι».

το συμπέρασμα πως εάν η εν λόγω «φιλοσοφική φύση» λάβει την αρμόζουσα μάθηση, τότε αναπόφευκτα θα κατακτήσει όλη την αρετή⁹⁴⁶. εάν όμως, «μὴ ἐν προσηκούσῃ σπαρεῖσά τε καὶ φυτευθεῖσα τρέφεται, εἰς πάντα τὰναντία αὖ, ἐὰν μὴ τις αὐτῇ βοηθήσας θεῶν τύχη»⁹⁴⁷.

Καθὼς μνημονεύθηκαν τα τρία εἶδη ἀνθρώπων, παρατίθενται τώρα τα εἶδη βίου που μπορεῖ να διάγει κάποιος και σύμφωνα με τον Πλάτωνα «λέγωμεν δὴ σώφρονα βίον ἓνα εἶναι καὶ φρόνιμον ἓνα καὶ ἓνα τὸν ἀνδρεῖον, καὶ τὸν ὑγιεινὸν βίον ἓνα ταξώμεθα»⁹⁴⁸, ἐνὼ στον ἀντίποδα υπάρχουν ἄλλα τέσσερα εἶδη βίου «ἄφρονα, δειλόν, ἀκόλαστον, νοσώδη»⁹⁴⁹. Κατὰ τον φιλόσοφο «σώφρονα μὲν οὖν βίον ὁ γινώσκων θῆσει προῶν ἐπὶ πάντα, καὶ ἡρεμαίας μὲν λύπας, ἡρεμαίας δὲ ἡδονάς, μαλακὰς δὲ ἐπιθυμίας καὶ ἔρωτας οὐκ ἐμμανεῖς παρεχόμενον, ἀκόλαστον δέ, ὅξυν ἐπὶ πάντα, καὶ σφοδρὰς μὲν λύπας, σφοδρὰς δὲ ἡδονάς, συντόνους δὲ καὶ οἰστρώδεις ἐπιθυμίας τε καὶ ἔρωτας ὡς οἶόν τε ἐμμανεστάτους παρεχόμενον, ὑπερβαλλούσας δὲ ἐν μὲν τῷ σώφρονι βίῳ τὰς ἡδονὰς τῶν ἀχθηδόνων, ἐν δὲ τῷ ἀκολάστῳ τὰς λύπας τῶν ἡδονῶν μεγέθει καὶ πλήθει καὶ πυκνότησιν»⁹⁵⁰. Εκείνος που θέλει να ζήσει ἓναν μακάριο βίο δεν θα ἐπιλέξει ἐκουσίως το δεύτερο εἶδος ζωῆς, ἀντίθετα εἶναι ἐκδηλο πως «ἢ γὰρ

⁹⁴⁶. Ο.π., 492a 1-3: «Ἦν τοίνυν ἔθεμεν τοῦ φιλοσόφου φύσιν, ἂν μὲν οἶμαι μαθήσεως προσηκούσης τύχη, εἰς πᾶσαν ἀρετὴν ἀνάγκη αὐξανομένην ἀφικνεῖσθαι». πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 19.

⁹⁴⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 492a 3-5: «Ἀν ὅμως πάλι ανατρέφεται ὄντας σπαρμένη και φυτευμένη σε ἔδαφος που δεν της ταιριάζει, θα φθάσει στα ἐντελῶς ἀντίθετα, ἐκτός και αν τύχει να βάλει το χέρι του ἐπάνω της κάποιος θεός». πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 19.

⁹⁴⁸. Πλάτων, *Νόμοι*, 733e 3-5: «Υπάρχει η ἐγκρατής, η συνετή, η γενναία και η υγιεινή ζωή».

⁹⁴⁹. Ο.π., 733e 5-7: «Ἀντίθετα με αὐτά, ἔχουμε ἄλλα τέσσερα εἶδη ζωῆς: την ἀπερίσκεπτη, την ἀνόητη, τη δειλή και την ἀσθενική».

⁹⁵⁰. Ο.π., 733e 7 – 734a 9: «Ὅποιος γνωρίζει την ἐγκρατὴ ζωή θα τη χαρακτηρίσει ὡς ευγενική, με ἥπιες ἐπιθυμίες, κόπους και ἀπολαύσεις. Ἡ ἀκόλαστη ζωή εἶναι βία, γεμάτη υπερβολές, με ζωηρές χαρές και λύπες, με παράφορες ἐπιθυμίες και με ἐντονες ορέξεις. Θα παραδεχτεί ὅτι στην ἐγκρατὴ ζωή οἱ ἀπολαύσεις ξεπερνούν τους κόπους σε μέγεθος, ἀριθμὸ και συχνότητα, ἐνὼ το ἀντίθετο συμβαίνει στην ἀσωτη. Για τον λόγο αὐτό ἀναπόφευκτα και φυσιολογικά θεωροῦμε πιο ευχάριστο το πρῶτο εἶδος και πιο θλιβερό το δεύτερο».

δί' ἀμαθίαν ἢ δι' ἀκράτειαν ἢ δι' ἀμφοτέρω, τοῦ σωφρονεῖν ἐνδεής ὢν ζῇ ὁ πᾶς ἀνθρώπινος ὄχλος»⁹⁵¹.

Κατά τον ίδιο τρόπο εξετάζεται η υγιεινή και η ασθενική ζωή, διότι «ταῦτά δὲ περὶ νοσώδους τε καὶ ὑγιεινοῦ βίου διανοητέον, ὥς ἔχουσι μὲν ἡδονὰς καὶ λύπας, ὑπερβάλλουσι δὲ ἡδοναὶ μὲν λύπας ἐν ὑγείᾳ, λῦπαι δὲ ἡδονὰς ἐν νόσοις»⁹⁵². Ἐν κατακλείδι ὁ φιλόσοφος συμπεραίνει πῶς «[...] καὶ συλλήβδην τὸν ἀρετῆς ἐχόμενον κατὰ σῶμα ἢ καὶ κατὰ ψυχὴν τοῦ τῆς μοχθηρίας ἐχομένου βίου ἡδῖω τε εἶναι καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπερέχειν ἐκ περιττοῦ κάλλει καὶ ὀρθότητι καὶ ἀρετῇ καὶ εὐδοξίᾳ ὥστε τὸν ἔχοντα αὐτὸν ζῆν εὐδαιμονέστερον ἀπεργάζεσθαι τοῦ ἐναντίου τῷ παντὶ καὶ ὄλῳ»⁹⁵³.

β. Το διδακτὸν της ἀρετῆς

Ἐνα ἐρώτημα καίριας σημασίας που ἀπασχόλησε ιδιαίτερα τὸν Πλάτωνα εἶναι κατὰ πόσο ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ, εἴαν μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ με τὴν ἀσκήση ἢ εἴαν ἐρχεται ὀργανικά⁹⁵⁴, με τὸν Σωκράτη ἀρχικὰ νὰ

⁹⁵¹. *Ο.π.*, 734b 5-7: «Ἀντίθετα, εἶναι φανερό, ἀν ὅσα λέμε εἶναι σωστά, ὅτι κάθε ἄνθρωπος γίνεται ἄσωτος χωρὶς νὰ το θέλει, εἴτε ἀπὸ ἀμάθεια εἴτε ἀπὸ ἔλλειψη ἐγκράτειας εἴτε κι ἀπὸ τὰ δύο».

⁹⁵². *Ο.π.*, 734b 7-10: «Με τὸν ἴδιο τρόπο πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴν υγιεινὴν καὶ τὴν ἀσθενικὴν ζωὴν. Κι οἱ δύο προσφέρουν χαρὲς καὶ λύπες ἀλλὰ οἱ πρῶτες ξεπερνοῦν τὶς δεύτερες στὴν υγιεινὴν ζωὴν, ἐνῶ στὴ νοσηρὴ γίνεται τὸ ἀντίθετο».

⁹⁵³. *Ο.π.*, 734d 5 – e 3: «Για νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε, ἡ ζωὴ στὴν ὁποία ὑπερέχουν οἱ καλὲς ιδιότητες τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἶναι προτιμότερη ἀπὸ ἐκείνη στὴν ὁποία ἐπικρατεῖ ἡ κακία, γιατί σ' αὐτὴ βασιλεύει ἡ ὁμορφιά, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ καλὴ φήμη, ἔτσι ὥστε ὁ ἄνθρωπος που τὴν ἀκολουθεῖ νὰ εἶναι ἀπείρως πιο εὐτυχὴς ἀπὸ ἐκείνον που προτιμᾷ τὸ ἀντίθετο».

⁹⁵⁴. Πλάτων, *Μένων*, 70a 1-4: «Ἐχεις μοι εἰπεῖν, ὦ Σώκρατες, ἄρα διδακτὸν ἀλλ' ἀσκητόν; ἢ οὔτε ἀσκητόν οὔτε μαθητόν, ἀλλὰ φύσει παραγίγνεται τοῖς ἀνθρώποις ἢ ἄλλῳ τινὶ τρόπῳ;»· πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ὁ Ἄνθρωπος καὶ τὸ Ἔργο του*, σσ. 166-167· Leopold Schmidt, *Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ελλήνων*, σ. 203· R. S. Bluck (comment.), *Πλάτων, Μένων*, σσ. 201-203.

διατείνεται πως δεν γνωρίζει⁹⁵⁵ παροτρύνοντας τον Μένωνα⁹⁵⁶ να του δώσει εκείνος τον ορισμό⁹⁵⁷ για το τί είναι η αρετή και προβαίνοντας σε διαχωρισμό των δυο φύλων ισχυρίζεται πως όσον αφορά τον άνδρα «ικανὸν εἶναι τὰ τῆς πόλεως πράττειν, καὶ πράττοντα τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δ' ἐχθροὺς κακῶς, καὶ αὐτὸν εὐλαβεῖσθαι μηδὲν τοιοῦτον παθεῖν»⁹⁵⁸, ενώ για την αρετή της γυναίκας σημειώνει πως «εἰ δὲ βούλει γυναικὸς ἀρετὴν, οὐ χαλεπὸν διελθεῖν, ὅτι δεῖ αὐτὴν τὴν οἰκίαν εὖ οἰκεῖν, σφύζουσάν τε τὰ ἔνδον καὶ κατήκοον οὔσαν τοῦ ἀνδρός»⁹⁵⁹. ἄλλες είναι οι αρετές των παιδιών, των ηλικιωμένων και εν γένει υπάρχει πλειάδα αρετῶν «ὥστε οὐκ ἀπορία εἰπεῖν ἀρετῆς πέρι ὅτι ἐστίν»⁹⁶⁰.

⁹⁵⁵. Πλάτων, *Μένων*, 71b 4-7: «Συμπένομαι τοῖς πολίταις τούτου τοῦ πράγματος, καὶ ἑμαυτὸν καταμέμφομαι ὥς οὐκ εἰδῶς περὶ ἀρετῆς τὸ παράπαν· ὃ δὲ μὴ οἶδα τί ἐστίν, πῶς ἂν ὁποῖόν γέ τι εἰδείην;»· πβ. Ιωάννα Κουτσουράδη, «Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης: πῶς αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της “ενοποίησης των Ἰδεῶν”», στό: *Η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 231: «Αυτό είναι κατ' ἐξοχὴν ὀρθό στην περίπτωση των ιδεῶν που ἔχουν ἄμεση ἐπίδραση στην πράξη. Οι ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν τις ίδιες λέξεις, ὅμως συχνά ἐννοοῦν διαφορετικά πράγματα, και, το πιο σημαντικό, δεν συνειδητοποιοῦν ὅτι ἐννοοῦν διαφορετικά πράγματα»· Alexander Nexamas, «Socrates on the teaching of *areté*», *The Journal of Philosophy*, 80² (1983), σ. 658· Brian Calvert, «Meno's Paradox reconsidered», *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), σσ. 143-152· Michael N. Forster, «Socrates' Profession of Ignorance», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 1-35· Gail Fine, «Enquiry and Discovery. A Discussion of Dominic Scott, Plato's *Meno*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 331-367.

⁹⁵⁶. Για τη σκιαγράφηση του Μένωνος πβ. Ευάγγελος Ν. Ρούσσος, «Μένων, ο μαθητής του Γοργία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 1 (1971), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 229-251.

⁹⁵⁷. Michael N. Forster, «Socrates' Demand for Definitions», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 1-47.

⁹⁵⁸. Πλάτων, *Μένων*, 71e 3-7: «[...] εύκολα προκύπτει πως είναι η ικανότητά του να διευθύνει τις υποθέσεις της πόλεως και, κάνοντας τούτο, να ευεργετεί τους φίλους και να βλάπτει τους εχθρούς, ο ίδιος δε να προσέχει να μην πάθει τίποτα τέτοιο»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 217-219.

⁹⁵⁹. Πλάτων, *Μένων*, 71e 8-11: «Αν πάλι θέλεις να ορίσω την αρετή της γυναίκας, δεν είναι δύσκολο να σου περιγράψω διεξοδικά πως πρέπει να διοικεί σωστά τα του οίκου της, να διατηρεί σε τάξη όλα μέσα στο σπίτι και να είναι υπάκουη στον άνδρα»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σ. 219.

⁹⁶⁰. Πλάτων, *Μένων*, 72a 2-4: «Υπάρχουν και πάμπολλες ἄλλες αρετές, ὥστε να μην δυσκολεύεται κανείς να πει για την αρετή τι είναι»· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*, σ. 168: «Για ἄλλη μια φορά, παρατηρούμε ἐδῶ τη σύγχυση μεταξύ ορισμού και απαρίθμησης. Ἀλλά οι κοινότοπες αυτές παρατηρήσεις δεν δίνουν ἀπάντηση στο

Ο συνομιλητής του Σωκράτη προβαίνει σε γενικεύσεις σχετικά με το τί είναι αρετή ανάλογα με το φύλο και την ηλικία, με τον φιλόσοφο να εκφράζει τη διαφωνία του σημειώνοντας πως αν και οι αρετές είναι πολλές και κάθε είδους, έχουν μια φύση ή μορφή που τις κάνει αρετές και «εἰς ὁ καλῶς που ἔχει ἀποβλέψαντα τὸν ἀποκρινόμενον τῷ ἐρωτήσαντι ἐκεῖνο δηλῶσαι, ὁ τυγχάνει οὕσα ἀρετή»⁹⁶¹. Ὁπως η υγεία δεν διαφέρει στο να είναι υγεία είτε απαντάται στον ἄνδρα είτε στη γυναίκα, ἔτσι και η αρετή «πρὸς τὸ ἀρετὴ εἶναι διοίσει τι, ἔαντε ἐν παιδί ἢ ἔαντε ἐν πρεσβύτῃ, ἔαντε ἐν γυναικὶ ἔαντε ἐν ἀνδρὶ»⁹⁶² καταλήγοντας πως «τῶν αὐτῶν ἄρα ἀμφοτέρω δέονται, εἴπερ μέλλουσιν ἀγαθοὶ εἶναι, καὶ ἡ γυνὴ καὶ ὁ ἀνὴρ, δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης»⁹⁶³, επομένως «οὐκ ἂν δήπου, εἴ γε μὴ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ ᾗν αὐτῶν, τῷ αὐτῷ ἂν τρόπῳ ἀγαθοὶ ᾗσαν»⁹⁶⁴.

ερώτημά μας. Εμεῖς θέλουμε να μάθουμε τι εἶναι η οὐσία ἢ essential της αρετῆς· η οὐσία αὐτὴ πρέπει να συνίσταται σε κάτι ως προς το οποίο οι “αρετές” του ἀντρα και της γυναίκας, του γέρου και του νέου, του δούλου και του ἐλεύθερου δεν διαφέρουν· το κάτι αὐτὸ πρέπει να εἶναι “ένα ἀπαράλλαχτο μοτίβο”, δυνάμει του οποίου αποδίδεται η κοινὴ ονομασία αρετῆς· R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σ. 219.

⁹⁶¹. Πλάτων, *Μένων*, 72c 10 – d 1: «Μία τέτοια φύση ἢ μορφή εἶναι σωστό να ἔχουμε κατὰ νου για να ανταποκριθούμε σε οποιονδήποτε ρωτᾷ τι ακριβῶς τυχαίνει να εἶναι η αρετὴ»· πβ. Nicholas D. Smith, «Plato and Aristotle on the nature of women», *Journal of the History of Philosophy*, 21 (1983), σσ. 467-468.

⁹⁶². Πλάτων, *Μένων*, 73a 3-5: «Αλλά η αρετὴ θα διαφέρει καθόλου ως προς το να εἶναι αρετὴ, αν εἶναι σε ένα παιδί ἢ ἕναν γέροντα, σε μια γυναίκα ἢ ἕναν ἄνδρα;»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 228-229.

⁹⁶³. Πλάτων, *Μένων*, 73b 6-8: «Αμφοτέρω συνεπῶς, ἀνδρας και γυναίκα, εἴαν θέλουν να εἶναι ἀγαθοὶ [=ἐνάρετοι και καλοὶ], δεν χρειάζονται τα ἴδια πράγματα, δηλ. δικαιοσύνη και σωφροσύνη;»· πβ. Σταυρούλα Λαμπροπούλου, «Η θέσις της γυναικὸς εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους», *Πλάτων*, 63-64 (1980), Τόμος 32, Αθήνα, 1980, σ. 111· R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σ. 230.

⁹⁶⁴. Πλάτων, *Μένων*, 73c 7-9: «Σίγουρα, εἴαν η αρετὴ σ’ αὐτοὺς δεν ἦταν η ἴδια, δεν θα μπορούσαν να εἶναι ἀγαθοὶ [=ἐνάρετοι και καλοὶ] με τον ἴδιο τρόπο»· πβ. Gregory Vlastos, *Πλατωνικὲς Μελέτες*, σσ. 579-578: «Ο Σωκράτης υποδηλώνει ἤδη ὅτι οι αρετές διαφέρουν ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις και εἶναι “το ἴδιο” μόνο ως προς το ὅτι “ἔχουν το ένα ἐκεῖνο Εἶδος [ἢ γνῶρισμα], δυνάμει του οποίου εἶναι ὅλες αρετές”. Αλλά η ομοιότητα εἶναι χαλαρὴ (πρόκειται μόνο για “εἰκόνα”: ἀντιπαρέρχεται το γεγονός ὅτι οι μέλισσες εἶναι ἄτομα που ἐνδέχεται να ἀνήκουν σε διάφορες κατηγορίες μέλισσας, ενώ οι αρετές εἶναι κατηγορίες αρετῆς»· Αλέξανδρος Νεχαμάς, «Ο Σωκράτης περὶ της προτεραιότητος του ὀρισμοῦ», στό: *Γλώσσα και πραγματικότητα στην ἐλληνικὴ φιλοσοφία*, Πρακτικὰ Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου Φιλοσοφίας (Μάιος, 1984), Αθήνα, 1985, σσ. 118-119· Γεωργία Ξανθάκη – Καραμάνου, «Οι γυναικεῖες μορφές ἀπὸ τον Ὀμηρο στον Ευριπίδη. Ἐνα ὁδοιπορικὸ στα κείμενα», *Πλάτων*, Τόμος 6 (2010-2011), Αθήνα, Παπαζήση, 2011, σ. 17: «Πρὸς τη θετικὴ

Την εν λόγω άποψη, πως οι αρετές είναι κοινές και στον άνδρα και στην γυναίκα, ενστερνίζεται και ο Πρόκλος, σημειώνοντας πως ορθά ο Πλάτων διατυπώνει την εν λόγω άποψη, καθώς πίστευε ότι «ἐν εἶδος [...] τὸ ἀνθρώπειον», χωρίς να διαχωρίζει τα δυο φύλα, διότι εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο δεν θα ανήκαν στο ίδιο είδος και καθώς αυτό δεν υφίσταται τότε υποχρεωτικά «τὰ αὐτὰ καὶ τελειότητα μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτήν». Ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος θέλοντας να καταρρίψει την έτερη αντίληψη, διατείνεται πως ήδη ο φιλόσοφος έχει αποδείξει ότι αυτό που επάγεται είναι και «δυνατόν» και «συμφέρον»· «δυνατόν», γιατί έχει επιβεβαιωθεί από την «ίστορία» ότι αν οι γυναίκες αποκτήσουν την κατάλληλη αγωγή, γίνονται καλύτερες από τους άντρες και «συμφέρον», διότι είναι καλύτερο «ὅτι ἄμεινον ἀντὶ ἡμίσεων διπλασίους εἶναι τοὺς τὴν ἀρετὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἐπιδεικνυμένους»⁹⁶⁵.

Σύμφωνα με τον Μένωνα τα καλά πράγματα είναι η υγεία, ο πλούτος, ο χρυσός, το ασήμι, καθώς και αξιώματα και τιμές στην πόλη⁹⁶⁶,

κατεύθυνση αποφασιστική υπήρξε η επίδραση του φιλοσοφικού στοχασμού. Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία γενικά διακήρυξε ότι όλοι οι άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, είναι ίσοι, ικανοί για την κατάκτηση της ευδαιμονίας και της αρετής. Ως πολίτιδα, φύσει ισότιμη με τον άνδρα, που πρέπει να έχει ίσες ευκαιρίες στον αγώνα για την σωτηρία της πόλης βλέπει την γυναίκα ο Πλάτων [...]» Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Οι γυναικείες αρετές ως αναγκαία προϋπόθεση στη διαμόρφωση του πολίτου κατά τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τη βυζαντινή διάνοηση», *Παρνασσός*, ΜΓ' (Ιανουάριος- Δεκέμβριος 2001), Αθήνα, 2001, σσ. 101-105· Alan Cumming, «Pauling Christianity and Greek Philosophy: A study of the Status of Women», *Journal of the History of Ideas*, 34 (October – December 1973), σσ. 517-528· Thomas A. Blackson, «Plato and the Senses of Words», *Journal of the History of Philosophy*, 29 (1991), σ. 177· R. S. Bluck (comment.), *Πλάτων, Μένων*, σ. 232.

⁹⁶⁵. Πρόκλος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος Α'*, 46. 1-12: «Τὸ κοινὰς εἶναι τὰς ἀρετὰς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν Πλάτωνι μὲν εἰκότως ἤρεσεν ἐν εἶδος ἀποφαινομένῳ τὸ ἀνθρώπειον, ἀλλ' οὐχ ἕτερον μὲν τὸ ἄρρεν, ἕτερον δὲ τὸ θῆλυ τιθεμένῳ· τὰ γὰρ ἕτεραν ἔχοντα τὴν τελειότητα κατ' εἶδος τῷ εἶδει ἕτερά ἐστι, τὰ δὲ τῷ εἶδει τὰ αὐτὰ καὶ τελειότητα μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτήν· ἄλλοις δὲ ἀπέγνωσται τὸ μὴ εἶναι κατ' εἶδος διαφορὰν ἐν τούτοις ὁμολογεῖν, καίτοι τοῦ Πλάτωνος ἐπιδείξαντος, ὅτι καὶ δυνατόν τοῦτο καὶ συμφέρον· δυνατόν μὲν, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦτο βεβαιοῖ· φαίνονται γὰρ γυναῖκες εὖ τραφεῖσαι μακρῷ ἁμείνους ἀνδρῶν· συμφέρον δέ, ὅτι ἁμείνον ἀντὶ ἡμίσεων διπλασίους εἶναι τοὺς τὴν ἀρετὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἐπιδεικνυμένους».

⁹⁶⁶. Πλάτων, *Μένων*, 78c 10-13: «Ἀγαθὰ δὲ καλεῖς οὐχὶ οἷον υἱείαν τε καὶ πλοῦτον; Καὶ χρυσίον λέγω καὶ ἀργύριον κτᾶσθαι καὶ τιμὰς ἐν πόλει καὶ ἀρχάς».

με την αρετή να υφίσταται όταν όλα αυτά έχουν αποκτηθεί με δίκαιο τρόπο, ενώ όταν έχουν αποκτηθεί άδικα καλείται κακία. Συνεπώς, οργανικά προκύπτει πως η απόκτησή τους πρέπει να συνοδεύεται από δικαιοσύνη, σωφροσύνη, οσιότητα ή οποιοδήποτε άλλο μέρος της αρετής, διότι διαφορετικά δεν μπορεί να είναι αρετή, ακόμη και αν παρέχει καλά πράγματα⁹⁶⁷, με τον Σωκράτη να καταλήγει και τον συνομιλητή του να συμφωνεί πως «οὐδὲν ἄρα μᾶλλον ὁ πόρος τῶν τοιούτων ἀγαθῶν ἢ ἡ ἀπορία ἀρετῆ ἂν εἴη, ἀλλὰ, ὥς ἔοικεν, ὁ μὲν ἂν μετὰ δικαιοσύνης γίγνηται, ἀρετὴ ἔσται, ὁ δ' ἂν ἄνευ πάντων τῶν τοιούτων, κακία»⁹⁶⁸. επομένως, ὅτι αποκτά ο άνθρωπος πρέπει να το αποκτά με γνώμονα την αρετή, αλλιώς δεν έχει καμία αξία.

Σχετικά με το εάν η αρετή είναι διδακτή ή όχι, πρέπει αρχικά να εξεταστεί σε ποιο είδος ανήκει⁹⁶⁹, διότι αν η αρετή είναι γνώση, τότε μπορεί να διδαχτεί⁹⁷⁰, καθώς «εἰ μὲν τί ἐστὶν ἀγαθὸν καὶ ἄλλο χωριζόμενον ἐπιστήμης, τάχ' ἂν εἴη ἡ ἀρετὴ οὐκ ἐπιστήμη τις· εἰ δὲ μηδὲν ἐστὶν ἀγαθὸν ὁ οὐκ ἐπιστήμη περιέχει, ἐπιστήμην ἂν τιν' αὐτὸ ὑποπτεύοντες εἶναι ὀρθῶς

⁹⁶⁷. Ο.π., 78e 1-5: «Δεῖ ἄρα, ὥς ἔοικε, τούτῳ τῷ πόρῳ δικαιοσύνην ἢ σωφροσύνην ἢ οσιότητα προσεῖναι, ἢ ἄλλο τι μόριον ἀρετῆς· εἰ δὲ μή, οὐκ ἔσται ἀρετὴ, καίπερ ἐκπορίζουσα τὰγαθὰ»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 262-263.

⁹⁶⁸. Πλάτων, *Μένων*, 78e 12 – 79a 2: «Ἡ ἀπόκτηση λοιπὸν τέτοιου εἶδους καλῶν πραγμάτων δεν εἶναι οὐδόλως περισσότερο ἀρετῆ ἀπ' ὅτι ἡ μη-ἀπόκτησή τους· ὅπως φαίνεται, ἀπεναντίας, θα εἶναι ἀρετὴ ὅτι γίνεται χωρὶς ὅλα τα τέτοιου εἶδους πράγματα, θα εἶναι κακία»· πβ. David Evans, «Πλάτων και προσθετικότητα». Μετάφρ., Χάρης Πλατανάκης στό: *Ἡ επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 188-189.

⁹⁶⁹. Πλάτων, *Μένων*, 87b 3-9: «Οὕτω δὲ καὶ περὶ ἀρετῆς ἡμεῖς, ἐπεὶ οὐκ ἴσμεν οὐθ' ὅτι ἐστὶν οὐθ' ὁποῖόν τι, ὑποθέμενοι αὐτὸ σκοπῶμεν εἴτε διδασκὸν εἴτε οὐ διδασκὸν ἐστὶν, ὥδε λέγοντες· εἰ ποῖόν τι ἐστὶν τῶν περὶ τὴν ψυχὴν ὄντων ἀρετὴ, διδασκὸν ἂν εἴη ἢ οὐ διδασκὸν;»· πβ. Laura Grimm, «Definition and hypothesis in Plato's *Meno* (II)», *Inquiry*, 7 (1964), σ. 229· Windelband – H. Heimsoeth, *Εγχειρίδιο Ἱστορίας της Φιλοσοφίας*, σ. 124.

⁹⁷⁰. Πλάτων, *Μένων*, 87c 6-7: «Εἰ δὲ γ' ἐστὶν ἐπιστήμη τις ἡ ἀρετὴ, δηλὸν ὅτι διδασκὸν ἂν εἴη»· πβ. Arne Naess, «Definition and hypothesis in Plato's *Meno* (III)», *Inquiry*, 7 (1964), σ. 233· Γεώργιος Μπαρμπούτης, «Ἡ ἀντίληψη του Σωκράτους για τὴ σχέση γνώσης και ἀρετῆς και ἡ κριτικὴ της ἀπὸ τον Ἀριστοτέλη», *Ελληνικὴ Φιλοσοφικὴ Επιθεώρηση*, 115 (Ἰανουάριος 2022), Τόμος 39, σσ. 59-79.

ὑποπτεύοιμεν»⁹⁷¹. Σύμφωνα με τον Σωκράτη όμως «τὸ μὲν γὰρ διδακτὸν αὐτὸ εἶναι, εἶπερ ἐπιστήμη ἐστίν, οὐκ ἀνατίθεται μὴ οὐ καλῶς λέγεσθαι· ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη, σκέψαι ἐάν σοι δοκῶ εἰκότως ἀπιστεῖν. τότε γὰρ μοι εἰπέ· εἰ ἔστιν διδακτὸν ὅτιοῦν πρᾶγμα, μὴ μόνον ἀρετή, οὐκ ἀναγαῖον αὐτοῦ καὶ διδασκάλους καὶ μαθητὰς εἶναι;»⁹⁷², ενώ αντίστροφα για κάτι που δεν μπορεί να διδαχθεί δεν υπάρχουν ούτε δάσκαλοι, αλλά ούτε και μαθητές. Αναφορικά με το εάν υπάρχουν δάσκαλοι που διδάσκουν την ἀρετή ο φιλόσοφος αποκρίνεται «πολλάκις γοῦν ζητῶν εἴ τινες εἶεν αὐτῆς διδασκαλοι, πάντα ποιῶν οὐ δύναμαι εὔρεῖν. καίτοι μετὰ πολλῶν γε ζητῶ, καὶ τούτων μάλιστα οὐς ἂν οἶμαι ἐμπειροτάτους εἶναι τοῦ πράγματος»⁹⁷³.

Ὅπως ἔχει αποδειχθεῖ οι πολῖτες που εἶναι καλοὶ και χρηστοὶ ἐγίναν ἀπὸ μόνου τους, χωρὶς να διδαχθoύν, συνεπῶς τίθεται το ερώτημα πῶς εἶναι σε θέση να διδάξουν ἄλλους για πράγματα που οι ἴδιοι δεν διδάχθηκαν⁹⁷⁴. Ο φιλόσοφος διατείνεται πως το ζήτημα γύρω ἀπὸ το οποίο

⁹⁷¹. Πλάτων, *Μένων*, 87d 9-14: «Εάν λοιπόν υπάρχει και κάποιο άλλο καλό, εντελώς χωριστό ἀπὸ τη γνώση, τότε η ἀρετή θα μπορούσε ἴσως να μην εἶναι γνώση· αν ὁμως δεν υπάρχει κανένα καλό που να μην ανήκει στη γνώση, τότε θα κάναμε μια σωστή υπόθεση, αν υποθέταμε ὅτι η ἀρετή εἶναι γνώση»· πβ. Egil A. Wyller, «Definition and Hypothesis in Plato's *Meno* (I)», *Inquiry*, 7 (1964), σσ. 219-222.

⁹⁷². Πλάτων, *Μένων*, 89d 6-13: «Αὐτό θέλω τώρα να σου πω, Μένων. Σε καμία περίπτωση δεν ανακαλώ ὅτι η ἀρετή μπορεί να διδαχτεῖ, ἐάν βέβαια εἶναι γνώση, οὔτε δυσπιστῶ για την ορθότητα αὐτοῦ που εἰπώθηκε· σκέψου ὁμως αν νομίζεις πως εὐλόγα υποπτεύομαι ὅτι η ἀρετή δεν εἶναι γνώση. Πες μου λοιπόν το ἐξῆς: αν οποιoδήποτε πρᾶγμα, και ὅχι μόνο η ἀρετή, μπορεί να διδαχτεῖ, τότε δεν πρέπει κατ' ἀνάγκη να υπάρχουν και δάσκαλοι γι' αὐτό και μαθητές;»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 342-343.

⁹⁷³. Πλάτων, *Μένων*, 89e 7-11: «Εγὼ τουλάχιστον ἔχω πολλές φορές ερευνήσει, αν υπάρχουν δάσκαλοι της ἀρετῆς· εν τούτοις, αν και ἔκανα τα πάντα, δεν μπορῶ να βρῶ κανέναν. Κι ὁμως τους αναζητῶ μαζί με πολλοὺς ἄλλους, και μάλιστα με ἐκείνους που πιστεύω ὅτι ἔχουν την πιο μεγάλη ἐμπειρία πάνω στο θέμα»· πβ. Γεώργιος Χ. Κουμάκης, «Η πλατωνική διαλεκτική ως σωκρατικός ἐλεγχος. Το παράδοξο των σοφιστῶν για τη διδασκαλία της πολιτικῆς ἀρετῆς», *Παρνασσός*, ΜΘ' (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2007), Αθήνα, 2007, σ. 122.

⁹⁷⁴. Πλάτων, *Μένων*, 92e 9 – 93a 2: «Πότερον δὲ οὔτοι οἱ καλοὶ καγαθοὶ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου ἐγένοντο τοιοῦτοι, παρ' οὐδενὸς μαθόντες ὅμως μέντοι ἄλλους διδάσκειν οἱοῖ τε ὄντες ταῦτα ἃ αὐτοὶ οὐκ ἔμαθον;»· πβ. Γ. Αλατζόγλου – Θέμελη, «Πρωταγόρας και Σωκράτης. Ενδείξεις της συνοδοιπορίας τους», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερευνῆς της Ελληνικῆς Φιλοσοφίας*, 8-9 (1978-1979), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνῶν, σ. 129· R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 367-368.

πραγματοποιείται η συζήτηση δεν είναι αν υπάρχουν χρηστοί πολίτες⁹⁷⁵, αλλά αν η αρετή μπορεί να διδαχθεί, γιατί «τοῦτο γάρ ἐστιν περὶ οὗ ὁ λόγος ἡμῖν τυγχάνει ὦν· οὐκ εἰ εἰσὶν ἀγαθοὶ ἢ μὴ ἄνδρες ἐνθάδε, οὐδ' εἰ γεγόνασιν ἐν τῷ πρόσθεν, ἀλλ' εἰ διδακτὸν ἐστὶν ἀρετὴ πάλαι σκοποῦμεν. τοῦτο δὲ σκοποῦντες τόδε σκοποῦμεν, ἄρα οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες καὶ τῶν νῦν καὶ τῶν προτέρων ταύτην τὴν ἀρετὴν ἣν αὐτοὶ ἀγαθοὶ ἦσαν ἠπίσταντο καὶ ἄλλω παραδοῦναι, ἢ οὐ παραδοτὸν τοῦτο ἀνθρώπῳ οὐδὲ παραληπτὸν ἄλλω παρ' ἄλλου. τοῦτ' ἐστὶν ὃ πάλαι ἐγώ τε καὶ Μένων»⁹⁷⁶.

Χρησιμοποιείται το επιχείρημα πώς ενάρετοι ἄνδρες που μόρφωσαν τους γιούς τους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο δεν κατάφεραν να τους κάνουν ενάρετους⁹⁷⁷, όπως ήταν οι ίδιοι και προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας του παραθέτει ορισμένους στίχους από τον ποιητή Θεόγνη⁹⁷⁸ όπου αναφέρεται πως «οὗ λέγει καὶ παρὰ τοῖσιν πῖνε καὶ ἔσθιε, καὶ μετὰ τοῖσιν ἴξε, καὶ ἄνδανε τοῖς, ὦν μεγάλη δύναμις. ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἅπ' ἐσθλὰ διδάξεαι· ἦν δὲ κακοῖσιν (Ελεγεῖαί 33-36) συμμίσηγης, ἀπολεῖς καὶ

⁹⁷⁵. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο Ανθρωπος και το Έργο του*, σ. 177: «Ο Σωκράτης δεν αρνείται ότι υπήρξαν Αθηναίοι “καλοί στην πολιτική”, αμφιβάλλει όμως αν αυτοί φάνηκαν ικανοί δάσκαλοι της αρετής που εφάρμοζαν στη ζωή τους».

⁹⁷⁶. Πλάτων, *Μένων*, 93a 11 – 93b 8: «Γιατί αυτό είναι του θέμα που τυχαίνει τώρα να συζητάμε: όχι αν εδώ υπάρχουν χρηστοί ή μη χρηστοί ἄνδρες, ούτε αν έχουν υπάρξει στο παρελθόν, αλλά αν η αρετή μπορεί να διδαχθεί, αυτό εξετάζουμε όλη την ώρα τώρα. Και όταν εξετάζουμε αυτό, ιδού τι εξετάζουμε: εάν άραγε οι χρηστοί πολίτες -και οι τωρινοί και οι παλαιότεροι- ήξεραν εκείνη την αρετή, που οι ίδιοι είχαν, να τη μεταδώσουν και σε άλλον, ή αν τούτο το πράγμα δεν μπορεί να το μεταδώσει άνθρωπος ή να το παραλάβει από κάποιον άλλο· αυτό είναι εκείνο που ερευνούμε όλη την ώρα εγώ και ο Μένων».

⁹⁷⁷. Κωνσταντίνος Ι. Βουρβέρης, «Πλάτων και Ιστορία», *Παρνασσός*, Ζ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1965), σ. 593.

⁹⁷⁸. Ι. Ν. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 471: «Ο Πλάτων όμως ενδιαφερόμενος για το θεμελιώδες θέμα *ἀρετή εἰ διδακτὸν* παρερμηνεύει, ίσως σοφιστικά, το κείμενο, γιατί ο ποιητής χρησιμοποιεί πολιτικά, «ταξικά», τους όρους *ἀγαθός*, *κακός*, ενώ ο φιλόσοφος ηθικά. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει καμία αντίφαση ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο παράθεμα. Πρόκειται για την παραδοσιακή *ἀρετή των ἀγαθών*: ο νεαρός *ἀγαθός* Κύρνος πρέπει να συναναστρέφεται με *ἀγαθούς* και να αποφεύγει τους *κακούς* για να μάθει, όπως και ο Θεογνής, τις αξίες και τον κώδικα συμπεριφοράς των *ἀγαθών*· η μάθηση αποκτάται με τη συναναστροφή των πρεσβυτέρων [...]».

τὸν ἐόντα νόον»⁹⁷⁹ και συνεχίζει «εἰ δ' ἦν ποιητόν, φησί, καὶ ἔνθετον ἀνδρὶ νόημα, (Ελεγείαι 434 – 438) λέγει πως ὅτι πολλοὺς ἂν ἐξ' ἀγαθοῦ πατρὸς ἔγεντο κακός, πειθόμενος μύθοισι σαόφρασιν. ἀλλὰ διδάσκων οὐ ποτε ποιήσεις τὸν κακὸν ἀνδρ' ἀγαθόν»⁹⁸⁰. Για τα δυο αυτά αποσπάσματα που μόλις παρατέθηκαν «δεν υπάρχει καμία αντίφαση ανάμεσα στο πρώτο και στο δεύτερο παράθεμα. Πρόκειται για την παραδοσιακή αρετή των αγαθών: ο νεαρός αγαθός Κύρνος πρέπει να συναναστρέφεται με αγαθούς και να αποφεύγει τους κακούς για να μάθει, όπως και ο Θέογνις, τις αξίες και τον κώδικα συμπεριφοράς των αγαθών· η γνώση αποκτάται με την συναναστροφή των πρεσβυτέρων (πρώτο χωρίο)· δεν μπορεί κάποιος παραδοσιακά κακός να γίνει αγαθός με καμία διδασκαλία (δεύτερο χωρίο)»⁹⁸¹. Επομένως, ο Σωκράτης σημειώνει πως εάν κάποιος είναι κακός δεν μπορεί να γίνει ενάρετος, ακόμη και αν έχει αγαθό πατέρα, εξάγοντας το συμπέρασμα, για ακόμη μια φορά, πως δεν μπορεί να διδαχτεί η αρετή.

Πραγματοποιείται η πολύ σημαντική διαπίστωση πως «οὐχ ἡγοῦμαι διδασκτὸν εἶναι ἀρετήν»⁹⁸² και ανασύρει από τη μνήμη του αποφάσεις που έπρεπε να ληφθούν από την εκκλησία του δήμου, και αν επρόκειτο για τεχνικά ζητήματα, τότε γινόταν δεκτή μόνο η άποψη των ειδημόνων επί του εκάστοτε θέματος και οι υπόλοιποι που έλεγαν την γνώμη τους

⁹⁷⁹. Πλάτων, *Μένων*, 95d 5 – e 2: «Κοντά σ' αυτούς να πίνεις και να τρως, μαζί τους να καθίζεις και να τους ευαρεστείς, αυτούς που έχουνε δύναμη μεγάλη. Γιατί από τους χρηστούς χρηστά θα διδαχθείς· αν όμως με κακούς κάνεις παρέα, και το μυαλό που έχεις θα το χάσεις»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 392-393.

⁹⁸⁰. Πλάτων, *Μένων*, 95e 4 – 96a 3: «Αν μπορούσαν να κατασκευάσουν τη νόηση και να την βάλουν μέσα στον άνθρωπο, τότε -έτσι λέει περίπου- πολλές και μεγάλες αμοιβές θα κέρδιζαν αυτοί που θα μπορούσαν να κάνουν αυτό κι από χρηστό πατέρα ποτέ δεν θα γεννιόταν κακός γιος, τα συνετά θ' άκουγε λόγια. Διδάσκοντας όμως άνθρωπο κακό ποτέ καλό δεν θα τον κάνεις»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 394-396.

⁹⁸¹. Ι. Ν Περυσινάκης, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», σ. 288.

⁹⁸². Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 320b 5-6: «[...] λαμβάνοντας υπόψη μου αυτά, δε νομίζω πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί»· πβ. Κωστής Παπαγιώργης, *Σωκράτης. Ο νομοθέτης που αυτοκτονεί*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1995, σ. 25.

λοιδορούνταν⁹⁸³. εάν όμως η θεματική σχετιζόταν με τη διοίκηση της πόλεως, τότε είχαν το δικαίωμα να επιχειρηματολογήσουν όλοι οι πολίτες, ανεξαρτήτως επαγγέλματος και κοινωνικής τάξεως⁹⁸⁴, διότι «οὐχ ἡγούνται διδακτὸν εἶναι»⁹⁸⁵ και επομένως αν κάτι δεν γίνεται να διδαχτεί, τότε όλοι μπορούν να έχουν άποψη, καθώς κανείς δεν είναι ειδήμων. Μνημονεύοντας και άλλα παραδείγματα⁹⁸⁶ διαπιστώνεται πως η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί⁹⁸⁷, διότι «πρόκειται για την παραδοσιακή αρετή των αγαθών, των ολίγων εκείνων, που κυβερνούσαν τις πόλεις και οι οποίοι αποτελούσαν την δεξαμενή της πολιτικής σοφίας»⁹⁸⁸.

Ο Πρωταγόρας από την άλλη πλευρά επιχειρεί να αποδείξει ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί⁹⁸⁹, παραθέτοντας τον μύθο του Προμηθέα⁹⁹⁰. Σημειώνει πως οι διάφορες τέχνες μοιράστηκαν διάσπαρτα, δεν τις κατείχαν όλοι όλες, όμως όσον αφορά την αιδώ και την δικαιοσύνη ο Δίας διέταξε να κατανεμηθούν σε όλους και να κατέχουν ίσιο μερίδιο, διότι «οὐ

⁹⁸³. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 319b 3 – c 10.

⁹⁸⁴. *Ο.π.*, 319c 10 – d 7.

⁹⁸⁵. *Ο.π.*, 319d 7-8: «Γιατί είναι φανερό ότι δεν πιστεύουν πως αυτό μπορεί να διδαχθεί».

⁹⁸⁶. *Ο.π.*, 320a 4 – b 4: «Εἰ δὲ βούλει, Κλεινίαν, τὸν Ἀλκιβιάδου τουτουῖ νεώτερον ἀδελφόν, ἐπιτροπεύων ὁ αὐτὸς οὗτος ἀνὴρ Περικλῆς, δεδιὼς περὶ αὐτοῦ μὴ διαφθαρῇ δὴ ὑπὸ Ἀλκιβιάδου, ἀποσπάσας ἀπὸ τούτου, καταθέμενος ἐν Ἀρίφρονος ἐπαίδευε· καὶ πρὶν ἔξ' μῆνας γεγονέναι, ἀπέδωκε τούτῳ οὐκ ἔχων ὅτι χρήσαιο αὐτῷ. καὶ ἄλλους σοὶ παμπόλλους ἔχω λέγειν, οἱ αὐτοὶ ἀγαθοὶ ὄντες οὐδένα πώποτε βελτίῳ ἐποίησαν οὔτε τῶν οἰκείων οὔτε τῶν ἀλλοτρίων».

⁹⁸⁷. *Ο.π.*, 320b 5-6: «Εἰς ταῦτα ἀποβλέπων οὐχ ἡγούμαι διδακτὸν εἶναι ἀρετὴν»· πβ. Κ. Δ. Γεωργούλης, «Η εν τω Πρωταγόρα του Πλάτωνος ερμηνεία του Σιμωνιδείου εις τον Σκόπαν άσματος», *Πλάτων*, 17 (1957), Αθήνα, 1957, σ. 226.

⁹⁸⁸. Ι. Ν Περυσινάκης, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», σ. 286.

⁹⁸⁹. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 320b 9 – c 1: «Εἰ οὖν ἔχεις ἐναργέστερον ἡμῖν ἐπιδείξαι ὥς διδακτὸν ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, μὴ φθονήσης, ἀλλ' ἐπίδειξον».

⁹⁹⁰. Για τον μύθο του Προμηθέα βλ. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 320c 8 – 322d 5· πβ. Αντώνης Λ. Αντωνακόπουλος, *Η έννοια της πολιτικής οντοπίας στον Πλάτωνα*, σσ. 22-35· Christine J. Thomas, «Plato's Prometheanism», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 203-231· Χρήστος Τερέζης, «Μια οιονεί φιλοσοφία του πολιτισμού στον νεοπλατωνικό Πρόκλο», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας* (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 245-250· Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 27-31.

γὰρ ἂν γένοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν» και μάλιστα δόθηκε εντολή στον Ερμή «καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»⁹⁹¹. Με αὐτὸν τὸν μύθο ο σοφιστὴς ἀπαντᾷ στὸν Σωκράτη πὼς αὐτὸς εἶναι ο λόγος που οἱ ἄνθρωποι δὲν δέχονται τὴν γνώμη τοῦ πᾶσα ἓνα ὅσον ἀφορᾷ τὶς τεχνικὲς γνώσεις, ἀλλὰ ὅταν ἡ θεματικὴ σχετίζεται με πολιτικὰ ζητήματα ἀκούν τὶς ἀπόψεις ὅλων «ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις»⁹⁹², δηλαδὴ διατείνεται πὼς ὅλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ μιλήσουν γιὰ ζητήματα ἀρετῆς, καθὼς ὅλοι τὴν κατέχουν, ἐν ἀντιθέσει με τὸν Σωκράτη που ἰσχυριζόταν τὸ ἴδιο γιὰ τὸν ἀκριβῶς ἀντίθετο λόγο.

Σύμφωνα με τὸν σοφιστὴ ὅλοι οἱ πολῖτες μετέχουν στὴ δικαιοσύνη και στὴν ἄλλη πολιτικὴ ἀρετὴ, ἐννοώντας τὴ σωφροσύνη, καθὼς «ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ὥσπερ σὺ λέγεις, ἐὰν τὶς φῇ ἀγαθὸς ἀύλητῆς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινοῦν τέχνην ἣν μὴ ἔστιν, ἢ καταγελῶσιν ἢ χαλεπαίνουνσιν, καὶ οἱ οἰκεῖοι προσιόντες νοθετοῦσιν ὡς μαινόμενον», ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τὶς μνημονευθεῖσες ἀρετέες «ἐὰν τινὰ καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἄδικός ἐστιν, ἐὰν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τᾶληθῇ λέγῃ ἐναντίον πολλῶν, ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τᾶληθῇ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν, καὶ φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάντε ὣσιν ἐάντε μὴ, ἢ μαίνεσθαι τὸν μὴ

⁹⁹¹. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 322d 2-5: «Γιατί δε θα υπήρχαν πόλεις, αν συμμετείχαν λίγοι σ' αυτές, όπως στις άλλες τέχνες. Και, βέβαια, να θέσεις εκ μέρους μου νόμο, εκείνον που δεν μπορεί να συμμετέχει στην αιδώ και τη δικαιοσύνη, να τον σκοτώσουν ως αρρώστια της πόλης». πβ. Αντώνης Λ. Αντωνακόπουλος, *Η έννοια της πολιτικής ουτοπίας στον Πλάτωνα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1983, σσ. 20-21. Χρήστος Τερέζης, «Μια οιονεΐ φιλοσοφία του πολιτισμού στον νεοπλατωνικό Πρόκλο», σ. 249. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 29-31.

⁹⁹². Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 323a 3-4: «[...] γιατί σε όλους ταιριάζει να έχουν μέρος στην ικανότητα αυτή· διαφορετικά δε θα υπάρχουν πόλεις». πβ. Χρήστος Τερέζης, «Μια οιονεΐ φιλοσοφία του πολιτισμού στον νεοπλατωνικό Πρόκλο», σ. 249. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 31.

προσποιούμενον [δικαιοσύνην]· ὡς ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις»⁹⁹³.

Ἡ ἀρετὴ κατὰ τον σοφιστὴ δεν εἶναι ἐμφυτη, ἀλλὰ διδακτὴ⁹⁹⁴, ἐπαγόμενος πως ὅταν κάποιος ἔχει ἓνα ἐλάττωμα ἐμφυτο ἢ ἀπὸ τύχη, οἱ υπόλοιποι δεν οργίζονται μαζί του οὔτε τον τιμωροῦν, ἀλλὰ και οὔτε προσπαθοῦν να τον διδάξουν παρὰ μόνο τον λυποῦνται διότι «ξέρουν, νομίζω, ὅτι τα καλά και τα ἀντίθετά τους υπάρχουν ἀπὸ τη φύση στους ἀνθρώπους, ἢ εμφανίζονται τυχαία»⁹⁹⁵. Εκείνα ὅμως που θεωροῦνται πως αποκτοῦνται με ἐπιμέλεια και διδασκαλία «αν κάποιος δεν τα ἔχει, ἔχει ὅμως τα ἀντίθετά τους κακά, γι' αὐτά υπάρχουν οἱ θυμοὶ και οἱ τιμωρίες και οἱ συμβουλές»⁹⁹⁶, τα οποία εἶναι ὅ,τι εἶναι ἀντίθετο στην «πολιτικὴ ἀρετὴ»⁹⁹⁷.

⁹⁹³. Πλάτων, Πρωταγόρας, 323a 8 – c 2: «Γιατί στις ἄλλες ικανότητες, ὅπως εσύ το λες, αν κάποιος ισχυριστεῖ ὅτι εἶναι καλὸς αὐλητής, ἢ κατέχει κάποια ἄλλη τέχνη, την οποία δεν ξέρει, ἢ τον περιγελοῦν ἢ οργίζονται μαζί του. Και οἱ δικοὶ του τον πλησιάζουν και τον συμβουλεύουν, σα να πρόκειται για τρελό. Στην περίπτωση της δικαιοσύνης, ὅμως, και της ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς, ἀκόμη και αν ξέρουν ὅτι κάποιος κάνει ἀδικίες, αν αὐτός ο ἴδιος, μπροστά σε πολλούς, λέει την ἀλήθεια για τον εαυτό του, εκείνο που πριν νόμιζαν ὅτι εἶναι σωφροσύνη, δηλαδή να λέει κανεῖς την ἀλήθεια, ἐδῶ το λένε τρέλα. Και ισχυρίζονται πως πρέπει ὅλοι να λένε ὅτι εἶναι δίκαιοι, εἴτε εἶναι εἴτε ὄχι, και ὅτι εἶναι τρελὸς ὅποιος δεν προσποιεῖται τον δίκαιο. Γιατί το βρίσκουν ἀναγκαῖο, κανεῖς να μην υπάρχει που, κατὰ κάποιον τρόπο, να μη μετέχει στη δικαιοσύνη· διαφορετικά, δεν πρέπει να ζει με τους ἀνθρώπους»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, Πρωταγόρας, σσ. 88-89.

⁹⁹⁴. Πλάτων, Πρωταγόρας, 323c 3 – d 2: «Ὅτι μὲν οὖν πάντ' ἄνδρα εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω· ὅτι δὲ αὐτὴν οὐ φύσει ἡγούνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγηται, τοῦτό σοι μετὰ τοῦτο πειράσομαι ἀποδειξαῖν»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, Πρωταγόρας, σ. 89.

⁹⁹⁵. Πλάτων, Πρωταγόρας, 323d 2-9: «Ὅσα γὰρ ἡγούνται ἀλλήλοις κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ τύχη, οὐδεὶς θυμοῦται οὐδὲ νοθετεῖ οὐδὲ διδάσκει οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας, ἵνα μὴ τοιοῦτοι ᾦσιν, ἀλλ' ἐλεοῦσιν· οἶον τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς οὕτως ἀνόητος ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; ταῦτα μὲν γὰρ οἶμαι ἴσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχη τοῖς ἀνθρώποις γίγνεται, τὰ καλὰ καὶ τὰναντία τούτοις»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, Πρωταγόρας, σσ. 89-90.

⁹⁹⁶. Πλάτων, Πρωταγόρας, 323d 9 – e 3: «Ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδασχῆς οἶονται γίνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις, ταῦτα μὴ ἔχη, ἀλλὰ τὰναντία τούτων κακὰ, ἐπὶ τούτοις που οἶτε θυμοὶ γίγνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νοθετήσεις».

⁹⁹⁷. Ο.π., 323e 3 – 324a 1: «Ὅν ἐστιν ἐν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, Πρωταγόρας, σ. 114.

Οι τιμωρίες και οι νουθεσίες υφίστανται επειδή οι άνθρωποι πιστεύουν ότι αυτού του είδους η αρετή μπορεί να αποκτηθεί «ἐξ ἐπιμελείας» και «μαθήσεως»⁹⁹⁸ και «οὐδείς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἔνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται· οὐ γὰρ ἂν το γε παραχθὲν ἀγέννητον θεΐη· ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα. καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετὴν· ἀποτροπῆς γοῦν ἔνεκα κολάζει»⁹⁹⁹. Αὐτὴ τὴν τακτικὴ ἀκολουθοῦν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖτες, συνεπῶς καὶ αὐτοί, σύμφωνα με τὸν Πρωταγόρα, πιστεύουν πὼς ἡ αρετὴ διδάσκεται καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος που ἐπιτρέπουν σὲ ὅλους τοὺς πολῖτες, ανεξαρτήτως επαγγέλματος, νὰ παραθέτουν τὴν ἀποψὴ τους γιὰ θέματα «πολιτικῆς αρετῆς»¹⁰⁰⁰.

⁹⁹⁸. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 324a 1-3: «Ἐνθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δηλὸν ὅτι ὡς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὐσης».

⁹⁹⁹. *Ο.π.*, 324a 6 – b 9: «Γιατί κανείς δεν τιμωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους που κάνουν ἀδικίες ἔχοντας αὐτὸ στο νου του, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἐπειδὴ δηλαδὴ ἀδίκησαν· τουλάχιστον ὅποιος δεν ἐκδικεῖται σα ζῶο, ἀσυλλόγιστα. Ὅποιος, ὁμῶς, ἐρχεται νὰ τιμωρήσῃ με περισκεψή, δεν ἐπιβάλλει τιμωρία γιὰ τὸ ἀδίκημα που ἐγίνε – γιὰτί δεν μπορεῖ, ἐκεῖνο που ἐγίνε, νὰ κάνει ὥστε νὰ μὴν ἔχει γίνε – ἀλλὰ γιὰ χάριν τοῦ μέλλοντος, γιὰ νὰ μὴν ἀδικήσῃ ξανά οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος, οὔτε ἄλλος, που εἶδε νὰ τον τιμωροῦν. Κι ὅταν σκέφτεται με αὐτὸ τὸν τρόπο, θεωρεῖ ὅτι ἡ αρετὴ διδάσκεται. Τιμωρεῖ, λοιπόν, με σκοπὸ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸ κακὸ»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 90.

¹⁰⁰⁰. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 324c 4 – d 2: «Ὡστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοι εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδασκτὸν ἀρετὴν. ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκέως καὶ σκυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ πολιτικά, καὶ ὅτι διδασκτὸν καὶ παρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετὴν, ἀποδέδεικται σοι, ὦ Σώκρατες, ἱκανῶς, ὡς γέ μοι φαίνεται»· πβ. Αὔγουστος Μπαγιόνας, «Ἡ σημασία τῆς ἀρχαίας σοφιστικῆς γιὰ τὴ σύγχρονη ἐποχή», στό: *Ἡ επικαιρότητα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας*. *Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα–Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Ἀθήνα, Ἑλληνικά Γράμματα, 1997, σ. 149: «Ἡ “πολιτικὴ αρετὴ” εἶναι ἡ ἱκανότητα νὰ “συμβουλευεῖ” ὁ πολίτης ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὰ ζητήματα τῆς πόλης καὶ νὰ συμμετέχει ἐνεργὰ στὶς δραστηριότητές τῆς πρὸς ὄφελος δικῆς, δικῆ του ἢ καὶ τῶν δυο. Ὁ Σωκράτης σωστά παρατηρεῖ ὅτι τὸ τελευταῖο ζήτημα μένει ἀδιευκρίνιστο. Ἴσως ὁ Πρωταγόρας υπαινίσσεται ὅτι ἡ “πολιτικὴ αρετὴ” ἀποβλέπει τόσο στο ἀτομικὸ ὅσο καὶ στο δημόσιο ὄφελος»· C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σσ. 90-96.*

Εφόσον ο σοφιστής έδωσε την απάντησή του αναφορικά με το αν η αρετή διδάσκεται, απατώντας καταφατικά, τώρα καλείται να απαντήσει στο έτερο ερώτημα, γιατί ενάρετοι άνθρωποι δεν μπόρεσαν να μεταδώσουν την αρετή που οι ίδιοι κατέχουν σε συγγενείς ή μαθητές τους¹⁰⁰¹. Σε αυτό το ζήτημα δεν θα αποκριθεί με μύθο, όπως στο προηγούμενο, αλλά με λόγο, διερωτώμενος εάν υπάρχει κάτι στο οποίο είναι ανάγκη να μετέχουν όλοι οι πολίτες, ώστε να υφίσταται μία πόλη «εἰ μὲν γὰρ ἔστιν, καὶ τοῦτό ἐστιν τὸ ἓν οὐ τεκτονικὴ οὐδὲ χαλκεία οὐδὲ κεραμεία ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη καὶ τὸ ὅσιον εἶναι, καὶ συλλήβδην ἓν αὐτὸ προσαγορεύω εἶναι ἀνδρὸς ἀρετὴν»¹⁰⁰². Και εφόσον αυτή έχει αποδειχθεί σύμφωνα με τον σοφιστή ότι μπορεί να διδαχθεί, τότε οι αγαθοί άνθρωποι που την κατέχουν είναι «παράξενοι», διότι «διδασκτοῦ δὲ ὄντος καὶ θεραπευτοῦ τὰ μὲν ἄλλα ἄρα τοὺς ὑεῖς διδάσκονται, ἐφ' οἷς οὐκ ἔστι θάνατος ἢ ζημία ἐὰν μὴ ἐπίστωνται, ἐφ' ᾧ δὲ ἢ τε ζημία θάνατος αὐτῶν τοῖς παισὶ καὶ φυγαὶ μὴ μαθοῦσι μηδὲ θεραπευθεῖσιν εἰς ἀρετὴν, καὶ πρὸς τῷ θανάτῳ χρημάτων τε δημεύσεις καὶ ὥς ἔπος εἰπεῖν συλλήβδην τῶν οἰκῶν ἀνατροπαί, ταῦτα δ' ἄρα οὐ διδάσκονται οὐδ' ἐπιμελοῦνται πᾶσαν ἐπιμελείαν;»¹⁰⁰³. ο

¹⁰⁰¹. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 324d 3-7: «Ἐτι δὴ λοιπὴ ἀπορία ἐστίν, ἣν ἀπορεῖς περὶ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀγαθῶν, τί δήποτε οἱ ἄνδρες οἱ ἀγαθοὶ τὰ μὲν ἄλλα τοὺς αὐτῶν υἱεῖς διδάσκουσιν ἃ διδασκάλων ἔχεται καὶ σοφοὺς ποιοῦσιν, ἣν δὲ αὐτοὶ ἀρετὴν ἀγαθοὶ οὐδενὸς βελτίους ποιοῦσιν»· πβ. Θεόδωρος Καρούσος, *Δοκίμιον τῆς ιστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' Ἑλληνσι φιλοσοφίας*, σ. 72· Κωνστ. Ι. Βουρβέρης, «Πλάτων και Ιστορία», *Πλάτων*, Β (1954), Αθήνα, Βιβλιοπωλεῖο Ἰωάννου Σιδέρη, 1954, σσ. 196-197· Ουράνα Διοματάρη, *Η γυναίκα στον Πλάτωνα*, σ. 85· Γεώργιος Χ. Κουμάκης, *Πολίτευμα και ήθος. Η διαλεκτική και τα "ἀγγραφα δόγματα" κατὰ Πλάτωνα*, Αθήνα, Συμμετρία, 2008, σ. 94.

¹⁰⁰². Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 324d 7 – 325a 2: «Υπάρχει ἢ δεν υπάρχει ἓν πράγμα, στο οποίο είναι ἀνάγκη να συμμετέχουν ὅλοι οι πολίτες, αν πρόκειται να υφίσταται μια πόλη; Σε τούτο μόνο, πράγματι, και πουθενά αλλού, δε λύνεται η ἀπορία που ἔχεις. Γιατί, αν υπάρχει αὐτό το πράγμα, και αὐτό το ἓν είναι ὄχι η ξυλουργική, οὔτε η τέχνη του σιδηρουργοῦ οὔτε του κεραμέα, ἀλλὰ η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και η ευσέβεια, το ἓν αὐτό, με μια λέξη, το ονομάζω αρετή του ἀνθρώπου»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), *Πλάτων*, *Πρωταγόρας*, σ. 96.

¹⁰⁰³. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 325b 6 – c 5: «Κι ενώ αὐτή διδάσκεται και καλλιεργεῖται, διδάσκουν στα παιδιά τους ὅλα τα ἄλλα, για τα οποία, αν δεν τα γνωρίζουν, η τιμωρία δεν είναι θάνατος. Για κείνο, ὅμως, που η τιμωρία είναι θάνατος για τα παιδιά τους, και εξορίες, αν δε μορφωθοῦν και δεν καλλιεργήσουν την αρετή, και κοντά στο θάνατο, οι δημεύσεις περιουσιῶν και, με λίγα λόγια, η καταστροφή τῆς οικογένειάς τους, αὐτά,

Πρωταγόρας θεωρεί ότι το πράττουν και μάλιστα από τότε που είναι παιδιά τα διδάσκουν και τα νουθετούν¹⁰⁰⁴, γιατί «σ' όλη του τη ζωή ο άνθρωπος χρειάζεται κοσμιότητα και προσαρμοστικότητα»¹⁰⁰⁵.

Με όλη λοιπόν αυτή τη φροντίδα που επιδεικνύουν για την αρετή, τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική ζωή, δεν επιδέχεται αμφιβολίας για τον σοφιστή πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί και όσον αφορά το ερώτημα γιατί υιοί ενάρετων πατέρων γίνονται κακοί, ο σοφιστής ισχυρίζεται πως «όποιος σου φαίνεται πολύ άδικος άνθρωπος, ανάμεσα σε ανθρώπους που ανατράφηκαν με νόμους, ο ίδιος είναι δίκαιος, και δημιουργός αυτής της κατάστασης, αν πρέπει να τον συγκρίνουμε με ανθρώπους οι οποίοι δεν έχουν ούτε παιδεία, ούτε δικαστήρια, ούτε νόμους, ούτε κανέναν εξαναγκασμό, που τους υποχρεώνει να φροντίζουν διαρκώς την αρετή, αλλά είναι άγριοι, σαν κι αυτούς που μας παρουσίασε πέρυσι ο ποιητής Φερεκράτης¹⁰⁰⁶ στα Λήνια»¹⁰⁰⁷. Η συλλογιστική φτάνει στο τέλος της καταλήγοντας πως «νῦν δὲ τρυφᾶς, ὦ Σώκρατες, διότι πάντες διδάσκαλοί εἰσιν ἀρετῆς καθ' ὅσον δύνανται ἕκαστος, καὶ οὐδεὶς σοὶ φαίνεται»¹⁰⁰⁸, διότι είναι δύσκολο να βρεθεί δάσκαλος για την αρετή και για άλλα παρόμοια και για αυτό αν κάποιος υπερέχει από τους υπόλοιπους,

λοιπόν, δεν τα διδάσκουν και δεν τα φροντίζουν με κάθε επιμέλεια;»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σσ. 96-97.

¹⁰⁰⁴. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 325c 5 – 326e 2· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 97.

¹⁰⁰⁵. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 326b 6-7: «Πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται»· πβ. C.C.W.Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 97.

¹⁰⁰⁶. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 266 (σημ. 59): «Συγγραφέας κωμωδιῶν, για τις οποίες έχουμε ελάχιστα στοιχεία. Το έργο στο οποίο αναφέρεται ο Πρωταγόρας, παρουσιάστηκε στα Λήνια, τον πρώτο από τους δυο μεγάλους ετήσιους διαγωνισμούς στην Αθήνα, το 420».

¹⁰⁰⁷. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 327c 7 – d 7: «Οὕτως οἶον καὶ νῦν, ὅστις σοὶ ἀδικώτατος φαίνεται ἄνθρωπος τῶν ἐν νόμοις καὶ ἀνθρώποις τεθραμμένων, δίκαιον αὐτὸν εἶναι καὶ δημιουργὸν τούτου τοῦ πράγματος, εἰ δέοι αὐτὸν κρίνεσθαι πρὸς ἀνθρώπους οἷς μήτε παιδεία ἐστὶν μήτε δικαστήρια μήτε νόμοι μηδὲ ἀνάγκη μηδεμία διὰ παντὸς ἀναγκάζουσα ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι. ἀλλ' εἶεν ἄγριοί τινες οἰοίτερ οὐς πέρυσιν Φερεκράτης ὁ ποιητὴς ἐδίδαξεν ἐπὶ Ληναίῳ».

¹⁰⁰⁸. *Ο.π.*, 327e 2-4: «Τώρα όμως, Σωκράτη, απολαμβάνεις το αγαθό αυτό επειδή όλοι είναι δάσκαλοι της αρετής, καθένας τους όσο μπορεί, και συ νομίζεις ότι κανείς δεν τη διδάσκει»· πβ. C.C.W. Taylor (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 98.

έστω και λίγο, «στην τέχνη της καθοδήγησης στην αρετή, πρέπει να μας ικανοποιεί»¹⁰⁰⁹, εν αντιθέσει «είναι εύκολο να βρεθεί δάσκαλος για κείνους που δεν ξέρουν απολύτως τίποτε»¹⁰¹⁰.

Το συμπέρασμα που εξάγεται επομένως είναι πως υπάρχουν αρετές που είναι διδακτές, αυτές που «μετέχουν σοφίας, όσες αρετές είναι και σοφία», όπως οι αρετές της δικαιοσύνης, της ανδρείας, της σωφροσύνης και της φρόνησης, ενώ «οι άλλες αρετές -έξεις- δεν είναι διδακτές»¹⁰¹¹. Για τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα η αρετή μπορεί να διδαχθεί αλλά οι σοφιστές δεν είναι σε θέση να τη διδάξουν.

γ. Η γνώση ως προϋπόθεση του ήθους

Ένα ζήτημα που χρήζει διερεύνησης στον εν λόγω κεφάλαιο είναι κατά πόσο η ορθή γνώμη είναι ισάξια της γνώσης¹⁰¹², με τον Σωκράτη να σημειώνει πως δεν είναι κατώτερή της, καθώς «δόξα ἄρα ἀληθὴς πρὸς ὀρθότητα πράξεως οὐδὲν χείρων ἡγεμῶν φρονήσεως· καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ νυνδὴ παρελείπομεν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀρετῆς σκέψει ὁποῖόν τι εἶη, λέγοντες ὅτι φρόνησις μόνον ἡγεῖται τοῦ ὀρθῶς πράττειν· τὸ δὲ ἄρα καὶ δόξα ἦν ἀληθής»¹⁰¹³. Η επιστήμη θεωρείται πολυτιμότερη της ορθής γνώμης και δεν

¹⁰⁰⁹. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 328a 8 – b 2: «Ἀλλὰ κἂν εἰ ὀλίγον ἔστιν τις ὅστις διαφέρει ἡμῶν προβιβάσαι εἰς ἀρετὴν, ἀγαπητόν»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 119.

¹⁰¹⁰. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 328a 7: «Τῶν δὲ ἀπείρων παντάπασι ῥάδιον»· πβ. Nicholas Denyer (comment.), Πλάτων, *Πρωταγόρας*, σ. 119· Κωνσταντῖνος Ιωάννου Βουδούρης, «Η εις τους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους περὶ υπάρξεως αντίληψης και αι πολιτικάι αυτής υποδηλώσεως», *Πλάτων*, 43-44 (1970), Τόμος 22, σ. 71.

¹⁰¹¹. Β. Ν. Τατάκης, «Απόψεις για την ηθική φύση του ανθρώπου», σ. 33.

¹⁰¹². François Châtelet, «Πλάτων», σσ. 66-69.

¹⁰¹³. Πλάτων, *Μένων*, 97b 11 – c 3: «Ἀρα, η αληθινή γνώμη δεν είναι καθόλου κατώτερος οδηγός από τη σίγουρη γνώση [=κατανοητική γνώση], προκειμένου να φτάνουμε στην ορθότητα της πράξης· και αυτό είναι που παραλείψαμε πριν από λίγο κατά την έρευνα που κάναμε για το τι είδους είναι η αρετή. Γιατί λέγαμε ότι μόνο η κατανοητική γνώση/η φρόνηση καθοδηγεί το ορθῶς πράττειν· στην πράξη όμως ήταν και η αληθινή γνώμη οδηγός»· πβ. Δώρης Σκαλτσάς, «Αρχαία Γνωσιοθεωρία», στό: Γιώργος Καραμανώλης (επιμ.), *Εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία*. Κρήτη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ. 156-157· François Châtelet, «Πλάτων», σ. 51.

είναι δυο πανομοιότυπες έννοιες, καθώς όπως τα αγάλματα του Δαίδαλου¹⁰¹⁴ τα οποία εάν δεν είναι δεμένα δραπετεύουν, έτσι το να κατέχει κάποιος λυμένο ένα από αυτά δεν έχει καμία αξία, εν αντιθέσει με το να το κατέχει δεμένο έχει μεγάλη αξία καθώς δεν στερούνται αίγλης¹⁰¹⁵.

Ο λόγος που επαναφέρει ο φιλόσοφος στον συνειδησιακό του ορίζοντα αυτή την εικόνα είναι διότι «πρὸς τὰς δόξας τὰς ἀληθεῖς. καὶ γὰρ αἱ δόξαι αἱ ἀληθεῖς, ὅσον μὲν ἂν χρόνον παραμένωσιν, καλὸν τὸ χρῆμα καὶ πάντ' ἀγαθὰ ἐργάζονται· πολὺν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν, ἀλλὰ δραπετεύουσι ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὐ πολλοῦ ἄξιαί εἰσιν, ἕως ἂν τις αὐτὰς δῆσῃ αἰτίας λογισμῶ. τοῦτο δ' ἐστίν, ὧ Μένων ἐταῖρε, ἀνάμνησις, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἡμῖν ὡμολόγηται. ἐπειδὴν δὲ δεθῶσιν, πρῶτον μὲν ἐπιστῆμαι γίνονται, ἔπειτα μόνιμοι· καὶ διὰ ταῦτα δὴ τιμιώτερον ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης ἐστίν, καὶ διαφέρει δεσμῶ ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης»¹⁰¹⁶ καταλήγοντας πως «οὐδὲν ἄρα ὀρθὴ δόξα ἐπιστήμης χεῖρον οὐδὲ ἥττον ὠφελίμη ἔσται εἰς τὰς πράξεις, οὐδὲ ἀνὴρ ὁ ἔχων ὀρθὴν

¹⁰¹⁴. Πλάτων, *Μένων*, σ. 517 (σημ. 97d 6): «Ο Δαίδαλος ἦταν μυθικός καλλιτέχνης, εφευρέτης και τεχνίτης, περισσότερο γνωστός για τις μυθολογικές του σχέσεις με τον Μίνωα, τον βασιλιά της Κρήτης. Δεν είναι βέβαιο κατά πόσο ἔζησε πραγματικά. Κατά τον μῦθο θεωρούνταν πατέρας της γλυπτικής, που εἶχε εργαστήρι στην Αθήνα και απέκτησε μεγάλη φήμη, σε σημείο που να θρυλεῖται ὅτι τα αγάλματά του ἔμοιαζαν τόσο πολύ με τις αληθινές μορφές που παριστούσαν, ὥστε να εἶναι ἑτοιμα να κινηθούν».

¹⁰¹⁵. Πλάτων, *Μένων*, 97e 3-8: «Τῶν ἐκείνου ποιημάτων λελυμένον μὲν ἐκτῆσθαι οὐ πολλῆς τιнос ἄξιόν ἐστι τιμῆς, ὥσπερ δραπέτην ἄνθρωπον οὐ γὰρ παραμένει δεδεμένον δὲ πολλοῦ ἄξιον· πάνυ γὰρ καλὰ τὰ ἔργα ἐστίν»· πβ. Χρήστος Ανδρούτσος, *Η του Πλάτωνος θεωρία της Γνώσεως. Καθ' εαυτήν και εν σχέσει προς τους προ αυτού φιλοσοφήσαντας*, σσ. 19-20· R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σ. 412.

¹⁰¹⁶. Πλάτων, *Μένων*, 97e 8 – 98a 11: «Για ποιο λόγο στα λέω αυτά; Επειδή αφορούν τις ορθές γνώμες. Γιατί και οι ορθές γνώμες, όσο καιρό παραμένουν σε κάποιον, εἶναι ωραίο πράγμα και όλα τα καταφέρνουν καλά· δεν συνηθίζουν ὅμως να παραμένουν για πολύ καιρό κοντά μας, ἀλλὰ δραπετεύουν από την ψυχή του ανθρώπου· ως εκ τούτου δεν ἔχουν μεγάλη αξία, προτού κάποιος ἄλλος τις δέσει με το να σκεφτεῖ [ἢ να γνωρίσει] τον λόγο. Αυτό δε, φίλε Μένων, εἶναι η ἀνάμνηση, ὅπως εμεῖς παραδεχθήκαμε πρωτύτερα. Αλλά ὅταν δεθούν, αὐτές γίνονται πρώτα γνώσεις και ὑστερα σταθερές [=αμετάβλητες] γνώσεις· γι' αὐτόν ακριβῶς τον λόγο η γνώση ἔχει μεγαλύτερη αξία από την ορθή γνώμη, και εἶναι ο δεσμός [=το δέσιμο] που διαφοροποιεῖ τη γνώση από την ορθή γνώμη»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 412-414.

δόξαν ἢ ὁ ἐπιστήμην»¹⁰¹⁷. Συνεπώς, η ορθή γνώμη δεν είναι κατώτερη της γνώσης¹⁰¹⁸, αλλά η πρώτη δεν είναι παγιωμένη, προέρχεται από την ανάμνηση και ενδέχεται να απολεσθεί· όταν αυτή μετατραπεί σε επιστήμη, τότε ο άνθρωπος την κατέχει εσαεί και σε αυτή τη διαφοροποίηση έγκειται η διαφορά μεταξύ των δυο εννοιών.

Ο φιλόσοφος στον εν λόγω διάλογο «δεν διέκρινεν μεταξύ αμέσου και εμμέσου γνώσεως, ή άλλως γνώσεως την οποίαν έχομεν εκ της αμέσου θέας του γιγνωσκομένου αντικειμένου και γνώσεως δια της περιγραφής - αυτή δε δύναται να είναι έμμεσος- του αντικειμένου. Κατά την σημερινήν ορολογίαν απαιτείται να γίνει διάκρισις μεταξύ του “γιγνώσκω την αρετήν” (άμεσος γνώσις της ουσίας) και “επίσταμαι ότι” (αρετή είναι τούτο ή εκείνο). Παραλλήλως όμως ο Πλάτων επιδιώκει να διαφυλαχθεί η αντικειμενικότης της γνώσεως. Δια τούτο απαιτεί να δίδεται λόγος περί της ουσίας, την οποίαν γνωρίζομεν δια της εμμέσου θέας της ψυχής. Τούτο σημαίνει ότι η δια των προτάσεων εκφραζομένη γνώσις είναι απαραίτητος όρος της αντικειμενικότητος της γνώσεως»¹⁰¹⁹.

Ο Σωκράτης αποφαινεται πως επειδή ούτε η γνώση αλλά ούτε και η ορθή γνώμη δεν υφίστανται εκ φύσεως στους ανθρώπους, δεν γίνεται οι χρηστοί πολίτες να είναι εκ φύσεως χρηστοί και πως ύστερα από αυτά που ειπώθηκαν η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί και επίσης δεν είναι φρόνηση¹⁰²⁰,

¹⁰¹⁷. Πλάτων, *Μένων*, 98c 2-5: «Ἄρα, η σωστή γνώμη δεν θα είναι καθόλου χειρότερη από τη γνώση ούτε λιγότερο ωφέλιμη για τις πράξεις, ούτε ο άνθρωπος που έχει σωστή γνώμη από εκείνον που έχει γνώση»· πβ. Daniel T. Devereux, «Socrates' Kantian Conception of Virtue», *Journal of the History of Philosophy*, 33 (1995), σσ. 390-392· R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 415-416.

¹⁰¹⁸. Για τη σωκρατική αυτογνωσία και τη συσχέτισή της με την τέχνη της τραγωδίας πβ. Βασίλειος Α. Κύρκος, «Τραγική απορία και σωκρατική ζήτησις. Από τις ηθικές έννοιες της τραγωδίας στις ιδέες του Πλάτωνος», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 207-223.

¹⁰¹⁹. Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνος*, σ. 227.

¹⁰²⁰. Πλάτων, *Μένων*, 98e 8-9: «Ὁμολογήκαμεν ἄρα μήτε διδακτὸν αὐτὸ μήτε φρόνησιν εἶναι;»· πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σ. 420.

αλλά είναι αγαθό. Ο φιλόσοφος καταλήγει πως η αρετή «ἂν εἴη οὔτε φύσει οὔτε διδακτόν, ἀλλὰ θεία μοῖρα παραγινομένη ἄνευ νοῦ οἷς ἂν παραγίγνηται, εἰ μὴ τις εἴη τοιοῦτος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οἷος καὶ ἄλλον ποιῆσαι πολιτικόν. εἰ δὲ εἴη, σχεδὸν ἂν τι οὗτος λέγοιτο τοιοῦτος ἐν τοῖς ζῶσιν οἷον ἔφη Ὅμηρος ἐν τοῖς τεθνεῶσιν τὸν Τειρεσίαν εἶναι, λέγων περὶ αὐτοῦ, ὅτι οἷος πέπνυται τῶν ἐν Αἴδου, τοῖ δὲ σκιαὶ αἰσσοῦσι. ταῦτόν ἂν καὶ ἐνθάδε ὁ τοιοῦτος ὥσπερ παρὰ σκιάς ἀληθὲς ἂν πρᾶγμα εἴη πρὸς ἀρετήν»¹⁰²¹.

Καθὼς πραγματοποιήθηκε ο διαχωρισμός «δόξας» καὶ «γνώσης», ο Πρόκλος προβαίνει στην ἀνάλυση των ὁρῶν, ὥστε νὰ επιτευχθεῖ ἡ κατανόησή τους καὶ γιὰ τὸν πρῶτο ἐπάγεται πως ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης θεωρεῖ πως εἶναι «τὸ συμπέρασμα τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας», ἐνῶ γιὰ τὴ «διάνοια» διατείνεται πως εἶναι στὴν οὐσία ἡ συνδιαλλαγή τῆς ἰδίας τῆς ψυχῆς με τὸν εαυτὸ τῆς καὶ πως «διανοίας δὲ ἀποτελεύτησιν τὴν δόξαν», ἡ ὁποία «μίαν κρίσιν οὔσαν ὧν ἐκείνη συλλελόγισται»¹⁰²². Ἐπίσης, «δόξα» χαρακτηρίζεται καὶ «ἡ ἄνευ αἰτίας γῶσις τῆς ψυχῆς», ἐνῶ «ἐπιστήμην» εἶναι «γῶσιν δεθεῖσαν αἰτίας λογισμῶ»¹⁰²³. Διαχωρισμός

¹⁰²¹. Πλάτων, *Μένων*, 99e 5 – 100a: «Δεν με ενδιαφέρει καθόλου. Με αὐτόν, Μένων, θὰ τὰ πούμε ξανά κάποιαν ἄλλη φορὰ· ἀλλὰ ἐὰν τῶρα ἐμεῖς σε ὅλη τούτῃ τῇ συζήτησιν ἐρευνήσαμε καὶ μιλήσαμε σωστά, τότε [προκύπτει πως] ἡ αρετὴ δεν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο οὔτε ἐκ φύσεως οὔτε ὡς κάτι που μπορεῖ νὰ διδαχθεῖ, ἀλλὰ παρουσιάζεται, σε ὅσους παρουσιάζεται, ἀπὸ θεία χάρι, χωρὶς σκέψη, ἐκτὸς καὶ ἀν ὑπάρξει ἀνάμεσα στους πολιτικούς ἕνας τέτοιος [=χρηστός], που νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ κάνει πολιτικὸ καὶ κάποιον ἄλλο [=νὰ μεταδώσει τὴν αρετὴ καὶ σε κάποιον ἄλλο]. Ἐὰν ὁμῶς ὑπῆρχε, θὰ μπορούσε περὶπου νὰ λεχθεῖ γιὰ αὐτόν ὅτι εἶναι ἀνάμεσα στους ζωντανούς ἐκεῖνο που εἶπε ὁ Ὅμηρος ὅτι εἶναι ὁ Τειρεσίας ἀνάμεσα στους πεθαμένους· γιὰτὶ ὁ Ὅμηρος εἶπε γι' αὐτόν ὅτι ἀπὸ ὅσους εἶναι στὸν Ἅδη “μόνο αὐτὸς ἔχει φρόνηση, ἐνῶ οἱ ἄλλοι περιφέρονται σαν σκιές”. Το ἴδιο θὰ ἦταν καὶ ἐδῶ πάνω ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος, σε σχέση με τὴν αρετὴ, ἕνα ἀληθινὸ πλάσμα δίπλα σε σκιές». πβ. R. S. Bluck (comment.), Πλάτων, *Μένων*, σσ. 433-436.

¹⁰²². Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 262. 23-29: «Ἐπειδὴ δὲ δόξαν καὶ γῶσιν ἀπ' ἀλλήλων αὐτὸς διώρισεν, ἄξιον ἰδεῖν, τίνα ἑκατέραν ἐν τῷ λόγῳ τῷδε παραλαμβάνει. λέγεται μὲν οὖν δόξα παρ' αὐτῷ καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ὡς ἐν Σοφιστῇ φησιν, ὅταν λέγῃ διάλογον μὲν αὐτῆς πρὸς ἑαυτὴν τῆς ψυχῆς εἶναι τὴν διάνοιαν, διανοίας δὲ ἀποτελεύτησιν τὴν δόξαν, μίαν κρίσιν οὔσαν ὧν ἐκείνη συλλελόγισται».

¹⁰²³. *Ο.π.*, 262. 25 – 263. 2.

πραγματοποιείται και μεταξύ αισθητών πραγμάτων και νοητών, και όσων αφορά τη γνώση της πρώτης κατηγορίας, με αυτή σχετίζεται η δόξα, ενώ για τα νοητά η επιστήμη και «ὅταν μὲν ἦ περὶ τὰ ὄντα ἢ γινῶσις, νοῦν <καὶ> ἐπιστήμην ἀποτελεῖσθαι ἐξ ἀνάγκης, ὅταν δὲ περὶ τὰ αἰσθητά, δόξας καὶ πίστεις»¹⁰²⁴.

Συναφές με τη θεματική μας είναι ο λόγος της μάντιδος Διοτίμας¹⁰²⁵ του Συμποσίου, καθώς ο άνθρωπος για να μπορέσει να θεαθεί το Αγαθό πρέπει να περάσει από τέσσερις αναβαθμούς. Δεν δύναται όλοι να μυηθούν, καθώς υπάρχουν εκείνοι που εγκυμονούν σωματικώς, συνάπτοντας δεσμούς με γυναίκες και αποκτώντας απογόνους κατορθώνουν «ἀθανασίαν», «μνήμην» και «εὐδαιμονίαν» για τα χρόνια που έπονται¹⁰²⁶ και σε αυτούς που εγκυμονούν ψυχικώς όσα αρμόζουν στην

¹⁰²⁴. Ο.π., 263. 5-8.

¹⁰²⁵. Για την μάντιδα Διοτίμα πβ. Karl Bormann, *Πλάτων*, σσ. 119-122· Ιωάννης Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα, ⁵1970, σσ. 142-174· Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*, σσ. 267-269· Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, «Η μεταφυσική του ιμέρου», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σ. 116: «Ό,τι ο Πλάτων πράττει στο Συμπόσιο είναι το εξής: ταυτίζει την ερωτική προσωπικότητα του Σωκράτη με την ουσία του έρωτα. Γι' αυτό και την αντίληψή του αυτή ο Αθηναίος φιλόσοφος θέτει στο στόμα της Διοτίμας, γιατί θα ήταν άπρεπο ο ίδιος ο Σωκράτης να μιλήσει για τον εαυτό του»· Ουράνα Διοματάρη, *Η γυναίκα στον Πλάτωνα*, σσ. 116-118· Richard Hunter, *Το Συμπόσιον του Πλάτωνα*. Μετάφρ., Δήμητρα Κουκούζικα. Επιμ., Γ. Μ. Παρασόγλου. Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2007, σσ. 88-92· Γεωργία Ξανθάκη – Καραμάνου, «Οι γυναικείες μορφές από τον Όμηρο στον Ευριπίδη. Ένα οδοιπορικό στα κείμενα», σ. 17· Νικόλαος – Ιωάννης Μπούσουλας, «Έκσταση, μύηση και υπέρτατη εποπτεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνος», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 4 (1974), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 186· William J. Prior, «The portrait of Socrates in Plato's *Symposium*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 145-152.

¹⁰²⁶. Πλάτων, *Συμπόσιο*. Ed. E. H. Warmington. Volume III. Cambridge, Harvard University Press, 1967· πβ. Πλάτων, *Συμπόσιο*. Ed. Sir Kenneth Dover. Cambridge, Cambridge University Press, ⁵1991· Πλάτων, *Συμπόσιο*. Εισαγ., Μετάφρ., Β. Δεδούσης. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ· Πλάτων, *Συμπόσιο*. Εισαγ., Μετάφρ., Ιωάννης Συκουτρής. Αθήνα, Βιβλιοπωλείο τής Εστίας, 1986, 208e 2 – 209a 1: «Λοιπόν όσοι εγκυμονούν σωματικώς πέφτουν μάλλον στις γυναίκες και μ' αυτόν τον τρόπο φανερώνουν τον έρωτά τους, κερδίζοντας, όπως φαντάζονται, με το γεννοβόλημα των παιδιών αθανασία, δόξα κι ευδαιμονία για όλο τον κατοπινό χρόνο»· Pierre Hadot, *Τί είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία*. Μετάφρ., Άντα Κλαμπατσέα. Αθήναι, Ίνδικτος, 2002, σ. 83· Νικόλαος – Ιωάννης Μπούσουλας, «Έκσταση, μύηση και υπέρτατη εποπτεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνος. Μέρος Β'», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι,

ψυχή να τα εγκυμονεί και να τα γονιμοποιεί, τα οποία είναι η φρόνησις και ἡ ἄλλη ἀρετή¹⁰²⁷, στην οποία ανήκουν οι ποιητές και οι εφευρέτες¹⁰²⁸. Ὑστερα από τη φρόνηση ασκείται αναφορά στις αρετές της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης, οι οποίες σύμφωνα με την Διοτίμα είναι ανώτερες από την πρώτη και είναι αυτές που συντάσσουν τις πολιτείες και τους οικισμούς¹⁰²⁹. Η γονιμοποίησή τους επιτυγχάνεται στον άνθρωπο που «ἐκ νέου ἐγκύμων ἦ τὴν ψυχὴν», «θεῖος ὢν» και «ἡκούσης τῆς ἡλικίας τίκτειν τε καὶ γεννᾷν ἤδη ἐπιθυμεῖ»¹⁰³⁰. τότε αρχίζει να αναζητάει τον «καλόν», εντός του οποίου θα μπορέσει να γεννήσει, καθώς κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί εντός κάποιου «αἰσχροῦ»¹⁰³¹. Με τη επαφή και συναναστροφή, επομένως, προς κάποιο ωραίο πρόσωπο και με την επικοινωνία «τίκτει» και «γεννᾷ», ὅσα εγκυμονούσε είτε «παρῶν» είτε «ἀπῶν» και ὅτι γεννήσει το

Ακαδημία Αθηνών, σσ. 194-195· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 152· Μανόλης Ανδρόνικος, *Ο Πλάτων και η Τέχνη*, σ. 77.

¹⁰²⁷. Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 206 (σημ. 293): «Φρόνησις (σοφία) και η ἄλλη ἀρετή δηλαδή τα ἄλλα μέρη της ἀρετῆς, η ἀνδρεία, η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη».

¹⁰²⁸. Ο.π., 209a 1-6: «Οἱ δὲ κατὰ τὴν ψυχὴν -εἰσὶ γὰρ οὖν, ἔφη, οἱ ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς σώμασιν, ἃ ψυχῇ προσήκει καὶ κυῆσαι καὶ τεκεῖν· τί οὖν προσήκει, φρόνησιν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν· ὧν δὴ εἰσι καὶ οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐρετικοὶ εἶναι»· πβ. Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης, «Η μεταφυσική του ἔρωτα και της παιδείας», στό: Κωνσταντῖνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Ἐρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικῆς Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σ. 250· C. Shanahan, «Plato's *Symposium*: Virtue as a Lesser Good?», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ελληνικῆς Φιλοσοφίας*, 42 (2012), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 107· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σσ. 152-153· Μανόλης Ανδρόνικος, *Ο Πλάτων και η Τέχνη*, σσ. 77-78.

¹⁰²⁹. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 209a 6 – b 1: «Πολὺν δὲ μεγίστην, ἔφη, καὶ καλλίστην τῆς φρονήσεως ἡ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακοσμήσεις, ἣ δὴ ὄνομά ἐστι σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη»· πβ. Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 153.

¹⁰³⁰. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 209a 10 – b 2: «Αὐτὰ λοιπὸν ὅταν κανεῖς εγκυμονεῖ εκ νεότητος εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ ἔχει φύσιν θεῖαν, ὅταν ἔλθει ἡ κατάλληλος ἡλικία, αἰσθάνεται πλέον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γεννήσει καὶ ν' ἀναπαράγῃ»· πβ. Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 153.

¹⁰³¹. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 209b 2 – 5: «Ζητεῖ δὴ, οἶμαι, καὶ οὗτος περιῶν τὸ καλὸν ἐν ᾧ ἂν γεννήσειεν· ἐν τῷ γὰρ αἰσχροῦ οὐδέποτε γεννήσει»· πβ. Κωνσταντῖνος Πρώμος, «Ο γέλωτας της ἔρεϊας. Κωμικοτραγικὴ ποίηση καὶ ἔρωτας στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα», *Ελληνικὴ Φιλοσοφικὴ Επιθεώρηση*, 84 (Σεπτέμβριος 2011), Τόμος 28, σ. 245· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 153.

ανατρέφει από κοινού «μετ' ἐκείνου»¹⁰³². Η Διοτίμα σημειώνει πως αυτά τα παιδιά είναι «καλλίονα» και «ἀθανατώτερα» από τα σωματικά, καθώς όπως και στην περίπτωση του Ομήρου, του Ησιόδου και των άλλων μεγάλων ποιητών οι απόγονοί τους, δηλαδή τα έργα τους, τους καθιστούν αθάνατους¹⁰³³.

Πλέον η συζήτηση στρέφεται στην ανάλυση των τεσσάρων αναβαθμών της μνήσεως, ώστε η ψυχή να θεαθεί το Αγαθό¹⁰³⁴. η πορεία είναι μακρά και επίπονη, με τον μαθητευόμενο να πρέπει να υπερνικήσει εμπόδια εξωτερικά αλλά και εσωτερικά¹⁰³⁵, με τον πρώτο να αφορά την ερωτική προσήλωση προς ένα πρόσωπο ωραίο και «δεῖ [...] ἄρχεσθαι μὲν νέον ὄντα ἰέναι ἐπὶ τὰ καλὰ σώματα» και με την επικουρεία του δασκάλου του «ένος αὐτὸν σώματος ἐρᾶν καὶ ἐνταῦθα γεννᾶν λόγους καλούς»¹⁰³⁶. Σε

¹⁰³². Πλάτων, *Συμπόσιο*, 209b 5 – c 6: «Τὰ τε οὖν σώματα τὰ καλὰ μᾶλλον ἢ τὰ αἰσχροὶ ἀσπάζεται ἅτε κυῶν, καὶ ἐὰν ἐντύχη ψυχῇ καλῇ καὶ γενναίᾳ καὶ εὐφυεῖ, πάνυ δὴ ἀσπάζεται τὸ ξυναμφότερον, καὶ πρὸς τοῦτον τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς εὐπορεῖ λόγων περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ οἷον χρῆ εἶναι τὸν ἄνδρα τὸν ἀγαθὸν καὶ ἃ ἐπιτηδεύειν, καὶ ἐπιχειρεῖ παιδεύειν. ἀπτόμενος γάρ, οἶμαι, τοῦ καλοῦ καὶ ὁμιλῶν αὐτῷ, ἃ πάλαι ἐκεί, τίττει καὶ γεννᾷ, καὶ παρῶν καὶ ἀπῶν μεμνημένος, καὶ τὸ γεννηθὲν συνεκτρέφει κοινῇ μετ' ἐκείνου»· πβ. Σπυρ. Χ. Μαγγίνας, «Ο Φαῖδρος του Πλάτωνος και ο περί έρωτος λόγος του Λυσίου», *Αθηνά*, 63 (1959), *Εν Αθήναις*, 1959, σσ. 54-55· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σσ. 153-154.

¹⁰³³. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 209c 6 – d 5: «Ὡστε πολὺ μείζω κοινωνίαν τῆς τῶν παίδων πρὸς ἀλλήλους οἱ τοιοῦτοι ἴσχουσι καὶ φιλίαν βεβαιωτέραν, ἅτε καλλιόνων καὶ ἀθανατωτέρων παίδων κεκοιμημηκότες. καὶ πᾶς ἂν δέξαιτο ἐαυτῷ τοιούτους παῖδας μᾶλλον γεγονέναι ἢ τοὺς ἀνθρωπίνους, καὶ εἰς Ὅμηρον ἀποβλέψας καὶ Ἡσίοδον καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς τοὺς ἀγαθοὺς ζηλῶν, οἷα ἔκγονα ἐαυτῶν καταλείπουσιν, ἃ ἐκείνοις ἀθάνατον κλέος καὶ μνήμην παρέχεται αὐτὰ τοιαῦτα ὄντα»· πβ. Νικόλαος – Ιωάννης Μπούσουλας, «Έκσταση, μύηση και υπέρτατη εποπτεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνος. Μέρος Β'», σσ. 196-197· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 154.

¹⁰³⁴. Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Ο έρωτας στον Πλάτωνα σαν αντικείμενο μύησης», *Παρνασσός*, ΚΘ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1987), σσ. 343-347.

¹⁰³⁵. Ιωάννης Συκουτρής (εισαγ.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 221.

¹⁰³⁶. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210a 7-12: «Οφείλει λοιπὸν εἶπεν ὅστις ακολουθεῖ την ορθήν πρὸς το ἔργον τούτο οδόν, ν' αρχίζει μεν ἀπὸ νέος να πλησιάζει τα ωραία σώματα. Και πρώτον μὲν, εφ' ὅσον ορθῶς τον καθοδηγεί ο καθοδηγητής του, να ερωτεύεται έναν και μόνον σώμα, και εδώ να ζητεῖ να γεννήσει σκέψεις ωραίας»· πβ. Νικόλαος – Ιωάννης Μπούσουλας, «Έκσταση, μύηση και υπέρτατη εποπτεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνος. Μέρος Β'», σσ. 200-201· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 155· Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Οι πλατωνικοί διάλογοι ως καλλιτεχνικά δημιουργήματα», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Καλές Τέχνες*. Πρακτικά

αυτή την πρώτη βαθμίδα «συνειδητοποιεί ο ερών την ψυχικήν του εγκυμοσύνην, πραγματοποιείται επίσης η βεβαία εκείνη κοινωνία των ερωτικών ζευγών, που αποτελεί την απαραίτητον προϋπόθεσιν κάθε γνήσιας φιλοσοφίας»¹⁰³⁷. Έπειτα, θα αντιληφθεί την ωραιότητα εν γένει στην εξωτερική, «πᾶσιν τοῖς σώμασι κάλλος»¹⁰³⁸ και όταν το κατανοήσει, θα προχωρήσει στον δεύτερο αναβαθμό και τότε θα γίνει εραστής όλων των ωραίων ανθρώπων και θα πάψει να είναι προσηλωμένος σε ένα μόνο πρόσωπο, καθώς θα είναι σε θέση να λάβει επίγνωση του ψυχικού κάλλους ανεξαρτήτως της εξωτερικής του εκδηλώσεως και να το τοποθετήσει υπεράνω του σωματικού, «ὥστε καὶ ἐὰν ἐπιεικὴς ᾖν τὴν ψυχὴν τις κἂν σμικρὸν ἄνθος ἔχῃ, ἐξαρκεῖν αὐτῷ καὶ ἐρᾶν καὶ κήδεσθαι καὶ τίκτειν λόγους τοιούτους καὶ ζητεῖν, οἵτινες ποιήσουσι βελτίους τοὺς νέους»¹⁰³⁹. Από τους δύο πρώτους αναβαθμούς προκύπτει πως ο Πλάτων δεν περιφρονεί των κόσμο των αισθήσεων, καθώς «το αισθητόν κάλλος είναι προϋπόθεση για την μέχρι της ιδέας του καλού ανύψωσιν [...]»¹⁰⁴⁰.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η ψυχή θα μεταβεί στον τρίτο αναβαθμό, το κάλλος των θεσμών, και θα αντιληφθεί πως η σωματική ωραιότητα είναι ευτελής, καθώς «πᾶν αὐτὸ αὐτῷ ξυγγενές ἐστίν»¹⁰⁴¹, και με αυτόν τον τρόπο

Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σ. 171.

¹⁰³⁷. Ιωάννης Συκουτρής (εισαγ.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 222.

¹⁰³⁸. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210b 2-4: «Θα ήτο μεγάλη ανοησία να μην αναγνωρίζει ως μίαν και την αυτήν την καλλονήν την εδρεύουσαν επί όλων των σωμάτων»· πβ. Νικόλαος – Ιωάννης Μπούσουλας, «Έκσταση, μήση και υπέρτατη εποπτεία στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνος. Μέρος Β'», σ. 201· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 155.

¹⁰³⁹. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210b 8 – c 3: «[...] ὥστε κι αν ένας με όμορφη ψυχή έχει ασήμαντη ομορφιά, να ικανοποιείται με αυτόν και να του δείχνει ενδιαφέρον και να γεννάει και να συζητάει μαζί του θέματα, που μπορούν να βελτιώσουν τους νέους»· πβ. Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 156.

¹⁰⁴⁰. Ευάγγελος Μουτσόπουλος, «Ο Κάντ συναντά τον Πλάτωνα», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 80 (2005), Τεύχος 3°, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 2005, σ. 134.

¹⁰⁴¹. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210c 3-7: «Έτσι θα αναγκαστεί πάλι να παρατηρήσει την ομορφιά που υπάρχει στους τρόπους ζωής, και στους νόμους, και να δει και τούτο ακόμα, ότι όλες οι ομορφιές ανήκουν στο ίδιο γένος, ώστε να έχει πολύ μικρή εκτίμηση για τη σωματική ομορφιά»· πβ. Νικόλαος – Ιωάννης Μπούσουλας, «Έκσταση, μήση και υπέρτατη

θα πάψει το εξωτερικό κάλλος να έχει τόση αξία για τον ίδιο. Μέσω ανάλογων πράξεων θα οδηγηθεί στο κάλλος των επιστημών και πλέον δεν θα αρέσκεται σε ένα ωραίο σώμα ή σε έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής, διότι «μετὰ δὲ τὰ ἐπιτηδεύματα ἐπὶ τὰς ἐπιστήμας ἀγαγεῖν, ἵνα ἴδῃ αὖ ἐπιστημῶν κάλλος, καὶ βλέπων πρὸς πολὺ ἤδη τὸ καλὸν μηκέτι τῷ παρ' ἐνί, ὥσπερ οἰκέτης, ἀγαπῶν παιδαρίου κάλλος ἢ ἀνθρώπου τινός ἢ ἐπιτηδεύματος ἑνός, δουλεύων φαῦλος ἢ καὶ σμικρολόγος, ἀλλ' ἐπὶ τὸ πολὺ πέλαγος τετραμμένος τοῦ καλοῦ καὶ θεωρῶν πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους καὶ μεγαλοπρεπεῖς τίκτη καὶ διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνῳ, ἕως ἂν ἐνταῦθα ῥωσθεῖς καὶ αὐξηθεῖς κατίδῃ τινὰ ἐπιστήμην μίαν τοιαύτην, ἣ ἔστι καλοῦ τοιοῦδε»¹⁰⁴².

Ἔως τώρα η πορεία από τον ένα αναβαθμὸ προς τον επόμενον πραγματοποιούταν «βαθμιδόν» καὶ «μεθοδικῶς»¹⁰⁴³, ἡ μετάβαση ὁμως προς τον τελικὸ βαθμὸ της μύσεως θα γίνῃ «ἐξαίφνης»¹⁰⁴⁴ καὶ ὁ μυημένος θα θεαθῇ «τι θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν, τοῦτο ἐκεῖνο, ὃ Σώκρατες, οὗ

εποπτεία στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνος. Μέρος Β', σ. 201· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 156.

¹⁰⁴². Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210c 7 – e 1: «Ὑστερα ἀπὸ τοὺς τρόπους ζωῆς, πρέπει ὁ ὁδηγητὴς του νὰ τον ὁδηγήσῃ στὶς ἐπιστήμες, γιὰ νὰ δεῖ ἐπίσης τὴν ὁμορφίᾳ που ἔχουν οἱ ἐπιστήμες, καὶ ἔχοντας προσηλωμένο τὸ βλέμμα του στὴν πληθώρα τῆς ὁμορφιάς, νὰ παύσῃ πια νὰ εἶναι φαῦλος καὶ μικροπρεπὴς σκλάβος στὴν ατομικὴ ὁμορφίᾳ ἀγαπώντας ἕνα παιδαρέλλι, σα δούλος, ἢ ἕνα ἀνθρώπο, ἢ ἕνα τρόπο ζωῆς· ἀπ' ἐναντίας, ἔχοντας γυρισμένο τὸ βλέμμα του κατὰ τὸ πλατὺ πέλαγο τῆς ὁμορφιάς καὶ θεωρώντας τὸ νὰ γεννᾷ πολλοὺς ωραίους καὶ μεγαλοπρεπεῖς λόγους καὶ διανοήματα με ἀνεξάντλητη φιλοσοφία, ἕως ὅτου δυναμωμένος καὶ μεστωμένος στο σημεῖο αὐτὸ κατορθώσει καὶ δεῖ καθαρά μιὰ μοναδικὴ ἐπιστήμη, τέτοια που εἶναι ἡ ἐπιστήμη μιᾶς τέτοιας ὁμορφιάς που θὰ σου ἐξηγήσω»· πβ. Νικόλαος – Ἰωάννης Μπούσουλας, «Ἐκσταση, μύηση καὶ υπέρτατη εποπτεία στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνος. Μέρος Β', σσ. 201-202· Ἰωάννης Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, Αθήνα, ⁵1970, σσ. 166-167· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σσ. 156-157.

¹⁰⁴³. Ἰωάννης Συκουτρῆς (εἰσαγ.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 224.

¹⁰⁴⁴. Ν. Μπούσουλας, «Ἡ δημιουργικότης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῆς πλατωνικῆς μείξεως», *Πλάτων*, 27-28 (1962), Αθήνα, 1962, σσ. 208-212· πβ. Σ. Ι. Ράγκος, «Ἡ ἐκστατικὴ στιγμή τοῦ *Εξαίφνης*», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 36 (2006), Αθήνα, Ἀκαδημία Αθηνῶν, σσ. 93-116· Ουράνα Διοματάρη, *Ἡ γυναῖκα στὸν Πλάτωνα*, σ. 128· Abel Jeannière, *Πλάτων*, σσ. 181-182· Ευαγγελία Μαργαγιανοῦ – Δερμούση, *Πλατωνικά θέματα. Συστηματικὴ προσέγγιση τῶν κυριότερων θεμάτων τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994, σ. 30.

δὴ ἔνεκεν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν, πρῶτον μὲν αἰεὶ ὄν καὶ οὔτε γιγνόμενον οὔτε ἀπολλύμενον, οὔτε αὐξανόμενον οὔτε φθίνον, ἔπειτα οὐ τῇ μὲν καλόν, τῇ δ' αἰσχρόν, οὐδὲ τοτὲ μὲν, τοτὲ δ' οὐ οὐδὲ πρὸς μὲν τὸ καλόν, πρὸς δὲ τὸ αἰσχρόν. οὐδ' ἔνθα μὲν καλόν, ἔνθα σὲ αἰσχρόν, ὥς τισὶ μὲν ὄν καλόν, τισὶ δὲ αἰσχρόν οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτῷ τὸ καλόν οἷον πρόσωπον τι οὐδὲ χεῖρες οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν ὧν σῶμα μετέχει, οὐδέ τις λόγος οὐδέ τις ἐπιστήμη, οὐδέ που ὄν ἐν ἑτέρῳ τινί, οἷον ἐν ζώῳ ἢ ἐν γῇ ἢ ἐν οὐρανῷ ἢ ἐν τῷ ἄλλῳ αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ὄν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα καλὰ ἐκείνου μετέχοντα τρόπον τινὰ τοιοῦτον, οἷον γιγνομένων τε τῶν ἄλλων καὶ ἀπολλυμένων μηδὲν ἐκεῖνο μήτε τι πλεόν μήτε ἔλαττον γίγνεσθαι μηδὲ πάσχειν [...]]¹⁰⁴⁵. Σύμφωνα με τον Συκουτρή «δεν πρόκειται περί καθαράς διανοητικής κατακτήσεως· πρόκειται περί καταστάσεως, εἰς την οποίαν περιέχεται ἡ ψυχὴ ἀντικρύζουσα τὸ Ὠραῖον, ὡς κάτι ἀπόλυτον, ὡς ἰδέαν»¹⁰⁴⁶.

Πέραν του ποιητικοῦ λόγου του Πλάτωνος παρατηροῦνται καὶ καθαρά θεατρικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἡ «βαθμιαία κορύφωση τῆς ἐντασης», καθὼς ὁ μυούμενος βαθμίδον ἀνέρχεται ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν σε

¹⁰⁴⁵. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 210e3 – 211b 5: «Ὅποιος λοιπὸν ὠδηγηθεὶ στα ἐρωτικά, ὡς αὐτὸ τὸ σημεῖο, θεωρώντας μετὰ τὴν σειρά καὶ κανονικὰ τὴν ὁμορφίαν, μόλις φθάσει πια στὸ τέλος τῶν ἐρωτικῶν, ἔξαιφνα θὰ δεῖ καθαρά μιὰ θαυμάσια ὁμορφίαν, ἐκείνη ἀκριβῶς, Σωκράτη, ποὺ πρὸς χάριν τῆς βέβαια γίνονταν ὅλες οἱ προηγούμενες προσπάθειές του. Ἡ ὁμορφία ἐκείνη πρῶτα πρῶτα εἶναι αἰώνια καὶ οὔτε γεννιέται, οὔτε χάνεται, οὔτε μεγαλώνει, οὔτε λιγοστεύει, ἔπειτα δὲν εἶναι ὁμορφία μόνο ἀπὸ τούτῃ τὴν ὄψιν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἀσχημὴ, οὔτε ἄλλοτε ναι καὶ ἄλλοτε ὄχι, οὔτε σχετικῶς μετὰ τούτῳ ὁμορφὴ καὶ ἀλλοῦ ἀσχημὴ, οὔτε γιὰ μερικοὺς ὁμορφὴ καὶ γιὰ μερικοὺς ἀσχημὴ· οὔτε θὰ τοῦ φαντάζει σαν κάποιον πρόσωπο, οὔτε σα χέρια οὔτε σαν τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔχει τὸ σῶμα, οὔτε σαν κάποιος λόγος, οὔτε σαν κάποιον μᾶθημα, οὔτε εἶναι βεβαίως μέσα σὲ ἄλλο πράγμα, σὲ κάτι ζωικὸ λόγου χάριν, ἢ σὲ γῆ ἢ σὲ οὐρανὸ ἢ σὲ τίποτα ἄλλο, ἀλλὰ εἶναι αὐτὴ καθαυτὴ μετὰ τὸ εἶναι τῆς μοναδικῆς εἰδὴ παντοτινῆ, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ὁμορφα μετέχουν ἀπὸ ἐκείνης τὴν ὁμορφίαν μετὰ ἕνα τέτοιο τρόπον, ποὺ, ἐνῶ τὰ ἄλλα γεννιόνται καὶ πεθαίνουν, ἐκείνη, οὔτε μεγαλώνει καθόλου οὔτε λιγοστεύει οὔτε παθαίνει τίποτα»· πβ. Μανόλης Ἀνδρόνικος, *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Τέχνη. Οἱ πλατωνικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ ὡραῖο καὶ τὴν εἰκαστικὴν τέχνην*, σ. 39· Νικόλαος – Ἰωάννης Μπούσουλας, «Ἐκστασις, μύηση καὶ υπέρτατη ἐποπτεία στὸ *Συμπόσιον* τοῦ Πλάτωνος. Μέρος Β'», σσ. 202-205· Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σσ. 157-158.

¹⁰⁴⁶. Ἰωάννης Συκουτρή (εἰσαγ.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σσ. 224-225.

εκείνον του πνεύματος, αλλά και το μικρό διάλειμμα που πραγματοποιείται πριν εισέλθει στον τελευταίο αναβαθμό, ώστε ο ακροατής να προετοιμαστεί για αυτά που έπονται¹⁰⁴⁷. Η περιγραφή του «θαυμαστόν καλόν» σε σχέση με το κάλλος που υπήρχε στους προηγούμενους αναβαθμούς, «μοιάζει με την εμφάνιση στη σκηνή του πρωταγωνιστή», ο οποίος επισκιάζει τους πάντες με την παρουσία του¹⁰⁴⁸.

Όταν λοιπόν ο άνθρωπος ακολουθήσει τον ορθό δρόμο της φιλοσοφικής μαθητείας, θα ανυψωθεί από κάθε τι σωματικό και θα θεάται πλέον εκείνη την ομορφιά που «σχεδόν ἄν τι ἄπτοιο τοῦ τέλους»¹⁰⁴⁹. Αυτός λοιπόν που θα θεαθεί αυτό το κάλλος θα το δει «εἰλικρινές», «καθαρόν», «ἄμεικτον» και δίχως «ἀνάπλεων σαρκῶν τε ἀνθρωπίνων καὶ χρωμάτων καὶ ἄλλης πολλῆς φλυαρίας θνητῆς, ἀλλ' αὐτὸ τὸ θεῖον καλὸν δύναιτο μονοειδὲς κατιδεῖν»¹⁰⁵⁰ και «ἡ οὐκ ἐνθυμεῖ, ἔφη, ὅτι ἐνταῦθα αὐτῷ μοναχοῦ γενήσεται, ὁρῶντι ᾧ ὄρατόν τὸ καλόν, τίκτειν οὐκ εἰδῶλα ἀρετῆς, ἅτε οὐκ εἰδῶλου ἐφαπτομένῳ, ἀλλ' ἀληθῇ, ἅτε τοῦ ἀληθοῦς ἐφαπτομένῳ· τεκόντι δὲ ἀρετὴν ἀληθῇ καὶ θρεψαμένῳ ὑπάρχει θεοφιλῇ γενέσθαι, καὶ εἴπερ τῷ ἄλλῳ ἀνθρώπων ἀθανάτῳ καὶ ἐκείνῳ»¹⁰⁵¹, διότι ὅπως προκύπτει «το κατ'

¹⁰⁴⁷. Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Οι πλατωνικοί διάλογοι ως καλλιτεχνικά δημιουργήματα», σ. 171.

¹⁰⁴⁸. *Αυτόθι*.

¹⁰⁴⁹. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 211b 5-8: «Όταν λοιπόν πάρει κανείς το σωστό δρόμο της παιδεραστίας κι ανυψωθεί επάνω από τούτα εδώ τα όμορφα και αρχίσει να βλέπει καθαρά εκείνη την ομορφιά, σχεδόν αγγίζει πια στο τέλειο· πβ. Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 158.

¹⁰⁵⁰. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 211e 1-4: «Τί να φαντασθούμε, λοιπόν, -είπε- αν του γινόταν ενός η χάρη να δει την ίδια την ομορφιά, γνήσια, καθαρή, ανόθευτη και όχι γεμάτες σάρκες ανθρώπινες, και χρώματα κι άλλες πολλές θνητές σάχλες, αλλά εάν μπορούσε να ατενίσει την ίδια τη θεία ομορφιά, τη μοναδική ειδή;»· πβ. Sir Kenneth Dover (comment.), Πλάτων, *Συμπόσιο*, σ. 158· Paul Friedländer, *Plato*. Hans Meyerhoff. Berlin, Pantheon Books, 1958, σ. 80.

¹⁰⁵¹. Πλάτων, *Συμπόσιο*, 212a 3 – b 1: «Ἡ δεν έχεις υπόψη σου -είπε- ότι, βλέποντας την ομορφιά με ὅ,τι γίνεται ορατή, τότε και μόνο τότε θα του γίνει βολετό να γεννήσει ὄχι εἰδῶλα ἀρετῆς, εφ' ὅσον δεν αγγίζει κανα εἰδῶλο ομορφιάς, παρὰ ἀληθινὴ ἀρετὴ γιατί αγγίζει την ἀληθινὴ ομορφιά; Ἡ δεν έχεις ἀκόμα ὑπ' ὄψη σοι ὅτι ὅποιος γεννήσει και ἀναθρέψει ἀληθινὴ ἀρετὴ, αὐτός ἔχει τη δυνατότητα να γίνει ἀγαπημένος στους θεούς και να γίνει ἀθάνατος ἀπὸ κάθε ἄλλον ἄνθρωπον;»· πβ. Αλεξάνδρα Λιάκη, «Επιθυμία, ἔρως και προσωπικές σχέσεις», στό: Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Ερωτας*,

εξοχήν κατάλληλον αντικείμενον του οποίου η ψυχή εράται είναι το Αγαθόν, διότι τούτο διατηρεί την ακεραιότητά της, βοηθεί αυτήν να αυτοπραγματοωθεί και να παρουσιάσει την αρετή της. Το αγαθόν βεβαίως δεν είναι δυνατόν να είναι άλογον, δια τούτο υπάρχει και άμεσος σχέσις έλλογου έρωτος και αγαθού»¹⁰⁵². Δεν γίνεται όμως όλες οι ψυχές των ανθρώπων να θυμηθούν, μέσω του έρωτα, τις Ιδέες, «γιατί έχουν ξεχάσει τα μακρινά εκείνα οράματα που είδαν πριν πάρουν την ανθρώπινη μορφή», παρά μόνο οι ψυχές των φιλοσόφων, καθώς γι' αυτούς «ο Έρωτας αποτελεί το μεγάλο μυστήριο της ύπαρξης, στο οποίο συντελείται μια σύνθεση. Σύνθεση των αντιτιθέμενων δυνάμεων της ανθρώπινης ψυχής, του αισθητού και του νοητού, σύνθεση μυστηριώδης του θνητού και του αθανάτου, δυο κόσμων ριζικά αντίθετων, σύνθεση τέλος συνεχώς ανανεούμενη και ρυθμιζόμενη με άξονα το Ωραίο, το Αληθινό, το Αγαθό, που αποκαθιστά την ενότητα του Όλου»¹⁰⁵³.

Όπως προκύπτει από τον μνημονευθέντα λόγο, «η βαθμιαία πρόοδος στη γνώση του ωραίου είναι δυνατή βάσει της συνεχούς μεθέξεως, της μέθεξης στο ίδιο το ωραίο», η οποία όμως είναι κατώτερη σε σύγκριση με την άνωθεν βαθμίδα. Το σωματικό μετέχει σε μικρότερο βαθμό στο ωραίο από το ψυχικό, ενώ όλων υπερτερεί το καθαυτό ωραίο¹⁰⁵⁴.

Παιδεία και Φιλοσοφία. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 55-56· Ουράνα Διοματάρη, *Η γυναίκα στον Πλάτωνα*, σσ. 128-129· Sir Kenneth Dover (comment.), *Πλάτων, Συμπόσιο*, σ. 159.

¹⁰⁵². Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης, *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα*, σ. 157.

¹⁰⁵³. Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Ο έρωτας στον Πλάτωνα σαν αντικείμενο μύησης», σ. 347.

¹⁰⁵⁴. Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 129.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η αρετή ως κριτήριο της πολιτειακής οργάνωσης

Η αρετή εκτός από την ψυχή του ανθρώπου ενυπάρχει και στην πόλη και στα διάφορα πολιτικά συστήματα γι' αυτό θα παρατεθούν ορισμένα από αυτά και θα μελετηθούν οι διάφορες μεταβολές που υφίστανται στην πάροδο του χρόνου και το κατά πόσο μετέχει το κάθε ένα στην αρετή. Σύμφωνα με όσα γεγονότα συνέβησαν προγενέστερα έχουν αναπτυχθεί οι πόλεις, τα πολιτικά συστήματα, οι τέχνες, οι νόμοι, οι αρετές και οι κακίες¹⁰⁵⁵, καθώς η φιλοσοφία της πολιτείας «γεννήθηκε ταυτόχρονα σχεδόν με τη γέννηση της φιλοσοφίας· και διαπλάσθηκε στην κλασική πόλη του ελληνικού πνεύματος από τον Πλάτωνα προπάντων και τον Αριστοτέλη, με αξιοποίηση και της προγενέστερης τους ηθικοπολιτικής σοφίας των μεγάλων νομοθετών και των θρυλικών σοφών της Ελλάδος, αλλά και της αναπτυγμένης από τους σοφιστές ηθικοπολιτικής προβληματικής, όπως και της πλουσιότατης και συγκλονιστικής εμπειρίας από τη ζωή των ελληνικών πόλεων»¹⁰⁵⁶.

Αναφορικά με τα πολιτεύματα, η αρχή επιτυγχάνεται με το καθεστώς της μοναρχίας και σημειώνεται πως είναι μια από τις πολιτικές εξουσίες, ακολουθώντας η τῶν ὀλίγων δυναστείαν, με τρίτη την δημοκρατία, όμως «τρεις δ' οὔσαι μῶν οὐ πέντε τρόπον τινὰ γίνονται, δύο ἔξ ἑαυτῶν ἄλλα πρὸς αὐταῖς ὀνόματα τίκτουσαι;»¹⁰⁵⁷, σημειώνοντας πως «πρὸς τὸ βίαιόν που καὶ ἐκούσιον ἀποσκοποῦντες νῦν καὶ πενίαν καὶ πλοῦτον καὶ

¹⁰⁵⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 678a 7-10: «Οὐκοῦν ἔξ ἐκείνων τῶν διακειμένων οὕτω τὰ νῦν γέγονεν ἡμῖν σύμπαντα, πόλεις τε καὶ πολιτεῖαι καὶ τέχναι καὶ νόμοι, καὶ πολλὴ μὲν πονηρία, πολλὴ δὲ καὶ ἀρετή;»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 141.

¹⁰⁵⁶. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Αθήναι, Παπαζήση, ³1978, σ. 12· πβ. Άννα Κελεσίδου – Γαλανού, «Βιβλιοκρισία. Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 8-9 (1978-1979), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 481-485.

¹⁰⁵⁷. Πλάτων, *Πολιτικός*, 291d 9-11: «Κι ἐνὼ εἶναι τρεῖς, δε γίνονται μ' ἓναν τρόπο πέντε, παράγοντας ἀπὸ τον εαυτὸν τους δυο επιπλέον, καινούργια ὀνόματα;».

νόμον καὶ ἀνομίαν ἐν αὐταῖς γιγνόμενα διπλῆν ἑκατέραν τοῖν δυοῖν διαιροῦντες μοναρχίαν μὲν προσαγορεύουσιν ὡς δύο παρεχομένην εἶδη δυοῖν ὀνόμασι, τυραννίδι, τὸ δὲ βασιλικῇ»¹⁰⁵⁸ καὶ «τὴν δὲ ὑπ' ὀλίγων γε ἑκάστοτε κρατηθεῖσαν πόλιν ἀριστοκρατία καὶ ὀλιγαρχία»¹⁰⁵⁹. προκύπτουν επομένως δυο ἀκόμη πολιτεύματα, ἡ τυραννίδα καὶ ἡ βασιλεία. Ὅσον ἀφορὰ τὴ δημοκρατία ὁμως, «ἐάντ' οὖν βιαίως ἐάντε ἐκουσίως τῶν τὰς οὐσίας ἐχόντων τὸ πλῆθος ἄρχῃ, καὶ ἐάντε τοὺς νόμους ἀκριβῶς φυλάττον ἐάντε μή, πάντως τοῦνομα οὐδεὶς αὐτῆς εἴωθε μεταλλάττειν»¹⁰⁶⁰.

α. Τιμοκρατία

Τα πολιτεύματα που θα αναλυθοῦν εἶναι ἡ τιμοκρατία, ἡ ὀλιγαρχία, ἡ δημοκρατία καὶ ἡ τυραννία, καθὼς καὶ θα ἐξετασθεῖ ὁ ἀντίστοιχος ἀνθρώπινος χαρακτήρας που προκύπτει ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα¹⁰⁶¹. Ἀρχῆς γενομένης με τὴν τιμοκρατία¹⁰⁶², αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀριστοκρατικὸ πολίτευμα καθὼς, «πᾶσα πολιτεία μεταβάλλει ἐξ' αὐτοῦ τοῦ ἔχοντος τὰς ἀρχάς, ὅταν ἐν αὐτῷ τούτῳ στάσις ἐγγένηται· ὁμονοοῦντος δέ, καὶ ὀλίγον ἤ, ἀδύνατον κινηθῆναι»¹⁰⁶³. Ὁ φιλόσοφος ἐπικαλεῖται ὡς παράδειγμα τα

¹⁰⁵⁸. Πλάτων, *Πολιτικός*, 291d 13 – e 5: «Σήμερα οἱ ἄνθρωποι, λαμβάνοντας ὑπόψιν τοὺς το βίαιον καὶ τὸ ἐκούσιον, τὴν πενίαν καὶ τὸν πλοῦτον, τὸ νόμον καὶ τὴν ἀνομίαν, που ὑπάρχουν στὰ πολιτεύματα, διαιροῦν τὰ δυο πρῶτα σὲ δυο μέρη, καὶ τὴ μοναρχίαν, που παρέχει δυο εἶδη, τὴν ἀποκαλοῦν με δυο ὀνόματα: τὴς τυραννίδος καὶ τὴς βασιλείας».

¹⁰⁵⁹. Ὁ.π., 291e 7-8: «Καὶ κάθε πόλη που κυβερνιέται ἀπὸ τοὺς λίγους, με τὰ ὀνόματα τὴς ἀριστοκρατίας καὶ τὴς ὀλιγαρχίας».

¹⁰⁶⁰. Ὁ.π., 291e 10 – 292a 2: «Στὴν περίπτωση τὴς δημοκρατίας, ὁμως, εἴτε τὸ πλῆθος κυβερνᾷ ἐκείνους που ἔχουν περισυρίεις βίαια εἴτε με τὴ θέλησίν τοὺς, καὶ εἴτε τηρεῖ ἀκριβῶς τοὺς νόμους εἴτε ὄχι, συνήθως κανεὶς δὲν ἀλλάζει τὸ ὄνομά τῆς».

¹⁰⁶¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 545b 3 – c 5· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 201-203.

¹⁰⁶². Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, Αθήναι, Παπαζήση, 1980, σσ. 16-18· πβ. Α. Κελεσιδίου – Γαλανοῦ, «Βιβλιοκρισία. Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 8-9 (1978-1979), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, σσ. 478-481· Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σσ. 145-149.

¹⁰⁶³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 545d 1-3: «[...] κάθε πολιτειακὴ μεταβολὴ ἔχει τὴν ἀφετηρίαν τῆς σ' ἐκείνους που κρατοῦν τὴν ἐξουσίαν στὰ χεῖρά τοὺς, ὅταν συμβεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἀνάμεσά τοὺς κάποια διχοστασία, ἐνῶ ἀπεναντίας, ὅταν ὁμονοοῦν, ἀκόμη κι ἂν εἶναι πάρα πολὺ

τέσσερα γένη που αναφέρονται στον Ησίοδο, το χρυσό, το αργυρό, το χάλκινο και το σιδερένιο αναφέροντας πως οι άρχοντες του πολιτεύματος, ως φύλακες δεν θα έχουν την ικανότητα να ξεχωρίσουν αυτά τα τέσσερα γένη¹⁰⁶⁴, με αποτέλεσμα να αναμειχθεί το σιδερένιο με το αργυρό και αντιστοίχως το χάλκινο με το χρυσό, προκαλώντας «άνομοιότης» και «άνωμαλία ανάρμοστος» και «οὔ ἂν ἐγγένηται, αἰὲν τίκτει πόλεμον καὶ ἔχθραν», καταλήγοντας πως «ταύτης τοι γενεῆς χρὴ φάναι εἶναι στάσιν, ὅπου ἂν γίγνηται αἰὲν»¹⁰⁶⁵. Ἔνεκα αὐτῆς, τα γένη θα ρέπουν προς κάποια κατεύθυνση· το σιδερένιο και το χάλκινο γένος προς την απόκτηση χρημάτων, γῆς, οικίας, χρυσού και αργύρου, ενώ το χρυσό και το αργυρό γένος, καθώς έχουν πλούτο, προσπαθούν να οδηγήσουν τις ψυχές στην «ἀρετή»¹⁰⁶⁶. Σε αντιστοιχία με τα προαναφερθέντα γένη το ίδιο συμβαίνει και στα πολιτεύματα, όπου στο τιμοκρατικό πολίτευμα υπερτερεί το θυμοειδές στοιχείο και ἔνεκα τούτου κυριαρχούν η «φιλονικία» και η «φιλοτιμία»¹⁰⁶⁷.

λίγοι, η ανατροπή του πολιτεύματος γίνεται αδύνατη»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα*, σ. 145.

¹⁰⁶⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 546d 8 - 547a 1: «Ἐκ δὲ τούτων ἄρχοντες οὐ πάνυ φυλακικοὶ καταστήσονται πρὸς τὸ δοκιμάζειν τὰ Ἡσιόδου τε καὶ τὰ παρ' ὑμῖν γένη, χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν καὶ χαλκοῦν καὶ σιδηροῦν»· πβ. Σ. Τριαντάρη – Μαρά, «Η πτώση και η διαδοχή των γενών κατά τον Ησίοδο», στό: Δημήτριος Κούτρης (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμοῦ*. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 251-257.

¹⁰⁶⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 547a 2-5: «Και το ανακάτωμα του σιδερένιου γένους με το αργυρό και του χάλκινου με το χρυσό θα προξενήσει ανομοιογένεια και ανωμαλία ανάρμοστη που, όπου κι αν εμφανίζεται, φέρνουν πάντοτε πόλεμο και ἔχθρα. «Αὐτῆς τῆς γενιάς», πρέπει να πούμε, είναι η διχόνοια, όπου κι αν εμφανίζεται»· πβ. Σ. Τριαντάρη – Μαρά, «Η πτώση και η διαδοχή των γενών κατά τον Ησίοδο», σσ. 251-255.

¹⁰⁶⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 547b 2-7: «Στάσεως, ἣν δ' ἐγώ, γενομένης εἰλκέτην ἄρα ἐκατέρω τῷ γένει, τὸ μὲν σιδηροῦν καὶ χαλκοῦν ἐπὶ χρηματισμὸν καὶ γῆς κτήσιν καὶ οἰκίας χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου, τῷ δ' αὖ, τὸ χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, ἅτε οὐ πενομένω ἀλλὰ φύσει ὄντε πλουσίῳ, τὰς ψυχὰς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν ἡγέτην»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα*, σ. 146.

¹⁰⁶⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 548c 5-7: «Ναι, ἔχουν μπερδευτεῖ αυτά, εἶπα ἐγώ· ὁμως εντελῶς ξεκάθαρο σ' αὐτὸ τὸ πολίτευμα εἶναι, λόγῳ τῆς κυριαρχίας τοῦ θυμοειδούς στοιχείου, ἓνα και μόνο: τὸ πάθος για διάκριση και η φιλοδοξία»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα*, σ. 147.

Ως προς τα χαρακτηριστικά του τιμοκρατικού ανθρώπου, αυτός είναι «αὐθαδέστερος», «ὑποαμουσότερος», και σίγουρα όχι «φιλόμουσος» αλλά «φιλήκοος» χωρίς ευφράδεια λόγου· όσον αφορά τους δούλους, ένας τέτοιος άνθρωπος θα είναι απότομος, χωρίς όμως να τους περιφρονεί, όπως θα έπραττε κάποιος αληθινά μορφωμένος, ενώ όσον αφορά τους ελεύθερους θα είναι «ἡμερος»¹⁰⁶⁸. Στη συναναστροφή του με τους άρχοντες θα είναι «σφόδρα ὑπήκοος», του αρέσει να άρχει και είναι φιλόδοξος, στηρίζοντας την εξουσία του, όχι στην ευγλωττία του, αλλά στα πολεμικά του κατορθώματα και σε πράγματα που σχετίζονται με τον πόλεμο· τέλος, είναι «φιλογυμναστής» και «φιλόθηρος»¹⁰⁶⁹. Όσο είναι ακόμη νέος «οὐκοῦν καὶ χρημάτων [...] καταφρονοῖ ἄν, ὅσῳ δὲ πρεσβύτερος γίγνοιτο, μᾶλλον ἀεὶ ἀσπάζοιτο ἂν τῷ τε μετέχειν τῆς τοῦ φιλοχρημάτου φύσεως καὶ μὴ εἶναι εἰλικρινῆς πρὸς ἀρετὴν διὰ τὸ ἀπολειφθῆναι τοῦ ἀρίστου φύλακος»¹⁰⁷⁰. Ο πιο καλός φύλακας είναι ο λόγος «μουσικῇ κεκραμένου· ὃς μόνος ἐγγενόμενος σωτὴρ ἀρετῆς διὰ βίου ἐνοικεῖ τῷ ἔχοντι»¹⁰⁷¹. Ο Πλάτων, δε θεωρεῖ την ποίηση και τη μουσική εξ ολοκλήρου επικίνδυνη, όχι όταν αυτή συνοδεύεται από τον λόγο, ώστε ο πολίτης να μπορέσει να έχει ορθή κρίση.

¹⁰⁶⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 548e 4 – 549a 3: «Αὐθαδέστερόν τε δεῖ αὐτόν [...] εἶναι καὶ ὑποαμουσότερον, φιλόμουσον δε, καὶ φιλήκοον μὲν, ῥητορικὸν δ' οὐδαμῶς. καὶ δούλοις μὲν τις ἂν ἄγριος εἴη ὁ τοιοῦτος, οὐ καταφρονοῶν δούλων, ὥσπερ ὁ ἱκανῶς πεπαιδευμένος, ἐλευθέροις δὲ ἡμερος». πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 147· Karl Bormann, *Πλάτων*, σ. 226.

¹⁰⁶⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 549a 3-7: «Ἀρχόντων δὲ σφόδρα ὑπήκοος, φίλαρχος δὲ καὶ φιλότιμος, οὐκ ἀπὸ τοῦ λέγειν ἀξιῶν ἄρχειν οὐδ' ἀπὸ τοιούτου οὐδενός, ἀλλ' ἀπὸ ἔργων τῶν τε πολεμικῶν καὶ τῶν περὶ τὰ πολεμικά, φιλογυμναστής τέ τις ὢν καὶ φιλόθηρος». πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 147.

¹⁰⁷⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 549a 8 – b 4: «Κι ακόμη, εἶπα ἐγώ, ὁ ἄνθρωπος αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὅσο εἶναι νέος θα τα περιφρονεῖ τα χρήματα, ἀλλὰ καθὼς θα προχωρεῖ στα χρόνια, θα τα επιζητεῖ διαρκῶς περισσότερο και για το λόγο ὅτι θα αναλογεῖ και σ' αὐτόν ἓνα μερίδιο ἀπὸ τοῦ χαρακτήρα τοῦ φιλοχρήματου και επειδὴ ἡ σχέση του με την ἀρετὴ δεν θα εἶναι ξεκάθαρη, ἀφοῦ δεν θα ἔχει πια στο πλευρό του τον πιο καλὸ φύλακα».

¹⁰⁷¹. Ο.π., 549b 6-7: «Ο λόγος, εἶπα ἐγώ, ὁ συγκεκριμένος με τη μουσική και την ποίηση· ὁ μόνος φύλακας που σε ὅποιον τύχει να τον ἔχει ριζώνει μέσα του για ὅλη του τη ζωὴ κι εἶναι σωτηρία για την ἀρετὴ του». πβ. Marc A. Johnstone, «Changing rulers in the Soul: Psychological transitions in *Republic* 8-9», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 140-141.

Συνεπώς, ο τιμοκρατικός άνθρωπος, όπως προκύπτει από τα προλεχθέντα, αν και όσο βρίσκεται σε νεαρή ηλικία δεν είναι φιλοχρήματος, αυτό παύει να υφίσταται όσο μεγαλώνει και για αυτό η σχέση του με την αρετή είναι αμφιλεγόμενη, καθώς όπως ήδη γνωρίζουμε δεν δύναται κάποιος που διακατέχεται από οποιαδήποτε ηδονή να είναι ενάρετος.

Τα ιστορικά στοιχεία από τα οποία άντλησε ο Πλάτων για να σκιαγραφήσει το τιμοκρατικό πολίτευμα προέρχονται, σύμφωνα με τον Δεσποτόπουλο, από την Κρητική και τη Λακωνική πολιτεία, ενώ και η «μεταγενέστερη Ιστορία προσφέρει παράδειγμα, έκδηλα επαληθευτικό των χαρακτηριστικών της “τιμοκρατίας”»¹⁰⁷², αναφερόμενος στο φεουδαρχικό σύστημα της μεσαιωνικής Δυτικής Ευρώπης όπου παρουσιάζονται παρόμοια χαρακτηριστικά της άρχουσας τάξης, αλλά «και των όρων ζωής και του ήθους του εργαζόμενου λαού, όπως και με παρόμοια, και από αιτίες παρόμοιες, απροθυμία κατά κανόνα και αδυναμία του καταπιεζόμενου λαού να εξεγερθεί επαναστατικά»¹⁰⁷³.

β. Ολιγαρχία

Το επόμενο πολίτευμα είναι η ολιγαρχία¹⁰⁷⁴, η οποία ορίζεται ως «τὴν ἀπὸ τμημάτων [...] πολιτείαν, ἐν ἣ οἱ μὲν πλούσιοι ἄρχουσιν, πέννητι δὲ οὐ μέτεστιν ἀρχῆς»¹⁰⁷⁵. Η αιτία σύμφωνα με την οποία συντελείται η μετάβαση από το τιμοκρατικό στο ολιγαρχικό πολίτευμα έγκειται στην αύξηση του πλούτου, στο θησαυροφυλάκιο όπου συγκεντρώνεται ο χρυσός, διότι οι

¹⁰⁷². Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σ. 17· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 148.

¹⁰⁷³. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σσ. 17-18· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 148.

¹⁰⁷⁴. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σσ. 18-21· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 149-153.

¹⁰⁷⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 550c 11 – d 1: «Εκείνη που βασίζεται στην εκτίμηση των περιουσιών, εκείνη στην οποία κυβερνούν οι πλούσιοι, ενώ ο φτωχός δεν έχει μερτικό στην εξουσία»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 149.

πολίτες «δαπάνας αὐτοῖς ἐξευρίσκουσιν, καὶ τοὺς νόμους ἐπὶ τοῦτο παράγουσιν, ἀπειθοῦντες αὐτοὶ τε καὶ γυναῖκες αὐτῶν»¹⁰⁷⁶ καὶ «ἔπειτα γε οἶμαι ἄλλος ἄλλον ὀρῶν καὶ εἰς ζῆλον ἰὼν τὸ πλῆθος τοιοῦτον αὐτῶν ἀπηργάσαντο»¹⁰⁷⁷. Ἐπειτα, καθὼς κατακλύζονται ἀπὸ τῆ φιλοχρηματίας τους, ὅσο αὐτὴ αυξάνεται τόσο λιγότερη ἀξία ἔχει γιὰ ἐκείνους ἡ ἀρετὴ, καθὼς ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι δύο ἐκ διὰ μέτρου ἀντίθετες ἐννοιες¹⁰⁷⁸. Ὅταν σὲ μία πόλιν ἐκθειάζεται ὁ πλοῦτος καὶ οἱ πλούσιοι, τότε ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ χρηστοὶ πολῖτες περιφρονοῦνται¹⁰⁷⁹. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ πολῖτες ἦταν «φιλόδοξοι» καὶ «φιλότιμοι», διαβρώθηκαν ἐνεκὰ τῶν χρημάτων καὶ ἐγίναν «παραδόπιστοι» καὶ «ἀπληστοι», θαυμάζοντας τοὺς εὐποροὺς καὶ δίνοντάς τοὺς ἐξουσία, ἐνῶ τοὺς φτωχοὺς τοὺς «καταφρονοῦν»¹⁰⁸⁰. Τὸ ολιγαρχικὸ πολίτευμα δὲν μπορεῖ νὰ συμπορευτεῖ με τὴν ἀρετὴ, καθὼς ἐκείνη δὲ δύναται νὰ συνυπάρξει με τὸν πλοῦτο καὶ τὴν φιλοχρηματία.

Μάλιστα, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ κάθε πολίτης νὰ συμμετάσχει στὸ ολιγαρχικὸ πολίτευμα πρέπει νὰ καταβάλλει ἓνα ὀρισμένο χρηματικὸ

¹⁰⁷⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 550d 11-12: «Διότι, πρῶτον, βρίσκουν λόγους νὰ ξοδεύουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, καὶ γι' αὐτὸ παίρνουν τὸ νόμο ὅπως τοὺς συμφέρει, παραβαίνοντάς τὸν καὶ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ γυναῖκες τους»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 149.

¹⁰⁷⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 550e 1-2: «Κι ἔπειτα, νομίζω, βλέποντας ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ προσπαθώντας νὰ τὸν μιμηθεῖ, γίνονται τελικὰ ὅλοι τοὺς ἴδιοι»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 149.

¹⁰⁷⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 550e 4-8: «Τοῦντεῦθεν τοίνυν, εἶπον, προϊόντες εἰς τὸ πρόσθεν τοῦ χρηματίζεσθαι, ὅσω ἂν τοῦτο τιμιώτερον ἡγῶνται, τοσούτῳ ἀρετὴν ἀτιμοτέραν. ἢ οὐχ οὕτω πλούτου ἀρετὴ διέστηκεν, ὥσπερ ἐν πλάστιγγι ζυγοῦ κεκίμενου ἐκατέρου, αἰετὸν ἀντίον ῥέποντε;»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 150.

¹⁰⁷⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 551a 1-2: «Τιμωμένου δὴ πλούτου ἐν πόλει καὶ τῶν πλουσίων ἀτιμοτέρα ἀρετὴ τε καὶ οἱ ἀγαθοί»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 150.

¹⁰⁸⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 551a 7-10: «Ἀντὶ δὴ φιλονίκων καὶ φιλοτίμων ἀνδρῶν φιλοχρηματισταὶ καὶ φιλοχρήματοι τελευτῶντες ἐγένοντο, καὶ τὸν μὲν πλούσιον ἐπαινοῦσιν τε καὶ θαυμάζουσι καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς ἄγουσι, τὸν δὲ πένητα ἀτιμάζουσι»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 150· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 220

ποσό που έχει θεσπιστεί από τον νόμο¹⁰⁸¹. αυτός ο τρόπος διακυβέρνησης, αποτελεί και ένα από τα μειονεκτήματα του πολιτεύματος, καθώς αποκλείονται από τα πολιτικά αξιώματα ικανοί πολίτες, διότι δεν διαθέτουν την απαιτούμενη οικονομική δυνατότητα. Ένα ακόμη μειονέκτημα είναι πως κατανάγκη η πόλη θα είναι χωρισμένη ανάμεσα στους πλούσιους και στους φτωχούς, επικρατώντας διαρκώς μία πάλη ανάμεσα στα δύο κοινωνικά στρώματα¹⁰⁸² και το εν λόγω πρόβλημα επεκτείνεται καθώς «πόλεμόν τινα πολεμῖν διὰ τὸ ἀναγκάζεσθαι ἢ χρωμένους τῷ πλήθει ὡπλισμένῳ δεδιέναι μᾶλλον ἢ τοὺς πολεμίους» και η επιχειρηματολογία συνεχίζεται «ἢ μὴ χρώμενος ὡς ἀληθῶς ὀλιγαρχικούς φανῆναι ἐν αὐτῷ τῷ μάχεσθαι, καὶ ἅμα χρήματα μὴ ἐθέλῃν εἰσφέρειν, ἅτε φιλοχρημάτων»¹⁰⁸³. Συνεπώς, μια πόλη που έχει ένα τέτοιου είδους πολίτευμα, είναι στην ουσία ανοχύρωτη έναντι των πολεμίων, καθώς οι έχοντες την εξουσία, οι οποίοι είναι λίγοι, φοβούμενοι την επανάσταση των πολλών δεν τους οπλίζουν, με αποτέλεσμα στην περίπτωση μάχης να πέλθει ήττα, καθώς η πόλη δεν θα είναι ενωμένη έναντι του αντιπάλου, διότι οι πολλοί έχουν διαφορετικά συμφέροντα από τους λίγους που κατέχουν την εξουσία.

¹⁰⁸¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 551a 12 – b 5: «Ὅταν, ἔτσι, φθάσουν εκεί, θεσπίζουν με νόμο ένα χρηματικό ποσό ως ὄριο για τη συμμετοχή στο ολιγαρχικό πολίτευμα. Ὅπου η ολιγαρχία είναι ισχυρότερη το ποσό αυτό είναι μεγαλύτερο, όπου είναι λιγότερο ισχυρή, μικρότερο, και με ρητή διάταξη απαγορεύουν σε ὅποιον η περιουσία του δεν φθάνει στο ορισμένο ὕψος να αναλαμβάνει πολιτικά αξιώματα· κι όλα αυτά ἢ τα επιβάλλουν δια της βίας με τα ὅπλα, ἢ, προτού να φθάσουν ως εκεί, στήνουν ένα τέτοιο καθεστώς με τις απειλές που εκτοξεύουν»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα*, σ. 150.

¹⁰⁸². Πλάτων, *Πολιτεία*, 551d 5-7: «Τὸ μὴ μίαν ἀλλὰ δύο ἀνάγκη εἶναι τὴν τοιαύτην πόλιν, τὴν μὲν πενήτων, τὴν δὲ πλουσίων, οἰκοῦντας ἐν τῷ αὐτῷ, ἀεὶ ἐπιβουλευόντας ἀλλήλοις».

¹⁰⁸³. *Ο.π.*, 551d 9 – e 4: «Αλλά ούτε και τούτο εδώ είναι καλό, ότι δηλαδή ίσως να μην έχουν καν τη δυνατότητα να πολεμούν, αφού θα είναι αναγκασμένοι ἢ να οπλίσουν τον κόσμο –κάτι που θα το φοβούνται περισσότερο απ’ όσο τους εχθρούς– ἢ πάλι να μην τον χρησιμοποιήσουν καθόλου, οπότε θα γίνει φανερό, ακριβώς επάνω στη βράση του πολέμου, ότι κυριολεκτικά είναι «ὀλίγων ἄρχοντες» (ολιγαρχικοί) κι επιπλέον, ἔτσι φιλοχρήματοι που θα είναι, δεν θα’ χουν τη διάθεση να συνεισφέρουν χρήματα»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 222.

Εκ των προλεχθέντων προκύπτει ένα ακόμη αρνητικό στοιχείο, καθώς στα ολιγαρχικά καθεστώτα υπάρχει πενία, εφόσον ο πλούτος συγκεντρώνεται στους ολίγους, και ως αποτέλεσμα υπάρχουν πολλοί «κακούργοι ἐν αὐταῖς εἶναι κέντρα ἔχοντας», με τους άρχοντες να χρησιμοποιούν βία για να την καταστείλουν¹⁰⁸⁴ και κυριαρχεί στους ανθρώπους η «ἀπαιδευσία», η «κακή τροφή» και η «κατάστασιν τῆς πολιτείας φήσομεν τοὺς τοιούτους αὐτόθι ἐγγίγνεσθαι»¹⁰⁸⁵. Το συμπέρασμα που εκμαιεύεται είναι πως αυτός ο τρόπος διακυβέρνησης προκαλεί παθογένειες εντός της πόλης, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της ζει στην πενία και είναι απαίδευτο.

Ο αντίστοιχος ανθρώπινος τύπος του ολιγαρχικού πολιτεύματος¹⁰⁸⁶ θα είναι «τοῦ φειδωλοῦ ἐκείνου καὶ ὀλιγαρχικοῦ γένοιτ' ἂν οἶμαι ὕος ὑπὸ τῷ πατρὶ τεθραμμένος ἐν τοῖς ἐκείνου ἡθεσι»¹⁰⁸⁷ και «βία δὴ καὶ οὗτος ἄρχων τῶν ἐν αὐτῷ ἡδονῶν, ὅσαι ἀναλωτικαὶ μὲν, χρηματιστικαὶ δὲ μὴ· αἱ δὴ οὐκ ἀναγκαῖαι κέκληνται»¹⁰⁸⁸. Ο εν λόγω χαρακτήρας μοιάζει με το ολιγαρχικό πολίτευμα, καθώς θεωρεί πως το χρήμα υπερτερεί των πάντων και είναι επίσης «φειδωλός» και «εργατικός», ικανοποιώντας μόνο τις δικές του επιθυμίες, «τὰ δὲ ἄλλα ἀναλώματα μὴ παρεχόμενος, ἀλλὰ δουλόμενος τὰς ἄλλας ἐπιθυμίας ὡς ματαίους»¹⁰⁸⁹.

¹⁰⁸⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 552e 1-3: «Μὴ οὖν οἴώμεθα, ἔφην ἐγώ, καὶ κακούργους πολλοὺς ἐν αὐταῖς εἶναι κέντρα ἔχοντας, οὓς ἐπιμελεία βία κατέχουσιν αἱ ἀρχαί».

¹⁰⁸⁵. Ο.π., 552e 5-7: «Και δεν θα πούμε ότι τέτοιοι άνθρωποι παρουσιάζονται εκεί από ἔλλειψη παιδείας, από κακή ανατροφή και κακή συγκρότηση της πολιτείας;».

¹⁰⁸⁶. Marc A. Johnstone, «Changing rulers in the Soul: Psychological transitions in *Republic* 8-9», σσ. 153-154.

¹⁰⁸⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 558c 11 – d 2: «Δεν εμφανίζεται άραγε με τον εξής τρόπο; Θα είναι, θαρρώ, ο γιος εκείνου του σφιχτοχέρη και ολιγαρχικού, αναθρεμμένος από τον πατέρα του σύμφωνα με τα δικά του ήθη»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 238.

¹⁰⁸⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 558d 4-6: «Σαν τον πατέρα του δε θα χαλιναγωγεί κι αυτός δια της βίας τις ηδονές μέσα του, όσες είναι πολυδάπανες χωρίς να του προσφέρουν χρήματα, αυτές δηλαδή που χαρακτηρίζονται ως μη αναγκαίες;»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 151.

¹⁰⁸⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 554a 5-8: «Επίσης ως προς το ότι θα είναι σφιχτοχέρης και εργατικός, που θα ικανοποιεί μόνο τις δικές του αναγκαίες επιθυμίες, απρόθυμος να

Ὡς προς την εξωτερική του εμφάνιση είναι απεριποίητος «καὶ ἀπὸ παντὸς περιουσίαν ποιούμενος, θησαυροποιὸς ἀνὴρ –οὗς δὴ καὶ ἐπαινεῖ τὸ πλῆθος [...]»¹⁰⁹⁰, ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ την πνευματική του καλλιέργεια, αὐτὴ δὲν τον ἔχει ἀπασχολήσει¹⁰⁹¹. Ὁ συγκεκριμένος τύπος ἀνθρώπου παρουσιάζει μέσα του μία διχοστασία, καθὼς λόγω ἑλλειψῆς καλλιέργειας γεννιούνται ἐπιθυμίες ἐνός κηφήνα καὶ ἄλλες που θα ταίριαζαν σε ἐπαίτες, οἱ ὁποῖες συγκρατοῦνται με δυσκολία, διότι ἔχει ἐφιστήσει την προσοχή του σε ἄλλα πράγματα¹⁰⁹², με τον πραγματικό του χαρακτήρα να ἀναδεικνύεται ὅταν καλεῖται να ἀναλάβει τὴ φροντίδα ὀρφανῶν, ὅπως καὶ σε ὁποιαδήποτε περίπτωση, «ὥστε πολλῆς ἐξουσίας λαβέσθαι τοῦ ἀδικεῖν»¹⁰⁹³.

Ὁ ὀλιγαρχικὸς ἀνθρώπος «ἐν τοῖς ἄλλοις συμβολαίοις» θεωρεῖται ἐντιμὸς καὶ με την αὐτοσυγκράτηση που ἐπιδεικνύει καταφέρνει να χαλιναγωγεῖ ὀρισμένες κακές ἐπιθυμίες του, ὅχι ἐπειδὴ πιστεύει πως αὐτό εἶναι τὸ ὀρθό, ἀλλὰ ἐνεκα τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ φόβου του για την περιουσία του¹⁰⁹⁴. Εἶναι ἐπομένως διχασμένος, καθὼς παρουσιάζει καλύτερες καὶ χειρότερες ἐπιθυμίες ἐκ των ὁποίων ἐπικρατοῦν οἱ πρώτες¹⁰⁹⁵. Για ὅλους

υποβληθεῖ σε ἄλλες δαπάνες καὶ ἑτοιμὸς να καταπιέσει τις ἄλλες ἐπιθυμίες ὡς μάταιες»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 151.

¹⁰⁹⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 554a 10 – b 1: «Καὶ κάπως ἀπεριποίητος στην εμφάνιση, εἶπα, που θα βγάζει καὶ ἀπὸ τὴ μύγα ξίγκι, ἀνθρώπος που σωρεῖ πλούτη, σαν αὐτοὺς που παινεύει ὁ κόσμος, ἢ μήπως δὲν θαῖ ναι τέτοιος ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρας που μοιάζει με τὸ ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 227.

¹⁰⁹¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 554b 4: «Οὐ γὰρ οἶμαι, ἦν δ' ἐγώ, παιδεία ὁ τοιοῦτος προσέσχηκεν».

¹⁰⁹². *Ο.π.*, 554b 7 – c 2: «Κηφηνῶδεις ἐπιθυμίας ἐν αὐτῷ διὰ τὴν ἀπαιδευσίαν μὴ φῶμεν ἐγγίγνεσθαι, τὰς μὲν πτωχικάς, τὰς δὲ κακούργους, κατεχομένας βία ὑπὸ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 227-228.

¹⁰⁹³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 554c 7-9: «Στις περιπτώσεις που ἀναλαμβάνουν τὴν ἐπιμέλεια ὀρφανῶν, ἐπίσης σε ὁποιαδήποτε ἀνάλογη περίπτωση που τους ἀφήνει μεγάλα περιθώρια να κάνουν μία ἀδικία».

¹⁰⁹⁴. *Ο.π.*, 554c 11 – d 3: «Ἄρ' οὖν οὐ τούτῳ δῆλον ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις συμβολαίοις ὁ τοιοῦτος, ἐν οἷς εὐδοκίμει δοκῶν δίκαιος εἶναι, ἐπιεικεῖ τινὲ ἑαυτοῦ βία κατέχει ἄλλας κακὰς ἐπιθυμίας ἐνοῦσας, οὐ πείθων ὅτι οὐκ ἄμεινον, οὐδ' ἡμερῶν λόγῳ, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ φόβῳ, περὶ τῆς ἄλλης οὐσίας τρέμων;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 228.

¹⁰⁹⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 254d 9 – e 11: «Οὐκ ἄρ' ἂν εἴη ἀστασίαστος ὁ τοιοῦτος ἐν ἑαυτῷ, οὐδὲ εἰς ἄλλα διπλοῦς τις, ἐπιθυμίας δὲ ἐπιθυμιῶν ὡς τὸ πολὺ κρατούσας ἂν ἔχοι βελτίους χειρόνων;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 228.

αυτούς τους λόγους, εξάγεται το συμπέρασμα πως ο ολιγαρχικός άνθρωπος «εὐσχημονέστερος ἂν πολλῶν εἴη», όμως «όμονοητικῆς καὶ ἡρμοσμένης τῆς ψυχῆς ἀληθῆς ἀρετὴ πόρρω ποι ἐκφεύγοι ἂν αὐτόν»¹⁰⁹⁶. Συνεπώς, ούτε ο ολιγαρχικός άνθρωπος θα μπορούσε να συμπορευτεί με την ἀρετή, όπως συνέβη και με τον τιμοκρατικό.

γ. Δημοκρατία

Το δημοκρατικό πολίτευμα¹⁰⁹⁷, του οποίου η μετάβαση από την ολιγαρχία συντελείται ἔνεκα της ἀπληστίας για το δεσπόζων ἀγαθό, από την ἀνάγκη δηλαδή να πλουτίσει κάποιος όσο το δυνατόν περισσότερο¹⁰⁹⁸. Ο τρόπος να επιτευχθεί πραγματοποιείται «ἄτε οἶμαι ἄρχοντες ἐν αὐτῇ οἱ ἄρχοντες διὰ τὸ πολλὰ κεκτηῖσθαι, οὐκ ἐθέλουσιν εἰργεῖν νόμῳ τῶν νέων ὅσοι ἂν ἀκόλαστοι γίνωνται, μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς ἀναλίσκειν τε καὶ ἀπολλύναι τὰ αὐτῶν, ἵνα ὠνούμενοι τὰ τῶν τοιούτων καὶ εἰσδανεῖζοντες ἔτι πλουσιότεροι καὶ ἐντιμότεροι γίνωνται»¹⁰⁹⁹. παρατηρούμε συνεπώς μια μορφή ἀθέμιτης κερδοσκοπίας με σκοπὸ την αὐξηση του πλούτου, χωρίς η ἐξουσία να ενδιαφέρεται για την ευημερία του πολίτη.

Σε μία πόλη που δίνεται κυρίαρχη σημασία στον πλούτο, οι πολίτες της δεν δύνανται ταυτόχρονα να διακατέχονται και από ἀρετή, καθώς

¹⁰⁹⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 554e 3-5: «Γι' αυτούς τους λόγους εἶμαι της γνώμης ὅτι ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος θα ἦταν πιο ευπρεπής ἀπὸ ἄλλους· η ἀληθινὴ όμως ἀρετὴ της μονιασμένης και ἀρμονικὰ τακτοποιημένης ψυχῆς θα ἦταν γι' αὐτόν κάτι ἀπιαστο».

¹⁰⁹⁷. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σσ. 21-25· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 153-158.

¹⁰⁹⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 555b 8-10: «Οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, μεταβάλλει μὲν τρόπον τινὰ τοιόνδε ἐξ ὀλιγαρχίας εἰς δημοκρατίαν, δι' ἀπληστίαν τοῦ προκειμένου ἀγαθοῦ, τοῦ ὡς πλουσιώτατον δεῖν γίγνεσθαι;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 230.

¹⁰⁹⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 555c 1-5: «Δεδομένου ὅτι στο ολιγαρχικὸ πολίτευμα οἱ ἄρχοντες εἶναι ἄρχοντες ἐπειδὴ ἔχουν μεγάλη πλούτη, δεν εἶναι, φαντάζομαι, διατεθειμένοι να ἀπαγορεύσουν με νόμο σε ὅσους νέους θα ἀποδεικνύονται ἀσωτοὶ να ξοδεύουν ἀσυλλόγιστα και να πετοῦν τις περιουσίες τους· κι αὐτὸ για να μποροῦν ἔπειτα οἱ ἴδιοι, ἀγοράζοντάς τες και δίνοντάς τους ἐνυπόθηκα δάνεια, να γίνονται ἀκόμη πιο πλούσιοι και πιο ἁκαουστοί;»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 154.

αναπόφευκτα θα υπερισχύει ένα από τα δύο, όπως μας έχει ήδη γνωστοποιηθεί από τα δυο πρώτα πολιτεύματα¹¹⁰⁰. Δίχως λοιπόν να φροντίζουν για την καλλιέργεια της ψυχής τους και ζώντας ακόλαστα, ορισμένες φορές συμβαίνει πολίτες σε ολιγαρχικά καθεστώτα, «οὐκ ἄγεννεῖς», να καταλήγουν φτωχοί¹¹⁰¹, με τους ιθύνοντες να μην έχουν την διάθεση να αποσοβήσουν το κακό όταν έρχεται, «εἰργοντες τὰ αὐτοῦ ὅπη τις βούλεται τρέπειν», ούτε «τῇδε ἢ αὖ κατὰ ἕτερον νόμον τὰ τοιαῦτα λύεται»¹¹⁰². Ο εν λόγω νόμος είναι αυτός που θα υποχρέωνε τους πολίτες να φροντίζουν για την αρετή, διότι «αν επιβαλλόταν διά νόμου οι εκούσιες ιδιωτικές συναλλαγές να γίνονται ως επί το πλείστον επί ἴδιο κίνδυνο του δανειστή, η οικονομική ζωή στην πόλη θα ήταν λιγότερο ξεδιάντροπη και αθλιότητες σαν αυτές που τώρα δα περιγράψαμε θα εμφανίζονταν σ' αυτήν σπανιότερα»¹¹⁰³. Οι άρχοντες όμως, αδιάφοροι πλέον για όλα τα άλλα, πλην του πώς θα αποκτήσουν περισσότερα χρήματα, έχουν καταλήξει να μην ενδιαφέρονται για την αρετή καθόλου περισσότερο από τους μη προνομιούχους¹¹⁰⁴.

¹¹⁰⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 555c 7 – d 1: «Οὐκοῦν δῆλον ἤδη τοῦτο ἐν πόλει, ὅτι πλουτὸν τιμᾶν καὶ σωφροσύνην ἅμα ἱκανῶς κτᾶσθαι ἐν τοῖς πολίταις ἀδύνατον, ἀλλ' ἀνάγκη ἢ τοῦ ἐτέρου ἀμελεῖν ἢ τοῦ ἐτέρου;»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 154· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 230.

¹¹⁰¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 555d 3-5: «Μη λαμβάνοντας λοιπόν καμιά φροντίδα κι αφήνοντας να ζει κανείς ακόλαστα, συμβαίνει κάποτε στις ολιγαρχίες ἄνθρωποι ὄχι τυχαῖοι να καταντούν φτωχοί».

¹¹⁰². *Ο.π.*, 556a 4-7: «Κι ούτε με τρόπο που είπαμε ἔχουν διάθεση να σβήσουν αὐτό το κακό τη στιγμή που πάει να φουντώσει, δηλαδή απαγορεύοντας στον καθένα να διαθέτει την περιουσία του ὅπως θέλει, ούτε πάλι με τοῦτο τον τρόπο, δηλαδή με τη θέσπιση ενός ἄλλου νόμου που να μπορεῖ να σταματήσῃ το κακό»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, II, *Πολιτεία*, σ. 231.

¹¹⁰³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 556a 9 – b 4: «Ὅς μετ' ἐκεῖνόν ἐστι δεύτερος καὶ ἀναγκάζων ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι τοὺς πολίτας. ἐὰν γὰρ ἐπὶ τῷ αὐτοῦ κινδύνῳ τὰ πολλὰ τις τῶν ἐκουσίων συμβολαίων προστάτῃ συμβάλλειν, χρηματίζονται μὲν ἂν ἦττον ἀναιδῶς ἐν τῇ πόλει, ἐλάττω δ' ἐν αὐτῇ φύοιτο τῶν τοιούτων κακῶν οἴων νυνδὴ εἵπομεν».

¹¹⁰⁴. *Ο.π.*, 556c 4-6: «Αὐτοὺς δὲ πλὴν χρηματισμοῦ τῶν ἄλλων ἡμεληκότας, καὶ οὐδὲν πλείω ἐπιμέλειαν πεποιημένους ἀρετῆς ἢ τοὺς πένητας;»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 155.

Μέσα από αυτή τη προβληματική, ο Σωκράτης καταλήγει με ποιόν τρόπο γεννιέται το δημοκρατικό πολίτευμα και σύμφωνα με το κείμενο, «δημοκρατία δὴ οἶμαι γίγνεται ὅταν οἱ πένητες νικήσαντες τοὺς μὲν ἀποκτείνωσι τῶν ἐτέρων, τοὺς δὲ ἐκβάλωσι, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐξ' ἴσου μεταδῶσι πολιτείας τε καὶ ἀρχῶν, καὶ ὡς τὸ πολὺ ἀπὸ κλήρων αἱ ἀρχαὶ ἐν αὐτῇ γίγνονται»¹¹⁰⁵ και «ἔστι γὰρ αὕτη ἡ κατάστασις δημοκρατίας, ἐάντε καὶ δι' ὅπλων γένηται ἐάντε καὶ διὰ φόβον ὑπεξεληθόντων τῶν ἐτέρων»¹¹⁰⁶. Εντύπωση προκαλεί πως η δημοκρατία εγκαθιδρύεται, κατά τον Πλάτωνα, μέσω της βίας και όσοι θεωρούνται εχθροί του καθεστώτος δολοφονούνται ή εξορίζονται, με τους υπόλοιπους να έχουν ίδια πολιτικά δικαιώματα και τα αξιώματα να δίδονται μέσω κλήρου και όχι ανάλογα με τις δυνατότητες του κάθε πολίτη.

Οι άνθρωποι στο δημοκρατικό πολίτευμα είναι «ἐλεύθεροι» και «ἐλευθερίας ἡ πόλις μεστή καὶ παρρησίας γίγνεται, καὶ ἐξουσία ἐν αὐτῇ ποιεῖν ὅτι τις βούλεται»¹¹⁰⁷. Σε μία τέτοια πολιτεία θα υπάρχει ποικιλομορφία ὅσον αφορά τους πολίτες της, και σύμφωνα με τον φιλόσοφο φαίνεται πως «καλλίστη αὕτη τῶν πολιτειῶν εἶναι», διότι «ὥσπερ ἱμάτιον ποικίλον πᾶσιν ἄνθεσι πεποικιλμένον, οὕτω καὶ αὕτη πᾶσιν ἡθεσιν πεποικιλμένη καλλίστη ἂν φαίνοιτο. καὶ ἴσως μὲν, ἦν δ' ἐγώ,

¹¹⁰⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 557a 2-5: «Και ένα δημοκρατικό πολίτευμα γεννιέται, υποθέτω, όταν οι φτωχοί, έχοντας υπερισχύσει, άλλους τους σκοτώνουν, κι άλλους τους εξορίζουν, στους υπόλοιπους όμως δίνουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα και την ίδια συμμετοχή στα αξιώματα στη βάση της ισότητας, κι ως επί το πλείστον τα αξιώματα σ' αυτό το πολίτευμα τα αναθέτουν με κλήρο»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 155· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 233-234.

¹¹⁰⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 557a 6-8: «Πραγματικά, είπε, έτσι εγκαθιδρύεται η δημοκρατία, είτε με τα όπλα γίνεται αυτό είτε επειδή οι άλλοι φοβούνται και αποσύρονται»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 156· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 234.

¹¹⁰⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 557b 4-6: «Πρώτα από όλα θα είναι ελεύθεροι, και η πολιτεία θα είναι ξέχειλη από ελευθερία κι αδέσμευτη έκφραση γνώμης, και θα 'ναι στην εξουσία του καθενός να κάνει ό,τι θέλει»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 156.

καὶ ταύτην, ὥσπερ οἱ παῖδές τε καὶ αἱ γυναῖκες τὰ ποικίλα θεώμενοι, καλλίστην ἂν πολλοὶ κρίνειαν»¹¹⁰⁸.

Σε ένα τέτοιο πολιτικό σχῆμα θα υπάρχουν πολλών ειδών πολιτεύματα και σε κανέναν πολίτη δεν καθίσταται υποχρεωτικό να αναλάβει κάποιο αξίωμα, ακόμη και αν διαθέτει τα προσόντα, ούτε να υπακούει στις διαταγές άλλων, να πηγαίνει στον πόλεμο, όταν οι άλλοι πηγαίνουν ή να ζει ειρηνικά, όταν πράττεται από τους υπόλοιπους, εάν δεν το επιθυμεί ή αν και δεν επιτρέπεται από το νόμο να έχει κάποιο αξίωμα ή να είναι δικαστής, αυθαίρετα να το παίρνει και να δικάζει¹¹⁰⁹. Ο φιλόσοφος διαπιστώνει πως η δημοκρατία είναι ένα «ευχάριστο» πολίτευμα, «ἀναρχο» και «παρδαλό», που «ἔχοι ἂν καὶ τούτων ἄλλα ἀδελφὰ δημοκρατία, καὶ εἴη, ὥς ἔοικεν, ἡδεῖα πολιτεία καὶ ἀναρχος καὶ ποικίλη, ἰσότητά τινα ὁμοίως ἴσοις τε καὶ ἀνίσοις διανέμουσα»¹¹¹⁰. Στην περιγραφή του δημοκρατικού πολιτεύματος, ὅπως και του αντίστοιχου ανθρώπινου χαρακτήρα, ο Πλάτων «ασκεί την συγγραφική δεξιότητά του προς την κωμικότητα μάλλον», χωρίς να ασκεί έντονη κρητική ὅπως στο πολίτευμα της ολιγαρχίας¹¹¹¹.

¹¹⁰⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 557c 4-9: «Φαίνεται, εἶπα ἐγώ, πως εἶναι ἡ πιο ὁμορφὴ ἀπὸ ὅλες τις πολιτείες: Σαν ρούχο παρδαλό, στολισμένο με κάθε λογῆς πλουμῖδια, ἔτσι καταστόλιστη καθὼς εἶναι ἡ πολιτεία αὐτὴ με ὅλους τοὺς ἀνθρώπινους χαρακτήρες καὶ τὰ ἦθη, θα μπορούσε νὰ φαντάζει ἡ πιο ὁμορφὴ ἀπὸ ὅλες. Καὶ ἴσως, εἶπα, πολλοὶ ἄνθρωποι, ὅπως κάνουν τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γυναῖκες μόλις δουν παρδαλὰ πράγματα, νὰ τὴν κρίνουν κίόλας ὡς τὴν πιο ὁμορφὴν»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 156.

¹¹⁰⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 557e 2 – 558a 1: «Τὸ δὲ μηδεμίαν ἀνάγκην, εἶπον, εἶναι ἄρχειν ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, μηδ' ἂν ἥς ἱκανὸς ἄρχειν, μηδὲ αὐτὸς ἄρχεσθαι, ἐὰν μὴ βούλη, μηδὲ πολεμεῖν πολεμούντων, μηδὲ εἰρήνην ἄγειν τῶν ἄλλων ἀγόντων, ἐὰν μὴ ἐπιθυμῇς εἰρήνης, μηδὲ αὐτὸς, ἐὰν τις ἄρχειν νόμος σε διακωλύῃ ἢ δικάζειν, μηδὲν ἦττον καὶ ἄρχειν καὶ δικάζειν»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 236.

¹¹¹⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 558c 3-6· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 157.

¹¹¹¹. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σ. 21· πβ. Ευαγγελία Μαραγγιανού, «Ὁ σωστός πολιτικός εἶναι ἢ ὄχι κατὰ τὸν Πλάτωνα υπεράνω τῶν νόμων;», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 23-24 (1993-1994), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνῶν, σ. 149: «Ὁ φιλόσοφος δὲν ἐνδιαφέρεται ἀν τὸ κράτος τοῦ θα εἶναι μοναρχία ἢ ἀριστοκρατία· μόνο τὴ διακυβέρνηση τῶν πολλῶν ἀποκλείει, ἐπεὶ τὴ θεωρεῖ

Στο σημείο αυτό εγείρεται το ερώτημα ποιες επιθυμίες είναι αναγκαίες και ποιες όχι, με τον φιλόσοφο να αποκρίνεται πως όσες δεν μπορούν να αποφευχθούν και αυτές που μας ωφελούν, χαρακτηρίζονται αναγκαίες¹¹¹², ενώ, εκείνες που μπορούμε να τις αποφύγουμε και που όταν ενυπάρχουν στην ψυχή, «δεν ασκούν επάνω της καμιά αγαθή επίδραση, ορισμένες μάλιστα επενεργούν και άσχημα», αυτές χαρακτηρίζονται ως μη αναγκαίες¹¹¹³. Ως παράδειγμα για την πρώτη κατηγορία φέρει την επιθυμία για φαγητό, «μέχρι υγείας τε καὶ εὐεξίας καὶ αὐτοῦ σίτου τε καὶ ὄψου ἀναγκαῖος»¹¹¹⁴, καθώς καλύπτει και τις δυο προαναφερθείσες παραμέτρους, διότι είναι και ωφέλιμο και αναγκαίο για τη διατήρηση του ανθρώπου στη ζωή¹¹¹⁵. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει η επιθυμία για φαγητό που σκοπό έχει την απόλαυση και «τί δὲ ἢ πέρα τούτων καὶ ἀλλοίων ἐδεσμάτων ἢ τοιούτων ἐπιθυμία, δυνατὴ δὲ κολαζομένη ἐκ νέων καὶ παιδευομένη ἐκ τῶν πολλῶν ἀπαλλάττεσθαι, καὶ βλαβερὰ μὲν σώματι, βλαβερὰ δὲ ψυχῇ πρὸς τε φρόνησιν καὶ τὸ σωφρονεῖν; ἄρ᾽ αὖ γε ὁρθῶς οὐκ ἀναγκαία ἂν καλοῖτο;»¹¹¹⁶.

καταστροφική. Και τούτο γιατί πιστεύει ότι μόνο μ' ένα μικρό αριθμό κυβερνώντων είναι δυνατό να εφαρμοστεί η πολιτική επιστήμη, αφού μόνο λίγοι την κατέχουν».

¹¹¹². Πλάτων, *Πολιτεία*, 558d 11 – e 3: «Οὐκοῦν ἄς τε οὐκ ἂν οἴοι τ' εἶμεν ἀποτρέψαι, δικαίως ἂν ἀναγκαῖαι καλοῖντο, καὶ ὅσαι ἀποτελούμεναι ὠφελοῦσιν ἡμᾶς; τούτων γὰρ ἀμφοτέρων ἐφίεσθαι ἡμῶν τῇ φύσει ἀνάγκη· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 238-239.

¹¹¹³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 559a 3-6: «Τί δε; ἄς γέ τις ἀπαλλάξειεν ἄν, εἰ μελετῶ ἐκ νέου, καὶ πρὸς οὐδὲν ἀγαθὸν ἐνοῦσαι δρῶσιν, αἱ δὲ καὶ τούναντίον, πάσας ταύτας εἰ μὴ ἀναγκαίους φαῖμεν εἶναι, ἄρ' οὐ καλῶς ἂν λέγοιμεν;».

¹¹¹⁴. *Ο.π.*, 559a 11 – b 1: «Ἀραγε ἡ επιθυμία για φαγητό, με ὅριο τη διατήρηση της υγείας και της ευεξίας του σώματος, δηλαδή απλώς για ψωμί και για κάποιο προσφάγι, δεν θα ήταν μια αναγκαία επιθυμία;».

¹¹¹⁵. *Ο.π.*, 559b 3-4: «Ἡ μὲν γέ που τοῦ σίτου κατ' ἀμφοτέρω ἀναγκαία, ἥ τε ὠφέλιμος ἥ τε <μὴ> παῦσαι ζῶντα δυνατή».

¹¹¹⁶. *Ο.π.*, 559b 8 – c 1: «Τι γίνεται όμως με την επιθυμία για φαγητά πέρα από αυτά, διαφορετικά ή και παρόμοια; Αν από νεαρή κιόλας ηλικία η επιθυμία αυτή περιορίζεται και δέχεται την επίδραση της αγωγής, στις περισσότερες περιπτώσεις εξαφανίζεται· και είναι βλαβερή για το σώμα αυτή η επιθυμία αλλά και για την ψυχή, σε σχέση με τη φρονιμάδα και τη σωφροσύνη της. Αραγε δεν θα ήταν σωστό να την χαρακτηρίζε κανείς ως μη αναγκαία;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 239.

Η μετάβαση από το ολιγαρχικό στο δημοκρατικό καθεστώς πραγματοποιείται «ὅταν νέος, τεθραμμένος ὡς νυνδὴ ἐλέγομεν ἀπαιδεύτως τε καὶ φειδωλῶς, γεύσῃται κηφήνων μέλιτος, καὶ συγγένηται αἰθῶσι θηρσὶ καὶ δεινοῖς, παντοδαπὰς ἡδονὰς καὶ ποικίλας καὶ παντοίως ἐχούσας δυναμένοις σκευάζειν, ἐνταῦθα που οἶον εἶναι ἀρχὴν αὐτῷ μεταβολῆς ... ὀλιγαρχικῆς τῆς ἐν ἑαυτῷ εἰς δημοκρατικὴν»¹¹¹⁷. Οι ηδονές αυτές ἐν τέλει «κυριεύουν τὴν ἀκρόπολιν τῆς ψυχῆς τοῦ νέου, καθὼς ἀντιλαμβάνονται ὅτι εἶναι ἀδειανὴ ἀπὸ γνώσεις καὶ προσπάθειες ευγενικές, ἀδειανὴ καὶ ἀπὸ ἀληθινῶν στοχασμῶν, που εἶναι οἱ καλύτεροι φρουροὶ καὶ φύλακες στὶς καρδιές ἀνθρώπων ἀγαπητῶν στοὺς θεοὺς»¹¹¹⁸ καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία καταλήγει πῶς «κι ἔτσι, ἀντὶ γιὰ τοὺς φύλακες αὐτοὺς, ὁρμούν μέσα καὶ πιάνουν τὸν ἴδιο αὐτὸ τρόπο ψυχῆς ἐνός τέτοιου νέου λόγια καὶ γνώμες κίβδηλες καὶ κενόδοξες»¹¹¹⁹. Ο δημοκρατικὸς ἄνθρωπος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ προλεχθέντα, καταπιεσμένος ἀπὸ τὸ ολιγαρχικὸ καθεστῶς, ἀκολουθεῖ ἕναν ἄσωτο βίον καὶ ἐνεκὰ τοῦ ἀπαιδευτοῦ χαρακτήρα τοῦ κατακλύζεται ἀπὸ τὶς ηδονές, με τὴν ἀρετὴ νὰ μὴν υφίσταται σὲ καμία ἐκφάνση τῆς ζωῆς του, καθὼς ἡ φιλοχρηματία καὶ ἐν γένει ὁποιαδήποτε ἡδονὴ δὲν μποροῦν νὰ σχετίζονται με τὴν ἀρετή.

δ. Τυραννία

¹¹¹⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 559d 7 – e 2: «Ὅταν ἕνας νέος ἀναθρεμμένος, ὅπως τώρα δὲ λέγαμε, μέσα στὴν ἀμορφωσιά καὶ τὴν τσιγκουνιά, γευτεῖ τὸ μέλι τῶν κηφήνων καὶ συγχρωτιστεῖ με θεριά ἀγρία καὶ επικίνδυνα που ἔχουν τὸν τρόπο νὰ του σερβίρουν κάθε λογῆς ηδονές, τὶς πιο παρδαλές καὶ τὶς πιο παράξενες, κάπου ἐδῶ νὰ φανταστεῖς ὅτι ξεκινάει ἡ ἀλλαγὴ τῆς ολιγαρχικῆς φύσης μέσα του σὲ δημοκρατικὴ».

¹¹¹⁸. *Ο.π.*, 560b 7-10: «Τελετώσαι δὴ οἶμαι κατέλαβον τὴν τοῦ νέου τῆς ψυχῆς ἀκρόπολιν, αἰσθόμεναι κενὴν μαθημάτων τε καὶ ἐπιτηδευμάτων καλῶν καὶ λόγων ἀληθῶν, οἱ δὲ ἄριστοι φρουροὶ τε καὶ φύλακες ἐν ἀνδρῶν θεοφιλῶν εἰσι διανοίαις»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 242.

¹¹¹⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 560c 2-3: «Ψευδεῖς δὲ καὶ ἀλαζόνες οἶμαι λόγοι τε καὶ δόξαι ἀντ' ἐκείνων ἀναδραμόντες κατέσχον τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ τοιούτου».

Το τελευταίο πολίτευμα που θα εξετασθεί είναι αυτό της τυραννίας¹¹²⁰, το οποίο προέρχεται από τη δημοκρατία, στην οποία το ύψιστο αγαθό είναι η ελευθερία, καθώς «τοῦτο γάρ που ἐν δημοκρατουμένη πόλει ἀκούσαις ἂν ὥς ἔχει τε κάλλιστον καὶ διὰ ταῦτα ἐν μόνῃ ταύτῃ ἄξιον οἰκεῖν ὅστις φύσει ἐλεύθερος»¹¹²¹. Όταν όμως επικρατεί κατάχρηση της ελευθερίας και παραμέληση όλων των υπόλοιπων, η δημοκρατία ανατρέπεται και οδηγούμαστε στην τυραννία¹¹²², όπου από την «αχαλίνωτη ελευθερία» οδεύουμε στην «πιο μεγάλη και πιο άγρια δουλεία»¹¹²³.

Ο τυραννικός άνθρωπος γεννιέται όταν ο πολίτης υποταγμένος στις ηδονές και τις επιθυμίες του φτάνει σε κατάσταση τρέλας και μανίας· εάν βρει μέσα του γνώμες ή επιθυμίες καλές και με αίσθημα ντροπής, δεν τις αποδέχεται αλλά τις νεκρώνει, ώσπου η ψυχή του να μην έχει ίχνος σωφροσύνης παρά μόνο μανίας¹¹²⁴. Οι λόγοι που κάποιος γίνεται τύραννος είναι τρεις με τον πρώτο να είναι ο έρωτας, με δεύτερο τη μέθη που προσδίδει στον άνθρωπο κάτι το τυραννικό και τρίτο εκείνον που διακατέχεται από μανία, που θεωρεί πως μπορεί να εξουσιάζει ανθρώπους,

¹¹²⁰. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σσ. 23-29· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 158-164.

¹¹²¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 562b 12, d 1-2: «Την ελευθερία, είπα. Γιατί σε μια πόλη με δημοκρατικό πολίτευμα αυτό θα ακούσεις ότι είναι το πιο όμορφο πράγμα σ' αυτήν και ότι για τούτο η πόλη είναι η μόνη, στην οποία αξίζει να ζει ένας άνθρωπος από τη φύση του ελεύθερος».

¹¹²². Ο.π., 562c 4-6: «Ἄρ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὅπερ ἦα νυνδὴ ἐρῶν, ἢ τοῦ τοιούτου ἀπληστία καὶ ἡ τῶν ἄλλων ἀμέλεια καὶ ταύτην τὴν πολιτείαν μεθίστησιν τε καὶ παρασκευάζει τυραννίδος δεηθῆναι;»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 159.

¹¹²³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 564a 6-8: «Εἰκότως τοίνυν, εἶπον, οὐκ ἐξ ἄλλης πολιτείας τυραννὶς καθίσταται ἢ ἐκ δημοκρατίας, ἐξ οἷμαι τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας δουλεία πλείστη τε καὶ ἀγριωτάτη»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 247.

¹¹²⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 573a 4 – b 3: «Οὐκοῦν ὅταν δὴ περὶ αὐτὸν βομβοῦσαι αἱ ἄλλαι ἐπιθυμίαι θυμιαμάτων τε γέμουσαι καὶ μύρων καὶ στεφάνων καὶ οἶνων καὶ τῶν ἐν ταῖς τοιαύταις συνουσίαις ἡδονῶν ανειμένων, ἐπὶ τὸ ἔσχατον αὐξοῦσαί τε καὶ τρέφουσαι πόθου κέντρον ἐμποιήσωσι τῷ κηφῆνι, τότε δὴ δορυφορεῖ τε ὑπὸ μανίας καὶ οἰστρᾶ οὗτος ὁ προστάτης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐάν τινας ἐν αὐτῷ σχυνομένας, ἀποκτείνει τε καὶ ἔξω ὠθεῖ παρ' αὐτοῦ, ἕως ἂν καθήρη σωφροσύνης, μανίας δὲ πληρώσῃ ἐπακτοῦ»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 324.

ακόμη και θεούς¹¹²⁵. Επομένως, τύραννος γίνεται κάποιος όταν η ιδιοσυγκρασία του ή ο τρόπος της ζωής του ή και τα δύο τον κατευθύνουν προς τη μέθη, τον έρωτα και την παραφροσύνη¹¹²⁶.

Ο βίος του τώρα, είναι έκλυτος και ως απότοκο του φέρει χρέη και δάνεια¹¹²⁷. Οι άνθρωποι αυτοί, «ὕπὸ κέντρων ἐλαυνομένους τῶν τε ἄλλων ἐπιθυμιῶν καὶ διαφερόντως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἑρωτος, πάσαις ταῖς ἄλλες ὥσπερ δορυφόροις ἡγουμένου, οἰστρᾶν καὶ σκοπεῖν τίς τι ἔχει, ὃν δυνατόν ἀφελέσθαι ἀπατήσαντα ἢ βιασάμενον»¹¹²⁸, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο, για ασήμαντη αφορμή, «τὴν πάλαι φίλην καὶ ἀναγκαίαν μητέρα, ἣ ἔνεκα ὠραίου νεωστὶ φίλου γεγονότος οὐκ ἀναγκαίου τὸν ἄωρόν τε καὶ ἀναγκαῖον πρεσβύτην πατέρα καὶ τῶν φίλων ἀρχαιότατον δοκεῖ ἂν σοι ὁ τοιοῦτος πληγαῖς τε δοῦναι καὶ καταδουλώσασθαι ἂν αὐτοὺς ὑπ' ἐκείνοις, εἰ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν ἀγάγοιτο»¹¹²⁹.

Όταν στην πόλη πληθύνουν οι τυραννικοί άνθρωποι και οι ακόλουθοι αυτών και συνειδητοποιήσουν την αριθμητική υπεροχή τους,

¹¹²⁵. Πλάτων, Πολιτεία, 573b 9 – c 5· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, Πολιτεία, II, σ. 324.

¹¹²⁶. Πλάτων, Πολιτεία, 573c 7-9: «Τυραννικός δε, ἦν δ' ἐγώ, ὦ δαιμόνιαι, ἀνὴρ ἀκριβῶς γίγνεται, ὅταν ἡ φύσει ἢ ἐπιτηδεύμασι ἢ ἀμφοτέροις μεθυστικός τε καὶ ἐρωτικός καὶ μελαγχολικός γένηται».

¹¹²⁷. Ο.π., 573d 7 – e 1.

¹¹²⁸. Ο.π., 573e 3 – 574a: «Κι όταν πια σωθούν όλα, οι πολλές και σφοδρές επιθυμίες που είναι φωλιασμένες μέσα τους δεν θα χαλούν τον κόσμο; Κι αυτοί, κυνηγημένοι από τα τσιμπήματα των επιθυμιών και προπαντός από τον Έρωτα τον ίδιο που προπορεύεται, με τις άλλες όλες να τον ακολουθούν σαν δορυφόροι του, δεν θα κάνουν σαν τρελοί και δε θα ψάχνουν να δουν τί έχει ο ένας κι ο άλλος που θα μπορούσαν να του το πάρουν, εξαπατώντας τον ή δια της βίας;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, Πολιτεία, II, σ. 327.

¹¹²⁹. Πλάτων, Πολιτεία, 574b 12 – c 5: «Αλλά για το όνομα του Δία, θα μπορούσε να περάσει από το μυαλό σου, Αδείμαντε, ότι ο άνθρωπος αυτός, για χάρη μιας φιλενάδας χτεσινής που δεν τον συνδέει μαζί της κανένας βαθύτερα αναγκαίος δεσμός, θα ήταν δυνατόν να σηκώσει χέρι σ' ένα πρόσωπο από παλιά αγαπημένο και δεμένο μαζί του με δεσμούς αίματος, τη μητέρα του, ή ότι για χάρη ενός ομορφούλη, που τον έπιασε φίλο πρόσφατα χωρίς να τον συνδέει μαζί του τίποτα αναγκαίο, θα μπορούσε να χτυπήσει τον γέροντα πια πατέρα του, που μαζί του τον δένει ο δεσμός του αίματος κι είναι γι' αυτόν ο πιο παλιός του φίλος, κι ότι θα ήταν ποτέ δυνατόν ο άνθρωπος αυτός να κάνει τους γονείς του δούλους εκείνων, αν τους έφερνε μέσα στο ίδιο σπίτι;».

τότε και «μετὰ δήμου ἀνοίας», γεννούν έναν τύραννο εκείνον που ανάμεσά τους έχει τον μεγαλύτερο τύραννο στην ψυχή του¹¹³⁰. Ο τυραννικός άνθρωπος λοιπόν, έχει ομοιότητες με την πόλη που διοικείται υπό τυραννικό καθεστώς, όπως και ο δημοκρατικός με το δημοκρατικό πολίτευμα και αντίστοιχα όλα τα υπόλοιπα¹¹³¹. Καθώς λοιπόν κάθε πολίτευμα σχετίζεται με το άλλο ως προς την αρετή και την ευδαιμονία, το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στους αντίστοιχους χαρακτήρες¹¹³².

Εν συνεχεία, τίθεται το ερώτημα «τί οὖν ἀρετῇ τυραννουμένη πόλις πρὸς βασιλευομένην οἶαν τὸ πρῶτον δηλθόμεν»¹¹³³ με τον Σωκράτη να επάγεται πως πρόκειται για δύο εκ διαμέτρου αντίθετα πολιτεύματα, καθώς στη μια περίπτωση, αυτή της βασιλείας, η πόλη είναι καλύτερη από όλες τις υπόλοιπες και στην άλλη, αυτή της τυραννίας, η χειρότερη¹¹³⁴ και «δῆλον παντὶ ὅτι τυραννουμένης μὲν οὐκ ἔστιν ἀθλιωτέρα, βασιλευομένης δὲ οὐκ εὐδαιμονεστέρα»¹¹³⁵.

Η ψυχή του τυραννικού ανθρώπου θα είναι γεμάτη από περισσή δουλεία και ανελευθερία και ὅτι «ἐπιεικέστατο» υπήρχε, διατελεί πλέον υπό καθεστώς δουλείας, ενώ ένα μικρό κομμάτι της και μάλιστα το «μοχθηρότατον» και «μανικώτατον» εξουσιάζει δεσποτικά¹¹³⁶. Συνεπώς μια

¹¹³⁰. Ο.π., 575c 4 – d 1: «Ὅταν γὰρ δὴ πολλοὶ ἐν πόλει γένωνται οἱ τοιοῦτοι καὶ ἄλλοι οἱ συνεπόμενοι αὐτοῖς, καὶ αἰσθῶνται ἑαυτῶν τὸ πλῆθος, τότε οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν τύραννον γεννῶντες μετὰ δήμου ἀνοίας ἐκείνον, ὃς ἂν αὐτῶν μάλιστα αὐτὸς ἐν αὐτῷ μέγιστον καὶ πλεῖστον ἐν τῇ ψυχῇ τύραννον ἔχη».

¹¹³¹. Ο.π., 576c 6-8: «Ἄλλο τι οὖν, ἣν δ' ἐγώ, ὃ γε τυραννικός κατὰ τὴν τυραννουμένην πόλιν ἂν εἶη ὁμοιότητι, δημοτικός δὲ κατὰ δημοκρατουμένην, καὶ οἱ ἄλλοι οὕτω».

¹¹³². Ο.π., 576c 10-11: «Οὐκοῦν, ὅτι πόλις πρὸς πόλιν ἀρετῇ καὶ ευδαιμονία, τοῦτο καὶ ἀνὴρ πρὸς ἄνδρα».

¹¹³³. Ο.π., 576d 2-3: «Ποία σχέσις, ἐπομένως, ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀνάμεσα σε μια πόλη που την κυβερνάει ένας τύραννος και σε μια πόλη βασιλευόμενη σαν αυτή που περιγράψαμε στην αρχή».

¹¹³⁴. Ο.π., 576d 4: «Ἡ μὲν ἀρίστη, ἡ δὲ κακίστη».

¹¹³⁵. Ο.π., 576e 3-5: «Κι εἶναι ὀλοφάνερο στον καθένα ὅτι δεν ὑπάρχει πόλη πιο ἀξιολύπητη ἀπὸ αὐτὴν με τὸ τυραννικό πολίτευμα, κι ἄλλη καμιά πιο ευτυχισμένη ἀπὸ τὴ βασιλευόμενη».

¹¹³⁶. Ο.π., 577d 1-5: «Εἰ οὖν, εἶπον, ὁμοῖος ἀνὴρ τῇ πόλει, οὐ καὶ ἐν ἐκείνῳ ἀνάγκη τὴν αὐτὴν τάξιν ἐνεῖναι, καὶ πολλῆς μὲν δουλείας τε καὶ ανελευθερίας γέμειν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ

τέτοια ψυχή δεν μπορεί να πράξει αυτοβούλως και όντας έρμαιο των παθών είναι πάντα με «ταραχή» και «μεταμέλεια»¹¹³⁷. Και καθώς μια τέτοια πόλη θα διακατέχεται από πενία, το ίδιο ακριβώς θα συμβαίνει και στην αντίστοιχη ψυχή: θα είναι πάντα φτωχή, άπληστη και έμπλεα φόβου¹¹³⁸.

Για τον Σωκράτη, ο πραγματικός τύραννος είναι και πραγματικός δούλος διότι, «τὰς μεγίστας θωπείας καὶ δουλείας καὶ κόλαξ τῶν πονηροτάτων, καὶ τὰς ἐπιθυμίας οὐδ' ὅπως οἰοῦν ἀποπιμπλᾶς, ἀλλὰ πλείστων ἐπιδεέστατος καὶ πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίσταιται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου, σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης, εἶπερ τῇ τῆς πόλεως διαθέσει ἥς ἄρχει ἔοικεν»¹¹³⁹. Επίσης, ένας τέτοιος άνθρωπος, «ἀνάγκη καὶ εἶναι καὶ ἔτι μᾶλλον γίγνεσθαι αὐτῷ ἢ πρότερον διὰ τὴν ἀρχὴν φθονερῶ, ἀπίστω, ἀδίκῳ, ἀφίλῳ, ἀνοσίῳ καὶ πάσης κακίας πανδοκεῖ τε καὶ τροφεῖ, καὶ ἐξ ἀπάντων τούτων μάλιστα μὲν αὐτῷ δυστυχεῖ εἶναι, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς πλησίον αὐτῷ τοιούτους ἀπεργάζεσθαι»¹¹⁴⁰.

ταῦτα αὐτῆς τὰ μέρη δουλεύειν, ἅπερ ἦν ἐπιεικέστατα, μικρὸν δὲ καὶ τὸ μοχθηρότατον καὶ μανικώτατον δεσπόζειν;».

¹¹³⁷. Ο.π., 577e 1-3: «Καὶ ἡ τυραννουμένη ἄρα ψυχὴ ἤκιστα ποιήσει ἂν βουλευθῇ, ὡς περὶ ὅλης εἰπεῖν ψυχῆς· ὑπὸ δὲ οἴστρου αἰεὶ ἐλκομένη βία ταραχῆς καὶ μεταμελείας μεσθί ἔσται».

¹¹³⁸. Ο.π., 577e 5 - 578a 5· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 335.

¹¹³⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 579d 9 – e 6: «Σταλήθεια, επομένως, ἔστω κι αν κάποιοι δεν το παραδέχονται, ο πραγματικός τύραννος είναι και πραγματικά δούλος, αναγκασμένος να χαϊδολογᾷ και να υπηρετῇ, ένας κόλακας των πιο ελεεινῶν ανθρώπων, ο οποίος δεν μπορεί ούτε τόσο να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του αλλά αντιθέτως, ἅμα ξέρει κανείς να κοιτάξει ολόκληρη την ψυχή του, είναι φανερό πως του λείπουν εντελῶς ἕνα σωρὸ πράγματα και πως είναι πραγματικά φτωχός, γεμάτος φόβο σε ὅλη του τη ζωή, ὅλο σφαδασμούς και ὀδύνες, αν τωόντι η κατάσταση του μοιάζει με την πόλη την οποία εξουσιάζει»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 339.

¹¹⁴⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 580a 1-7: «Κι εκτός από τούτο θα τον φορτώσουμε ακόμη τον άνθρωπο αυτό και με ὅσα εἶπαμε πρωτύτερα, ὅτι δηλαδή κατανάγκη, λόγω της εξουσίας που θα ἔχει στα χέρια του, θα εἶναι, και θα γίνεται ακόμη περισσότερο απ' ὅτι ἦταν πρωτύτερα, φθονερός, δόλιος, ἀδίκος, χωρίς φίλους, χωρίς ιερό και ὅσιο, ἕνα δοχεῖο που θα δέχεται και θα καλλιεργεῖ κάθε λογῆς κακία, και που εξαιτίας ὅλων αυτῶν θα εἶναι πρωτίστως ο ἴδιος δυστυχισμένος, αλλά και πηγὴ δυστυχίας, ἔπειτα, για τους γύρω του»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σσ. 339-341.

Όσον αφορά την κατάταξη των πολιτευμάτων ως προς την αρετή και την κακία¹¹⁴¹, την ευτυχία και τη δυστυχία, αυτή θα πραγματοποιηθεί με φθίνουσα σειρά¹¹⁴². Θα καταταχθούν «κατά τη σειρά που μπήκαν στη σκηνή –σαν να΄ ταν τραγικοί χοροί»¹¹⁴³ και «μισθωσώμεθα οὖν κήρυκα, ἦν δ’ ἐγώ, ἢ αὐτὸς ἀνείπω ὅτι ὁ Ἀρίστωνος υἱὸς τὸν ἄριστόν τε καὶ δικαιοτάτον εὐδαιμονέστατον ἔκρινε, τοῦτον δ’ εἶναι τὸν βασιλικώτατον καὶ βασιλεύοντα αὐτοῦ, τὸν δὲ κάκιστόν τε καὶ ἀδικώτατον ἀθλιώτατον, τοῦτον δὲ αὖ τυγχάνειν ὄντα ὅς ἂν τυραννικώτατος ὦν ἑαυτοῦ τε ὅτι μάλιστα τυραννῇ καὶ τῆς πόλεως»¹¹⁴⁴.

Ο νομοθέτης πρέπει «πάντα πολέμου χάριν τὰ νόμιμα τιθέναι», σε αντίθεση με τον φιλόσοφο που πιστεύει πως «τοῦτο μὲν πρὸς μίαν ἀρετὴν οὐσῶν τεττάρων κελεύει τίθεσθαι τοὺς νόμους, δέοι δὲ δὴ πρὸς πᾶσαν μὲν βλέπειν, μάλιστα δὲ καὶ πρὸς πρώτην τὴν τῆς συμπάσης ἡγεμόνα ἀρετῆς, φρόνησις δ’ εἴη τοῦτο καὶ νοῦς καὶ δόξα μετ’ ἔρωτός τε καὶ ἐπιθυμίας τούτοις ἐπομένης»¹¹⁴⁵. Αυτό πρέπει να συμβαίνει, διότι δίχως τη φρόνηση είναι επισφαλές να διατυπώνονται επιθυμίες, καθώς ορισμένες φορές

¹¹⁴¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 580b 5-7: «Ἀλλὰ ῥαδίᾳ, ἔφη, ἡ κρίσις. καθάπερ γὰρ εἰσῆλθον ἔγωγε ὥσπερ χοροὺς κρίνω ἀρετῇ καὶ κακίᾳ καὶ εὐδαιμονίᾳ καὶ τῷ ἐναντίῳ».

¹¹⁴². *Ο.π.*, 580a 9 – b 8.

¹¹⁴³. *Ο.π.*, 580b 5-7.

¹¹⁴⁴. *Ο.π.*, 580b 8 – c 4: «Να πληρώσουμε, λοιπόν έναν κήρυκα, ή να το διαλαλήσω ο ίδιος ότι ο γιος του Αρίστωνα έβγαλε απόφαση πως ο άριστος και πιο δίκαιος άνθρωπος είναι και ο πιο ευτυχισμένος και ότι ο άνθρωπος αυτός έχει ήθος που ταιριάζει σε βασιλιά και είναι σαν βασιλιάς κυρίαρχος του εαυτού του, ενώ απεναντίας ο πιο ελεεινός και ο πιο άδικος άνθρωπος είναι και ο πιο δυστυχισμένος, και ότι αυτός συμβαίνει να είναι ο άνθρωπος που το ήθος του θα ταίριαζε σε τύραννο και που καταδυναστεύει με τον χειρότερο τρόπο τον εαυτό του και την πόλη;»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, σ. 332· Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 341.

¹¹⁴⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 688a 1 – b 5: «Σωστά. Και μάλιστα ο νομοθέτης, ως υπεύθυνος πολιτικός άντρας, θα έπρεπε να το έχει ως στόχο, όταν δίνει τα πλαίσια των νόμων του. Θυμάμαι -και σας θυμίζω επίσης- αυτό που προτεινάτε και οι δυο σας στην αρχή της συζήτησης· είπατε ότι ο καλός νομοθέτης πρέπει να κανονίζει όλους τους νόμους με σκοπό τον πόλεμο, ενώ εγώ υποστήριξα πως πρέπει να του ζητάμε να θεσμοθετεί αποβλέποντας μόνο σε μια από τις τέσσερις αρετές. Είπα ότι πρέπει να τις έχει όλες στη σκέψη του αλλά να προσέξει ιδιαίτερα την πρώτη στον κατάλογο, τη φρόνηση και την κρίση, που ελέγχει τις επιθυμίες της».

προκύπτουν αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκόμενα¹¹⁴⁶. Αιτία καταστροφής των βασιλιάδων δεν είναι η δειλία ούτε η πολεμική απειρία, των ίδιων ή των υπηκόων τους, αλλά ένεκα της άγνοιάς τους «περὶ τὰ μέγιστα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων»¹¹⁴⁷ και αυτός είναι ο λόγος που ο νομοθέτης «πειρατέον ταῖς πόλεσιν φρόνησιν μὲν ὅσῃν δυνατὸν ἐμποιεῖν, τὴν δ' ἄνοιαν ὅτι μάλιστα ἐξαιρεῖν»¹¹⁴⁸. Συνεπώς θα μπορούσαμε να εξάγουμε το συμπέρασμα, όπως προκύπτει από τα προλεχθέντα, πως η μεγαλύτερη αρετή για μια πόλη είναι η φρόνηση.

¹¹⁴⁶. Ο.π., 688b 7 – c: «Ὡς σπουδάζων, ὅτι δὴ φημι εὐχῇ χρῆσθαι σφαλερὸν εἶναι νοῦν μὴ κεκτημένον, ἀλλὰ τὰναντία ταῖς βουλήσεσιν οἱ γίγνεσθαι».

¹¹⁴⁷. Ο.π., 688c 1 – d 2: «Σπουδάζοντα δ' εἰ με τιθέναι βούλεσθε, τίθετε· πάνυ γὰρ οὖν προσδοκῶ νῦν ὑμᾶς εὐρήσειν, τῷ λόγῳ ἐπομένους ὃν ὀλίγον ἔμπροσθε προυθέμεθα, τῆς τῶν βασιλέων τε φθορᾶς καὶ ὅλου τοῦ διανοήματος οὐ δειλίαν οὔσαν τὴν αἰτίαν, οὐδ' ὅτι τὰ περὶ τὸν πόλεμον οὐκ ἠπίσταντο ἄρχοντές τε καὶ οὓς προσῆκεν ἄρχεσθαι, τῇ λοιπῇ δὲ πάσῃ κακίᾳ διεφθαρμένα, καὶ μάλιστα τῇ περὶ τὰ μέγιστα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀμαθία».

¹¹⁴⁸. Ο.π., 688e 3-8: «Για να επιστρέψουμε λοιπόν στη συζήτησή μας, υποστηρίζουμε ὅτι εκείνη η μεγάλη δύναμη καταστράφηκε ἀπὸ καθαρή ἀγνοία, η οποία μπορεί να ἔχει τα ίδια αποτελέσματα και στην εποχή μας. Αν είναι ἔτσι, αυτό σημαίνει ὅτι ο νομοθέτης πρέπει να προσπαθήσει με κάθε τρόπο να δώσει ὅσο περισσότερη φρόνηση μπορεί στις πόλεις και να ξεριζώσει την ἀμαθία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ενάσκηση της τέχνης και η αρετή

α. Η ποιητική έμπνευση

Ένα ζήτημα που απασχόλησε ιδιαίτερα τον Πλάτωνα είναι οι τέχνες και κατά πόσο συνεισφέρουν στην καλλιέργεια της αρετής των ανθρώπων. Η τέχνη της *ποίησης*¹¹⁴⁹, κατά τον Πλάτωνα, δεν πρέπει να υπάρχει στην ιδανική πολιτεία, ένεκα του μιμητικού της χαρακτήρα¹¹⁵⁰, καθώς «λώβη ἔοικεν εἶναι πάντα τὰ τοιαῦτα τῆς τῶν ἀκουόντων διανοίας, ὅσοι μὴ ἔχουσι φάρμακον τὸ εἰδέναι αὐτὰ οἷα τυγχάνει ὄντα»¹¹⁵¹. Για τον φιλόσοφο,

¹¹⁴⁹. Για την κριτική που ασκεί Πλάτων στην ποίηση πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, σσ. 41-85· Richard Kannicht, «Η παλαιά διαμάχη ανάμεσα στην ποίηση και τη φιλοσοφία», *Παλίμψηστον*, 2 (1986). Μετάφρ., Δανιήλ Ιακώβ. Κρήτη, σσ. 77-121· Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 416-426· Κωνσταντίνος Ν. Ασπρουλάκης, *Νόμοι και Ἀρχοντες σε σχέση με το παιδευτικό πρόβλημα στον Πλάτωνα*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1979, σσ. 27-32· Mark Moes, «Mimetic Irony and Plato's Defense of Poetry in the Republic», *Journal of Neoplatonic Studies*, 5 (1996-1997), σσ. 43-74.

¹¹⁵⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 595a 5 – b 1: «Τὸ μηδαμῇ παραδέχεσθαι αὐτῆς ὅση μιμητικὴ· παντὸς γὰρ μᾶλλον οὐ παραδεκτέα νῦν καὶ ἐναργέστερον, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ, φαίνεται, ἐπεὶδὴ χωρὶς ἕκαστα διήρηται τὰ τῆς ψυχῆς εἶδη»· πβ. Jacques Derrida, *Πλάτωνος Φαρμακεία*, σ. 181· Ιωάννης Ν. Μαρκόπουλος, «Φιλοσοφικές θεωρήσεις της τέχνης και της τεχνολογίας στην κλασσική αρχαιότητα και στη σύγχρονη εποχή», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 113 (Μάιος 2021), Τόμος 38, σσ. 134-148· Verity Harte, «Republic 10 and the role of the audience in Art», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 38 (Summer 2010), σσ. 72-84· Χριστίνα Κωνσταντοπούλου, «Διάλογος με την Ετερότητα και Δομές Επικοινωνίας», στό: Δημήτριος Κούτρης (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού*. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 123-124· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry. Ion; Republic 376e – 398b9; Republic 595 – 608b10*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, σ. 185· Μανόλης Ανδρόνικος, *Ο Πλάτων και η Τέχνη*, σσ. 47-76· Γιούλη Ράπτη, «Η αυτονομία του έργου τέχνης κατά τον Theodor Adorno και τον Πλάτωνα, στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Τέχνες*. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνική Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σ. 260· Paul Friedländer, *Plato*, σ. 122.

¹¹⁵¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 595b 3-7: «Εδὼ που τα λέμε, μεταξύ μας –γιατί ἀσφαλῶς δεν θα πάτε να με καρφώσετε στους τραγικούς ποιητὲς και στους ἄλλους τεχνίτες της μίμησης–, ἔχω την ἐντύπωση πως ὅλα αὐτὰ κουτσουρεύουν τη σκέψη ἐκείνων που τα ἀκούνε, ἀμα αὐτοὶ δεν ἔχουν ὡς ἀντίδοτο τη γνώση τί στα ἀλήθεια εἶναι τούτα τα πράγματα»· πβ. Ελένη Θεοδωροπούλου – Καλογήρου, «Πλάτωνας και Αισχύλος: Η εσωτερική συγγένεια ὡς ἀναζήτηση της ἀρχῆς. Η μίμηση», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης της Ελληνικῆς Φιλοσοφίας*, 23-24 (1993-1994), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, σ. 114· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 187-188· Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, «Το αισθητικό της καθημερινῆς ζωῆς. Ένα πρόβλημα κοινωνικῆς φιλοσοφίας και οι ἀρχαιοελληνικὲς

μιμητής είναι εκείνος που το κατασκευάσμά του είναι στην τρίτη κατά σειρά θέση από την αληθινή φύση¹¹⁵² όπου κατατάσσεται και η ποίηση¹¹⁵³.

Ασκείται κριτική στην ποίηση, καθώς και στους ποιητές, διότι η τέχνη αυτή είναι επικίνδυνη για όσους δεν έχουν τη γνώση να αντιληφθούν τί ακριβώς είναι και πόσο πρέπει να μας επηρεάζει και από την άλλη πλευρά θεωρείται ότι οι ποιητές είναι μιμητές και πως κατατάσσονται τρίτοι στη σειρά για την αλήθεια, καθώς πρώτα υπάρχει το αληθινό ον, ύστερα αυτό που ο ποιητής μιμείται και ύστερα ο ίδιος ο ποιητής. Συνεπώς, οι ποιητές δεν παράγουν τέχνη οι ίδιοι, αλλά μιμούνται την τέχνη.

Ο Πρόκλος επιχειρεί να αποκαταστήσει τη σχέση ποίησης και Πλάτωνος και δεν ενίσταται στον φιλόσοφο, καθώς και ο ίδιος ο Πλάτων όπως αναφέρθηκε και άνωθεν ανησυχεί για το πώς μπορεί να προσληφθεί η ποίηση από εκείνους που δεν έχουν την κατάλληλη παιδεία και ενδέχεται να υπάρξει σύγχυση σχετικά με τον τρόπο που θα κατανοήσει το ευρύ κοινό τα μηνύματα που εκείνη θέλει να περάσει. Για τον Πρόκλο δεν είναι

απαρχές του», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Καλές Τέχνες*, Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 132-133.

¹¹⁵². Πλάτων, *Πολιτεία*, 597e 3-4: «Τὸν τοῦ τρίτου ἄρα γεννήματος ἀπὸ τῆς φύσεως μιμητικὴν καλεῖς;»· πβ. Μανόλης Ανδρόνικος, *Ο Πλάτων και η Τέχνη. Οι πλατωνικές απόψεις για το ωραίο και τις εικαστικές τέχνες*, σ. 60· Κ. Μιχαηλίδης, «Η ερμηνευτική του γραπτού, του προφορικού και του ενδιάθετου λόγου στον Πλάτωνα», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 17-18 (1987-1988), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 303· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 197· Νικόλαος Σ. Μελισσίδης, «Πλάτων και Λογοτεχνία: Το πρόβλημα και οι προϋποθέσεις της αισθητικής εμπειρίας», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Καλές Τέχνες*. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 195-196.

¹¹⁵³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 597e 6-8: «Τοῦτ' ἄρα ἔσται καὶ ὁ τραγωδοποιός, εἴπερ μιμητής ἐστι, τρίτος τις ἀπὸ βασιλέως καὶ τῆς ἀληθείας πεφυκώς, καὶ πάντες οἱ ἄλλοι μιμηταί»· πβ. Θ. Παρισάκης, «Τέχνη και Φύση: η Πλατωνική και η Αριστοτελική εκδοχή», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 42 (2012), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σ. 137· Richard D. Parry, «The Uniqueness proof for forms in Republic 10», *Journal of the History of Philosophy*, 23 (1985), σσ. 133-141· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 197-198· John Philippoussis, «Plato's critique of poetry and the arts: The question of Plato's "Critique of art" in the Republic», Konstantine Boudouris (ed.), *Greek Philosophy and the Fine Arts*. Eleventh International Conference on Greek Philosophy (Lesvos, 1999). Volume II. Athens, 2000, σσ. 102-136.

όλη η τέχνη μίμηση, διότι «το τε γὰρ πᾶσαν οἰόμενον εἶναι μιμητικὴν τοῦτο προστιθέναι περιττόν, καὶ τὸ κατὰ πάσης τοὺς αὐτοὺς ἐφαρμόττειν λόγους ὑπολαμβάνοντα πρὸς τὴν μιμητικὴν ἀποτείνεσθαι μόνην ἄλογον. λείπεται ἄρα τοσοῦτον φάναι τῆς ποιητικῆς εὐθύνεσθαι μόνον, ὅσον περὶ τὴν μίμησιν τὴν πᾶσαν ἔχει σπουδὴν»¹¹⁵⁴. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος ἔχει την πεποίθηση πως η ποίηση ἔχει ενθραυστικό χαρακτήρα, ειδικά του Ομήρου, και για αυτό δεν θα πρέπει να σταθούμε αν ἔχει μιμητικό χαρακτήρα, καθώς πρωτίστως συμβάλλει στην ανάπτυξη του ἠθους των ανθρώπων.

Ο Πλάτων για να επιρρώσει την ἀποψή του πως η ποίηση δεν ἔχει θέση στην ιδανική πολιτεία, θεωρεῖ καίριας σημασίας την εξέταση της τραγωδίας¹¹⁵⁵ και κατὰ συνέπεια τον «ἡγεμόνα αὐτῆς Ὅμηρον», διότι μια μερίδα πολιτῶν διατείνονται πως οι τραγικοί ποιητές και ο Ὅμηρος «πάσας μὲν τέχνας ἐπίστανται, πάντα δὲ τὰ ἀνθρώπεια τὰ πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν, καὶ τὰ γε θεῖα»¹¹⁵⁶. Αποδεχόμενος ο Πρόκλος την μνημονευθεῖσα ἀποψη σημειώνει πως πρέπει ο Ὅμηρος να χαρακτηριστεῖ «ἡγεμὼν τῆς τραγωδίας», ἀνάλογα με το πόσο επηρέασε ἀλλὰ και θαυμάστηκε ἀπὸ τους μεταγενέστερους του τραγικούς ποιητές και ἀκόμη περισσότερο στο ὅτι «μέρη τῆς ἐκείνου κατενείμαντο ποιήσεως», καθώς μιμήθηκαν «μὲν εἰκαστικῶς εἰρημένα φανταστικῶς μιμησάμενοι, τὰ δὲ ἐπιστημόνως συντεθέντα ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς προσαρμόσαντες», ἐνῶ ἐκεῖνα τα

¹¹⁵⁴. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 197. 18-23.

¹¹⁵⁵. James I. Porter, «The Invention of Dionysus and the Platonic Midwife: Nietzsche's *Birth of Tragedy*», *Journal of the History of Philosophy*, 33 (1995), σσ. 467-497· πβ. Franco V. Trivigno, «Is good Tragedy possible? The argument of Plato's *Gorgias* 502b – 503b», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 119-124.

¹¹⁵⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 598d 7 – e 2: «Κι ὕστερα ἀπὸ αὐτό, εἶπα ἐγώ, πρέπει να ἐξετάσουμε τὴν τραγωδίαν και τὸν πρῶτο ὁδηγὸ τῆς, τὸν Ὅμηρο, ἐπειδὴ ἀκούμε ὁρισμένους να λένε ὅτι οἱ τραγικοὶ κι ὁ Ὅμηρος κατέχουν ὅλες τὶς τέχνες και ὅλα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ὅσα σχετίζονται με τὴν ἀρετὴ και τὴν κακία, κι ἐπίσης τὰ θεϊκά»· πβ. Κ. Μιχαηλίδης, «Ἡ ἐρμηνευτικὴ τοῦ γραπτοῦ, τοῦ προφορικοῦ και τοῦ ἐνδιάθετου λόγου στὸν Πλάτωνα», σ. 303· Charles Griswold, «The Ideas and the criticism of Poetry in Plato's *Republic*, book 10», *Journal of the History of Philosophy*, 19 (1981), σσ. 142-150· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 201· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 395.

οποία συνέθεσε «ἐπιστημόνως [...] ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς προσαρμόσαντες»¹¹⁵⁷. Ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος συνεχίζοντας την εγκωμιαστική κριτική στον Όμηρο επάγεται πως δεν είναι μόνο «διδάσκαλος [...] τῆς τραγωδίας», αλλά και «τῆς Πλάτωνος ἀπάσης πραγματείας τῆς μιμητικῆς καὶ τῆς φιλοσόφου θεωρίας ὅλης»¹¹⁵⁸. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος μη ασκώντας κριτική στον ιδρυτή της Ακαδημίας, αλλά επιχειρώντας να μη διαστρεβλωθούν τα λεγόμενά του, σημειώνει πως ο Όμηρος δεν είναι μόνο δάσκαλος της τραγωδίας, αλλά και εμπνευστής ορισμένων εκ των θεωριών του Πλάτωνος. Διατείνεται πως ο φιλόσοφος έχει εμπνευστεί από τον Όμηρο, διότι και ο ίδιος έχει επιρροές από τα ομηρικά ἔπη, οι οποίες είναι εν μέρει υπαίτιες για κάποιες από τις φιλοσοφικές του θεωρίες.

Εξετάζεται από τον Πλάτωνα επίσης εάν θα μπορούσε κάποιος να δημιουργήσει και το πραγματικό αντικείμενο και την απεικόνισή του και αν σε αυτή την περίπτωση θα ασχολούταν με την κατασκευή των ειδώλων θεωρώντας τα ως «τοῦ ἑαυτοῦ βίου ὡς βέλτιστον ἔχοντα»¹¹⁵⁹. Η απάντηση είναι αρνητική, διότι «ἀλλ' εἴπερ γε οἶμαι ἐπιστήμων εἴη τῇ ἀληθείᾳ τούτων πέρι ἅπερ καὶ μιμεῖται, πολὺ πρότερον ἐν τοῖς ἔργοις ἂν σπουδάσειεν ἢ ἐπὶ τοῖς μιμήμασι, καὶ πειρῶτο ἂν πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα ἑαυτοῦ καταλιπεῖν μνημεῖα, καὶ εἶναι προθυμοῖτ' ἂν μᾶλλον ὁ ἐγκωμιαζόμενος ἢ ὁ ἐγκωμιάζων»¹¹⁶⁰. Επομένως, μέσω αυτής της συλλογιστικής ο φιλόσοφος

¹¹⁵⁷. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 196. 4-9.

¹¹⁵⁸. Ό.π., 196. 9-13: «Ἀλλ' οὐ τραγωδίας μόνον ἐστὶν διδάσκαλος (ταύτης μὲν γὰρ κατὰ τὸ ἔσχατον τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως), ἀλλὰ καὶ τῆς Πλάτωνος ἀπάσης πραγματείας τῆς μιμητικῆς καὶ τῆς φιλοσόφου θεωρίας ὅλης».

¹¹⁵⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 599a 6 – b 1: «Φαντάζεσαι λοιπόν ὅτι αν κάποιος μπορούσε να ἐφτιαχνε και τα δυο: και το πραγματικό αντικείμενο και την απεικόνισή του, θα ἄφηνε τον εαυτό του να καταπιάνεται στα σοβαρά με την κατασκευή ειδώλων κι ὅτι θα ἔβαζε αυτό για βιτρίνα της ζωῆς του ως το καλύτερο πράγμα που θα διέθετε;»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 202· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 397.

¹¹⁶⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 599b 3-7: «Ἀλλά, υποθέτω, εάν θα εἶχε στα ἀλήθεια γνώση για τα πράγματα τα οποία μιμεῖται, θα φρόντιζε με πολὺ μεγαλύτερο ζήλο να πράττει παρὰ να μιμεῖται και θα προσπαθούσε να ἀφήσει πίσω του πολλὰ και καλὰ ἔργα δικὰ του που να

επιρρώνει την άποψή του πως οι ποιητές είναι μιμητές, καθώς αδυνατούν να δημιουργήσουν κάτι δικό τους, διότι εάν κατείχαν όντως τη γνώση για διάφορα πράγματα θα έπρατταν κάτι δικό τους, ώστε να εγκωμιάζονται εκείνοι, ενώ τώρα αυτοί εγκωμιάζουν.

Ο Πλάτων θέλει να ερευνήσει εάν ο Όμηρος απέχει έστω δυο και όχι τρία σκαλοπάτια πιο κάτω από την αλήθεια σε ότι αφορά την αρετή, εάν έχει γνώση δηλαδή τί κάνει τους ανθρώπους καλύτερους ή χειρότερους «ιδία» και «δημοσία», και αν αυτό συμβαίνει θα πρέπει ο ίδιος να έχει επηρεάσει θετικά κάποια πολιτεία, όπως ο Λυκούργος την Σπάρτη, καθώς και να μνημονεύεται ως καλός «νομοθέτης» και «ευεργέτης», όπως ο Χαρώνδας στην Ιταλία και στη Σικελία και ο Σόλωνας στην Αθήνα¹¹⁶¹. Ακόμη, αν ο Όμηρος ή ο Ησίοδος μπορούσαν να ωφελήσουν τους ανθρώπους διδάσκοντάς τους την αρετή, τότε «ῥαψωδεῖν ἂν περιμόντας εἶων, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἂν αὐτῶν ἀντίχοντο ἢ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἡνάγκαζον παρὰ σφίσιν οἴκοι εἶναι, ἢ εἰ μὴ ἔπειθον, αὐτοὶ ἂν ἐπαιδαγῶγουν ὅπη ἦσαν, ἕως ἱκανῶς παιδείας μεταλάβοιεν»¹¹⁶². Επιχειρώντας για ακόμη μια φορά ο

θυμίζουν την ύπαρξή του, προτιμώντας μάλλον να τον εγκωμιάζουν παρά να εγκωμιάζει ο ίδιος»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 202-203.

¹¹⁶¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 599d 2 – e 4: «Ὡ φίλε Ὅμηρε, εἶπερ μὴ τρίτος ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἶ ἀρετῆς πέρι, εἰδῶλου δημιουργός, ὃν δὴ μιμητὴν ὠρισάμεθα, ἀλλὰ καὶ δεῦτερος, καὶ οἷος τε ἦσθα γιγνώσκειν ποῖα ἐπιτηδεύματα βελτίους ἢ χειρόους ἀνθρώπους ποιεῖ ἰδία καὶ δημοσία, λέγε ἡμῖν τίς τῶν πόλεων διὰ σὲ βέλτιον ὤκησεν, ὥσπερ διὰ Λυκούργον Λακεδαιμῶν καὶ δι’ ἄλλους πολλοὺς πολλὰ μεγάλα τε καὶ σμικραῖ; σὲ δὲ τίς αἰτιάται πόλις νομοθέτην ἀγαθὸν γεγονέναι καὶ σφᾶς ὠφεληκέναι; Χαρώνδαν μὲν γὰρ Ἰταλία καὶ Σικελία, καὶ ἡμεῖς Σόλωνα· σὲ δὲ τίς; ἔξει τινὰ εἰπεῖν;»· πβ. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σσ. 106-107· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 204.

¹¹⁶². Πλάτων, *Πολιτεία*, 600d 5 – e 2: «Τον Ὅμηρο, ἔτσι, αν μπορούσε να ωφελήσει τους ανθρώπους διδάσκοντάς τους αρετή, ή τον Ησίοδο, θα τους αφήναν οι σύγχρονοί τους να γυρίζουν εδώ κι εκεί απαγγέλλοντας τις ραψωδίες τους; Δεν θα γαντζώνονταν επάνω τους κρατώντας τους πιο σφιχτά κι από όσο σφίγγει κανείς επάνω του το χρυσάφι και δεν θα τους ζητούσαν πιεστικά να έρθουν να μείνουν μαζί τους στα σπίτια τους ή, αν δεν τους έπειθαν, δεν θα έπαιρναν την υπόθεση της αγωγής τους στα χέρια τους και δεν θα τους ακολουθούσαν κατά πόδας όπου κι αν πήγαιναν, ώσπου να λάβουν την παιδεία που τους ήταν απαραίτητη;»· πβ. Αγαπητός Τσοπανάκης, «Η γονιμότητα της αρχαιοελληνικής γραμματείας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 59 (1984), Τεύχος 2^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984, σ. 579· H. S. Thayer, «Plato’s Quarrel with

Πλάτων να αποδείξει πως οι ποιητές δεν δύνανται μέσω των ποιημάτων τους να διδάξουν την αρετή, υπογραμμίζει πως αν αυτό συνέβαινε και επηρέαζαν θετικά τους πολίτες, οι κοινωνίες θα το είχαν αντιληφθεί και θα τους ήθελαν για συμβούλους· η αιτία όμως που κάτι τέτοιο δεν συνέβη είναι γιατί οι άνθρωποι αυτοί και η ποίησή τους δεν δύναται να κάνει τους πολίτες ενάρετους.

Επομένως, όλοι οι ποιητές είναι «μιμητές των ειδώλων της αρετής και των άλλων πραγμάτων με τα οποία καταπιάνονται στις συνθέσεις τους» ενώ «την αλήθεια ούτε καν την αγγίζουν»¹¹⁶³, διότι «αυτός που φτιάχνει το είδωλο, δηλαδή ο μιμητής, δεν έχει ιδέα [...] για το πραγματικό όν, έχει όμως για το φαινόμενο»¹¹⁶⁴. Προβαίνοντας στην εξήγηση των λεγομένων του, ο Σωκράτης σημειώνει πως για κάθε πράγμα υπάρχουν τρεις τέχνες: η «χρησομένην», η «ποιήσουσαν» και η «μιμησομένην»¹¹⁶⁵. Συνεπώς, «ἀρετὴ καὶ κάλλος καὶ ὀρθότης ἐκάστου σκεύους καὶ ζώου καὶ πράξεως οὐ πρὸς ἄλλο τι ἢ τὴν χρεῖαν ἐστίν, πρὸς ἣν ἂν ἕκαστον ἢ πεποιημένον ἢ πεφυκός»¹¹⁶⁶, ενώ όσον αφορά τον κατασκευαστή ενός πράγματος «πίστιν ὀρθὴν ἔξει περὶ κάλλους τε καὶ πονηρίας, συνὼν τῷ

Poetry: Simonides», *Journal of the History of Ideas*, 36 (January – March 1975), σ. 3· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 207· Ιωάννης Ε. Πετράκης, *Η πρόσληψη των Έργων και Ημερών του Ησιόδου από τους μεταγενέστερους πεζογράφους (5^{ος} αι. π.Χ. – 3^{ος} αι. μ.Χ.) και τους σχολιαστές*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη, 2003, σ. 27.

¹¹⁶³. Πλάτων, *Πολιτεία*, 600e 4-6: «Οὐκοῦν τιθῶμεν ἀπὸ Ὀμήρου ἀρξαμένους πάντας τοὺς ποιητικούς μιμητὰς εἰδώλων ἀρετῆς εἶναι καὶ τῶν ἄλλων περὶ ὧν ποιοῦσιν, τῆς δὲ ἀληθείας οὐχ ἄπτεσθαι»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 106· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 207.

¹¹⁶⁴. Πλάτων, *Πολιτεία*, 601b 9-10: «Ἴθι δὴ, τόδε ἄρθει· ὁ τοῦ εἰδώλου ποιητής, ὁ μιμητής, φαμέν, τοῦ μὲν ὄντος οὐδὲν ἐπαῖει, τοῦ δὲ φαινομένου»· πβ. Mark Moes, «Mimetic Irony and Plato's Defense of Poetry in the Republic», *Journal of Neoplatonic Studies*, σσ. 47-63· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 210.

¹¹⁶⁵. Πλάτων, *Πολιτεία*, 601d 1-2: «Για κάθε πράγμα υπάρχουν τούτες οι τρεις τέχνες: αυτή που θα το χρησιμοποιήσει, αυτή που θα το κατασκευάσει και αυτή που θα το μιμηθεί»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 210-211.

¹¹⁶⁶. Πλάτων, *Πολιτεία*, 601d 4-6: «Η τελειότητα, έτσι, και η ομορφιά και η ορθότητα κάθε κατασκευάσματος, κάθε ζωντανού πλάσματος, κάθε πράξης δεν έχει να κάνει με τίποτε άλλο παρά μόνο με τη χρήση για την οποία από την κατασκευή ή από τη φύση του προορίζεται καθένα από αυτά»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 211.

εἰδότες καὶ ἀναγκαζόμενοι ἀκούειν παρὰ τοῦ εἰδότος, ὁ δὲ χρώμενος ἐπιστήμην»¹¹⁶⁷. Αναφορικά, τέλος, για την τρίτη κατηγορία, αυτή του μιμητή, ο Σωκράτης σημειώνει πως «μηδὲν εἰδέναι ἄξιον λόγου περὶ ὧν μιμεῖται, ἀλλ' εἶναι παιδιάν τινα καὶ οὐ σπουδὴν τὴν μίμησιν, τοὺς τε τῆς τραγικῆς ποιήσεως ἀπτομένους ἐν ἱαμβείοις καὶ ἐν ἔπεσι πάντα εἶναι μιμητικούς ὡς οἶόν τε μάλιστα»¹¹⁶⁸.

Για τον Πρόκλο τα λεγόμενα του Πλάτωνος δεν θα μπορούσαν να έχουν ισχύ για την ομηρική ποίηση, η οποία είναι «ἀπὸ θεῶν ὥρμημένην» και «τῶν ὄντων ἐκφαίνουσιν τὴν φύσιν»¹¹⁶⁹. Τέτοιου είδους ποίηση δεν θα μπορούσε να καλεῖται μιμητική, διότι «διὰ συμβόλων τὰ θεῖα ἀφερμηνεύουσα»· η ἐν λόγῳ διαπίστωση προκύπτει, καθώς ο υπομνηματιστής του Πλάτωνος επισημαίνει πως τα σύμβολα των πραγμάτων που συμβολίζουν δεν εἶναι προϊόντα μίμησης, καθώς «τὰ μὲν γὰρ ἐναντία τῶν ἐναντίων οὐκ ἂν ποτε μιμήματα γένοιτο, τοῦ καλοῦ τὸ αἰσχρόν, καὶ τοῦ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ φύσιν· ἡ δὲ συμβολικὴ θεωρία καὶ διὰ τῶν ἐναντιωτάτων τὴν τῶν πραγμάτων ἐνδείκνυται φύσιν»¹¹⁷⁰. Εάν λοιπόν

¹¹⁶⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 601e 7 - 602a 1: «Συνεπῶς, ο κατασκευαστής ενός πράγματος θα έχει σωστή ἀποψη για την ομορφιά ἢ τις ἀτέλειες του πράγματος χάρις στην ἐπαφή του με ἐκείνον ο οποίος γνωρίζει το πρᾶγμα και τον οποίο εἶναι υποχρεωμένος να τον ἀκούει, ἐνῶ ἐκεῖνος που το χρησιμοποιεῖ θα ἔχει γνώση για το πρᾶγμα»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 211-212.

¹¹⁶⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 602b 6-10: «Σ' αὐτὰ τα ζητήματα, ἀπ' ὅτι φαίνεται τουλάχιστον, ἔχουμε μείνει αρκετὰ σύμφωνοι, αφενὸς ὅτι ο τεχνίτης τῆς μίμησης δεν διαθέτει καμιά γνώση που να αξίζει να μιλάμε γι' αὐτὴν γύρω ἀπὸ τα πρᾶγματα που μιμεῖται ἀλλὰ ὅτι εἶναι κάτι σαν παιγνίδι κι ὄχι σοβαρὴ υπόθεση ἡ μίμηση, και αφετέρου ὅτι ὅσοι γράφουν τραγικὴ ποίηση δε ἱάμβους και σε ἐξάμετρα εἶναι ὅλοι τους μιμητὲς και μάλιστα με περικεφαλαία»· πβ. Σπυρ. Χ. Μαγγίνας, «Ο χαρακτήρ τῆς τραγικῆς περιπέτειας κατὰ τον Πλάτωνα», *Πλάτων*, 11 (1954), Αθήνα, 1954, σσ. 53-55· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 212-213· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 406.

¹¹⁶⁹. Πρόκλος, *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα* (I), 198. 11-113: «Πρὸς δὲ τὴν Ὀμήρου ποιητικὴν τὴν ἀπὸ θεῶν ὥρμημένην καὶ τῶν ὄντων ἐκφαίνουσιν τὴν φύσιν οὐδὲν ἂν προσήκοι».

¹¹⁷⁰. Ὁ.π., 198. 13-19: «Καὶ πῶς γὰρ ἂν ἡ διὰ συμβόλων τὰ θεῖα ἀφερμηνεύουσα μιμητικὴ προσαγορευοίτο; τὰ γὰρ σύμβολα τούτων, ὧν ἐστὶ σύμβολα, μιμήματα οὐκ ἐστὶν· τὰ μὲν γὰρ ἐναντία τῶν ἐναντίων οὐκ ἂν ποτε μιμήματα γένοιτο, τοῦ καλοῦ τὸ αἰσχρόν, καὶ τοῦ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ φύσιν· ἡ δὲ συμβολικὴ θεωρία καὶ διὰ τῶν ἐναντιωτάτων τὴν τῶν πραγμάτων ἐνδείκνυται φύσιν».

κάποιος ποιητής είναι «ἔθνους» και μέσω των συμβόλων αποκαλύπτει την αλήθεια για τα όντα ή χρησιμοποιώντας τα δεδομένα της αληθινής γνώσης αποκαλύπτει την τάξη των πραγμάτων, τότε δεν θα μπορούσε να είναι ούτε μιμητής, ούτε «ἐλέγχεσθαι δύναται διὰ τῶν προκειμένων ἀποδείξεων»¹¹⁷¹.

Ο Πρόκλος διατείνεται επίσης πως ο κάθε άνθρωπος πρέπει να χαρακτηρίζεται «ἐκ τοῦ κρατίστου» και «οὐ ἐκ τοῦ τελευταίου»· εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε και για τον Πλάτωνα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι μιμητής και απέχει και εκείνος τρεις θέσεις από την αλήθεια, διότι στους διαλόγους του «ἔστι γὰρ ἐν τοῖς διαλόγοις [ἡ] μίμησις τῶν διαλεγομένων συμπινόντων, ἔστι δὲ καὶ πολεμούντων καὶ εἰρηνευόντων μίμησις, ὡς ἐν *Τιμαίῳ* καὶ ἐν *Κριτίᾳ* τεθεάμεθα»¹¹⁷². Κάτι τέτοιο όμως είναι δευτερεύον, διότι το «ἐξαίρετον ἀγαθόν» του Πλάτωνος είναι η φιλοσοφική του θεωρία· κατά την ίδια συλλογιστική επομένως και του Ομήρου το πλεονέκτημα και το ἀγαθὸ στην ποίησή του είναι ο «ἐνθεασμός», ενώ η μίμηση είναι το τελευταίον¹¹⁷³.

Ο Πρόκλος για ακόμη μια φορά υπερασπίζεται εν γένει τους ποιητές αλλά και ειδικά τον Όμηρο, επαγόμενος πως και ο Πλάτων θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως είναι μιμητής, εφόσον αναφέρει γεγονότα που έχουν ήδη γίνει, αλλά δεν θα πρέπει να σταθούμε στη μίμηση αλλά στις φιλοσοφικές θεωρίες που ανακλύπτουν· ακριβώς το ίδιο θεωρεί πως πρέπει να συμβεί και με τον Όμηρο και να μη σταθούμε στη μίμηση αλλά στον ενθεαστικό χαρακτήρα των ποιημάτων του.

¹¹⁷¹. Ο.π., 198. 20-24: «Εἴ τις ἄρα ποιητής ἔθνους ἐστὶν καὶ διὰ συνθημάτων δηλοῖ τὴν περὶ τῶν ὄντων ἀλήθειαν, ἢ εἴ τις ἐπιστήμη χρώμενος αὐτὴν ἡμῖν ἐκφαίνει τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, οὗτος οὔτε μιμητής ἐστὶν οὔτε ἐλέγχεσθαι δύναται διὰ τῶν προκειμένων ἀποδείξεων».

¹¹⁷². Ο.π., 199. 3-9.

¹¹⁷³. Ο.π., 199. 9-12: «Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πάρεργον, τὸ δὲ ἐξαίρετον ἀγαθὸν τοῦ Πλάτωνος ἡ φιλόσοφος ἐστὶ θεωρία. καὶ τοῦ Ομήρου τοίνυν ὁ μὲν ἐνθεασμός τὸ πρῶτιστόν ἐστιν ἀγαθὸν ἐν τῇ ποιήσει, τὸ δὲ μιμητικὸν ἔσχατον».

Εκτός από τον Πλάτωνα και ο Ξενοφάνης προγενέστερα διατεινόταν πως πρέπει να απαγορευτεί η ποίηση, αλλά πιο στοχευμένα, όσον αφορά τις «θεομαχίες» και τις «πολιτικές στάσεις», διότι στις θεομαχίες οι θεοί μάχονται εναντίων των συγγενών τους ελλοχεύοντας ο κίνδυνος να παρακινηθούν οι πολίτες να πράξουν αναλόγως¹¹⁷⁴ και σύμφωνα με το απόσπασμα που σώζεται από τον Σέξτο τον Εμπειρικό «πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδος τε, ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδεα καὶ ψόγος ἐστίν, κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»¹¹⁷⁵. Για τον Ξενοφάνη η κριτική έναντι των ποιητών έγκειται στο γεγονός πως παρουσιάζονται οι θεοί με ανθρώπινα πάθη, τα οποία δεν τους αρμόζουν, εξομοιώνοντάς τους με τους πιστούς, ενώ οι θεοί κατά την άποψή του δεν διακατέχονται από τέτοια συναισθήματα, καθώς είναι ανώτεροι από το θνητό γένος. Από το έργο του προκύπτει πως το μέλημα του Ξενοφάνη δεν ήταν να αποτυπώσει τις συμπεριφορές και ακρότητες που λάμβαναν χώρα στις εκάστοτε εορτές, αλλά παρατηρείται το ενδιαφέρον του για την αρετή και για τις ηθικές αξίες και τον τρόπο να τις αποτυπώσει στα τραγούδια και στις ιστορίες¹¹⁷⁶.

¹¹⁷⁴. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 492· πβ. Άννα Κελεσίδου, «Ο Ξενοφάνειος Λόγος για την Ιστορία και τον Πολιτισμό», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού*. Πρακτικά Δ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 66-70.

¹¹⁷⁵. Ξενοφάνης, DK. B11: «Ο Όμηρος και ο Ησίοδος τα φόρτωσαν όλα στους θεούς, όλα όσα για τους ανθρώπους είναι επαίσχυντα και αξιοκατάκριτα: να κλέβουν, να μοιχεύουν και να απατάει ο ένας τον άλλον»· πβ. Bruno Gentili, «Μύθος και ποίηση στην αρχαία Ελλάδα», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 67 (1992), Τεύχος 2º, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1995, σσ. 598-600· Σοφία Βουδούρη, «Η Ξενοφάνεια ηθική και κοινωνικοπολιτική διάνοηση», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 26 (2009), σσ. 86-88· Άννα Κελεσίδου, «Ο Ξενοφάνειος Λόγος για την Ιστορία και τον Πολιτισμό», σ. 69.

¹¹⁷⁶. I. N. Περυσινάκης, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, σ. 495· πβ. Άννα Κελεσίδου, «Ο Ξενοφάνειος Λόγος για την Ιστορία και τον Πολιτισμό», σ. 69· Θεώνη Αναστασοπούλου – Καπογιάννη, «Η εξελικτική αντίληψη για τη γνώση: Αναφορά σε αρχαίες και νεότερες απόψεις», στό: Κ. Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*, Αθήνα, 2001, σ. 28· Κωνσταντίνος Βουδούρης, «Γνώσις, άγνοια, άγνωσία, αμάθια, αυτογνωσία, ετερογνωσία και θεογνωσία», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*. Πρακτικά Δωδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Σάμος – Πάτμος, Αύγουστος, 2000), Αθήνα, 2001, σσ. 46-55.

Ωστόσο, υπάρχουν και υποστηρικτές της ποίησης που τη θεωρούν όχι μόνο ευχάριστη αλλά και ωφέλιμη για τις πολιτείες και τις ζωές των ανθρώπων¹¹⁷⁷ ένεκα του «ἔρωτα τῆς τοιαύτης ποιήσεως ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν πολιτειῶν τροφῆς»¹¹⁷⁸ θα εὐχόνταν να αποδειχθεί πως αυτή η ποίηση περιέχει αρετή και αλήθεια¹¹⁷⁹, όμως «ἕως δ' ἂν μὴ οἷα τ' ἦ ἀπολογήσασθαι, ἀκροασόμεθ' αὐτῆς ἐπάδοντες ἡμῖν αὐτοῖς τοῦτον τὸν λόγον, ὃν λέγομεν, καὶ ταύτην τὴν ἐπωδὴν, εὐλαβούμενοι πάλιν ἐμπεσεῖν εἰς τὸν παιδικὸν τε καὶ τὸν τῶν πολλῶν ἔρωτα. ἀκροασόμεθα δ' οὖν ὡς οὐ σπουδαστέον ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ποιήσει ὡς ἀληθείας τε ἀπτομένη καὶ σπουδαία, ἀλλ' εὐλαβητέον αὐτὴν ὃν τῷ ἀκροωμένῳ, περὶ τῆς ἐν αὐτῷ πολιτείας δεδιότι, καὶ νομιστέα ἅπερ εἰρήκαμεν περὶ ποιήσεως»¹¹⁸⁰ και συνεχίζει την επιχειρηματολογία του σημειώνοντας πως «μέγας γάρ, ἔφην, ὁ ἀγών, ὦ φίλε Γλαῦκων, μέγας, οὐχ ὅσος δοκεῖ, τὸ χρηστὸν ἢ κακὸν γενέσθαι, ὥστε οὔτε τιμῇ ἐπαρθέντα

¹¹⁷⁷. Πλάτων, *Πολιτεία*, 607d 6 – e 1: «Δοῖμεν δέ γέ που ἂν καὶ τοῖς προστάταις αὐτῆς, ὅσοι μὴ ποιητικοί, φιλοποιηταὶ δέ, ἄνευ μέτρου λόγον ὑπὲρ αὐτῆς εἰπεῖν, ὡς οὐ μόνον ἡδεῖα ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμη πρὸς τὰς πολιτείας καὶ τὸν βίον τὸν ἀνθρώπινόν ἐστιν· καὶ εὐμενῶς ἀκουσόμεθα»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 232.

¹¹⁷⁸. Πλάτων, *Πολιτεία*, 607e 5 - 608a 1: «Ἄν ὅμως, ἀγαπητέ μου φίλε, δεν θα ἔχουμε, τότε, σαν εκείνους που κάποτε ἀγάπησαν ἀλλὰ κάποια στιγμή σχηματίζουν την πεποίθηση ὅτι αὐτός ο ἔρωτάς τους δεν τους ὠφελεῖ, δύσκολα μεν, πάντα ὅμως ἀποτραβιούνται ἀπὸ τη σχέση, ἔτσι κι εμεῖς, ἐξαιτίας του ἔρωτα που ἔχει γεννηθεῖ μέσα μας γι' αὐτή την ποίηση, ἐπειδὴ ἔτυχε να ἀνατραφούμε σε πολιτείες καλές [...]»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 232· James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 419.

¹¹⁷⁹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 608a 1-2: «Εὖνοι μὲν ἐσόμεθα φανῆναι αὐτὴν ὡς βελτίστην καὶ ἀληθεστάτην»· πβ. Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 233.

¹¹⁸⁰. Πλάτων, *Πολιτεία*, 608a 2 – b 2: «Δεν εἶναι σε θέση να παρουσιάσει μια τέτοια ἀπολογία, εμεῖς θα την ἀκούμε ἐπαναλαμβάνοντας μέσα μας σαν ξόρκι τούτο το ἐπιχείρημα που το διατυπώνουμε ἀπὸ φόβο μήπως πέσουμε πάλι σ' ἐκείνο τον ἔρωτα που μόνο σε μικρὰ παιδιά και στον πολὺ κόσμο ταιριάζει. Θα την ἀκούσουμε, λέω, με την πεποίθηση ὅτι αὐτὸ το εἶδος της ποίησης δεν πρέπει να το παίρνουμε στα σοβαρά, σαν κάτι που ἔχει ἀγγίζει την ἀλήθεια και εἶναι σημαντικό, ἀλλὰ ὅποιος την ἀκούει πρέπει να φυλάγεται ἀπὸ αὐτὴν, ἀνησυχώντας για την πολιτεία που κλείνει μέσα στην ψυχὴ του, και να ἐξακολουθεῖ να θεωρεῖ σωστά ὅσα ἔχουμε πει για την ποίηση»· πβ. Verity Harte, «*Republic 10 and the role of the audience in Art*», σσ. 93-94· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σ. 233.

οὔτε χρήμασιν οὔτε ἀρχῇ οὐδεμιᾷ οὐδέ γε ποιητικῇ ἄξιον ἀμελῆσαι δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς»¹¹⁸¹.

Θέλοντας ο φιλόσοφος να αποδείξει πως τα ποιήματα δεν είναι νοητικό απότοκο των ποιητών αλλά των θεών, διατείνεται πως «ἐν τούτῳ γὰρ δὴ μάλιστα μοι δοκεῖ ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι ἡμῖν, ἵνα μὴ διστάζωμεν, ὅτι οὐκ ἀνθρώπινά ἐστιν τὰ καλὰ ταῦτα ποιήματα οὐδὲ ἀνθρώπων, ἀλλὰ θεῖα καὶ θεῶν, οἱ δὲ ποιηταὶ οὐδὲν ἄλλ' ἢ ἐρμηνῆς εἰσιν τῶν θεῶν, κατεχόμενοι ἐξ ὅτου ἂν ἕκαστος κατέχεται. ταῦτα ἐνδεικνύμενος ὁ θεὸς ἐξεπίτηδες διὰ τοῦ φαυλοτάτου ποιητοῦ τὸ κάλλιστον μέρος ἤσεν»¹¹⁸². Συνεπώς, ὅπως προκύπτει ἐκ των προλεχθέντων «οἱ ποιητὲς δεν εἶναι ἐνσυνείδητοι “καλλιτέχνες”· συνθέτουν τὰ ἔργα τοὺς ὄντας στὴν ψυχικὴ κατάσταση τῆς “ἐμπνευσης”, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας “βγαίνουν ἐξω ἀπὸ τὸν εαυτό τους” καὶ, ὅπως οἱ “μάντιες” ἢ οἱ μύστες τοῦ Διονύσου, γίνονται τὰ ἀσυνείδητα φερέφωνα μίας ἀνώτερης δύναμης ποὺ τοὺς καταλαμβάνει προσωρινά»¹¹⁸³.

β. Ἡ μουσικὴ ἀρμονία ὡς σύνθεση διαφορετικότητας

Εκτός ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς ποιήσεως ἐξετάζεται καὶ ἡ τέχνη τῆς μουσικῆς¹¹⁸⁴ ἡ ὁποία εἶναι «μουσικὴν τε τοίνυν ξυνάπασαν λέγωμεν, ἐκ

¹¹⁸¹. Πλάτων, *Πολιτεία*, 608b 4-8: «Εἶναι μέγας ὁ ἀγῶνας, ἀγαπητὴ Γλαῦκων, μέγας ὅσο δεν φαντάζεσαι, ἀν θὰ γίνῃ κανεὶς καλὸς ἢ κακός, τόσο ποὺ οὔτε ἀπὸ τιμῆς ἀξίζει νὰ παρασυρθεῖ οὔτε ἀπὸ χρήματα οὔτε ἀπὸ ἀξιώματα οὔτε κὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν τὴν ποίησιν, καὶ νὰ παραμελήσῃ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὶς ἄλλες ἀρετὲς»· πβ. James Adam (comment.), Πλάτων, *Πολιτεία*, II, σ. 420.

¹¹⁸². Πλάτων, *Ἰων*. Ed. W. R. M. Lamb. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1962· πβ. Πλάτων, *Ἰων*. Ed., Comment., Albert Rijksbaron. Boston, Brill, 2007· Πλάτων, *Ἰων*. Εἰσαγ., Μετάφρ., Α. Λαούρδας. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ., 534e 1-8: «Εἰς αὐτὴν προπάντων τὴν περίπτωσιν μοὺ φαίνεται ὅτι μὰς ἐδειξεν ὁ θεός, διὰ νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι δεν εἶναι ἀνθρώπινης φύσεως οὔτε ἀνθρώπινα δημιουργήματα τὰ ωραία αὐτὰ ποιήματα, ἀλλ' ὅτι εἶναι φύσεως θεϊκῆς καὶ δημιουργήματα θεῶν. Καὶ οἱ ποιηταὶ δεν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ των θεῶν διερμηνεῖς κυβερνῶμενοι ἀπὸ ὁποῖον ὁ καθένας θεὸν κυβερνάται»· Penelope Murray (Ed.), *Plato on Poetry*, σσ. 122-123· Albert Rijksbaron (comment.), Πλάτων, *Ἰων*, σ. 173.

¹¹⁸³. A. E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ Ἀνθρώπος καὶ τὸ Ἔργο του*, σ. 65.

¹¹⁸⁴. Κωνσταντῖνος Ν. Ασπρουλάκης, *Νόμοι καὶ Ἀρχοντες σὲ σχέση με τὸ παιδευτικὸ πρόβλημα στὸν Πλάτωνα*, σσ. 32-34.

πόλεως ἐκάστοτε εἰς πόλιν ἔνθεν μὲν ὠνηθεῖσαν, ἐτέρωσε δὲ ἀγομένην καὶ πιπρασκομένην, καὶ γραφικὴν καὶ θαυματοποικὴν καὶ πολλὰ ἕτερα τῆς ψυχῆς, τὰ μὲν παραμυθίας, τὰ δὲ καὶ σπουδῆς χάριν ἀχθέντα καὶ πωλούμενα, τὸν ἄγοντα καὶ πωλοῦνται μηδὲν ἦττον τῆς τῶν σιτίων καὶ ποτῶν πράσεως ἔμπορον ὀρθῶς ἂν λεγόμενον παρασχεῖν»¹¹⁸⁵. Ο Πλάτων υποβιβάζει τους μουσικούς, τους ζωγράφους και τους ταχυδακτυλουργούς, αποκαλώντας τους εμπόρους, οι οποίοι περιπλανώμενοι από πόλη σε πόλη πουλάνε την τέχνη τους.

Όλα αυτά, η μουσική, η ζωγραφική, η ταχυδακτυλουργία και άλλα παρόμοια, ονομάζονται «ψυχεμπορική» και το ένα μέρος της θα μπορούσε να ονομαστεί τέχνη «επιδεικτική» και το άλλο μέρος, «τὸ δὲ γελοῖον μὲν οὐχ ἦττον τοῦ πρόσθεν, ὅμως δὲ μαθημάτων οὐσαν πρᾶσιν αὐτὴν ἀδελφῶ τινι τῆς πράξεως ὀνόματι προσειπεῖν ἀνάγκη»¹¹⁸⁶. Από αυτή λοιπόν την «μαθηματοπωλική», το μέρος που πουλάει μαθήματα αναφορικά με τις άλλες τέχνες πρέπει να έχει διαφορετικό όνομα από το μέρος που πουλάει το μάθημα της αρετῆς¹¹⁸⁷, και το πρώτο θα μπορούσε να ονομαστεί «τεχνοπωλητική», ενώ το δεύτερο θα μπορούσε να ονομαστεί «σοφιστική»¹¹⁸⁸. Στο σημείο αυτό δίνεται και ο ορισμός της σοφιστικής

¹¹⁸⁵. Πλάτων, *Σοφιστής*, 224a 1-7: «Ἀς πούμε λοιπόν, πως η μουσική γενικά, που κάθε τόσο αλλοῦ ἀγοράζεται κι αλλοῦ φέρνεται και πουλιέται ἀπὸ πολιτεία σε πολιτεία και η ζωγραφική και η ταχυδακτυλουργία κι άλλα πολλά που φέρνονται και πουλιούνται για χάρη της ψυχῆς, ἀλλὰ για διασκέδαση κι ἀλλὰ για σπουδῇ, ὅλ' αὐτὰ πολὺ πρεπούμενα θά' διναν σε κείνον, που τα φέρνει και τα πουλάει τ' ὄνομα του ἐμπόρου, ὄχι λιγότερο ἀπὸ το να πουλάει κανεῖς τρόφιμα και ποτά». πβ. Κ. Ι. Λογοθέτης, «Κριτικά και ἐρμηνευτικά εἰς τον πλατωνικὸν *Σοφιστήν*», *Πλάτων*, 49-50 (1973), Τόμος 25, Ἀθήνα, 1973, σσ. 240-241. Blake E. Hestir, «A "Conception" of Truth in Plato's *Sophist*», *Journal of the History Philosophy*, 41 (2003), σσ. 1-24.

¹¹⁸⁶. Πλάτων, *Σοφιστής*, 224b 6-8: «Και τ' ἄλλο μέρος, ὄχι λιγότερο γελοῖο ἀπὸ το προηγούμενο, δεν εἴμαστε ἀναγκασμένοι σαν ἐμπόριο ἀπὸ μαθήματα, που εἶναι, να τ' ονομάσουμε με κάποιο ὄνομα κάπως συγγενικό με τούτη την πράξη;». πβ. Stanley Rosen, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, σσ. 102-106.

¹¹⁸⁷. Πλάτων, *Σοφιστής*, 224b 10 – c 3: «Ταύτης τοῖνυν τῆς μαθηματοπωλικῆς τὸ μὲν περὶ τὰ τῶν ἄλλων τεχνῶν μαθήματα ἐτέρω, τὸ δὲ περὶ τὸ τῆς ἀρετῆς ἄλλω προσρητέον». πβ. Stanley Rosen, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, σσ. 106-107.

¹¹⁸⁸. Πλάτων, *Σοφιστής*, 224c 6-8: «Καὶ τί τις ἂν ἄλλο ὄνομα εἰπὼν οὐκ ἂν πλημμελοίῃ πλὴν τὸ νῦν ζητούμενον αὐτὸ εἶναι τὸ σοφιστικὸν γένος;». πβ. Θ. Γκατζάρας, «Πλάτωνος

σημειώνοντας πως «ἴθι νῦν συναγάγωμεν αὐτὸ λέγοντες, ὡς τὸ κτητικῆς, μεταβλητικῆς, ἀγοραστικῆς, ἐμπορικῆς, ψυχεμπορικῆς περὶ λόγους καὶ μαθήματα, ἀρετῆς πωλητικὸν δεύτερον ἀνεφάνη σοφιστικῆ»¹¹⁸⁹. Ἐνας ἀκόμη ορισμὸς τῆς σοφιστικῆς εἶναι «καὶ τὸ κτητικῆς ἄρα μεταβλητικόν, ἀγοραστικόν, καπηλικόν εἴτε αὐτοπωλικόν, ἀμφοτέρως, ὅτιπερ ἂν ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα μαθηματοπωλικὸν γένος, αἰεὶ σὺ προσερεῖς, ὡς φαίνει, σοφιστικόν»¹¹⁹⁰.

Για ἀκόμη μια φορὰ ὁ φιλόσοφος ἀσκεῖ κριτικὴ στη σοφιστικὴ ἐπαγόμενος πως ὅπως οἱ υπόλοιπες τέχνες πουλάνε κάτι, με αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ ἡ σοφιστικὴ πουλάει λόγους γιὰ τὴν ἀρετὴ. Διαφαίνεται ἀπὸ τὰ χωρία που παρατέθηκαν ἀνωθεν ὁ εὐτελισμὸς τῆς σοφιστικῆς τέχνης, καθὼς παρουσιάζεται σαν ἓνα εἶδους ἐμπόριο μέσω τοῦ οὐοίου κάποιος δίνοντας χρήματα ἀποκτᾶ τὴν ἀρετὴ· ὁ φιλόσοφος, πολέμιος τῶν σοφιστῶν, με ἑντεχνο τρόπο μας παρουσιάζει ὑπὸ τὸ δικό του πρίσμα μιὰ πλευρὰ τῆς σοφιστικῆς που δὲν εἶναι καθόλου ἐλκυστικὴ, καθὼς ἡ ἀρετὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ μέσω χρημάτων.

Ὅσον ἀφορᾶ τὸν ρόλο που διαδραματίζει ἡ μουσικὴ τῶρα ἀναφορικὰ με τὴ διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν, οἱ ὑμνωδοὶ τοῦ Διονύσου θα πρέπει νὰ ἐπιδείξουν ἰδιαίτερη εὐαισθησία στὸν ρυθμὸ καὶ στὴ σύνθεση, ὥστε νὰ

Σοφιστής 223b – 224e: Τὰ προβλήματα τῶν ορισμῶν II – IV καὶ ἡ ἐπίλυσή τους», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 48 (2018), Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σσ. 108-125.

¹¹⁸⁹. Πλάτων, *Σοφιστής*, 224c 9 – d 4: «Ἐμπρὸς τῶρα λοιπόν, ἀς τὰ συγκεφαλαιώσουμε σ' ἓναν ορισμὸ λέγοντας, πως τὴ δεύτερη τούτη φορὰ μας φανερώθηκεν ἡ σοφιστικὴ νὰ εἶναι τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπὸ τὴν ἀποχτητικὴ, συναλλαχτικὴ, ἀγοραστικὴ, ἐμπορικὴ, ψυχεμπορικὴ τέχνη, που πουλάει λόγους καὶ μαθήματα σχετικὰ με τὴν ἀρετὴ»· πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ὁ Ἄνθρωπος καὶ τὸ Ἔργο του*, σ. 435· Stanley Rosen, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, σσ. 106-110.

¹¹⁹⁰. Πλάτων, *Σοφιστής*, 224d 11 – e 3: «Ὡστε καὶ τὸ μέρος αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀποχτητικὴ τέχνη, τὸ συναλλαχτικὸ, τὸ ἀγοραστικὸ, εἴτε μεταπωλητικὸ, εἴτε ἐπαγγελματοβιοτεχνικὸ, ἀδιάφορο, γενικὰ κάθε εἶδος τέχνης, που πουλάει μαθήματα σχετικὰ με τὴν ἀρετὴ, πάντα ἐσὺ θα τ' ὀνομάσεις, καθὼς εἶναι φανερό, σοφιστικὴ»· πβ. Κ. Ι. Λογοθέτης, «Κριτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ εἰς τὸν πλατωνικὸν *Σοφιστήν*», σσ. 241-242· Stanley Rosen, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, σσ. 109-112.

μπορούν να ξεχωρίσουν την καλή από την κακή μίμηση, καθώς και τις καλές από τις κακές παραστάσεις· τις πρώτες πρέπει να τις προβάλλουν και να τις τραγουδούν, ώστε «ἐπάδη ταῖς τῶν νέων ψυχαῖς, προκαλούμενος ἑκάστους εἰς ἀρετῆς ἔπεσθαι κτῆσιν συνακολουθοῦντας διὰ τῶν μιμήσεων»¹¹⁹¹. Οι φθόγγοι της λύρας πρέπει να χρησιμοποιηθούν ώστε να προαχθεί η αρετή στην ψυχή του μαθητή και αυτό θα πραγματοποιηθεί με τη μη χρήση πολύπλοκων μελωδιών· δεν πρέπει να συνδυάζονται τα μικρά και τα μεγάλα διαστήματα, οι γρήγοροι και οι αργοί τόνοι και οι χαμηλοί και οι ψηλοί ήχοι, με το ρυθμό της λύρας να είναι απαλλαγμένος από πολλά ηχητικά «ποικίλματα». Όλα αυτά δεν πρέπει να περιλαμβάνονται στη διδασκαλία των μαθητών, διότι η πολυπλοκότητα κάνει δύσκολη τη μάθηση¹¹⁹².

Καθίσταται αντιληπτό ότι η μουσική συμβάλλει στην εκπαίδευση, με το ένα μέρος της το «φωνητικό» να σχετίζεται με τον «ρhythμό» και την

¹¹⁹¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 812b 10 – c 8: «Ἐφαμεν, οἶμαι, τοὺς τοῦ Διονύσου τοὺς ἐξηκοντούτας ᾠδοὺς διαφερόντως εὐαισθήτους δεῖν γεγονέναι περὶ τε τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰς τῶν ἁρμονιῶν συστάσεις, ἵνα τὴν τῶν μελῶν μίμησιν τὴν εὖ καὶ τὴν κακῶς μεμιμημένην, ἐν τοῖς παθήμασιν ὅταν ψυχὴ γίγνηται, τὰ τε τῆς ἀγαθῆς ὁμοιώματα καὶ τὰ τῆς ἐναντίας ἐκλέξασθαι δυνατὸς ᾦ τις, τὰ μὲν ἀποβάλλῃ, τὰ δὲ προσφέρων εἰς μέσον ὕμνη καὶ ἐπάδη ταῖς τῶν νέων ψυχαῖς, προκαλούμενος ἑκάστους εἰς ἀρετῆς ἔπεσθαι κτῆσιν συνακολουθοῦντας διὰ τῶν μιμήσεων»· πβ. Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 105.

¹¹⁹². Πλάτων, *Νόμοι*, 812d 1 – 813a 4: «Τούτων τοίνυν δεῖ χάριν τοῖς φθόγγοις τῆς λύρας προσχρῆσθαι, σαφηνείας ἕνεκα τῶν χορδῶν, τὸν τε κιθαριστὴν καὶ τὸν παιδευόμενον, ἀποδίδοντας πρόσχορδα τὰ φθέγματα τοῖς φθέγμασι· τὴν δ' ἑτεροφωνίαν καὶ ποικιλίαν τῆς λύρας, ἅλλα μὲν μέλη τῶν χορδῶν ἰεῖσων, ἅλλα δὲ τοῦ τὴν μελωδίαν συνθέντος ποιητοῦ, καὶ δὴ καὶ πυκνότητι μανότητι καὶ τάχος βραδυτῆτι καὶ ὀξύτητι βαρύτητι σύμφωνον καὶ ἀντίφωνον παρεχομένους, καὶ τῶν ῥυθμῶν ὡσαύτως παντοδαπὰ ποικίλματα προσαρμόττοντας τοῖσι φθόγγοις τῆς λύρας, πάντα οὖν τὰ τοιαῦτα μὴ προσφέρειν τοῖς μέλλουσιν ἐν τρισὶν ἔτεσιν τὸ τῆς μουσικῆς χρήσιμον ἐκλήψεσθαι διὰ τάχους, τὰ γὰρ ἐναντία ἄλληλα ταράττοντα δυσμάθειαν παρέχει, δεῖ δὲ ὅτι μάλιστα εὐμαθεῖς εἶναι τοὺς νέους· τὰ γὰρ ἀναγκαῖα οὐ σμικρὰ οὐδ' ὀλίγα αὐτοῖς ἐστι προστεταγμένα μαθήματα, δείξει δὲ αὐτὰ προῖων ὁ λόγος ἅμα τῷ χρόνῳ. ἅλλα ταῦτα μὲν οὕτω περὶ τῆς μουσικῆς ἡμῖν ὁ παιδευτὴς ἐπιμελείσθω· τὰ δὲ μελῶν αὐτῶν αὐ καὶ ῥημάτων, οἷα τοὺς χοροδιδασκάλους καὶ ἃ δεῖ διδάσκειν, καὶ ταῦτα ἡμῖν ἐν τοῖς πρόσθεν διείρηται πάντα, ἃ δὴ καθιερωθέντα ἔφαμεν δεῖν, ταῖς ἐορταῖς ἑκαστα ἁρμόττοντα, ἡδονὴν εὐτυχὴ ταῖς πόλεσιν παραδιδόντα ὠφελεῖν»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 331.

«ἁρμονία»¹¹⁹³, ενώ το ἕτερο ἔχει σχέση «κατὰ τὴν τοῦ σώματος κίνησιν ῥυθμὸν μὲν κοινὸν τῇ τῆς φωνῆς εἶχε κινήσει, σχῆμα δὲ ἴδιον»¹¹⁹⁴. Ο Πλάτων ἐξηγεί τί εἶναι μουσική και κατὰ το κείμενο «τὰ μὲν τοίνυν τῆς φωνῆς μέχρι τῆς ψυχῆς πρὸς ἀρετὴν παιδείας οὐκ οἶδ' ὄντινα τρόπον ὠνομάσαμεν μουσικὴν»¹¹⁹⁵ και για τον ὄρο γυμναστική σημειώνει πως «τὰ δέ γε τοῦ σώματος, ἃ παιζόντων ὄρχησιν εἴπομεν, ἐὰν μέχρι τῆς τοῦ σώματος ἀρετῆς ἢ τοιαύτη κίνησις γίγνηται, τὴν ἔντεχνον ἀγωγὴν ἐπὶ τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ γυμναστικὴν προσείπωμεν»¹¹⁹⁶.

Ἐνα μέρος της επιστήμης σχετίζεται με τη μάθηση και αφορά τις τέχνες, ενώ το ἕταιρο με την εκπαίδευση και την ανατροφή¹¹⁹⁷. Οι τέχνες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, σε εκείνες που αφορούν τη «μουσική» και ἔχουν λιγότερη ακρίβεια και σε εκείνες που σχετίζονται με την «τεκτονική» και ἔχουν περισσότερη¹¹⁹⁸, με ακριβέστερες να εἶναι οι πρώτες¹¹⁹⁹ δηλαδή η αριθμητική και ὅσες εἶναι παρόμοιες¹²⁰⁰. Ὅμως, ο φιλόσοφος προβαίνει στον διαχωρισμό σε δύο κατηγορίες και των ειδών της πρώτης κατηγορίας, ξεκινώντας με την αριθμητική αναφέροντας πως ἄλλη εἶναι η αριθμητική

¹¹⁹³. Πλάτων, *Νόμοι*, 672e 5-7: «Ὅλη μὲν που χορεία ὅλη παιδευσίς ἦν ἡμῖν, τούτου δ' αὖ τὸ μὲν ῥυθμοὶ τε καὶ ἁρμονίαι, τὸ κατὰ τὴν φωνήν».

¹¹⁹⁴. *Ο.π.*, 672e 9 – 673a 1: «Το δεύτερο μέρος σχετίζεται με τις κινήσεις του σώματος· υπάρχει και ἐδὼ ρυθμός, που συνδυάζεται με τη διακύμανση της φωνῆς. Οι κινήσεις ὁμως του σώματος αποτελοῦν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του, ακριβῶς ὅπως στο ἄλλο μισό οι μελωδίες εἶναι ἔργο των φωνητικῶν κινήσεων»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 311.

¹¹⁹⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 673a 3-5: «Ὅταν ο ἦχος της φωνῆς διαπερνά την ψυχή, το θεωρούμε αὐτό εκπαίδευση στην ἀρετή και χρησιμοποιούμε τον ὄρο μουσική για να το χαρακτηρίσουμε».

¹¹⁹⁶. *Ο.π.*, 673a 7-10: «Ὅταν οι κινήσεις του σώματος, τις οποίες περιγράψαμε ως διασκεδαστικό χορό, ἔχουν ως ἀποτέλεσμα την τελειοποίηση και την υγεία του ἴδιου του σώματος, τότε θα πρέπει να τις ονομάσουμε γυμναστική».

¹¹⁹⁷. Πλάτων, *Φίληβος*, 55d 1-2: «Οὐκοῦν ἡμῖν τὸ μὲν, οἶμαι, δημιουργικόν ἐστι τῆς περὶ τὰ μαθήματα ἐπιστήμης, τὸ δὲ περὶ παιδείαν καὶ τροφήν».

¹¹⁹⁸. *Ο.π.*, 56c 3-5: «Τὰς μὲν μουσικὴ ξυνεπομένας ἐν τοῖς ἔργοις ἐλάττονος ἀκριβείας μετισχούσας, τὰς δὲ τεκτονικὴ πλείονος».

¹¹⁹⁹. *Ο.π.*, 56c 7-8: «Τούτων δὲ ταύτας ἀκριβεστάτας εἶναι τέχνας, ἃς νῦν δὴ πρώτας εἴπομεν».

¹²⁰⁰. *Ο.π.*, 56c 9-10: «Ἀριθμητικὴν φαίνει μοι λέγειν καὶ ὅσας μετὰ ταύτης τέχνας ἐφθέγξω νῦν δὴ».

που χρησιμοποιούν οι πολλοί και άλλη αυτή των φιλοσόφων¹²⁰¹. Η διαφορά τους έγκειται στο γεγονός πως οι μεν «γὰρ που μονάδας άνίσους καταριθμοῦνται τῶν περὶ ἀριθμόν, οἷον στρατόπεδα δύο καὶ βοῦς δύο καὶ δύο τὰ σμικρότατα ἢ καὶ τὰ πάντων μέγιστα» ενώ οι έταιροι «οὐκ ἂν μυρίων μηδεμίαν ἄλλην ἄλλης διαφέρουσάν τις θήσει»¹²⁰².

Ενώ λοιπόν αρχικά είχε δοθεί σε μία τέχνη το ίδιο όνομα τώρα προκύπτει πως είναι δύο, καθώς υπάρχει η τέχνη των φιλοσοφούντων και των μη φιλοσοφούντων¹²⁰³, με την πρώτη να είναι «ὄρμην ἀμήχανον ἀκριβεία τε καὶ ἀληθεία» σχετικά με τα μέτρα και τους αριθμούς¹²⁰⁴. Αυτές οι τέχνες ονομάζονται επιστήμες και πιο συγκεκριμένα η «επιστήμη που αφορά το όν» και «την αλήθεια του όντος» η οποία είναι «ασύγκριτα αληθινώτερη»¹²⁰⁵.

γ. Η κίνηση ως έκφραση

Η τελευταία τέχνη που θα αναλυθεί είναι αυτή του χορού με τις κινήσεις του σώματος και της ψυχής, «εἴτε αὐτῆς εἴτε τινὸς εἰκόνος», να είναι καλές αν σχετίζονται με την αρετή και κακές αν συνδέονται με την

¹²⁰¹. Ο.π., 56d 4-5: «Ἀριθμητικὴν πρῶτον ἄρ' οὐκ ἄλλην μὲν τινα τὴν τῶν πολλῶν φατέον, ἄλλην δ' αὖ τὴν τῶν φιλοσοφούντων».

¹²⁰². Ο.π., 56d 8 – e 4: «Δεν είναι μικρή η διαφορά, ω Πρώταρχε. Επειδή απ' όσους καταγίνονται με τους αριθμούς οι μεν λογαριάζουν άνισες μονάδες, όπως λόγου χάρη δύο στρατόπεδα και δύο βόδια και δύο τα μικρότατα ή τα μέγιστα μεταξύ όλων των πραγμάτων. Οι άλλοι, όμως, δεν θα συμφωνούσαμε ποτέ μαζί τους, παρά μονάχα αν δεχότανε κανείς ότι καμμιά μονάδα (από τις μύριες όσες) δεν διαφέρει από την κάθε μία ἄλλη μονάδα διόλου».

¹²⁰³. Ο.π., 57b 9 – c 3: «Κί' ενώ έδωσε σε μία τέχνη το ίδιο όνομα, κάνοντάς μας να πιστέψωμε ότι ήταν μία, τώρα δεν μας ρωτάει, σαν να' ταν δύο αυτές οι ίδιες, αν το σαφές και το καθάριο σ' αυτά τα έχει με πιότερη ακρίβεια η τέχνη των φιλοσοφούντων ή των μη φιλοσοφούντων».

¹²⁰⁴. Ο.π., 57c 9 – d 3: «Τι μην; Καὶ εἰρήσθω γε ὅτι πολὺ μὲν αὐται τῶν ἄλλων τεχνῶν διαφέρουσι, τούτων δ' αὐτῶν αἱ περὶ τὴν τῶν ὄντως φιλοσοφούντων ὄρμην ἀμήχανον ἀκριβεία τε καὶ ἀληθεία περίμετρα τε καὶ ρυθμούς διαφέρουσιν».

¹²⁰⁵. Ο.π., 58a 2-5: «Δῆλον ὅτι ἡ πᾶς ἂν τὴν γε νῦν λεγομένην γνοίῃ. τὴν γὰρ περὶ τὸ ὄν καὶ τὸ ὄντως καὶ τὸ κατὰ ταὐτὸν αἰεὶ πεφυκὸς πάντως ἔγωγε οἶμαι ἡγεῖσθαι ξύμπαντος ὅσοις νοῦ καὶ σμικρὸν προσήρηται μακρῷ ἀληθεστάτην εἶναι γνῶσιν».

κακία¹²⁰⁶. Υπάρχουν πολλά είδη χορού, τα οποία δεν τέρπουν όλους τους ανθρώπους το ίδιο, αλλά διαφέρουν οι προτιμήσεις αν και κανένας δεν θα έπρεπε να υποστηρίζει ότι οι χοροί που απεικονίζουν την κακία είναι καλύτεροι από τους χορούς της αρετής ή ότι υπάρχει κάποιος που τέρπεται με τις κινήσεις της «μοχθηρίας» και κάποιος άλλος με την ενάρετη «Μούσα»¹²⁰⁷. Αν και κάτι τέτοιο θα έπρεπε να ισχύει, υπογραμμίζεται πως οι περισσότεροι θεωρούν πως «μουσικῆς ὀρθότητα εἶναι τὴν ἡδονὴν ταῖς ψυχαῖς πορίζουσαν δύναμιν»· μια τέτοια άποψη «οὔτε ἀνεκτὸν οὔτε ὄσιον τὸ παράπαν φθέγγεσθαι, τότε δὲ μᾶλλον εἰκὸς πλανᾶν ἡμᾶς»¹²⁰⁸. Συνεπώς, ο φιλόσοφος δεν ψέγει όλα τα είδη χορού, αλλά μόνο εκείνα που προωθούν την κακία, γνωστοποιώντας μας πως υπάρχουν είδη που μας οδηγούν στην αρετή και άλλα στην κακία.

Οι παραστάσεις που δίνουν οι χοροί είναι μιμήσεις χαρακτήρων και σχετίζονται με κάθε είδους περιστατικά· οι χορευτές από τη μια πλευρά εκφράζουν τον χαρακτήρα τους και από την άλλη μιμούνται των χαρακτήρα των άλλων¹²⁰⁹. Συνεπώς, οι θεατές που θα διαπιστώσουν πως τα «ῥηθέντα» ή τα «μελωδηθέντα» ή και «ὀπωσοῦν χορευθέντα» ή «κατὰ φύσιν ἢ κατὰ ἔθος ἢ κατ' ἀμφοτέρω», τα επαινούν, διότι ταυτίζονται, και τα θεωρούν «καλά»¹²¹⁰. εκείνοι όμως που βλέπουν τις παραστάσεις και αντιλαμβάνονται πως έρχονται σε αντίθεση με την «φύσιν», τον «τρόπον» ή «τινα συνήθειάν» τους, δεν τέρπονται από αυτές, αλλά τις αποκαλούν

¹²⁰⁶. Πλάτων, *Νόμοι*, 655b 2-6: «Καὶ ἵνα δὴ μὴ μακρολογία πολλή τις γίγνηται περὶ ταῦθ' ἡμῖν ἅπαντα, ἀπλῶς ἔστω τὰ μὲν ἀρετῆς ἐχόμενα ψυχῆς ἢ σώματος, εἴτε αὐτῆς εἴτε τινὸς εἰκόνας, σύμπαντα σχήματά τε καὶ μέλη καλά, τὰ δὲ κακίας αὖ, τούναντίον ἅπαν»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 309.

¹²⁰⁷. Πλάτων, *Νόμοι*, 655c 5-8: «Οὐ γάρ που ἐρεῖ γέ τις ὥς ποτε τὰ τῆς κακίας ἢ ἀρετῆς καλλίονα χορεύματα, οὐδ' ὥς αὐτὸς μὲν χαίρει τοῖς τῆς μοχθηρίας σχήμασιν, οἱ δ' ἄλλοι ἐναντία ταύτης Μούσῃ τινί».

¹²⁰⁸. *Ο.π.*, 655c 8 – d 4.

¹²⁰⁹. *Ο.π.*, 655d 6-8: «Ἐπειδὴ μιμήματα τρόπων ἐστὶ τὰ περὶ τὰς χορείας, ἐν πράξεσί τε παντοδαπαῖς γιγνόμενα καὶ τύχαις, καὶ ἤθεσι καὶ μιμήσεσι δεξιόντων ἐκάστων [...]»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 309.

¹²¹⁰. Πλάτων, *Νόμοι*, 655d 9 – e 3.

«αἰσχροί»¹²¹¹. Ο Πλάτων διαχωρίζει τους ανθρώπους σε αυτούς που «τῆς φύσεως ὀρθὰ συμβαίνει, τὰ δὲ συνηθείας ἐναντία» και σε αυτούς που «τῆς συνηθείας ὀρθὰ, τὰ δὲ τῆς φύσεως ἐναντία», σημειώνοντας πως «οὔτοι ταῖς ἡδοναῖς τοὺς ἐπαίνους ἐναντίους προσαγορεύουσιν»· αυτοί λοιπόν λένε πως οι παραστάσεις τέρπουν αλλά είναι ανήθικες, με τους χορευτές να ντρέπονται «κινεῖσθαι τῷ σώματι τὰ τοιαῦτα» και «ᾄδειν», όταν βρίσκονται μπροστά σε ανθρώπους των οποίων σέβονται την κρίση, αλλά «χαίρουσιν δὲ παρ' αὐτοῖς»¹²¹².

Οι ανήθικες κινήσεις ή μελωδίες προκαλούν βλάβη σε αυτούς που αρέσκονται σε εκείνες και ωφελούνται όσοι τέρπονται από τα αντίθετά τους¹²¹³, καθώς «πότερον εἰκὸς ἢ καὶ ἀναγκαῖον ταῦτόν εἶναι ὅπερ ὅταν τις πονηροῖς ἦθεσιν συνῶν κακῶν ἀνθρώπων μὴ μισῇ, χαίρῃ δὲ ἀποδεχόμενος, ψέγῃ δὲ ὡς ἐν παιδιᾷ μοῖρα, ὄνειρώττων αὐτοῦ τὴν μοχθηρίαν; τότε ὁμοιοῦσθαι δήπου ἀνάγκη τὸν χαίροντα ὁποτέρους ἂν χαίρῃ, ἐὰν ἄρα καὶ ἐπαινεῖν αἰσχύνηται· καίτοι τοῦ τοιούτου τί μείζον ἀγαθὸν ἢ κακὸν φαῖμεν ἂν ἡμῖν ἐκ πάσης ἀνάγκης γίγνεσθαι»¹²¹⁴. Συνεπώς, οι χοροί που προωθούν την κακία κάνουν κακό όχι μόνο σε εκείνους που τέρπονται από τέτοιου είδους θεάματα, αλλά και σε αυτούς που αν και ορισμένες φορές τα κρίνουν, διασκεδάζουν και δεν ασκούν πραγματική κριτική· οι μόνοι που

¹²¹¹. Ο.π., 655e 3-5: «Οἷς δ' ἂν παρὰ φύσιν ἢ τρόπον ἢ τινα συνηθειαν, οὔτε χαίρειν δυνατόν οὔτε ἐπαινεῖν αἰσχροί τε προσαγορεύειν».

¹²¹². Ο.π., 655d 6 – 656a 6.

¹²¹³. Ο.π., 656a 8-10: «Μῶν οὖν τι βλάβην ἔσθ' ἦντινα φέρει τῷ χαίροντι πονηρίας ἢ σχήμασιν ἢ μέλεσιν, ἢ τιν' ὠφελίαν αὐτοῖς πρὸς τὰναντία τὰς ἡδονὰς ἀποδεχομένοις».

¹²¹⁴. Ο.π., 656b 1-8: «Μόνο πιθανόν; Αυτό είναι ὁλο; Δεν είναι ακριβῶς το ἴδιο σα να ζει κανείς κοντά σε διεφθαρμένους και κακούς ανθρώπους χωρίς να αντιδρά αλλά, αντίθετα, τους συναναστρέφεται με ευχαρίστηση και τους κατηγορεῖ κάποιες φορές, χωρίς να καταλαβαίνει ὅλη αυτή τη διαφθορά, λες και ζει σε ἓνα ὄνειρο; Τότε είναι φυσικό ὅτι, ὅποιος κάνει παρὰ με τέτοιους ανθρώπους, γίνεται ἴδιος με ὅσους τον ευχαριστοῦν ἀκόμα και αν ντρέπεται να τους εγκωμιάζει. Υπάρχει μεγαλύτερο καλό ἢ κακό για μας ἀπ' ὅλα αυτά;»· πβ. Κλείτος Ιωαννίδης, *Ρυθμός και αρμονία: η ουσία της μουσικής και του χορού στην πλατωνική παιδεία*, Κύπρος, 1973, σ. 34.

δεν επηρεάζονται αρνητικά είναι εκείνοι που έχουν αντιληφθεί την κακία τέτοιων χορών και δεν συμμετέχουν.

Υπάρχουν δύο είδη χορού: το πρώτο είναι η μίμηση των κινήσεων των ωραίων σωμάτων, με σκοπό την αίσθηση της επιβλητικότητας, ενώ το έτερο είναι η μίμηση των κινήσεων των άσχημων σωμάτων επιδεικνύοντάς τες με πρόστυχο τρόπο¹²¹⁵. Τα δύο αυτά είδη αποτελούνται από δυο υποκατηγορίες το καθένα· το «σπουδαῖο» είδος περικλείει «τὴν μὲν κατὰ πόλεμον καὶ ἐν βιαίοις ἐμπλακέντων πόνοις σωμάτων μὲν καλῶν, ψυχῆς δ' ἀνδρικῆς»¹²¹⁶ αλλά και «τὴν δ' ἐν εὐπραγίαις τε οὔσης ψυχῆς σῶφρονος ἐν ἡδοναῖς τε ἐμμέτροις»¹²¹⁷. Ο δεύτερος χορός καλεῖται «εἰρηνικός», ενώ ο προαναφερθείς, που απέχει παρασάγγας από αυτόν, ονομάζεται «πυρρίχιος» και «τάς τε εὐλαβείας πασῶν πληγῶν καὶ βολῶν ἐκνεύσει καὶ ὑπεῖξει πάσῃ καὶ ἐκπηδήσει ἐν ὕψει καὶ σὺν ταπεινώσει μιμουμένην, καὶ τὰς ταύταις ἐναντίας, τὰς ἐπὶ τὰ δραστικά φερομένας αὖ σχήματα, ἔν τε ταῖς τῶν τόξων βολαῖς καὶ ἀκοντίων καὶ πασῶν πληγῶν μιμήματα ἐπιχειρούσας μιμεῖσθαι»¹²¹⁸. Σε αυτούς τους χορούς λοιπόν που αναδεικνύονται τα ωραία σώματα και οι ενάρετες ψυχές, το κορμί πρέπει να είναι ὀρθοῖο με τα μέλη του ελαφρώς εκτεταμένα¹²¹⁹. Πραγματοποιείται συνεπώς αναφορά σε δυο χορούς, σε ένα που έχει να κάνει με τον πόλεμο

¹²¹⁵. Πλάτων, *Νόμοι*, 814c 8 – d 5: «Νῦν δὴ τῆς μὲν περὶ παλαιστραν δυνάμεως τὸ μέχρι δεῦρ ἡμῖν εἰρήσθω· περὶ δὲ τῆς ἄλλης κινήσεως παντὸς τοῦ σώματος, ἧς τὸ πλεῖστον μέρος ὄρχησιν τινὰ εἶδη χρὴ νομίζειν εἶναι, τὴν μὲν τῶν καλλιόνων σωμάτων ἐπὶ τὸ σεμνὸν μιμουμένην, τὴν δὲ τῶν αἰσχίωνων ἐπὶ τὸ φαῦλον».

¹²¹⁶. *Ο.π.*, 814d 6-8: «Το σοβαρό είδος περιέχει τις κινήσεις όμορφων και γενναίων στρατιωτῶν που έχουν ριχτεί στη μάχη [...].»

¹²¹⁷. *Ο.π.*, 814d 8-9: «[...] αλλά και τη μίμηση των κινήσεων των συνετῶν ανθρώπων που απολαμβάνουν με εγκράτεια την ευημερία που τους προσφέρει η πόλη».

¹²¹⁸. *Ο.π.*, 815a 3-8: «Ο δεύτερος χορός ονομάζεται εἰρηνικός, ενώ ο πρώτος, που διαφέρει ριζικά από αυτόν, έχει το όνομα πυρρίχιος κι απεικονίζει τις κινήσεις που απαιτούνται για την αποφυγή χτυπημάτων κάθε είδους με ελιγμούς, υποχωρήσεις, πηδήματα στον αέρα και σκυψίματα. Προσπαθεί επίσης να δείξει και τις επιθετικές κινήσεις, τις στάσεις δηλαδή που παίρνει το σώμα για το ρίξιμο βελῶν, ακοντίου και άλλων αντικειμένων».

¹²¹⁹. *Ο.π.*, 815a 8 – b 4: «Τό τε ὀρθόν ἐν τούτοις καὶ τὸ εὐτονον, τῶν ἀγαθῶν σωμάτων και ψυχῶν ὅποταν γίγνηται μίμημα, εὐθυφερὲς ὡς τὸ πολὺ τῶν τοῦ σώματος μελῶν γιγνόμενον, ὀρθὸν μὲν τὸ τοιοῦτον, τὸ δὲ τούτοις τούναντίον οὐκ ὀρθὸν ἀποδεχόμενον».

και τις κινήσεις που γίνονται στη μάχη και σε εκείνον που απεικονίζει τις κινήσεις των πολιτών σε καιρό ειρήνης.

Εισερχόμενοι τώρα στα «αἰσχροῦς» σώματα και στις κακές παραστάσεις που αυτά προσφέρουν μέσω των μιμήσεων που ενορχηστρώνονται με λόγια, τραγούδια και χορό, ο Πλάτων σημειώνει πως «ἄνευ γὰρ γελοίων τὰ σπουδαῖα καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τὰ ἐναντία μαθεῖν μὲν οὐ δυνατόν, εἰ μέλλει τις φρόνιμος ἔσεσθαι, ποιεῖν δὲ οὐκ αὖ δυνατόν ἀμφοτέρω, εἴ τις αὖ μέλλει καὶ σμικρὸν ἀρετῆς μεθέξειν [...]»¹²²⁰. Τέτοιου είδους μιμήσεις πρέπει να γίνονται, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, μόνο από δούλους ή μισθωτούς και οι ελεύθεροι πολίτες, άνδρες και γυναίκες, να μην επιδίδονται σε τέτοιες δραστηριότητες¹²²¹. Σε αντίθεση με τους ενάρετους χορούς, όπου το σώμα είναι όρθιο και όπως αντιλαμβανόμαστε οι κινήσεις είναι μικρές, στους χορούς που είναι αισχροί οι κινήσεις είναι πιο ελεύθερες και στο σώμα και στο πρόσωπο, με τον φιλόσοφο να θεωρεί πως κάτι τέτοιο δεν πρέπει να παρουσιάζεται από ελεύθερους πολίτες, αλλά μόνο από δούλους ή ανθρώπους από άλλες πόλεις.

Παρατηρούμε πως ο Πλάτων θέλει από την τέχνη στατικότητα αποκλείοντας μεγάλες κινήσεις και αυτό συμβαίνει, διότι όπως στην πολιτεία υπάρχουν νόμοι, ώστε να επιτυγχάνεται η ισορροπία, το ίδιο ακριβώς πρέπει να ισχύει και στις τέχνες, ώστε να μην προάγεται η αυθαιρεσία. Επιτελείται προσπάθεια να κατασταλούν οι ηδονές, καθώς όσο πιο πολλές κινήσεις πραγματοποιούνται στον χορό, τόσο πιο ηδονικός

¹²²⁰. Ό.π., 816d 9 – e 4: «Αν όμως θέλουμε να είμαστε ενάρετοι έστω και σε μικρό βαθμό, δεν μπορούμε να είμαστε σοβαροί και αστείοι ταυτόχρονα»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 332.

¹²²¹. Πλάτων, *Νόμοι*, 816e 6 – 817a 1: «[...] δούλοις δὲ τὰ τοιαῦτα καὶ ξένοις ἐμμίσθοις προστάττειν μιμεῖσθαι, σπουδὴν δὲ περὶ αὐτὰ εἶναι μηδέποτε μηδ' ἡντινοῦν, μηδέ τινα μανθάνοντα αὐτὰ γίγνεσθαι φανερόν τῶν ἐλευθέρων, μήτε γυναῖκα μήτε ἄνδρα, καινὸν δὲ αἰεὶ τι περὶ αὐτὰ φαίνεσθαι τῶν μιμημάτων»· πβ. Gvilielmvs Chase Greene (comment.), Πλάτων, *Νόμοι*, σ. 332.

και εξτατικός γίνεται, όπως και στις μελωδίες, οι οποίες δεν πρέπει να είναι πολύπλοκες και τα διαστήματα να έχουν μεγάλες αποκλείσεις, καθώς τότε οι τέχνες δεν θα προάγουν την αρετή. Επίσης, ασκείται κριτική στην ποίηση ένεκα του μιμητικού της χαρακτήρα και της απεικόνισης θρησκευτικών θεμάτων με τρόπο που αποτελούν κίνδυνο για τη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα των πολιτών¹²²², διότι δεν πρέπει να αποδίδονται ανθρώπινες αδυναμίες και πάθη στους θεούς, καθώς εκείνοι είναι ανώτεροι από το θνητό γένος.

¹²²². Μανόλης Ανδρόνικος, *Ο Πλάτων και η Τέχνη*, σ. 261.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας την ανάπτυξη της θεματικής μας αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι πεδίο διερεύνησης της παρούσας διατριβής αποτέλεσαν οι ανθρωπολογικές συνιστώσες της αρετής στα πλατωνικά συγγράμματα, αξιοποιώντας και τις ερμηνευτικές απόψεις του Πρόκλου.

Όπως γνωρίζουμε ήδη από την προσωκρατική διάνοηση ανιχνεύονται οι πρώτες υποτυπώσεις μιας ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας, όμως είναι σαφές από τα αποσπάσματα πως το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στον κόσμο και στη φύση. Η μεταστροφή της φιλοσοφικής προβληματικής προς τον άνθρωπο επιτυγχάνεται με τους Σοφιστές, αλλά και τη διδασκαλία του Σωκράτους, ο οποίος ήταν ο πρώτος που αναπροσανατόλισε το φιλοσοφικό ενδιαφέρον από τη φύση στον άνθρωπο. Στην ίδια συλλογιστική κινήθηκε και ο Πλάτων, καθώς όπως διαφαίνεται από τα συγγράμματά του επίκεντρο είναι ο άνθρωπος.

Για να κατανοήσουμε την ουσία του ανθρώπου εστιάσαμε την προσοχή μας στη διερεύνηση της ψυχής ως αρχή ζωής, καθώς μέσω αυτής αποκτάται η γνώση της αλήθειας και του ψεύδους και με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατό ο άνθρωπος να εξυψωθεί υπεράνω της μεταβαλλόμενης πραγματικότητας. Αποτελεί κοινό τόπο πως η ψυχή είναι ανώτερη από το σώμα και όταν επέρχεται ο θάνατος το θνητό σώμα αποθνήσκει, ενώ η αθάνατη ψυχή αποδεσμεύεται και εξυψώνεται. Η ψυχή διακρίνεται σε τρία μέρη με το ένα εξ' αυτών να καλείται αθάνατο, το λογιστικό, και για αυτό τοποθετήθηκε σε διαφορετική θέση από το θυμοειδές και το επιθυμητικό.

Για τον Πλάτωνα, από όλα όσα κατέχει ο άνθρωπος, το πλέον ιερό, ύστερα από τους θεούς, είναι η ψυχή του και όταν δοθεί μεγαλύτερη αξία στο κάλλος από την αρετή προκαλείται όνειδος στην ψυχή, καθώς διαφαίνεται πως το σώμα έχει μεγαλύτερη αξία. Η ψυχή, για να

μπορέσουμε να θεαθούμε την αληθινή της φύση, πρέπει να απομονωθεί από το σώμα και από εκείνα που της προξενούν κακό, καθώς απαλλαγμένη από περισπασμούς δύναται να αφεθεί εξ ολοκλήρου στο θείο και στο αιώνιο με το οποίο συγγενεύει.

Κάθε ψυχή είναι αθάνατη, έχοντας τη δυνατότητα να κινεί μόνη της τον εαυτό της, αλλά και το σώμα, και αγέννητη, διότι η πρώτη αρχή δεν γίνεται να δημιουργηθεί από κάτι άλλο. Για την εν λόγω θεωρία ο ιδρυτής της Ακαδημίας επικαλείται τέσσερα επιχειρήματα, ώστε να αποδειχθεί η αθανασία της ψυχής, με το πρώτο να είναι αυτό των εναντίων, σύμφωνα με το οποίο η ψυχή κατά την αποδέσμευσή της από το σώμα δεν χάνεται, αλλά κατευθύνεται στον Άδη· το επόμενο είναι το επιχείρημα της αναμνήσεως, όπου η μάθηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά ανάμνηση και εφόσον η γνώση έχει αποκτηθεί πριν τη γέννησή μας, πρέπει να την κατακτήσουμε εκ νέου. Σύμφωνα με την τρίτη απόδειξη η ψυχή είναι ασύνθετη, κατά την αποδέσμευσή της από το σώμα δεν διασπάται και επίσης είναι αόρατη, επομένως η ψυχή είναι αθάνατη καθώς μένει πάντοτε ίδια με τον εαυτό της, είναι αδιάλυτη, απλή. Στο τέταρτο και τελευταίο επιχείρημα σημειώνεται πως η ψυχή όσο καιρό ήταν αναγκασμένη να κατοικεί στο σώμα, εκτίοντας την ποινή της για προγενέστερα αμαρτήματα που, ενδεχομένως, είχε διαπράξει, προσπαθούσε να παραμένει, όσο καθίσταται εφικτό, αμέτοχη από τα πάθη του σώματος και να προσηλώνεται στον εαυτό της, με αυτό τον τρόπο ύστερα από την απελευθέρωσή της δεν παρασύρεται μαζί της τίποτα το σωματικό, βρίσκεται ξανά με το όμοιό της αόρατο και επιδίδεται ξανά σε καθαρά διανοητικές διαδικασίες πλησίον των θεών.

Ο όρος αρετή σήμαινε κάτι διαφορετικό στην ομηρική εποχή, καθώς σχετιζόταν περισσότερο με το πεδίο της μάχης, ενώ στην εποχή του Πλάτωνος οι αξίες έχουν μετασχηματιστεί και οι αρετές έχουν μεταβληθεί, με τα χαρακτηριστικά τους να είναι διαφορετικά. Σύμφωνα με τον

Πλάτωνα οι επιμέρους αρετές είναι τέσσερις, η σοφία, η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη, με την πρώτη να είναι τόσο σημαντική, ώστε εάν το εκάστοτε εμφανιζόμενο ως αγαθό είναι αποτέλεσμα αμάθειας χάνει την ιδιότητα του αγαθού, καθώς μόνο εάν οι πράξεις του ανθρώπου καθοδηγούνται από σοφία, τότε το αποτέλεσμα είναι αγαθό. Εάν οποιαδήποτε επιστήμη διαχωριστεί από την δικαιοσύνη και την εν γένει αρετή, τότε φαίνεται ως πανουργία και όχι ως σοφία. Η σωφροσύνη είναι η αρετή εκείνη που χαλιναγωγεί τα πάθη και τις απολαύσεις.

Η αρετή και η καλλιέργειά της επέρχεται ύστερα από διαρκή προσπάθεια και εξάσκηση και δεν κληρονομείται. Επίσης, οι ηδονές είναι αυτές που απομακρύνουν τον άνθρωπο από την αρετή, καθώς τον αποπροσανατολίζουν από κάθε τι που έχει πραγματικά αξία και τον στρέφουν σε πράγματα ευτελέστατης αξίας, όπως η ακολασία, η απληστία και η ζηλοφθονία. Υπάρχουν τρία είδη ανθρώπου σε συσχέτιση με τις ηδονές, καθώς στην κάθε ψυχή υπερτερεί η επιθυμία για ένα από τα τρία στοιχεία, τη σοφία, τη δόξα και το χρήμα και κατ' αντιστοιχία προκύπτουν οι χαρακτήρες του φιλοσόφου, του φιλόνικου και του φιλοκερδούς.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε διαπιστώνουμε ότι οι ηδονές απομακρύνουν τον άνθρωπο από την αρετή. Ο Σωκράτης θεωρεί πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί εάν είναι γνώση, καθώς σε άλλη περίπτωση είναι έμφυτη στον άνθρωπο και είτε την κατέχει είτε όχι και δεν μπορεί να την μεταλαμπαδεύσει, με τον σοφιστή Πρωταγόρα να διαφωνεί, θεωρώντας πως η αρετή διδάσκεται και εκείνος είναι σε θέση να αναλάβει το εν λόγω έργο.

Στο κείμενό μας διερευνήσαμε τη συνάφεια ανάμεσα στην ορθή γνώμη και τη γνώση. Ο Σωκράτης θεωρεί πως η «ορθή δόξα» δεν είναι κατώτερη, όμως η επιστήμη διαφοροποιείται από την ορθή γνώμη, διότι η πρώτη είναι παγιωμένη, ενώ η δεύτερη δεν παραμένει πολύ καιρό κοντά στον άνθρωπο και εκφεύγει από την ψυχή του, επομένως η επιστήμη έχει

μεγαλύτερη αξία από την ορθή γνώμη και είναι ο «δεσμός» που τις διαφοροποιεί. Στην ίδια νοηματική συνάφεια κατανοούμε γιατί ο άνθρωπος για να μπορέσει να θεαθεί το Αγαθό και να φτάσει στην επιστήμη πρέπει να διεξέλθει σύμφωνα με τη μάντιδα Διοτίμα τους τέσσερις γνωστικούς αναβαθμούς, χωρίς να έχουν όλοι αυτή την ικανότητα παρά μόνο όσοι φιλοσοφούν.

Η αρετή εκτός, από γνώρισμα της ψυχής του κάθε ανθρώπου συνιστά και χαρακτηριστικό στοιχείο του κοινωνικού σώματος και διαπιστώνεται στις μορφές των πολιτευμάτων. Ο Πλάτων διερευνά τον βαθμό στον οποίο μετέχουν της αρετής τα πολιτεύματα της *τιμοκρατίας*, της *ολιγαρχίας*, της *δημοκρατίας* και της *τυραννίας*, αλλά και ποια είναι τα ειδοποιητικά γνωρίσματα του κάθε ανθρώπινου τύπου που προκύπτει σε αντιστοιχία από το εκάστοτε πολίτευμα.

Τέλος, ερευνάται το ζήτημα κατά πόσο οι τέχνες της *ποίησης*, του *χορού* και της *μουσικής* συνεισφέρουν στην καλλιέργεια της αρετής του ανθρώπου. Σχετικά με την τέχνη της ποιήσεως, ο Πλάτων θεωρεί πως δεν πρέπει να υπάρχει στην πόλη ένεκα του μιμητικού της χαρακτήρα και την χαρακτηρίζει επικίνδυνη για όσους δεν έχουν την απαιτούμενη γνώση να αντιληφθούν τί ακριβώς είναι η ποίηση και σε ποιο βαθμό πρέπει να μας επηρεάζει και από την άλλη πλευρά θεωρεί τους ποιητές μιμητές και τους κατατάσσει τρίτους στη σειρά για την αλήθεια, καθώς πρώτα υπάρχει το αληθινό ον, ύστερα το αντικείμενο μίμησης του ποιητή και έπειτα ο ίδιος ο ποιητής. Η άποψη αυτή, όπως είναι γνωστό, προκάλεσε τη διαφωνία του Πρόκλου, ο οποίος θεωρεί πως η ποίηση έχει ενθεαστικό χαρακτήρα, ειδικά εκείνη του Ομήρου, και γι' αυτό δεν θα πρέπει να επηρεαστεί κάποιος απλώς από τον μιμητικό της χαρακτήρα. Η ίδια σημασία αποδίδεται από τον Πλάτωνα στον χορό και την μουσική, μορφές τέχνης για τις οποίες προτείνει συγκεκριμένους τρόπους, έτσι ώστε να συμβάλλουν στην καλλιέργεια της αρετής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Αριστοτέλης, *Aristotelis Opera ex recensione Immanuelis Bekkeri*, edidit Academia Regia Borussica, Volume I-V, Berolini, Apud W. De Gruyter et Socios, 1960.
- , *Περὶ ζώων μορίων*. Ex Recensione Immanuelis Bekkeri. Ed. Academia Regia Borussica. Volume I. Berolini, 1960.
- , *Περὶ Ψυχῆς*. Ex Recensione Immanuelis Bekkeri. Ed. Academia Regia Borussica. Volume I. Berolini, 1960.
- , *Περὶ Ψυχῆς*. Εισαγ., Μετάφρ., Ι. Σ. Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 1998.
- Ευριπίδης, *Ηλέκτρα*. Ed. J. D. Denniston. Oxford, Clarendon Press, ²1960 (¹1939).
- , *Ηλέκτρα*. Ερμην., Δ. Ν. Βερναρδάκης. Τόμος Γ'. Αθηνήσιν, Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, 1903.
- Ηρόδοτος, *Ιστορίαι Γ' – Ε'*. Μετάφρ., Άγγελος Βλάχου. Αθήνα, Παπαδήμα, 1978.
- Λεξικόν της Προσωκρατικής Φιλοσοφίας, Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, 1994.
- Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*. Ed. E H. Warmington. Cambridge, Harvard University Press, ⁵1968 (¹1923).
- Όμηρος, *Ιλιάδα*. Ed. A. T. Murray. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, ⁷1960 (¹1924).
- , *Ιλιάδα*. Ed. A. T. Murray. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, ⁸1967 (¹1925).
- , *Ιλιάδα*. Μετάφρ., Αγγελική Πανωφοροπούλου – Σιγάλα. Αθήνα, 1970.
- , *Οδύσσεια*. Ed. A. T. Murray. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, ⁹1974 (¹1919).

- , *Οδύσσεια*. Ed. A. T. Murray. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1960 (1919).
- , *Οδύσσεια*. Εισαγ., Γιάννης Κορδάτος. Μετάφρ., Ζήσιμος Σιδέρης. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1956.
- Πλάτων, *Plato*, Ed. W. R. M. Lamb. Volume 1-12. Cambridge, Harvard University Press, 1925.
- , *Αλκιβιάδης*. Ed. Nicholas Denyer. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- , *Αλκιβιάδης*. Ed. W. R. M. Lamb. Volume VIII. Cambridge, Harvard University Press, 1955.
- , *Αλκιβιάδης*. Εισαγ., Μετάφρ., Ε. Κ. Λιακάκος. Αθήνα, Ιωάννου και Π. Ζαχαρόπουλου, 1940.
- , *Απολογία Σωκράτους*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- , *Απολογία Σωκράτους*. Εισαγ., Μετάφρ., Κ. Κουραβέλος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Γοργίας*. Ed., Comment., E. R. Dodds. Oxford, Clarendon Press, 1959.
- , *Γοργίας*. Ed. E. H. Warmington. Volume III. Cambridge, Harvard University Press, 1967.
- , *Γοργίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Ηλίας Βαβούρας. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2008.
- , *Γοργίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Σχόλια. Στ. Τζουμελέας. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Επιστολαί και Όροι*. Μετάφρ., Κυρ. Ζάμπας. Εν Αθήναις, Γεωργίου Δ. Φεξή, 1911.
- , *Ευθύδημος*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967.
- , *Ευθύδημος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ηλίας Λάγιος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Ευθύφρων*. Ed., Comment., John Burnet. Oxford, Clarendon Press, 1970.

- , *Ευθύφρων*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- , *Ευθύφρων*. Εισαγ., Μετάφρ., Γ. Κορδάτος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Θεαίτητος*. Transl., Comment., John Mc Dowell. Oxford, Clarendon Press Oxford, 1973.
- , *Θεαίτητος*. Transl. Harold North Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1977.
- , *Θεαίτητος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1980.
- , *Ιων*. Ed., Comment., Albert Rijksbaron. Boston, Brill, 2007.
- , *Ιων*. Ed. W. R. M. Lamb. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1962.
- , *Ιων*. Εισαγ., Μετάφρ., Α. Λαούρδας. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Κρατύλος*. Ed. H. N. Fowler. Volume IV. Cambridge, Harvard University Press, 1973.
- , *Κρατύλος*. Ἡ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων, λογικός. Εισαγ., Μετάφρ., Σχόλια. Γιώργος Κεντρωτής. Αθήνα, Gutenberg, 2013.
- , *Κρίτων*. Ed., Comment., John Burnet, Oxford, Clarendon Press, 1970.
- , *Κρίτων*. Ed. J. Adam. Cambridge, Cambridge University Press, 1966.
- , *Κρίτων*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- , *Κρίτων*. Εισαγ., Μετάφρ., Κ. Αραπόπουλος. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Λάχης*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967.
- , *Μενέξενος*. Ed. R. G. Bury. Volume IX. Cambridge, Harvard University Press, 1966.
- , *Μενέξενος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ορέστης Περδικίδης. Αθήνα, Κάκτος, 1993.
- , *Μένων*. Ed., Comment., R. S. Bluck. Cambridge, Cambridge University Press, 1964.

- , *Μένων*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967.
- , *Μένων*. Εισαγ., Μετάφρ., Δημήτρης Τζωρτζόπουλος. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2021.
- , *Νόμοι*. Ed. R. G. Bury. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1961.
- , *Νόμοι*. Ed. R. G. Bury. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1961.
- , *Νόμοι*. Προλ. Κ. Δ. Γεωργούλης. Μετάφρ., Σημ., Κων. Φιλίππας. Αθήνα, Πάπυρος, 1975.
- , *Πολιτεία*. Ed. James Adam. Volume I and II. Cambridge, University Press, 1963.
- , *Πολιτεία*. Transl. Paul Shorey. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1963.
- , *Πολιτεία*. Transl. Paul Shorey. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1970.
- , *Πολιτεία*. Εισαγ., Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Πόλις, ⁵2003 ('2002).
- , *Πολιτικός*. Ed. Harold N. Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1962.
- , *Πολιτικός*. Εισαγ., Μετάφρ., Ι. Σ. Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 1998.
- , *Πρωταγόρας*. Ed. Nicholas Denyer. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- , *Πρωταγόρας*. Transl., Comment., C.C.W. Taylor. Oxford, Clarendon Press, 1976.
- , *Πρωταγόρας*. Transl. W. R. M. Lamb. Volume II. Cambridge, Harvard University Press, 1967.

- , *Πρωταγόρας*. Εισαγ., Ι. Σ. Χριστοδούλου. Μετάφρ., Ι. Σ. Χριστοδούλου – Ελένη Απ. Πλευρά. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 1999.
- , *Πρωταγόρας*. Εισαγ., Μετάφρ., Β. Ν. Τατάκης. Αθήνα, Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος, 1957.
- , *Σοφιστής*. Transl. Harold North Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1977.
- , *Σοφιστής*. Εισαγ., Μετάφρ., Δ. Αλεξάνδρου. Αθήνα, Ιωάννου και Π. Ζαχαρόπουλου, 1940.
- , *Συμπόσιο*. Ed. E. H. Warmington. Volume III. Cambridge, Harvard University Press, 1967.
- , *Συμπόσιο*. Ed. Sir Kenneth Dover. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- , *Συμπόσιο*. Εισαγ., Μετάφρ., Β. Δεδούσης. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- , *Συμπόσιο*. Εισαγ., Μετάφρ., Ιωάννης Συκουτρής. Αθήνα, Βιβλιοπωλείο τῆς Εστίας, 1986.
- , *Τίμαιος*. Ed. R. G. Bury. Volume IX. Cambridge, Harvard University Press, 1966.
- , *Τίμαιος*. Εισαγ., Μετάφρ., Βασίλης Κάλφας. Αθήνα, Πόλις, 1999.
- , *Φαίδρος*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- , *Φαίδρος*. Εισαγ., Μετάφρ., Σημ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Πόλις, 2015.
- , *Φαίδων*. Ed. C. J. Rowe. Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- , *Φαίδων*. Transl., Comment., David Gallop. Oxford, Clarendon Press, 1975.
- , *Φαίδων*. Transl. Harold North Fowler. Volume I. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- , *Φαίδων*. Εισαγ., Μετάφρ., Ευάγ. Παπανούτσος. Αθήνα, Ιωάννης Ν. Ζαχαρόπουλος, 1957.

- , *Φίληβος*. Ed. Harold N. Fowler. Volume VII. Cambridge, Harvard University Press, 1962.
- , *Φίληβος*. Transl., Comment., J. C. B. Gosling. Oxford, Clarendon Press, 1975.
- , *Φίληβος*. Εισαγ., Μετάφρ., Ν. Ι. Μπούσουλα. Θεσσαλονίκη, Εγνατία, 1978.
- , *Χαρμίδης*. Ed. W. R. M. Lamb. Volume VIII. Cambridge, Harvard University Press, 1955.
- , *Χαρμίδης*. Εισαγ., Μετάφρ., Ν. Τετενές. Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- Scholia Platonica*, Ed. Gvilielmvs Chase Greene. Pennsylvaniae, Societas Philologica Americana, 1938.
- Πρόκλος, *Πρόκλου Διαδόχου. Εις τον Πλάτωνος πρώτον Αλκιβιάδην*. Ed. A. Ph. Segonds. Tome 1. Paris, Les Belles Lettres, 1985.
- , *Πρόκλου Διαδόχου. Εις τον Τίμαιον Πλάτωνος*. Ed. Ernestvs Diehl. Vol. I. Lipsiae, B. G. Tevbneri, 1903.
- , *Πρόκλου Διαδόχου. Εις τον Τίμαιον Πλάτωνος*. Ed. Ernestvs Diehl. Vol. II. Lipsiae, B. G. Tevbneri, 1904.
- , *Πρόκλου Φιλοσόφου. Λυκείου πλατωνικού διαδόχου εις τας Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα*. Ed. Gvilelmvs Kroll. Vol. I. Lipsiae, B. G. Tevbneri, 1899.
- , *Πρόκλου Φιλοσόφου. Λυκείου πλατωνικού διαδόχου εις τας Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα*. Ed. Gvilelmvs Kroll. Vol. II. Lipsiae, B. G. Tevbneri, 1910.
- , *Commentaire sur la République*. Trad. A. J. Festugière. Tome III. Paris, Libraire Philosophique, 1970.
- , *Commentaire sur le Timée*. Traduction et Notes A. J. Festugière. Tome I. Paris, Libraire Philosophique, 1966.
- , *Commentaire sur le Timée*. Traduction et Notes A. J. Festugière. Tome III. Paris, Libraire Philosophique, 1967.

- , *Commentary on Plato's Timaeus*. Ed., Transl., Harold Tarrant. Volume I. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Astius, D. Fridericus, *Lexicon Platonicum*. Vol. I. Lipsiae, Libraria Weidmanniana, 1835.
- Cicero, *Tusculian Disputations*. Transl. J. E. King. Cambridge, Harvard University Press, 1966.
- Diels, Hermann, – Kranz, Walther, *Οι Προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*. Απόδοση στα Νέα Ελληνικά Βασ. Α. Κύρκος. Συνεργασία: Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης. Επιμ., Βασ. Α. Κύρκος. Φιλολογική εποπτεία Γεώργιος Α. Χριστοδούλου. Τόμος Α'. Αθήνα, Παπαδήμας, 2005.
- , *Οι Προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*. Απόδοση στα Νέα Ελληνικά Βασ. Α. Κύρκος. Συνεργασία: Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης. Επιμ., Βασ. Α. Κύρκος. Φιλολογική εποπτεία Γεώργιος Α. Χριστοδούλου. Τόμος Β'. Αθήνα, Παπαδήμας, 2007.
- , *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Bd. I, Dublin/Zürich, ¹⁶1972 (¹1903).

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στα ελληνικά:

- Αθανασάτος, Κων/νος Π., *Πλάτωνος Νόμοι και Επινόμις*. Τόμος Α'. Αθήνα, Δεδεμάδη, 2013.
- , *Πλάτωνος Νόμοι και Επινόμις*. Τόμος Β'. Αθήνα, Δεδεμάδη, 2013.
- Αλατζόγλου – Θέμελη, Γ., «Γνωσιολογικές απόψεις των Σοφιστών», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 10-11 (1980-1981), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 241-264.

- , *Πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος. Η πλατωνική και αριστοτελική μαρτυρία. Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα, 1976.
- , «Πρωταγόρας και Σωκράτης. Ενδείξεις της συνοδοιπορίας τους», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 8-9 (1978-1979), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 117-143.
- Αναστασοπούλου – Καπογιάννη, Θεώνη, «Η εξελικτική αντίληψη για τη γνώση: Αναφορά σε αρχαίες και νεότερες απόψεις», στο: Κ. Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*, Αθήνα, 2001, σσ. 27-35.
- Ανδρόνικος, Μανόλης, *Ο Πλάτων και η Τέχνη. Οι πλατωνικές απόψεις για το ωραίο και τις εικαστικές τέχνες*, Αθήνα, Νεφέλη, 1984.
- Ανδρούτσος, Χρήστος, *Η του Πλάτωνος θεωρία της Γνώσεως. Καθ' εαυτήν και εν σχέσει προς τους προ αυτού φιλοσοφήσαντας*, Αθήνα, Τυπογραφείο Π. Δ. Σακελλαρίου, 1902.
- Ανεμογιάννης – Σινανίδης, Σπυροδμήμος Γ., *Ερμηνείαι εις την Οντολογίαν του πλατωνικού Σοφιστού*, Αθήνα, 1981.
- Αντωνικόπουλος, Αντώνης Λ., *Η έννοια της πολιτικής ουτοπίας στον Πλάτωνα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1983.
- Αρβανιτάκης, Τάσος, *Η κίνηση στο έργο του Πλάτωνα*, Ζήτρος – Σκέψη.
- Ασπρουλάκης, Κωνσταντίνος Ν., *Νόμοι και Αρχοντες σε σχέση με το παιδευτικό πρόβλημα στον Πλάτωνα. Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα, 1979.
- Βασιλείου, Ιάκωβος, «Αρχαία Ηθική», στο: Γιώργος Καραμανώλης (επιμ.), *Εισαγωγή στην Αρχαία Φιλοσοφία. Κρήτη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης*, σσ. 369-417.
- Βέικος, Θεόφιλος, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία. Προβλήματα – Αναλύσεις – Ασκήσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1989.
- , *Οι Προσωκρατικοί*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- , *Φιλοσοφία και Επιστήμη*, Αθήνα, Γρηγόρη, 1980.

- , *Φύση και Κοινωνία. Από τον Θαλή ως τον Σωκράτη*, Αθήνα, Σμίλη, 1991.
- Βενέτη, Μαρία, «Η φύση και η παιδεία στην Πολιτεία του Πλάτωνος. Μια πρόταση για τις προϋποθέσεις της αγωγής», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 24 (2007), σσ. 239-254.
- Βολιώτης, Ν., «Θρησκευτικά και μεταφυσικά αναζητήσεις κατά τον Δ' π.Χ. αιώνα. Η θεολογία του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους εν συνδυασμῷ προς την του Ισοκράτους», *Πλάτων*, 63-64 (1980-1981), Τόμος 32, σσ. 356-366.
- Βουδούρη, Σοφία, «Η ξενοφάνεια ηθική και κοινωνικοπολιτική διανόηση», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 26 (2009), σσ. 83-92.
- Βουδούρης, Κωνσταντίνος Ιωάννου, «Γνώσις, άγνοια, αγνωσία, αμάθεια, αυτογνωσία, ετερογνωσία και θεογνωσία», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*. Πρακτικά Δωδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Σάμος – Πάτμος, Αύγουστος, 2000), Αθήνα, 2001, σσ. 46-55.
- , «Έρως και Παιδεία κατά Πλάτωνα», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 13-37.
- , «Η εις τους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους περί υπάρξεως αντίληψης και αι πολιτικά αυτής υποδηλώσεως», *Πλάτων*, 43-44 (1970), Τόμος 22, σσ. 57-77.
- , «Η μεταφυσική του ιμέρου», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 115-131.
- , «Τα είδη βίων, ο τρόπος βίου, το επιθυμείν και το αγαθό», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Πλατωνική πολιτική*

- φιλοσοφία. Πρακτικά Όγδου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα – Σάμος, Ιούλιος, 1996), Αθήνα, 1997, σσ. 23-49.
- , *Ψυχή και Πολιτεία. Έρευνα επί της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνος*, Αθήνα, 1970.
- Βουρβέρης, Κωνστ. Ι., «Ο Πλάτων και η εποχή μας. Από την ιστορίαν και την ζωήν της ελληνικής ιδέας», *Παρνασσός*, Ε' (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1963), σσ. 495-509.
- , «Πλάτων και Ιστορία», *Παρνασσός*, Ζ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1965), σσ. 587-594.
- , «Πλάτων και Ιστορία», *Πλάτων*, Β (1954), Αθήνα, Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Σιδέρη, 1954, σσ. 179-213.
- Βώρος, Φ. Κ., *Σύντομη ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Και τρία ειδικότερα δοκίμια. Από τον μύθο στο λόγο. Ο ελληνικός διαφωτισμός: η αρχαία σοφιστική. Γιατί καταδίκασαν οι Αθηναίοι τον Σωκράτη*, Αθήνα, Γρηγόρη, 1984.
- Γεωργοβασίλης, Δημοσθένης Γ., «Η μεταφυσική του έρωτα και της παιδείας», στο: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας* (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 235-256.
- Γεωργούλας, Η., «Η θνητή ψυχή στον πλατωνικό *Τίμαιο*», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 24 (2007), σσ. 136-149.
- , «Η σύσταση της θνητής ψυχής στον πλατωνικό *Τίμαιο*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 37 Ι (2007), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 103-111.
- , «Το ψυχολογικό υπόβαθρο της πρώτης παιδείας στους *Νόμους* του Πλάτωνος», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 41 (2011), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 106-121.

- Γεωργούλης, Κ. Δ., «Η εν τω Πρωταγόρα του Πλάτωνος ερμηνεία του Σιμωνιδείου εις τον Σκόπαν άσματος», *Πλάτων*, 17 (1957), Αθήνα, 1957, σσ. 205-255.
- Γιάσπερς, Καρλ, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Εισαγ., Μετάφρ., Χρήστος Μαλεβίτσης. Αθήνα, Δωδώνη, 1983.
- Γκάνταμερ, Χανς – Γκέοργκ, *Η απαρχή της φιλοσοφίας*. Μετάφρ., Γιώργος Η. Ηλιόπουλος. Αθήνα, Πατάκη, 2005.
- Γκατζάρας, Θ., «Πλάτωνος Σοφιστής 223b – 224e: Τα προβλήματα των ορισμών II – IV και η επίλυσή τους», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 48 (2018), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 105-138.
- Γκίκας, Σωκράτης – Ευαγγέλου, Ιάσων, *Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, Αθήνα, Σαββάλας, χ.χ.,
- Δάμπασης, Ι. Ν., «Φιλόλαος. Ο τελευταίος Πυθαγόρειος ιατρός», *Παρνασσός*, Δ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1962), σσ. 365-371.
- Δελλής, Ι., «Δυο διαχρονικές ιδέες: “Φυσικό Δίκαιο” και “Κοσμοπολιτισμός” στην πολιτική σκέψη του εξ Ηλίδος σοφιστή Ιππία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 43 (2013), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 60-76.
- Δεσποτόπουλος, Κωνσταντίνος Ι., «Βαθυσήμαντες ρήσεις προσωκρατικών φιλοσόφων για τα όρια της επιστήμης και τους όρους του κύρους της», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 23 (2006), σσ. 3-6.
- , «Βαθυσήμαντες ρήσεις προσωκρατικών φιλοσόφων για τα όρια της επιστήμης και τους όρους του κύρους της», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 80 (2005), Τεύχος 3º, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 2005, σσ. 125-130.
- , «Η Φιλοσοφία», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 59 (1984), Τεύχος 2º, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984, σσ. 480-499.

- , *Μελετήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Αθήναι, Παπαζήση, ³1978.
- , *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, Αθήναι, Παπαζήση, 1980.
- , «Παρουσίαση του έργου “Λεξικόν της Προσωκρατικής φιλοσοφίας”», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 70 (1995), Τεύχος 2^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1995, σσ. 412-413.
- , «Περί ψυχής στο έργο του Πλάτωνος *Πολιτεία*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 25-26 (1995-1996), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 152-165.
- , *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Αθήνα, Σεφερλής, 1957.
- , *Φιλοσοφίας Εγκώμιον*, Αθήναι, Ελληνικά Γράμματα, 1999.
- , *Φιλοσοφία και Διαλεκτική. Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1990.
- Δημητρίου, Στέφανος, *Η πολιτική στον Πολιτικό του Πλάτωνα. Μηδέποτε μηδέν ησυχίαν άγειν των ανθρώπων*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2016.
- Διαμαντόπουλος, Άρης, *Ο πλατωνικός ηγέτης*, Πειραιάς, Δεσμός, 2012.
- Διαμαντόπουλος, Δημ. Π., «Ερμηνεία αρχαίων ελληνικών κειμένων και φιλολογικός ανθρωπισμός», *Πλάτων*, Τόμος 6 (2010-2011), Αθήνα, Παπαζήση, 2011, σσ. 30-54.
- Διοματάρη, Ουράνα, *Η γυναίκα στον Πλάτωνα*, Αθήνα, Σιδέρη, 1975.
- Δραγώνα – Μονάχου, Μυρτώ, «Αφετηρία για τη χαρτογράφηση μίας αρχαϊκής γνωσιολογίας», *Δευκαλίων*. Τόμος Γ'. 11 (1974), Δωδώνη, σσ. 365-385.
- Ευελπίδης, Χρ., *Πλάτων και Αριστοφάνης*, Αθήνα, 1949.
- Ζούμπος, Α. Ν., «Εις την ηρακλείτειον έκφρασιν “μεταβάλλον αναπαύεται”», *Πλάτων*, 23-24 (1960), Αθήνα, 1960, σσ. 159-161.
- , «Έρευναι περί τον Ηράκλειτον», *Αθηνά*, 65 (1961), Εν Αθήναις, 1961, σσ. 25-73.
- Θεοδωρακόπουλος, Ιωάννης Ν., *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα, ⁵1970.

- , I. N. Θεοδωρακόπουλος, «Η διαίρεσις της ιστορίας της φιλοσοφίας», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 5-9.
- Θεοδωρόπουλος, Ιωάννης Ε., «Ο χρόνος στην ανθρωπολογία της γνώσης», *Παρνασσός*, ΛΑ' (Ιούλιος – Δεκέμβριος 1989), σσ. 338-353.
- Θεοδωροπούλου – Καλογήρου, Ελένη, «Πλάτωνας και Αισχύλος: Η εσωτερική συγγένεια ως αναζήτηση της αρχής. Η μίμηση», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 23-24 (1993-1994), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 114-144.
- Ιωαννίδης, Κλείτος, *Ρυθμός και αρμονία: η ουσία της μουσικής και του χορού στην πλατωνική παιδεία*, Κύπρος, 1973.
- Καλογεράκος, Ιωάννης Γ., «Ηράκλειτος, απόσπασμα 102: Ερμηνευτική προσέγγιση», *Πλάτων*, Τόμος 50 (1998), Αθήνα, 1998, σσ. 127-139.
- , «Υπερβολή και Υπεροχή στην ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 27-28 (1997-1998), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών σσ. 166-190.
- , «"Habent sua fata libelli": Τα αποσπάσματα των Προσωκρατικών και η έρευνα της προσωκρατικής φιλοσοφίας (με αφορμή την ελληνική έκδοση του έργου)», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 41 (2011), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών σσ. 328-335.
- Καλογεράς, Βασίλειος Α., *Ανάλυση Φαίδωνος και Κρίτωνος. Διαλογική, διαλεκτική, ηθική, φιλοσοφική, αισθητική, ανθρωπιστικών αξιών, συνθέσεως κ.λπ. Από διδακτική άποψη*, Θεσσαλονίκη, 1959.
- Κάλφας, Β., – Ζωγραφίδης, Γ., *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2013.

- Καπρούλιας, Απόστολος Αντ., «Η πολιτική θεμελίωση της έννοιας της ευδαιμονίας στον νεοπλατωνικό φιλόσοφο Πρόκλο», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 22 (2005), σσ. 175-183.
- , «Όψεις της φιλοσοφίας του πολιτισμού στα σχόλια του Πρόκλου στην πλατωνική *Πολιτεία*», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας* (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 52-65.
- Καραμανώλης, Γιώργος, «Ψυχή, Νους και Σώμα», στο: Γιώργος Καραμανώλης (επιμ.), *Εισαγωγή στην Αρχαία Φιλοσοφία*. Κρήτη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ. 329-367.
- Καρούσος, Θεόδωρος, *Δοκίμιον της ιστορίας της αρχαίας παρ' Ἑλλησι φιλοσοφίας*. Εκδ. Διονύσιος Λιναρδάτος. Εν Αθήναις, Ανέστης Κωνσταντινίδης, 1888.
- Κατσαλάκη, Γεωργία, (Μετάφρ.), «Πλάτων. Ο πρώτος πλούς του Σωκράτους επί της αιτίας ζήτησιν (Φαίδων 96a 6 – 99d 3)», *Παλίμψηστον*, 1 (1985), Κρήτη, σσ. 61-76.
- Κατσίκη – Γκίβαλου, Άντα, «Ο Θεαίτητος στα νέα ελληνικά», *Παρνασσός*, ΚΒ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1980), σσ. 424-431.
- Κατσιμάνης, Κυριάκος Σ., *Ο αγώνας για την Αρετή. Συμβολή στην ερμηνεία της πλατωνικής ηθικής*, Αθήνα, 1975.
- Κελεσίδου – Γαλανού, Άννα, «Βιβλιοκρισία. Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 8-9 (1978-1979), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 478-481.
- , «Βιβλιοκρισία. Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 8-9 (1978-1979), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 481-485.

- , *Η έννοια της σωτηρίας στην πλατωνική πολιτική φιλοσοφία*. Προλ. Γ. Μιαχαηλίδου – Νουάρου. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1982.
- , «Η θρησκευτική διάσταση της έννοιας της σωτηρίας στον Πλάτωνα», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 13-14 (1983-1984), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 189-207.
- , «Η πλατωνική ψυχαγωγία στη σύγχρονη σκέψη. Η διαλεκτική της μέθεξης και ο Gabriel Marcel», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 4 (1974), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 387-413.
- , *Μελετήματα προσωκρατικής ηθικής*. Προλ. Γ. Βλάχου. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1994.
- , «Ο Ξενοφάνειος Λόγος για την Ιστορία και τον Πολιτισμό», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού*. Πρακτικά Δ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 66-70.
- , «Πλατωνική δικαιοσύνη και τιμωρία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 19-20 (1989-1990), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 225-246.
- Κορδάτος, Γιάννης Κ., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Πέτρου Δ. Καραβάκου, 1946.
- Κουμάκης, Γεώργιος Χ., «Η αναγκαιότητα της επιείκειας. Ταυτότητα και ετερότητα στην κοινωνική δικαιοσύνη κατά Πλάτωνα και Αριστοτέλη», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 22 (2005), σσ. 3-22.
- , «Η πλατωνική διαλεκτική ως σωκρατικός έλεγχος. Το παράδοξο των σοφιστών για τη διδασκαλία της πολιτικής αρετής», *Παρνασσός, ΜΘ'* (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2007), Αθήνα, 2007, σσ. 109-130.
- , *Πολίτευμα και ήθος. Η διαλεκτική και τα "άγραφα δόγματα" κατά Πλάτωνα*, Αθήνα, Συμμετρία, 2008.

- Κουσουλάκος, Γεώργιος Π., «Μεσότης και μέτρον εν τη ελληνική διανόησει. Μετ' εξαίρεσέως της περί μεσότητος διδασκαλίας του Αριστοτέλους», *Ξένιον*, Athen – Freiburg, 1973, σσ. 203-265.
- Κούτρας, Δημήτριος Ν., «Φυσικό και ιστορικό γεγονός», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας* (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 109-119.
- Κουτσογιαννόπουλος, Δημήτριος Ι., *Ερμηνευτική του λόγου*, Αθήναι, 1962.
- , «Περί της προσωπικότητας και του επιστημονικού έργου του καθηγητού κ. Olof Gígon», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΚΔ, Αθήνα, 1973-1974, σσ. 175-177.
- , «Φιλοσοφία. Ετυμολογία και έννοια», *Αθηνά*, 69 (1966-1967), Εν Αθήναις, 1967, σσ. 191-197.
- Κουτσουράδη, Ιωάννα, «Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης: πώς αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της “ενοποίησης των Ιδεών”», στό: *Η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 230-238.
- Κύρκος, Βασίλειος Α., *Αρχαίος ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Ιωάννινα, 1987.
- , «Τραγική απορία και σωκρατική ζήτησις. Από τις ηθικές έννοιες της τραγωδίας στις ιδέες του Πλάτωνος», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 207-223.
- Κωνσταντινόπουλος, Βασίλειος, «Η σοφιστική διδασκαλία και η σωκρατική αρετολογία», *Παρνασσός*, Ν' (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2008), Αθήνα, 2008, σσ. 105-114.
- Κωνσταντοπούλου, Χριστίνα, «Διάλογος με την Ετερότητα και Δομές Επικοινωνίας», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της*

- Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 120-130.*
- Λαμπρέλλης, Δημήτρης Ν., «Το αισθητικό της καθημερινής ζωής. Ένα πρόβλημα κοινωνικής φιλοσοφίας και οι αρχαιοελληνικές απαρχές του», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Καλές Τέχνες*, Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 132-146.
- Λαμπροπούλου, Σταυρούλα, «Η θέση της γυναίκας εις τους αρχαίους χρόνους», *Πλάτων*, 63-64 (1980), Τόμος 32, Αθήνα, 1980, σσ. 88-113.
- , «Περί τινων Πυθαγορείων φιλοσοφικών προτύπων παρά Πλάτωνι. Ψυχή – Μετεμψύχωσις», *Πλάτων*, 55-56 (1976), Τόμος 28, Αθήνα, 1976, σσ. 44-58.
- , «Το πυθαγορικόν στοιχείον παρά Πλάτωνι. Άμεσοι μαρτυρία», *Πλάτων*, 47-48 (1972), Τόμος 24, σσ. 275-289.
- Λεοντσίνη, Ε., «Σωκρατικά ηθικά παράδοξα και αριστοτελική ακρασία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 37 I (2007), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 126-149.
- Λιάκρη, Αλεξάνδρα, «Επιθυμία, έρως και προσωπικές σχέσεις», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Ερωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας* (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 47-59.
- Λογοθέτης, Κ. Ι., «Κριτικά και ερμηνευτικά εις τον πλατωνικόν Σοφιστήν», *Πλάτων*, 49-50 (1973), Τόμος 25, Αθήνα, 1973, σσ. 234-251.
- Μαγγίνας, Σπυρίδων Χ., *Ο ρήτωρ Θρασύμαχος και η θέση αυτού εν τη πλατωνική Πολιτεία*, Αθήνα, 1951.
- , «Ο Φαίδρος του Πλάτωνος και ο περί έρωτος λόγος του Λυσίου», *Αθηνά*, 63 (1959), Εν Αθήναις, 1959, σσ. 33-118.

- , «Ο χαρακτήρ της τραγικής περιπέτειας κατά τον Πλάτωνα», *Πλάτων*, 11 (1954), Αθήνα, 1954, σσ. 45-55.
- Μακρής, Νίκος, «Ο έρως, η ερωτική μανία και ο μύθος της ψυχής», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Ερωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 83-93.
- Μάνος, Ανδρέας, *Αξιολογικές έρευνες. Από τον Πλάτωνα στον Ελύτη*, Αθήνα, Δημοσιεύματα Διεθνούς Κέντρου Πλατωνικών και Αριστοτελικών Σπουδών, 1991.
- Μαραγγιανού, Ευαγγελία, «Η ειρήνη στον Πλάτωνα και στον Ηράκλειτο», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΛΓ' (2000-2001), Αθήνα, 2001, σσ. 227-233.
- , «Η έννοια της δικαιοσύνης στους Προσωκρατικούς, τους Σοφιστές, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη», *Παρνασσός*, Ν' (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2008), Αθήνα, 2008, σσ. 75-86.
- , «Ο έρως στον Πλάτωνα σαν αντικείμενο μύησης», *Παρνασσός*, ΚΘ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1987), σσ. 335-347.
- , «Ο σωστός πολιτικός είναι ή όχι κατά τον Πλάτωνα υπεράνω των νόμων;», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 23-24 (1993-1994), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 145-154.
- , «Οι γυναικείες αρετές ως αναγκαία προϋπόθεση στη διαμόρφωση του πολίτου κατά τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τη βυζαντινή διανόηση», *Παρνασσός*, ΜΓ' (Ιανουάριος- Δεκέμβριος 2001), Αθήνα, 2001, σσ. 101-108.
- , «Οι πλατωνικοί διάλογοι ως καλλιτεχνικά δημιουργήματα», στό: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Καλές Τέχνες*. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 166-175.

- , *Πλατωνικά θέματα. Συστηματική προσέγγιση των κυριότερων θεμάτων της πλατωνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994.
- Μαρκάκης, Μανώλης, «Από τον λόγο στο όν», *Παρνασσός*, ΚΘ' (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1987), σσ. 257-275.
- Μαρκόπουλος, Ιωάννης Ν., «Φιλοσοφικές θεωρήσεις της τέχνης και της τεχνολογίας στην κλασσική αρχαιότητα και στη σύγχρονη εποχή», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 113 (Μάιος 2021), Τόμος 38, σσ. 134-148.
- Μάρκος, Αντώνιος Γ., «Η διαλεκτική των γενεών ως δέον κατά τον Ηράκλειτον», *Πλάτων*, 91-92 (1994), Τόμος 46, σσ. 44-54.
- Μελισσίδης, Νικόλαος Σ., «Πλάτων και Λογοτεχνία: Το πρόβλημα και οι προϋποθέσεις της αισθητικής εμπειρίας», στο: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Καλές Τέχνες*. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 188-201.
- Μερεντίτος, Κωνσταντίνος Ιω., «Ο κόσμος των θεών παρά τοις αρχαίοις Ελλήσιν», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΙΘ', Αθήνα, 1968-1969, σσ. 175-222.
- Μητρόπουλος, Κ., «Πλάτωνος ιατρικά», *Πλάτων*, 25-26 (1961), Αθήνα, 1961, σσ. 16-58.
- Μιχαηλίδης, Κωνσταντίνος Π., «Η ανθρώπινη περίσταση και ο σωκρατικός διάλογος», στο: *Η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα–Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 157-167.
- , «Η ερμηνευτική του γραπτού, του προφορικού και του ενδιάθετου λόγου στον Πλάτωνα», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 17-18 (1987-1988), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 297-309.

- , *Πλάτων. Λόγος και μύθος. Εισαγωγή στην πλατωνική φιλοσοφία*, Αθήνα, Παπαδήμα, 1998.
- Μοστράτου, Σμαράγδα Δ., *Οι άλλοι ήρωες. Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι*, Αθήνα, Κέδρος, 1978.
- Μουτσόπουλος, Ευάγγελος, «Αι ηδοναί. Φαινομενολογική έρευνα ενίων προνομιούχων συνειδησιακών καταστάσεων», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 10 (1968), Θεσσαλονίκη, σσ. 3-103.
- , «Η περιχόρευσις των θεών στο σύστημα του Πρόκλου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 78 (2003), Τεύχος 3^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 2003, σσ. 171-178.
- , «Μουσική κίνησις και ψυχολογία εν τοις εσχάτοις πλατωνικοίς διαλόγοις», *Αθηνά*, 64 (1960), Εν Αθήναις, 1960, σσ. 194-208.
- , «Ο Καιρός της Πράξεως κατά τον Πρόκλον: Εργασία και Πολιτική», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας* (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 131-138.
- , «Ο Κάντ συναντά τον Πλάτωνα», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 80 (2005), Τεύχος 3^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 2005, σσ. 131-140.
- Μπαγιόνας, Αύγουστος, «Η σημασία της αρχαίας σοφιστικής για τη σύγχρονη εποχή», στό: *Η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου* (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 141-153.
- Μπάλα, Χλόη, «Η κοσμική και πολιτική τάξη στον Πλάτωνα: Από το δημιουργό του *Τιμαίου* στους κυβερνήτες της *Πολιτείας* και του *Πολιτικού*», *Παλίμψηστον*, 12 (1992), Κρήτη, σσ. 66-80.

- Μπαλτάς, Δημήτριος Β., «Πυθαγόρειοι απόψεις περί ψυχής», *Αθηνά*, 81 (1990-1996), Εν Αθήναις, σσ. 331-338.
- Μπαρμπούτης, Γεώργιος, «Η αντίληψη του Σωκράτους για τη σχέση γνώσης και αρετής και η κριτική της από τον Αριστοτέλη», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 115 (Ιανουάριος 2022), Τόμος 39, σσ. 59-79.
- Μπιτσάκης, Ευτύχης Ι., *Θεωρία και Πράξη. Προβλήματα φιλοσοφίας του ανθρώπου*, Αθήνα, Gutenberg, 1998.
- Μπούσουλας, Νικόλαος – Ιωάννης, «Έκσταση, μύηση και υπέρτατη εποπτεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνος», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 4 (1974), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 180-210.
- , «Έκσταση, μύηση και υπέρτατη εποπτεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνος. Μέρος Β'», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 189-206.
- , «Η δημιουργικότητα του αγαθού και η μεταφυσική της πλατωνικής μείξεως», *Πλάτων*, 27-28 (1962), Αθήνα, 1962, σσ. 177-217.
- , «Η μεταφυσική απολογία της αναπτύξεως της ανυπαρξίας του θανάτου της ψυχής στον όλο εύθυμη, συμποσιακή επιστήμη διάλογο: τον Φαίδωνα», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 15 (1976), Θεσσαλονίκη, σσ. 175-221.
- , «Η μεταφυσική του έρωτος και του καλού κατά τον Φαίδρο», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 14 (1975), Θεσσαλονίκη, σσ. 179-261.
- Νεχαμάς, Αλέξανδρος, «Ο Σωκράτης περί της προτεραιότητας του ορισμού», στό: *Γλώσσα και πραγματικότητα στην ελληνική φιλοσοφία*, Πρακτικά Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου Φιλοσοφίας (Μάιος, 1984), Αθήνα, 1985, σσ. 116-123.

- Νιάρχος, Κωνσταντίνος Γ., *Γλώσσα και υπερβατική πραγματικότητα στην αρχαία ελληνική διανόηση*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1984.
- Ξανθάκη – Καραμάνου, Γεωργία, «Οι γυναικείες μορφές από τον Όμηρο στον Ευριπίδη. Ένα οδοιπορικό στα κείμενα», *Πλάτων*, Τόμος 6 (2010-2011), Αθήνα, Παπαζήση, 2011, σσ. 9-18.
- Πάλλης, Παναγιώτης Κ., «Η αθανασία της ψυχής παρά Πλάτωνι και Παύλω», *Πλάτων*, 37-38 (1967), σσ. 299-314.
- , «Πλάτων – Παύλος», 23-24 (1960), Αθήνα, 1960, σσ. 162-168.
- Παναγιώτου, Π. Π., *Οι Ίωνες Προσωκρατικοί Στοχαστές*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1988.
- Πανέρης, Ιωάννης Ρ., «Διορθωτικά και ερμηνευτικά σε αποσπάσματα του Δημόκριτου», *Παρνασσός*, ΚΔ' (Ιανουάριος – Μάρτιος 1982), Αθήνα, 1982, σσ. 41-48.
- , *Προσωκρατική Φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινίδη, 1986.
- Παπαγιώργης, Κωστής, *Σωκράτης. Ο νομοθέτης που αυτοκτονεί*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1995.
- Παπαδής, Δημήτρης, *Η ανθρωπολογία των Προσωκρατικών*, Αθήνα, Παπαδήμα, 1996.
- , «Η έννοια της Δημοκρατίας στον Πρωταγόρα και τον Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 19-20 (1989-1990), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 179-195.
- , «Η μυθική προσέγγιση του υπερβατικού λόγου της ψυχής στον Φαίδρο και στην Πολιτεία του Πλάτωνα», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 13-14 (1983-1984), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 208-237.
- Παπαϊωάννου, Κώστας Χ., *Η Πολιτεία του Πλάτωνα. Η παιδαγωγική του φιλοσοφία και πρακτική. Η αξία και η σημασία των ιδεών του από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, 2018.

Παπανούτσος, Ε. Π., *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, Αθήνα, Δωδώνη, 1971.

Παππά, Έλλη, *Ο Πλάτωνας στην εποχή μας*, Αθήνα, Κέδρος, 1981.

Παρισάκη, Θεόπη, «Ο Πλάτων και η Ζωγραφική», στο: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Τέχνες*. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας (Λέσβος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 227-236.

---, «Τέχνη και Φύση: η Πλατωνική και η Αριστοτελική εκδοχή», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 42 (2012), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 135-144.

Περυσινάκης, Ι. Ν., *Αρχαία Λυρική Ποίηση. Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία: προβλήματα ερμηνείας και μετάφρασης της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: μια ερμηνευτική προσέγγιση. Ανθολογία αρχαϊκής λυρικής ποίησης με βάση την αρετή και τον αγαθόν*, Αθήνα, Παπαδήμα, 2012.

---, «Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική και οικονομική συμπεριφορά σε πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος: μια προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας», *Πλάτων, Τόμος 2* (2003), Αθήνα, 2003, σσ. 275-300.

Πετράκης, Ιωάννης, *Η πρόσληψη των Έργων και Ημερών του Ησιόδου από τους μεταγενέστερους πεζογράφους (5^{ος} αι. π.Χ. – 3^{ος} αι. μ.Χ.) και τους σχολιαστές*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη, 2003.

---, «Ο κύκλος των Πυθαγορείων και τα ατελή επιχειρήματα υπέρ της αθανασίας της ψυχής στον Φαίδωνα του Πλάτωνος», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 91 (Ιανουάριος 2014), Τόμος 31, σσ. 50-62.

Πέτσιος, Κωνσταντίνος Θ., «Λόγος και Πόλις στην κλασσική σκέψη», *Φιλοσοφείν*, 14 (Ιούνιος 2016), σσ. 147-160.

---, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασσική σκέψη*, Αθήνα, Gutenberg, 2017.

- , «Φιλοσοφική εννοιολογία και ιατρική σκέψη στο Βυζάντιο», στο: Μαργαρίτα Τζαφλίδου – Κωνσταντίνος Σουέρεφ (επιμ.), *Υγεία – Νόσος – Ίαση. Από την αρχαιότητα στον 20^ο αιώνα*. Πρακτικά Εκδηλώσεων στο Αρχαιολογικό και Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 2017), Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2017, σσ. 55-78.
- Πλατής, Ε. Ν., «Ερμηνευτικά στον πλατωνικό Κρίτωνα. Το φιλοσοφικό περιεχόμενο του διαλόγου», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 2 (1972), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 235-265.
- Πόταγα, Άννα, «Η επιστημονική και φιλοσοφική σκέψη του Θαλή», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 17-18 (1987-1988), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 220-232.
- Πρώμος, Κωνσταντίνος, «Ο γέλωτας της ιέρειας. Κωμικοτραγική ποίηση και έρωτας στο Συμπόσιο του Πλάτωνα», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 84 (Σεπτέμβριος 2011), Τόμος 28, σσ. 241-258.
- Ράγκος, Σ. Ι., «Η εκστατική στιγμή του Εξαίφνης», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 36 (2006), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 93-116.
- Ράπτη, Γιούλη, «Η αυτονομία του έργου τέχνης κατά τον Theodor Adorno και τον Πλάτωνα, στο: Κωνσταντίνος Βουδούρης (εκδ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Τέχνες*. Πρακτικά Ενδέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνική Φιλοσοφίας (Λέσβος, Αύγουστος, 1999), Αθήνα, 2000, σσ. 258-265.
- Ρούσσο, Ευάγγελος Ν., «Δείγματα Λεξικού των Προσωκρατικών», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 3 (1973), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 163-186.
- , *Ιστορική Εισαγωγή*. Τόμος Α'. Αθήνα, Στιγμή, 1999.

- , «Μένων, ο μαθητής του Γοργία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 1 (1971), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 229-251.
- , «Σχεδιάσμα ιστορικής εισαγωγής στους Ελεάτες», *Δευκαλίων*, 33-34 (Ιούνιος, 1981), Αθήνα, σσ. 41-56.
- Σκαλτσάς, Δώρης, «Αρχαία Γνωσιοθεωρία», στό: Γιώργος Καραμανώλης (επιμ.), *Εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία*. Κρήτη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ. 145-180.
- Σκιαδάς, Αριστόξενος Δ., «Περί της προσωπικότητας και του επιστημονικού έργου του καθηγητού κ. Olof Gigon», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΚΔ, Αθήνα, 1973-1974, σσ. 170-174.
- Σολωμού – Παπανικολάου, Βασιλική, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*. Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα, 2003.
- Σπυρίδης, Χαράλαμπος Χ. «Λύση του προβλήματος “Περί γενέσεως ψυχής κόσμου” (Πλάτωνος *Τίμαιος* 35α 1 – 36β 6)», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΛΗ’ (2006-2007), Αθήνα, 2007, σσ. 87-136.
- Στεφάνου, Ιωάννης, «Η αθανασία της ψυχής στον Φαίδρο», στό: Κωνσταντίνος Ιωάννου Βουδούρης (εκδ.), *Ερωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*. Πρακτικά Σεμιναρίου Πλατωνικής Φιλοσοφίας (Αθήνα, 30 Μαρτίου – 1 Ιουνίου, 1989), Αθήνα, 1989, σσ. 105-114.
- Τατάκης, Βασίλειος Ν., «Απόψεις για προσδιορισμό της Φιλοσοφίας», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 9 (1965), Θεσσαλονίκη, σσ. 115-124.
- , «Απόψεις για την ηθική φύση του ανθρώπου», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 5-6 (1975-1976), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 31-58.
- , *Ο Σωκράτης. Η ζωή του, η διδασκαλία του*, Αθήναι, Αστήρ, 1970.

- Τερέζης, Χρήστος Αθ., «Ένα εισαγωγικό επιστημολογικό παράδειγμα φιλοσοφικής ηθικής στον Πρόκλο», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 47 (2017), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 225-242.
- , «Η έννοια του “χρόνου” στο έργο Στοιχείωσις Θεολογική του Προκλου», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 23-24 (1993-1994), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 196-212.
- , «Η θέση της επιστήμης στον πλατωνικό διάλογο *Λάχης*», *Παρνασσός, ΛΘ’* (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1997), Αθήνα, 1997, σσ. 169-178.
- , «Ο ηθικός ορθολογισμός στον πλατωνικό διάλογο *Γοργία*», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 18 (2001), σσ. 275-299.
- , «Μια οιονεί φιλοσοφία του πολιτισμού στον νεοπλατωνικό Πρόκλο», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ’ Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας* (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 245-250.
- Τριαντάρη – Μαρά, Σ., «Η πτώση και η διαδοχή των γενών κατά τον Ησίοδο», στό: Δημήτριος Κούτρας (επιμ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Πρακτικά Δ’ Πανελλήνιου Συνεδρίου Φιλοσοφίας* (17-18 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, Το Λύκειον, 2005, σσ. 251-257.
- Τσάλλα, Ελένη, «Η θρησκεία ως πολιτικός θεσμός στους πλατωνικούς διαλόγους», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 84 (Σεπτέμβριος 2011), Τόμος 28, σσ. 259-283.
- Τσάτσος, Κωνσταντίνος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1980.
- Τσέλλερ – Νεστλέ, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας. Μετάφρ., Χ. Θεοδορίδης*. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, 1980.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός, «Η γονιμότητα της αρχαιοελληνικής γραμματείας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 59 (1984), Τεύχος 2º,

Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984, σσ. 578-594.

Φαρμάκης, Δημήτριος, «Η θεμελίωση της δημοκρατίας στον Πρωταγόρα», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 80 (Μάιος 2010), Τόμος 27, σσ. 188-194.

Ψημμένος, Νίκος Κ., Σωκράτης. *Ενα δοκίμιο + δώδεκα ερωτήματα για τη ζωή και το έργο του*, Ιωάννινα, Δώτιον, 2007.

---, «Σωκράτης», *Παρνασσός*, ΚΗ' (Ιανουάριος – Μάρτιος 1986), Αθήνα, 1986, σσ. 55-79.

Ξενόγλωσσα:

Adkins, A. W. H., *Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία Ελλάδα*. Μετάφρ., Ι. Ν. Περυσινάκης. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 2010.

Anagnostopoulos, Georgios, «Plato on the Sciences», *Inquiry*, 26 (1983), σσ. 237-246.

Annas, Julia, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*. Μετάφρ., Χρυσούλα Γραμμένου. Επιμ., Χρήστος Ζαφειρόπουλος – Πάρις Μπουρλάκης. Αθήνα, Καλέντης, 2006.

Anton, John P., *Φιλοσοφία και Πολιτισμός. Δέκα δοκίμια*. Μετάφρ., Δ. Ζ. Ανδρεόπουλος – Λ. Μπαρτζελιώτης. Αθήνα, Γρηγόρη, 1968.

Apolloni, David, «Plato's Affinity Argument for the Immortality of the Soul», *Journal of the History of Philosophy*, 34 (1996), σσ. 5-32.

Aronson, Simon H., «The happy philosopher – A counterexample to Plato's proof», *Journal of the History of Philosophy*, 10 (1972), σσ. 384-398.

Bailey, D. T. J., «Plato and Aristotle on the Unipothetical», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 30 (Summer 2006), σσ. 101-126.

Benson, Hugh H., «Why is there a Discussion of False Belief in the Theaetetus?», *Journal of the History of Philosophy*, 30 (1992), σσ. 171-199.

- Berti, Enrico, «Ancient Greek Dialectic as Expression of Freedom of Thought and Speech», *Journal of the History of Ideas*, 39 (July – September 1978), σσ. 347-370.
- Beverluis, John, «A Defense of Dogmatism in the Interpretation of Plato», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 85-111.
- Blackson, Thomas A., «Plato and the Senses of Words», *Journal of the History of Philosophy*, 29 (1991), σσ. 169-182.
- Bormann, Karl, *Πλάτων. Μετάφρ.*, Ιωάννης Γ. Καλογεράκος. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 2006.
- Brickhouse, Thomas C. – Smith, Nicholas D., «What makes Socrates a good man?», *Journal of the History of Philosophy*, 28 (1990), σσ. 169-179.
- Brisson, Luc, *Ο Πλάτων, οι λέξεις και οι μύθοι. Πώς και γιατί ο Πλάτων κατονόμασε το μύθο;.* Μετάφρ., Στέφανος Οικονόμου. Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003.
- Brun, Jean, *Ο Πλάτων και η Ακαδημία*, Αθήνα, Δαίδαλος, χ.χ.
- Burnet, J., *Η αυγή της προσωκρατικής φιλοσοφίας. Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι και οι θεωρίες τους.* Μετάφρ., Αχιλλέας Βαγενάς. Επιμ., Κ. Μετρινός. Αθήνα, Αναγνωστίδη, χ.χ.
- Calvert, Brian, «Meno's Paradox reconsidered», *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), σσ. 143-152.
- Cavarnos, Constantine, «Fine art as therapy according to Plato», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 7 (1977), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 266-290.
- Chaix – Ruy, Jules, *Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Πλάτωνα.* Μετάφρ., Απόστολος Αρσένης. Αθήνα, 1980.
- Châtelet, François, «Πλάτων», στο: François Châtelet (επιμ.), *Από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη. Τόμος Α'.* Αθήνα, Γνώση, 1984, σσ. 19-96.

- Cherniss, Harold F., «Οι προσωκρατικοί Φιλόσοφοι: Χαρακτηριστικά και επιδράσεις», *Παλίμψηστον*, 12 (1992). Μετάφρ., Βασίλης Κάλφας – Χλόη Μπάλα. Κρήτη, σσ. 29-65.
- Cohen, S. Marc, «Socrates on the Definition of Piety: *Euthyphro* 10a – 11b», *Journal of the History of Philosophy*, 9 (January 1971), σσ. 1-13.
- Cumming, Alan, «Pauling Christianity and Greek Philosophy: A study of the Status of Women», *Journal of the History of Ideas*, 34 (October – December 1973), σσ. 517-528.
- Derrida, Jacques, *Πλάτωνος Φαρμακεία*. Εισαγ., Μετάφρ., Σημ., Χ. Γ. Λάζος. Αθήνα, Αγρα, 1990.
- Devereux, Daniel T., «Socrates' Kantian Conception of Virtue», *Journal of the History of Philosophy*, 33 (1995), σσ. 381-408.
- Dodds, E. R., *Οι Έλληνες και το παράλογο*. Εισαγ., Μετάφρ., Γιώργης Γιατρομανωλάκης. Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1977.
- Dorter, Kenneth, «The reciprocity argument and the structure of Plato's *Phaedo*», *Journal of the History of Philosophy*, 15 (1977), σσ. 1-11.
- Doyle, James, «The fundamental conflict in Plato's *Gorgias*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 30 (Summer 2006), σσ. 87-100.
- Edelstein, Ludwig, «The Function of the Myth in Plato's Philosophy», *Journal of the History of Ideas*, 10-11 (October 1949), σσ. 461-481.
- Erginel, Mehmet M., «Relativism and Self-Refutation in the *Theaetetus*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 37 (Winter 2009), σσ. 1-45.
- Evans, David, «Πλάτων και προσθετικότητα». Μετάφρ., Χάρης Πλατανάκης. στό: *Η επικαιρότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Επιμ., Μυρτώ Δραγώνα–Μονάχου – Γιώργος Ρουσόπουλος. Πρακτικά Συνεδρίου (Ρέθυμνο, Οκτώβριος, 1995), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 188-199.
- Ferejohn, Michael T., «The unity of Virtue and the Objects of Socratic inquiry», *Journal of the History of Philosophy*, 20 (1982), σσ. 1-21.

- Ferrari, G. R. F., «Socratic Irony as Pretence», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 34 (Summer 2008), σσ. 1-33.
- Field, G. C., *Ο Πλάτων και η εποχή του. Μια μελέτη γύρω από τη ζωή και τη φιλοσοφία του 4^{ου} αιώνας π.Χ.*. Μετάφρ., Α. Η. Σακελλαρίου. Αθήνα, Γρηγόρης, 1972.
- Fine, Gail, «Enquiry and Discovery. A Discussion of Dominic Scott, Plato's *Meno*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 331-367.
- Forster, Michael N., «Socrates' Demand for Definitions», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 1-47.
- , «Socrates' Profession of Ignorance», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 1-35.
- Friedländer, Paul, *Plato*. Hans Meyerhoff. Berlin, Pantheon Books, 1958.
- Fronterotta, Francesco, «The development of Plato's theory of Ideas and the "Socratic Question"», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 37-62.
- Galis, Leon, «The state-soul analogy in Plato's argument that Justice pays», *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), σσ. 285-293.
- Gentili, Bruno, «Μύθος και ποίηση στην αρχαία Ελλάδα», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 67 (1992), Τεύχος 2^ο, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1995, σσ. 594-607.
- Giannopoulou, Zina, «Socratic Midwifery: A second *Apology*?», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 33 (Winter 2007), σσ. 55-87.
- Gigon, Olof, *Βασικά προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας*. Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα, Γνώση, 1991.
- Gooch, Paul Wm., «The relation between Wisdom and Virtue in *Phaedo* 69a 6 – c 3», *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), σσ. 153-159.
- Greene, Gvilielmvs Chase (Ed.), *Scholia Platonica*, Pennsylvaniae, Societas Philologica Americana, 1938.

- Grimm, Laura, «Definition and hypothesis in Plato's *Meno* (II)», *Inquiry*, 7 (1964), σσ. 227-230.
- Griswold, Charles L., «The Ideas and the criticism of Poetry in Plato's *Republic*, book 10», *Journal of the History of Philosophy*, 19 (1981), σσ. 135-150.
- , «Unifying Plato», *The Journal of Philosophy*, 85 (1988), σσ. 550-551.
- Guilhamet, Leon, «Socrates and Post-Socratic Satire», *Journal of the History of Ideas*, 46 (January – March 1985), σσ. 3-12.
- Guthrie, W. K. C., *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη. Μετάφρ., Αντ. Η. Σακελλαρίου. Αθήνα, Παπαδήμα, 1987.*
- Hadot, Pierre, *Τί είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Μετάφρ., Άντα Κλαμπατσέα. Αθήναι, Ίνδικτος, 2002.*
- Hall, Robert W., «Plato's political analogy: Fallacy or Analogy?», *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), σσ. 419-435.
- , «The Just and Happy Man of the *Republic*: Fact or Fallacy?», *Journal of the History of Philosophy*, 9 (April 1971), σσ. 147-158.
- Harte, Verity, «*Republic* 10 and the role of the audience in Art», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 38 (Summer 2010), σσ. 69-96.
- Hestir, Blake E., «A "Conception" of Truth in Plato's *Sophist*», *Journal of the History of Philosophy*, 41 (2003), σσ. 1-24.
- How, W. W. – Wells, J., *A Commentary on Herodotus*. Oxford, Clarendon Press, 1912.
- Hunter, Richard, *Το Συμπόσιον του Πλάτωνα. Μετάφρ., Δήμητρα Κουκούζικα. Επιμ., Γ. Μ. Παρασόγλου. Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2007.*
- Hussey, Edward, «Ηράκλειτος», στο: Α. Α. Long (εκδ.), *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Συναγωγή συστατικών μελετημάτων. Μετάφρ., Θεοδόσης Νικολαΐδης – Τάσος Τυφλόπουλος. Επιμ., Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σσ. 149-180.*

- Irwin, Terence, *Η κλασική σκέψη*. Μετάφρ., Γιάννης Βογιατζής. Επιμ., Γιώργος Μανιάτης. Αθήνα, Θεωρία – Ιδέες Πολύτροπον, 2005.
- Jeannière, Abel, *Πλάτων*. Μετάφρ., Σταύρος Βλοντάκης. Αθήνα, Παπαδήμα, 1995.
- Johnson, Harold J., «Three Ancient Meanings of Matter: Democritus, Plato and Aristotle», *Journal of the History of Ideas*, 28 (January – March 1967), σσ. 3-16.
- Johnstone, Marc A., «Changing rulers in the Soul: Psychological transitions in Republic 8-9», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 139-167.
- Jones, R., «Felix Socrates?», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 43 (2013), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 77-98.
- Kahn, Charles H., «Plato's *Charmides* and the proleptic reading of socratic dialogues», *The Journal of Philosophy*, 85 (1988), σσ. 541-549.
- Kamtekar, Rachana, «Speaking with the same voice as reason: Personification in Plato's psychology», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 167-202.
- Kannight, Richard, «Η παλαιά διαμάχη ανάμεσα στην ποίηση και τη φιλοσοφία», *Παλίμψηστον*, 2 (1986). Μετάφρ., Δανιήλ Ιακώβ. Κρήτη, σσ. 77-121· Julia Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, σσ. 416-426.
- Ketchum, Richard J., «Knowledge and Recollection in the *Phaido*: An interpretation of 74a – 75b», *Journal of the History of Philosophy*, 17 (1979), σσ. 243-253.
- Kim, Alan, «*Crito* and Critique», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 67-113.
- Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M., *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*. Μετάφρ., Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα, Μ. Ι. Ε. Τ., 1990.

- Laks, André, «Ψυχή, αίσθηση και σκέψη», στο: Α. Α. Long (εκδ.), *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Συναγωγή συστατικών μελετημάτων*. Μετάφρ., Θεοδόσης Νικολαΐδης – Τάσος Τυφλόπουλος. Επιμ., Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σσ. 363-388.
- Lane, Melissa, «The Evolution of *Eirōneia* in classical Greek texts: Why Socratic *Eirōneia* is not Socratic Irony», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 49-83.
- Lang, Helen S., «On memory: Aristotle's corrections of Plato», *Journal of the History of Philosophy*, 18 (1980), σσ. 379-393.
- Laplace, Marcelle, «Sur la virtue narrative nommé σωφροσύνη: Platon, Aelios Aristide et Longos», *Hermes*, 146 (2018), σσ. 312-323.
- Madison, Laurel A., «have we been careless with Socrates' last words?: A rereading of the *Phaido*», *Journal of the History of Philosophy*, 40 (2002), σσ. 421-436.
- Mahoney, Timothy A., «Moral Virtue and Assimilation to God in Plato's *Timaeus*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 28 (Summer 2005), σσ. 77-91.
- Marx, Karl, *Διαφορά της δημοκρίτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας*. Εισαγ., Μετάφρ., Παναγιώτης Κονδύλης. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα, Γνώση, 1983.
- Mcpherran, Mark L., «Socrates on the Immortality of the Soul», *Journal of the History of Philosophy*, 32 (1994), σσ. 1-22.
- , «Socratic Piety in the *Euthyphro*», *Journal of the History of Philosophy*, 23 (1985), σσ. 283-309.
- Menn, Stephen, «On Socrates' first objections to the physicists (*Phaedo* 95e 8 – 97b 7)», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 38 (Summer 2010), σσ. 37-68.
- Merlan, Philip, «Minor Socrates», *Journal of the History of Philosophy*, 10 (1972), σσ. 143-152.

- Moes, Mark, «Mimetic Irony and Plato's Defense of Poetry in the *Republic*», *Journal of Neoplatonic Studies*, 5 (1996-1997), σσ. 43-74.
- Moss, Jessica, «Appearances and Calculations: Plato's Division of the Soul», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 34 (Summer 2008), σσ. 35-46.
- Mulhern, J. J., «A Note on Stating the Socratic Paradox», *Journal of the History of Ideas*, 29 (October – December 1968), σσ. 601-604.
- , «Aristotle and the Socratic Paradoxes», *Journal of the History of Ideas*, 35 (April – June 1974), σσ. 293-299.
- Murray, Penelope (Ed.), *Plato on Poetry. Ion; Republic 376e – 398b9; Republic 595 – 608b10*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Naess, Arne, «Definition and hypothesis in Plato's *Meno* (III)», *Inquiry*, 7 (1964), σσ. 231-234.
- Nakhnikian, George, «The first Socratic Paradox», *Journal of the History of Philosophy*, 11 (1973), σσ. 1-17.
- Nexamas, Alexander, «Socrates on the teaching of *areté*», *The Journal of Philosophy*, 80² (1983), σ. 658.
- Olshewsky, Thomas M., «On the relations of Soul to Body in Plato and Aristotle», *Journal of the History of Philosophy*, 14 (1976), σσ. 391-404.
- Pappas, Nickolas, *Πολιτεία του Πλάτωνα. Ένας οδηγός ανάγνωσης*. Μετάφρ., Δημήτρης Παπαγιαννάκος. Επιμ., Ιωάννα Πατσιώτη. Αθήνα, Οκτώ, 2006.
- Parry, Richard D., «The Intelligible World-Animal in Plato's *Timaeus*», *Journal of the History of Philosophy*, 29 (1991), σσ. 13-32.
- , «The Uniqueness proof for forms in *Republic* 10», *Journal of the History of Philosophy*, 23 (1985), σσ. 133-150.
- Patterson, Richard, «*Philosophos Agonistes*: Imagery and Moral Psychology in Plato's *Republic*», *Journal of the History of Philosophy*, 35 (1997), σσ. 327-354.

- , «Plato on Philosophic Character», *Journal of the History of Philosophy*, 25 (1987), σσ. 328-350.
- Pheil, Hans, «Η σοφία του αρχαίου κόσμου και ο νεώτερος άνθρωπος κατά τας ενδείξεις των πλατωνικών μύθων». Μετάφρ., Παν. Γεωργούντζος. *Πλάτων*, 17 (1957), Αθήνα, 1957, σσ. 392-415.
- Philippoussis, John, «Plato's critique of poetry and the arts: The question of Plato's "Critique of art" in the *Republic*», Konstantine Boudouris (ed.), *Greek Philosophy and the Fine Arts*. Eleventh International Conference on Greek Philosophy (Lesvos, 1999). Volume II. Athens, 2000, σσ. 102-136.
- Porter, James I., «The Invention of Dionysus and the Platonic Midwife: Nietzsche's *Birth of Tragedy*», *Journal of the History of Philosophy*, 33 (1995), σσ. 467-497.
- Prior, William J., «The portrait of Socrates in Plato's *Symposium*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 137-166.
- Reeve, C. D. C., «Glaucon's Challenge and Thrasymacheanism», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 34 (Summer 2008), σσ. 69-103.
- Reinhardt, Karl, *Ψυχής λόγος. Ψηλαφήσεις της αρχαιοελληνικής πνευματικότητας*. Εισαγ., Μετάφρ., Θεόδωρος Λουπασάκης. Αθήνα, Εικοστού Πρώτου, 1992.
- Rohde, Erwin, *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, Zweite Band, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1961.
- Rosen, Stanley, *Plato's Sophist. The drama of original and image*, New Haven and London, Yale University Press, 1983.
- Russell, Daniel C., «Virtue as "Likeness to God" in Plato and Seneca», *Journal of the History of Philosophy*, 42 (2004), σσ. 241-260.
- Santas, Gerasimos, «The Socratic Fallacy», *Journal of the History of Philosophy*, 10 (1972), σσ. 127-141.

- Schmidt, Leopold, *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*. Μετάφρ., Δημ. Ιωαννίδης Ολύμπιος. Τόμος Α'. Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον Καρόλου Μπεκ, 1901.
- , *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*. Μετάφρ., Δημ. Ιωαννίδης Ολύμπιος. Τόμος Β'. Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον Καρόλου Μπεκ, 1901.
- Scott, Dominic, «Philosophy and Madness in the *Phaedrus*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 169-200.
- Senn, Scott J., «Virtue as the sole intrinsic good in Plato's early Dialogues», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 28 (Summer 2005), σσ. 1-21.
- Shanahan, C., «Plato's *Symposium*: Virtue as a Lesser Good?», *Φιλοσοφία*. *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 42 (2012), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 106-120.
- Smith, Nicholas D., «Plato and Aristotle on the nature of women», *Journal of the History of Philosophy*, 21 (1983), σσ. 467-478.
- Snell, Bruno, *Η ανακάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*. Μετάφρ., Δανιήλ Ιακώβ. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1989.
- Solmsen, Friedrich, «Plato and the Concept of the Soul (Psyche): Some historical perspectives», *Journal of the History of Ideas*, 44 (July – September 1983), σσ. 355-367.
- Stalley, R. F., «Persuasion and the Tripartite Soul in Plato's *Republic*», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 32 (Summer 2007), σσ. 63-89.
- Taylor, A. E., *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*. Μετάφρ., Ιορδάνης Αρζόγλου. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2003.
- , *A Commentary on Plato's Timaeus*, Oxford, Clarendon Press, 1962.
- Taylor, C. C. W., «Οι ατομικοί φιλόσοφοι», στό: Α. Α. Long (εκδ.), *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Συναγωγή συστατικών μελετημάτων*. Μετάφρ., Θεοδόσης Νικολαΐδης – Τάσος Τυφλόπουλος. Επιμ., Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σσ. 271-297.

- Thaler, Naly, «Taking the syllable apart: the *Theaetetus* on Elements and Knowledge», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 201-228.
- Thayer, H. S., «Plato's Quarrel with Poetry: Simonides», *Journal of the History of Ideas*, 36 (January – March 1975), σσ. 3-26.
- Thomas, Christine J., «Plato's Prometheanism», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 31 (Winter 2006), σσ. 203-231.
- Trivigno, Franco V., «Is good Tragedy possible? The argument of Plato's *Gorgias* 502b – 503b», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 41 (Winter 2011), σσ. 115-138.
- Tuozzo, Thomas M., «The General Account of Pleasure in Plato's *Philebus*», *Journal of the History of Philosophy*, 34 (1996), σσ. 495-513.
- , «What's wrong with these cities? The social dimension *sophrosyne* in Plato's *Charmides*», *Journal of the History of Philosophy*, 39 (2001), σσ. 321-350.
- Turner, Jeffrey S., «Socrates Amidst the Academics?», *Inquiry*, 34 (June 1991), σσ. 255-278.
- Vincenzo, J. P., «Plato and Aristotle on the Soul», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 19-20 (1989-1990), Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 269-277.
- Vlastos, Gregory, *Πλατωνικές Μελέτες*. Μετάφρ., Ιορδάνης Αρζόγλου. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1994.
- Wagner, Ellen, «Unity and Development in Plato's Psychology», *Journal of Neoplatonic Studies*, 5 (1996-1997), σσ. 81-94.
- Wan-Soo, Kim, *Η έννοια της αισθήσεως στην φιλοσοφία του Πλάτωνα*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1981.
- Wilamowitz – Moellendorff, Ulrich Von, *Πλάτων. Η ζωή και το έργο του*. Μετάφρ., Ξενοφών Αρμύρος. Αθήνα, Κάκτος, 2005.
- Windelband, W., – Heimsoeth, H., *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων. Η φιλοσοφία των ελληνιστικών και*

ρωμαϊκῶν χρόνων. Α' Τόμος. Μετάφρ., Ν. Μ. Σκουτερόπουλος.
Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1991.

Wyller, Egil A. «Definition and Hypothesis in Plato's *Meno* (I)», *Inquiry*, 7
(1964), σσ. 219-226.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διατριβή εστιάζει στην ανασυγκρότηση του όρου αρετή στην πλατωνική φιλοσοφία, αξιοποιώντας και τον ερμηνευτικό σχολιασμό του Νεοπλατωνικού Πρόκλου. Όπως είναι γνωστό, με τον Σωκράτη πραγματοποιείται η μεταστροφή του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος από τη φύση στον άνθρωπο και διερευνάται η ουσία της ψυχής και οι δυνατότητές της, καθώς και η ανωτερότητά της έναντι του σώματος. Οι αρετές που πρέπει να διέπουν τον άνθρωπο είναι για τον Πλάτωνα τέσσερις, η σοφία, η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη και η απόκτησή τους έρχεται ύστερα από διαρκή προσπάθεια και δεν κληρονομείται. Η αρετή μπορεί να διδαχθεί μόνο στην περίπτωση που συνιστά και γνώση, σε διαφορετική περίπτωση είναι δύσκολο να μεταδοθεί. Οι ηδονές απομακρύνουν τον άνθρωπο από την αρετή, αποπροσανατολίζοντάς τον από κάθε τι που έχει αξία και δίνεται μεγαλύτερη προσοχή στο σώμα παρά στην ψυχή. Η αρετή εκτός από την ψυχή ενυπάρχει και στην πόλη και γι' αυτό στη Διατριβή εξετάζεται κατά πόσο μετέχουν της αρετής τα πολιτεύματα της τιμοκρατίας, της ολιγαρχίας, της δημοκρατίας και της τυραννίας. Τέλος, η εν λόγω Διατριβή εστιάζει στις τέχνες της ποίησης, της μουσικής και του χορού και στη συμβολή του στην καλλιέργεια της αρετής του ατόμου.

SUMMARY

This thesis focuses on the reconstruction of the term virtue in Platonic philosophy, utilizing the hermeneutic commentary of the Neoplatonic Proclus. As is well known, with Socrates the philosophical interest shifts from nature to human and the essence of the soul and its potential, as well as its superiority over the body, are explored. The virtues that should govern man are for Plato four, wisdom, valor, prudence and justice and their acquisition comes after constant effort and is not inherited. Virtue can only be taught if it also constitutes knowledge, otherwise it is difficult to impart. Pleasures take man away from virtue, disorienting him from all that is of value, and more attention is paid to the body than to the soul. Virtue, apart from the soul, also exists in the city and that is why the Dissertation examines to what extent the polities of timocracy, oligarchy, democracy and tyranny share in virtue. Finally, this Dissertation focuses on the arts of poetry, music and dance and its contribution to the cultivation of the virtue of the individual.

